శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షి ప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము.

సుందర కాండము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడిన ప్రతిపదాంధ్రటీకా తాత్పర్యవిశేషార్థ

సమన్వితమగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారిచే

పరిష్కరింపఁబడి ప్రతిమాయుతముగ

ఆదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

౧౮౮౯, సం॥

శ్రీః

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు పరంపరాప్రాప్తషడ్దర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సింహాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమార్గప్రవర్తక సర్వతంత్ర స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ కర్ణాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధి రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీశ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాదపద్మారాధక శ్రీమన్నృసింహభారతీస్వామి గురు కర కమలసంజాత శృంగేరి శ్రీసచ్చిదానంద శివాభినవ నృసింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహాణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమతాఽనుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్ర ధా న పో ష కు లు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీమహారాజా సాహేబు మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్ఫక్ ఖదరదాన్ కరంపమార్మాయ మొగలీషాన్ మీర్జారాజాది హానరేబిల్ హిజ్ హైనస్సు మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె,సి,ఐ,ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళీ విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

శ్రీః

—(*) పోషకులు (*)—

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

౧ శ్రీబ్రహ్మానందసరస్వతీస్వాములవారు, యోగానందేశ్వరమఠం, ఎడతొరె.
౨ శ్రీరంగస్థలం శ్రీపరాశరభట్టరైన శ్రీమాన్ మహామహోపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ అయ్యంగారులున్‌గారు.
౩ ది, హానరేబిల్, పల్లే, చెంచలరావుపంతులుగారు. సి-ఐ-ఇ.
౪ దివాన్‌బహాదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావుగారు స్మాల్ కాస్‌కోర్టున్ జడ్జి.
౫ సీ, జి-కుప్పుసామిఅయ్యర్, బి,ఏ, బి,ఎల్, మద్రాస్ ప్రసిడెన్సిమ్యాజస్ట్రీట్
౬ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిష్ట్రార్ బుక్సు.
౭ చివుకులరామయ్యగారు పింఛన్ తాశీల్‌దార్
౮ చివుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రులుగారు, విజయనగరంమునసఫ్.
౯ రాజా-దిహానరేబిల్, టి, రామరావుగారు, హైకోర్టున్‌వకీల్.
౧౦ సి, వి, సుందరశాస్త్రిలగారు, బి, ఏ, బిఎల్, హైకోర్టున్‌వకీల్.
౧౧ రాయబహద్దూర్-పి, అనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోర్టున్‌వకీల్
౧౨ తల్లాప్రగడ, సుబ్బారావుగారు-బి, ఎ బి, ఎల్, హైకోర్టున్‌వకీల్.
౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకటపెద్దసీతారామయ్యవారు-జాగీదార్ ఆఫ్ తిన్ననూర్.
౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకటచిన్నసీతారామయ్యవారు, జమీందార్ ఆఫ్ విస్సన్నపేట.
౧౫ సాహుకార్, అంబాశంకరదవేజీవారు.
౧౬ మాడభూషి, విద్వాన్ వేంకటాచార్యులువారు.
౧౭ వి, కే, రంగాచార్యులవారు
౧౮ మందపాటిరామకృష్ణయ్యపంతులువారు.
౧౯ నాగరాజువీరరాఘవరావువారు-నెల్లూరురంగనాయకులపేట.
౨౦ అడివి, శ్రీరామపంతులవారు, బి, ఎ, గవర్నర్‌మెంట్ సెక్రటేరిఆఫీస్‌క్లర్కున్.
౨౧ జి, సుబ్బరామయ్యవారు, కొంగనపురంమురాశివర్‌శంకరిదుగన్౦.
౨౨ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్పగారు, నంజంపేట, పుంగనూరు.
౨౩ కున్నత్తూరు, తిరువేంగడాచార్యులగారు.
౨౪ నేలటూరు, వెంకటరంగాచార్యులు అయ్యంగారు, పడార్‌పల్లె శ్రోత్రియదారులు
౨౫ విశ్వనాథయ్యర్‌వారు, బిఎ, బిఎల్ హైకోర్టున్‌వకీల్.
౨౬ జిడ్డుపూర్ణయ్యవారు, సబ్‌రిజస్ట్రార్, గుంటూరు.
౨౭ ధూళిపాటిసుబ్బరాయలుఅయ్యవారు-ధూళిపాటికృష్ణయ్యవారిఅన్నకుమారులు.
౨౮ కోవి సుందరరామయ్యవారు-సూపరెంటెండింగ్ ఇంజనియర్స్ఆఫీస్.
౨౯ కుందవరం-సుందరయ్యవారు
౩౦ పిన్నపాకం సుందరాచార్యులువారు
౩౧ రామచంద్రరావుగారు-అంబూరుపేట మురాయిజారాదారుగారు, ఆమూరివద్దతుత్తి
౩౨ పానగంటి, వెంకట్రామానాయనివారు కొమ్మాలపేటజాగీర్‌దార్ (చిట్టు-
౩౩ మోకా, వెంకటాద్రిశాస్త్రిలవారు.
౩౪ కొప్పరపు, రామరావుగారు-మునసఫ్.
౩౫ సోమేశ్వరతర్వాడిగారు.
౩౬ ముడియంనాగేశ్వరరావుగారు. వకీలు గుత్తి
౩౭ కలిచెలన్, వెంకటరెడ్డివారు, మదనపల్లె
౩౮ తంబళ్లపల్లె, సుబ్బారెడ్డివారు- మదనపల్లె

౩౯ బొజ్జిరెడ్డివారి సీతారామరెడ్డివారు
౪౦ శ్రీనివాసరంగాచార్యులవారు, దేవస్థానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
౪౧ జంగంకోట శ్రీనివాసరావుగారు-
౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకీలు తిరుత్తిరపూండి
౪౩ జిడ్డునారాయణయ్యవారుసబ్‌కలెక్టరాఫీస్ హెడ్‌క్ళర్కు
౪౪ వ, సామయ్యవారు-రివిన్యూఇనిస్పెక్టర్
౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామిశెట్టివారు
౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రిలవారు, మిడిల్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు-
౪౭ బాడాలశ్రీనివాసయ్యవారు-తాలూకాకచ్చేరిగుమస్తా, వావిల్పాడు-

మహారాజరాజశ్రీ

౪౮ కొల్లావెంకటకన్నయ్యసెట్టివారు-
౪౯ సాహుకార్, కృష్ణదాస్‌బాలముకుందదాసువారు-
౫౦ సాహుకారుచతుర్భుజదాసుకుశాల్‌దాస్‌వారు-
౫౧ సమ్మర్ధీ రంగయ్యసెట్టిగారు, బి-ఏ, ప్రొఫసర్ క్రిష్టియన్ కాలేజ్.
౫౨ పి, కృష్ణస్వామిసెట్టివారు; బి; ఏ; బి, ఎల్ హైకోర్టువకీలు.
౫౩ అజ్జిపణ్ముఖప్పవారు; ఎమ్ప్రెస్ ఆప్ ఇండియాప్రెస్
౫౪ తెల్లనాకులమల్లయ్యసెట్టివారు-
౫౫ విడవలపాటిసుబ్బరామయ్యసెట్టివారు-
౫౬ నాళం; అప్పలరాజువారు-
౫౭ శిరంకోటిలింగంవారు-
౫౮ సూరంపల్లి రెడ్డివారు
౫౯ తాటికొండనంబెరుమాళ్ సెట్టివారు; బి; ఏ
౬౦ పిట్టి; త్యాగరాయసెట్టివారు-బి, ఏ
౬౧ గోనుగుంట్ల; నారాయణవారు-
౬౨ కామిసెట్టి; చిన్నకొండయ్యసెట్టివారు-
౬౩ శ్రీశేకంమనవాళయ్యవారు-యేలూరుసబ్‌జడ్జి (యజమానులు-
౬౪ మాంబళం-వెంకటస్వామినాయుఁడువారు - తంజావూరి రామానాయుడి సత్రము
౬౫ పి-రంగయ్యనాయుఁడువారు- హైకోర్టువకీల్-
౬౬ బి-బాలయ్యనాయుఁడువారు-హయికోర్టు-
౬౭ వంకాయలకుప్పయ్యసెట్టివారు-
౬౮ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు-ధనకోటిముదల్యారివారు-మేల్పాకం-జమీందారు
౬౯ బండ్లరామస్వామినాయుఁడువారు-వేలూరుడిస్ట్రిక్టుమునసఫ్-
౭౦ అల్లత్తూరు-నారాయణసెట్టివారు-
౭౧ పుదుచ్చేరితిరువేంగడస్వామిపిళ్లవారు-అటర్నీ-
౭౨ మణ్నూరుపేట-రామస్వామినాయుఁడువారు-తంజావూరురామానాయుడిధర్మశాల
౭౩ యస్-రామస్వామిమొదలారిగారు-హయికోర్టువకీల్- (మానేజర్-
౭౪ యస్-గోపాలస్వామిమొదలారివారు-మిరాదార్-సేలం-
౭౫ ది-హానరేబిల్ శ్రీరాజాగొడెనారాయణగజపతిరాయనింగారు-విశాఖపట్నం-
౭౬ గ్రంధి-రామయ్యసెట్టివారు-
౭౭ దొడ్డి-యోగప్పగారు-పింఛన్‌మన్‌సఫు-
౭౮ పి, వి; కృష్ణస్వామిశెట్టివారు బి.ఏ అకౌంటెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

౪౯ మధుర-రంగరావువారు-
౫౦ ధర్మపురి-వెంకోబరావువారువకీలు-
౫౧ మండి-శ్రీనరాఘువరదప్ప శెట్టిగారు-
౫౨ నంబూరు-సుబ్బారావుగారు-
౫౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు-
౫౪ పి-సాంబయ్యగారు-నందలూరుమునసభు

—(*) చందాదారులు- (*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

సీ-వి-సుందరంశాస్త్రులుగారు-
కోపల్లె-కృష్ణరావుగారు-
ముట్లూరుఆదినారాయణయ్యగారు-
ఆమంచెర్ల-సూరయ్యగారు-
నెమలి-మాడభూషిసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు
కొప్పరపు-రంగరావుగారు-
పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావుగారు-
పిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు-
పడకల్-కిషన్‌రావుగారు
మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు-
వనంగురుస్వామయ్యగారు-
దేవళ్ల-రామస్వామయ్యగారు-
వి-లక్ష్మణరావుగారు-
ఆ-పరశురామయ్యగారు-
ఘూళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు-
క-సీతాపతయ్యగారు-
టి-వెంకటకన్నయ్యగారు-
పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు-
ధూళిపాటిసుబ్బరామయ్యగారు-
పేరత్తూరు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-
దిగవిల్లి-తిమ్మరాజుగారు-
జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు-
పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు-
ఎర్ర-రాఘవయ్యగారు-
కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు-
అద్దంకి-రఘునాథరావుగారు-
ములుకుట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు-
మైసూరువెంకట్రావువారు-
పరహాభట్ల-అణ్ణాజిరావుగారు-
పి-అనంతాచార్యులగారు-
మాంబట్టు-లక్ష్మినరసయ్యగారు-
చివుకులజానకీరామయ్యవారు-

మహారాజరాజశ్రీ

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు-
బీరకుర్తి-సుబ్బరావు-
ముంగమూర్-నరసింహాపంతులు-
వెంపటి వెంకటాచలంపంతులు-
వెన్నలగంటి హనుమంతరావు-
బ్రహ్మసముద్రం-శేషగిరిరావు-
నెమలి-పట్టాభిరామరావు-
ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు-
దేశిరాజు-కృష్ణయ్యగారు-
వరికుంట-వేంకటసుబ్బారావు-
భోగరాజు-రామచంద్రరావు-
గుడిపాటి-వెంకట్రావు-
గుండావఝుల-రామకృష్ణయ్యగారు-
కోరంకి-రామలింగయ్యగారు-
బైడిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు-
మహాంకాళి-సుబ్బరాయలుగారు-
య-అప్పయ్యపంతులు-
నరసరాజువారు-
వడిగెపల్లి-శేషయ్యగారు
హులుల్లూరువాసుదేవప్పగారు-
మలిరెడ్డికొండల్రాయుడుగారు-
బుర్రాశంకరశాస్త్రులుగారు-
గుండు-గురుస్వామయ్యవారు-
గురుజాడశ్రీరామమూర్తివారు-
ఓరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్పవారు-
నెడామూరువీరరాఘవాచార్యులు-
కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-
రోజుకుర్తి-తిరుమలరావుగారు-
రేవూరులక్ష్మీనరుసుపంతులవారు-
కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తివారు-
శంకవరంవరదాచార్యులవారు-
నాశేరిరామానుజాచార్యులువారు-

మహారాజ రాజశ్రీ

పొటపల్లి-వెంకటఅప్పారావువారు-
అక్కిరాజు-చెంగల్రావువారు-
శివరాజు-రంగయ్యవారు-
కానుగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
వానమామల నరసింహాచార్యులవారు-
కరణంవెంకట్రావువారు
శ్రీపూసపాటి-వెంకటపతిరాజువారు-
అద్దంకికేశవాచార్యులవారు-
వళాంకుప్పం కృష్ణమాచార్యులవారు-
రావుసాహెబు-బోరూరుకోటయ్యవారు-
అరింబాకం-సామయ్యవారు-
యన్-సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు-
వి గోపాలాచార్యులవారు-
ఉప్పలథడియం-వెంకయ్యవారు-
వేలామూరు-శింగరాచార్యులవారు-
గొడవర్తి-కృష్ణయ్యవారు-
యమ్-పార్థసారధిఅయ్యంగారు-
కరణం-వెంకోబరావు-
లక్ష్మణశర్మగారు-
కే-రామానుజాచార్యులువారు-
ము-విశ్వనాథశాస్త్రిలవారు-
తిరుమలనల్లాన్ చక్రవర్తి- శ్రీనివాసవెంకటరాఘవచక్రవర్తిగారు-
పంగులూరుమునుస్వామిసెట్టివారు-
కరాలపాటి-రామానుజయ్యవారు-
చిలముత్తూరు-నంబెరుమాళ్ల సెట్టిగారు-
వంకాయల-కృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
మున్నలూరు-నరసింహులసెట్టివారు
భువనగిరి-చెన్నకేశవులసెట్టివారు-
సత్రసాల-వెంకటకృష్ణమసెట్టిగారు-
నాగులకొండ-శ్రీరాములు
మాఘం-వెంకట్రామానుజశ్రేష్ఠివారు-
వేమూరు వెంకటకృష్ణమశ్రేష్ఠిగారు-
ఉంమడిసెట్టిగురప్పశ్రేష్ఠిగారు-
యం-వెంకట్రామయ్యగారు-
కామిసెట్టి-శేషయ్యగారు-
పాలూరు-రాజంసెట్టివారు-
మన్నారు-వెంకట్రామస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
చల్లా గురుస్వామిశ్రేష్ఠివారు-
చుండూరు-పురుషోత్తమశ్రేష్ఠిగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

పోకూరు-తిరువెంగడత్తాన్ శ్రేష్ఠిగారు-
గంధపొడి-చెంగల్రాయశ్రేష్ఠిగారు-
కలవల-తిరువెంగడత్తాన్ శ్రేష్ఠిగారు-
సి-సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు-
ఎస్-సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
జి-విజయరాఘవులశ్రేష్ఠిగారు-
మద్దిఅప్పయ్యగారు-
శింగిరి-భాష్యంశ్రేష్ఠిగారు-
కోటానంమాళ్వారయ్యగారు-
టి-రామశింగుగారు-
మాధవరాజుగారు-
టి-రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
కాకాణి-కృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
శ్రీరాజా శ్రీరంగభూపాలబాళేరావుగారు-
కంబినాయనిజవ్వాజి-రామప్పనాయనింగారు (కంగొందిజమీందారు-
కుప్పాలకృష్ణస్వామినాయుండుగారు-
బి-వాసుదేవనాయుడుగారు-
కొటిబోయిన-భాష్యంపిళ్ల గారు-
నీలిజగన్నాయకులునాయుడుగారు-
కావనూరుమంత్రాలపద్మనాభరెడ్డిగారు-
శేపాకులవరదరాజులశ్రేష్ఠిగారు-
సైదాపేట-అప్పాసామిశ్రేష్ఠిగారు-
పంమి-చిన్నస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
వ-తిరువేంగడస్వామినాయుడువారు.
మైలాపూరు-ధనికాచలమొదలారిగారు-
అనంతయ్యనాయుడువారు-
పి-గోవిందరాజులునాయుడువారు-
మెండు రామస్వామినాయుడువారు-
చిట్ట్యం-కుప్పురావునాయుడువారు-
కుప్పుసామిసెట్టివారు-
కుమారస్వామినాయుడువారు-
పి-గోవిందనాయుడువారు-
మాంబలం-తిరువేంగడత్తాన్ నాయుడుగారు
బండ్లకృష్ణయ్యనాయుడుగారు- (రు
గడ్డిపాటి - కోటప్పనాయుడుఅండుసన్ గా
ఇసకపల్లి-చిన్నయ్యనాయుండువారు.
ఆ-రామానుజయ్యవారు-
ముద్దం-కేశవులునాయుడుగారు-
మద్దెరి-వరదరాజులునాయుడుగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

కె-రామస్వామినాయుడుగారు-
నిశ్చింత-ఎంబారయ్యగారు-
యమ్-రామాంజులనాయుఁడుగారు-
టి-గోవిందరాజులునాయుడుగారు-
టి-ఎల్-రంగయ్యానాయుడుగారు-
జమ్మి కుప్పుసామినాయుడుగారు-
ముద్దుకృష్ణపిళ్లగారు-
చిన్నికృష్ణమనాయుడుగారు-
కరణం-హరివెంకటరామయ్యగారు-
కర్వదిరాఘవయ్యగారు-
శ్రీరంగానెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు-
ఎ-వెంకటరావుగారు-ప్రఫసర్ ఆప్ మోరల్స మహారాజాస్ కాలేజ్ విజయనగరం-
నారాపురం-కొండలుసెట్టిగారు-
ఆత్తునూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రిలు-
ఎరివెళ్ల-గుర్వరాజుగారు-బోరెవాళ్లపల్లె గ్రామకరణం.
పిలివర్తి-భాస్కరప్పగారు-బొమ్మయ్యగారిపల్లెకరణం-
రామచంద్రరావుగారుఅసిస్టాంటుకమీషనర్
సదాశివశాస్త్రిలగారు-తిరువడి-
కృష్ణస్వామినాయుడువారు-కుంభకోణం-పోలీసుయినస్పెక్టరు-
బిడ్డుకృష్ణస్వామయ్యగారు
అయ్యగారిత్రియంబకంగారు-నర్సాపురం-
బి-చిదంబరరావుగారు-కనూర్లు-
టి-నాగేశ్వరయ్యర్-కోట
జి-కృష్ణయ్యర్-సేందమంగళం-
మేకలపార్థసారధినాయుడువారుకావలి-
కే-వెంకటరావుగారు-
యం-సి-కాశిరామయ్యగారు-పంద్రుట్టి
ముంగమూరునరహరిరావుపంతులగారు-డిప్టితాశీల్దార్ ఆల్లూరు.
ఏ-సుబ్బరామయ్యగారుకావలి
కొవ్వేటివెంకటరాజుగారు-పిఠాపురం.
సి-హనుమంతరావుగారు-గుత్తి
కొవ్వూరుకృష్ణరావుపంతులగారు-తహశీల్దారు
స్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావుగారు-నెల్లూరు-

మహారాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుఁడుగారు-(శ్రీ
మేకలబాలకృష్ణమనాయుఁడుగారు-మదనప
గడ్డంనారప్పగారు-మదనపల్లె
డా-నారాయణరెడ్డివారు-కదిరి-
యం-రామచంద్రరావుగారు-పలవనేరి-
యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావుగారు-కొత్తపేటగుంటూరు-
జె-యల్లప్పగారుగుత్తి
ఎస్-అంబాజిరావుగారు-వకీలుగుత్తి-
వల్లూరుజగన్నాథరావుగారు-బొబ్బిలి-
చెన్నారెడ్డిగారు-కుమ్మెత్తపాటల్
కోనా-వరదయ్యశ్రేష్ఠిగారు
ఏ-రామానుజాచార్యులుగారు సిద్ధవట్నం
శ్యామజిరాఘవేంద్రరావుగారుఅనంతపురం
గోపాలకృష్ణయ్యగారు- రేపల్లే
పాపాశాస్త్రిలుగారు-గుత్తి
తోటచెర్లవీరేశలింగంశాస్త్రిలుగారు-
కనకరాయమొదలారిగారు-పొన్నేరి
కృష్ణరాజుగారు-కోడూరుగ్రామం శ్రోత్రియదారుపొన్నేరి
యేకామ్రయ్యగారు-శిరస్తెదార్ పొన్నేరి-
దీనదయాళునాయుడుగారు-
మోటపల్లి వాసుదేవనాయుడుగారు-కడలూరు
బాలకృష్ణదాసుగారు-
ధర్మపురిసర్వోత్తమరావుగారు-వకీలు-చిత్తూరు-
టి-దేశికాచార్యులుగారు-సబ్ రిజిస్ట్రార్ వేలూరు-
చిలకలమర్రి లక్ష్మణాచార్యులురాజమంద్రి-
మంగేపూడిరామశాస్త్రిలువారు
శ్రీనివాసులమొదలియారుగారు తహశీలుదారువేలూరు-
రాళ్ళపల్లి ఆదిశేషయ్యగారు-
కృష్ణంవెంకటసుబ్బయశెట్టివారు-
ఆదుర్తివిశ్వంరాజుగారు-వకీల్ కడప-
కరణంశింగరాజుపాపరాజుగారు-
తుంపలవల్లి వరదరావుగారు హెడ్ ఆసిస్టాండుకలక్టరు-

మహారాజరాజశ్రీ.

సరిపెల్లగోపాలకృష్ణమగారు-

శ్రీపాదంనాగియ్యగారు-

వెంకటేశ్వరరావుగారు-

గొబ్బాపిన్నినరసింహయ్యగారు-

పాలపూడి-శివరామయ్యవారు-

అరుణాచలయ్యగారిసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రులువారు-

కొప్పగంతులసావిత్రిపంతులువారు-

హనుమంతుఅప్పళనాయుడుగారు-

సుబ్బారెడ్డివారు-జూటూరుతాటి పత్రి

వేలూరునరసింహంగారు-భీమవరం-

వల్లభశేషయ్యవారు-తహశీల్దారు

శిష్టాసూర్యనారాయణశాస్త్రులువారు

యన్-రాఘవేంద్రరావుపంతులుగారు- పెష్కష్ తహశ్శీల్దార్ గుత్తి

మహారాజరాజశ్రీ

టి-రామచంద్రరావుగారుడిస్ట్రిక్టు మునసఫ్ నెలూరు

పి-భీమరావుగారు-ఆత్మకూరుకర్నూలు

కొమ్మిలక్ష్మీనరసునాయుడుగారు-

శంకరప్పగారుకరణం- గుంతకల్లు

డి-శ్యామరావుగారు-తిరుకోవిలూరు

కొప్పలకొండనరసప్పరెడ్డిగారు-

ఉదరపికొండదొడ్డనాయుడుగారు

రాకరాజుసుబ్బన్నగారు-

కరణంతిమ్మప్పగారు-

కరణంకేశవరాజువారు-

కరణంరంగప్పవారు-

పరిగెహనుమంతరావువారు

బెంగుళూరు-పుట్టాసాని-

బళ్లారి-రంగాసాని-

శ్రీరామచంద్రశ్శ్రితపారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః

సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరంమంగళమాతనోతు.

శ్రీ

సుందరకాండవిషయానుక్రమణిక.

సర్గసంఖ్య, విషయములు.

సర్గసంఖ్య.	విషయములు.
౬౩	దధిముఖుండు, సుగ్రీవునకు, అంగదాదివానరులు మధువనంబునశింపం జేసినదంతయుఁజెప్పుట
,,	సుగ్రీవుండు, అంగదాదివానరులు మధువనమును భంజించుటచే, సీతంజూచియే వచ్చియుందురని, లక్ష్మణునకుం జెప్పుట
,,	సుగ్రీవుండు, నీవుమధువనంబునకుఁ బోయి, యంగదాదివానరుల శీఘ్రంబుగానిచ్చటికిఁ బంపుమనిదధిముఖునకాజ్ఞాపించుట
౬౪	దధిముఖుండు, సుగ్రీవుని యాజ్ఞను, అంగదాదులకుం జెప్పుట
,,	అంగదాదివానరులు, సుగ్రీవునియొద్దకుఁబోవుట
,,	హనుమంతుండు, శ్రీరామాదులకు వందనంబొనరించి , సీతంబూచి వచ్చితినని, చెప్పుట
,,	శ్రీరాముండు, హనుమంతుని , సబహుమానంబుగా, నవలోకించుట
౬౫	హనుమంతుండు, శ్రీరామునకుసీతావృత్తాంతంబుఁజెప్పి, చూడామణినిసమర్పించుట
౬౬	శ్రీరాముండు, సీతాదేవిపంపిన చూడామణింజూచి, విలపించుట
౬౭	హనుమంతుండు, సీతచెప్పిపంపిన మాటలనన్నిటిని, సవిస్తరంబుగా, రామునకుం జెప్పుట
౬౮	హనుమంతుండు, సీతాదేవి, వానరులును రామలక్ష్మణులును, ఎట్లు సముద్రంబు దాఁటివత్తురని, తన్నడుగుటయు, తాను, ఆబిడకు వానరుల సామర్థ్యంబుఁదెల్పి, రామలక్ష్మణులుతనవీపుపై నెక్కి, సముద్రంబుదాఁటి, లంకకువచ్చి, రావణుంజంపి, సీతనయోధ్యకుంగొనిపోఁగలరని, చెప్పుటయు, వీనినన్నిటిని, శ్రీరామసన్నిధానంబున, విన్నవించుట.

ఇట్లు సుందరకాండసర్గవిషయానుక్రమణిక,

ముగిసినది.

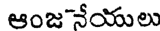
శ్రీరామాయనమః.

శ్రీలక్ష్మణస్వామి. శ్రీరామస్వామి. శ్రీసీతాదేవి.

వేద వేద్యే పరేపుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.

ఆంజనేయులు

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రం సర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదం నౄణాం హనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.
౨ తప్తకాంచన సఙ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్

ఉద్యద్బాలార్క వదనం త్రినేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్.

౩ మౌఞ్జీకౌపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పింగళాక్షం మహాకాయం టఙ్కశైలేన్ద్ర ధారిణమ్.

౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్ర సంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్

౫ హనూమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమ సన్నిభమ్.

౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాఞ్జనేయం నమామ్యహమ్
పఞ్చాక్షర స్థితం దేవం నీలనీరద సన్నిభం.

౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాన్తం నమామ్యహం
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలఙ్కార భూషితం.

౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపనాయకం
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితం.

౯ సున్దరం సాబ్జనయనం త్రినేత్రం తం నమామ్యహం
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవర్ణ సముజ్జ్వలం

౧౦ నమామి జనతా వంద్యం లఙ్కాప్రాసాదభంజనం
అతసీపుష్ప సఙ్కాశం దశవర్ణాత్మకం విభుం.

౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకం
ద్వాదశాక్షర మన్త్రస్య నాయకం కున్తధారిణం.

౧౨ అఙ్కుశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహం
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖ నివారణం.

౧౩ పీతవర్ణం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవ మన్త్రిణం
మాలామన్త్రాత్మకం దేవం చిత్రవర్ణం చతుర్భుజం.

౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటఙ్కం నమామ్యహం
సురాసుర గణైస్సర్వై స్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహం.

౧౫ ఏవంధ్యాయేన్నరో నిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చిన్తితంకార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.

౧౬ అష్టమ్యాంవా చదుర్దశ్యా మర్కవారే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.
౧౭ అర్కమూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాం సుధీః
పూజయేత్తత్ర విద్వాన్ యో రక్తవస్త్రేణ వేష్టయేత్.
౧౮ బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చా త్తత్ప్రీత్యై సర్వకామదాం
యఃకరోతి నరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యన్తరిక్షజం
అక్షాదిరాక్షస హరం దశకణ్ఠదర్ప
నిర్మూలనం రఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తం
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకం తం
వాయోస్సుతం గలిత భాను మహం నమామి.
౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమన్ నిజ దృష్టిపాతైః
మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానాం
మేదేహిదేహి మహతీం వసుధాంశ్రియంచ.
౨౧ ఆపదోద్ధరరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే
బన్ధనం ఛేదయాజస్రం కపివీర నమోస్తుతే.
౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయ రిపూన్సర్వా న్మోహనం కురు భూభుజాం.
౨౩ విద్వేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సఞ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాక్షాసురాన్తక
ఏవం స్తుత్వా హనూమన్తం నర శ్శ్రద్ధాసమన్వితః.
౨౫ పుత్ర పౌత్రాదిసహితస్సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ
స్తోత్రం సమ్పూర్ణం.

శ్రీ

సీతాదేవ్యై నమః.

అగస్త్యసంహితాయాం

సుందరకాండవైభవప్రారంభః.

ఋషయః॥—సంకటేవిషయే ప్రాప్తే కిముపాయం వదస్వనః
ఇత్యుక్తః కుంభజోహృష్టో ఋషీన్ప్రోవాచపూర్ణధీః. ౧
అగస్త్యః॥—పశుపుత్ర ప్రదం పౌత్ర వృద్ధిదం కల్మషాపహం
ధనమాయుష్య మారోగ్య దాయకం పుణ్య వర్ధనం. ౨
జ్ఞానభక్తి ప్రదంనౄణాం ముక్తివైరాగ్యదాయకం
దుర్భిక్షభేదనం సద్య స్సువృష్టిప్రదమవ్యయం. ౩
క్షయాపస్మారకుష్ఠాది సర్వరోగ నివారణం
కామధేను సమం భూమౌ కల్పవృక్ష సమం భువి. ౪
గృహవృద్ధికరం పుంసాం చింతార్థఫలదాయకం
దుర్నిమిత్తహరంశుద్ధం వాక్పటుత్వ ప్రదాయకం. ౫
సర్వవశ్యకరంప్రోక్తం విదేశకనిదర్శనం
బ్రహ్మతేజోభి వృద్ధించ దుర్ఘటార్థప్రదాయకం. ౬
భూతభేతాళ కూశ్మాండ భేదకం సర్వ సిద్ధిదం
రాజద్వారానుకూలంచ సర్వకష్టనివారణం. ౭
వాదార్థసిద్ధిదంలోకే సర్వవశ్యప్రదాయకం
సర్వమంగళదంనౄణాం దారిద్ర్యభయనాశనం. ౮
సౌందర్య కాండమఖిలం కృత్వాపారాయణం సకృత్
కృత్వాన్యాసంవిధానేన ధ్యాత్వావాయుసుతంహృది. ౯
పారాయణంచరేద్ధీమాన్ సౌందర్యం సర్వదాయకం

న్యాసహీనే హరేదాయు ధ్యానహీనేన నిష్ఫలం. ౧౧
కీలకేనవినా రోగీ శక్తిహీనే దరిద్రతాం
కోశపూజనహీనేతు సర్వనాశో భవేద్ధ్రువం. ౧౧
బీజహీనే జ్ఞానహీనో భవేన్నాత్రతు సంశయః
షడ్వర్ణజపహీనేతు మూలమంత్ర విహీనతః. ౧౨
నింద్యో భవేతక్షత్రాణాం నాశమేతినసంశయః
గురుభక్తి విహీనేతు నిష్ఫలం నాత్రసంశయః. ౧౩
హనుమద్విజయం కాండం యఃపారాయణ మాచరేత్
విధినా సర్వసిద్ధించ ప్రాప్నోతిచ నసంశయః. ౧౪
అంతంపారాయణం నిత్యం ద్వియహూర్తాదినోదయాత్
మండలాంతంచరేద్యస్తు మండలాధిపతి భవేత్. ౧౫
సౌందర్యకాండం సకలం చతుర్వింశతివాసరే
పారాయణంచరేద్భక్త్యా లభేత్పుత్రాంశ్చ సుందరాన్. ౧౬
హనుమద్విజయం కాండం శుద్ధః పారాయణంచరేత్
ద్విషడ్దినాని యత్నేశ మితోభవతి నాన్యధా. ౧౭
వృష్టికామస్సప్తరాత్రం జ్ఞానకామ స్తథైవచ
జయకామో మండలాంతం భూకామీతు తథైవచ. ౧౮
పశుకామః పంచరాత్రం శంకీవై మండలంశుభం
అన్నార్థీతు చతుర్వింశ ద్దినానిచ నసంశయః. ౧౯
ఆయురారోగ్య మైశ్వర్యం భవేత్పారాయణేసదా
పారాయణం సదాయస్తు కుర్యాద్భక్తి సమన్వితః. ౨౦
నిష్కామీవా ఋషిశ్రేష్ఠా నియమంతు యథోచితం
సకామీ నియమేనైవ చరేత్పారాయణం శుభం. ౨౧
అక్షారలవణాశీచ తాంబూలం వర్జయేద్బుధః
నతైలాభ్యంగనం ప్రోక్తం సకామస్య విశేషతః. ౨౨
క్షౌరంసంగం వృధావార్తా కంహూతిం పరదూషణం

తంద్రీప్రమాదౌ నిద్రాంచ హాస్యం స్త్రీ భాషణంతథా. ౨౩
మధురం చైవ భక్ష్యంచ కేవలంసక్తుభక్షణం
నిస్సంగీభూమిశయన శ్చరేత్పారాయణంశుభం. ౨౪
మధ్యేపారాయణేయస్తు లోకవార్తాముదాహరేత్
పారాయణంతుసకలం నిష్ఫలంనాత్రసంశయః. ౨౫
మానీపారాయణం కృత్వా సర్వాభీష్టా నవాప్నుయాత్
యదిస్యా జ్జృంభణాదీని శరీరేతు మహర్షయః. ౨౬
ద్విరాచమ్య ప్రమృజ్యాథ నేత్రేపారాయణంచరేత్
స్వయంకర్తుమశక్తశ్చే ద్ద్విప్రైస్సః కారయేచ్ఛుభం. ౨౭
ఆశురోగ ప్రశమనం త్రిదినాత్సప్త వారకం
పారాయణంతు కృత్వాతు రోగశాంతి ర్భవిష్యతి. ౨౮
ప్రథమేద్వికద్వితీయేత్రికత్రితీయేతు ద్వివారకం
ఆవర్తనస్య చైకస్య ద్వినిష్కం పుష్పమీరితం. ౨౯
దత్వా నిష్కాని సద్భక్త్యా యథాశక్త్యా మహర్షయః
నిత్యంయః పారయేత్కాండం హనుమద్విజయాంకితం. ౩౦
సురేశ పదమాప్యాథ పూజితస్తేన భక్తితః
సత్యలోకాధిపోభూయా న్నాత్రకార్యావిచారణా. ౩౧
కృత్వాతు సుందరం కాండం పారాయణమఘాపహం
సిద్ధోభూయాన్న సందేహః కిముతాఖిల సంపదః. ౩౨
జన్మప్రభృతి యత్పాపం యత్పాపం పూర్వజన్మని
నశ్యత్యేవనసందేహః సకృత్పారాయణేనచ. ౩౩
అస్య సుందర కాండస్య సమంమంత్రం నవిద్యతె
తత్పారాయణ తస్సిద్ధి ర్యదినైవ భవేద్భువి. ౩౪
నకేనాపి భవేత్సిద్ధి రితిబ్రహ్మానుశాసనం
సమస్తమంత్రరాజంత న్నాత్రసంశయమస్తిచ. ౩౫
బీజకాండ మితిప్రోక్తం సర్వరామాయణేష్వపి

తస్మా త్పారాయణం కృత్వా ధన్యా భవధ తత్వతః. ౩౬

ఇత్య గస్త్య సంహితాయాం సుందరకాండ ఫలనిరూప

ణంనామపంచమో ధ్యాయః. శ్రీరామాయ నమః॥

ఉమాసంహితాయాం.

సుందరకాండవైభవప్రారంభః.

శ్రుత్వైవమం సుందరం కాండం పురావాల్మీకి నాకృతం
యత్రప్రవృత్తిః సీతాయా రామస్య చ నివేదనం. ౧
సంతానార్థీ ధనార్థీవా సామ్రాజ్యార్థీచ మానవః
రాజ బంధ విమోక్షార్థీ మోక్షార్థీ వాపి యోభవేత్. ౨
తత్త త్ఫలమ వాప్నోతి సీతారామ ప్రసాదతః
ఆవృత్త్యా చైక వింశత్యా పుత్ర సంతాన మాప్నుయాత్. ౩
పంచ వింశతి సర్గాంశ్చ ప్రత్యహం పఠతేతుయః
మహద్ధ నమ వాప్నోతి గ్రహ ధాన్యాది కంచనః. ౪
ప్రత్యహం సప్త సర్గాంశ్చ పఠిత్వా వత్సరంనరః
మహత్సా మ్రాజ్య మాప్నోతి పృథ్వీం దైశ్చ ప్రపూజ్యతే ౫
చతుస్త్రింశతి సర్గాంశ్చ పఠిత్వా యుగ్మకే దినే
తావత్యాం చైవ చావృత్యా రాజబంధా ద్విముచ్యతే. ౬
యథాశక్తి పఠిత్వాతు యావజ్జీవం నరోత్తమః
ఐహికంతు సుఖం ప్రాప్య మోక్షమీయా త్పరత్రచ. ౭
అనావృష్ట్యాం ప్రవృత్తాయా మవగ్రహ నివర్తయే
పఠేచ్చ సుందరం కాండం సువృష్టిశ్చ తతోభవేత్. ౮
కింబహూ క్తేన విధినా సర్వాభీష్ట ప్రదాయకం

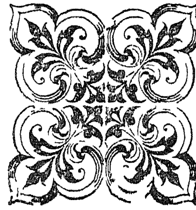
నాత్రో న్యద్విద్యతే లోకే ఇహాముత్ర ఫల ప్రదం. ౯

విప్ర శ్రేష్ఠాది దం శ్రుత్వా శక్త్యాబ్రాహ్మణ భోజనం

పూజయేచ్చైవచా చార్యం గోభూవస్త్రాది భూషణైః. ౧౦

ఇతి సుందరకాండమాహాత్మ్యం.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

శ్రీ రా మ చం ద్ర ప ర బ్ర హ్మ ణే న మః.

దేవతాప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకిప్రార్థన.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్

ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకేర్మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ న్రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్.

ఆంజనేయప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలారత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్
వాతాత్మజం వానరయూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.
శ్రీమద్బ్రహ్మ తదేవ బీజ మమలం యస్యాఙ్కుర శ్చిన్మయః
కాండైస్స ప్తభి రన్వితోఽతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః.
పత్రై స్తత్త్వసహస్రకై స్సువిలసచ్ఛాఖాశతైః పంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదో విజయతే రామాయణ స్స్వస్తరుః.
యః కర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మధు.
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యంతసోపద్రవం
సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా న్విష్ణోఃపదం శాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.

శ్రీ

సుందరకాండప్రారంభః.

తతో రావణనీతాయా స్సీతాయా శ్శత్రుకర్శనః
ఇయేష పద మన్వేష్టుం చారణాచరితే పథి. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శత్రుకర్శనః=శత్రువులనన్నగిల్లఁ జేయునట్టిహనుమంతుఁడు; రావణనీతాయాః=రావణునిచేఁగొనిపోఁబడిన; సీతాయాః=సీతయొక్క; పదం = స్థానమును; అన్వేష్టుం=వెదకుటకు; చారణాచరితే=చారణులచేతసంచరింపఁబడిన; పథి=మార్గమయినయాకాశమునందు ; గంతుం(అధ్యాహృతము)=పోవుటకు ; ఇయేష=ఇచ్ఛించెను.

జాంబవంతుండు, పురికొల్పినంతట, శత్రువులరూపుమాపంజాలుహనుమంతుండు, రావణుఁడు, సీతంగొనిపోయియుంచియున్నస్థలంబు వెదకుటకై, యాకాశంబునంబోవ, నిచ్ఛించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—కిష్కింధాకాండంబున, "శ్రీరాముండుమిత్రులరక్షించుటమొదలగు నెల్లకల్యాణగుణంబులంగలవాఁడు" అని, తెల్పఁబడినది; ఇప్పుడు, అట్లు, "సర్వంబును సంహరింపఁగలవాఁడు" అని తెల్పఁబడుచున్నది. మఱియుఁ, గిష్కింధాకాండంబున "ఎట్లయిన మిత్రులసంరక్షింపవలయును" అని, చెప్పఁబడినది; ఇచ్చట, "దూతయుఁబతివ్రతయునుండవలసినక్రమంబు చెప్పఁబడుచున్నది. కిష్కింధాకాండంబున, విష్ణుదేవుండుజనులరక్షించుటకు, ద్వారభూతుండగు నాచార్యుండనుపురుషకారంబుగల్గినట్లు, ప్రతిపాదింపఁబడినది; ఇచ్చట, నాచార్యుండుచేయవలసినకార్యంబు ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. అందు, మొదటి, సర్గమందు, శిక్షింపఁదగినశిష్యులవెదకుట, సూచింపఁబడుచున్నది.— తతః=అటుపిమ్మట, ముద్రనిచ్చిభగవంతుం డనుజ్ఞయొసంగినపిదప; శత్రుకర్శనః = "గుశబ్ద స్త్వంధకారస్స్యా ద్రుశబ్ద స్తన్నిరోధకః, అంధకారనిరోధిత్వాద్గురురిత్యభిధీయతే" ("గు" అనఁగా, అంధకారము, "రు" అనఁగా, దానిఁబోఁగొట్టువాఁడు; అంధకారమునుబోఁగొట్టుటం జేసి, గురువనంబడుచున్నాఁడు.) అనురీతిని, శత్రుభూతమయిన యజ్ఞానమును

సన్నగిల్లం జేయువాఁడయిన గురువు; చారణాచరితే, చారణ=ధర్మమునన డిపెడిపూర్వాచార్యులచేత, ఆచరితే= చేయఁబడిన; పథి=మార్గమునందు; రావణనీతాయాః, రావణ=(రావయతీతిరావణః) అఱచునట్లు సేయునజ్ఞానముచే, నీతాయాః=పొందింపఁబడిన; సీతాయాః= (సీతాశబ్దమునుప్రయోగించుటచేతను, అయోనిజత్వముదానం జేసి, యనాదిత్వము, సూచింపఁబడుచున్నది.) అనాదియయిన మాయయొక్క; పదం=వ్యవసాయమును, కార్యమునునుట; అన్వేష్టుం=వెదకుటకు; ఇయేష=ఇచ్ఛించెను.

భగవంతునివలన, ముద్రికదీసికొని శిష్యులబోధింప ననుజ్ఞ నొంది, శత్రుభూతంబగు నజ్ఞానంబుఁ బోఁగొట్టం జాలునాచార్యుండు, ఇదివఱకిట్టిధర్మముంబ్రవర్తింపఁ జేయుచుండిన పూర్వాచార్యులేర్పఱచిన మార్గమునను సరించి, లేనివానింబలికించు నజ్ఞానంబు నంజేసి, దోఁచుచుండున నాదియగు మాయకార్యమునకు మోహించియుండునారలను, వెదకఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము (ఇది, యద్వైతమతమునను సరించినది)

రావణనీతాయాః= అజ్ఞానముచేఁ గొనిపోఁబడిన, తనవశముగాఁజేయఁబడినయనుట; సీతాయాః= ("స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం" (దేవునికన్ననితరమంతయు స్త్రీప్రాయము) అనియుండుటవలన స్త్రీలింగముప్రయోగింపఁబడినది.) అనాదియగుజీవునియొక్క; పదం= వ్యవసాయమును; అన్వేష్టుం; ఇయేష.

ఆచార్యుండు, పూర్వాచార్యమార్గమునను సరించి, యజ్ఞానంబునవశముతప్పిజ్ఞానసిద్ధికై ప్రయత్నముసేయు జీవుని (పురుషుని) వెదకఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము. తక్కినదిసమానము. (ఇది, విశిష్టాద్వైతమతమునను సరించినది). "తతో రావణ" అనచోట, నాలవయక్షరమగువకారముచే, గాయత్రి పండ్రెండవ యక్షరమయి నవకారము గ్రహింపఁబడినది. అట్లుపండ్రెండవ గ్రంథసహస్రము, ఆరంభింపఁబడినది.

దుష్కరం నిష్ప్రతిద్వంద్వం చికీర్షన్ కర్మ వానరః
సముదగ్రశిరోగ్రీవో గవాం పతి రివా బభౌ. ౨

టీక॥ దుష్కరం=చేయఁగూడని; కర్మ=కార్యమును; నిష్ప్రతిద్వంద్వం=అ

డ్డనము లేనట్లుగా; చికీర్షన్ = చేయఁ గోరువాఁడును; సముదగ్రశిరోగ్రీవః = పొడవుగానుండుతలయును మెడయును గలవాఁడునగు, కావున నే; వానరః = కోఁతియగుహనుమంతుఁడు; గవాంపతి రివ = ఆవులకుఁ బెనిమిటియయిన, లేక, వృషభములలో శ్రేష్ఠమయిన, ఆఁబోతె ద్దువలె; ఆబభౌ = ప్రకాశించెను.

ఎవ్వనికినిం జేయనశక్యమయినసము ద్రలంఘనమును, ఎదురు లేనట్లుగాఁ, జే యఁగోరి, యున్నతంబులగు తలయును మెడయునుం గలిగి, యొప్పుచుండు, నా హనుమంతుఁడు, ఆఁబోతెద్దుఁబోలి, ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ వైడూర్య వర్ణేషు శాద్వలేషు మహాబలః
ధీర స్సలిల కల్పేషు విచచార యథాసుఖమ్. ౩

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట, మహాబలః = అధికమయినబలము గలవాఁడును; ధీరః = ధైర్యము గలవాఁడునగు హనుమంతుండు; వైడూర్యవర్ణేషు = మరకతమణుల వన్నెవంటి వన్నెగలవియు; సలిలకల్పేషు = నీటితో సరివచ్చునవియునగు; శాద్వలేషు = లేఁతపచ్చికగల ప్రదేశములందు; యథాసుఖం = సుఖమునతిక్రమింపక, విచచార = తిరిగెను.

అంత, గొప్పబలంబును ధైర్యంబునుం గలహనుమంతుండు, మరకతమణులకుంబోలె వన్నె కలిగి, జలంబువలెచల్లగానుండు, లేఁత పచ్చికభూములందు, సుఖంబుగా సంచరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ద్విజా న్వితాసయ న్ధీమా న్నురసా పాదపాన్ హరన్
మృగాంశ్చ సుబహూ న్నిఘ్నన్ ప్రవృద్ధ ఇవ కేసరీ. ౪

టీక॥ ధీమాన్ = మంచిబుద్ధిగలహనుమంతుండు; ద్విజాన్ = పక్షులను; వితాసయన్ = వెఱపించుచు; ఉరసా = ఱొమ్ముచేత; పాదపాన్ = వృక్షములను; హరన్ = అడఁచుచు; సుబహూన్ = అనేకములయిన; మృగాంశ్చ = మృగంబులను; నిఘ్నన్ = చంపుచు; ప్రవృద్ధః = వృద్ధిఁబొందిన; కేసరీవ = సింహమువలె; విచచార = (అధ్యాహృతము) తిరిగెను.

బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుండు, పక్షుల వెఱపించుచు, ఱొమ్మున వృక్షంబులఁద్రోయుచు, పెక్కుమృగంబులం జంపుచు, బలిసినసింహంబుం బోలి, సం

చరించెను. అని, తాత్పర్యము.

నీలలోహిత మాంజిష్ఠ పత్రవర్ణై స్సితాసితైః
స్వభావ విహితై శ్చిత్రై ర్ధాతుభి స్సమలంకృతమ్. ౫
కామరూపిభి రావిష్ట మభీక్ష్ణం సపరిచ్ఛదైః
యక్షకిన్నర గంధర్వై ర్దేవకల్పైశ్చ పన్నగైః. ౬

టీక॥ గిరితలం=(అధ్యాహృతము) మహేంద్రపర్వతముక్రిందిభాగము; నీలలోహితమాంజిష్ఠపత్రవర్ణైః= నల్లనివియు నెఱ్ఱనివియుఁ బసపువన్నెగలవియు నాకు వన్నె గలవియు; సితాసితైః=తెలుపును నలుపునుగలసినవన్నెగలవియు; చిత్రైః=పలువిధంబులగు అంగులుగలవియు; స్వభావవిహితైః=తమంతటనే సిద్ధములయినవియునగు; ధాతుభిః=పర్వతమునందలి ధాతువులచేత; సమలంకృతం=చక్కగా నలంకరింపఁబడినదిగాను; కామరూపిభిః=ఇచ్ఛకువచ్చినరూపంబుగలవారలును; అభీక్ష్ణం=మిక్కిలియును; సపరిచ్ఛదైః=అలంకారముతోఁగూడినవారలు నగు; యక్షకిన్నరగంధర్వైః= యక్షులచేతనుగిన్నరులచేతనుగంధర్వులచేతను; దేవకల్పైః= దేవతలతోసరివచ్చునట్టి; పన్నగైశ్చ = సర్పములచేతను; ఆవిష్టం=అధిష్ఠింపఁబడినదిగాను; ఆసీత్=(అధ్యాహృతము)ఉండెను.

ఆమహేంద్రపర్వతముక్రిందిభాగము, నల్లనివియు నెఱ్ఱనివియుఁ బసుపువన్నెగలవియు నాకువన్నెగలవియుఁదెలుపు నలుపుంజేరినవన్నెగలవియుఁజిత్రింబులనగుస్వతస్సిద్ధంబులయినమణిసినమున్నగుగైరికధాతువులనలంకరింపఁబడి, కామరూపులును అలంకరించికొనియుండువారలునగు, యక్షులచేతనుగిన్నరులచేతనుగంధర్వులచేతను దేవతలంబోలుసర్పంబులచేతను,ఒప్పుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య గిరివర్యస్య తలే నాగవరాయుతే
తిష్ఠన్ కపివర స్తత్ర హ్రదే నాగఇవా బభౌ. ౭

టీక॥సః=ఆ; కపివరః=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; గిరివర్యస్య=పర్వతములలో శ్రేష్ఠమయిన; తస్య=ఆమహేంద్రపర్వతములయొక్క; నాగవరాయుతే=ఏనుఁగులలో మేటివయినవానితోఁగూడిన; తత్ర=ఆ; తలే=క్రింది

భాగమందు; తిష్ఠన్=ఉండుచు; హ్రదే=కొలకునందు; నాగఇవ=ఏనుఁగు వలె; ఆబభౌ=ప్రకాశించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు, శ్రేష్ఠంబులగు నేనుంగులతోఁ గూడియుండు నామహేంద్రపర్వతము క్రింది భాగమునందుండి, కొలంకునందలియేనుంగుఁబోలి, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సూర్యాయ మహేంద్రాయ పవనాయ స్వయంభువే
భూతేభ్యశ్చాంజలిం కృత్వా చకార గమనే మతిం ౮

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు; సూర్యాయ=సూర్యునికొఱకును; మహేంద్రాయ=దేవేంద్రునికొఱకును; పవనాయ=వాయువుకొఱకును; స్వయంభువే=బ్రహ్మదేవునికొఱకును; భూతేభ్యశ్చ = దేవయోనులగుభూతములకొఱకును; అంజలిం = చేమోడ్పును; కృత్వా=చేసి; గమనే=పోవుటయందు; మతిం=తలంపును; చకార=చేసెను.

ఆహనుమంతుండు, సూర్యునకు దేవేంద్రునకు వాయువునకు బ్రహ్మదేవునకు భూతంబులకును, చేతులు మొగిడ్చి, నమస్కరించి, పోవందలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా పవనాయాత్మయోనయే
తతో హి వవృధే గంతుం దక్షిణో దక్షిణాం దిశం. ౯

టీక॥దక్షిణః = సమర్థుండగుహనుమంతుఁడు; ప్రాఙ్ముఖః=తూర్పుమొగంబుగలవాఁడై; ఆత్మయోనయే=తనకు కారణమయిన; పవనాయ=వాయువుకొఱకు; అంజలిం=చేమోడ్పును; కృత్వా=చేసి; తతః = అటుపిమ్మట; ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును గూర్చి; గంతుం=పోవుటకు; వవృధే=వృద్ధిఁబొందెను.

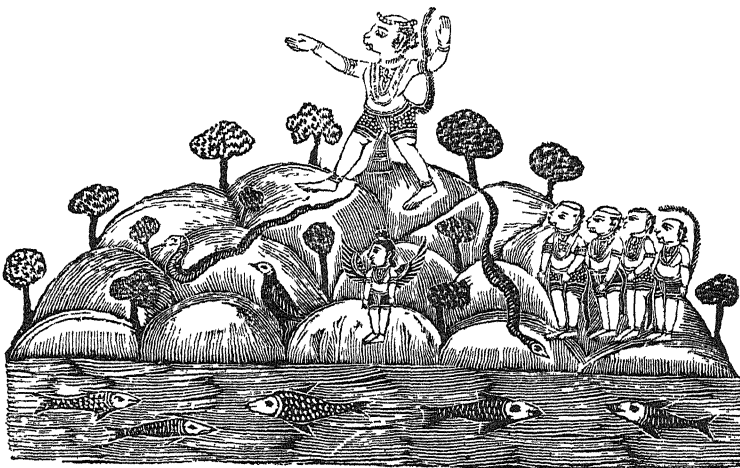
సమర్థుండగు హనుమంతుండు, తూర్పు మొగంబుగాఁదిరిగి తనతండ్రియయినవాయువునకుఁ జేతులు మోడ్చి నమస్కరించి, యంత, దక్షిణపుదిక్కునకుఁబోవుటకై, దేహంబుఁబెంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవంగప్రవరైర్దృష్టః ప్లవనే కృతనిశ్చయః
వవృధే రామవృద్ధ్యర్థం సముద్రఇవ పర్వసు. ౧౦

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు, ప్లవంగప్రవరైః= వానరశ్రేష్ఠులచేత; దృష్టః = చూడఁబడినవాఁడై, ప్లవనే=ఎగురుటయందు; కృతనిశ్చయః= చేయఁబడినయేర్పాటుగలవాఁడై, రామవృద్ధ్యర్థం=రాముని మేలుకొఱకు; పర్వసు = పౌర్ణములందు; సముద్రఇవ=సముద్రమువలె; వవృధే=వృద్ధిఁబొందెను.

ఆహనుమంతుండు, వానరులలోమేటియగువారలుసూచుచుండఁగా, సముద్రముదాఁటనిశ్చయించి, రామునకుమేలుగల్గుటకై, పౌర్ణములందుసముద్రముంబోలెఁ, బెరిఁగెను. అని తాత్పర్యము

నిష్ప్రమాణశరీరస్సన్ లిలంఘయిషురర్ణవమ్
బాహుభ్యాం పీడయామాస చరణాభ్యాంచ పర్వతమ్. ౧౧

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; నిష్ప్రమాణశరీరః = కొలఁతలేనిదేహముగలవాఁడు; సన్=అవుచు; అర్ణవం=సముద్రమును; లిలంఘయిషుః = దాఁటనిచ్ఛించువాఁడై; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; చరణాభ్యాంచ=పాదములచేతను; పర్వతం = మహేంద్రపర్వతమును; పీడయామాస=మర్దించెను.

ఆహనుమంతుండు, అట్లుకొలంతలేనట్లుదేహముఁబెంచి, సముద్రముదాఁటఁగోరి, యామహేంద్రపర్వతంబును జేతులనుంగాళ్లనుమర్దించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చచాలా చలశ్చాపి ముహూర్తం కపిపీడితః
తరూణాం పుష్పితాగ్రాణాం సర్వం పుష్ప మశాతయత్. ౧౨

టీక॥ సః= ఆమహేంద్రపర్వతము; అచలశ్చాపి = కదలనిదియయినను; కపిపీడితః=కోఁతియగు హనుమంతునిచేఁ బీడింపఁబడినదై; ముహూర్తం= రెండుగడియల కాలము; చచాల=కదలెను; పుష్పితాగ్రాణాం=పూచినకొనలుగల; తరూణాం = వృక్షముల యొక్క; పుష్పం=పువ్వును; సర్వం= అంతను; అశాతయత్=రాల్చెను.

ఆమహేంద్రపర్వతము "కదలనిది" అని, పేరొందఁబడినదైనను, హనుమంతుండు పీడింపఁగా, రెండుగడియలకాలముకదలుచుండెను; అట్లు, చలించుటం జేసి, పుష్పించియుండువృక్షంబులపూల న్నియు రాలినవి. అని, తాత్పర్యము.

తేన పాదపముక్తేన పుష్పౌఘేణ సుగంధినా
సర్వత స్సంవృత శ్శైలో బభౌ పుష్పమయో యథా. ౧౩

టీక॥ శైలః= మహేంద్రపర్వతము; పాదపముక్తేన=వృక్షములచే విడువఁబడిన; సుగంధినా= మంచివాసనగల; తేన=ఆ; పుష్పౌఘేణ=పూలసమూహముచేత; సర్వతః=అంతటను; సంవృతః=కప్పఁబడినదై; పుష్పమయో యథా=పుష్పవికారమయినదనునట్లు; బభౌ=ప్రకాశించెను.

మహేంద్రపర్వతము, వృక్షంబుల నుండి రాలిపడిన మంచివాసనగలపూల నంతటం గప్పఁబడి, పూలకొండయనం దగియొప్పుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేన చోత్తమవీర్యేణ పీడ్యమాన స్స పర్వతః
సలిలం సంప్రసుస్రావ మదం మత్త ఇవ ద్విపః. ౧౪

టీక॥ సః=ఆ; పర్వతః= మహేంద్రపర్వతము; ఉత్తమవీర్యేణ= శ్రేష్ఠంబగు పరాక్రమంబుగల ; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; పీడ్యమానశ్చ= పీడింపఁబడుచున్నదియునై; సలిలం=జలమును; మత్తః=క్రొవ్విన; ద్విపః=ఏనుఁగు, మదమివ= మదజలమునువలె ; సంప్రసుస్రావ=చక్కఁగా కార్చెను.

ఎప్పుడును, దనంతనె, సెలయేఱుల వలనజలంబులు విడుచుచుండు నామ

హేంద్రపర్వతంబు,మహాబలుండగుహనుమంతునిచేఁబీడింపఁబడి, మదంబునంజేసితనంతనెమదజలంబు విడుచుచుండుమదపుటేనుంగు, మావటివానిచేఁగొట్టంబడియునుమడి గామదజలము విడుచునట్లు,మఱియునెచ్చుగాజలంబువిడిచెను. అని,తాత్పర్యము.

పీడ్యమానస్తు బలినా మహేంద్ర స్తేన పర్వతః
రీతీ ర్నిర్వర్తయామాస కాంచనాంజనరాజతీః. ౧౫

టీక॥మహేంద్రః=మహేంద్రమనెడు; పర్వతః= కొండ; బలినా=బలిమిగల; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; పీడ్యమానస్తు=మర్దింపఁబడుచున్నదికావుననే; కాంచనాంజనరాజతీః = బంగారువియును గాటుకవియును వెండివియునగు;రీతీః=రేఖలను ; నిర్వర్తయామాస=కలిగించెను.

మహేంద్రపర్వతంబు,నట్లు,బలవంతుండగుహనుమంతుండు పీడింపఁగా , బంగారుఱాళ్లు నీలం ఱాళ్లు వెండిరాళ్లును బగులుటంజేసి , వానిరేఖలగపడెను.అని, తాత్పర్యము.

ముమోచ చ శిలా శ్శైలో విశాలా స్సమనశ్శిలాః
మధ్యమే నార్చిషా జుష్టో ధూమరాజీ రివానలః. ౧౬

టీక॥శైలః=మహేంద్రపర్వతము; సమనశ్శిలాః=మణిసిలలతోఁగూడిన, విశాలాః=వెడల్పుగల; శిలాశ్చ=ఱాళ్లను;మధ్యమేన=నడిమిదైన;అర్చిషా=మంటతో;జుష్టః=కూడిన; అనలః=నిప్పు;ధూమరాజీరివ=పొగలయొక్కపఙ్క్తులనువలె;ముమోచ=విడిచెను.

కాళి,కరాళి,విస్ఫులింగిని, ధూమ్రవర్ణ,విశ్వరుచి,లోహిత, మనోజవ, యనుపేర్లుగల,సప్తజ్వాలలలో, నగ్నినడుమనుండి వెలుంగు "ధూమ్రవర్ణ" యనుజ్వాలతోఁగూడిననిప్పునుండి పొగలపఙ్క్తులు బయలువెడలునట్లు , హనుమంతునిచేఁ బీడింపఁబడిన యామహేంద్రపర్వతమునుండి,పొగవలెనల్లనివైనమణిసిలలం గలిగియుండు గొప్పఱాళ్లు వెడలెను.అని, తాత్పర్యము.

గిరిణా పీడ్యమానేన పీడ్యమానాని సర్వతః
గుహావిష్టాని భూతాని వినేదు ర్వికృతై స్స్వరైః ౧౭

టీక॥ గుహావిష్టాని=గొప్పబిలంబుల నధిష్ఠించిన; భూతాని=భూతంబులు; పీడ్యమానేన=మర్దింపఁబడుచున్న; గిరిణా=మహేంద్రపర్వతముచేత; సర్వతః=అంతటను; పీడ్యమానాని= మర్దింపఁబడుచున్నవై; వికృతైః=వికారముగల; స్వరైః=ధ్వనులతో; వినేదుః=ఏడ్చినవి.

మహేంద్ర పర్వతమునందలి గుహలందున్నభూతంబులును, హనుమంతుండాపర్వతంబునుమర్దింపఁగా, నవియును ఆపర్వతముచేమర్దింపఁబడి, దైన్యంబునం జేసి, వికృతంబగుస్వరంబున, నేడ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.

స మహాసత్త్వసన్నాద శ్శైలపీడానిమిత్తజః
పృధివీం పూరయామాస దిశ శ్చోపవనానిచ. ౧౮

టీక॥ శైలపీడానిమిత్తజః=మహేంద్రపర్వతముయొక్క మర్దించుటయను కారణమువలనంగలిగిన; సః=ఆ; మహాసత్త్వసన్నాదః (ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము)= గొప్పభూతములయొక్క ధ్వని; మహాన్ (ఇదిగోవిందరాజపాఠము)=గొప్పదైన; సత్త్వసన్నాదః= భూతములయొక్కధ్వని; పృధివీం=భూమిని; దిశశ్చ=దిక్కులను; ఉపవనానిచ= తోఁటలను, పూరయామాస = నిండించెను.

ఇట్లు, మహేంద్రపర్వతంబును మర్దించుటంగలిగిన, యాగొప్పభూతంబులరోదనధ్వని, భూమియు , దిక్కులును, సమీపమునసుండుతోఁటలును, నిండివినంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శిరోభిః పృధుభి స్సర్పా వ్యక్త స్వస్తికలక్షణైః
వమంతః పావకం ఘోరం దదంశు ర్దశనై శ్శిలాః. ౧౯

టీక॥ సర్పాః = పాములు; పృథుభిః=పెద్దవియు; వ్యక్తస్వస్తికలక్షణైః; వ్యక్త=తెలియఁబడిన , స్వస్తికలక్షణైః=పడగమీఁదివంపైన మొనలుగల యర్ధచంద్రాకారపునల్లని రేఖలనెడు గుఱుతులుగలవియునైన; శిరోభిః= తలలతో; ఘోరం=భయంకరమయిన; పావకం=నిప్పును; వమంతః = కక్కుచు; దశనైః=పండ్లచేత ; శిలాః=ఱాళ్లను; దదంశుః=కొఱికినవి.

హనుమంతుండామహేంద్రపర్వతంబును బీడించుటంజేసి, యాపర్వతమునందుండుసర్పంబులునలుఁగుడువడి, పడగమీఁదవంపైన మొనలుగలయర్ధచం

ద్రాకారపునల్లనిరేఖలుగలగొప్పతలలతో, వెలికివచ్చి, కోపంబున నాకొండఱాళ్లంగఱచినవి. అని, తాత్పర్యము.

తా స్తదా సవిషైః దష్టాః కుపితైస్తై ర్మహాశిలాః
జజ్వలుః పావకోద్దీప్తా బిభిదుశ్చ సహస్రధా. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తాః=ఆమహాశిలాః=గొప్పఱాళ్లు; కుపితైః=కోపంబునొందిన; సవిషైః = విషముతోఁగూడిన; తైః = ఆసర్పంబులచేత; దష్టాః = కఱవఁబడినవై ; పావకోద్దీప్తాః=నిప్పుచేవెలిఁగింపఁబడినవై ; జజ్వలుః=మండినవి, సహస్రధా=వేయితునకలుగా, బిభిదుశ్చ=పగిలినవియు.

అప్పుడాగొప్పఱాళ్లు, కుపితంబులయినయావిషసర్పంబులచేఁ గఱవంబడి, నిప్పుదగిలిమండుచు, వేయితునకలుగాఁబగిలినవి. అని, తాత్పర్యము.

యాని చౌషధజాలాని తస్మి న్జాతాని పర్వతే
విషఘ్నాన్యపి నాగానాం న శేకు శ్శమితుం విషమ్. ౨౧

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; పర్వతే=మహేంద్రపర్వతమునందు; యాని=ఏః ఔషధజాలాని = ఔషధములసమూహములు; జాతాని=పుట్టినవో; తాని(అధ్యాహృతము)చ=అవియు ; విషఘ్నాన్యపి=విషమును హరించునవియయినను; నాగానాం = సర్పములయొక్క ; విషం=విషమును; శమితుం = అడఁచుటకు; న శేకుః=చాలవయ్యె.

ఆమహేంద్రపర్వతమునందుఁ బుట్టినయౌషధంబులసమూహంబులు, విషములహరించునవయ్యును, ఆప్పుడాసర్పంబులవిషంబునడంపంజాలవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

భిద్యతే యం గిరి ర్భూతై రితి మత్వా తపస్వినః

టీక॥ తపస్వినః=ప్రశస్తముగుతపస్సుగలఋషులు; "అయం=ఈ; గిరిః=పర్వతము ; భూతైః(సహ) = భూమిమొదలగుపంచభూతములతోఁగూడఁ భిద్యతే=పగులుచున్నది." ఇతి=అని, మత్వా=తలఁచి; ఉత్పేతుః(అధ్యాహృతము)=ఎగిరిరి.

ఈపర్వతంబుదీనికి సంబంధించినపృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశంబులతోఁ గూడ,నిప్పుడుపగులుచున్నది" అనిత

లంచి, అచ్చోనుండుబుషు, లాపర్వతంబువిడిచి, యాకాశంబుఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తా విద్యాధరా స్తస్మా దుత్పేతు స్స్త్రీగణైస్సహ. ౨౨
పానభూమిగతం హిత్వా హైమ మాసవభాజనమ్
పాత్రాణిచ మహార్హాణి కరకాంశ్చ హిరణ్మయాన్. ౨౩
లేహ్యా నుచ్చావచా న్భక్ష్యాన్ మాంసాని వివిధాని చ
ఆర్షభాణిచ చర్మాణి ఖడ్గాంశ్చ కనకత్సరూన్. ౨౪

టీక॥ విద్యాధరాః=విద్యాధరులు; త్రస్తాః=భయముపడినవారలై; స్త్రీగణైస్సహ = ఆఁడువాండ్రసమూహముల తోఁగూడ; పానభూమిగతం=త్రాగుడుస్థలమునుబొందిన; (ఇది "హిత్వా" అనుదానికిఁ గమణములుగానున్నవానికన్నిటికిని విశేషణములు. లింగవచనములునుమాత్రము భేదించును") హైమం=బంగారువికారమయిన; ఆసవభాజనం; సారాయిపాత్రను, మహార్హాణి=శ్రేష్ఠములయిన ; పాత్రాణిచ=పాత్రలను; హిరణ్మయాన్ = బంగారువికారములయిన ; కరకాంశ్చ=గిండివంటిపాత్రములను; లేహ్యాన్ = నాకఁదగిన తేనెమొదలగువానిని; ఉచ్చావచాన్=నానావిధములయిన; భక్ష్యాన్=పిండివంటలను; వివిధాని= పలువిధంగుల యిన; మాంసానిచ=మాంసములను, ఆర్షభాణి=ఎద్దుతోలుతోఁ జేయఁబడిన; చర్మాణిచ=డాలువాలులను; కనకత్సరూన్=బంగారుపిళ్లుగల ; ఖడ్గాంశ్చ=కత్తులను; హిత్వా=విడిచి; తస్మాత్=ఆపర్వతమునుండి; ఉత్పేతుః=ఎగిరిరి.

విద్యాధరులును, భయంబునఁ, దమస్త్రీలంగూడి, పాన భూమియందున్న, బంగారుసారాయిపాత్రమును, గొప్పవిలువగలపాత్రంబులను, బంగారుతోఁజేసినగిండివంటిపాత్రంబులను, తేనెమొదలగులేహ్యంబులను , నానావిధంబులగుపిండివంటలను, వివిధంబులగుమాంసంబులను, ఎద్దుచర్మముతోఁ జేసినడాలువాలులను, బంగారుపిళ్లఖడ్గంబులను, విడిచి, యాపర్వతంబుననుండి, పైకెగిరిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృతకంఠగుణాః క్షీబా రక్తమాల్యానులేపనాః
రక్తాక్షాః పుష్కరాక్షాశ్చ గగనం ప్రతిపేదిరే. ౨౫

టీక॥ కృతకంఠగుణాః=చేయఁబడి మును; ప్రతిపేదిరే=పొందిరి.

నమేడయందు: బూదండలుగలవారలును; శ్రీబాః=మదించినవారలును; రక్తమాల్యానులేపనాః= ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలును మైపూఁతలుంగలవారలును; రక్తాక్షాః = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవారలును; పుష్కరాక్షాశ్చ=తామరపూలవంటికండ్లుగలవారలునగు; తే (అధ్యాహృతము)=ఆవిద్యాధరులు; గగనం=ఆకాశ

కంఠంబునఁ బూదండలు ధరించి శిరంబున నెఱ్ఱని పుష్పమాలికలనలంకరించికొని, దేహంబున నెఱ్ఱనిగంధంబునలందికొని, సారాయిమదంబునంజేసి యెఱ్ఱగానుండు తామరపూలంబోలు కండ్లతోనుండునావిద్యాధరులందఱు , ఆకాశంబుఁజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

హారనూపురకేయూర పారిహార్యధరాః స్త్రియః
విస్మితా స్సస్మితా స్తస్థు రాకాశే రమణైస్సహ. ౨౬

టీక ॥ హారనూపురకేయూర పారిహార్యధరాః=హారంబులను అందెలను బాహుపురులను కడియములనుధరించిన; స్త్రియః = ఆఁడువాండ్రు; విస్మితాః=ఆశ్చర్యమునొందినవారలై ; సస్మితాః=చిఱునగవుతోఁ గూడినవారలై; రమణైస్సహ=ప్రియులతోఁగూడ; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; తస్థుః= ఉండిరి.

హారంబులునందెలుబాహుపురులుఁ గంకణంబులును ధరించి యొప్పుచుండువిద్యాధరస్త్రీలు, ఆపర్వతంబట్లుపగులుటకాశ్చర్యము పడిచిఱునగవు సేయుచు,రమణులతోఁగూడ , నాకాశంబునందుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దర్శయంతో మహావిద్యాం విద్యాధరమహర్షయః
సహితా స్తస్థురాకాశే వీక్షాంచక్రుశ్చ పర్వతమ్. ౨౭

టీక ॥ విద్యాధరమహర్షయః=పూజ్యులయిన ఋషులవంటివిద్యాధరులు,విద్యాధరులలో మేటియగువారలనుట; సహితాః= కూడుకొనినవారలై; మహావిద్యాం=అణిమాదిసిద్ధిని; దర్శయంతః=చూపుచున్నవారలై; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; తస్థుః=ఉండిరి. పర్వతం= కొండను ; వీక్షాంచక్రుశ్చ=చూచిరియు.

విద్యాధరులలో శ్రేష్ఠులగువారంద

య్యనొకటిగాఁగూడి, నిరాధారంబుగ నాకాశంబునందుండుట మొదలగు నణిమాదిసిద్ధులంజూపుచు, నాకాశంబునందుండి, పర్వతంబుఁజూచుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రువుశ్చ తదా శబ్దమృషీణాం భావితాత్మనామ్
చారణానాంచ సిద్ధానాం స్థితానాం విమలేంబరే. ౨౮

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆవిద్యాధరులు; తదా=అప్పుడు; విమలే=స్వచ్ఛమయిన; అంబరే=ఆకాశమునందు; స్థితానాం=ఉన్న; భావితాత్మనాం=ధ్యానింపఁబడినపరమాత్మగల; ఋషీణాం=ఋషులయొక్కయు; చారణానాం=చారణులయొక్కయు; సిద్ధానాంచ=సిద్ధులయొక్కయు; శబ్దం=పలుకును; శుశ్రువుశ్చ=వినిరియు.

అప్పుడావిద్యాధరులు, స్వచ్ఛంబగు నాకాశంబునఁ, బరమాత్మధ్యానము సేయుచుండుఋషులును జారణులును సిద్ధులునుబలుకుకొనుమాటలనువినిరి.

అని, తాత్పర్యము,

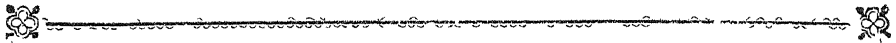
ఏష పర్వతసంకాశో హనూమా న్మారుతాత్మజః
తితీర్షతి మహావేగ స్సముద్రం మకరాలయం. ౨౯

టీక॥ పర్వతసంకాశః=కొండకు సరివచ్చువాఁడును; మహావేగః = అధికమయినవడిగలవాఁడును; మారుతాత్మజః=వాయుదేవునికొడుకునైన; ఏషః=ఈ; హనూమాన్=హనుమంతుఁడు; మకరాలయం = మొసళ్లకునికిపట్టైన; సముద్రం=సముద్రమును; తితీర్షతి=దాటనిచ్ఛించుచున్నాఁడు.

కొండంతటిదేహఁబుగలవాఁడును నధికంబగువేగముగలవాఁడువాయు దేవునికుమారుండునగు నీహనుమంతుండు, ఎచ్చుగా మొసళ్లుగలిగి భయంకరంబుగనుండుసముద్రమును దాటఁగోరుచున్నాఁడు. అని. తాత్పర్యము.

రామార్థం వానరార్థంచ చికీర్షన్ కర్మదుష్కరం
సముద్రస్య పరంపారం దుష్ప్రాపం ప్రాప్తుమిచ్ఛతి. ౩౦

టీక॥ ఏషః(అధ్యాహృతము)= ఈ హనుమంతుఁడు; రామార్థం=రాముని కొఱకును; వానరార్థంచ=కోఁతులకొఱకును; దుష్కరం=చేయఁగూడనిది; కర్మ=పనిని; చికీర్షన్=చేయఁగోరుచు; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క;

దుష్ప్రాపం=పొందఁగూడనిది; పరం=అవ్వలిదైన; పారం=గట్టును; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.

ఈహనుమంతుఁడు, రామునికొఱకును, అట్లు రామకార్యంబునందభిమానించియుండువానరులకొఱకును, ఎవ్వరికినిం జేయనలవిగాని పనిం జేయఁబూని, ఎట్టివారికినింబోవనశక్యమయినసముద్రంబునవ్వలిగట్టునకుఁబోవందలంచియున్నాఁడు. అని, ఋషులుమున్నగువారలుచెప్పుకొనఁగా, విద్యాధరులు, వినిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి విద్యాధరాశ్శ్రుత్వా వచ స్తేషాం మహాత్మనామ్
త మప్రమేయం దదృశుః పర్వతే వానరర్షభమ్. ౩౧

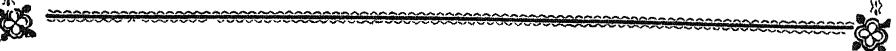
టీక॥ విద్యాధరాః=విద్యాధరులు; మహాత్మనాం=పూజ్యమయినస్వభావముగల; తేషాం=ఆఋషులుమున్నగువారియొక్క; వచః=మాటను; ఇతి=ఇట్లు; శ్రుత్వా=విని; పర్వతే=మహేంద్రపర్వతమందు; అప్రమేయం=కొలఁతపెట్టరాని; తం=ఆ; వానరర్షభం=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుని; దదృశుః=చూచిరి.

విద్యాధరు, లిట్లు, మహాత్ములగునాఋషులు మొదలయినవారిమాటనువిని, మహేంద్రపర్వతంబునఁ గొలంతకురానిదేహంబుతోఁగ్రాలుచుండుహనుమంతునింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

దుధువేచ స రోమాణి చకంపే చాచలోపమః
ననాద సుమహానాదం సుమహానివ తోయదః. ౩౨

టీక॥ అచలోపమః=కొండతోఁబోలికగల, సః=ఆహనుమంతుఁడు; రోమాణి=వెండ్రుకలను; దుధువేచ=విదిర్చెను. చకంపేచ=కదలెను. సుమహాన్=మిక్కిలియుగొప్పదైన; తోయదఇవ=మేఘమువలె; సుమహానాదం=మిక్కిలియుగొప్పధ్వనిగల్గునట్లుగా; ననాద=అఱచెను.

కొండంతటిమేనుగలయాహనుమంతుండు, ఉత్సాహంబున, వెండ్రుకలువిదిర్చెను; అట్టిటుకదలెను; గొప్పమేఘంబువలె, మహాధ్వనిగల్గునట్లుగానఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆనుపూర్వ్యేణ వృత్తంచ లాంగూలం రోమభి శ్చితమ్
ఉత్పతిష్యన్ విచిక్షేప పక్షిరాజ ఇవోరగమ్. ౩౩

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;ఉత్పతిష్యన్=ఎగురఁబోవుచు;ఆనుపూర్వ్యేణ=క్రమముచేత; వృత్తం = చుట్టుకొనియుండినదియు; లోమభిః=వెంట్రుకలచేత;చితం=వ్యాపింపఁబడినదియునగు; లాంగూలంచ=తోఁకను; పక్షిరాజః=పక్షులకుఁబ్రభువైనగరుత్మంతుఁడు ; ఉరగమివ=సర్పమునుబోలె;విచిక్షేప=విదిర్చెను.

ఆహనుమంతుఁడు , ఎగురఁబోవువాఁడై,క్రమముగాఁజుట్టుకొనివెంట్రుకలతోనిండియుండుతనతోఁకను , గరుత్మంతుండు,సర్పమునువిదుర్చునట్లు, విదిర్చెను.అని,తాత్పర్యము.

తస్య లాంగూల మావిద్ధ మాత్తవేగస్య పృష్ఠతః
దదృశే గరుడే నేవ హ్రియమాణో మహోరగః. ౩౪

టీక॥ఆత్తవేగస్య=పొందఁగలవేగముగల;తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క;పృష్ఠతః = వెనుకను; ఆవిద్ధం=వంకఱగానున్న; లాంగూలం=తోఁక; గరుడేన=గరుత్మంతునిచేత; హ్రియమాణః=కొనిపోఁబడుచున్న; మహోరగఇవ=గొప్పసర్పములె ; దదృశే=చూడఁబడినది.

వేగవంతుండగు నాహనుమంతుని వెనుకతట్టువంకఱగా వ్రేలుచాడుచుండువాలంబు,గరుడుండుగొప్పసర్పంబునుగాళ్లందన్నుకొని పోఁగానదియతని వెనుకనువ్రేలాడునట్లు కన్పట్టినది.

అని,తాత్పర్యము.

బాహూ సంస్తంభయామాస మహాపరిఘసన్నిభౌ
ససాదచ కపిః కట్యాం చరణౌ సంచుకోచచ. ౩౫

టీక॥కపిః=హనుమంతుండు; మహాపరిఘసన్నిభౌ=గొప్పయినుపకట్లగుదియలతోసమానములయిన;బాహూ=చేతులను;సంస్తంభయామాస = బిగియఁబట్టెను.కట్యాం=నడుమునందు;ససాదచ=సన్నగిల్లెను.చరణౌ = పాదములను;సంచుకోచచ = ముడుచుకొనెను.

ఆహనుమంతుండు, గొప్పయినుపగుదియలుంబోలు తనబాహువుల స్తంభించి, యూపిరినూర్ధ్వముఖంబుగాబిగియఁబట్టినడుముసన్నముగాఁజేసి, పా

దంబులముడుచుకొని, సముద్రంబు దాఁటనుద్యుక్తుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సంహృత్య చ భుజౌ శ్రీమాన్ తథైవచ శిరోధరామ్
తేజ స్సత్త్వం తథా వీర్య మావివేశ స వీర్యవాన్. ౩౬

టీక॥శ్రీమాన్ = అందఱికన్ననధికుండును; వీర్యవాన్=పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు; భుజౌచ=చేతులను; తథైవ=ఆలాగే, శిరోధరాంచ=మెడను; సంహృత్య=సంకోచింపఁజేసి; తేజః=ఇతరులనెదిరించుశక్తిని;సత్త్వం = బలమును;తథా=అట్లు;వీర్యం=గొప్పకార్యములుసేయుసామర్థ్యమును;ఆవివేశ=పొందెను.

అందఱికన్నన ధికుండును బరాక్రమశాలియునయిన యాహనుమంతుండు, భుజంబులను మెడనుబిగియఁబట్టి, తనకున్న, తేజంబు బలంబు వీర్యంబునంతయుం,బూనెను. అని, తాత్పర్యము.

మార్గ మాలోకయ న్దూరా దూర్ధ్వం ప్రణిహితేక్షణః
రురోధ హృదయే ప్రాణా నాకాశ మవలోకయన్. ౩౭

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు;దూరాత్ =దూరమునుండి;మార్గం=దారిని; ఆలోకయన్=చూచుచును;ఊర్ధ్వం = పైగా;ప్రణిహితేక్షణః = ఉంచఁబడినచూపుగలవాఁడై;ఆకాశం=ఆకాశమును; అవలోకయన్=చూచుచును; హృదయే=ఱొమ్మునందు; ప్రాణాన్=శ్వాసములను;రురోధ=బిగియఁబట్టెను.

ఆహనుమంతుండు, దూరముగా మార్గంబుఁజూచుచు,ఊర్ధ్వంబుగా దృష్టినుంచి, యాకాశంబుఁజూచుచు, ఱొమ్మునను చ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసంబులబిగియఁబట్టెను.అని, తాత్పర్యము.

పద్భ్యాం దృఢ మవస్థానం కృత్వా స కపికుంజరః
నికుంచ్య కర్ణౌ హనుమా నుత్పతిష్య న్మహాబలః. ౩౮
వానరా న్వానరశ్రేష్ఠ ఇదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥కపికుంజరః=కోఁతులలో శ్రేష్ఠుఁడును;మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః=ఆ ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు;పద్భ్యాం= కాళ్ల చేత;దృఢం=బలమయిన ; అవస్థానం=ఊనికను;కృత్వా = చేసి;క

కర్ణౌ=చెవులను; నికుంచ్య=ముడుచుకొని; ఉత్పతిష్యన్ = ఎగురఁబోవుచు; వానరశ్రేష్ఠః=వానరులలో మేటియగు హనుమంతుఁడు; ("కృత్వా" మొదలగు వానిచే వ్యవహితమగుటంజేసి, మఱలఁ గర్ణౌ చెప్పఁబడినది); వానరాన్=కోఁతులనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

వానరశ్రేష్ఠుండు గొప్పబలంబుగలవాఁడునగుహనుమంతుండు, కాళ్లను, దృఢంబుగానూనకొని, చెవులముడుచుకొని, యెగురఁబోవువాఁడై, తనసమీపంబుననున్న జాంబవంతుండుమొదలగువానరులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యథా రాఘవనిర్ముక్త శ్శర శ్శ్వసనవిక్రమః. ౩౯
గచ్ఛేత్తద్వ ద్గమిష్యామి లంకాం రావణపాలితామ్

టీక॥ యథా=ఎట్లు; రాఘవనిర్ముక్తః=రామునిచే విడువఁబడిన; శరః=బాణము; శ్వసనవిక్రమః = వాయుదేవునివేగమువంటివేగముగలదై; గచ్ఛేత్=పోవునో; తద్వత్=దానివలె; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; రావణపాలితాం = రావణునిచే నేలఁబడిన, లంకాం=లంకాపట్టణమును గూర్చి; గమిష్యామి=పోఁగలను.

రాముండువిడిచినబాణంబు నెట్లు వాయువేగంబునంబోవునో, అట్లతివేగంబున నేను, ఎచ్చటను, ఎంతమాత్రమును జాగుసేయక, యప్రతిహతంబుగా, రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు లం

కకుంబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

నహి ద్రక్ష్యామి యది తాం లంకాయాం జనకాత్మజామ్. ౪౦
అనేనైవహి వేగేన గమిష్యామి సురాలయమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; లంకాయాం = లంకయందు; తాం=ఆ;జనకాత్మజాం=జనకుని కొమార్తెయయినసీతను ; నద్రక్ష్యామి యది= చూడనైతినేని("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); అనేన=ఈ ; వేగేనైవ=వేగముతోనే("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము) ; సురాలయం=స్వర్గమునుగూర్చి ; గమిష్యామి=పోయెదను.

నేనులంకాపురియందాసీతంజూడనేని,యీవేగంబుతోనే, స్వర్గంబునకుంబోయెదను.అని,తాత్పర్యము.

యదివా త్రిదివే సీతాం న్నద్రక్ష్యామ్యకృతశ్రమః. ౪౧
బద్ధ్వా రాక్షసరాజాన మానయిష్యామి రావణమ్

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము)= నేను;త్రిదివే=స్వర్గమునందును ; సీతాం=సీతను;నద్రక్ష్యామియదివా=ఒకవేళచూడనైతినేని;అకృతశ్రమః=చేయఁబడని,యనఁగా,పొందఁబడని, యలసటగలవాఁడనై ; రాక్షసరాజానం (రాక్షసరాజం)=రాక్షసులకుఁ బ్రభువయిన;రావణం=రావణుని;బద్ధ్వా=కట్టి;ఆనయిష్యామి=తెచ్చెదను.

స్వర్గంబునందునసీత నాకగపడదేని,యంత నలసటనొందక, మఱలలంకకుఁబోయి, రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణునిబంధించి, యిచ్చటికిఁ దెచ్చెదను.అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా కృతకార్యో హ మేష్యామి సహసీతయా. ౪౨
ఆనయిష్యామి వా లంకాం సముత్పాట్య సరావణామ్

టీక॥సర్వథా=అన్నివిధంబులను ; అహం=నేను;కృతకార్యః= చేయఁబడినపనిగలవాఁడనై; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ;ఏష్యామి=వచ్చెదను. వా=లేక;సరావణాం=రావణునితోఁగూడిన;లంకాం=లంకాపట్టణమును; సముత్పాట్య=పెల్లగించి; ఆనయిష్యామి=తెచ్చెదను.

నేనేవిధంబుననైనను, కృతార్థుండనై, సీతంగొనివచ్చెదను; కాదేని, రావణునితోఁగూడ లంకంబెల్లగించి, యిచ్చటికిందెచ్చెదను. అని, హనుమంతుండు జాంబవంతుండుమున్నగువానరులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు హనుమా న్వాన రా న్వానరో త్తమః. ౪౩
ఉత్పపా తా థ వేగేన వేగవా నవిచారయ౯

టీక॥వానరో త్తమః = వానరశ్రేష్ఠుండును; వేగవా౯=అధికమయినవడిగలవాఁడునగు; హనుమా౯ = హనుమంతుఁడు; వానరా౯=జాంబవంతుండుమున్నగువానరులనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనె; అథ=అటుపిమ్మట; అవిచారయ౯= చింతింపుచుండనివాఁడై; వేగేన=వడిచేత ; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.

వానరశ్రేష్ఠుండయినయాహనుమంతుండట్లుజాంబవంతుఁడుమున్నగు వానరులంజూచివలికి, యంతమిగుల వేగంబుగలవాఁడు కావున నెంతమాత్రమును సంశయముంచక, వేగంబుగనాకాశంబున కెగిరెను. అని, తాత్పర్యము.

సుపర్ణమివ చాత్మానం మేనే స కపికుంజరః. ౪౪

టీక॥ కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు; ఆత్మానం=తన్ను; సుపర్ణమివ=గరుత్మంతుని వలె"("చ"అనునది పాదపూరణార్థ

ము) మేనే=తలంచుకొనెను.

వానరులలో మేటియయిన యాహనుమంతుండు, అప్పుడు, "తానుగరుత్మంతుఁడుబోలె, నాకాశంబునం బోవసమర్థుఁ"డని,తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సముత్పతతి తస్మిం స్తు వేగా త్తే నగరోహిణః
సంహృత్య విటపా న్ సర్వా న్ సముత్పేతు స్సమంతతః. ౪౫

టీక॥ తస్మిన్=ఆహనుమంతుండు;సముత్పతతిసతి=ఎగురఁగానే; వేగాత్=వేగమువలన; తే=ఆ;నగరోహిణః=పర్వతమునందు మొలిచినవృక్షంబులు; విటపాన్=కొమ్మలను; సర్వాన్=అన్నిటిని;సంహృత్య=తీసికొని;సమంతతః=అంతటను;సముత్పేతుః=ఎగిరినవి.

ఆహనుమంతుం డెగురఁగానే, యతనివేగమువలన, నాపర్వతంబునందలి వృక్షంబులన్నియుఁ, దమకొమ్మలతోఁగూడ,నంతటనుంబై కెగిరినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సమ త్తకోయష్టిమ కాన్ పాదపాన్ పుష్పశాలినః
ఉద్వహ న్నూరువేగేన జగామ విమలేం బరే. ౪౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు;ఊరువేగేన = తొడలవేగంబుచేత; సమ త్తకోయష్టిమకాన్ = మదించినచీకుఁగొక్కెరయనుపక్షులతోఁగూడినవియును ; పుష్పశాలినః= పూలచేఁబ్రకాశించుచున్నవియు నగు; పాదపాన్ = వృక్షంబులను; ఉద్వహన్=ఎత్తిపట్టుకొనుచు;విమలే=స్వచ్ఛమయిన;అంబరే=ఆకాశమునందు; జగామ=పోయెను.

ఆహనుమంతుండుమదించిన చీకుఁగొక్కెరలంగల్గి పుష్పంబులతో నొప్పుచుండు వృక్షంబులఁ, దనతొడలవేగంబున నెగఁబట్టి,యీడ్చికొని, యాకాశంబునం,బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఊరువేగోద్ధతా వృక్షా ముహూర్తం కపి మన్వయుః
ప్రస్థితం దీర్ఘ మధ్వానం స్వబంధుమివ బాంధవాః. ౪౭

టీక॥ఊరువేగోద్ధతాః=తొడల వేగముచే నెగయఁగొట్టఁబడిన;వృక్షాః= మ్రాఁకులు;కపిం=హనుమంతుని;బాంధవాః=చుట్టములు; దీర్ఘం=దూరము యినః అధ్వానం= మార్గమునుగూర్చి;ప్రస్థితం=బయలుదేఱిన; స్వబం

ఘమివ=తమచుట్టమునువలె; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; అన్వయుః=వెంబడించినవి.

ఇట్లూరువేగంబున నెగిరినవృక్షంబులు, బంధువులు, చాలదూరము పోఁదలంచినతమబంధుజనమును, దారివిడుచునట్లు, కొంచెముసేపు, హనుమంతుని వెంబడించినవి. అని, తాత్పర్యము.

త మూరువేగోన్మథితా స్సాలా శ్చాన్యే నగోత్తమాః
అనుజగ్ము ర్హనూమంతం సైన్యా ఇవ మహీపతిమ్. ౪౮

టీక॥ ఊరువేగోన్మథితాః=తొడలవేగముచేనెగరఁగొట్టఁబడిన; సాలాశ్చ=మద్దిచెట్లును; అన్యే=ఇతరములయిన; నగోత్తమాః=వృక్షములలోమేటివైనవియును; తం=ఆ; హనూమంతం=హనుమంతుని; సైన్యాః=దండులోనివారలు; మహీపతిమివ=రాజునువలె; అనుజగ్ముః=వెంబడించినవి.

మద్దిచెట్లునుమఱియునితరములైనగొప్పవృక్షంబులును, హనుమంతునియూరువేగంబునంబై కెగిరి, సైనికులురాజునుంబోలె, నాహనుమంతునివెంబడించినవి. అని, తాత్పర్యము,

సుపుష్పితాగ్రై ర్బహుభిః పాదపై రన్వితః కపిః
హనుమా న్పర్వతాకారో బభూవా ద్భుతదర్శనః. ౪౯

టీక॥ కపిః=కోఁతియును; పర్వతాకారః=కొండవంటిదేహముగలవాఁడునగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; బహుభిః=పెక్కులయిన; సుపుష్పితాగ్రైః=చక్కఁగాఁబుష్పించినకొనలుగల; పాదపైః=చెట్లతో; అన్వితః=కూడినవాఁడై; అద్భుతదర్శనః=ఆశ్చర్యకరంబగుచూచుటగలవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

పర్వతంబువంటిదేహంబుగలయాహనుమంతుండు, చక్కఁగాఁబూచియుండుపెక్కువృక్షంబుల నడుమనుండి, చూచువారలకాశ్చర్యంబు గలిగించెను. అని, తాత్పర్యము.

సారవంతోఽథ యే వృక్షా న్యమజ్జన్ లవణాంభసి
భయాదివ మహేంద్రస్య పర్వతా వరుణాలయే. ౫౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; యే=ఏ; వృక్షాః=చెట్లు; సారవంతః=బరువుగ

లవో; తే(అధ్యాహృతము)=అవి; మహేంద్రస్య=దేవేంద్రుని యొక్క; భయాత్=వెఱపువలన, వరుణాలయే=సముద్రమునందు; పర్వతా ఇవ=కొండలువలె; లవణాంభసి=ఉప్పునీళ్లుగల సముద్రమునందు; వ్యమజ్జన్=మునిఁగినవి.

అంత, దేవేంద్రుని భయంబునఁ బర్వతంబులు సముద్రంబునం బడునట్లు, అందు, బరువుగల వృక్షంబులు సముద్రంబునం బడి, మునింగినవి. అని, తాత్పర్యము.

స నానాకుసుమైః కీర్ణః కపి స్సాంకురకోరకైః
శుశుభే మేఘసంకాశః ఖద్యోతై రివ పర్వతః. ౫౧

టీక॥ మేఘసంకాశః= మబ్బుతోసమానమయిన, సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; సాంకురకోరకైః= మొలకలతోను మొగ్గలతోనుం గూడిన, నానాకుసుమైః= పలువెలుంగులయిన పుష్పంబులచే; కీర్ణః=వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; ఖద్యోతైః=మిడుఁగుఱుఁబురుగులచే; కీర్ణః(అధ్యాహృతము)=వ్యాపింపఁబడిన; పర్వత ఇవ=కొండవలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

ఆకాశంబున గొప్పశరీరంబుతోఁ బోవుటం జేసి, మేఘంబువలెఁ గనుపట్టుచుండు నాహనుమంతుని దేహంబంతయు, నెట్టివి మొలకలును మొగ్గలును బుష్పంబులును వ్యాపింపఁగా, నతండు, రాత్రియందు మిణుంగుఱుఁబురుగులతో నొప్పుచుండు పర్వతంబుం బోలెఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్వర్యము.

విముక్తా స్తస్య వేగేన ముక్త్వా పుష్పాణి తే ద్రుమాః
అవశీర్యంత సలిలే నివృత్తా స్సుహృదో యథా. ౫౨

టీ॥ తే=ఆ; ద్రుమాః=చెట్లు; తస్య=ఆ హనుమంతుని యొక్క; వేగేన=వేగముచేత; ముక్తాః=విడువఁబడినవై; పుష్పాణి=పూలను; ముక్త్వా=విడిచి; సలిలే=నీటియందు, (సుహృత్పక్షమున) నీటిసమీపమునందు; సుహృదో యథా=స్నేహితులువలె; నివృత్తాః=మఱలినవై; అవశీర్యంత (అవాశీర్యంత)=పడినవి.

హనుమంతుండు క్రమముగా దూరముపోవుటచే నతని వేగముతోటి సంబంధము, ఆవృక్షంబులకు వదలుటం జేసి, యవి, పుష్పంబుల విడిచి (పుష్పంబులు చెట్లకన్నఁ జేలికయయినవి కావున నవి యాకాశంబునందే మఱికొంత సేపుండినవి) "ఓదకాంతాత్స్నిగ్ధో బంధు మనువ్రజేత్" (నీటిసమీపము వఱకు

స్నేహితుండు తనబంధువును వెంబడిం పవలయును) అని చెప్పఁబడినరీతిని, పయనంబై పోవు బంధువును వెంబడించిచీ టిసమీపంబున మఱలు స్నేహితులు వలె, మఱలి, సముద్రజలంబులం బడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, "హనుమంతునివదలి పుష్పంబులువిడిచినీటంబడినవి" అనియుం డుటచే, "బంధువులు, పయనంబై పోవు తమబంధువును వెంబడించియతని విడిచి, వియోగదుఃఖంబునఁ, గండ్లనీళ్లు విడుచుచు, దుఃఖసముద్రమునమునుంగునట్లు, ఆవృక్షంబులు, హనుమంతుని వదలి, పుష్పంబుల విడిచి, సముద్రజలంబులంబడినవి." అని, వ్యంజితమగుచున్నది.

లఘుత్వే నోపపన్నం త ద్విచిత్రం సాగరే పతత్
ద్రుమాణాం వివిధం పుష్పం కపివాయుసమీరితమ్. ౫౩

టీక॥లఘుత్వేన=తేలికతోఁ; ఉపపన్నం=కూడినవియు; కపివాయుసమీరితం=హనుమంతునివలనంగలిగిన గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడినవియు; వివిధం=పలుతెఱంగులుగలవియునగు ; తత్=ఆ; ద్రుమాణాం=వృక్షంబులయొక్క; పుష్పం=పూలు; విచిత్రం=ఆశ్చర్యము గలుగునట్లుగా; సాగరే=సముద్రమునందు; అపతత్=పడెను.

ఆవృక్షంబులనానావిధంబులగు పుష్పంబులు, హనుమంతునివేగంబునంగలిగినగాలిచే నెగయఁగొట్టఁబడి, తేలికయగుటంజేసి, చాలదూరమతని వెంబడించి, యాశ్చర్యంబుగసముద్రంబునంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తారాచిత మివాకాశం ప్రబభౌ చ మహార్ణవః

టీ॥మహార్ణవశ్చ=పూజ్యంబగు సముద్రమును; తారాచితం=నక్షత్రములచేవ్యాపింపఁబడిన; తారాశతం (ఇట్లు మూలమునందుమాత్రమున్నది)=నక్షత్రములయొక్క నూఱులుగల; ఆకాశమివ=ఆకాశమువలె; ప్రబభౌ=చక్కఁగాఁ బ్రకాశించెను.

అట్లు, రాలినపుష్పంబులతోఁ గూడినసముద్రంబు, నక్షత్రంబులం గలిగిన యాకాశమువలె నొప్పుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పౌఘేణాను బద్ధేన నానావర్ణేన వానరః. ౫౪

బభౌ మేఘ ఇవాకాశే విద్యుద్గణవిభూషితః

టీ॥ఆకాశే=ఆకాశమునందు;వానరః=హనుమంతుండు;అనుబద్ధేనతన దేహంబును,అంటియుండు;నానావర్ణేన=పలువిధంబులగురంగులుగల ; పుష్పౌఘేన=పూలసమూహముచేత; విద్యుద్గణవిభూషితః = మెఱపులసమూహముచేనలంకరింపఁబడిన; మేఘఇవ=ము ట్లువలె;బభౌ=ప్రకాశించెను.

ఆకాశంబునందు,హనుమంతుండు , ఇంకను విడువక దనదేహంబు నంటియుండు విచిత్రంబులయిన పుష్పంబులతోఁగూడి, మెఱపులతోఁగూడిన మేఘంబుఁబోలెనొప్పుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య వేగసమాధూతైః పుష్పై స్తోయ మదృశ్యత. ౫౫
తారాభి రభిరామాభి రుదితాభి రివాంబరమ్

టీక॥తస్య=ఆహనుమంతుని యొక్క; వేగసమాధూతైః=వేగముచే నెగురఁగొట్టఁబడిన;పుష్పైః=పూలతో ; సహితం(అధ్యాహృతము)=కూడిన ; తోయం=సముద్రమునందలి జలము ; ఉదితాభిః=ఉదయించిన; అభిరామాభిః=సుందరములయిన; తారాభిః=నక్షత్రములతో;సహితం (అధ్యాహృతము)=కూడిన;అంబరమివ=ఆకాశమువలె;అదృశ్యత=చూడఁబడెను.

ఆహనుమంతునివేగంబున నెగురఁగొట్టఁబడిరాలినపుష్పంబులతోఁగూడిన సముద్రజలంబు, సుందరంబులగు నక్షత్రంబులతోఁగూడినయాకాశంబువలెన గపడెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాంబరగతౌ బాహూ దదృశాతే ప్రసారితౌ. ౫౬
పర్వతాగ్రా ద్వినిష్క్రాంతౌ పంచాస్యావివ పన్నగౌ

టీక॥తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; అంబరగతౌ= ఆకాశమును బొందినవియును;ప్రసారితౌ= చాపఁ బడినవియునగు;బాహూ=చేతులు; పర్వతాగ్రాత్ = కొండశిఖరమునుండి; వినిష్క్రాంతౌ=బయలువెడలిన; పంచాస్యౌ=అయిదుమొగంబులుగల; పన్నగావివ=సర్పంబులువలెఁ;దదృశాతే=చూడఁబడినవి.

ఆకాశమునం జాఁపఁబడి గొప్పవయినవ్రేళ్లుగలవియగు పర్వతాకారుండయినయాహనుమంతునిబాహువులు,

పర్వతశిఖరంబునుండి బయలు వెడలిన, యయిదుతలల పాములుంబోలె, నగపడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

పిబన్నివ బభౌ చాపి సోర్మిజాలం మహార్ణవమ్. ౫౬
పిపాసురివ చాకాశం దదృశే స మహా కపిః

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్ప కోఁతియయిన హనుమంతుండు; సోర్మిజాలం=అలల సమూహముతోఁ గూడిన; మహార్ణవంచ=గొప్పసముద్రమును; పిబన్నివ=త్రాఁగువాఁడువోలె; బభౌ=ప్రకాశించెను. ఆకాశంచ=ఆకాశమును; పిపాసురివ= త్రాగనిచ్ఛించువాఁడువోలె, దదృశే=చూడఁబడెను.

ఆహనుమంతుండు, సముద్రంబునకుదగ్గి అఁగాఁబోవునపుడు, అలలతోఁ గూడసముద్రమును ద్రాఁగునోయనందగియొప్పెను; అట్లు, దూరముగాఁబోవునపుడు, ఆకాశమునుమ్రింగునట్లు చూపట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య విద్యుత్ప్రభాకారే వాయుమార్గానుసారిణః. ౫౭
నయనే విప్రకాశేతే పర్వతస్థా వివానలౌ

టీక॥ వాయుమార్గానుసారిణః=వాయువుయొక్క దారియయిన యాకాశముననుసరించుచున్న, తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; విద్యుత్ప్రభాకారే=మెఱుపుకాంతివంటిరూపముగల; నయనే=కండ్లు; పర్వతస్థౌ= కొండయందున్న; అనలావివ=నిప్పులవలె; విప్రకాశేతే=(భూతార్థమందులట్) వెలింగినవి.

ఆకాశంబునంబోవుచున్న పర్వతాకారుండగు నా హనుమంతుని మెఱుపులుంబోలె మెఱయు నేత్రంబులు రెండును, పర్వతంబు పైనున్న రెండగ్నిహోత్రంబులువలె నుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

పింగే పింగాక్షముఖ్యస్య బృహతీ పరిమండలే. ౫౮
చక్షుషీ సంప్రకాశేతే చంద్రసూర్యా వివోదితౌ

టీక॥ పింగాక్షముఖ్యస్య=కోఁతులలో శ్రేష్ఠుఁడయిన హనుమంతుని యొక్క; పింగే= గోరోజనపురంగుగలవియును; బృహతీ=గొప్పవియును; పరి

మండలే = అంతటనుగుండ్రములుగా నుండునవియునగు; చక్షుషీ=కండ్లు; ఉదితౌ=ఉదయించిన; చంద్రసూర్యావివ=చంద్రుండునుసూర్యుండునుంబోలెఁసంప్రకాశేతే=(భూతార్థమందులట్)ప్రకాశించినవి.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుని,పింగళంబులై యంతటను గుండ్రములుగానుండు, పెద్దకండ్లు రెండును, ఏకకాలంబుననుదయించిన చంద్రసూర్యులనందగి యొప్పుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ముఖం నాసికయా తస్య తామ్రయా తామ్ర మాబభౌ. ౬౦
సంధ్యయా సమ భిస్పృష్టం యథా త త్సూర్య మండలమ్

టీక॥ తస్య=ఆహనుమంతుని యొక్కః తామ్రయా=ఎఱ్ఱనైన ; నాసికయా=ముక్కుతో; సహితం (అధ్యాహృతము)=కూడిన; తామ్రం=ఎఱ్ఱనైన; ముఖం=మొగము,సంధ్యయా=సంజచేత,సమభిస్పృష్టం=వ్యాపింపఁబడిన;తత్సూర్యమండలంయథా = ఆసంధ్యకాలపుసూర్యమండలమువలె; ఆబభౌ=ప్రకాశించెను.

ఆహనుమంతుని యెఱ్ఱనిముఖంబు,ఎఱ్ఱనిముక్కుగలిగి, సంధ్యాకాలంబున, సంధ్యారాగంబుతోఁగూడిన సూర్యమండలంబువోలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

లాంగూలం చ సమావిద్ధం ప్లవమానస్య శోభతే. ౬౧
అంబరే వాయుపుత్రస్య శక్రధ్వజ ఇవోచ్ఛ్రితః

టీక॥ప్లవమానస్య= ఎగురుచున్న; వాయుపుత్రస్య=వాయుదేవుని కొడుకైనహనుమంతునియొక్కః అంబరే=ఆకాశమునందు;సమావిద్ధం= ఉన్నతముగాఁ జేయఁబడిన; లాంగూలంచ=తోఁకయును;ఉచ్ఛ్రితః=ఎత్తఁబడిన;శక్రధ్వజఇవ=ఇంద్రుని టెక్కెమువలె; శోభతే=(భూతార్థమందులట్)ప్రకాశించెను.

ఆకాశంబునందు, ఎగిరిపోవుచున్న హనుమంతుని యున్నతముగా నిలిచియుండువాలంబు, పూజార్థంబుగా నెత్తఁబడియుండునింద్రధ్వజంబువలెనగపడినది.అని, తాత్పర్యము.

లాంగూలచక్రేణ మహాన్ శుక్ల దంష్ట్రో నిలాత్మజః. ౬౨
వ్యరోచత మహాప్రాజ్ఞః పరివేషీవ భాస్కరః

టీక॥ మహాన్=గొప్ప దేహముగలవాఁడును; శుక్లదంష్ట్రః=తెల్లనికోఱలు గలవాఁడును; మహాప్రాజ్ఞః= గొప్ప పండితుండునగు; అనిలాత్మజః= వాయువుకొడుకయిన హనుమంతుండు; లాంగూలచక్రేణ=చక్రమువంటితోఁక చేత; పరివేషీ=గాలిగుడిగల(సూర్యునకుఁగానిచంద్రునకుఁగాని చుట్టుగుండ్రముగా నేర్పడెడుమండలము, "పరివేషము" తెనుఁగున "గాలిగుడి" యనఁబడును); భాస్కరఇవ=సూర్యుఁడువలె; వ్యరోచత=ప్రకాశించెను.

తెల్లనికోఱలు గలిగి గొప్ప దేహంబుతోనుండుమహాపండితుండగు నాహనుమంతుండు, చక్రమువలె గుండ్రముగానుండుతోఁక గలిగియుండునపుడు, పరివేషంబునొందిన సూర్యుండుంబోలెనొప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్ఫిగ్దేశే నాభితామ్రేణ రరాజ స మహాకపిః. ౬౩
మహతా దారితేనేవ గిరి గ్గైరికధాతునా

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్పకోఁతియగుహనుమంతుండు; అభితామ్రేణ= అంతట నెఱ్ఱనయిన; స్ఫిగ్దేశే=పిఱుఁదులప్రదేశముచేత; దారితేన=పగలఁజేయఁబడిన; మహతా=గొప్పదగు; గైరికధాతునా=పర్వతమునందలిధాతువుచేత; గిరిరివ=పర్వతమువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

ఆహనుమంతుండు, అంతటను ఎఱ్ఱగానుండుగొప్పపిఱుఁదులుగలిగి యుంటంజేసి, రెండుబ్రద్దలుగాఁ జేయఁబడిన గొప్పధాతుశిలంగలిగియుండు పర్వతంబువలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య వానరసింహస్య ప్లవమానస్య సాగరమ్. ౬౪
కక్షాంతరగతో వాయు ర్జీమూత ఇవ గర్జతి

టీక॥ సాగరం=సముద్రమును; ప్లవమానస్య=దాఁటుచున్న; తస్య=ఆ; వానరసింహస్య=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతునియొక్క; కక్షాంతరగతః=చంకలనడుమునొందిన, వాయుః=గాలి; జీమూతఇవ=మేఘమువలె; గర్జతి=(భూతార్థమందులట్)అఱచెను.

ఇట్లు, సముద్రమును దాఁటుచున్నయాహనుమంతునిచంకలనడుమంగలిగినగాలి, మేఘంబుగర్జించునట్లు, ధ్వనిం

పుచుండెను, అని, తాత్పర్యము.

ఖే యథా నిపతంత్యుల్కా హ్యుత్తరాంతాద్వినిస్సృతా. ౬౫
దృశ్యతే సానుబంధా చ తథా స కపికుంజరః

టీక॥ ఖే=ఆకాశమునందు; ఉత్తరాంతాత్=ఉత్తరపుకొననుండి; వినిస్సృతా=బయలు వెడలినదియు; నిపతంతీ=పడుచున్నదియును; సానుబంధా చ=సంబంధముతోఁగూడినదియునగు, (సంబంధమనుటచే, సంబంధముగలమఱియొక్కటియాక్షిప్తముగుచున్నది) అనఁగా, వెనుక వ్రేలాడుచుండు సూక్ష్మభాగమయిన తోఁకతోఁ గూడినదియునగు; ఉల్కా=తోఁకచుక్క ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); యథా=ఎట్లు; దృశ్యతే=చూడఁబడునో, తథా=అట్లు; సః=ఆ; కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; అదృశ్యత (అధ్యాహృతము) = చూడఁబడెను.

ఆకాశమునందు, ఉత్తరపుదిక్కునుండి దక్షిణపుదిక్కు మొగముగాఁదోఁకతోఁగూడినతోఁకచుక్క యాదేశంబునకుఁ బీడనుసూచింపుచుఁ, బడునట్లు, ఆ హనుమంతుండు, తోఁకతోఁగూడి దక్షిణపుదిక్కు మొగముగా, రావణునకుఁ గీడు దెచ్చుటకై, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

పతత్పతంగసంకాశో వ్యాయతశ్శుశుభే కపిః. ౬౬
ప్రవృద్ధ ఇవ మాతంగః కక్ష్యయా బధ్యమానయా

పతత్పతంగసంకాశః=పోవుచున్న సూర్యునితో సమానుండును; వ్యాయతః=నిడుపయినవాఁడునగు; కపిః=హనుమంతుండు, బధ్యమానయా= కట్టఁబడుచున్న; కక్ష్యయా=ఏనుఁగునడుమునఁగట్టెడు మోకుచేత; ప్రవృద్ధః= నిడుపయిన; మాతంగ ఇవ= ఏనుఁగువలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

సూర్యునితో సమానంబుగా నాకాశంబునం బోవుచున్న, దీర్ఘదేహుండగు నా హనుమంతుండు, నడుమున మోకుతోఁగట్టఁగా దీర్ఘముగా దేహముఁ బెంచిన యేనుంగు వలెనుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపరిష్టాచ్ఛరీరేణ ఛాయయా చావగాఢయా. ౬౭

సాగరే మారుతావిష్టా నౌరివాసీత్తదాకపిః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; కపిః=హనుమంతుండు; ఉపరిష్టాచ్ఛరీరేణ=పైగానుండు దేహము చేతను; అవగాఢయా=సముద్రంబున మునింగియున్న; ఛాయయాచ=నీడచేతను; సాగరే=సముద్రమునందు; మారుతావిష్టా=గాలిచేనధిష్ఠింపఁబడిన; నౌరివ=ఓడవలె; ఆసీత్=ఉండెను.

అప్పుడు, హానుమంతుని దేహం బాకాశంబుననుదానినీడసముద్రింబునను, రెండునేకాకారంబుగాఁ జూపట్టుటం జేసి, యట్లు, సముద్రంబునఁగ్రిందిభాగంబుమునింగియుఁ, బైభాగంబాకాశంబునావరించియునుండఁగా, వాయువశంబునంబోవుచున్నయోడవలె, హనుమంతుండు, కనుపట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

యం యం దేశం సముద్రస్య జగామ సమహా కపిః. ౬౮
స స తస్యోరువేగేన సోన్మాద ఇవ లక్ష్యతే

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్పకోఁతియయినహనుమంతుఁడు; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; యంయం; ఏయే; దేశం=ప్రదేశమును; జగామ=పొందెనో; సఃసః=ఆయాప్రదేశము; తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; ఊరువేగేన=తొడలవేగముచేత; సోన్మాదఇవ= పిచ్చితోఁగూడినదివలె; లక్ష్యతే=(భూతార్థమందులట్) చూడఁబడెను.

ఆహనుమంతుఁడు, సముద్రమునందు, యేప్రదేశములకుఁబోయెనో, ఆయాప్రదేశములన్నియు, నతనియూరువేగంబునఁ, దిరుగుడుపడి నురుఁగువిడుచుచుఁ బైకెగురుచున్నజలంబుగలిగి, చిత్తభ్రమంబునొందినట్లగపడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యోర్మిజాలానా మురసా శైలవర్ష్మణామ్. ౬౯
అభిఘ్నంస్తు మహావేగః పుప్లువే స మహా కపిః

టీక॥ మహావేగః= అధికమయినవేగముగలః; సః=ఆ; మహాకపిః = హను

మంతుఁడు; సాగరస్య = సముద్రము యొక్క, శైలవర్ష్మణాం = పర్వతం బంతటిప్రమాణముగల; (ఇది గోవిందరాజపాఠము) ఊర్మిజాలానాం (ఊర్మిజాలాని) = అలలసమూహములను; శైలవర్ష్మణా (ఇదిమహేశ్వర తీర్థపాఠము, ఇప్పుడుడురశ్శబ్దమునకువిశేషణము) = పర్వతంబంతటి ప్రమాణముగల; ఉరసా = ఱొమ్ము చేత; (లక్షణచే) ఱొమ్మునఁబుట్టిన గాలిచేత; అభిఘ్నం స్తు = కొట్టుచునె; ప్లువే = దాఁటెను.

ఆ హనుమంతుండు, సముద్రమును దాఁటుచుండఁగా, సముద్రము నందలి గొప్పయలలుఁఅతని విశాలంబగు ఱొమ్మునంగలిగినవాయువులననినుమడిగాఁ గదలినవి. అని, తాత్పర్యము.

కపివాతశ్చ బలవాన్ మేఘవాతశ్చ నిస్సృతః. ౭౦
సాగరం భీమ నిర్ఘోషం కంపయామాసతు ర్భృశమ్.

టీక॥ నిస్సృతః = బయలుదేఱినః బలవాన్ = బలముగల; కపివాతశ్చ = హనుమంతునివలనఁ గలిగినవాయువును; మేఘవాతశ్చ = మబ్బుకొఱకైన, వాయువును; సాగరం = సముద్రమును; భీమనిర్ఘోషం = భయంకరమగు ధ్వని గల్గునట్లుగా; భృశం = మిక్కిలియు; కంపయామాసతుః = కదలించినవి.

అప్పుడు, హనుమంతుండెగిరి పోవుటవలనంగలిగినవాయువు, మేఘమువచ్చుటకై గొట్టును త్తరపు గాలియును, బలవంతంబులగునీ రెండువాయువులునుం గూడి, సముద్రమును, అధికమయినధ్వని గలుగునట్లుగాఁ, గలంచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—దక్షిణపు దిక్కునకుఁబోవుహనుమంతునకు, శుభ సూచకంబుగా ననుకూలమయినయుత్తరపు గాలికొట్టినట్లు వర్ణించుట, నతనికిజయంబును సూచింపు చున్నది.

వికర్షన్నూర్మిజాలాని బృహంతి లవణాంభసి. ౭౧
పుప్లువే కపిశార్దూలో వికిరన్నివ రోదసీ

టీక॥ కపిశార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; లవణాంభసి = సముద్రమునందు; బృహంతి = గొప్పవియైన; ఊర్మిజాలాని = అలలసమూహములను; వికర్షన్ = ఈడ్చుకొనుచు; రోదసీ = ఆకాశమునుభూమిని;

వికిరన్నివ=విభాగించువాఁడువలె; ఫుప్లువే=దాఁటెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు సముద్రము దాఁటునపుడు, ఆవేగంబునకు, సముద్రమునందలి యలలు, అతండు వానినీడ్చుకొనిపోవునట్లు, అతని వెనుకొనిపోఁగా, నది, హనుమంతుండు, భూమియు నాకాశమును విభాగింపఁదలంపు గొని, వానినావరించికొని యుండుసముద్రమునందలి యలలనీడ్చుకొనిపోవునట్లు, అగపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

మేరుమందరసంకాశా నుద్ధతాన్స మహార్ణవే. ౭౨
అతిక్రామ న్మహావేగ స్తరంగాన్ గణయన్నివ

టీక॥ మహావేగః=అధికమయిన వేగముగలః సః=ఆహనుమంతుఁడు; మహార్ణవే=గొప్పసముద్రమునందు; ఉద్ధతాన్=ఎగురఁగొట్టఁబడిన; మేరుమందరసంకాశాన్= మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోనుసమానములయిన; తరంగాన్=అలలను; గణయన్నివ=లెక్కించువాఁడుపోలె; అతిక్రామత్ (అత్యక్రామత్)=దాఁటెను.

మహావేగుండగు నాహనుమంతుండు, సముద్రమునం, దనవేగంబుచే లేచిన మేరుమందర పర్వతంబులకు సరివచ్చు తరంగంబుల లెక్కవెట్టువాఁడువలె, దాఁటెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య వేగసముద్ధూతం జలం సజలదం తదా. ౭౩
అంబరస్థం విబభ్రాజ శారదాభ్రమివా తతమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; వేగసముద్ధూతం= వేగముచే నెగురఁగొట్టఁబడినదియును, కావుననే; అంబరస్థం=ఆకాశమునందుండునదియును, కావుననే; సజలదం= మేఘములతోఁ గూడినదియునగు; జలం=నీరు; ఆతతం=వ్యాపించియుండు; శారదాభ్రమివ=శరదృతువునందలి మబ్బువలె; విబభ్రాజ=ప్రకాశించెను.

అప్పుడాహనుమంతుని యూరువేగంబునఁబైకిలేచి, యాకాశంబునొంది యచ్చటనుండు మేఘంబులతోఁగలసి, స్వచ్ఛంబుగానుండు సముద్రజలంబు, ఆకాశంబునందగ్రమ్ముకొనిన, తెల్లని, శరత్కాలమేఘమువలెఁ బ్రకాశించినది.

అని, తాత్పర్యము.

తిమినక్రఝుషాః కూర్మా దృశ్యంతే వివృతా స్తదా. ౭౪

వస్త్రాపకర్షణేనేవ శరీరాణి శరీరిణామ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తిమినక్రఝషాః= నూఱుయోజనములుపొడవుగల చేఁపలును మొసళ్లును చేఁపలును; కూర్మాః=తాఁబేళ్లును; వివృతాః=తెలియఁబడినవై; వస్త్రాపకర్షణేన=వస్త్రముయొక్క-తొలఁగఁజేయుటచేత; శరీరిణాం = మనుష్యులయొక్క-; శరీరాణీవ=అవయవములువలె; దృశ్యంతే=(భూతార్థమందు లట్) చూడఁబడినవి.

అప్పుడు, సముద్రంబునందు, హనుమంతుని వేగంబున నీళ్లన్నియుఁ బైకెగురుటంజేసి, పెద్దచేఁపలును జేఁపలును మొసళ్లును దాఁబేళ్లును, వస్త్రంబునువిడిచినపుడు, మనుష్యులయవయవంబులుం బోలె, నగపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానం సమీక్ష్యాథ భుజంగాస్సాగరాలయాః. ౭౫
వ్యోమ్ని తం కపిశార్దూలం సుపర్ణ ఇతి మేనిరే

టీక॥అథ=అంత; సాగరాలయాః=సముద్రంబునికిపట్టుగాఁగల; భుజంగాః=సర్పములు; వ్యోమ్ని=ఆకాశమునందు; ప్లవమానం= ఎగిరిపోవుచున్న; తం=ఆ; కపిశార్దూలం = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుని; సమీక్ష్య=చూచి; సుపర్ణ ఇతి=గరుత్మంతుఁడని; మేనిరే=తలంచినవి.

అంత, సముద్రంబుననున్నసర్పంబులు, ఆకాశంబున నెగసిపోవుచున్నవానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతునింజూచి, గరుత్మంతుండనితలంచి, భయంపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

దశయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజనమాయతా. ౭౬
ఛాయా వానరసింహస్య జలే చారుతరా భవత్

టీక॥జలే=నీటియందు; వానరసింహస్య = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతునియొక్క-; దశయోజనవిస్తీర్ణా=పదియామడలు వెడల్పుగలదియును; త్రింశద్యోజనం=ముప్పదియామడలు; ఆయతా=నిడుపైనదియునగు; ఛాయా=నీడ; చారుతరా=మిక్కిలియును సుందరముగా; అభవత్=అయినది.

సముద్రమునందు, వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతునిమైనీడ, పదియోజనము

ల వెడల్పును ముప్పది యోజనములనిడు పునుంగలదియై, యతిసుందరంబుగాఁగను పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ వాయుపుత్రానుగామినీ. ౬౭
తస్య సా శుశుభే ఛాయా వితతా లవణాంభసి

టీక॥ వాయుపుత్రానుగామినీ= వాయువుకొడుకైన హనుమంతుని వెంబడించునదియును; లవణాంభసి= సముద్రమునందు; వితతా=వ్యాపించి యుండునదియునగు; తస్య= ఆహనుమంతుని యొక్క; సా=ఆ; ఛాయా=నీడ ; శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ=స్వచ్ఛములయిన మేఘములయొక్క దట్టమయినపఙ్క్తివలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

హనుమంతునివెంబడించుచు సముద్రమునందు వెడల్పుగా వ్యాపించియుండు, నాహనుమంతుని నీడ, దట్టంబుగాఁ గూడుకొనిననిర్మలములయిన మేఘంబులపఙ్క్తివలెఁ, బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుశుభే స మహాతేజా మహాకాయో మహాకపిః. ౬౮
వాయుమార్గే నిరాలంబే పక్షవా నివ పర్వతః

టీక॥ నిరాలంబే=పోయినయాఁతగల; వాయుమార్గే=ఆకాశమునందు; మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మహాకాయః= గొప్ప దేహముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; మహాకపిః=హనుమంతుఁడు; పక్షవాన్=ఱెక్కలుగల; పర్వతఇవ=కొండవలె; శుభే=ప్రకాశించెను.

ఎంతమాత్రమునాధారములేని యాకాశంబునంబోవుచున్న, మహాతేజుండును గొప్పశరీరంబు గలవాఁడునగు నా హనుమంతుండు, ఱెక్కలుగలిగినపర్వతంబుంబోలె, నొప్పుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

యేనా సౌ యాతి బలవాన్ వేగేన కపికుంజరః. ౬౯
తేన మార్గేణ సహసా ద్రోణీకృతఇవార్ణవః

టీక॥ అసౌ=ఈ; బలవాన్=అధికమయినబలముగల ; కపికుంజరః=వాన

రశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; వేగేన= వేగముతో; యేన=ఏమార్గముచేత; యాతి=(భూతార్థమందులట్) పోయెనో; అర్ణవః=సముద్రము; సహసా=శీఘ్రముగా; తేన=ఆ; మార్గేణ=దారిచేత; ద్రోణీకృతఇవ=తొట్టిగాఁజేయఁబడినదివలె; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=అయినది.

బలవంతుండగుహనుమంతుండు, వేగంబున, నేమార్గముఁ బట్టిపోయెనో, నామార్గమందలిసముద్రంబు, ఆ క్షణంబుననె, వేగవశంబున, నీళ్లుముందుకుబ్బుటంజేసి, తొట్టిగాఁజేయఁబడినట్లు, చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆపాతే పక్షిసంఘానాం పక్షిరాజఇవ వ్రజన్. ౭౦
హనుమాన్మేఘజాలాని ప్రకర్షన్ మారుతోయథా

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; మారుతోయథా= వాయువువలె; మేఘజాలాని=మబ్బులసమూహములను; ప్రకర్షన్=ఈడ్చుకొనుచు; పక్షిసంఘానాం = పక్షులసమూహములయొక్క; ఆపాతే=దారియయినయాకాశమునందు; పక్షిరాజఇవ=పక్షులకుఁబ్రభువయినగరుత్మంతుఁడువలె; వ్రజన్ = పోవుచు; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

హనుమంతుఁడు, వాయువుంబోలె, వేగంబున మేఘంబుల నాకర్షించుచు, నాకాశమార్గమునందు, గరుత్మంతుఁడుపోవునట్లు, లీలగాఁబోవుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

పాండురారుణవర్ణాని నీలమాంజిష్ఠకానిచ. ౭౧
కపినాకృష్యమాణాని మహాభ్రాణి చకాశిరే

టీక॥ పాండురారుణవర్ణాని= తెలుపుఎఱుపురంగులుగలవియును; నీలమాంజిష్ఠకానిచ=నలుపుపసుపువన్నెలుగలవియును; కపినా = హనుమంతునిచేత; కృష్యమాణాని=ఈడ్వఁబడుచున్నవియునగు; మహాభ్రాణి= గొప్పమేఘంబులు; చకాశిరే=ప్రకాశించినవి.

హనుమంతుండీడ్చుకొనిపోవుచున్న, తెలుపునెఱుపునలుపుపసుపు వన్నెలంగలగొప్పమేఘంబులు, చూచువారి కాశ్చర్యంబుగల్గించుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ న్నభ్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునఃపునః. ౮౨
ప్రచ్ఛన్నశ్చప్రకాశశ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్యతే

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;పునఃపునః=మాటిమాటికిని;అభ్రజాలాని=మేఘముల సమూహములను;ప్రవిశన్=చొచ్చుచును; నిష్పతంశ్చ=బయలువెడలుచును; ప్రచ్ఛన్నశ్చ=మూయఁబడినవాఁడును;ప్రకాశశ్చ=బయలుపడినవాఁడునగు;చంద్రమా ఇవ=చంద్రుఁడువలె; లక్ష్యతే=(భూతార్థమందులట్) = చూడఁబడెను.

ఆహనుమంతుఁడు,దారినడుమ మేఘంబులు చగులునప్పుడు,వానిలోపలుఁగువడుచు,మఱల,నామేఘంబులుగడచినపిమ్మట, వెలికివచ్చుచు, మేఘంబుల చే మూయఁబడినుఱలబయలు పడుచుండు చంద్రుండుఁబోలె,నగపడుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానం తు తం దృష్ట్వా ప్లవంగం త్వరితం తదా. ౮౩
వవర్షుః పుష్పవర్షాణి దేవగంధర్వ దానవాః

టీక॥తదా=అప్పుడు; త్వరితం=వేగముగలుగునట్లు;ప్లవమానం=దాఁటుచున్న;తం = ఆ;ప్లవంగం=కోఁతియయినహనుమంతుని;దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె;దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలునుగంధర్వులునుదానవులును;పుష్పవర్షాణి=పూలవానలను; వవర్షుః=కురిసిరి.

అప్పుడుత్వరితంబుగా సముద్రంబు దాఁటుచున్నహనుమంతుంజూచి, దేవతలునుగంధర్వులును దానవులును, బూలవానలంగురిపించిరి. అని తాత్పర్యము.

తతాప నహి తం సూర్యః ప్లవంతం వానరోత్తమమ్. ౮౪
సిషేవేచ తదా వాయూ రామకార్యార్థసిద్ధయే

టీక॥తదా=అప్పుడు;రామకార్యార్థసిద్ధయే = రామునికార్యంబనియెడుప్రయోజనముయొక్క సిద్ధించుటకొఱకు,సూర్యః = సూర్యుఁడు; ప్లవంతం=దాఁటుచున్న;తం=ఆ ; వానరోత్తమం = కోఁతులలో శ్రేష్ఠుండగు నా హనుమంతుని;నతతాపహి= వేఁడిమి నొందఁజేయలేదుగదా ! వాయుశ్చ=

వాయుదేవుఁడును, సిషేవే = సేవించెను.

అప్పుడు, సీతను వెదకుటయనెడు రామకార్యంబుసిద్ధించుకొఱకై, సూర్యుండు, సముద్రంబు దాఁటుచున్న హనుమంతునిపై వేఁడిమిచూపఁడయ్యె, వాయువును, హనుమంతుండుతనపుత్రుండయ్యును, రామకార్యంబం దుద్యోగించియుంటంజేసి, పూజ్యుండని తలంచి, యా రామకార్యంబు సిద్ధించుటకై, యతని, సేవించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషయ స్తుష్టువు శ్చైనం ప్లవమానం విహాయసా. ౮౫
జగు శ్చ దేవగంధర్వాః ప్రశంసంతో మహౌజసమ్

టీక॥ విహాయసా=ఆకాసముచేతను; ప్లవమానం=పోవుచున్న; ఏనం = ఈ హనుమంతుని; ఋషయశ్చ= ఋషులును; తుష్టువుః=పొగడిరి. దేవగంధర్వాశ్చ=దేవతలునుగంధర్వులును; మహౌజసం=అధికపరాక్రమంబుగల నాహనుమంతుని; ప్రశంసంతః=పొగడుచున్నవారలై; జగుః=పాడిరి.

ఇట్లు, ఆకాశమార్గంబునం బోవుచున్న హనుమంతుని, ఋషులునుంబొగడిరి; దేవతలుగంధర్వులు, అతనిపరాక్రమంబుఁ బ్రశంసింపుచుఁ, బాడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నాగాశ్చ తుష్టువు ర్యక్షా రక్షాంసి విబుధాః ఖగాః. ౮౬
ప్రేక్ష్య సర్వే కపివరం సహసా విగతక్లమమ్

టీక॥ నాగాశ్చ=సర్పంబులును; యక్షాః=యక్షులును, రక్షాంసి=రాక్షసులును; ఖగాః=పక్షులును; విబుధాః=దేవతలును; సర్వే=అందఱును; విగతక్లమం; పోయినబడలికగల; కపివరం=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; సహసా=శీఘ్రముగా; తుష్టువుః=పొగడిరి.

సర్పంబులునుయక్షులునుదిక్పాలుండగు నిరృతికిసంబంధించినరాక్షసులునుబక్షులును దేవతలును, అందఱును, శ్రమంబునొందక, యాకాశంబునం బోవుచున్న హనుమంతునింజూచి, సంతోషంబుపట్టలేక, యాక్షణంబ, ప్రస్తుతించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్లవగశార్దూలే ప్లవమానే హనూమతి. ౮౭
ఇక్ష్వాకుకులమానార్థీ చింతయామాస సాగరః

టీక॥ప్లవగశార్దూలే=వానరశ్రేష్ఠుండగు; తస్మిన్=ఆ, హనూమతి=హనుమంతుండు; ప్లవమానే=దాటుచుండఁగా; సాగరః=సగరునిచేవృద్ధిఁబొందిన, సముద్రుఁడు, కావుననే; ఇక్ష్వాకుకులమానార్థీ = ఇక్ష్వాకు వంశముయొక్క గౌరవమునుగోరువాఁడై; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు సముద్రంబు దాఁటుచుండఁగా, సముద్రుండు, మున్నిక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టిన సగరుని చేవృద్ధిఁబొందినవాఁడు కావున, "ఇక్ష్వాకువంశము సన్మానము నొందవలె" ననికోరి, యిట్లని, యాలోచించెను అని తాత్పర్యము.

సాహాయ్యం వానరేంద్రస్య యది నాహం హనూమతః. ౮౮
కరిష్యామి భవిష్యామి సర్వవాచ్యో వివక్షతామ్

టీక॥అహం=నేను ; వానరేంద్రస్య= వానరశ్రేష్ఠుండగు ; హనూమతః=హనుమంతునకు ; సాహాయ్యం=తోడ్పాటును; నకరిష్యామియది= చేయనేని; వివక్షతాం=మాటలాడఁ గోరువారలకు, నోరుగలవారలకనుట; సర్వవాచ్యః=అన్నిటిచేతనునిందింపఁదగినవాఁడను; భవిష్యామి=అయ్యెదను.

నేనిప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతునకుఁదోడ్పడనేని, నోరుగలవారలందఱు, నన్ను, అన్నివిధంబులను, నిందింతురు. అని, తాత్పర్యము.

అహ మిక్ష్వాకునాథేన సగరేణ వివర్ధితః. ౮౯
ఇక్ష్వాకుసచివ శ్చాయం నావసీదితు మర్హతి

టీక॥అహం=నేను; ఇక్ష్వాకునాథేన= ఇక్ష్వాకువంశమునఁబుట్టినవారలకుఁబ్రభువయిన; సగరేణ=సగరునిచేత; వివర్ధితః= వృద్ధినొందఁజేయఁబడినాఁడను. అయంచ=ఈహనుమంతుండును; ఇక్ష్వాకుసచివః=ఇక్ష్వాకువంశమునఁబుట్టినవానికిసహాయుఁడు; కావున; అవసీదితుం=అలసటనొందుటకు; నార్హతి=తగఁడు.

ఇక్ష్వాకుకులమునందుఁబెంపువహిం

చినసగరుండు,నన్నువృద్ధిఁబొందునట్లు చేసెను;ఈహనుమంతుఁడు, ఇక్ష్వాకు కులంబునఁ బుట్టినరామునకుఁ దోడ్పడి నాఁడు, కావుననితండుశ్రమపడకుండు నట్లు సేయవలయును.అని తాత్పర్యము.

తథా మయా విధాతవ్యం విశ్రమేత యథా కపిః. ౯౦
శేషంచ మయి విశ్రాంత స్సుఖేనా తిపతిష్యతి

టీక॥కపిః = హనుమంతుఁడు;యథా=ఎట్లు;విశ్రమేత=అలసటదీర్చుకొనునో,తథా=అట్లు;మయా=నాచేత; విధాతవ్యం= చేయఁబడవలసినది. అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; మయి=నాయందు; విశ్రాంతః=ఊఱట నొందినవాఁడై, శేషంచ=మిగిలినమార్గమునుగూడ; సుఖేన=సౌఖ్యముచేత;అతిపతిష్యతి=దాఁటును.

కావున,హనుమంతుండలసటదీర్చుకొనుటకవకాశముగల్గునట్లు , నేనుజేయవలయును;ఇతండు, నావలననూఱటంజెంది,యంత, మిగతదారినిగూడ, నాయాసంబులేకదాఁటిపోవును.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి కృత్వా మతిం సాధ్వీం సముద్ర శ్ఛన్న మంభసి. ౯౧
హిరణ్యనాభం మైనాక మువాచ గిరిసత్తమమ్

టీక॥సముద్రః=సముద్రుఁడు;ఇతి=ఇట్లు;సాధ్వీం=మంచిదైన; మతిం=తలంపును;కృత్వా=చేసి; అంభసి = నీటియందు;ఛన్నం=మూయఁబడినవాఁడును;గిరిసత్తమం = పర్వతంబులలో శ్రేష్ఠుండును;హిరణ్యనాభం= బంగారమైపరిధానముగాఁ గలవాఁడునగు ; మైనాకం=మైనాకంబనెడు పర్వతమునుగూర్చి;ఉవాచ=పలికెను.

సముద్రుండట్లుమంచియాలోచన చేసి,నీటిలోమునింగియున్న పర్వతశ్రేష్ఠుండును స్వర్ణమయుండనగు మైనాకముంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త్వ మిహా సురసంఘానాం పాతాళతలవాసినామ్. ౯౨
దేవరాజ్ఞా గిరిశ్రేష్ఠ పరిఘ స్సన్నివేశితః

టీక॥ గిరిశ్రేష్ఠ=పర్వతములలో మేటివయినమైనాకమా! త్వం = నీవు; ఇహ=ఇచ్చట ; దేవరాజ్ఞా(దేవరాజేన)=దేవేంద్రునిచేత; పాతాళతలవాసినాం = పాతాళలోకమునందుండునట్టి; అసురసంఘానాం = అసురులసమూహములకు; పరిఘః=గడియ(మ్రాను గా; సన్నివేశితః=ఉంచఁబడితివి.

పర్వతశ్రేష్ఠుండవగు మైనాకమా! దేవేంద్రుండు నిన్నిచటఁ, పాతాళమునందున్న యసురులు పైకిరాకుండుటకై, గడియమ్రానుగానుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

త్వ మేషాం జాతవీర్యాణాం పునరేవో త్పతిష్యతామ్. ౯౩
పాతాళస్యా ప్రమేయస్య ద్వార మావృత్య తిష్ఠసి

టీక॥ జాతవీర్యాణాం = కలిగినపరాక్రమంబుగల; ఏషాం=ఈయసురులు; పునరేవ = మఱలను; ఉత్పతిష్యతాం=ఎగురఁబోవఁగా; త్వం=నీవు; అప్రమేయస్య= కొలఁతపెట్టరాని; పాతాళస్య = పాతాళముయొక్క; ద్వారం=దారిని; ఆవృత్య=మూసికొని; తిష్ఠసి=ఉన్నావు.

ఈయసురులుమఱలఁ బరాక్రమంబునొంది పైకివచ్చుటకు యత్నింపఁగా, నీవు, అప్రమేయంబగు పాతాళముదారినావరించుకొని, వారినిపైకిరానీయకున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

తిర్య గూర్ధ్వ మధశ్చైవ శక్తిస్తే శైలవర్ధితుమ్. ౯౪
తస్మా త్సంచోదయామి త్వా ముత్తిష్ఠ గిరిసత్తమ

టీక॥ శైల=మైనాకపర్వతమా! తే=నీకు; తిర్యక్=అడ్డముగాను; ఊర్ధ్వం=పైఁగాను; అధశ్చైవ=క్రిందుగాను; వర్ధితుం=పెరుఁగుటకు; శక్తిః=సామర్థ్యము; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు. గిరిసత్తమ=పర్వతశ్రేష్ఠుండవగుమైనాకమా! తస్మాత్ = అందువలన; త్వాం=నిన్ను; సంచోదయామి=ప్రేరేపించెదను. ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

పర్వతశ్రేష్ఠుండవగుమైనాకమా! నీకు, అడ్డముగానుమీఁదుగాను క్రిందుగానుమేనుపెంచుటకుశక్తిగలదు; కావున, నీకుఁజెప్పెదను; నీవిప్పుడుపైకిలేవవలయును. అని, తాత్పర్యము.

స ఏష కపిశార్దూలా స్త్వా ముపర్యేతి వీర్యవాన్. ౯౫
హనుమా న్రామకార్యార్థం భీమకర్మా ఖ మాప్లుతః

టీక॥కపిశార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠుండును;వీర్యవాన్= పరాక్రమముగలవాఁడును;భీమకర్మా = వెఱపుఁబుట్టించుకార్యముగలవాఁడునగు ; సః= ఆ;ఏషః=ఈ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; రామకార్యార్థం=రాముని కార్యముకొఱకు;ఖం = ఆకాశమును గూర్చి ; ఆప్లుతః = ఎగిరినవాఁడై; త్వాం=(షష్ఠ్యర్థమందుఁద్వితీయ) నీ యొక్క;ఉపరి=పైఁగా;ఏతి=పోవుచున్నాఁడు.

వానరశ్రేష్ఠుండును బరాక్రమశాలి యునగునట్టియీహనుమంతుఁడు, రామకార్యార్థంబుగా ,భయంకరంబగు కార్యంబుసేయువాఁడై, యాకాశమునం,దెగిరి,నీపైఁగాఁబోవుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అస్య సాహ్యం మయా కార్య మిక్ష్వాకుకులవర్తినః. ౯౬
మమ హీక్ష్వాకవః పూజ్యాః పరం పూజ్యతమా స్తవ

టీక॥మయా=నాచేత; ఇక్ష్వాకుకులవర్తినః=ఇక్ష్వాకువంశమననుసరించుచున్నట్టి;అస్య=ఈహనుమంతునకు, సాహ్యం=తోడ్పాటు;కార్యం = చేయఁదగినది. ఇక్ష్వాకవః=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టినవారలు; మమ=నాకు; పూజ్యాహి=పూజింపఁదగినవారలుకదా!తవ=నీకును; పరం=మిక్కిలియును;పూజ్యతమాః=ఎచ్చుగాఁబూజింపఁదగినవారలు.

ఈతండిక్ష్వాకువంశమునకు సేవసేయువాఁడగుటంజేసి, యితనికినేనుసాహాయ్యంబుసేయవలయును; నాకు,ఇక్ష్వాకువంశస్థులు, వృద్ధిగలిగించుటంజేసి,పూజ్యులనినీకునుందెలియును, వారిచే వృద్ధిఁబొందిననాయందు సుఖంబున్నావుకావున , నీకునువారుమిక్కిలియుఁబూజ్యులు.అని, తాత్పర్యము.

కురు సాచివ్య మస్మాకం న నః కార్య మతిక్రమేత్. ౯౭
కర్తవ్య మకృతం కార్యం సతాం మన్యు ముదీరయేత్

టీక॥అస్మాకం=మాకు;సాచివ్యం=సాహాయ్యమును;కురు = చేయుము.

నః=మాయొక్క; కార్యం=పని; నాతిక్రమేత్=అతిక్రమింపకుండుఁగాక. కర్తవ్యం= చేయఁబడవలసినదియును, అకృతం=చేయఁబడనిదియునగు ; కార్యం=పని; సతాం=పెద్దలకు; మన్యుం=కోపమును; ఉదీరయేత్=కలిగించును.

కావున, మాకార్యముమీఱిపోవుటకు మును పే, మాకుసాహాయ్యముసేయుము; అట్లుచేయవలసినకార్యమునుజేయ వేని, పెద్దలకుఁగోపముగలుగును,

అని, తాత్పర్యము.

సలిలా దూర్ధ్వ ముత్తిష్ఠ తిష్ఠత్వే ష కపి స్త్వయి. ౯౮
అస్మాక మతిథి శ్చైవ పూజ్యశ్చ ప్లవతాం వరః

సలిలాత్=నీటినుండి; ఊర్ధ్వం=పైకి; ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము, అస్మాకం= మాకు; అతిథిః=అతిథియును; పూజ్యశ్చ=పూజింపఁదగినవాఁడును; ప్లవతాం=ఎగురువారిలోపల; వరః=శ్రేష్ఠుఁడునగు; ఏషః=ఈ; కపిః=హనుమంతుఁడు; త్వయి=నీయందు; తిష్ఠతు=ఉండుఁగాక .

నీవునీటినుండిపైకిలెమ్ము, మనకతిథియు బూజనీయుండును ఎగురు వారిలో శ్రేష్ఠుండునగునీహనుమంతుండునీశిఖరములపైవిశ్రమించుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

చామీకరమహానాభ దేవగంధర్వసేవిత. ౯౯
హనుమాం స్త్వయి విశ్రాంత స్తత శ్శేషం గమిష్యతి

టీక॥ దేవగంధర్వసేవిత=దేవతలచేతను గంధర్వులచేతను సేవింపఁబడిన; చామీకరమహానాభ=స్వర్ణమయములయిన గొప్పశిఖరములుగల మైనాక పర్వతమా ! హనుమాన్=హనుమంతుండు; త్వయి=నీయందు; విశ్రాంతః=ఊఱటనొందినవాఁడై; తతః=అంతట; శేషం=మిగతదారిని; గమిష్యతి=పోంగలఁడు.

నీవు, దేవతలచేతనుగంధర్వులచేతను సేవింపఁబడినవాఁడవు, బంగారు శిఖరంబులుగలవాఁడవు, హనుమంతుండు, నీశిఖరములపైవిశ్రమించి, యంతమిగతదారినిసుఖంబుగాఁగడవఁగలఁడు .

అని, తాత్పర్యము.

కాకుత్థ్సస్యా నృశంస్యంచ మైథిల్యా శ్చవివాసనమ్. ౧౦౦

శ్రమంచ ప్లవగేంద్రస్య సమీక్ష్యోత్థాతు మర్హసి

టీక॥ కాకుత్థ్సస్య = రామునియొక్క; అనృశంస్యంచ = క్రూరుఁడుకాకుండుటను; మైథిల్యాః = సీతయొక్క; వివాసనంచ = విదేశమునందుండునట్లు సేయుటను; ప్లవగేంద్రస్య = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతునియొక్క; శ్రమంచ = అలసటను; సమీక్ష్య = చూచి; ఉత్థాతుం = లేచుటకు; అర్హసి = తగుదువు.

రామునిమంచిస్వభావమును, సీత రావణునిచేఁజిక్కుటను, హనుమంతుండు సేయుశ్రమంబునుజూచి, యుక్తము నితలంతువేని, పైకిలెమ్ము. అనిసముద్రుండుమైనాక పర్వతమ్మునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హిరణ్యనాభో మైనాకో నిశమ్య లవణాంభసః. ౧౧
ఉత్పపాత జలా త్తూర్ణం మహాద్రుమలతాయుతః

టీక॥ మహాద్రుమలతాయుతః = గొప్పవృక్షంబులతోను తీఁగెలతోనుంగూడినవాఁడును; హిరణ్యనాభః = బంగారువికారంబులయిన శిఖరంబులుగలవాఁడునగు; మైనాకః = మైనాకపర్వతము; లవణాంభసః = సముద్రునియొక్క; వచనం (అధ్యాహృతము) = మాటను; నిశమ్య = విని; జలాత్ = నీటినుండి; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; ఉత్పపాత = ఎగిరెను.

గొప్పవృక్షంబులునుదీఁగెలునుంగలిగి బంగారుశిఖరంబులతోఁగూడి యున్నమైనాకపర్వతంబును, సముద్రునిమాటవిని, నీళ్లనుండి, శీఘ్రముగాఁ, బైకిలేచెను. అని, తాత్పర్యము.

స సాగరజలం భిత్త్వా బభూవా భ్యుత్థిత స్తదా. ౧౨
యథా జలధరం భిత్త్వా దీప్తరశ్మి ర్దివాకరః

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆమైనాకము; సాగరజలం = సముద్రపునీటిని; భిత్త్వా = భేదించికొని; జలధరం = మబ్బును; భిత్త్వా = భేదించుకొని; దీప్తరశ్మిః = ప్రకాశించుకిరణంబులుగల; దివాకరో యథా = సూర్యుఁడువలెఁ; అభ్యుత్థితః = లేచినవాఁడు; అగపడినవాఁడు; బభూవ = ఆయెను.

అప్పుడుసూర్యుండుమబ్బును భేదించికొనిబయలు వెడలునట్లు, ఆమైనాకముసముద్రజలమును భేదించుకొని పైకిలేచెను. అని, తాత్పర్యము.

స మహాత్మా మహాకాయేన సర్వత స్సలిలావృతః. ౧౦౩
దర్శయామాస శృంగాణి సాగరేణ నియోజితః
శాతకుంభమయై శ్శృంగై స్సకిన్నరమహోరగైః. ౧౦౪
ఆదిత్యోదయసంకాశై రాలిఖద్భిరివాంబరమ్

టీక॥ మహాత్మా=గొప్ప దేహము గలవాఁడును; సర్వతః=అంతటను; సలిలావృతః=నీటిచేఁగప్పఁబడిన వాఁడునగు; సః=ఆ మైనాకము; సాగరేణ = సముద్రము చేత; నియోజితః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; శాతకుంభమయైః= బంగారువికారములును; సకిన్నరమహోరగైః=కిన్నరులతోను గొప్ప సర్పములతోను గూడినవియును; ఆదిత్యోదయసంకాశైః=సూర్యోదయముతో సమానములును; అంబరం=ఆకాశమును; ఆలిఖద్భిరివ (స్థితైః)=ఒరయుచున్నవివలె నున్నవియునగు; శృంగైః=శిఖరములతో= సహితః=(అధ్యాహృతము) కూడినవాఁడై, శృంగాణి=శిఖరములను; దర్శయామాస=చూపెను.

నీటిలో మునింగియుండిన మహోత్తుంగుఁడగు నామైనాకుండు, సముద్రుని యాజ్ఞ నొంది, కిన్నరులతోను గొప్ప సర్పంబులతోను గూడి సూర్యోదయంబుల చాడ్పున వెలుంగుచు నాకాశంబు నొరయుచున్నవి పోలెనత్యున్నతంబులై యుండు తన బంగారు శిఖరంబులం జూపెను.

అని, తాత్పర్యము.

తప్తజాంబూనదై శ్శృంగైః పర్వతస్య సముత్థితైః. ౧౦౫
ఆకాశం శస్త్రసంకాశ మభవ త్కాంచనప్రభమ్

టీక॥ పర్వతస్య= మైనాకపర్వతము యొక్క; సముత్థితైః=పైకిలేచిన; తప్తజాంబూనదైః= కరఁగింపఁబడినబంగారువికారములయిన; శృంగైః=శిఖరములచేత; శస్త్రసంకాశం=ఇనుముతో సమానమయిన; ఆకాశం=ఆకాశము; కాంచనప్రభం = బంగారుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలది; అభవత్= అయినది.

అట్లు, ఆ మైనాకుని, కరఁగింపఁబడిన స్వచ్ఛమయిన బంగారు శిఖరములు పైకిలేవఁగానే, వాని కాంతులచే, ఇనుమువలె నల్లగా నుండు నాకాశంబును, బంగారు కాంతివంటి కాంతిగలదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపమయై శ్శృంగై ర్భ్రాజమానై స్స్వయం ప్రభైః. ౧౦౬
ఆదిత్యశతసంకాశ స్సోభవ ద్గిరిసత్తమః

టీక॥ జాతరూపమయైః = బంగారువికారంబు లయినవియు ; భ్రాజమానైః = ప్రకాశించుచున్నవియు ; స్వయంప్రభైః = తమంతనె కాంతిగలిగినవియునగు ; శృంగైః = శిఖరములచేత ; సః = ఆ ; గిరిసత్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠుండగు మైనాకుఁడు ; ఆదిత్యశతసంకాశం = సూర్యులయొక్క నూటితో సమానుఁడు ; అభవత్ = ఆయెను.

స్వర్ణమయంబులై యితరాపేక్షలేకతమంతనె కాంతిగలిగి ప్రకాశించుచున్నట్టి శిఖరంబు లనేకంబులు గలిగియుండుటం జేసి, పర్వతశ్రేష్ఠుండగు నామైనాకుండు, నూరుగురు సూర్యులుంబోలెఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము

త ముత్థిత మసంగేన హనుమా నగ్రత స్థ్సితమ్. ౧౦౭
మధ్యే లవణతోయస్య విఘ్నోయ మితి నిశ్చితః

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు ; అసంగేన = సంబంధములేమిచేత ; ఉత్థితం = లేచినవాఁడును ; అగ్రతః = ముందట ; స్థితం = ఉన్నవాఁడునగు ; తం = ఆ మైనాకుని ; "అయం = ఇది ; లవణతోయస్య = ఉప్పునీళ్లుగల సముద్రము యొక్క ; మధ్యే = నడుమునందు, విఘ్నః = అడ్డి ;" ఇతి = అని ; నిశ్చితః = నిశ్చయించినాఁడు.

హనుమంతుండు, అట్లెలేచితనముందటంజూపట్టినయామైనాకునిం జూచి, "ఇట్టి పర్వతమిప్పుడడ్డ పడుట కెంతమాత్రమును గారణంబు గానరాదు, కావున, నిది, నాకు సముద్రమధ్యంబున ; విఘ్నము సేయవచ్చినది." అని, నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

స త ముచ్ఛ్రిత మత్యర్థం మహావేగో మహాకపిః. ౧౦౮
ఉరసా పాతయామాస జీమూతమివ మారుతః

టీక॥ మహావేగః = అధికమయిన వేగముగల ; సః = ఆ ; మహాకపిః = హనుమంతుఁడు ; అత్యర్థం = మిక్కిలియును ; ఉచ్ఛ్రితం = ఉన్నతమయిన ; తం =

ఆమైనాకమును; ఉరసా= ఱొమ్ముచే త; మారుతః=వాయువు; జీమూతమి వ=మేఘమునుబోలె ; పాతయామాస=పడఁద్రోసెను.

మహావేగుండగునా హనుమంతుండు, మిక్కిలియు, నున్నతంబయిన యామైనాకపర్వతమును, తనఱొమ్ముచేత, వాయుదేవుండు మేఘమును బాఱఁద్రోలునట్లు, అనాయాసంబుగాఁబడఁద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.

స తథా పాతిత స్తేన కపినా పర్వతోత్తమః. ౧౮
బుద్ధ్వా తస్య కపే ర్వేగం జహర్షచ ననందచ

టీక॥ తథా=అట్లు; సః=ఆ; పర్వతోత్తమః=పర్వతశ్రేష్ఠుండగు మైనాకుండు; తేన=ఆ; కపినా=హనుమంతుని చేత; పాతితః=పడఁద్రోయఁబడినవాఁడై; తస్య=ఆ; కపేః=హనుమంతునియొక్క; వేగం=వేగమును; బుద్ధ్వా=తెలిసికొని; జహర్షచ=గగుర్పాటుగొనెను; ననందచ=సంతసించెను.

పర్వతశ్రేష్ఠుండగునామైనాకుండు, అట్లు, తన్నుహనుమంతుండు పడఁద్రోయఁగా, నతనివేగంబు తెలిసికొని, చాల సంతసించి, పులకాంకితుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మాకాశగతం వీర మాకాశే సముపస్థితః. ౧౧౦
ప్రీతో హృష్టమనా వాక్య మబ్రవీ త్పర్వతః కపిమ్
మానుషం ధారయ న్రూప మాత్మన శ్శిఖరే స్థితః. ౧౧౧

టీ॥ పర్వతః=మైనాకుఁడు; ప్రీతః=సుఖమునొందినవాఁడై; హృష్టమనాః=సంతసించినమనస్సుగలవాఁడై ; మానుషం=మనుష్యసంబంధియగు; రూపం= ఆకారమును; ధారయన్=ధరించుచు; ఆత్మనః=తనయొక్క; శిఖరే=శిఖరమునందు; స్థితః=ఉన్నవాఁడై ; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; సముపస్థితః = దగ్గఱినవాఁడై; ఆకాశగతం= ఆకాశమునుబొందినవాఁడును; వీరం=పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; తం=ఆ; కపిం= హనుమంతునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంత మైనాకుండు, సుఖంబునొంది, సంతసించి, మనుష్యరూపము ధరించి, తనశిఖరంబుపైనుండి, యాకాశంబునం

దున్నపరాక్రమశాలియగు నాహనుమంతునిడగ్గఱి,యిట్లని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

దుష్కరం కృతవా న్కర్మ త్వ మిదం వానరోత్తమ
నిపత్య మమ శృంగేషు విశ్రమస్వ యథా సుఖమ్. ౧౧౨

టీక॥ వానరోత్తమ=కోఁతులలోశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! త్వం=నీవు;దుష్కరం = చేయఁగూడని, ఇదం=ఈ;కర్మ = కార్యమును;కృతవాన్=చేసినవాఁడవు. మమ=నాయొక్క;శృంగేషు = శిఖరములందు;నిపత్య=పడి;యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; విశ్రమస్వ=అలసటదీర్చుకొనుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!నీవెవ్వరికినిం జేయనలవిగానియాసముద్రలంఘనమును జేయుచున్నవాఁడవైనను, ఎంతమాత్రమలసటనొందక, నావంటిగొప్పపర్వతమును, ఔొమ్మునవలీలగాఁబడఁద్రోసినాఁడవు; నాశిఖరంబులందుండి,సుఖఁబుగా,విశ్రమింపుము.అని,తాత్పర్యము.

రాఘవస్య కులే జాతై రుదధిః పరివర్ధితః
స త్వాం రామహితే యుక్తం ప్రత్యర్చయతి సాగరః. ౧౧౩

టీక॥ఉదధిః=సముద్రము; రాఘవస్య=రామునియొక్క; కులే=వంశమునందు;జాతైః=పుట్టినవారలచేత; పరివర్ధితః =వృద్ధినొందఁజేయఁబడెను. సః=అట్టి; సాగరః=రామవంశస్థుఁడయినసగరునిచేవృద్ధిఁబొందిన , సముద్రుఁడు; రామహితే=రామునిమేలునందు; యుక్తం = ఆసక్తుఁడయిన; త్వాం=నిన్ను;ప్రత్యర్చయతి= బదులుపూజించుచున్నాఁడు.

పూర్వమురామునివంశంబునఁబుట్టినసగరునిచేతను,అతనికొడుకులచేతను, సముద్రుండు, చాలనభివృద్ధినొందెను; నీవు, వారివంశంబునంబుట్టినరామునకుమేలుసేయఁగడంగినావుకావున,సముద్రుఁడునీకుఁబూజచేసి, యందువలన, సగర వంశస్థులకుఁ బ్రతిపూజచేసినవాఁడుకాఁగోరుచున్నాఁడు.
అని,తాత్పర్యము.

కృతేచ ప్రతికర్తవ్య మేష ధర్మ స్సనాతనః
సోయం త్వత్ప్రతికారార్థీ త్వత్త స్సమ్మాన మర్హతి. ౧౧౪

టీక॥ కృతేచ = చేయఁబడఁగానే; ప్రతికర్తవ్యం= బదులు చేయఁబడవలసినది. ఏషః=ఇది; సనాతనః=శాశ్వతమగు; ధర్మః=ధర్మము. త్వత్ప్రతికారార్థీ=నీకుబదులుపకారమునుగోరుచున్న; సః=ఆ; అయం=ఈసముద్రుఁడు; త్వత్తః=నీవలన; సమ్మానం=గౌరవమును; అర్హతి=పొందఁదగును.

ఒకండుతనకుపకారముసేయఁగా, నతనికిఁదాను బ్రత్యుపకారముసేయవలెను; ఇది శాశ్వతంబగుధర్మము; కావున, సగరునివలనవృద్ధినొందినయీసముద్రుండు, సగరవంశమునఁబుట్టినరామునిసహాయుఁడవైననీకుఁబూజయొనర్చి, యందువలన, సగరునకుఁబ్రత్యుపకారము సేసినవాఁడు కాఁదలంచుచున్నాఁడు; నీవు, దీనినంగీకరింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

త్వన్నిమిత్త మనే నాహం బహుమానా త్ప్రచోదితః
తిష్ఠ త్వం కపిశార్దూల మయి విశ్రమ్య గమ్యతామ్. ౧౧౫
యోజనానాం శతంచాపి కపి రేష సమాప్లుతః
తవ సానుషు విశ్రాంత శ్శేషం ప్రక్రమతా మితి. ౧౧౬

టీక॥ ఏషః=ఈ ; కపిః=హనుమంతుఁడు; యోజనానాం = ఆమడలయొక్క; శతంచాపి=నూటిని గూర్చియు, సమాప్లుతః=ఎగిరినాఁడు; తవ=నీయొక్క; సానుషు = సమప్రదేశములందు, నెత్తములందు; విశ్రాంతః=డాయటనొందినవాఁడై; శేషం= మిగతదారిని; ప్రక్రమతాం=దాఁటుఁగాక;" ఇతి=అని; త్వన్నిమిత్తం=నీకొఱకు ; అహం=నేను; అనేన = ఈసముద్రునిచేత; బహుమానాత్=గౌరవమువలన ; ప్రచోదితః=ప్రేరేపింపఁబడినాఁడను. కావున; కపిశార్దూల=వానరశ్రేష్ఠుఁడవగుహనుమంతుఁడా! త్వం=నీవు ; తిష్ఠ=నిలువుము. మయి=నాయందు; విశ్రమ్య=అలసటదీర్చుకొని; గమ్యతాం=పోఁబడుఁగాక.

"ఈహనుమంతుండు, నూఱామడలొకపెట్టుననెగుర నారంభించి యున్నాఁడు; ఇతండు , నీనెత్తములందుఁగొంత సేపువిశ్రమించి మిగతదారిదాఁటుట్లు సేయుము" అని, నీకుఁగా, నీసము

ద్రుండను, గౌరవంబున ననుం బ్రేరేపించె ను, కావున, నీవు, నిలిచి, నాయందుండె యలసటదీర్చుకొని, పొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

త దిదం గంధవ త్స్వాదు కందమూలఫలం బహు
తదా స్వాద్య హరిశ్రేష్ఠ విశ్రాంతో నుగమిష్యసి. ౧౭॥

టీక॥హరిశ్రేష్ఠ=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!తత్=అందువలన; గంధవత్= మంచివాసనగలదియును; స్వాదు = మధురమయినదియును;బహు=అనేకములయిన;తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; కందమూలఫలం=కందగడ్డ మొదలయినగడ్డలనుపండ్లను ; ఆస్వాద్య=అనుభవించి;విశ్రాంతః = ఊట నొందినవాఁడవై;అను=అపిమ్మట; గమిష్యసి=పోఁగలవు.

కావున, మంచివాసనయునుమాధుర్యమునుంగల యీకందమూలంబులను ఫలంబులను, ఆరగించి, యలసటదీర్చుకొని,యాపిమ్మటంబొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

అస్మాక మపి సంబంధః కపిముఖ్య త్వయా స్తి వై
ప్రఖ్యాత స్త్రిషు లోకేషు మహాగుణపరిగ్రహః. ౧౮॥

టీక॥కపిముఖ్య=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!త్వయా= నీతోడ; అస్మాకమపి=మాకును;సంబంధః=సంబంధము;అస్తి=కలదు("వై")అనునది పాదపూరణార్థము).మహాగుణ పరిగ్రహః = గొప్పగుణములు గలవారి యొక్క;స్వీకరించుటయనగా సేవించుట; త్రిషు = మూఁడైన;లోకేషు= లోకంబులందును;ప్రఖ్యాతః=వినుతికెక్కినది.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!నీతోటిసంబంధము, నీకాతిథ్యమియ్యవలయుననునది,మాకునుంగలదు, నీవంటిసద్గుణములుగలవారిం బూజించుట,ముల్లోకంబులందును , ఆదరణీయంబై యున్నది.అని, తాత్పర్యము.

వేగవంతః ప్లవంతో మే ప్లవగా మారుతాత్మజ
తేషాం ముఖ్యతమం మన్యే త్వా మహం కపికుంజర. ౧౯॥

స ౧

టీక॥ మారుతాత్మజ= వాయుదేవుని పుత్రుండవగు హనుమంతుఁడా! యే= ఏ; ప్లవగాః= వానరులు; వేగవంతః= వేగముగలవారుగాను; ప్లవంతః= ఎగురువారుగాను; సంతి (అధ్యాహృతము)= ఉన్నారో; కపికుంజర= వానర శ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! అహం= నేను; త్వాం= నిన్ను; తేషాం= వారిలోపల; ముఖ్యతమం= అందఱికన్నను శ్రేష్ఠునిఁగా; మన్యే= తలంచుచున్నాను

వానరశ్రేష్ఠుండవు వాయుపుత్రుండవునగు హనుమంతుఁడా! వానరులలో నెవ్వరు వేగముగలిగి యెగుర నేర్చియున్నారో, వారిలోనందఱికన్నను నీవు శ్రేష్ఠుండవని తలంచుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అతిథిః కిల పూజార్హః ప్రాకృతోపి విజానతా
ధర్మం జిజ్ఞాసమానేన కింపునస్త్వాదృశో మహాన్. ౧౨౦

టీక॥ ధర్మం= ధర్మమును; జిజ్ఞాసమానేన= ఎఱుంగఁగోరిన, (ధాతువులనేకార్థంబులుకావున) పొందఁగోరిన; విజానతా= పండితునిచేత; అతిథిః= అభ్యాగతుండగువాఁడు; ప్రాకృతోపి= మూఢుఁడైనను; పూజార్హః కిల= పూజించుటకొఱకుఁ దగినవాఁడు గదా! త్వాదృశః= నీవంటివాఁడైన; మహాన్= పూజ్యుఁడు; (పూజార్హ ఇతి= పూజింపఁదగినవాఁడని) కింపునః (వక్తవ్యం)= ఇంకను జెప్పవలయునా!

పండితుండగువాఁడు, ధర్మము గోరునేని, యతిథి మూఢుండైనను, అతనిం బూజింపవలయును; ఇంక, నీవంటి మహాత్ముండయినచోఁ, బూజింపవలయునని, చెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, మఱియొకవిధంబుగాను, అర్థము దోఁచెడిని.

విజానతా= పండితునిచేతను; అతిథిః= అతిథి; ప్రాకృతోపి= మూఢుఁడయినను; పూజార్హః కిల= పూజించుటకొఱకుఁ దగినవాఁడు కదా! ధర్మః= ధర్మమును; జిజ్ఞాసమానేన= తెలిసికొనఁగోరువానిచేత, పండితుఁడుకాని వాఁడై, పండితుండు కాఁగోరువానిచేత ననుట; త్వాదృశః= నీవంటివాఁడైన; మహాన్= గొప్పవాఁడు; (పూజార్హ ఇతి) కింపునః (వక్తవ్యం)= పూజార్హుండని చెప్పవలయునా?

తానుబండితుండయినను, తనయొద్దకువచ్చునతిథి మూఢుండైనను, అతనివలనందనకేమాత్రంబును బ్రయోజనంబు

లేదైనను, అతనికిందాను బూజసేయ వలయుననుటశాస్త్రప్రసిద్ధంబుగదా! అట్లుండ, నపండితుండైధర్మంబు నెఱుంగుటకై పెద్దలసహవాసంబుగోరు నావంటివానికిసీవంటిసమస్తధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడు,దొరకొనెనేని,యతండట్టియతిథిని బూజింపవలయునని చెప్పనేల?అనితాత్పర్యము.

త్వం హి దేవవరిష్ఠస్య మారుతస్య మహాత్మనః
పుత్ర స్తస్యైవ వేగేన సదృశః కపికుంజర. ౧౨౧

టీక॥కపికుంజర= వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుండా! త్వం=నీవు; దేవవరిష్ఠస్య=దేవతలలోశ్రేష్ఠుండును; మహాత్మనః=పూజ్యుఁడయిన స్వభావము గలవాఁడునగు; మారుతస్య= వాయుదేవునియొక్క; వేగేన=వేగముచేత; తస్యైవ=ఆవాయుదేవునకే; సదృశః= సమానుండవగు; పుత్రోహి = కుమారుండవుగదా!

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!ఇదిగాక,నీవు, దేవతలలో మేటియనుమహాత్ముండునగు వాయుదేవునకుఁబుత్రుండవు; వేగంబున,నతనికిసరి వచ్చువాఁడవు.అని, తాత్పర్యము.

పూజితే త్వయి ధర్మజ్ఞ పూజాం ప్రాప్నోతి మారుతః
తస్మా త్త్వం పూజనీయో మే శృణు చాప్య త్ర కారణమ్. ౧౨౨

టీక॥ధర్మజ్ఞ=ధర్మంబుల నెఱింగినహనుమంతుఁడా! త్వయి=నీవు; పూజితే=పూజింపఁబడఁగా; మారుతః= వాయువు; పూజాం=పూజను ; ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు; తస్మాత్ = అందువలన; త్వం=నీవు ; మే=నాకు; పూజనీయః=పూజింపఁదగినవాఁడవు; అత్ర= ఈవిషయమందు ; కారణంచాపి= హేతువును ; శృణు=వినుము.

ధర్మంబులనెఱింగిన వాఁడవైన హనుమంతుఁడా! నేనునిన్నుఁబూజింతునేని,నీతండ్రియగు వాయుదేవునింబూజించినవాఁడనగుదును; నేను , వాయుదేవునకుఁబూజచేయవలసినవాఁడను, గావున, నిన్నవశ్యముబూజచేయవలసినవాఁడనగుచున్నాను, నేను, వాయువునుబూజింపవలసినందుకుఁగారణంబు నెప్పెదను,వినుము.అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం కృతయుగే తాత పర్వతాః పక్షిణో భవన్

తే హి జగ్ముర్దిశ స్సర్వా గరుడానిలవేగినః. ౧౨౩

టీక॥ తాత=నాయనా! పూర్వం= మునుపు; కృతయుగే = కృతయుగమునందు; పర్వతాః=కొండలు; పక్షిణః= ఱెక్కలుగలవిగా; అభవన్=ఉండినవి. తే=అవి ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము), గరుడానిలవేగినః= గరుత్మంతునియొక్కయు వాయువుయొక్కయు వేగంబువంటివేగముగలవై; దిశః=దిక్కులను; సర్వాః=అన్నిటిని గూర్చి; జగ్ముః=పోయినవి.

మునుపు, కృతయుగంబునందుఁబర్వతంబులకు ఱెక్కలుండినవి; అప్పుడా పర్వతంబులు, గరుడుండును వాయువునుంబోలె, వేగంబుగలిగి, యెల్లదిక్కులనుందిరుగుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తేషు ప్రయాతేషు దేవసంఘా స్సహర్షిభిః
భూతానిచ భయం జగ్ము స్తేషాం పతనశంకయా. ౧౨౪

టీక॥ తతః=అంతట; తేషు=ఆపర్వతములు; ప్రయాతేషు=తిరుగఁగా; దేవసంఘాః= దేవతలసమూహంబులును; భూతానిచ=భూతంబులును; ఋషిభిస్సహ=ఋషులతోఁగూడ; తేషాం= ఆపర్వతముల యొక్క ; పతనశంకయా=పడుటనుగుఱించిన సందేహముచేత, భయం=వెఱపును; జగ్ముః= పొందినవి.

అంతనాపర్వతంబులట్లు సంచరించుచుండఁగా, నివిక్రిందఁబడునేమోయనితలంచి, దేవతలును భూతంబులును , ఋషులును, భయంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రుద్ధ స్సహస్రాక్షః పర్వతానాం శతక్రతుః
పక్షాన్ చిచ్ఛేద వజ్రేణ తత్రతత్ర సహస్రశః. ౧౨౫

టీక॥ తతః=అంతట; శతక్రతుః= నూఱుయాగములుగల; సహస్రాక్షః= వేయికండ్లుగలయింద్రుండు ; క్రుద్ధః= కోపమునొందినవాఁడై; తత్రతత్ర= అచ్చటచ్చట; సహస్రశః= వేనవేలుగా; పర్వతానాం=కొండలయొక్క ; పక్షాన్=ఱెక్కలను; వజ్రేణ = వజ్రాయుధముచేత; చిచ్ఛేద=నఱికెను.

అంతనట్లుపర్వతంబులువిడువక తిరుగుచుండుటను దేవతలు మున్నుగువారలుభయంబునొందుటనుంజూచి, దేవేంద్రుండు,కోపించి,యచ్చటచ్చట, వేనవేలుగాఁబర్వతంబుల ఱెక్కలను వజ్రాయుధంబునఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స మాముపాగతః క్రుద్ధో వజ్ర ముద్యమ్య దేవరాట్
తతో హం సహసా క్షిప్త శ్శ్వసనేన మహాత్మనా. ౧౨౬

టీక॥సః=ఆ;దేవరాట్ = దేవేంద్రుండు,క్రుద్ధః=కోపంబు నొందినవాఁడై;వజ్రం=వజ్రాయుధమును ; ఉద్యమ్య=ఎత్తుకొని;మాం=నన్ను;ఉపాగతః=డగ్గఱినాఁడు.తతః=అంతట ; అహం=నేను;మహాత్మనా = పూజ్యమయినస్వభావముగల; శ్వసనేన= వాయువుచేత;సహసా=శీఘ్రముగా; క్షిప్తః=త్రోయఁబడినాడను.

ఆదేవేంద్రుండు,కోపంబున,వజ్రాయుధంబునెత్తికొని , నాయొద్దకు వచ్చెను,అప్పుడు,మహాత్ముండగువాయుదేవుండు,శీఘ్రంబుననన్నుదూరముగానెట్టుకొనిపోయెను.అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్లవణతోయేచ ప్రక్షిప్తః ప్లవగోత్తమ
గుప్తపక్షసమగ్రశ్చ తవ పిత్రా భి రక్షితః. ౧౨౭

టీక॥ప్లవగోత్తమ= వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా!తవ = నీయొక్క;పిత్రా= తండ్రియయినవాయుదేవునిచేత; అహం(అధ్యాహృతము)= నేను;అస్మిన్=ఈ;లవణతోయేచ= ఉప్పునీళ్లుగలసముద్రమునందును; ప్రక్షిప్తః=త్రోయఁబడినవాఁడనై; గుప్తపక్షసమగ్రశ్చ =రక్షింపఁబడినసమస్తములయినఱెక్కలుగలవాఁడనునై ; అభిరక్షితః=కాపాడఁబడినాఁడను.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! నీతండ్రియగువాయుదేవుండు, నన్నుసముద్రమునందుఁబడఁద్రోసి, నాఱెక్కలుపోకుండునట్లు, గాపాడెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో హం మానయామి త్వాం మాన్యోహి మమ మారుతః

త్వయా మే హ్యేష సంబంధః కపిముఖ్య మహాగుణః. ౧౨౭

టీక॥తతః=అందువలన; అహం=నేను; త్వాం = నిన్ను; మానయామి=పూజించెదను. మారుతః=వాయుదేవుండు; మమ = నాకు; మాన్యోహి=పూజింపఁదగినవాఁడుగదా ! కపిముఖ్య=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! త్వయా=నీతో; మమ = నాకు; ఏషః=ఈ; మహాగుణః=గొప్పగుణముగల; సంబంధః=సంబంధము; అస్తి (అధ్యాహృతము) హి=ఉన్నదిగదా!

వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! అందువలన, నాకువాయుదేవుండు పూజనీయుండగుటంజేసి, యతనిం బూజించినవాఁడునగుటకై, యతనిపుత్రుండవైననిన్నుఁబూజించెదను; "నీతండ్రిన న్నురక్షించెను; నన్నురక్షించినవాని పుత్రుండవు నీవు" నీకును నాకునీ సంబంధమున్నదిగదా! అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్నేవం గతే కార్యే సాగరస్య మమైవచ
ప్రీతిం ప్రీతమనాః కర్తుం త్వ మర్హసి మహాకపే. ౧౨౮

టీక॥మహాకపే=హనుమంతుఁడా! ఏవం=ఇట్లు; గతే=కాఁగా; త్వం = నీవు; ప్రీతమనాః=సంతసించిన మనస్సుగలవాఁడవై; సాగరస్య=సముద్రునియొక్క; మమైవచ = నాయొక్కయు; అస్మిన్=ఈ; కార్యే = పనియందు; ప్రీతిం=ఇష్టమును; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

హనుమంతుఁడా! ఇట్లునడిచియుండుటంజేసి, నీవు, సంతోషంబున, నేనును సముద్రుండును జేయు నాతిథ్యమునంగీకరింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రమం మోక్షయ పూజాంచ గృహాణ కపిసత్తమ
ప్రీతించ బహుమన్యస్వ ప్రీతోస్మి తవదర్శనాత్. ౧౩౦

టీక॥కపిసత్తమ= వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! శ్రమం= అలసటను; మోక్షయ=విడువుము. పూజాంచ=పూజను; గృహాణ=స్వీకరింపుము. ప్రీతించ = మేముచూపు, ప్రేమను; బహుమన్యస్వ = అధికముగాఁదలంపుము. తవ=నీయొక్క; దర్శనాత్ =చూచుటవలన; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడ

న్;అస్మి=అగుచున్నాను.
వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! నీవిచ్చోటనలసటదీర్చుకొని, మేముచే యుపూజను గ్రహించి, మాకునీ యందుఁ గలిగియుండుప్రేమంబును బహుమానింపుము.నిన్నుఁజూచుటంజేసి, నాకుఁజాలసంతోషంబుకల్గినది. అని, మైనాకుండు, హనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః కపిశ్రేష్ఠ స్తం నగోత్తమ మబ్రవీత్

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరులలో మేటియగుహనుమంతుండు;ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై;నగోత్తమం=పర్వతశ్రేష్ఠుండగు;తం= ఆమైనాకుని గూర్చి;అబ్రవీత్=పలికెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండిట్లుమైనాకుండుచెప్పినమాటవిని, పర్వతశ్రేష్ఠుండగు నమ్మైనాకుంజూచి యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతో స్మి కృత మాతిథ్యం మన్యు రేషో పనీయతామ్. ౧౩౧

టీ॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;ప్రీతః=సంతసించినవాఁడను;అస్మి=అగుచున్నాను.ఆతిథ్యం=అతిథిపూజ ; కృతం=చేయఁబడినది . ఏషః=ఈ ; మన్యుః=కోపము;అపనీయతాం=తొలఁగఁజేయఁబడుఁగాక ,

నేనుసంతసించినాఁడను; ఇట్టిమాటలచేతనే, యాతిథ్యంబుచేసినట్లె యగుచున్నది;నేనుమీరుసేయు పూజంబ్రతిగ్రహింపలేదనికోపంబునొందవలదు. అని, తాత్పర్యము.

త్వరతే కార్యకాలో మే అహశ్చాప్య తివర్తతే
ప్రతిజ్ఞాచ మయా దత్తా నస్థాతవ్య మిహాంతరే. ౧౩౨

టీక॥ మే=నాయొక్క; కార్యకాలః=పనివేళ; త్వరతే= వేగిరపడుచున్నది. అహశ్చాపి=పగలును; అతివర్తతే= అతిక్రమించుచున్నది. ప్రతిజ్ఞాచ=ప్రతిజ్ఞయును;మయా=నాచేత; దత్తా=ఇయ్యఁబడినది;ఇహ=ఇచ్చట; అంతరే= మధ్యమందు;నస్థాతవ్యం=నిలుచుటగా రాదు.

నాకిదిచాలపనివేళగనున్నది, యెంత మాత్రమును, ఇప్పుడు, జాగు సేయుటొప్పదు; లంకకుఁ బ్రొద్దుండఁగానే చేరవలయును, ఇప్పుడు, ప్రొద్దుమీఱిపోవుచున్నది, ఇదిగాక, "రామునిబాణంబుపోవునట్లుగా, నెచ్చటనునిలువక, యప్రతిహతంబుగాఁబోయెద" ననివానరులముందటం, బ్రతిజ్ఞ చేసినాను, కావున, సముద్రమధ్యమున నేనునిలువరాదు. అని, హనుమంతుండు, మైనాకమునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పాణినా శైల మాలభ్య హరిపుంగవః
జగా మాకాశ మావిశ్య వీర్యవాన్ ప్రహస న్నివ. ౧౩౩

టీక॥ వీర్యవాన్=పరాక్రమంబుగలః; హరిపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా= చెప్పి; పాణినా = హస్తముచేత; శైలం=పర్వతమును; ఆలభ్య=తాఁకి; ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పొంది; ప్రహసన్=నవ్వుచు, (లక్షణచే)సంతసింపుచు; ("ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారార్థకము); జగామ=పోయెను.

పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు, ఈప్రకారము మైనాకునితోఁ జెప్పి, యతనిహస్తంబునుస్పృశించి, మఱలనాకాశంబునొంది, నిర్విఘ్నంబుగఁ దనప్రతిజ్ఞ చొప్పునఁ బ్రయాణంబుజరగుటంజేసి, ప్రసన్నముఖుండై, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స పర్వతసముద్రాభ్యాం బహుమానా దవేక్షితః
పూజిత శ్చోపపన్నాభి రాశీర్భి రనిలాత్మజః. ౧౩౪

టీక॥ సః=ఆ; అనిలాత్మజః=వాయువుకొడుకయినహనుమంతుఁడు; పర్వతసముద్రాభ్యాం= మైనాకపర్వతముచేతను సముద్రునిచేతను ; బహుమానాత్=గౌరవమువలన ; అవేక్షితః= చూడఁబడినవాఁడై; ఉపపన్నాభిః=కార్యసిద్ధికియుక్తములయిన; ఆశీర్భిః=దీవనలచేత ; పూజితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడును; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=అయ్యెను.

మైనాకుండునుసముద్రుండును, వాయువుకొడుకైనహనుమంతుని, గౌరవంబుతోఁజూచి , "నీకుఁగార్యసిద్ధియగుఁగాక" యని యాశీర్వదించి, పూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథోర్ధ్వం దూర ముత్ప్లుత్య హిత్వా శైల మహార్ణవౌ
పితుః పంథాన మాస్థాయ జగామ విమలేం బరే. ౧౩౫

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; శైలమహార్ణవౌ=మైనాకునిసముద్రుని; హిత్వా=విడిచి, ఊర్ధ్వం=పైఁగా; దూరం=దూరము; ఉత్ప్లుత్య= ఎగిరి ; పితుః = తండ్రియయిన వాయువుయొక్క; పంథానం=మార్గమగు నాకాశమును; ఆస్థాయ=పొంది; విమలే= స్వచ్ఛమయిన; అంబరే=ఆకాశమునందు ; జగామ=పోయెను.

అంత, నాహనుమంతుండు , మైనాకునిసముద్రునివిడిచి, యూర్ధ్వముగా దూరముపోయి , వాయు మార్గంబునొంది , యయ్యాకాశ మార్గంబునం, బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

భూయశ్చోర్ధ్వం గతిం ప్రాప్య గిరిం త మవలోకయన్
వాయుసూను ర్నిరాలంబే జగామ విమలేం బరే. ౧౩౬.

టీక॥వాయుసూనుః = వాయువుకొడుకైనహనుమంతుండు ; భూయశ్చ=ఇంకను; ఊర్ధ్వగతిం = పైగాఁబోవుటను; ప్రాప్య=పొంది; తం=ఆ; గిరిం=మైనాకపర్వతమును; అవలోకయన్=చూచుచు; నిరాలంబే= పట్టులేనట్టి; విమలే=స్వచ్ఛమయిన; అంబరే=ఆకాశమునందు; జగామ=పోయెను.

వాయుదేవునికొమరుండగు హనుమంతుండు, అట్లింకనుబైకెగిరి, ఆమైనాకపర్వతంబుచూచుచు, నెంతమాత్రమునాధారములేనియాకాశ మార్గంబునంబోవుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్ద్వితీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరమ్
ప్రశశంసు స్సురా స్సర్వే సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. ౧౩౭

టీక॥సురాః=దేవతలును ; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; పరమర్షయశ్చ= శ్రేష్ఠులయినఋషులును ; హనుమతః=హనుమంతుని యొక్క ; సుదుష్కరం=మిక్కిలియుఁజేయఁగూడనిదియు; ద్వితీయం=రెండవదియునగు; తత్=

స ౧

ఆ; కర్మ = మైనాకమునందువిశ్రమింపనొప్పుకొనకుండుటయనెడు కార్యమును, (మొదటిదిసముద్రముదాఁటం జూనుట); దృష్ట్వా = చూచి; ప్రశశంసుః = బొగడిరి.

ఇట్లుహనుమంతుండు, మైనాకపర్వతమునందువిశ్రమింపనొప్పుకొనకుండుటంజూచి, యది యెవ్వరికినిం జేయ నలవిగానిదగుటం జేసి, దేవతలును సిద్ధులును మహర్షులును హనుమంతుం బొగడిరి. అని, తాత్పర్యము.

దేవతాశ్చాభవన్ హృష్టా స్తత్రస్థా స్తస్య కర్మణా
కాంచనస్య సునాభస్య సహస్రాక్షశ్చ వాసవః. ౧౩౮

టీక॥ తత్రస్థాః = అచ్చటనున్నట్టి; దేవతాశ్చ = దేవతలును; కాంచనస్య = బంగారువికారమయిన; సునాభస్య = మంచిశిఖరములుగల; తస్య = ఆమైనాకముయొక్క; కర్మణా = కార్యముచేత; హృష్టాః = సంతసించినవారలు; అభవన్ = అయిరి. సహస్రాక్షః = వేయికండ్లుగల; వాసవశ్చ = ఇంద్రుఁడును; హృష్టః అభవత్ (అధ్యాహృతము) = సంతసించినవాఁడయ్యెను.

అచ్చోనుండినదేవతలు, స్వర్ణమయుండును మంచిశిఖరములు గలవాఁడు నగు నామైనాకుండు హనుమంతునకు సాహాయ్యము సేయ యత్నించుటంజూచి, చాలసంతసించిరి; దేవేంద్రుండును, మైనాకుండు చేసిన కార్యమునకుం జాల సంతసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచ వచనం ధీమాన్ పరితోషాత్సగద్గదమ్
సునాభం పర్వతశ్రేష్ఠం స్వయమేవ శచీపతిః. ౧౩౯

టీక॥ ధీమాన్ = ప్రశస్తంబగుబుద్ధిగల; శచీపతిః = శచీదేవికిం బెనిమిటియయినదేవేంద్రుండు; స్వయమేవ = తానె; పర్వతశ్రేష్ఠం = పర్వతములలో మేటియయిన; సునాభం = మంచిశిఖరములుగల మైనాకముంగూర్చి; పరితోషాత్ = సంతోషమువలన; సగద్గదం = డగ్గుత్తికతోఁగూడిన; వచనం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

దేవేంద్రుండు, బుద్ధిమంతుండుగావున, "రామకార్యార్థముగాఁబ్రయాసపడునీహనుమంతునకు సాహాయ్యము

సేయంబూనిన, యీమైనాకమును మ
న్నించుతునేని,యితరులును,అట్లు, సాహా
య్యము సేయంజూతురు" అని, యాలో
చించి, తానే, పర్వతశ్రేష్ఠుండగు నామై
నాకునింజూచి, సంతోషంబునంజేసి, డ
గ్గుత్తికతోఁగూడిన మెలుంగున, నిట్లని,
చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

హిరణ్యనాభ శైలేంద్ర పరితుష్టోస్మి తే భృశమ్
అభయం తే ప్రయచ్ఛామి తిష్ఠ సౌమ్య యథాసుఖమ్. ౧౪౦

టీక॥ శైలేంద్ర=పర్వత శ్రేష్ఠుండవ
గు;హిరణ్యనాభ=బంగారు శిఖరంబు
లుగలమైనాకమా! తే=నీకు; భృశం=
మిక్కిలియును; పరితుష్టః= సంతసిం
చినవాఁడను;అస్మి = అగుచున్నాను;
తే=నీకు;అభయం=వెఱపులేకుంటను,
ప్రయచ్ఛామి=ఇచ్చెదను; సౌమ్య= తి
న్ననివాఁడవైనమైనాకుఁడా!యథాసు
ఖం=సుఖమునతిక్రమింపక;తిష్ఠ= ఉం
డుము.

పర్వతశ్రేష్ఠుండవుసౌమ్యుండవున
గుమైనాకుండా!నీవుచేసిన కార్యమున
కు , నేనుజాలసంతసించితిని ; నీకభ
యంబొసంగెదను;నీవింకనావలని భ
యంబువిడిచి,సుఖంబుగానుండుము.
అని,తాత్పర్యము.

సాహ్యం కృతం తే సుమహ ద్విక్రాన్తస్య హనూమతః
క్రమతో యోజనశతం నిర్భయస్య భయే సతి. ౧౪౧

టీక॥అస్మాకం(అధ్యాహృతము) =
మాకు;భయేసతి=వెఱపుగలుగఁగా ;
యోజనశతం = ఆమడలయొక్కనూ
టిని;క్రమతః=దాఁటుచున్నవాఁడును ;
విక్రాంతస్య= పరాక్రమించి యున్న
వాఁడును;నిర్భయస్య=వెఱపులేని వాఁ
డునగు,హనూమతః = హనుమంతున
కు; తే=నీయొక్క;సుమహత్= మిక్కి
లియధికమయిన;సాహ్యం=తోడ్పాటు;
కృతం=చేయఁబడినది.

"హనుమంతుండుపరాక్రమించి ని
ర్భయుండై నూఱుయోజనంబుల సము
ద్రమును దాఁటుచున్నాఁడు, అతివిశా
లంబగుసముద్రంబున, నితని కేమికష్టము
సంభవించునో" యని, మేముభయంప
డుచుండగా,నట్టిహనుమంతునకు, నీవు

గొప్పసాహాయ్యముచేసినాడవు.

అని, గోవిందరాజులువ్యాఖ్యానము చేసిరి.

భయేసతి=భయముండఁగా ; భయంబుగల్గుటకుఁగారణముండఁగానను టః నిర్భయస్య=వెఱపులేనివాఁడును; విక్రాంతస్య = పరాక్రమించియున్న వాఁడును; యోజనశతం = ఆమడల యొక్క నూటిని; క్రమతః=దాఁటుచున్నవాఁడునగు; హనూమతః = హనుమంతునకు; తే=నీయొక్క ; సుమహత్ = మిక్కిలియధికమయిన ; సాహ్యం=తోడ్పాటు; కృతం= చేయఁబడినది.

అతివిశాలంబగుసముద్రంబునంబోవునపుడు, భయంబు గల్గుటకుఁ బెక్కుకారణంబులున్నను, నిర్భయుండై , పరాక్రమించి, నూఱుయోజనంబుల సముద్రంబును దాఁటుచున్న హనుమంతునకు, నీవు , గొప్పసాహాయ్యముచేసినాఁడవు.

అని, రామానుజీయవ్యాఖ్యానంబు నందున్నది.

తే(అధ్యాహృతము)=నీకు; భయే సతి=వెఱవుండఁగా; నిర్భయస్య = వెఱపులేనివాఁడును; విక్రాంతస్య=పరాక్రమించియున్నవాఁడును ; యోజనశతం=ఆమడలయొక్క నూటిని ; క్రమతః=దాఁటుచున్నవాఁడునగు; హనూమతః=హనుమంతునకు; తే = నీయొక్క ; సుమహత్=మిక్కిలియధికమయిన; సాహ్యం=తోడ్పాటు; కృతం=చేయఁబడినది.

బైటికివచ్చినట్టియినసేనుతెక్కలున ఉకుదుననినీకుభయంబున్నను , నిర్భయుఁడైపరాక్రమంబుగలిగి , నూఱుయోజనంబులసముద్రంబును దాఁటుచున్నహనుమంతునకు , అతండునిన్నపేక్షింపకున్నను, రామహితంబుదలంచి, నీశక్తికన్న నెచ్చుగాసాహాయ్యంబుఁజేసినాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

అని, మహేశ్వరతీర్థులు, వచించిరి.

రామస్యైవ హి దూత్యేన యాతి దాశరథే ర్హరిః
సత్క్రియాం కుర్వతా తస్య తోషితో స్మి దృఢం త్వయా. ౧౪౦

టీక॥హరిః=హనుమంతుండు; దాశరథేః=దశరథునికొడుకైన; రామస్యైవ=

రామునియొక్క; దౌత్యేన=రాయబారముచేత; యాతి హి=పోవుచున్నాఁడు. గదా! తస్య = అట్టిహనుమంతునకు; సత్క్రియాం=పూజను; కుర్వతా=చేయుచున్న; త్వయా = నీచేత; భృశం=మిక్కిలియును; తోషితః=సంతసింపఁ జేయఁబడినవాఁడను; అస్మి= అగుచున్నాను.

హనుమంతుండు, దశరధునికొడుకైనరామునికైయేకదా' రాయబారమునువహించిపోవుచున్నాఁడు; కావున, నట్టిహనుమంతునకునీవుతోడ్పడుటం జేసి, నాకుఁజాలసంతోషంబుచేసినవాఁడవైతివి. అని, యింద్రుండుమైనాకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహర్ష మగమ ద్విపులం పర్వతోత్తమః
దేవతానాం పతిం దృష్ట్వా పరితుష్టం శతక్రతుమ్. ౧౪౩

టీక॥ తతః = అంతట; పర్వతోత్తమః=పర్వతశ్రేష్ఠుండగుమైనాకుండు; పరితుష్టం = సంతసించిన; దేవతానాం=దేవతలకు; పతిం=ప్రభువయిన; శతక్రతుం=ఇంద్రుని; దృష్ట్వా=చూచి; విపులం=అధికమయిన; ప్రహర్షం=సంతోషమును; అగమత్=పొందెను.

అంతఁ, బర్వతశ్రేష్ఠుండగుమైనాకుండు, తనముందటసంతోషంబుతోనున్న దేవేంద్రుంజూచి, యధికముగాసంతసించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వై దత్తవర శ్శైలో బభూవా వస్థిత స్తదా
హనుమాంశ్చ ముహూర్తేన వ్యతిచక్రామ సాగరమ్. ౧౪౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దత్తవరః=ఇయ్యఁబడినవరముగల; సః=ఆ ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము), శైలః=మైనాకుఁడు; అవస్థితః=స్వస్థుఁడు; అభవత్=అయ్యెను. హనుమాంశ్చ=హనుమంతుండును; ముహూర్తేన=కొంచెముకాలముచేత; సాగరం=మైనాకపర్వతముండు, సముద్రమును, సముద్రప్రదేశముననుట; వ్యతిచక్రామ = దాఁటెను.

అప్పుడు, ఆమైనాకుండు వరంబునొంది, స్వస్థంబుగానుండెను; హనుమంతుండునుస్వల్పకాలంబుననె, మైనాకంబుండుసముద్రప్రదేశమునుదాఁటెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధా శ్చ పరమర్షయః
అబ్రువ న్సూర్యసంకాశాం సురసాం నాగమాతరమ్. ౧౪౫

టీక॥ తతః=అంతట; సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలును; సిద్ధాః=సిద్ధులును; పరమర్షయశ్చ= శ్రేష్ఠులయినఋషులును; సూర్యసంకాశాం= సూర్యునితోసమానురాలును; నాగమాతరం= సర్పంబులకుఁదల్లియునగు; సురసాం=సురసనుగూర్చి అబ్రువన్=పల్కిరి.

అంత, దేవతలునుగంధర్వులునుసిద్ధులునుమహాఋషులును, సూర్యునిఁబోలె వెలుంగుచున్నసర్పంబుల తల్లియయినసురసంజూచి, యిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అయం వాతాత్మజ శ్శ్రీమా న్ప్లవతే సాగరోపరి
హనుమాన్నామ తస్య త్వం ముహూర్తం విఘ్నమాచర. ౧౪౬
రాక్షసం రూప మాస్థాయ సుఘోరం పర్వతోపమమ్
దంష్ట్రాకరాళం పింగాక్షం వక్త్రం కృత్వా నభస్సమమ్. ౧౪౭

టీక॥ శ్రీమాన్ = అందఱికన్నధికుండును; హనుమాన్నామ=హనుమంతుఁడనిప్రసిద్ధుండునగు; అయం=ఈ; వాతాత్మజః=వాయుపుకొడుకు; సాగరోపరి=సముద్రముపైని; ప్లవతే=ఎగురుచున్నాఁడు. త్వం=నీవు; సుఘోరం=మిక్కిలియుభయంకరమును; పర్వతోపమం=కొండతోఁ బోల్కిగలదియునగు; రాక్షసం=రక్షస్సంబంధియయిన; రూపం=ఆకారమును; ఆస్థాయ=పొంది; దంష్ట్రాకరాళం=కోఱలచేభయంకరంబయినదియును; పింగాక్షం=గోరోచనంపువన్నెగలకండ్లుగలదియును; నభస్సమం=ఆకాశముతోసరియయినదియునగు; వక్త్రం = నోరును ; కృత్వా=చేసికొని; తస్య = ఆహనుమంతునకు; ముహూర్తకాలం= స్వల్పకాలము; విఘ్నం=అడ్డిని; ఆచర = చేయుము.

శ్రీమంతుండగునీవాయుపుత్త్రుండుహనుమంతుండనువాఁడు, సముద్రంబుపైనెగిరిపోవుచున్నాఁడు; నీవు, మిక్కిలి

యు భయంకరంబయిన కొండంతటి రాక్షసరూపంబు దాల్చి, పెద్ద కోఱలు నుగోరోచనంపువన్నెగలకండ్లును గలిగియాకాశంబునకుసరివచ్చుచు భయంకరంబైయుండు నోటితోఁ బోయి, యీహనుమంతునకుంగొంత కాలంబు, విఘ్నము సేయుము. అని, తాత్పర్యము.

బల మిచ్ఛామహే జ్ఞాతుం భూయశ్చాస్య పరాక్రమమ్
త్వాం విజేష్య త్యుపాయేన విషాదం వా గమిష్యతి. ౧౪౮

టీక॥ భూయశ్చ=ఇంకను; అస్య=ఈహనుమంతునియొక్క; బలం=బలిమిని; పరాక్రమం=శత్రువులనోర్చుట శక్తిని; జ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామహే=కోరుచున్నాము. త్వాం=నిన్ను; ఉపాయేన=ఉపాయముచేత, విజేష్యతి=జయించునా? వా=లేక ; విషాదం=దుఃఖమును; గమిష్యతి= పొందునా? ఏతత్, జ్ఞాతుం, ఇచ్ఛామః (అధ్యాహృతము)=దీని , దెలిసికొనుటకుఁ, గోరుచున్నాము.

ఇంకను, ఈహనుమంతుని బలంబును బరాక్రమంబును దెలియఁ గోరెదము; నిన్నుపాయంబునజయించి పోవునో , లేక, నిన్నుఁజూచిభయంపడి దుఃఖంబునొందునో, ఇదిమాకుఁదెలియవలెను. అని, దేవతలుమున్నగువారలుసురసకుఁ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు సా దేవీ దైవతై రభిసత్కృతా
సముద్రమధ్యే సురసా బిభ్రతీ రాక్షసం వపుః. ౧౪౯
వికృతంచ విరూపంచ సర్వస్యచ భయావహమ్
ప్లవమానం హనూమంత మావృత్యేద మువాచహ. ౧౫౦

టీక॥ దేవీ=అమ్మవారయిన; సా=ఆ; సురసాతు= సురసయును ; దైవతైః=దేవతలచేత; ఏవం=ఇట్లు ; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; అభిసత్కృతా= పూజింపఁబడినదై; సముద్రమధ్యే= సముద్రపునడుమునందు; వికృతంచ = వికారముగలిగినదియును; విరూపంచ= వికృతమగురూపముగలదియును; సర్వస్యచ=అందఱకును; భయావహం= వెఱపుగలిగించునదియును; రాక్షసం= రక్షస్సంబంధియునగు; వపుః=దేహము; బిభ్రతీ=ధరించుచు ; ప్లవమానం =

దాఁటుచున్న; హనూమంతం= హనుమంతుని;ఆవృత్య=అడ్డగించి; ఇదం= ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను; "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆసురసాదేవి, యిట్లు దేవతలు చెప్పినమాటవిని, వారలుసేయుపూజం బ్రతిగ్రహించి,సముద్రమధ్యమునందు, వికృతంబునువిరూపంబును, ఎట్టివానికి నివెఱపుఁ బుట్టించునదియునగు రాక్షస దేహంబుధరించి, దాఁటుచున్నహనుమంతునడ్డగించి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మమ భక్షః ప్రదిష్ట స్త్వ మీశ్వరై ర్వాన రర్షభ
అహం త్వాం భక్షయిష్యామి ప్రవి శేదం మమాననమ్. ౧౫౧

టీక॥వానరర్షభ=వానర శ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా!త్వం=నీవు; మమ=నాకు;భక్షః=ఆహారముగా! ఈశ్వరైః= ప్రభువులయిన దేవతలచేత; ప్రదిష్టః=నిర్దేశింపఁబడినవాఁడవు. అహం=నేను; త్వాం=నిన్ను; భక్షయిష్యామి=తినెదను. మమ=నాయొక్క; ఇదం=ఈ,ఆననం=నోటిని; ప్రవిశ=ప్రవేశింపుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!నాకాహారంబుగానిన్ను దేవతలొసంగిరి; నేనునిన్నుభక్షించెదను; ఇదిగో!నానోరుప్రవేశింపుము.అని,సురస హనుమంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్సురసయా ప్రాంజలి ర్వానరర్షభః
ప్రహృష్ట వదన శ్శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫౨

టీక ॥ శ్రీమాన్=అందతికన్ననధికుండగు; వానరర్షభః= వానరశ్రేష్ఠుండయిన హనుమంతుండు; సురసయా= సురసచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై;ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; ప్రహృష్టవదనః=సంతసించిన ముఖముగలవాఁడై;ఇదం=ఈ;వచనం=మాటను;అబ్రవీత్=పలికెను.

శ్రీమంతుండగుహనుమంతుండు,సురసచెప్పినమాటవిని, చేతులు మొగిడ్చి సంతోషంబున వెలుంగుముఖంబుతో, నిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామోదాశరథిర్నామ ప్రవిష్టో దండకావనమ్
లక్ష్మణేన సహభ్రాత్రా వైదేహ్యాచాపి భార్యయా. ౧౫౩

టీక॥ రామో నామ=రాముఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన; దాశరథిః=దశరథునికొడుకు; భ్రాత్రా=తోఁబుట్టువైన; లక్ష్మణేన సహ=లక్ష్మణునితోను; భార్యయా=పెండ్లామయిన; వైదేహ్యాచాపి=సీతతోను; దండకావనం=దండకారణ్యమును; ప్రవిష్టః=చొచ్చెను.

దశరథపుత్రుండు రాముండనువాఁడు, లక్ష్మణుండనుతమ్ముని, సీతయను భార్యనుంగూడి, దండకారణ్యముప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్యకార్యవిషక్తస్య బద్ధవైరస్య రాక్షసైః
తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన యశస్వినీ. ౧౫౪

టీక॥ రాక్షసైః=రాక్షసులతోఁ; బద్ధవైరస్య= కట్టఁబడినయనఁగా స్థిరమైన పగగలవాఁడును; అన్యకార్య విషక్తస్య= వేఱుకార్యమునందాసక్తుండునగు; తస్య=ఆ రామునియొక్క; యశస్వినీ= మంచికీర్తిగలదియును; భార్యా=పెండ్లామునగు; సీతా=సీత; రావణేన=రావణునిచేత; హృతా=కొనిపోఁబడినది.

ఆ రాముండు, రాక్షసులతో బద్ధవైరంబుగల్గియుండి, యొకప్పుడు వేఱుకార్యమునందుఁ దగిలియుండఁగా, రావణుండతనిభార్యయయినపతివ్రతయగు సీతను, గొనిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్సకాశం దూతోఽహం గమిష్యే రామశాసనాత్
కర్తుమర్హసి రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని. ౧౫౫

టీక॥ అహం=నేను; రామశాసనాత్=రాముని యాజ్ఞవలన; దూతః=రాయబారినై; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; సకాశం = సమీపమునుగూర్చి; గమిష్యే=పోయెదను. విషయవాసిని=రాముని యొక్క, రాజ్యమునందుండుదానా! రామస్య=రామునకు; సాహ్యం=తోడ్పాటును; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నేను, రామునిపంపున, దూతనై,

యాసీతయొద్దకుఁ బోయెదను; నీవును రామునిరాజ్యంబుననుండుదానవు, రామునకు సాహాయ్యంబు సేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.

అథవా మైథిలీం దృష్ట్వా రామం చాక్లిష్టకారిణమ్
ఆగమిష్యామి తే వక్త్రం సత్యం ప్రతిశృణోమి తే. ౧౫౮

టీక॥ అథవా=అటుకాదేని; మైథిలీం=సీతను; అక్లిష్టకారిణం=శ్రమము లేకచేయునట్టి; రామంచ=రామునిని; దృష్ట్వా=చూచి; తే=నీయొక్క; వక్త్రం=నోటిని; ఆగమిష్యామి=పొందెదను. ఇదం (అధ్యాహృతము)=ఇది; సత్యం=అనృతముగానిది. తే=నీకొఱకు; ప్రతిశృణోమి=అంగీకరించెదను.

అటుగాదేని, సీతనుజూచి, ఆయాసములేక నేయెంతగొప్ప కార్యమునైనను జేయంగలయట్టిరాముని, సందర్శించి, నీనోటియొద్దకువచ్చెదను; ఇదిసత్యము; నే, నొప్పుకొనుచున్నాను. అని, హనుమంతుఁడు సురసకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా హనుమతా సురసా కామరూపిణీ
అబ్రవీ న్నాతివర్తేత కశ్చి దేష వరో మమ. ౧౫౯
"అబ్రవీన్నాతివర్తేన్మాం" అని, పాఠాంతరము.

టీక॥ కామరూపిణీ=ఇచ్చకువచ్చిన రూపంబుగల; సురసా=సురస; హనుమతా=హనుమంతునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; కశ్చిత్=ఒకానొకండును; నాతివర్తేత= నన్ను, అతిక్రమింపలేఁడు. మాం=నన్ను; నాతివర్తేత్=అతిక్రమింపలేఁడు; (అనిపాఠాంతరము)=ఏషః= ఇది; మమ=నాకు; వరః=వరము; ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

కామరూపిణియగుసురస హనుమంతుఁడుచెప్పినమాటనువిని, "నన్నతిక్రమించియెవ్వండును బోలేఁడు, ఇట్లు, నాకువరమున్నది" అని, హనుమంతునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రయాంతం సముద్వీక్ష్య సురసా వాక్య మబ్రవీత్

బలం జిజ్ఞాసమానా వై నాగమాతా హనూమతః.

టీక॥నాగమాతా= సర్పంబులకుఁ దల్లియయిన;సురసా=సురస; హనూమతః=హనుమంతునియొక్క; బలం= బలిమిని;జిజ్ఞాసమానా= ఎఱుంగఁగోరుచున్నదై;("వై"అనునది పాదపూరణార్థము);ప్రయాంతం= పోవుచున్న;తం=ఆహనుమంతుని ; సమువీక్ష్య=చూచి;వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

సర్పంబులకుందల్లియయిన సురస,హనుమంతునిబలమెఱుంగఁగోరినది,కావున,నాహనుమంతుండు, తన్నువిడిచిపోవుటంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబుమొదలు, "తందృష్ట్వా వ్యాదితం త్వాస్యం" అను శ్లోకమునకు ముందున్నశ్లోకంబు లన్నియుఁ బ్రక్షిప్తంబులని గోవిందరాజులుచెప్పిరి; మహేశ్వరతీర్థులుమాత్రమువానినుదాహరించిరి; రామానుజీయ వ్యాఖ్యానమందును"వ్రాయువారి ప్రమాదంబున నీశ్లోకంబులుకొన్నికోశంబులందు మాత్రముపడియున్నవి" అనివక్కాణింపఁబడియున్నది. కావున, నిచ్చోట, నవిలెక్కింపఁబడవయ్యె.

ప్రవిశ్య వదనం మేద్య గంతవ్యం వానరోత్తమ
వర ఏష పురా దత్తో మమ ధాత్రేతి సత్వరా.
వ్యాదాయ విపులం వక్త్రం స్థితా సా మారుతేః పురః

టీక॥సా=ఆసురస; "వానరోత్తమ=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క; వదనం=నోటిని;ప్రవిశ్య=చొచ్చి; గంతవ్యం=పోఁబడవలసినది;ఏషః=ఈ;వరః=వరము;పురా=మునుపు , మమ=నాకు; ధాత్రా=బ్రహ్మదేవునిచే; దత్తః=ఇవ్వఁబడినది;" ఇతి= అని; ఉక్త్వా (అధ్యాహృతము)=చెప్పి;సత్వరా=వేగిరపాటుగలదై ; విపులం=విశాలమయిన;వక్త్రం=నోటిని;వ్యాదాయ= తెఱచి; మారుతేః= హనుమంతునియొక్క;పురః=ముందట;స్థితా= నిలిచినది.

"వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! నీవిప్పుడునానోటిలోఁజొచ్చిపోవలసినది; ఇట్లు, నానోటిముందటనుండువాఁడు,నానోటినతిక్రమించిపోలేఁ

డని నాకునున్న బ్రహ్మదేవుండు వరం బొసంగెను;" అని, చెప్పి, యాసురస, వి శాలంబగుతననోరు దెఱచి, హనుమంతునిముందటనిలిచెను. అని తాత్పర్యము.

ఏవముక్త స్సురసయా క్రుద్ధో వానరపుంగవః.
అబ్రవీ త్కురు వై వక్త్రం యేన మాం విషహిష్యసే.

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; సురసయా = సురసచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; "యేన = ఏనోటిచేత; మాం = నన్ను; విషహిష్యసే = ఓర్వఁగలవో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; వక్త్రం = నోటిని; కురు = చేయుము ("వై" అనునది పాద పూరణార్థము);" ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, ఇట్లు సురస చెప్పుటవిని, కోపించి, "నన్నుమింగంగల్గునట్లుగా నోరు దెఱవుము". అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా సురసాం క్రుద్ధో దశయోజనమాయతః
దశయోజనవిస్తారో బభూవ హనుమాం స్తదా

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; సురసాం = సురసనుగూర్చి; ఇతి = అని; ఉక్త్వా = చెప్పి; క్రుద్ధః = కోపము నొందినవాఁడై; తదా = అప్పుడు; దశయోజనం = పదామడలు; ఆయతః = నిడుపు గలవాఁడును; దశయోజనవిస్తారః = పదామడల వెడల్పుగలవాఁడును గా; బభూవ = అయ్యెను.

హనుమంతుం, డప్పుడిట్లు, సురసతోఁ జెప్పి, క్రుద్ధుండై పదియోజనంబులనిడుపును బదియోజనంబుల వెడల్పునుంగల దేహంబుగలవాఁడయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వము "పదియోజనంబుల వెడల్పును, ముప్పదియోజనంబులనిడుపును, హనుమంతునినీటిలోఁనీడకుఁగల్గియుండె" నని చెప్పఁబడియుండుటవలన "హనుమంతుఁడు, సురసంజూచినప్పుడే, తనమునుపటిరూపమును జిన్నది చేసికొనె" నని. తోఁచెడిని.

తం దృష్ట్వా మేఘసంకాశం దశయోజన మాయతం.
చకార సురసాచాస్యం వింశద్యోజన మాయతం

టీక॥ మేఘసంకాశం=మబ్బుతోసమానుండును; దశయోజనం= పదామడలు; ఆయతం=నిడుపయినవాఁడునగు; తం=ఆహనుమంతునిఁ దృష్ట్వా=చూచి;సురసాచ=సురసయును; వింశద్యోజనం;ఇరువదామడలు;ఆయతం=నిడుపైన;ఆస్యం=నోటిని;చకార=చేసెను.

ఇట్లు,పదియోజనంబులు నిడుపైన శరీరంబుదాల్చి; మేఘంబువలె నున్నయా హనుమంతునింజూచి, సురసయును,ఇరువదియామడలు నిడుపయిననోరుధరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనూమాం స్తు తతః క్రుద్ధ స్త్రింశద్యోజనమాయతః.

టీక॥తతః=అంతట ; హనూమాంస్తు=హనుమంతుడును;క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; త్రింశద్యోజనం= ముప్పదియామడలు; ఆయతః=నిడుపుగలవాఁడు; బభూవ(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

అంత,హనుమంతుండు, కోపించి, ముప్పదియోజనంబులు నిడుపైనదేహముధరించెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం చత్వారింశ త్తథోచ్ఛ్రితం
బభూవ హనుమా న్వీరః పంచాశద్యోజనో చ్ఛ్రితః.

టీక॥ సురసా=సురస; తథా=అట్లు; చత్వారింశత్ =నలువదియామడలు; ఉచ్ఛ్రితం=నిడుపయిన; వక్త్రం= నోరును;చకార=చేసెను;వీరః= పరాక్రమశాలియగు; హనుమాన్ =హనుమంతుండు;పంచాశద్యోజనోచ్ఛ్రితః=ఏఁబదియామడలునిడుపైనవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

సురసయును,అట్లు,నలువదియోజనంబులనిడుపుగలనోరుధరించెను ; పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు, ఏఁబదియోజనంబులునిడుపైన, దేహంబునొందెను.

అని,తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం షష్టియోజన మాయతం

తథైవ హనుమాన్వీర స్సప్తతీ యోజనోచ్ఛ్రితః.

టీక॥సురసా=సురస; షష్టియోజనం = అఱువదియామడలు;ఆయతం=నిడుపైన;వక్త్రం=నోరును;చకార=చేసెను.తథైవ=ఆలాగే; వీరః=పరాక్రమశాలియగు ; హనూమాన్=హనుమంతుఁడు ; సప్తతీయోజనోచ్ఛ్రితః(సప్తతియోజనోచ్ఛ్రితః)=డెబ్బదియామడలునిడుపైనవాఁడు ; బభూవ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

సురస,యఱువదియోజనంబుల నిడుపుగలనోరుధరించెను;ఆలాగే,పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుండును, డెబ్బదియోజనంబులనిడుపుగల దేహంబు వహించెను.అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రమశీతీ యోజనాయతమ్
హనుమా నచల ప్రఖ్యో నవతీయోజనోచ్ఛ్రితః.

టీక॥సురసా=సురస; అశీతీయోజనాయతం (అశీతియోజనాయతం)=ఎనుబదియామడలునిడుపైన;వక్త్రం=నోరును;చకార=చేసెను. హనుమాన్=హనుమంతుండు; నవతీయోజనోచ్ఛ్రితః(నవతియోజనోచ్ఛ్రితః)=తొంబదియామడలునిడుపైనవాఁడై; అచలప్రఖ్యః=కొండవంటివాఁడు; బభూవ=(అధ్యాహృతము)ఆయెను.

సురస,యెనుబదియోజనముల నిడుపైననోరుధరించెను, హనుమంతుండును,తొంబదియోజనంబులు నిడుపుగల, దేహంబుధరించి, కొండవలెనగపడెను అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం శతయోజన మాయతం

టీక॥సురసా=సురస ; శతయోజనం=నూఱామడలు;ఆయతం=నిడుపైన;వక్త్రం=నోరును;చకార=చేసెను.

అప్పుడు.సురస, నూఱుయోజనంబులునిడుపుగా,నోరుఁబెంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తద్దృష్ట్వా వ్యాదితం త్వాస్యం వాయుపుత్ర స్సుబుద్ధిమాన్
దీర్ఘజిహ్వం సురసయా సుఘోరం నరకోపమమ్
సుసంక్షిప్యాత్మనః కాయం బభూవాంగుష్ఠమాత్రకః. ౧౫౮

టీక॥సుబుద్ధిమాన్ = మిక్కిలియును బుద్ధిగల; వాయుపుత్రః = వాయుదేవుని కొడుకైన హనుమంతుఁడు ; సురసయా = సురసచేత ; వ్యాదితం (వ్యాత్తం) = తెఱవఁబడినదియును; దీర్ఘజిహ్వం = నిడుపైన నాలుక కలదియును; సుఘోరం = మిక్కిలియు భయంకరమయినదియు; నరకోపమం = నరకముతోఁ బోలిక గలదియునగు ; తత్ = ఆ; ఆస్యం = నోరును; దృష్ట్వా తు = చూచినంతనే; ఆత్మనః = తనయొక్క ; కాయం = దేహమును; సుసంక్షిప్య = మిక్కిలియుఁ జిన్నదిచేసి; అంగుష్ఠమాత్రకః = బొటనవ్రేలంతటివాఁడు ; బభూవ = ఆయెను.

వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుం డట్లు సురస నూఱుయోజనంబులు నిడుపుగాఁ బెంచి తెఱచియున్న నిడుపైన నాలుకగలిగి భయంకరంబైన నరకంబుం బోలియున్న నోరుచూచి' బుద్ధిమంతుండు, కావున, "ఇప్పుడు సురసనోరు మిక్కిలి విశాలంబుగా నున్నది, నా దేహంబు చిన్నదగునేని, తటాలున నంజొచ్చి బయలు వెడలందగును" అని, యాలోచించి, తన దేహంబు, నంగుష్ఠంబంతటిదిగాఁ జేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, "దీర్ఘజిహ్వం" అనునర్థశ్లోకంబు, వ్యాఖ్యానంబులందుఁ, గానఁ బడుటం జేసి, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

సోభిపత్యాశు తద్వక్త్రం నిష్పత్యచ మహాజవః
అంతరిక్షే స్థిత శ్శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౪౯

టీక॥ శ్రీమాన్ = అందఱికన్న నధికుండును; మహాజవః = అధికమయిన వేగముగలవాఁడునగు; సః = ఆ హనుమంతుండు; తద్వక్త్రం = ఆ సురసయొక్క నోటిని; ఆశు = శీఘ్రముగా; అభిపత్య = ప్రవేశించి; నిష్పత్యచ = బయలు వెడలియు; అంతరిక్షే = ఆకాశమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడై; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శ్రీమంతుండగు నాహనుమంతుండు, గొప్ప వేగంబుగలవాఁడు, కావున, శీఘ్రంబుగా, నాసురసనోటిలోఁ బడి కిఁ బోయియుమఱల వెలువడియు, నాకాశంబునందుండి, యాసురసతో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్టోస్మి హి తే వక్త్రం దాక్షాయణి నమోస్తు తే
గమిష్యే యత్ర వైదేహీ సత్యం చాసీ ద్వరస్తవ. ౧౬౦

టీక॥ తే=నీయొక్క; వక్త్రం=నోటిని;ప్రవిష్టః=ప్రవేశించినవాఁడను; అస్మి హి=అయితినిగదా! దాక్షాయణి=దక్షప్రజాపతికిఁ గూఁతురయిన సురసా! తే=నీకొఱకు;నమః=నమస్కారము; అస్తు=అగుఁగాక. తవ=నీయొక్క;వరంచ=వరమును; సత్యం=దబ్బఱకానిది;ఆసీత్=అయినది. యత్ర=ఎచ్చట;వైదేహీ=సీత;అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి;గమిష్యే=పోయెదను.

నీనోటిలోనికింబోతినిగదా!దక్షప్రజాపతికిఁ గూఁతురయినసురసా! నీకునమస్కారముచేసెదను;నీకు 'నీవు తలంచితివేని,ఎవ్వఁడైననునీ నోటిలోనికిఁబ్రవేశింపవలయును" అని, బ్రహ్మదేవుండొసంగినవరంబునుసత్యంబయ్యెను ఇఁకననున్నవిడువుము; నేను సీతయున్న చోటికింబోయెదను. అని, హనుమంతుండుసురసతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా వదనాన్ముక్తం చంద్రం రాహుముఖాదివ
అబ్రవీత్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ వానరమ్. ౧౬౧

టీక॥ వదనాత్=నోటినుండి; ముక్తం=వెలువడినవాఁడును; రాహుముఖాత్= రాహువుయొక్కనోటినుండి; ముక్తం (అధ్యాహృతము)=వెలువడిన;చంద్రమివ(స్థితం)=చంద్రుండు వోలెనున్నవాఁడునగు; తం= ఆ; వానరం=హనుమంతుని; దృష్ట్వా=చూచి; దేవీ=అమ్మవారయిన; సురసా= సురస; స్వేన=తనదైన; రూపేణ=ఆకారముతో; సహితా(అధ్యాహృతము)=కూడుకొన్నదై;అబ్రవీత్=పలికెను.

అట్లు,తనముఖంబునుండి వెలువడి రాహుముఖంబుననుండివెలువడిన చంద్రుంబోలుచున్నయాహనుమంతుంబూచియాసురస, రాక్షసరూపంబువిడిచి, నిజరూపంబునొంది,యిట్లనిచెప్పెను.,

అని,తాత్పర్యము.

అర్థసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖమ్

సమానయస్వ వైదేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా. ౧౬౨

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవయిన; హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! అర్థసిద్ధ్యై= కార్యముయొక్క-సిద్ధించుటకొఱకు; యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; గచ్ఛ=పొమ్ము. మహాత్మనా= పూజ్యమయినస్వభావముగల; రాఘవేణ=రామునితో; వైదేహీం=సీతను; సమానయస్వ=కూర్పుము.

సౌమ్యుండవగు హనుమంతుఁడా! నీవుసుఖంబుగాఁబొమ్ము; నీకుఁగార్యసిద్ధియగుఁగాక; మహాత్ముండగురామునితోసీతంజేర్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

తత్తృతీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరమ్
సాధుసాధ్వితి భూతాని ప్రశశంసుస్తదా హరిమ్. ౧౬౩

టీక॥ హనుమతః = హనుమంతునియొక్క-; తృతీయం=మూఁడవదియయిన; సుదుష్కరం = మిక్కిలిచేయనలవిగాని; తత్ = ఆ; కర్మ=సురసనోటినుండిబయలువెడలుటను; దృష్ట్వా=చూచి; తదా=అప్పుడు; భూతాని=భూతంబులు; హరిం=హనుమంతుని; సాధుసాధు=బలే! బలే! ఇతి=అని; ప్రశశంసుః=పొగడిరి.

అట్లు మూఁడవమాటు హనుమం

తుండుచేసిన, మఱియెవ్వరికినింజేయన లవిగాని,సురసనోటినుండి బయలువెడ లుటనుజూచి,భూతంబులు, సాధువాక్యంబుల, హనుమంతునిం బ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స సాగర మనాధృష్య మభ్యేత్య వరుణాలయమ్
జగా మాకాశ మావిశ్య వేగేన గరుడోపమః. ౧౬౪

టీక॥ వేగేన=వేగముచేత; గరుడోపమః= గరుత్మంతునితోఁబోల్కి-గల; సః = ఆహనుమంతుఁడు; అనాధృష్యం = ఎదిరింపఁగూడని; వరుణాలయం= వరుణునకునిక్కపట్టయిన;సాగరం=సముద్రమును; అభ్యేత్య=పొంది. ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పొంది;జగామ=పోయెను.

అంత, వేగంబున గరుత్మంతునకు సాటియగు నాహనుమంతుండు; ధర్షింపఁగూడని సముద్రంబుమీఁదుగా, నాకాశమార్గంబునం,బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

సేవితే వారిధారాభిః పతగైశ్చ నిషేవితే
చరితే కైశికాచార్యై రైరావతనిషేవితే. ౧౬౫
సింహకుంజరశార్దూలపతగోరగవాహనైః
విమానై స్సంపతద్భిశ్చ విమలై స్సమలంకృతే. ౧౬౬
వజ్రాశనిసమాఘాతైః పావకై రుపశోభితే
కృతపుణ్యై ర్మహాభాగై స్స్వర్గజిద్భి రలంకృతే. ౧౬౭
వహతా హవ్యమత్యర్థం సేవితే చిత్రభానునా
గ్రహనక్షత్ర చంద్రార్క తారాగణవిభూషితే. ౧౬౮
మహర్షిగణగంధర్వనాగయక్షసమాకులే
వివిక్తే విమలే విశ్వే విశ్వావసునిషేవితే. ౧౬౯
దేవరాజ గజాక్రాంతే చంద్రసూర్యపథే శివే
వితానే జీవలోకస్య వితతే బ్రహ్మనిర్మితే. ౧౭౦
బహుశ స్సేవితే వీరై ర్విద్యాధరగణై ర్వరైః
జగామ వాయుమార్గేతు గరుత్మా నివ మారుతిః. ౧౭౧

టీక॥మారుతిః=వాయువుకొడుకై నహనుమంతుండు; గరుత్మానివ=గరుత్మంతుడుంబోలె; వారిధారాభిః = జలములధారలచేత;సేవితే=సేవింపం బడినదియును; పతగైశ్చ=పక్షులచేతను,నిషేవితే=సేవింపంబడినదియు; కైశికాచార్యైః;కైశిక = నృత్తము మొదలగువానికి; ఆచార్యైః= గురువులయినతుంబురువుమొదలగు వారిచేత;చరితే=సంచరింపం బడినదియును; ఐరావతనిషేవితే; ఐరావత=వంకరగాకదీర్ఘమై యెత్తుగానుండునింద్ర ధనువుచేత, నిషేవితే=సేవింపంబడినదియును; సింహకుంజరశార్దూలపతగోరగవాహనైః=సింహంబులు,ఏనుంగులు,పెద్దపులులు,పక్షులు, సర్పములు, ఇవిమోయునవిగాంగలవియు; విమలైః=స్వచ్ఛంబులును;సంపతద్భిః= తిరుగుచున్నవియునగు; విమానైశ్చ= విమానములచేతను; సమలంకృతే=చక్కంగానలంకరింపంబడినదియు; వజ్రాశనిసమాఘాతైః= వజ్రమునకును బిడుగునకును సరియయిన వ్రేటుగల, పావకైః= అగ్నులచేత ; ఉపశోభితే=అలంకరింపంబడినదియు; కృతపుణ్యైః=చేయంబడినపుణ్యముగలవారును; మహాభాగైః=పూజ్యమయినభాగ్యముగలవారలును;స్వర్గజిద్భిః=స్వర్గముసుజయించినవారలునగు వారలచేత;అలంకృతే=అలంకరింపంబడినదియును; హవ్యం= హవిస్సును;వహతా=మోయుచున్న; చిత్రభానునా= అగ్నిహోత్రునిచేత; అత్యర్థం=మిక్కిలియు ; సేవితే=సేవింపంబడినదియును; గ్రహనక్షత్రచంద్రార్కతారాగణవిభూషితే= అంగారకాదిగ్రహములచేతను అశ్విన్యాదినక్షత్రములచేతను జంద్రునిచేతనుసూర్యునిచేతను ఇతరనక్షత్రముల సమూహముచేతను అలంకరింపంబడినదియును;మహర్షిగణగంధర్వనాగయక్షసమాకులే= పూజ్యులయిన ఋషులసమూహముచేతను గంధర్వులచేతనుసర్పములచేతను యక్షులచేతనునిండినదియును;వివిక్తే=పరిశుద్ధమైనదియును;విమలే=స్వచ్ఛమైనదియును; విశ్వే= అన్నిటనువ్యాపించియుండునదియు;విశ్వావసునిషేవితే= విశ్వావసువను గంధర్వరాజుచేత సేవింపంబడినదియును; దేవరాజగజాక్రాంతే=దేవేంద్రునిమేనుంగైన యైరావతముచేసంచరింపంబడినదియును; చంద్రసూర్యపథే= చంద్రసూర్యులమార్గమైనదియు;శివే=మంగళకరమయినదియును;జీవలోకస్య= ప్రాణిలోకముయొ

కః; బ్రహ్మనిర్మితే = బ్రహ్మదేవుని చే నేర్పఱుపఁబడిన; వితతే = విశాలమగు; వితానే = మేలుకట్టయినదియును; వీరైః = పరాక్రమముగలవియు; వరైః = శ్రేష్ఠములయినవియునగు; విద్యాధరగణైః = విద్యాధరుల యొక్క సమూహముల చేత; బహుశః = అధికముగా; సేవితే = సేవింపఁబడినదియునగు; వాయుమార్గేతు = వాయువు దారియయినయాకాశమందును; జగామ = పోయెను.

ఆహనుమంతుండు, మేఘంబులు విడుచువారిధారల చేనొప్పచుఁ, బక్షులకాటపట్టై, తుంబురువు మొదలగు గానాచార్యులకు సంచారస్థానంబై వంకరలేక దీర్ఘంబయి యొప్పగానుండు నింద్రధనువునకు స్థానంబై, సింహంబులేనుంగులు పెద్దపులులు పక్షులు సర్పంబులు వీనిచేసీడ్వఁబడి తిరుగుచుండు స్వచ్ఛంబులయిన విమానంబుల చేనలంకృతంబై, వజ్రంబునకును బిడుగునకుం బోలె వ్రేటుగల యగ్నులం దేజరిల్లుచు, భూలోకంబునం బుణ్యకార్యంబులాచరించి స్వర్గలోకంబునొంది మహాభాగులై నక్షత్రరూపంబున వెలుంగుచుండు పుణ్యాపురుషులతోఁగూడి, యెల్లప్పుడును దేవతాదర్శంబుగా భూమిలోకంబునుండి హవ్యంబుగొనివచ్చుచుండు నగ్నిహోత్రునకు మార్గంబై, యంగారకాదిగ్రహంబులునశ్విన్యాది నక్షత్రంబులుఁజంద్రుండు సూర్యుండు నితర నక్షత్రంబులునుంగల్గి, మహర్షుల చేతను గంధర్వుల చేతను సర్పంబుల చేతను యక్షుల చేతను సంపూర్ణంబై, పరిశుద్ధంబును స్వచ్ఛంబును అన్నిటను వ్యాపించి యుండునదియునై, గంధర్వరాజుండగు విశ్వావసువు చే సేవింపఁబడుచు, దేవేంద్రుని గజంబగు నైరావతంబునకుఁ గ్రీడాస్థానంబై, చంద్రునకును సూర్యునకును దారియై, మంగళకరంబై, జీవలోకంబునకు బ్రహ్మదేవుని చే నిర్మింపఁబడిన విస్తీర్ణంబగు మేలుకట్టనందగి, పరాక్రమశాలులును త్తములునగు విద్యాధరుల చే సేవింపఁబడుచుండు, నాకాశమార్గంబునందు, గరుత్మంతుండుంబోలెఁ, బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రదృశ్యమాన స్సర్వత్ర హనుమాన్మారుతాత్మజః
భే జేంబరం నిరాలంబం లంబపక్ష ఇవాద్రిరాట్. ౧౭౨

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయువుకొడుకైన; హనుమాన్ = హనుమం

తుండు; సర్వత్ర=అంతటను; ప్రదృశ్యమానః=చూడఁబడుచుండువాఁడై, లంబపక్షః=వ్రేలుకాడుఱెక్కలుగల, అద్రిరాడివ(స్థితః) = పర్వతరాజమువలె నున్నవాఁడై; నిరాలంబం=పట్టులేని; అంబరం=ఆకాశమును; భేజే=పొందెను.

వాయుపుత్రుఁడుకైన , హనుమంతుండు, అచ్చటచ్చటనిలిచియుండు , దేవతలుమొదలగువారు సూచుచుండఁగాఁ, జేతులుఁగాళ్లుఁగ్రిందికి ముడుచుకొనియుంటంజేసి, వ్రేలుకాడుఱెక్కలుగలపర్వతరాజంబుభంగిఁ జూపట్టుచు,నాకాశంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానంతు తం దృష్ట్వా సింహికా నామ రాక్షసీ
మనసా చింతయామాస ప్రవృద్ధా కామరూపిణీ. ౧౭౩

టీక॥ప్లవమానం = ఎగిరిపోవుచున్న; తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; కామరూపిణీ= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల; సింహికానామ=సింహికయనెడు ; రాక్షసీ=రక్కసి; ప్రవృద్ధా= వృద్ధిఁబొందినదై ; మనసా=మనసుచేత ; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

అట్లు, ఆకాశమునం బోవుచున్నయాహనుమంతుంజూచి, సింహికయనురాక్షసి, యిచ్ఛకువచ్చినరూపంబుగొనంజాలినది, గావున, దేహంబుఁ బెంచికొని, మనంబున,నిట్లని, యాలోచించెను.అని,తాత్పర్యము.

అద్య దీర్ఘస్య కాలస్య భవిష్యా వ్యహ మాశితా
ఇదం హి మే మహ త్సత్వం చిరస్య వశ మాగతమ్.౧౭౪

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు; దీర్ఘస్య=అధికమయిన; కాలస్య=కాలముకాఁగా; అహం=నేను ; ఆశితా(ఆశిత్రీ)=భుజించుదానను; భవిష్యామి= కాఁగలను, చిరస్య= బహుకాలమునకు, ఇదం=ఈ; మహత్=గొప్పదగు; సత్వం=జంతువు; మే=నాయొక్క ; వశం=అధీనతను; ఆగతంహి= పొందినదిగదా!

బహుకాలముగానేను భోజనముసేయలేదు; ఇంతకాలమునకు, ఈగొప్పజంతువునాబారింబడినది ; కావు

న,నింక,భుజించెదను.అని,సింహికయాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య మనసా ఛాయాం మస్య సమాక్షిపత్

టీక॥సింహికా(అధ్యాహృతము)=సింహిక; ఇతి=ఇట్లు;మనసా= మనసుచేత; సంచింత్య=ఆలోచించి; అస్య=ఈహనుమంతుని యొక్క; ఛాయాం=నీడను; సమాక్షిపత్=గ్రహించెను.

సింహిక, యిట్లుమనంబున నాలోచించి, యాహనుమంతునిమైనీడను బట్టియీడ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఛాయాయాం గృహ్యమాణాయాం చింతయామాస వానరః. ౧౭౫

టీక॥ఛాయాయాం=మైనీడ ; గృహ్యమాణాయాం = ఈడ్వఁబడుచుండఁగా;వానరః=హనుమంతుండు;చింతయామాస=ఆలోచించెను.

సింహికచేనట్లు, దనమైనీడ, యీడ్వఁబడుచుండఁగా, హనుమంతుండు, ఇట్లని,యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమాక్షిప్తో స్మి సహసా పంగూకృతపరాక్రమః
ప్రతిలోమేన వాతేన మహానౌ రివ సాగరే. ౧౭౬

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;సాగరే=సముద్రమునందు;ప్రతిలోమేన= ఎదురైన;వాతేన= గాలిచేత; మహానౌరివ= పెద్దయోడవలె; పంగూకృతపరాక్రమః= తక్కువగాఁజేయఁబడినపరాక్రమంబుగలవాఁడనై; సహసా=వేగముగా;సమాక్షిప్తః=ఈడ్వఁబడినవాఁడను;అస్మి=అగుచున్నాను.

నేనిప్పుడు, సముద్రమునందు, ఎదురుగాలిచేగొప్పయోడ యీడ్వఁబడునట్లు, ఎవ్వరిచేతనో,నాపరాక్రమముపనికిరాకుండునట్లు, ఈడ్వఁబడుచున్నాను. అని,హనుమంతుండాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తిర్య గూర్ధ్వ మధశ్చైవ వీక్షమాణ స్తతః కపిః
దదర్శ స మహ త్సత్వ ముత్థితం లవణాంభసి. ౧౭౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; తిర్యక్=అడ్డముగాను; ఊర్ధ్వం=పైఁగాను; అధశ్చైవ = క్రిందుగాను; వీక్షమాణః= చూచుచు; లవణాంభసి= ఉప్పునీళ్లుగల సముద్రమునందు; ఉత్థితం=పైకిలేచిన; మహత్=గొప్పదైన; సత్వం=జంతువయినసింహికను; దదర్శ=చూచెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, ఈపక్కనాపక్కనుపైనిక్రిందనుం జూచి, సముద్రంబునఁబైకెలేచియున్న, మహాజంతువగుసింహికంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త ద్దృష్ట్వా చింతయామాస మారుతి ర్వికృతాననమ్

టీక॥ మారుతిః= వాయుపుత్రుండగుహనుమంతుండు ; వికృతాననం= వికారముతోఁగూడిననోరుగల; తత్= ఆజంతువును; దృష్ట్వా=చూచి; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుండు, వికృతంబగుపెద్దనోరుగల యాసింహికంజూచి, యిట్లని, యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

కపిరాజేన కథితం సత్వ మద్భుత దర్శనమ్. ౧౭౮
ఛాయాగ్రాహి మహావీర్యం తదిదం నాత్ర సంశయః

టీక॥ తత్=ఆ; ఇదం= ఈజంతువు; కపిరాజేన= వానరులకుఁబ్రభుండగు సుగ్రీవునిచేత; కథితం=చెప్పఁబడినదియు; అద్భుతదర్శనం=ఆశ్చర్యకరంబగు చూచుటగలదియు; ఛాయాగ్రాహి=నీడంబట్టుకొనునదియు; మహావీర్యం= అధికమయినపరాక్రమంబుగలదియునగు; సత్వం = జంతువు. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

ఇది, ముందు, వానరప్రభుండగు సుగ్రీవుండు, "దక్షిణసముద్రమునందు, మైనీడఁబట్టుకొనంగలిగి మహా పరాక్రమశాలియయిచూపరులకాశ్చర్యంబు పుట్టించునట్టి యొకజంతువుగలదు" అని, చెప్పియుండినదే; ఇందుసందేహంబు లేదు. అని, హనుమంతుండాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

సతాం బుద్ధ్వార్థతత్త్వేన సింహికాం మతిమాన్కపిః. ౧౭౯
వ్యవర్ధత మహాకాయః ప్రావృషీవ వలాహకః

టీక॥మతిమాన్=ప్రశస్తంబగుబుద్ధిగలః;సః=ఆ;కపిః = హనుమంతుండు; తాం=ఆ; సింహికాం=సింహికను;అర్థతత్త్వేన= కార్యముచేతఁగలిగినసిద్ధాంతముచేత; బుద్ధ్వా = ఎఱింగి; ప్రావృషి=వర్షాకాలమునందు; మహాకాయః= అధికమయినశరీరముగలః; వలాహకఇవ=మేఘమువలె; వ్యవర్ధత=పెరిఁగెను.

ఆహనుమంతుండు, బుద్ధిమంతుండు కావునఁ, నాసింహికను, దానికార్యంబుచేఁదత్త్వంబుగానెఱింగి , వర్షాకాలమందు మేఘంబు వృద్ధిఁబొందునట్లు, మేనుఁబెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సా కాయ ముద్వీక్ష్య వర్ధమానం మహాకపేః. ౧౮౦
వక్త్రం ప్రసార యామాస పాతాళాంతర సన్నిభమ్

టీక॥సా=ఆసింహిక; తస్య=ఆ;మహాకపేః= గొప్పకోఁతియగుహనుమంతునియొక్క;వర్ధమానం= పెరుఁగుచున్న;కాయం=దేహమును;ఉద్వీక్ష్య= చూచి;వక్త్రం=నోరును;పాతాళాంతరసన్నిభం= పాతాళరంధ్రముతోసమానంబగునట్లుగా; ప్రసారయామాస=తెఱచెను.

ఆసింహిక, హనుమంతుండు దేహముంబెంచుటంజూచి, తననోటిని, పాతాళమునకు సరియగునట్లుగా, విచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఘనరాజీవ గర్జంతీ వానరం సమభిద్రవత్. ౧౮౧

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)= ఆసింహిక; ఘనరాజీవ=మేఘంబులపఙ్క్తివలె;గర్జంతీ = అఱచుచు;వానరం= హనుమంతుని;సమభిద్రవత్(సమభ్యద్రవత్)=తఱిమెను.

ఆసిహింక, మేఘపఙ్క్తియుంబోలెగర్జించుచు,హనుమంతుందఱిమి, పట్టుకొనఁబోయెను.అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ తతస్తస్యా వివృతం సుమహన్ముఖమ్

కాయమాత్రంచ మేధావీ మర్మాణిచ మహాకపిః. ౧౮౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట ; మేధావీ=బుద్ధిమంతుండగు=సః; ఆ=మహాకపిః=గొప్పకోఁతియగు హనుమంతుండు; తస్యాః=ఆసింహికయొక్క; వివృతం=తెఱవఁబడినదియు ; సుమహత్=మిక్కిలియుఁబెద్దదియు ; కాయమాత్రం=తనదేహమంతటిదియు నైన; ముఖంచ=నోటిని; మర్మాణిచ = జీవస్థానంబులను ; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, తెఱవఁబడి తన దేహము మ్రింగుటకుంజాలియుండు , నాసింహిక గొప్పనోరుచూచి , బుద్ధిమంతుండు,గావున , దానిజీవస్థానంబులనుంగనిపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స తస్యా వివృతే వక్త్రే వజ్రసంహననః కపిః
సంక్షిప్య ముహు రాత్మానం నిష్పపాత మహాబలః. ౧౮౩

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును;వజ్రసంహననః=వజ్రమువంటిదేహముగలవాఁడునగు;సః=ఆ;కపిః=హనుమంతుండు; ముహుః=పలుమాఱు;ఆత్మానం=దేహమును;సంక్షిప్య=చిన్నదిచేసి;తస్యాః=ఆసింహికయొక్క;వివృతే = తెఱవఁబడిన;వక్త్రే=నోటియందు;నిష్పపాత=పడెను.

మహాబలుండు,వజ్రముంబోలెనతికఠినమయినదేహంబుగలవాఁడునగు హనుమంతుండు, తనదేహంబునుమిక్కిలియుఁజిన్నదిగాఁజేసికొని, తెఱచియుండు,నాసింహికవక్త్రంబుచొచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

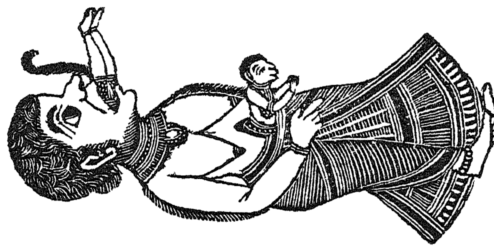
ఆస్యే తస్యా నిమజ్జంతం దదృశు స్సిద్ధచారణాః
గ్రస్యమానం యథాచంద్రం పూర్ణం పర్వణి రాహుణా.౧౮౪

టీక॥సిద్ధచారణాః= సిద్ధులునుజారణులును; తస్యాః=ఆసింహికయొక్క; ఆస్యే=నోటియందు ; నిమజ్జంతం= మునుంగుచున్న;హనుమంతం (అధ్యాహృతము) = హనుమంతుని ; పర్వణి=పూర్ణిమయందు; రాహుణా=

రాహువుచేత; గ్రస్యమానం=గ్రింగబడుచున్న; పూర్ణం=నిండిన;చంద్రంయథా=చంద్రునింబోలె ; దదృశుః=చూచిరి.

హనుమంతుండాసింహికవక్త్రంబుచొచ్చినపుడు, పూర్ణిమయందు, రాహువుచేగ్రహింపఁబడుచుండు నిండుచందురుండుంబోలె, సిద్ధచారణులు మున్నగుచూపరులకుఁ,జూపట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా నఖై స్తీక్ష్ణై ర్మర్మాణ్యుత్కృత్య వానరః
ఉత్పపాతాథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమః. ౧౮౫

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; వానరః=హనుమంతుండు; మనస్సంపాతవిక్రమః = మనసుయొక్క-గమనమువంటి నడకగలవాఁడై; తీక్ష్ణైః=కఱకుగల; నఖైః=గోళ్లచేత;తస్యాః=ఆసింహికయొక్క; మర్మాణి=జీవస్థానములను, ఉత్కృత్య=చీల్చి; వేగేన=వేగముచేత;తతః=ఆనోటినుండి;ఉత్పపాత=పైకెగిరెను,బయలు వెడలెననుట.

అంత,హనుమంతుండు, మనంబునకుంబోలె వేగంబుగలిగి,కఱకుగోళ్లచే, నాసింహికమర్మంబులంజీలిచి, యది నోరుమూయుటకుమున్నె, వేగంబున, నానోటినుండి, వెడలెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాంతు దృష్ట్వాచ ధృత్యాచ దాక్షిణ్యేన నిపాత్యచ
స కపిప్రవరో వేగా ద్వవృధే పున రాత్మవాన్. ౧౮౬

టీక॥ కపిప్రవరః=వానరశ్రేష్ఠుండును; ఆత్మవాన్=ప్రశస్తంబగుబుద్ధిగల

వాఁడునగు; సః=ఆహనుమంతుండు; తాం=ఆసింహికను. దృష్ట్వాచ=చూచుటచేతను; ధృత్యాచ=ధైర్యముచేతను; దాక్షిణ్యేనచ=సామర్థ్యము చేతను; నిపాత్యతు=పడఁద్రోసినంతనె; పునః=మఱల; వేగాత్=వేగమున; వవృధే=పెరిఁగెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు, సూక్ష్మంబుకనిపెట్టి, ధైర్యంబుననుసామర్థ్యంబునను, ఆసింహికంబడఁద్రోసి,బుద్ధిమంతుండు,కావున, వేగంబునమఱలదేహంబుఁబెంచికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

హృతహృత్సా హనుమతా పపాత విధురాంభసి

టీక॥ సా=ఆసింహిక ; హనుమతా=హనుమంతునిచేత ; హృతహృత్=హరింపఁబడినగుండెగలదై; విధురా=స్మృతిదప్పినదై; అంభసి= నీటియందు; పపాత=పడెను.

అట్లు,హనుమంతుండుసింహికగుండెనలియఁగొట్టఁగాఁ,నది, స్మృతిదప్పి నీటంబడినది.అని, తాత్పర్యము.

తాం హతాం వానరేణాశు పతితాం వీక్ష్య సింహికామ్. ౧౦౭
భూతా న్యాకాశ చారీణి త మూచుః ప్లవగోత్తమమ్

టీక॥వానరేణ= హనుమంతునిచేత; ఆశు=శీఘ్రముగా; హతాం=చంపఁబడినదియును; పతితం=పడినదియునగు; సింహికాం=సింహికను; వీక్ష్య=చూచి; ఆకాశచారీణి=ఆకాశమునందుఁదిరుగునట్టి; భూతాని=భూతములు; ప్లవగోత్తమం= వానరశ్రేష్ఠుండగు; తం=ఆహనుమంతునిగూర్చి ; ఊచుః=పలికిరి.

అట్లు,హనుమంతునిచేఁ జంపఁబడి నీటంబడియున్నసింహికంజూచి, యాకాశంబునందు సంచరించు భూతంబులు,సంతోషంబున, వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుంజూచి,యిట్లని,చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

భీమ మద్య కృతం కర్మ మహ త్సత్వం త్వయా హతమ్. ౧౦౮
సాధ యార్థ మభిప్రేత మరిష్టం ప్లవతాం వర

యస్య త్వేతాని చత్వారి వానరేంద్ర యథా తవ. ౧౯౮
ధృతి ర్దృష్టి ర్మతి ర్దాక్ష్యం స్వకర్మసు న సీదతి

టీక॥ వానరేంద్ర=వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! యస్య=ఏజంతువునకు; తవయథా=నీకువలె; ధృతిః=ధైర్యమును; దృష్టిః = సూక్ష్మములనెఱుంగుటయు; మతిః= బుద్ధియు, నిశ్చయించుశక్తియుననుట; దాక్ష్యం=సామర్థ్యమును; ఏతాని=ఈ; చత్వారి=నాల్గును; స్వకర్మసు = తనపనులందు; నసీదతి(సీదంతి)=తగ్గవో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మహత్ = గొప్పదగు; సత్వం తు=జంతువును ; త్వయా=నీచేత; హతం=చంపఁబడినది; అద్య=ఇప్పుడు; భీమం= భయంకరమయిన; కర్మ=పని; కృతం=చేయఁబడినది, ప్లవతాం=వానరులలోపల; వర= శ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! అభిప్రేతం=కోరఁబడిన; అర్థం=కార్యమును; అరిష్టం= మంగళమగునట్లుగా; సాధయ=సాధింపుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! నీకుంబోలె, నెట్టికష్టంబులందైన మొక్కవోవనిధైర్యమును సూక్ష్మదృష్టియుఁదత్త్వనిశ్చయ శక్తియుఁ బనులయందు నేర్పునుంగలయీమహాసత్త్వంబును, నీవు చంపితివి; నీవిప్పుడు వినువారలకుం గూడ వెఱపుఁబుట్టించు కార్యంబు గావించితివి; ఇంక, నీకోరినకార్యంబు సాధించుకొనుము; నీకుమంగళంబగుఁగాక. అని, యాభూతంబులు, హనుమంతునితోఁజెప్పినవి. అని, తాత్పర్యము.

స తైః స్సంభావితః పూజ్యః ప్రతిపన్నప్రయోజనః. ౧౯౦
జగా మాకాశ మావిశ్య పన్నగాశనవ త్కపిః

టీక॥ పూజ్యః = పూజింపఁదగిన; సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; తైః= ఆభూతంబులచే; సంభావితః = గౌరవింపఁబడినవాఁడై; ప్రతిపన్నప్రయోజనః=పొందఁబడినపనిగలవాఁడై; ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పొంది; పన్నగాశనవత్ =సర్పంబాహారంబుగాఁగలగరుత్మంతుండుంబోలె; జగామ=పోయెను.

పూజనీయుండగు నాహనుమంతుండు, ఆభూతంబులచేఁబూజింపఁబడి, ప్రకృతంబగుసింహికావధరూపంబయి

న కార్యంబుసిద్ధినొంది, యాకాశమా
ర్గంబున , గరుత్మంతుండుంబోలెఁ
బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తభూయిష్ఠపారస్తు సర్వతః ప్రతిలోకయన్. ౧౯౧
యోజనానాం శతస్యాంతే వన రాజిం దదర్శ సః

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు; ప్రా
ప్తభూయిష్ఠపారస్తు=పొందఁబడినగొ
ప్పగట్టుగలవాఁడైనంతనె,పొందఁబడిన
ట్లయిన గొప్పగట్టుగలవాఁడైనంతనె,
యనుట;సర్వతః=అంతటను; ప్రతిలోక
యన్=చూచుచు; యోజనానాం=ఆ
మడలయొక్క;శతస్య=నూటియొక్క;
అంతే=కొనయందు; వనరాజిం=అడ
వులపఙ్క్తిని;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, అవ్వలిసముద్ర
తీరముదగ్గి ఱకువెళ్లి, యంతటంగలయఁ
జూచుచుండఁగా, నూఱామడలకవ్వల,
నడవులగుంపొకటి,యతనికగపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదర్శచ పతన్నేవ వివిధద్రుమ భూషితమ్. ౧౯౨
ద్వీపం శాఖామృగశ్రేష్ఠో మలయోపవనానిచ

టీక॥శాఖామృగశ్రేష్ఠః=వానరుల
లోమేటియగుహనుమంతుండు ; పత
న్నేవ=పోవుచునే; వివిధద్రుమభూషి
తం=నానావిధంబులగువృక్షంబులచేన
లంకరింపఁబడిన; ద్వీపం=లంకాద్వీప
మును;మలయోపవనానిచ= మలయప
ర్వతమునందలితోఁటలను; దదర్శచ=
చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు,
ఆకాశంబునంబోవుచునే, నానావిధ
వృక్షంబులనొప్పుచున్న లంకా ద్వీపం
బునుమలయపర్వతమునందలి వనంబుల
నుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరం సాగరానూపం సాగరానూపజాన్ ద్రుమాన్. ౧౯౩
సాగరస్యచ పత్నీనాం ముఖాన్యపి విలోకయన్
స మహామేఘసంకాశం సమీక్ష్యాత్మాన మాత్మవాన్. ౧౯౪
నిరుంధంత మి వాకాశం చకార మతిమాన్మతిమ్

టీక॥ఆత్మవాన్= ప్రశస్తమగుధైర్యముగలవాఁడును; మతిమాన్= ప్రశస్తమగుబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః=ఆ హనుమంతుఁడు; సాగరం=సముద్రమును; సాగరానూపం= సముద్రముయొక్క సమీపంబుననుండుజవుకునేలను, సముద్రపు గట్టుననుట ; సాగరానూపజాన్=సముద్రముసమీపంబున నుండు జవుకునేలంబుట్టిన; ద్రుమాన్=వృక్షములను; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; పత్నీనాంచ=భార్యలయిననదులయొక్కయు; ముఖాన్యపి=మొగములను; సముద్రసంగమస్థానములననుట; విలోకయన్=చూచుచు, మహామేఘసంకాశం=గొప్పమబ్బుతో సమానమయినదియు; ఆకాశం=ఆకాశమును; నిరుంధంతమివ (స్థితం)=అడ్డగించునదివోలెనున్నదియునగు; ఆత్మానం= దేహమును; సమీక్ష్య=చూచి, మతిం=ఆలోచనమును; చకార=చేసెను.

ధైర్యవంతుండగు నాహనుమంతుండు, సముద్రమును సముద్రతీరమును సముద్రతీరమునందలివృక్షంబులను నదులుసముద్రంబునం గలియు స్థానంబులనుంజూచుచు, తనదేహంబు, మహామేఘంబుంబోలి యాకాశము నడ్డగించునట్లుండుటంగని , బుద్ధిమంతుండు కావున,నిట్లని,యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కాయవృద్ధిం ప్రవేగంచ మమ దృష్ట్వైవ రాక్షసాః. ౧౯౫
మయి కౌతూహలం కుర్యు రితి మేనే మహాకపిః

టీక॥"రాక్షసాః=రాక్షసులు; మమ=నాయొక్క; కాయవృద్ధిం= దేహముయొక్క పెరుఁగుటను; ప్రవేగంచ= అధికమయినవడిని; దృష్ట్వైవ=చూచినంతనే; మయి=నాయందు; కౌతూహలం=కోర్కిని; కుర్యుః=చేయుదురు." ఇతి=ఇట్లు; మహాకపిః = గొప్పకోఁతియగుహనుమంతుండు ; మేనే=తలంచెను.

"రాక్షసులు, నాదేహమిట్లుపెరిఁగియుండుటనునావేగంబునుంజూచిరేని, యాశ్చర్యంబునొంది,నన్నుంజూచిహాహాకారంబులు సేయుదురు, అంతఁగార్యభంగంబగును"అని,యాలోచించెను

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శరీరం సంక్షిప్య త న్మహీధర సన్నిభమ్.౧౯౬
పునః ప్రకృతి మాపేదే వీతమోహ ఇవాత్మవాన్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు,తతః=అంతట;మహీధర సన్నిభం= కొండతోసమానమయిన; తత్ = ఆ,సముద్రముదాఁటుటకై ధరించిన;శరీరం=దేహమును; సంక్షిప్య=చిన్నదిచేసి,వీతమోహః= విడువఁబడినయజ్ఞానముగల;ఆత్మవానివ = శరీరముగలజీవుండుఁబోలె; పునః=మఱల; ప్రకృతిం=స్వభావమును;ఆపేదే=పొందెను.

అంత, హనుమంతుండు, పర్వతాకారంబగునాదేహంబు చిన్నదిగాఁజేసి, శరీరియగుజీవుండుజ్ఞానంబువీడి తనవాస్తవరూపంబగు పరబ్రహ్మంబయగునట్లు, తనమునుపటిరూపంబుగైకొనెను.అని, యద్వైతమతానుసారి తాత్పర్యము.

అంత, హనుమంతుండు, పర్వతాకారంబగునాదేహంబు చిన్నదిగాఁజేసి, శరీరియగుజీవుండు అజ్ఞానంబువీడి తనస్వభావంబగుపరమేశ్వరకైంకర్యంబునొందునట్లు,తనమునుపటిరూపంబునొందెను. అని,విశిష్టాద్వైతమతానుసారితాత్పర్యము. ఇట్లె,ద్వైతమతానుసారి తాత్పర్యంబు.

ఇచ్చట,పైవ్రాయఁబడిన టీకవలననె,విభిన్న తాత్పర్యంబులుద్ధృతంబులగుచున్నవి, కావున,టీక,భిన్నంబుగా, వ్రాయుటయనావశ్యకంబగుటంజేసి , మఱల,టీక,వ్రాయంబడదయ్యె.

త ద్రూప మతిసంక్షిప్య హనుమా న్ప్రకృతౌ స్థితః.౧౯౭
త్రీ న్క్రమానివ విక్రమ్య బలివీర్యహరో హరిః

టీక॥ హనుమాన్=హనుమంతుండు;తత్ =ఆ;రూపం=ఆకారమును;అతిసంక్షిప్య= మిక్కిలియుఁజిన్నదిచేసి; త్రీన్=మూఁడయిన, క్రమాన్=అడుగులను;విక్రమ్య=త్రొక్కి; బలివీర్యహరః= బలియనురాక్షసునియొక్కపరాక్రమమునుహరించునట్టి;హరిరివ=విష్ణుదేవుండువలె;ప్రకృతౌ=స్వభావమునందు;స్థితః = ఉన్నవాఁడు;అభూత్(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

హనుమంతుండు,పర్వతాకారంబగునారూపంబును మిగులఁజిన్నదిగాఁ

జేసికొని, త్రివిక్రమావతారంబున, మూఁడడుగులుంచి, బలిచక్రవర్తి పరాక్రమంబుహరించిన విష్ణుదేవుండు మఱలఁబూర్వపువామనరూపంబు నొందినట్లు, తనదు, పూర్వరూపంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స చారునానావిధరూపధారీ
పరం సమాసాద్య సముద్రతీరమ్. ౧౯౮
పరై రశక్యః ప్రతిపన్నరూప
స్సమీక్షితాత్మా సమవేక్షితార్థః

టీక॥ చారునానావిధరూపధారీ= సుందరములును బలు తెఱంగులయినవి యునగు నాకారములనుధరించు వాఁడును; పరైః=శత్రువులచేత; అశక్యః= ఓర్వఁగూడనివాఁడునగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు; పరం=అవ్వలిదైన; సముద్రతీరం=సముద్రపుగట్టును; సమాసాద్య=పొంది; సమీక్షితాత్మా= చూడఁబడిన దేహము గలవాఁడై; సమవేక్షితార్థః= ఆలోచింపఁబడినకార్యము గలవాఁడై; ప్రతిపన్నరూపః= పొందఁబడినమెప్పటియాకారము గలవాఁడు; లేక, పొందఁబడినపిల్లియంతటి యాకారముగలవాఁడు; (ఈయర్థముచెప్పఁబోవుకథాభాగంబు ననుసరించినది); అభూత్=అయెను.

ఆహనుమంతుండు, అవ్యైకాలంబులకుందగినట్లుసుందరంబుగా, నానావిధరూపంబులుధరించుచు, సింహికమున్నగుశత్రువులకులోఁబడక, యవ్వలిసముద్రతీరంబుఁజేరి, మిక్కిలి గొప్పదిగానుండుతనదేహంబుఁ జూచుకొని, "ఇంకనింతటిదేహంబుతోనుండరాదు; ఉండినచోరాక్షసులునన్నుంజూచి యాశ్చర్యంపడి కలకలంబుసేయుదురు; దానంజేసికార్యభంగంబగు" అనియాలోచించి, తనమెప్పటి రూపంబుఁదాల్చెను. (పిల్లియంతటిరూపంబుదాల్చెను. అనికొందఱు.) అని, తాత్పర్యము.

తత స్స లంబస్య గిరే స్సమృద్ధే
విచిత్రకూటే నిపపాత కూటే. ౧౯౯
సకేతకోద్దాలకనాళికేరే

మహాద్రికూటప్రతిమో మహాత్మా

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; మహాద్రికూటప్రతిమః = గొప్పకొండ యొక్క శిఖరంబుతోఁబోల్కి గలిగిన వాఁడును; మహాత్మా = అధికమయిన బుద్ధిగలవాఁడునగు; సః = ఆహనుమంతుండు; లంబస్య = లంబమను; గిరేః = పర్వతముయొక్క; సమృద్ధే = వృద్ధిఁబొందినదియును; విచిత్రకూటే = నానావిధంబులగునవాంతరశిఖరంబులుగలదియును; సకేతకోద్దాలకనాళికేరే = మొగలిపొదలతోను విరిగిచెట్లతోను టెంకాయలచెట్లతోనుంగూడినదియునగు; కూటే = శిఖరమునందు; నిపపాత = వ్రాలెను.

అంత, గొప్పకొండ శిఖరంబునకుం బోలెస్థైర్యంబు గలవాఁడును మిక్కిలియు బుద్ధిమంతుండునగు నాహనుమంతుండు, అన్నిటనుసమృద్ధంబై నానావిధంబులగునవాంతరశిఖరంబులు గలిగి మొగలిపొదలతో విరిగిచెట్లతో నాళికేరవృక్షంబులతోనుంగూడియున్న యాలంబపర్వతశిఖరంబునందు, వ్రాలెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సంప్రాప్య సముద్రతీరమ్
సమీక్ష్య లంకాం గిరివర్యమూర్ధ్ని. ౨౦౦
కపిస్తు తస్మిన్ నిపపాత పర్వతే
విధూయ రూపం వ్యథయ న్మృగద్విజాన్

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను; కపిస్తు = హనుమంతుండును; సముద్రతీరం = సముద్రపుగట్టును, సముద్రపుగట్టుపైనుండు నాకాశముననుట; సంప్రాప్య = పొంది; గిరివర్యమూర్ధ్ని = పర్వతశ్రేష్ఠంబగుత్రికూటముయొక్క శిఖరమునందు, ఉన్న; లంకాం = లంకాపురిని; సమీక్ష్య = చూచి; రూపం = దేహమును; విధూయ = విదిర్చికొని; మృగద్విజాన్ = జింకలనుబత్తులను; వ్యథయన్ = భయపఱచుచు; తస్మిన్ = ఆ; పర్వతే = లంబపర్వతమునందు; నిపపాత = వ్రాలెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, సముద్రతీరంబునొద్దకుఁబోయి, త్రికూటపర్వతశిఖరంబునందున్నలంకంజూచుచుఁ, దనదేహమును విదిర్చికొని జింకలునుబత్తులునుభయంపడునట్లుసేయుచు, నాలం

బపర్వతముపైబ్రవాలెను.అని, తాత్పర్యము.

స సాగరం దానవపన్నగాయుతమ్
బలేన విక్రమ్య మహోర్మిమాలినమ్
నిపత్య తీరే చ మహోదధే స్తదా
దదర్శ లంకా మమరావతీ మివ. ౨౦౧౪

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు; దానవపన్నగాయుతం= దానవులతోనుసర్పములతోనుం గూడినదియును; మహోర్మిమాలినం=గొప్పయలలయొక్క-పఙ్క్తులుగలదియునగు;సాగరం=సముద్రమును;బలేన =బలిమిచేత;విక్రమ్య=దాఁటి; మహోదధేః=సముద్రముయొక్క-;తీరే=గట్టునందు; నిపత్య చ=వ్రాలియును;తదా=అప్పుడు; అమరావతీమివ(స్థితాం)= దేవేంద్రునిపట్టణంబగు నమరావతివలెనున్న; లంకాం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, బలంబున,దానవులతోను సర్పంబులతోనునిండిగొప్పయలలుగలిగియున్న సముద్రంబుదాఁటి, తీరంబునవ్రాలి, యమరావతింబోలియున్నలంకాపురింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ప్రథమస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.
ఇవి, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండప్రథమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

స సాగర మనాధృష్య మతిక్రమ్య మహాబలః
త్రికూటశిఖరే లంకాం స్థితాం స్వస్థో దదర్శ హ. ౧

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగలఁ; సః=ఆహనుమంతుండు; అనాధృష్యం=ఎదిరింపఁగూడని; సాగరం=సముద్రమును; అతిక్రమ్య=దాఁటి; స్వస్థః=నెమ్మదిగానున్నవాఁడై; త్రికూటశిఖరే= త్రికూటపర్వతముయొక్క శిఖరమునందు; స్థితాం=ఉన్న; లంకాం=లంకాపట్టణమును; దదర్శ=చూచెను. హకారము పాదపూరణార్థము.

మహాబలుండగు నాహనుమంతుండు, ఎవ్వరికినిం గాలువెట్టనలవిగాని సముద్రంబు దాఁటె, యంత, స్వస్థుండై, త్రికూటశిఖరంబున నున్న లంకాపురిఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పాదపముక్తేన పుష్పవర్షేణ వీర్యవాన్
అభివృష్ట స్థ్సిత స్తత్ర బభౌ పుష్పమయో యథా. ౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తత్ర=ఆపర్వతమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడును; పాదపముక్తేన= చెట్లచే విడువఁబడిన; పుష్పవర్షేణ= పూలవానచేత; అభివృష్టః=తడుపఁబడినవాఁడును, కప్పఁబడినవాఁడుననుట; వీర్యవాన్=పరాక్రమశాలియు నగు హనుమంతుండు; పుష్పమయోయథా=పూలతోఁజేయఁబడినవానరుండువోలె; బభౌ=ప్రకాశించెను.

అంతఁ, బరాక్రమశాలియగు నాహనుమంతుండు, ఆపర్వతమునందలి వృక్షంబులనుండి యెడతెగక రాలినపూలచేఁ గప్పఁబడుటం జేసి, పువ్వులకోఁతి యనందగి, యొప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యోజనానాం శతం శ్రీమాం స్తీర్త్వా ప్యుత్తమవిక్రమః
అనిశ్శ్వసన్ కపి స్తత్ర నగ్లాని మధిగచ్ఛతి. ౩

టీక॥ఉత్తమవిక్రమః= శ్రేష్ఠమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును ; శ్రీమాన్=అధికుండునగు; కపిః= హనుమంతుండు; యోజనానాం= ఆమడల యొక్క; శతం=నూటిని; తీర్త్వాఽపి= దాఁటియును; అనిశ్శ్వసన్=నిట్టూర్పు విడువనివాఁడై; తత్ర=అనిమిత్తమయి; గ్లానిం = యలసటను; నాధిగచ్ఛతి=(నాధ్యగచ్ఛత్)పొందలేదు.

హనుమంతుండట్లు, నూఱు యోజనంబులసముద్రంబుదాఁటినవాఁడయ్యును, అందఱికన్ననధికుండునుమహాపరాక్రమశాలియుఁగావున, రొజునొందక, యెంతమాత్రము నలసటఁ బొందఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

శతాన్యహం యోజనానాం క్రమేయం సుబహూన్యపి
కిం పున స్సాగరస్యాంతం సంఖ్యాతం శతయోజనమ్. ౪

టీక॥ "అహం=నేను; యోజనానాం=ఆమడలయొక్క; సుబహూని= మిక్కిలియునసేకములయిన; శతాన్యపి=నూఱులనుగూడ; క్రమేయం=దాఁటుదును.శతయోజనం=నూఱామడలు గల్గునట్లుగా;సంఖ్యాతం=లెక్కింపఁబడిన; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; అంతం = గట్టును; క్రమేయమితి=(అధ్యాహృతము)దాఁటుదునని;కింపునః(వక్తవ్యం)=ఇంకను జెప్పఁబడవలయునా?" ఇతి,అమన్యత (అధ్యాహృతము)=అని,తలంచెను.

"నేను, బెక్కు నూఱామడలదూరమునైనను దాఁటంగలను; అట్టినేను, నూఱామడలుగల యీసముద్రము దాఁటితినని యేమియాశ్చర్యము?" అని,హనుమంతుండుతలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తు వీర్యవతాం శ్రేష్ఠః ప్లవతామపి చోత్తమః
జగామ వేగవాన్ లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిమ్. ౫

టీక॥వీర్యవతాం= పరాక్రమముగలవారిలోపల; శ్రేష్ఠః= మేటియయినవాఁడును; ప్లవతామపి= ఎగురువారిలోపలను;ఉత్తమశ్చ=శ్రేష్ఠుఁడును; వేగవాన్=అధికమయినవడిగలవాఁడునగు; సతు=ఆహనుమంతుండు మాత్ర

ము; మహోదధిం=గొప్ప సముద్రమును; లంఘయిత్వా=దాటి ; లంకాం=లంకను;జగామ=పొందెను.

అందఱువానరులున్నను, ఎవ్వరును సాహసింపకుండఁగా,నాహనుమంతుండుమాత్రము, పరాక్రమ వంతులలో శ్రేష్ఠుండు నెగురువారిలో నుత్తముండు వేగవంతుండుఁగావున , మహాసముద్రంబును దాఁటి,లంకఁజేరంగలిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

శాద్వలానిచ నీలాని గంధవంతి వనానిచ
గండవంతిచ మధ్యేన జగామ నగవంతిచ. ౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;నీలాని=నల్లనివయిన;శాద్వలానిచ=లేఁతపచ్చికగల నేలలను ; గంధవంతి=మంచివాసనగలవియు;గండవంతి=పెద్దఱాళ్లుగలవియును ; నగవంతిచ=పర్వతములు (చిన్నకొండ లనుట) గలవియునగు;వనానిచ=అడవులను; మధ్యేన=నడిమిమార్గము చేత; జగామ=పొందెను.

ఆహనుమంతుండు,నల్లని లేఁత పచ్చికభూములను, మంచివాసనగలిగి పెద్దఱాళ్లను జిన్నకొండలునుగలిగియుండునడవులను,మధ్యమార్గంబునం బూచుచుఁ,బోయెను.అని, తాత్పర్యము.

శైలాంశ్చ తరుసంఛన్నాన్ వనరాజీశ్చ పుష్పితాః
అభిచక్రామ తేజస్వీ హనుమాన్ ప్లవగర్షభః. ౭

టీక॥ తేజస్వీ=గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడును; ప్లవగర్షభః= వానర శ్రేష్ఠుండునగు;హనుమాన్=హనుమంతుండు; తరుసంఛన్నాన్= వృక్షముల చేఁ గప్పఁబడిన;శైలాంశ్చ=పర్వతములను (శిఖరంబులననుట); పుష్పితాః= పూచియుండు; వనరాజీశ్చ=అడవుల పజ్క్తులను;అభిచక్రామ=దాటెను.

మహాపరాక్రమశాలియువానరశ్రేష్ఠుండనగు హనుమంతుండు,దట్టముగా వృక్షంబులుగలిగిన శిఖరంబులను , జక్కఁగాఁ బూచి యుండు నడవులను, దాఁటిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్మి న్నచలే తిష్ఠన్ వనా న్యుపవనానిచ

టీక॥సః = ఆహనుమంతుండు;తస్మిన్=ఆ; అచలే=లంబపర్వతమందు; తిష్ఠన్=ఉండుచు; వనాని=అడవులను; ఉపవనానిచ=ఉద్యానంబులను;దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

ఆహనుమంతుండాలంబపర్వతంబునందుండి,యడవులను, లంకాపట్టణమునకుంజేరిన యుద్యాన వనంబులనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స నగాగ్రే చ తాం లంకాం దదర్శ పవనాత్మజః. ౮

టీక॥సః=ఆ;పవనాత్మజః = వాయువుకొడుకైన హనుమంతుండు; నగాగ్రే=త్రికూటపర్వతముయొక్క, శిఖరమందు; స్థితాం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; లంకాంచ=లంకాపురినింగూడ; దదర్శ=చూచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగునాహనుమంతుండు, ఆలంబపర్వతమునందుండి,త్రికూటపర్వతముశిఖరమందున్నలంకాపట్టణమునుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సరళాన్ కర్ణికారాంశ్చ ఖర్జూరాంశ్చ సుపుష్పితాన్
ప్రియాళా న్ముచుళిందాంశ్చ కుటజా న్కేతకానపి. ౯
ప్రియంగూన్ గంధపూర్ణాంశ్చ నీపాన్సప్తచ్ఛదాం స్తథా
అసనాన్ కోవిదారాంశ్చ కరవీరాంశ్చ పుష్పితాన్. ౧౦
పుష్పభారనిబద్ధాంశ్చ తథా ముకుళితానపి
పాదపాన్ విహగా కీర్ణాన్ పవనాధూతమస్తకాన్. ౧౧
హంసకారండవాకీర్ణా వాపీః పద్మోత్పలాయుతాః
ఆక్రీడాన్ వివిధాన్ రమ్యాన్ వివిధాంశ్చ జలాశయాన్. ౧౨
సంతతాన్ వివిధైర్వృక్షై స్సర్వర్తుఫలపుష్పితైః
ఉద్యానానిచ రమ్యాణి దదర్శ కపికుంజరః. ౧౩

టీక॥కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; సరళాన్=సరళ

వృక్షంబులను; కర్ణికారాంశ్చ=కొండగోఁగుచెట్లను; సుపుష్పితాన్ = చ

కక్కఁగాఁబూచియుండు, ఖర్జూరాం
శ్చ = ఖర్జూరపుచెట్లను ; ప్రియా
ళాన్ = మోరటిచెట్లను ; ముచుళిందాం
శ్చ = నిమ్మచెట్లను, కుటజాన్ = కొండమ
ల్లెచెట్లను; కేతకానపి = మొగలిచెట్లను;
గంధపూర్ణాన్ = వాసనతోనిండిన ;
ప్రియంగూంశ్చ = పిప్పలిచెట్లను; నీ
పాన్ = మంకెనచెట్లను; సప్తచ్ఛదాం
స్తథా = ఏడాకులయరఁటిచెట్లను; అస
నాన్ = వేఁగిసచెట్లను ; కోవిదారాం
శ్చ = కాంచనచెట్లను ; పుష్పితాన్ =
పూచిన; కరవీరాంశ్చ = గన్నేరుచెట్ల
ను; పుష్పభారనిబద్ధాంశ్చ = పూలబరు
వుచేఁగట్టఁబడినవియు (వంగినవియున
నుట); తథా = అట్లు; ముకుళితానపి =
మొగ్గలుగల్గినవియును ; విహగాకీ
ర్ణాన్ = పక్షులచే వ్యాపింపఁబడినవి
యు; పవనాధూతమస్తకాన్ = గాలి
చేఁగదలింపఁబడినశిఖరములుగలవియు
నగు; పాదపాన్ = చెట్లను, హంస
కారండవాకీర్ణాః = హంసలచేత
ను, కన్నెలేళ్లచేతను వ్యాపింపఁబడిన
వియును; పద్మోత్పలాయుతాః = తా
మరపూలతోను గలువలతోను గూడినవి
యునగు; వాపీః = నడబావులును;
వివిధాన్ = నానావిధములును; ర
మ్యాన్ = మనోహరంబులునగు ; ఆ
క్రీడాన్ = పట్టణవాసులయుద్యానవ
నంబులను; సర్వర్తుఫలపుష్పితైః = స
మస్తములయినఋతువులయందుఁగల్గు
ఫలములుగలవియుఁబూచినవియును ;
వివిధాన్ = నానావిధంబులునగు; వృ
క్షైః = చెట్లచేత; సంతతాన్ = వ్యాపిం
పఁబడినవియు; వివిధాన్ = నానావిధం
బులునగు; జలాశయాంశ్చ = కోనేటుల
ను; రమ్యాణి = సుందరంబులయిన; ఉ
ద్యానానిచ = రాజుయొక్కయుద్యాన
వనంబులను; దదర్శ = చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు, ఆ
లంబపర్వతంబునందుండి, లంకాపురిచు
ట్టునుండు, సరళంబులుఁగొండగోఁగు
లుఁజక్కఁగాఁ బూచియున్న ఖర్జూ
రంబులు మోరటులుజంబీరంబులుఁగొం
డమల్లెలు మొగలులుమంచివాసన గల
పిప్పళ్లుమంకెనలు నేఁడాకులయరంటు
లు వేఁగిసలుఁగాంచనములుఁ బుష్పితం
బులగు గన్నేరులు మొదలగు వృక్షం
బులను, మఱియుఁజక్కఁగాఁ బూచి
యున్నందునఁ బూలబరువునంజేసివం
గినవియునట్లుమొగ్గలువిడిచి యుండినవి
యుఁబక్షులచే నాశ్రయింపఁబడి గాలి
కింగదలుకొమ్మలుగలవియునగు వృక్షం
బులను, హంసలుఁగారండవంబులు మొద
లగుపక్షులచేమనోహరంబులై కమలం

లంబులుఁగలువలుంగలిగియొప్పుచుండు నడబావులను, నానావిధంబులగు సుందరంబులయిన పౌరజనోద్యానంబులను, సమస్తఋతువులంగలుగుఫలంబులును పుష్పంబులునుంగల నానావిధంబులగు వృక్షంబులచేనొప్పుచుండు పలుదెఱంగులయినకోనేటులను, మఱియు మనోహరంబులగు రాజోద్యానంబులనుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

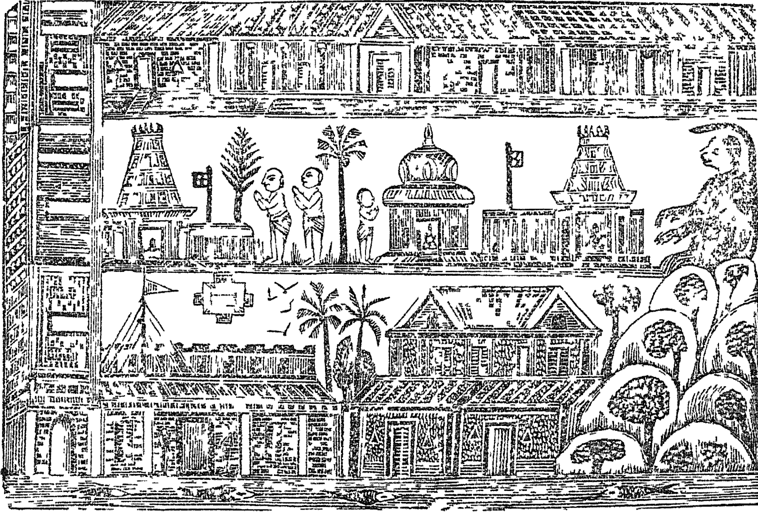
సమాసాద్య చ లక్ష్మీవాన్ లంకాం రావణపాలితామ్
పరిఖాభి స్సపద్మాభి స్సోత్పలాభి రలంకృతామ్. ౧౪
సీతాపహరణార్థేన రావణేన సురక్షితామ్
సమంతా ద్విచరద్భిశ్చ రాక్షసై రుగ్రధన్విభిః. ౧౫
కాంచనేనా వృతాం రమ్యాం ప్రాకారేణ మహాపురీమ్
గృహైశ్చ గ్రహసంకాశై శ్శారదాంబుదసన్నిభైః. ౧౬
పాండురాభిః ప్రతోళీభి రుచ్చాభి రభిసంవృతామ్
అట్టాలకశతాకీర్ణాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్. ౧౭
తోరణైః కాంచనై ర్దివ్యై ర్లతాపఙ్క్తి విచిత్రితైః
దదర్శ హనుమాన్ లంకాం దివి దేవపురీం యథా. ౧౮

టీక॥ లక్ష్మీవాన్ = కాంతిగలకి హనుమాన్ = హనుమంతుండు; రావణపాలితాం = రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం = లంకాపట్టణమును; సమాసాద్య చ = చేరియు; సపద్మాభిః = తామరపూలతోఁ గూడినవియును; సోత్పలాభిః = కలువలతోఁగూడినవియునగు; పరిఖాభిః = అగడ్తలచేత; అలంకృతాం = అలంకరింపఁబడినదియును; సీతాపహరణార్థేన = సీతయొక్కయపహరించుటయనెడుప్రయోజనముచేత; రావణేన = రావణునిచేతను; సమంతాత్ = అంతటను; విచరద్భిః = తిరుగుచుండు; ఉగ్రధన్విభిః = భయంకరంబులగువిండ్లుగల; రాక్షసైశ్చ = రాక్షసులచేతను; సురక్షితాం = చక్కఁగాఁగాపాడఁబడినదియును; కాంచనేన = బంగారువికారమయిన; ప్రాకారేణ = ప్రహరిచేత; ఆవృతాం = చుట్టఁబడినదియును; శారదాంబుదసన్నిభైః = శరదృతువునందలిమే

ఘంబులతో సమానములైనవియు; గ్ర
హసంకాశైః= చంద్రుండు మొదలగు
గ్రహంబులతో సమానములునగు; గృ
హైశ్చ=ఇండ్ల చేతను; పాండురాభిః=
తెల్లనివియును; ఉచ్చాభిః=ఉన్నతములు
నగు(వీధులయందుఁ దెల్లఁదనమునౌన్న
త్యములేకున్ననువాని ప్రక్కనుండు గృ
హంబుల సంబంధంబునం జేసి యారో
పింపఁబడినవి); ప్రతోళీభిః=వీధులచేత;
అభిసంవృతాం = అంతటను గప్పఁబడి
నదియును, వ్యాపింపఁబడినదియునను
ట; అట్టాలకశతాకీర్ణాం=కోటబురు
జులయొక్క నూఱులచే వ్యాపింపఁబడిన
దియును; పతాకాధ్వజమాలినీం, పతా
కా=చిత్తరువు వ్రాసిన టెక్కెములయొ
క్కయు, ధ్వజ=మత్స్యమకరాదులచే
నంకితంబులయిన రాజచిహ్నంబులగు
టెక్కెములయొక్కయు, మాలినీం=ప
జ్క్తులుగలదియును; కాంచనైః=బం
గారు వికారములును; దివ్యైః = శ్రేష్ఠ
ములును; లతాపజ్క్తివిచిత్రితైః=తీఁగె
లవంటి రేఖలచేఁ జిత్తరువులు వ్రాయఁబ
డినవియునగు; తోరణైః= ద్వారముల
తో; యుతాం(అధ్యాహృతము)=కూ
డినదియునగు; దివి=స్వర్గమునందు;
స్థితాం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; దేవ
పురీంయథా= దేవతలపట్టణమగునమ
రావతివలె నున్నదియునగు; మహాపు
రీం= గొప్పపట్టణమయిన; లంకాం=
లంకను; దదర్శ=చూచెను.

విజయసూచకంబగు కాంతి నొంది
యుండు నా హనుమంతుండు, అట్లు రా
వణుని చేఁ బాలింపఁబడు లంకాపురిం జే
రి, కమలంబులను గలువలనుం బోలుచున
గడ్తలచేఁ జుట్టఁబడి, సీతనపహరించి
యుండుటం జేసి, యుద్ధంబునకు రా
ముండు వచ్చుననుశంకవలన, రావణుని
చేతను, భయంకరంబులగు ధనువులు ధ
రించియంతటనుం దిరుగుచుఁ గాచుచుం
డు రాక్షసులచేతను, ఎవ్వరును లోనికిం
జొరకుండునట్లు చక్కఁగా రక్షింపఁ
బడుచుఁ, గాంచనమయంబగు ప్రాకా
రంబుచే నావృతంబై, రమణీయంబై, తె
ల్లగానత్యున్నతంబులయి యుంటం జే
సి శరత్కాలంబునందలి మేఘంబులను
జంద్రశుక్రాది గ్రహంబులనుం బోలు
గృహంబుల నొప్పుచుండు వీధులం
బూర్ణంబై, లెక్కలేని కోటబురుజులు
గలిగి, సాధారణములగు టెక్కెములను
రాజకీయంబులగు ధ్వజంబులనుం బోలు
చుచు, హిరణ్మయంబులై దివ్యంబులై
తీఁగెలం బోలు రేఖలం జిత్రితంబులై
యుండు ద్వారంబులనలంకృతంబై, స్వ
ర్గంబుననుండు నమరావతియుంబోలెఁ

జూపట్టుచుండు, లంకాపురిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

గిరిమూర్ధ్ని స్థితాం లంకాం పాండురై ర్భవనైశ్శుభైః
దదర్శ స కపిశ్రేష్ఠః పుర మాకాశగం యథా. ౧౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరులలో మేటియగు; సః=ఆహనుమంతుండు; పాండురైః=తెల్లనివియును; శుభైః=మంగళకరంబులునగు; భవనైః = గృహంబులతో; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=కూడినదియును; గిరిమూర్ధ్ని=త్రికూటపర్వతముయొక్క శిఖరమునందు; స్థితాం=ఉన్నదియును, కావుననే; ఆకాశగం=ఆకాశమునుబొందియున్న; పురం యథా(స్థితాం)= పట్టణమువలెనున్నదియునగు; లంకాం=లంకాపట్టణమును; దదర్శ=చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు, సున్నముపూసియుంటంజేసి తెల్లనివై మంగళకరంబులైనగృహంబులుగలిగి పొడవైనత్రికూట శిఖరంబునందుండునదికావున, ఆకాశమునందుండు పట్టణంబనందగి యొప్పుచున్నలంకాపట్టణంబుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

"లంకంజూచెను" అని పలుమాఱు చెప్పుట, లంకలోనున్నయితరవిశేషంబులంజెప్పుటకును, మఱికొన్ని యుప

మానంబులుం జెప్పుటకును, అని, తెలియనది.

పాలితాం రాక్షసేంద్రేణ నిర్మితాం విశ్వకర్మణా
ప్లవమానా మివాకాశే దదర్శ హనుమాన్పురీమ్. ౨౦
("హనుమానక్రపిః" అని పాఠాంతరము.)

టీక॥ కపిః (పాఠాంతరమందు)=కోఁతియయిన; హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసులకుఁబ్రభువయిన రావణునిచేత; పాలితాం=రక్షింపఁబడినదియు; విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; నిర్మితాం=చేయఁబడినదియును; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; ప్లవమానామివ (స్థితాం)=తేలుచున్నది వలెనున్నదియునగు; పురీం=లంకాపట్టణమును; (పాఠాంతరమందు) పురీం(అధ్యాహృతము)= లంకాపట్టణమును, దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, రాక్షసులకందఱకుఁబ్రభువయిన రావణునిచేరక్షింపఁబడుచు, విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడి, పర్వతశిఖరంబున నున్నదగుటం జేసి, యాకాశంబునం దేలుచుండునట్లు చూపట్టుచున్నలంకాపట్టణంబుఁ జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వప్రప్రాకారజఘనాం విపులాంబునవాంబరామ్
శతఘ్నీశూలకేశాంతా మట్టాలకవతంసకామ్. ౨౧
మనసేవ కృతాం లంకాం నిర్మితాం విశ్వకర్మణా

టీక॥ హనుమాన్= (అధ్యాహృతము)=హనుమంతుండు; వప్రప్రాకారజఘనాం=కోటకొఱడును గోటగోడయు నెమొలక్రింది భాగము గాఁగలదియును; విపులాంబునవాంబరాం= అధికమయినసీళ్లుగలసముద్రంబె నూతనవస్త్రము గాఁగలదియును; శతఘ్నీశూలకేశాంతాం=నాలుగుమూరల నిడివిగలయినుపముండ్లకట్టెబును శూలంబులునె వెండ్రుకలునువానిమొనలును గాఁగలదియును; అట్టాలకవతంసకాం= కోటబురుజులెచెవిమీఁదియలంకార పుష్పంబులు గాఁగలదియును; విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; నిర్మితాం=చేయఁబడినదియును; మనసా=మనసుచేత; కృతామివ(స్థితాం)=చేయఁబడినదివోలె

నున్నదియగు లంకాం=లంకను, దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుండు, కోటకొఅడులును కోటగోడలును జఘనము గాను, సముద్రంబునూతినవస్త్రంబు గాను, నాలుగు మూరలనిడివిగల యీనుపముండ్ల కట్టులు శూలంబులును దల వెండ్రుకలు గాను, గోటబురుజులు చెవిమీఁదియలంకారపుష్పంబులు గాను, ఒప్పుచుండఁగా, సుందరవనితయుంబోలెశోభిల్లుచు, వాస్తవంబుగా విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడినదయ్యు, మహానుభావుండెవ్వండో మనంబున నె సృజించి యుండును" అనిమెన్నందగియుండు, నాలంకాపురిఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వార ముత్తర మాసాద్య చింతయామాస వానరః. ౨౨

టీక॥వానరః=హనుమంతుండు; ఉత్తరం= ఉత్తరపుదిక్కునందు; ద్వారం=వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

హనుమంతుండు, అట్టులాలంకాపురియుత్తరపు దిక్కునందలిద్వారంబుఁజేరి, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కైలాసశిఖరప్రఖ్యా మాలిఖంతీ మివాంబరమ్
డీయమానా మి వాకాశ ముచ్ఛ్రితై ర్భవనోత్తమైః. ౨౩
సంపూర్ణాం రాక్షసై ర్ఘోరై ర్నాగై ర్భోగవతీ మివ
అచింత్యాం సుకృతాం స్పష్టాం కుబేరా ధ్యుషితాం పురా. ౨౪
దంష్ట్రిభి ర్బహుభి శ్శూరై శ్శూలపట్టసపాణిభిః
రక్షితాం రాక్షసై ర్ఘోరై ర్గుహా మాశీవిషైరివ. ౨౫
తస్యాశ్చ మహతీం గుప్తిం సాగరంచ నిరీక్ష్యసః
రావణంచ రిపుం ఘోరం చింతయామాస వానరః. ౨౬

టీక॥సః=ఆ; వానరః = హనుమంతుండు; కైలాసశిఖరప్రఖ్యాం= కైలాసపర్వతముయొక్కశిఖరముతోసమానమయినదియును; ఉచ్ఛ్రితైః=ఉన్నతములయిన; భవనోత్తమైః=గృహశ్రేష్ఠములచేత; అంబరం=ఆకాశమును ; ఆలిఖంతీమివ(స్థితాం) = ఒరయుచున్నదివోలెనున్నదియును; ఆకాశం= ఆకా

శమునుగూర్చి; డీయమానామివ (స్థితాం) = ఎగురుచున్నదివలెనున్నదియును; ఘోరైః = భయంకరులగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; సంపూర్ణాం = నిండినదియును, కావున నే; నాగైః = సర్పములచేత; సంపూర్ణాం (అధ్యాహృతము) = నిండిన; భోగవతీమివ (స్థితాం) = భోగవతీపురివలెనున్నదియును; అచింత్యాం = ఎన్నఁగూడనిదియును; సుకృతాం = చక్కఁగా నిర్మింపఁబడినదియును; స్పష్టాం = వెల్లడియైనదియును; పురా = మున్ను; కుబేరాధ్యుషితాం = కుబేరునిచేనధిష్ఠింపఁబడినదియును; దంష్ట్రిభిః = కోఱలుగలవారును; బహుభిః = అనేకులును; శూరైః = యుద్ధమునందుభయములేని వారును; శూలపట్టిసపాణిభిః = శూలములును అడ్డకత్తులును హస్తములందుఁ గలవారును, ఘోరైః = భయంకరులునగు; రాక్షసైః = రక్కసులచేత; రక్షితాం = కాపాడఁబడినదియును, కావున; ఆశీవిషైః = సర్పములచేత; రక్షితాం = (అధ్యాహృతము) కాపాడబడిన; గుహామివ (స్థితాం) = గుహయుంబోలెనున్నదియునగు; లంకాం (అధ్యాహృతము) = లంకను; తస్యాః = ఆలంకయొక్క; మహతీం = గొప్పదియగు; గుప్తించ = కాపాడువిధమును; సాగరంచ = సముద్రమును; ఘోరం = భయంకరుండును; రిపుం = శత్రువునగు; రావణంచ = రావణునిని; నిరీక్ష్య = చూచి; చింతయామాస = ఆలోచించెను.

ఆహనుమంతుండు, తెల్లగానత్యున్నతంబైయుంటంజేసి, కైలాసశిఖరంబుంబోలుచు నున్నతంబులగు మేలయినగృహంబులుగలుగుటంజేసి, యాకాశంబునొరయుచున్నదివోలె నాకాశంబునకెగిరిపోవునదివోలెఁ జూపట్టుచు, భయంకరులగు రాక్షసులచేసంపూర్ణంబై సర్పంబులనిండియుండు భోగవతీపురియుంబోలెఁ బ్రకాశించుచు, మనంబున నెన్నుటకునలవిగానిదై, విశ్వకర్మచేఁ జక్కఁగానిర్మింపఁబడి, యన్నిటనుస్పష్టంబై, పూర్వము కుబేరున కునికిపట్టైనదై, యిప్పుడా కుబేరునకుంగూడ లోనికింజొరనలవిగానిదై, కోఱలుగల్గి శూలంబులఁ బట్టిసంబులఁ గేలందాల్చియుండుశూరులగుననేకరాక్షసులచేరక్షితంబై, సర్పంబులచేరక్షింపఁబడుగుహయుంబోలె వెఱపుఁ బుట్టింపుచున్న, యాలంకాపట్టణంబుఁ జూచి, దానిరాక్షసులురక్షించురీతినరసి దాఁటనలవిగానిసముద్రముఁదలంచుకొని, రావణునిభయంకరుండగు, శత్రునిగాఁ దెలిసికొని,

యిట్లని,యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆగత్యాపీహ హరయో భవిష్యంతి నిరర్థకాః
నహి యుద్ధేన వై లంకా శక్యా జేతుం సురైరపి. ౩౭

టీక॥హరయః=వానరులు; ఇహ=ఇచ్చటికి;ఆగత్యాపి=వచ్చియును; నిరర్థకాః=ప్రయోజనములేనివారలు;భవిష్యంతి=కాఁగలరు. లంకా=లంకాపట్టణము; యుద్ధేన = యుద్ధముచేత; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) సురైరపి= దేవతలచేతనుంగూడ; జేతుం=జయించుటకు; శక్యానహి=అలవియయినదికాదుగదా!

వానరులు, దుస్తరంబగు నీసముద్రంబు దాఁటి యిచ్చటికివచ్చుటయేదుర్లభంబు; ఈలంకను దేవతలుఁ గూడ యుద్ధంబునజయింపంజాలరు గావున, అట్లు రాఁగలిగి వచ్చినను బ్రయోజనంబులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాంతు విషమాం దుర్గాం లంకాం రావణపాలితామ్
ప్రాప్యాపి స మహాబాహుః కిం కరిష్యతి రాఘవః. ౩౮

టీక॥విషమాం=కష్టమయినదియు; దుర్గాం = ప్రవేశింపఁగూడనిదియును;రావణపాలితాం= రావణునిచేరక్షింపఁబడినదియునగు; ఇమాం=ఈ; లంకాంతు=లంకను;ప్రాప్యాపి=పొందియును; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; సః=అట్టి, ఏడుసాలవృక్షంబులఁ బర్వతంబునుభూమినిఒక్కబాణంబున ఛేదించిన,యనుట; రాఘవః=రాముఁడు;కిం=ఏమి; కరిష్యతి= చేయఁగలఁడు?

రాముఁడు,మహాబాహుండయ్యును సప్తసాలంబులఁ బర్వతంబు భూమినొక్కబాణంబునవిదళించినమహాపరాక్రమశాలియయ్యును,నిచ్చటికి,దుస్తరంబగుసముద్రంబు దాఁటివచ్చుటయేయసాధ్యంబు; అట్లు రాఁగలిగివచ్చినను, అతివిషమంబై, లోనికిం జొరనశక్యంబై, రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచున్న యీ లంకయం, దేమిసేయఁగలఁడు?

అని, తాత్పర్యము.

అవకాశో న సాంత్వస్య రాక్షసే ష్వభిగమ్యతే
న దానస్య న భేదస్య నైవయుద్ధస్య దృశ్యతే. ౨౯

టీక॥ సాంత్వస్య=మంచిమాటకు; అవకాశః= ఎడము; రాక్షసేషు = రాక్షసులయందు; నాభిగమ్యతే= తెలియఁబడదు. దానస్య=ఈవికిని;న(అవకాశః)= ఎడములేదు . భేదస్య=ఒండొరులకుఁగలహముఁబుట్టించుటకును , న=లేదు; యుద్ధస్య=యుద్ధమునకు , నైవదృశ్యతే=చూడఁబడనేలేదు, అగపడనేలేదనుట.

రాక్షసులు అతిక్రూరులు కావున , వారలయందుసామోపాయము పనికిరాదు; వారలకుధనంబు పుష్కలంబుగానున్నదికావున, దానోపాయము నుపయోగించదు,బలగర్వితులు కావున, భేదోపాయంబునను బ్రయోజనంబులేదు,అతిబలిష్ఠులు,కావున, యుద్ధంబునకవకాశంబె లేదు.అని, తాత్పర్యము.

చతుర్ణామేవ హి గతి ర్వానరాణాం మహాత్మనామ్
వాలిపుత్రస్య నీలస్య మమ రాజ్ఞశ్చ ధీమతః. ౩౦

టీక॥మహాత్మనాం= అధికమయిన పరాక్రమముగల; వానరాణాం=వానరులలోపల; వాలిపుత్రస్య= వాలియొక్కకొడుకయినయంగదునకును; నీలస్య=నీలునకును;మమ=నాకును; ధీమతః=అధికమయినబుద్ధిగల; రాజ్ఞశ్చ= రాజయినసుగ్రీవునకును,చతుర్ణామేవ=నల్వురకే; గతిః=ఇక్కడికి, వచ్చుట; సంభావితా(అధ్యాహృతము)=చక్కఁగాఁదలంపఁబడినది.

మహాపరాక్రమశాలులగువానరులలోపల,వాలికుమారుండగు నంగదుండును నీలుండును నేనునుబుద్ధిమంతుండగువానరరాజుండైన సుగ్రీవుండును,ఈ నల్వురుమాత్రంబె, సముద్రంబుఁదాఁటి యిచ్చటికి రాఁగలరు;మఱియెవ్వరికినలవిగాదు.అని, తాత్పర్యము.

యావ జ్జానామి వైదేహీం యది జీవతివా నవా
తత్రైవ చింతయిష్యామి దృష్ట్వా తాం జనకాత్మజామ్. ౩౧

టీక॥"యదిజీవతివా= ("యది"యనునదిసందేహవాచకము. "వా" అనునదిపక్షవాచకము.) బ్రతికియున్నదా?నవా=లేదా? ఇదం(అధ్యాహృతము)=దీనిని, వైదేహీం=సీతనుగూర్చి;జానామియావత్ = (భవిష్యదర్థమందులట్) తెలిసికొనఁబోవుచునెయున్నాను.యదిజీవతి(అధ్యాహృతము)= బ్రతుకియుండునేని;తాం=ఆ; జనకాత్మజాం=జనకునికూఁతురయినసీతను;దృష్ట్వా=చూచి;తత్రైవ=అప్పుడె; చింతయిష్యామి=ఆలోచించెదను.

ఇప్పుడెందుకీవిచారము? సీతబ్రతికియున్నాదా?లేదా? యనితెలిసికొనఁబోవుచునేయున్నాను; బ్రతికియుండునేని,యాసీతంబూచి, యప్పుడె, యాలోచించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంచింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః
గిరిశృంగే స్థిత స్తస్మిన్ రామస్యాభ్యుదయే రతః. ౩౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు;తస్మిన్=ఆ;గిరిశృంగే= లంబపర్వతముయొక్క శిఖరమునందు,స్థితః=ఉన్నవాఁడై;రామస్య=రామునియొక్క; అభ్యుదయే=అభివృద్ధియందు; రతః=ఆసక్తుఁడై;ముహూర్తం=కొంచెముసేపు;సంచింతయామాస=చక్కఁగానాలోచించెను.

అటుపిమ్మట,వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు, ఆలంబపర్వతశిఖరంబునందుండి,రామునియభ్యుదయంబుఁగోరి,మఱల,నిట్లని, చక్కఁగానాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

అనేన రూపేణ మయా న శక్యా రక్షసాం పురీ
ప్రవేష్టుం రాక్షసై ర్గుప్తా క్రూరై ర్బలసమన్వితైః. ౩౩

టీక॥ క్రూరైః=దయలేనివారును; బలసమన్వితైః=బలముతోఁ గూడినవారునగు;రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; గుప్తా=రక్షింపఁబడిన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; పురీం=పట్టణమైనలంకను;మయా=నాచేత;అనేన=ఈ; రూపేణ=ఆకారముతో;ప్రవేష్టుం= ప్రవేశించుటకు; శక్యాన=అలవికాదు.

రాక్షసపట్టణంబగు నీలంకాపురిని, గ్రూరులును బలిష్ఠులునగు రాక్షసు లంత టను రక్షించుచున్నారు; కావున, నేను, ఈరూపంబుతోనే, దీనిం బ్రవేశింపనలవి గాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రౌజసో మహావీర్యా బలవంతశ్చ రాక్షసాః
వంచనీయా మయా సర్వే జానకీం పరిమార్గతా. ౩౪

టీక॥ ఉగ్రౌజసః = భయంకరంబగు నుత్సాహముగలవారలును; మహావీర్యాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల వారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయిన బలముగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; జానకీం = సీతను; పరిమార్గతా = వెదకుచున్న; మయా = నాచేత; వంచనీయాః = మోసపుచ్చఁదగినవారలు.

నేను, సీతను వెదకునపుడు, భయంకరంబగు నుత్సాహంబుగలవారు మహాపరాక్రమశాలులు బలవంతులునగు రాక్షసులకెవ్వరికిని, గనుపడక, వారలనందఱను, మోసపుచ్చవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్యాలక్ష్యేణ రూపేణ రాత్రౌ లంకా పురీ మయా
ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం మే కృత్యం సాధయితుం మహత్. ౩౫

టీక॥ మే = నాయొక్క; మహత్ = గొప్పదైన; కృత్యం = కార్యమును; సాధయితుం = సాధించుటకై; మయా = నాచేత; లక్ష్యాలక్ష్యేణ = చూడఁదగినదియుఁ జూడఁదగనిదియునైన, మిక్కిలియుఁ బెద్దదియుమిక్కిలియుఁ జిన్నదియుఁగానియనుట; రూపేణ = ఆకారముతో; రాత్రౌ = రాత్రియందు; లంకా = లంకాపట్టణము; ప్రవేష్టుం = ప్రవేశించుటకు; ప్రాప్తకాలం = ఉచితము.

నేను, మిక్కిలియుఁ బెద్దరూపముతో లంకం బ్రవేశింతునేని, నన్ను రాక్షసులుపట్టుకొందురు, మిక్కిలియుఁ జిన్నరూపముతోఁ బ్రవేశింతునేని, లంకాపురియంతయుఁ గలయందిరుగుటకువీలు కాదు; కావున, సీతను వెదకుటయనెడునాదుగొప్పకార్యమును సాధించుకొనుటకై, నేను, రాత్రియందు, మిక్కి-

లియుఁబెద్దదియుమిక్కిలియుఁ జిన్నదియుఁగాని శరీరంబువహించి,లంకంబ్రవేశించుటయు క్తము.అని, హనుమంతుండాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం పురీం తాదృశీం దృష్ట్వా దురాధర్షాం సురాసురైః
హనుమాన్ చింతయామాస వినిశ్చిత్య ముహుర్ముహుః. ౩౬

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు;తాదృశీం=అట్టిదియును; సురాసురైః=దేవతలచేత నసురులచేతను; దురాధర్షాం=ఎదిరింపఁగూడనిదియునగు;తాం=ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును;దృష్ట్వా=చూచి;వినిశ్చిత్య = నిశ్చయించి;ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి;చింతయామాస=ఆలోచించెను.

హనుమంతుండు, పైఁజెప్పఁబడినట్లుచక్కఁగారక్షింపఁబడి దేవతలకున సురులకునెదిరింపనలవిగాకుండునాలంకాపురింజూచి, సీతనువెదకురీతినినిశ్చయించియుఁ, గార్యంబు సెడుననుభయంబునంజేసి, మాటిమాటికి, నిట్లని,యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కేనోపాయేన పశ్యేయం మైథిలీం జనకాత్మజాం
అదృష్టో రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా. ౩౭

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము)= నేను;రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసులకుఁబ్రభువును;దురాత్మనా=దుష్టమగుస్వభావంబుగలవాఁడునగు; రావణేన=రావణునిచేత; అదృష్టః=చూడఁబడనివాఁడనై;జనకాత్మజాం= జనకునికూఁతురయిన;మైథిలీం=మిథిలయందుఁబుట్టినసీతను;కేన=ఏ;ఉపాయేన = ఉపాయముచేత;పశ్యేయం=చూతును?

రావణుం,డతిబలవంతులనివినుతికెక్కినరాక్షసులకందఱకును బ్రభుండు, దురాత్ముండును,గావున, ననుంజూచునేని,యూరకుండఁడు, దూతయనివదలఁడు,మఱి; పట్టుకొనిబంధించినానాప్రకారంబులంగాఁజియపెట్టును; దానంజేసి,కార్యభంగంబగు;కాఁబట్టి, నేనతనికండ్లంబడకయే, జనకునికూఁతురగుసీతను,వెదకవలయును; దానికేమియుపాయంబు?

అని, తాత్పర్యము.

న వినశ్యేత్కథం కార్యం రామస్య విదితాత్మనః
ఏకామేకశ్చ పశ్యేయం రహితే జనకాత్మజామ్. ౩౮

టీక॥ విదితాత్మనః=తెలియఁబడిన పరమాత్మగల; రామస్య=రామునియొక్క; కార్యం=పని; కథం=ఎట్లు; నవినశ్యేత్=చెడకుండును? అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఏకః=ఒక్కఁడనై; ఏకాం = ఒక్కతెయయిన; జనకాత్మజాం=జనకునికూఁతురయినసీతను; రహితే=ఏకాంతమునందు; (కథం) పశ్యేయంచ=ఎట్లుచూతును?

పరమాత్మజ్ఞానియగు రామునికార్యంబు సెడకుండుటకేమి యుపాయంబు? నే, నెవ్వరులేకుండునప్పుడు, ఒక్కఁడుగానే, యేకాంతమందు, ఒక్కతేగానేయున్నసీతంజూచుట, యెట్లు, పొసఁగును. అని, తాత్పర్యము.

భూతాశ్చార్థా విపద్యంతే దేశకాలవిరోధితాః
విక్లబం దూతమాసాద్య తమస్సూర్యోదయే యథా. ౩౯

టీక॥ భూతాః=సిద్ధములయిన, సిద్ధప్రాయములైన, కొంచెముతక్కువగానెఱవేఱిన, యనుట, అర్థాశ్చ= పనులును; విక్లబం=ధైర్యములేని, వివేకములేనియనుట; దూతం=భృత్యుని; ఆసాద్య=పొంది; దేశకాలవిరోధితః= దేశముచేతను గాలముచేతనువిరోధముగలిగినవై; సూర్యోదయే= సూర్యునియొక్కపొడుచుటయందు; తమోయథా=చీఁకటివలె; విపద్యంతే=నశించుచున్నవి.

ఉపాయంబులచే, సిద్ధప్రాయంబులుగాఁ జేయఁబడినకార్యంబులుఁ గూడ, నాలోచించి చేయం జేతఁగానివివేకశూన్యుఁడగు దూతచేనడుపఁబడునేని, దేశకాలవిరోధంబునొంది, సూర్యోదయకాలంబునఁజీఁకట్లు నశించునట్లు, నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అర్థానర్థాంతరే బుద్ధిర్నిశ్చితాపి న శోభతే
ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానినః. ౪౦

టీక॥ అర్థానర్థాంతరే= కార్యాకార్యవిషయమందు; నిశ్చితా=నిర్ణ

యింపఁబడిన; బుద్ధిరపి= ఉపాయము గూడ; విక్లబం,దూతం, ఆసాద్య (అధ్యాహృతము)=వివేకము లేనిదూతను బొంది;నశోభతే=ప్రకాశింపదు.పండితమానినః=పండితునియొక్క యహంకారముగల,తాముపండితులు కాకపోయినను బండితులమందు నహంకారమ మాత్రము గలవారైన యనుటః దూతాః=భృత్యులు;కార్యాణి=పనులను; ఘాతయంతిహి = చెఱఁచుచున్నారు గదా!

తమకుఁబాండిత్యము లేకపోయినను దాను పండితులని యహంకరించియుండునవివేకులయినదూతలు, ఆలోచించిచేయంజేతఁగానివారలై,తమకాజ్ఞాపింపఁబడిన కార్యములను జెఱుచుదురు; కావున, రాజనుమంత్రులనుంజేరి, ‘ఇది కార్యము, ఇదియకార్యము” అని, యెంత యాలోచించి నిశ్చయించి నను, వారినిశ్చయము, దూతయవివేకుఁడైనచో,నెంతమాత్రమునుపయోగింపదు.అని, తాత్పర్యము.

న వినశ్యేత్కథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్
లంఘనంచ సముద్రస్య కథం ను న వృథా భవేత్. ౪౧

టీక॥ కార్యం=రామునిపని;కథం=ఎట్లు; నవినశ్యేత్=చెడకుండును? మమ(అధ్యాహృతము)=నాకు ; వైక్లబ్యం=వివేకములేమి; కథం=ఎట్లు; న భవేత్=కలుగకుండును? సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; లంఘనంచ=దాఁటుటయును; కథంను=ఎట్లు;("ను" అనునది ప్రశ్నార్థకము;వృథా = వ్యర్థము; నభవేత్=కాకుండును?

నేను,ఇప్పుడపరాహ్ణకాలంబున నె లంకం బ్రవేశింతునా? పెద్దశరీరంబుతో లంకలోనికిం బోదునా?లేక , చిన్నదేహంబు దాల్చిపోదునా!ఎట్లుచేసిన రామకార్యంబు చెడకుండు ? నాకువివేకశూన్యుండను పేరు రాకుండు? దుస్తరంబగునీసముద్రంబు దాఁటుట వ్యర్థంబు గాకుండు?అని, తాత్పర్యము.

మయి దృష్టేతు రక్షోభీ రామస్య విదితాత్మనః
భవేద్వ్యర్థ మిదం కార్యం రావణానర్థ మిచ్ఛతః. ౪౨

టీక॥ మయి=నేను, రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; దృష్టేతు = చూడఁబడఁగనంతనే; విదితాత్మనః = తెలియఁబడినపరమాత్మగలవాఁడును; రావణానర్థం=రావణునియొక్క కీడును; ఇచ్ఛతః=కోరువాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క; ఇదం=ఈ, కార్యం=పని; వ్యర్థం=ప్రయోజనములేనిది, భవేత్=అగును.

నేను రాక్షసులకగపడుదునేని, రావణునికీడుగోరుచుండు పరమాత్మజ్ఞానియగు రాముని కార్యంబంతయు, నిష్ప్రయోజనంబై, నశించును.

అని, తాత్పర్యము.

నహి శక్యం క్వచి త్స్థాతు మవిజ్ఞాతేన రాక్షసైః
అపి రాక్షసరూపేణ కిముతాన్యేన కేనచిత్. ౪౩

టీక॥ రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; అవిజ్ఞాతేన = తెలిసికొనఁబడని, మయా (అధ్యాహృతము)=నాచేత; రాక్షసరూపేణాపి = రాక్షసులరూపముతోనైనను; క్వచిత్=ఒకానొకచోటను; స్థాతుం=ఉండుటకు; నశక్యంహి=అలవిగాదుగదా! అన్యేన=ఇతరమయిన; కేనచిత్ = ఒకానొకరూపముతో; స్థాతుం, నశక్యమితి (అధ్యాహృతము)=ఉండుట కలవిగాదని; కిముత (వక్తవ్యం)=చెప్పఁబడవలయునా!

నేను, రాక్షసరూపముధరించి రాక్షసులలోఁగలసి, ఈలంకలో నేప్రక్క నున్నను, రాక్షసులు ననుంగనుఁగొందురు, అట్లుండఁగా, నింకనితరమయినవానరరూపము మొదలగునదిధరించి, వారలకుఁదెలియకుండ, నిచ్చట, నెట్లుండనేర్తుఁ? అని, తాత్పర్యము.

వాయురప్యత్ర నాజ్ఞాత శ్చరే దితి మతి ర్మమ
న హ్యస్త్య విదితం కించి ద్రాక్షసానాం బలీయసామ్. ౪౪

టీక॥ "అత్ర=ఈలంకయందు; వాయురపి = వాయువునుగూడ; అజ్ఞాతః=తెలియఁబడనివాఁడై; నచరేత్=తిరుగఁడు." ఇతి=అని; మమ=నాయొక్క; మతిః=నిశ్చయము. బలీయసాం=అధికమయిన బలముగల; రాక్షసానాం=రాక్షసులకు; అవిదితం = తెలియఁబడనిది; కించిత్ = కొంచెమయిన

ను; నాస్తిహి=లేదుగదా!

"బలవంతులగునీరాక్షసులకుఁ దెలియనిదేదియు లేదు; కావున, వాయువుఁగూడ, రూపములేనివాఁడయ్యు, నీరాక్షసులెఱుంగకుండ నీలంకం జొరఁగ లేఁడని నాయభిప్రాయము.

అని. తాత్పర్యము.

లేక; ఈ రాక్షసులు చాలబలవంతులు, వీరలకుఁ దెలియనిదేదియు లేదు; కావున, వాయువుఁగూడ, వారలకుఁదెలియకుండ దొంగతనముగా నీలంకం దిరుగనేరక, వఱియువారలు బలవంతులు, కావునఁ, దన్నెఱింగి పట్టుకొని శిక్షింతురని, భయంబునఁ, దనరాకవీరలకుఁ దెల్పి, వీరల యనుమతినొంది నే, యీలంకలో, సంచరించుననని, నాయభిప్రాయము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహాహం యది తిష్ఠామి స్వేన రూపేణ సంవృతః
వినాశ ముపయాస్యామి భర్తు రర్థశ్చ హీయతే. ౪౫

టీక॥ అహం=నేను; స్వేన=నాదైన; రూపేణ=దేహముచే; సంవృతః=కప్పఁబడినవాఁడనై, కూడినవాఁడనైయనుట. ఇహ=ఈలంకయందు; తిష్ఠామియది=ఉందునేని; వినాశం=చెఱుపును; ఉపయాస్యామి= పొందఁగలను. భర్తుః=ప్రభువగు, రామునియొక్క; అర్థశ్చ=కార్యమును; హీయతే=చెడుచున్నది.

నేనిచ్చట, నాస్వాభావికంబగు రూపముతోఁ గూడియుందునేని, నాకుఁ గీడువాటిల్లును; రాముని కార్యంబును జెడిపోవును.

అని, తాత్పర్యము.

త దహం స్వేన రూపేణ రజన్యాం హ్రస్వతాం గతః
లంకా మభిపతిష్యామి రాఘవ స్యార్థసిద్ధయే. ౪౬

టీక॥ తత్=అందువలన; అహం=నేను; రాఘవస్య=రాముని యొక్క; అర్థసిద్ధయే=కార్యముయొక్క నెఱవేఱుటకొఱకు; రజన్యాం=రాత్రియందు; హ్రస్వతాం=చిన్నశరీరముగలవాఁడగుటను; గతః=పొందినవాఁడనై; స్వేన=నాదైన; రూపేణ = వానరరూపముతో; యుక్తః(అధ్యాహృత

ము) = కూడినవాఁడనై; లంకాం= లంకాపురిని; అభిపత్స్యామి = ప్రవేశించెదను.

కావున, నేను, రాముని కార్యంబు నెఱవేఱుటకై, రాత్రియందు, సూక్ష్మం బగురూపముధరించి, నాదైన వానర రూపంబుతోనే, లంకంబ్రవేశించెదను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య పురీం రాత్రౌ ప్రవిశ్య సుదురాసదామ్
విచిన్వ౯ భవనం సర్వం ద్రక్ష్యామి జనకాత్మజామ్. ౪౭

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; సుదురాసదాం= ఎంతమాత్రమును బవేశింపఁగూడని; రావణస్య= రావణునియొక్క; పురీం= పట్టణమును; రాత్రౌ=రాత్రియందు; ప్రవిశ్య= చొచ్చి; సర్వం=సమస్తమయిన; భవనం=ఇంటిని; విచిన్వ౯=వెదకుచు; జనకాత్మజాం=జనకునికూఁతురయిన సీతను; ద్రక్ష్యామి=చూచెదను.

నేను, ఎంతమాత్రమునుబ్రవేశింప నలవిగాని రావణునిపట్టణంబగులంకను రాత్రియందుఁబ్రవేశించి, అన్నియిండ్లనుం గలయవెదకి, సీతంజూచెదననిహనుమంతుండాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య హనుమా౯ సూర్యస్యాస్తమయం కపిః
ఆచకాంక్షే తదా వీరో వైదేహ్యా దర్శనోత్సుకః. ౪౮

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియును; కపిః=కోఁతియునగు; హనుమా౯= హనుమంతుండు; ఇతి=ఇట్లు; సంచింత్య=ఆలోచించి; తదా=అప్పుడు; వైదేహ్యాః=సీతయొక్క; దర్శనోత్సుకః=చూచుటయందుత్సాహంబు గలవాఁడై; సూర్యస్య= సూర్యునియొక్క; అస్తమయం=అస్తమించుటను; ఆచకాంక్షే=కోరెను.

పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుం, డిట్లాలోచించి, సీతంబూడఁగోరుచు, సూర్యాస్తమయంబు నెదురుసూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సూర్యేచాస్తంగతే రాత్రౌ దేహం సంక్షిప్య మారుతిః
పృషదంశకమాత్రస్స౯ బభూవాద్భుతదర్శనః. ౪౯

టీక॥ మారుతిః=వాయువుయొక్క కొడుకైనహనుమంతుఁడు; సూర్యే=సూర్యుఁడు; అస్తంగతేచ=అస్తమింపఁగానే; రాత్రౌ=రాత్రియందు; దేహం = శరీరమును; సంక్షిప్య=చిన్నదిచేసికొని; పృషదంశకమాత్రః=పిల్లియొక్క ప్రమాణమువంటి ప్రమాణము గలవాఁడు; సన్ = అయి; అద్భుతదర్శనః=ఆశ్చర్యంబు కలిగించునట్టిచూచుట గలవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండు, సూర్యుండస్తమింపఁగానే, రాత్రియందుఁ దనదేహంబునుజిన్నదిగాఁజేసి, పిల్లియంతటి ప్రమాణంబునొంది, చూపరులకాశ్చర్యంబుఁబుట్టించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదోష కాలే హనుమాం స్తూర్ణ ముత్ప్లుత్య వీర్యవాన్
ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్త మహాపథామ్. ౫౦

టీక ॥ వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; హనుమాన్= హనుమంతుండు; ప్రదోషకాలే=మునిమాపుకాలంబునందు, రాత్రియారంభించుకాలంబునందనుట; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; ఉత్ప్లుత్య=ఎగిరి; రమ్యాం= సుందరంబైనదియు; సువిభక్తమహాపథాం=చక్కఁగావిభజింపఁబడినరాజమార్గములుగలదియునగు; పురీం=లంకాపట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను, ప్రవేశింపనారంభించెననుట.

పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు, ప్రదోషకాలమునందు, శీఘ్రముగాఁ, గోతులుపరుగులిడునట్లు, ఎగిరియెగిరినడుచుచు, సుందరంబై చక్కఁగానేర్పఱుపఁబడిన రాజమార్గంబులుగలదైయుండులంకంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదమాలావితతాం స్తంభైః కాంచనరాజతైః
శాతకుంభమయై ర్జాలై ర్గంధర్వ నగరోపమామ్. ౫౧
సప్తభౌమాష్టభౌమైశ్చ స దదర్శ మహాపురీమ్
తలై స్స్ఫటికసంకీర్ణైః కార్తస్వరవిభూషితైః. ౫౨

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు; ప్రాసాదమాలావితతాం=మేడలయొక్కప

జ్వాలలచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కాంచనరాజతైః=బంగారువికారములును వెండివికారములునగు; స్తంభైః=కంబములతోను; శాతకుంభమయైః=బంగారువికారములయిన, జాలైః=కిటికీలతోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=కూడినదియును; గంధర్వ నగరోపమాం=గంధర్వనగరముతోఁ బోల్కి గలదియును (నానావిధములగుమణులతోఁజేయఁబడినగోపురములు మేడలుం గలిగి యాకాశమునందుఁ దోఁచుపట్టణము, గంధర్వనగరంబనంబడును.); సప్తభౌమాష్టభౌమైశ్చ= ఏడంతస్తులుగలమేడలతోనుఎనిమిదంతస్తులు గలమేడలతోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)= కూడినదియు; స్ఫటికసంకీర్ణైః=స్ఫటికమణులతోవ్యాపింపఁబడినవియును; కార్తస్వరవిభూషితైః= బంగారుచే నలంకరింపఁబడినవియునగు; తలైః=ప్రదేశములతో; యుక్తాం(అధ్యాహృతము) = గూడినదియునగు; మహాపురీం= పెద్దపట్టణమయినలంకను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, ఎచ్చోటంజూచినను బాగ్రపాదంబులుగలిగి, బంగారుస్తంభంబులచేతను వెండిస్తంభంబులచేతను అలంకృతంబై, బంగారువికారంబులగు కిటికీలచేఁ బ్రకాశించుచు, గంధర్వనగరంబుతో సాటిసేయందగి, యేడంతస్తుల మేడలు నెనిమిదంతస్తుల మేడలును సాధారణంబుగాఁగలిగి, స్ఫటికమణులతోనిర్మింపఁబడినప్రదేశంబులను, బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన భూములను, ఒప్పుచుండు, లంకాపురింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వైడూర్యమణిచిత్రైశ్చ ముక్తాజాలవిభూషితైః
తలైశ్శుశుభిరే తాని భవనాన్యత్ర రక్షసామ్. ౫౩

టీక॥ అత్ర = ఈలంకయందు, రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; తాని=ఆ, భవనాని=గృహంబులు; వైడూర్యమణిచిత్రైశ్చ= వైడూర్యమణులచేనాశ్చర్యముగలిగించుచుండునవియును; ముక్తాజాలవిభూషితైః=ముత్తెములయొక్క సమూహముచే నలంకరింపఁ బడినవియునగు; తలైః=ప్రదేశములచేత; శుశుభిరే=ప్రకాశించినవి.

లంకాపురియందుండురాక్షసులగృహంబులన్నియు, వైడూర్యమణులనేర్పఱుపఁబడి, ముత్తెములచేనలంకరింపఁ

బడియున్న ప్రదేశంబులచే నెంతయు నొప్పుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనానిచ చిత్రాణి తోరణానిచ రక్షసాం
లంకా ముద్ద్యోతయామాసు స్సర్వత స్సమలంకృతామ్. ౫౪

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; కాంచనానిచ= బంగారువికారములును; చిత్రాణి=నానావిధములగురంగులుగలవియునగు; తోరణానిచ= వెలుపలిద్వారములును; సర్వతః=అంతటను; సమలంకృతాం= చక్కఁగానలంకరింపఁబడిన; లంకాం=లంకాపురిని; ఉద్ద్యోతయామాసుః=ప్రకాశింపఁజేసినవి.

బంగారువికారంబులై పలుదెఱంగులగురంగులుదీర్చియుండు నారాక్షసుల బహిర్ద్వారములును, అంతటను అలంకరింపఁ బడియుండు నాలంకకు, మంతప్రకాశముకలుగఁజేసినవి. అని, తాత్పర్యము.

అచింత్యా మద్భుతా కారాం దృష్ట్వా లంకాం మహాకపిః
ఆసీ ద్విషణ్ణో హృష్టశ్చ వైదేహ్యా దర్శనోత్సుకః. ౫౫
స పాండురోద్విద్ధవిమానమాలినీం
మహార్హజాంబూ నదజాలతోరణాం
యశస్వినీం రావణబాహుపాలితాం
క్షపాచరై ర్భీమబలై స్సమావృతామ్. ౫౬

టీక॥ వైదేహ్యాః=సీతయొక్క; దర్శనోత్సుకః=చూచుటయందు త్సాహముగల; సః=ఆ; మహాకపిః =పెద్దకోఁతియగుహనుమంతుండు; అచింత్యాం= ఎన్నఁదగనిదియును; అద్భుతాకారాం= ఆశ్చర్యముగలిగించు నాకారముగలదియును; పాండురోద్విద్ధవిమానమాలినీం=తెల్లనివియును న్నతములునైన మేడంతస్తుల మేడలయొక్క పఙ్క్తులుగలదియును; మహార్హజాంబూనదజాలతోరణాం=శ్రేష్ఠములయినబంగారువికారములుగలకిటికీలుగల వెలుపలిద్వారములుగలదియును; యశస్వినీం = మంచికీర్తిగలదియును; రావణబాహుపాలితాం=రావణునియొక్కభుజములచేరక్షింపఁబడినదియును; భీమబలైః=

భయంకరమయినబలముగలః క్షపాచరైః=రాక్షసులచేత; సమావృతాం=చుట్టఁబడినదియునగు; లంకాం=లంకాపట్టణమును; దృష్ట్వా=చూచి; విషణ్ణః=దుఃఖముగలవాఁడును; హృష్టశ్చ=సంతసించినవాఁడును; ఆసీత్=ఆయెను.

ఆహనుమంతుండు, ఎన్నటికిఁగూడనలవిగానిదై, చూపరుల కాశ్చర్యంబుఁబుట్టించునదై, తెల్లగానున్నతములయియుండు నేడంతస్తుల మేడలం బూర్ణంబై, మంచిబంగారముతోఁజేయబడినకిటికీలనొప్పుచుండు తోరణంబులనలంకృతంబయి, కీర్తిసంపన్నంబై, రావణునిచేభుజబలంబునఁ బాలింపఁబడుచు, నంతటనువ్యాపించియుండు భయంకరబలులగు రాక్షసులచే రక్షింపఁబడుచున్న, లంకంబూచి, "ఆహా! దీనివానరులెట్లులోఁగొనుదురు?" అనిదుఃఖంబును సీతంజూడఁ గోరువాఁడు కావున, "సీతంజూడఁగలనుగదా!" యని, సంతోషంబునం, బొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రోఽపి సాచివ్య మివాస్య కుర్వన్
తారాగణై ర్మధ్యగతో విరాజన్
జ్యోత్స్నావితానేన వితత్య లోక
ముత్తిష్ఠతే నైకసహస్రరశ్మిః. ౫౭

టీక॥ చంద్రోఽపి=చంద్రుఁడును; నైకసహస్రరశ్మిః=పెక్కువేల కిరణంబులుగలవాఁడై; జ్యోత్స్నావితానేన= వెన్నెలయొక్క యతిశయముచేత ; లోకం=ప్రపంచమును; వితత్య=విరివిగాజేసి; అస్య=ఈహనుమంతునకు; సాచివ్యం=తోడ్పాటును ; కుర్వన్నివ=చేయువాఁడువోలె ; విరాజన్=ప్రకాశించుచు ; మధ్యగతః= నడుముఁబొందినవాఁడై; తారాగణైః (సహ)=నక్షత్రములయొక్క సమూహములతోఁగూడ; ఉత్తిష్ఠతే=లేచుచున్నాఁడు; లేచెననుట.

చంద్రుండును పెక్కువేలకిరణంబులుగలిగి, చంద్రికచే లోకంబులకుఁ బ్రకాశంబుగలిగించి, యీహనుమంతునకు, మైనాకసముద్రులుం బోలె , సాహాయ్యంబుసేయువాఁడువోలె, నక్షత్రంబులనడుమ వెలుంగుచు, నుదయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శంఖప్రభం క్షీరమృణాళవర్ణ
ముద్గచ్ఛమానం వ్యవభాసమానమ్
దదర్శ చంద్రం స హరిప్రవీరః
పోప్లూయమానం సరసీవ హంసమ్. ౫౮

టీక॥హరిప్రవీరః=వానరులలో మిక్కిలియుఁబరాక్రమశాలియగు; సః=ఆహనుమంతుండు; శంఖప్రభం= శంఖముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల వాఁడును; క్షీరమృణాళవర్ణం= పాలయొక్కయుఁ దామరతూండ్లయొక్కయు రంగువంటిరంగుగలవాఁడును; ఉద్గచ్ఛమానం= పైకిలేచుచున్నవాఁడును; వ్యవభాసమానం=మిక్కిలియుఁబ్రకాశించుచున్నవాఁడును; సరసి = కొలంకునందు; పోప్లూయమానం =ఎగురుచున్న; హంసమివ(స్థితం)= హంసపక్షియుం బోలెనున్నవాఁడునగు; చంద్రం=చంద్రుని; దదర్శ=చూచెను.

వానరవీరుండగు నాహనుమంతుండు, శంఖంబునకుం బోలెఁ గాంతిగలిగి పాలును దామరతూండ్లునుం బోలెఁ దెల్లనివర్ణంబునం బ్రకాశించుచునప్పుడ యుదయించుచుఁ గొలంకు నుండి యెగురుచున్నహంసయుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, చంద్రునింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ద్వితీయస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వితీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

తృతీయసర్గప్రారంభః.

స లంబశిఖరే లంబే లంబతోయదసన్నిభే
సత్త్వమాస్థాయ మేధావీ హనూమాన్మారుతాత్మజః. ౧
నిశి లంకాం మహాసత్త్వో వివేశ కపికుంజరః
రమ్యకాననతోయాఢ్యాం పురీం రావణపాలితామ్. ౨

టీక॥ మహాసత్త్వః= అధికమయిన బలముగలవాఁడును, కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుండును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవునికొమరుండును; మేధావీ=బుద్ధిమంతుండునగు; సః=ఆ; హనూమాన్=హనుమంతుండు; లంబే=వంగినదియును, వంగినట్లున్నదియనుట; లంబతోయదసన్నిభే=వంగియున్న మేఘముతోసమానమయినదియునగు; లంబశిఖరే=లంబపర్వతముయొక్క-శిఖరమునందు; సత్త్వం = వ్యవసాయమును; ఆస్థాయ=అవలంబించి; నిశి= రాత్రియందు; రమ్యకాననతోయాఢ్యాం= సుందరములయిన యడవులతోను నీళ్లతోనుగూడినదియును; రావణపాలితాం = రావణునిచే రక్షింపఁబడినదియనగు; లంకాం=లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; వివేశ=ప్రవేశించెను.

మహాబలశాలియు వానరశ్రేష్ఠుండు వాయుదేవుని కుమారుండునగు హనుమంతుండు, వంగినట్లున్నది కావున, వంగియుండు మేఘంబుం బోలెఁ జూపట్టుచున్న యాలంబపర్వతశిఖరంబునం,బిట్లు ధైర్యమవలంబించి, బుద్ధిమంతుండు కావున, రాత్రియందు, సుందరములగు నడవులునుదకంబునుంగలిగి యొప్పుచు రావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచుండు, లంకాపురిం బ్రవేశింపసాగెను. అని, తాత్పర్యము.

శారదాంబుధరప్రఖ్యైర్భవనైరుపశోభితామ్
సాగరోపమనిర్ఘోషాం సాగరానిలసేవితామ్. ౩
సుపుష్టబలసంఘుష్టాం యథైవ విటపావతీమ్

స ౩

చారుతోరణ నిర్యూహాం పాండురద్వారతోరణామ్. ౪
భుజగాచరితాం గుప్తాం శుభాం భోగవతీమివ
తాం స విద్యుద్ఘనాకీర్ణాం జ్యోతిర్మార్గనిషేవితామ్. ౫
మందమారుతసంచారాం యథేంద్ర స్యామరావతీమ్
శాతకుంభేన మహతా ప్రాకారేణాభిసంవృతామ్. ౬
కింకిణీజాలఘోషాభిః పతాకాభి రలంకృతామ్
ఆసాద్య సహసా హృష్టః ప్రాకార మభిపేదివాన్. ౭

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు; శారదాంబుధరప్రఖ్యైః= శరదృతువునందలి మేఘంబులతోసమానములయిన;భవనైః=ఇండ్లచేత;ఉపశోభితాం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును;సాగరోపమనిర్ఘోషాం= సముద్రునిధ్వనితోఁబోలిక-గలధ్వనిగలదియును; సాగరానిలసేవితాం= సముద్రపుగాలిచేసేవింపఁబడినదియును;సుపుష్టబలసంఘుష్టాం= చక్కఁగాఁ బోషింపఁబడినసేనచేఁగలిగినధ్వనిగలదియును ; విటపావతీంయథైవ (స్థితాం)=అలకాపట్టణముంబోలెనున్నదియును; చారుతోరణ నిర్యూహాం= సుందరములయినబహిర్ద్వారంబులందలి మదపుటేనుంగులు గలదియును; పాండుర ద్వారతోరణాం = తెల్లని ద్వారములు బహిర్ద్వారములునుగలదియును; గుప్తాం= రక్షింపఁబడినదియును; శుభాం=మంగళకరంబైనదియును;భుజగాచరితాం=సర్పఁబులచేసంచరింపఁబడిన,భోగవతీమివ(స్థితాం)= భోగవతీపట్టణముంబోలెనున్నదియును;విద్యుద్ఘనాకీర్ణాం=మెఱపులతోఁగూడినమేఘములచే వ్యాపింపఁబడినదియును;జ్యోతిర్మార్గనిషేవితాం= నక్షత్రమార్గంబగునాకాశముచే సేవింపఁబడినదియును (ఈరెండువిశేషణంబులును, అత్యున్నతంబులగు గృహంబుల సంబంధంబునం, గలిగినవి); మందమారుతసంచారాం= తిన్నని గాలియొక్క-తిరుగుటగలదియును; ఇంద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క-; అమరావతీంయథా(స్థితాం)= అమరావతియుంబోలెనున్నదియును; మహతా= గొప్పదియును; శాతకుంభేన= బంగారువికారమయినదియునగు; ప్రాకారేణ = ప్రహరిచేత ; అభిసంవృతాం = చుట్టఁబడినదియును;

కింకిణీజాలఘోషాభిః=చిఱుగంటలసమూహములయొక్కధ్వనిగలః;పతాకాభిః=టెక్కెములచేత; అలంకృతాం=అలంకరింపఁబడినదియునగు; తాం=ఆలంకాపురిని; ఆసాద్య=పొంది; సహసా=శీఘ్రముగా; ప్రాకారం=ప్రహరిని, ప్రహరిసమీపముననుట; అభిపేదివాన్=పొందినవాఁడై;హృష్టః=సంతసించినవాఁడు;అభూత్(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

శరత్కాలంబునందుఁ దెల్లగానుండు మేఘంబులుంబోలె భాసిల్లుచుండు గృహంబులవిలసిల్లుచు,జనుల కలకలంబునంజేసి,సముద్రంబునకుంబోలె ధ్వనిగలిగి,సముద్రపుగాలిచేసేవింపఁబడుచుబలవంతులగు సైనికులు సేయుసింహనాదంబులుగల్గి,కుబేరునియలకాపురింబోలుచు,ద్వారంబులంగట్టఁబడినసుందరంబులగు మదపుటేనుంగులుగల్గి, సున్నము పూసియుంటంజేసి తెల్లగానుండు ద్వారంబులును బహిర్ద్వారంబులునుగల్గి, రాక్షసులచే రక్షింపఁబడి మంగళకరంబై, సర్పంబులచే రక్షింపఁబడిన భోగవతియుంబోలెఁ దేజరిల్లుచు, నత్యున్నతంబులై మెఱపులతోఁడంగూడిన మేఘంబులనునక్షత్రంబులనుం దాఁకుచుండుహర్మ్యంబులనొప్పుచు, రావణుభయంబున నెప్పుడునుమందంబుగ సేవించుచుండు మారుతంబుచేనలరుచునింద్రునియమరావతికైవడినతిరమణీయంబై, హిరణ్మయంబగుగొప్పప్రాకారంబుగల్గి,వాయువశంబునధ్వనించుచుండు చిఱుగంటలుగట్టియుండు టెక్కెంబుల నలంకృతంబై,యుండు,నాలంకాపురింబొంది,హనుమంతుండు శీఘ్రంబుగాప్రాకారంబు సమీపంబునకుంబోయి,సంతోషంబునొందెను.

అని,తాత్పర్యము.

విస్మయావిష్టహృదయః పురీ మాలోక్య సర్వతః

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు; పురీం = లంకాపట్టణమును; సర్వతః=అంతటను ; ఆలోక్య=చూచి; విస్మయావిష్టహృదయః=ఆశ్చర్యముచేఁ బొందఁబడిన మనసుగలవాఁడు ; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆహనుమంతుండు,ఆలంకాపురినంతటంగలయఁజూచి,మనంబున, నాశ్చర్యపడెను,అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమయై ర్ద్వారై ర్వైడూర్య కృతవేదికైః ॥

స ౩

వజ్రస్ఫటికముక్తాభి ర్మణికుట్టిమభూషితైః
తప్తహాటకనిర్యూహై రాజతామలపాండురైః. ౯
వైడూర్యకృతసోపానై స్స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః
చారుసంజవనోపేతైః ఖ మివోత్పతితై శ్శుభైః. ౧౦
క్రౌంచబర్హిణసంఘుష్టై రాజహంస నిషేవితైః
తూర్యాభరణనిర్ఘోషై స్సర్వతః ప్రతినాదితామ్. ౧౧
వస్వోకసారాప్రతిమాం తాం వీక్ష్య నగరీం తతః
ఖ మివోత్పతితుం కామాం జహర్ష హనుమాన్ కపిః. ౧౨

టీక॥తతః =అటుపిమ్మట;కపిః=కోఁతియైన;హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; జాంబూనదమయైః= బంగారువికారములయినవియును; వైడూర్యకృతవేదికైః=వైడూర్యమణులతోఁజేయఁబడిన తిన్నెలుగలవియును; వజ్రస్ఫటికముక్తాభిః= వజ్రములచేతనుస్ఫటికములచేతనుముత్తెములచేతను; భూషితైః=(అధ్యాహృతము)అలంకరింపఁబడినవియును;మణికుట్టిమభూషితైః= రత్నములతోఁగట్టఁబడిననేలచేనలంకరింపఁబడినవియును; తప్తహాటకనిర్యూహైః=కాచఁబడినబంగారువికారములైన మదపుటేనుఁగులుగలవియు, మేలైనబంగారముతోఁజేయఁబడిన యేనుంగుబొమ్మలుగలవియు ననుట;రాజతామలపాండురైః=వెండివికారములును నిర్మలములును దెల్లనివియునగు ప్రదేశములుగలవియును; వైడూర్యకృతసోపానైః=వైడూర్యమణులతోఁజేయఁ బడినపడికట్లుగలవియును; స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః=స్ఫటికమణులతోఁజేయఁబడిన లోపలియిసుకగలవియును; చారుసంజవనోపేతైః=సుందరంబులగునాలుగిండ్లబవంతులతోఁగూడినవియును; ఖం = ఆకాశమునుగూర్చి; ఉత్పతితైరివ (స్థితైః)=ఎగిరినవివోలెనున్నవియును; శుభైః=మంగళకరంబులును;క్రౌంచబర్హిణసంఘుష్టైః=క్రౌంచపక్షులయొక్కయు నెమళ్లయొక్కయు ధ్వనులుగలవియును; రాజహంసనిషేవితైః=రాజహంసపక్షులచేసేవింపఁబడినవియునగు;ద్వారైః=ద్వారములతో;యుక్తాం (అధ్యాహృతము)= కూడినదియును; తూర్యాభరణనిర్ఘోషైః= వాద్యములయొక్క సొమ్ములయొక్కయుధ్వనుల

చేత; సర్వతః=అంతటను; ప్రతినాదితాం=ప్రతిధ్వనిగలుగఁ జేయఁబడినదియును;వస్వౌకసారాప్రతిమాం=తూర్పుదిక్కునందుండునింద్రునివస్వౌకసారయనుపట్టణముతోఁ బోలికగలదియును;ఖం=ఆకాశమునుగూర్చి;ఉత్పతితుంకామామివ (స్థితాం)=ఎగురఁగోరునదివోలెనున్నదియునగు; తాం=ఆ;నగరీం=లంకాపట్టణమును;వీక్ష్య=చూచి; జహర్ష=సంతసించెను.

అంత,నాహనుమంతుండు, బంగారువికారంబులై, వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడినతిన్నెలుగలిగి, వజ్రములచేతస్ఫటికమణులచేతను ముత్తెములచేతనుఅలంకరింపఁబడి, మణులతోఁగట్టఁబడిననేలనొప్పుచు, మేలైనబంగారముతోఁజేయఁబడిమదవుటేనుంగుప్రతిమలతోఁగూడి,వెండితోఁగట్టఁబడిస్వచ్ఛంబులై తెల్లగానుండుప్రదేశంబులుగల్గి, వైడూర్యమణులతోఁజేసిన, సోపానంబులునుగల్గి, స్ఫటికంపుమణులతోనిర్మింపఁబడినయిసుకచేఁబ్రకాశించుచు,సుందరంబులగుచతుశ్శాలగృహంబులతోఁగూడి, యత్యున్నతంబులగుటం జేసి, యాకాశంబున కెగిరిపోవునోయనినెన్నందగి,మంగళకరంబులయి,మధురంబుగాఁగూయుచుండుక్రౌంచంబులును నెమళ్లునురాయంచలునుంగలిగి తేజరిల్లుచుండుద్వారంబులుగలదియై, అంతటను వాద్యధ్వనులనాభరణధ్వానంబులనుం బ్రతినాదితంబై, యింద్రునితూర్పుదిక్కునందలిపట్టణంబయినవస్వౌకసారయను పట్టణంబుంబోలెనతిసుందరంబై యత్యున్నత గృహంబులచే,నాకాశంబునకుద్గమించుమాడ్కిం జూపట్టుచున్న,యాలంకాపురింబూచి, సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య పురీం రమ్యాం రాక్షసాధిపతే శ్శుభామ్
అనుత్తమా మృద్ధియుతాం చింతయామాస వీర్యవాన్. ౧౩

టీక॥ వీర్యవాన్=పరాక్రమముగలహనుమంతుఁడు; రమ్యాం=సుందరమైనదియును; శుభాం=మంగళకరమైనదియును; అనుత్తమాం= తనకన్నశ్రేష్ఠములేనిదియును;ఋద్ధియుతాం=వృద్ధితోఁగూడినదియునగు; తాం=ఆ; రాక్షసాధిపతేః= రాక్షసులకుఁబ్రభువయినరావణునియొక్క; పురీం=పట్ట

ణమయినలంకను; సమీక్ష్య=చూచి; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁడు, సుందరమునుమంగళకరంబును అన్నిటికన్న శ్రేష్ఠంబునువృద్ధిగలదియును రాక్షసేంద్రుండగు రావణునిచేఁ బాలింపఁబడునదియునగు నాలంకాపురిం జూచి, యచ్చెరువంది, యిట్లని, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నేయ మన్యేన నగరీ శక్యా ధర్షయితుం బలాత్
రక్షితా రావణబలై రుద్యతాయుధ ధారిభిః. ౧౪

టీక॥ఉద్యతాయుధధారిభిః=పైకెత్తఁబడిన యాయుధముల ధరించియున్న; రావణబలైః = రావణునిసైన్యములచేత; రక్షితా=కాపాడఁబడిన; ఇయం=ఈ; నగరీ=లంకాపట్టణము; అన్యేన=ఇతరునిచేత; బలాత్= బలిమివలన; ధర్షయితుం=ఎదిరించుటకు; శక్యాన=అలవియయినదికాదు.

ఈలంకాపట్టణము, ఆయుధములఁ బైకెత్తిపట్టుకొనియంతటనుందిరుగుచున్న రావణసైన్యంబులచేత రక్షింపఁబడుచున్నది, కావున, దీని, నితరుండెవ్వండును, బలంబున, నెదిరింపఁ జాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కుముదాంగదయోర్వాపి సుషేణస్య మహాకపేః
ప్రసిద్ధేయం భవే ద్భూమి ర్మైందద్వివిదయోరపి. ౧౫

టీక॥ప్రసిద్ధా=ఖ్యాతినొందిన ; ఇయం=ఈలంకాపట్టణము; కుముదాంగదయోర్వాపి=కుముదునకును అంగదునకును; మహాకపేః=పెద్దకోఁతియయిన; సుషేణస్య=సుషేణునకును ; మైందద్వివిదయోరపి=మైందునకునుద్వివిదునకును; భూమిః=విషయము; భవేత్=అగును.

ఈలంకాపట్టణము, లోనికింజొరనలవిగాదనివినుతినొందినదయ్యుఁ, గుముదుండు నంగదుండును మహాకపియగు సుషేణుండును మైందుండును ద్వివిదుండును, దీని, సాధింపఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

వివస్వత స్తనూజస్య హరేశ్చ కుశపర్వణః

ఋక్షస్య కేతుమాలస్య మమచైవ గతి ర్భవేత్. ౧౭

టీక॥ఇయం (అధ్యాహృతము) = ఈలంకాపట్టణము; వివస్వతః= సూర్యునియొక్క; తనూజస్య=కొడుకైన సుగ్రీవునకును; కుశపర్వణః= కుశపర్వుండను; హరేశ్చ= వానరునకును; ఋక్షస్య=ఋక్షునకును; కేతుమాలస్య=కేతుమాలునకును; మమచైవ= నాకును; గతిః=విషయము; భవేత్=అగును.

సూర్యునికుమారుండగు సుగ్రీవునకును గుశపర్వుండనువానికిని ఋక్షునకును గేతుమాలునకును నాకును, ఈలంకాపురి, సాధ్యంబగును; అనియాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమీక్ష్యతు మహాబాహూ రాఘవస్య పరాక్రమమ్
లక్ష్మణస్య చ విక్రాంత మభవ త్ప్రీతి మాన్కపిః. ౧౮

టీక॥మహాబాహుః= గొప్పచేతులుగల; కపిః=వానరుండయిన హనుమంతుండు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; పరాక్రమం=శత్రువుల జయించుశక్తిని; లక్ష్మణస్య= లక్ష్మణునియొక్క; విక్రాంతంచ=పరాక్రమమును; సమీక్ష్యతు=చూచినంతనె, తలంచినంతనెయనుట ; ప్రీతిమాన్=సంతోషముగలవాఁడు; అభవత్=ఆయెను.

మహాబాహుండగు నాహనుమంతుం, డంత, రామునిపరాక్రమంబును లక్ష్మణునిపరాక్రమంబునుందలంచికొని, రామలక్ష్మణుల నాయాసంబున నీలంకాపురినిసాధింపంజాలుదురు, అని, చింతించి, సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నవసనోపేతాం కోష్ఠాగారావతంసకామ్
యంత్రాగారస్తనీ మృద్ధాం ప్రమదామివ భూషితామ్. ౧౯

టీక॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృతము)= హనుమంతుఁడు; రత్నవసనోపేతాం=మణులనెడు(కాంతులనెడుననుట) వస్త్రముతోఁగూడినదియు; కోష్ఠాగారావతంసకాం=సామగ్రులుంచెడుకొట్లె చెవిమీఁది యలంకారపుష్పములుగాఁగలదియును; యంత్రాగారస్తనీం= యంత్రములుంచెడుగృహంబులె

స్తనంబులుగాఁగలదియును; కావునసే, ఋద్ధాం=వృద్ధిఁబొందిన, యౌవనము నొందిన,యనుట; భూషితాం= అలంకరింపఁబడిన; ప్రమదామివ(స్థితాం)=స్త్రీవలెనున్నదియునగు; తాం=ఆలంకాపట్టణమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుండు, నానావిధంబులగుమణులకాంతులువస్త్రంబు గతిచుండఁగా,ఉన్నతములయిన సామగ్రులుం జెడుకొట్లుచెవిమీఁదియలంకార కుసుమంబు కాంతివహింప , యంత్రగృహంబులుబలిసిన స్తంబంబులకై వడిభాసిల్లఁ,జక్కఁగాఁ నలంకరింపఁబడియౌవనంబుతోనలరుచుండు యువతియుం బోలె, నొప్పుచున్న, యాలంకాపురిం జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

తాం నష్టతిమిరాం దీప్తై ర్భాస్వరైశ్చ మహాగృహైః
నగరీం రాక్షసేంద్రస్య స దదర్శ మహాకపిః. ౧౯

టీక॥మహాకపిః=పెద్దకోఁతియయిన; సః=ఆహనుమంతుఁడు; దీప్తైః=మణులచేఁ, బ్రకాశింపఁ జేయఁబడనవియును; భాస్వరైశ్చ=సున్నముపూసియుండుటచేఁ, బ్రకాశించుచున్నవియునగు;మహాగృహైః= పెద్దయిండ్లచేత; నష్టతిమిరాం = పోయినచీఁకటిగల; తాం=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునియొక్క; నగరీం=లంకాపట్టణమును;దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు,రత్నంబులుగల్గుటంజేసివానికాంతులం బ్రకాశింపఁజేయఁబడిసున్నముపూసియుంటంజేసిప్రకాశించుచున్నగొప్పగృహంబులకాంతివలనం , జీఁకటియేలేక తేజరిల్లుచు , రాక్షసరాజుండగురావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు,నాలంకాపురింజూచెను అని, తాత్పర్యము.

అథ సా హరిశార్దూలం ప్రవిశంతం మహాబలమ్
నగరీ స్వేన రూపేణ దదర్శ పవనాత్మజమ్. ౨౦

టీక॥అథ=అటుపిమ్మటఁ సా=ఆ; నగరీ=లంకాపట్టణము; ప్రవిశంతం=

ప్రవేశించుచున్న వాఁడును; మహాబలం= అధికమయినబలము గలవాఁడును; హరిశార్దూలం=వానరశ్రేష్ఠుం డునగు; పవనాత్మజం=వాయుపుత్రుఁడు కయినహనుమంతుని; స్వేన=తనదైన, రూపేణ=ఆకారముతోఁ; దదర్శ=చూచెను.

అంత, లంకాపురిం బ్రవేశించుచున్నమహాబలుండును వానరశ్రేష్ఠుండును వాయుకుమారుండునగు హనుమంతుని, లంక, తనరూపంబుతోఁ జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా తం హరివరం దృష్ట్వా లంకా రావణపాలితా
స్వయమేవోత్థితా తత్ర వికృతాననదర్శనా. ౨౧

టీక॥ రావణపాలితా=రావణుని చేఁబాలింపఁబడిన; సా=ఆ; లంకా=లంకాపురి; తం= ఆ; హరివరం= వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుని; దృష్ట్వా=చూచి; తత్ర=అచ్చట; వికృతాననదర్శనా= వికారముగల నోరును గండ్లునుగలదియై; స్వయమేవ= తానే; ఉత్థితా = లేచినది; అభవత్= (అధ్యాహృతము) అయినది.

రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు నాలంకాపురి, ప్రవేశించుచున్నవానరశ్రేష్ఠుండగు నా హనుమంతుంజూచి, యాహనుమంతుండున్నచోటనే, వికృతంబులగు నోరునుగండ్లునుంగలదియై, తానే, యతనిముందట, నగపడినది.

అని, తాత్పర్యము.

పురస్తా త్కపివర్యస్య వాయుసూనో రతిష్ఠత

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక ; కపివర్యస్య= వానరశ్రేష్ఠుండగు; వాయుసూనోః=వాయువుకొడుకైన హనుమంతునియొక్క ; పురస్తాత్= ముందట; అతిష్ఠత=ఉండెను.

ఆలంక, వానరశ్రేష్ఠుండును వాయుదేవునికుమారుండునగు నాహనుమంతునిముందట, నుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ముంచమానా మహానాద మబ్రవీ త్పవనాత్మజమ్. ౨౨

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక; మహానాదం=గొప్పధ్వనిని;ముంచమానా=విడుచుచున్నదై; పవనాత్మజం=వాయువుకొడుకైన హనుమంతునింగూర్చి;అబ్రవీత్=పలికెను.

ఆలంక, గొప్పధ్వనిగలుగునట్టులఱచుచు, వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కస్త్వం కేనచ కార్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ
కథయ స్వేహ యత్తత్త్వం యావత్ప్రాణా ధరంతి తే. ౨౩
“యావత్ప్రాణాన్ హరామి తే”అని, పాఠాంతరము,

టీక॥వనాలయ=అడివియందునికిగలహనుమంతుఁడా!త్వం=నీవు; కః=ఎవ్వఁడవు? కేన=ఏ; కార్యేణచ=పనిచేతను;ఇహ=ఇచ్చటికి; ప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడవు ? యావత్=ఎంతవఱకు;తే=నీయొక్క; ప్రాణాః=ప్రాణములు;ధరంతి,(ధ్రియంతే)=ధరింపఁబడుచున్నవో;(పాఠాంతరమందు)యావత్=ఎంతలోపల; తే=నీయొక్క ; ప్రాణాన్=ప్రాణములను ; హరామి=హరింతునో; తావత్ (అధ్యాహృతము)=అంతలోపలనె; యత్=ఏది; తత్త్వం= యథార్థమో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; ఇహ=ఇచ్చట;కథయస్వ=చెప్పుము.

హనుమంతుఁడా!నీవెవ్వఁడవు? ఏమిపనిగా నిచ్చటికివచ్చినాఁడవు? నేను నీ ప్రాణంబులంగొనుటకుమును పే , యథార్థముగాఁ జెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

న శక్యం ఖల్వియం లంకా ప్రవేష్టుం వానర త్వయా
రక్షితా రావణబలై రభిగుప్తా సమంతతః. ౨౮

టీక॥వానర= కోఁతివగుహనుమంతుఁడా! సమంతతః=అంతటను; అభిగుప్తా=మూయఁబడినదియు,కోటచేదారిలేనట్లుచుట్టఁబడెనదియునునుట; రావణబలైః=రావణుని సైన్యములచే; రక్షితా = కాపాడఁబడినదియునగు; ఇయం=ఈ;లంకా=లంకాపట్టణము;త్వయా=నీచేత;ప్రవేష్టుం= చొచ్చుటకు; శక్యంనఖలు=అలవిగాదుగదా!

హనుమంతుండా! నీవుకోఁతివి; అన్నిప్రక్కలను గోటచేదుష్ప్రవేశంబై రావణుని సైన్యంబులచేనెవ్వరులోనికింజొరకుండునట్లురక్షింపఁబడుచుండు నీలంకంబ్రవేశింప,నీకలవిగాదు. అని,లంకహనుమంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ తా మబ్రవీ ద్వీరో హనూమా నగ్రత స్థ్సితామ్

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట;వీరః=పరాక్రిమశాలియగు; హనూమాన్ = హనుమంతుఁడు; అగ్రతః=ముందట; స్థితాం=ఉన్న; తాం=ఆలంకఁగూర్చి; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంతఁబరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు, తనముందట నిలిచియుండునాలంకంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కథయిష్యామి తే తత్త్వం య న్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి. ౨౯

టీక॥యత్= దేని;త్వం = నీవు; మాం=నన్ను; పరిపృచ్ఛసి= అడుగుచున్నావో; తత్ (అధ్యాహృతము=అ) తత్త్వం=యథార్థమును; తే=నీకొఱకు; కథయిష్యామి=చెప్పెదను.

నీవునన్నుదేని నడుగుచున్నావో, దానినీకుయథార్థముగాఁజెప్పెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కా త్వం విరూపనయనా పురద్వారే వతిష్ఠసి
కిమర్థం చాపి మాం రుద్ధ్వా నిర్భర్త్సయసి దారుణా. ౩౦

టీక॥విరూపనయనా = వికృతంబగు నాకారముగలకండ్లుగల;త్వం = నీవు;కా=ఎవ్వతెవు?కిమర్థఁ (అధ్యాహృతము)=ఎందుకొఱకు ; పురద్వారే=పట్టణపువాకిలియందు ; అవతిష్ఠసి=ఉన్నావు? కిమర్థఁచాపి=ఎందుకొఱకును; దారుణా=భయంకరవై; మాం=నన్ను;రుద్ధ్వా=అడ్డగించి; నిర్భర్త్సయసి=బెదరించుచున్నావు?

వికృతంబులగుకండ్లుగలిగియున్నావు,నీవెవ్వతెవు ? ఎందుకీపట్టణపు వాకిలినావరించియున్నావు?నన్నేల భయంకరంబుగా బెదరించుచున్నావు?అని,హనుమంతుండులంకతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమద్వచనం శ్రుత్వా లంకా సా కామరూపిణీ
ఉవాచ వచనం క్రుద్ధా పరుషం పవనాత్మజమ్. ౨౭

కామరూపిణీ= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల; సా=ఆ,లంకా=లంక; హనుమద్వచనం= హనుమంతుని యొక్క మాటను;శ్రుత్వా=విని ; క్రుద్ధా=కోపంబునొందినదై; పవనాత్మజం=వాయువుయొక్క కొడుకైనహనుమంతుని గూర్చి;పరుషం=కఠినమయిన; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుదాల్పంజాలినయాలంక,హనుమంతుండు చెప్పిన మాటవిని,కోపంబునొంది,వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతునింజూచి, పరుషంబుగా,నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అహం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః
ఆజ్ఞాప్రతీక్షా దుర్ధర్షా రక్షామి నగరీ మిమామ్. ౨౮

టీక॥అహం=నేను; రాక్షసరాజస్య=రాక్షసులకుప్రభువును ; మహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; రావణస్య = రావణుని యొక్క; ఆజ్ఞాప్రతీక్షా=ఆజ్ఞనుఎదురుచూచుదానను , కింకరిననుట,దుర్ధర్షా=ఎదిరింపనలవిగానిదానను. ఇమాం=ఈ; నగరీం=పట్టణమును; రక్షామి=కాపాడుచున్నాను.

నేను, మహాపరాక్రమ శాలియగు

రాక్షసులకందఱకుఁ బ్రభుండయినరావణునికింకరిని; నన్నెదిరింపనేరికినలవిగాదు; రావణునిపనుపునంజేసి, నేను ఈలంకాపట్టణమును, రక్షించుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

న శక్యా మా మవజ్ఞాయ ప్రవేష్టుం నగరీ త్వయా

టీక॥ నగరీ=లంకాపట్టణము; త్వయా=నీచేత; మాం=నన్ను; అవజ్ఞాయ=అవమానించి; ప్రవేష్టుం=చొచ్చుటకు, శక్యాన= అలవియయినదికాదు.

నన్నుజయించి, యీలంకాపట్టణంబుఁజొచ్చుటకు, నీకలవికాదు.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్రాణైః పరిత్యక్త స్స్వప్స్యసే నిహతో మయా. ౨౯

టీక॥త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; నిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడవయి; ప్రాణైః=ప్రాణములచేత; పరిత్యక్తః=విడువఁబడినవాఁడవయి; స్వప్స్యసే=నిదురింపఁగలవు.

నీవిప్పుడు, నాచేఁగొట్టఁబడి, ప్రాణంబులవిడిచి, దీర్ఘనిద్రం జెందఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

అహం హి నగరీ లంకా స్వయమేవ ప్లవంగమ
సర్వతః పరిరక్షామి హ్యేత త్తే కథితం మయా ౩౦

టీక ॥ ప్లవంగమ=వానరుండవగుహనుమంతుఁడా! అహం=నేను; నగరీ = పట్టణస్వరూపమయిన; లంకా హి=లంకయేగదా! స్వయమేవ=నేనే; సర్వతః=అంతటను; పరిరక్షామి=రక్షించుచున్నాను. మయా=నాచేత; తే=నీకొఱకు; ఏతత్=ఇది; కథితం హి=చెప్పఁబడినదిగదా!

హనుమంతుఁడా! పట్టణరూపంబుగాఁదోఁచుచుండులంకనే నేను ; నాకు నేనేయీపట్టణంబుసంతయు రక్షించుకొనుచున్నాను; ఇదినాసమాచారము; నీకుఁజెప్పితిని; ఇంకనీవృత్తాంతంబుఁజెప్పుము. అని,లంకహనుమంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

లంకాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్మారుతాత్మజః
యత్నవా న్స హరిశ్రేష్ఠ స్థ్సిత శ్శైలఇవా పరః. ౩౧

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠుండును; మారుతాత్మజః=వాయుదేవుని కొడుకునైన;సః=ఆ;హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; లంకాయాః=లంకయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; యత్నవాన్= ప్రయత్నంబుగలవాఁడై; అపరః=వేఱయిన;శైలఇవ=పర్వతమువలె, స్థితః=ఉండినాఁడు.

వానరశ్రేష్ఠుండును వాయుదేవుని కుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, లంకచెప్పినమాటనువిని, యుద్ధమునకు సన్నద్ధుండై, రెండవపర్వతంబుకరణిసుస్థిరుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సతాం స్త్రీరూప వికృతాం దృష్ట్వా వానర పుంగవః
ఆబభాషేథ మేధావీ సత్త్వవా న్ప్లవ గర్షభః. ౩౨

టీక॥అథ=అటుతర్వాత ; వానరపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః= ఆ హనుమంతుండు ; స్త్రీరూప వికృతాం=వికారముగల స్త్రీశరీరముగల; తాం = ఆలంకను; దృష్ట్వా=చూచి; మేధావి=బుద్ధిమంతుండును ; సత్త్వవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; ప్లవగర్షభః=వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు ; ఆబభాషే=పలికెను.

బలవంతుండునుబుద్ధిమంతుండు నగు నాహనుమంతుండు, వికృతంబగు స్త్రీరూపంబుధరించితనముందట నిలిచియుండు నాలంకంజూచి,యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ద్రక్ష్యామి నగరీం లంకాం సాట్టప్రాకార తోరణామ్
ఇత్యర్థ మిహ సంప్రాప్తః పరంకౌతూ హలం హిమే. ౩౩

టీక॥సాట్టప్రాకారతోరణాం=కోటబురుజులతోను బహిరులతోను బహిర్ద్వారంబులతోనుంగూడిన;లంకాం=లంకయను; నగరీం=పట్టణమును; ద్రక్ష్యామి=చూచెదను. ఇత్యర్థం=దీనికొఱకు ; ఇహ = ఇచ్చటికి; సం

ప్రాప్తః = వచ్చినాఁడను. మే=నా కు; పరం=అధికమయిన ; కౌతూహ లంహి=కోర్కెగదా!

కోటబురుజులుఁబ్రాకారంబులుబహిర్ద్వారంబులు గలిగిరమ్యంబై యుండు నీ లంకాపట్టణంబుఁజూచెదను; ఇందుకొఱకె నేనిటకువచ్చినాఁడను; నాకులంకం జూడవలెననిచాలఁగోర్కెయున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వనా న్యుప వనా నీహ లంకాయాః కాన నానిచ
సర్వతో గృహముఖ్యాని ద్రష్టు మాగమనంహిమే. ౩౪

టీక॥ఇహ=ఇచ్చటికి; మే=నాయొక్క; ఆగమనం = రాక ; లంకాయాః=లంకయొక్క; వనాని = సాధారణములగుతోఁటలను ; ఉపవనాని=ఉద్యానములను; కాననానిచ=అడవులను; గృహముఖ్యాని= ఇండ్లలో శ్రేష్ఠములయినవానిని; సర్వతః = అన్నిటిని; ద్రష్టుంహి = చూచుటకుఁగదా?

లంకాపట్టణమునందుండు వనంబుల నుపవనంబులనరణ్యంబులఁబెద్దపెద్ద మేడలనింకనితరచిత్రంబులనుంజూచుటకై, నేనిటకువచ్చినాను.అని, హనుమంతుఁడు,లంకతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యత ద్వచనం శ్రుత్వా లంకాసా కామ రూపిణీ
భూయ ఏవ పున ర్వాక్యం బభాషే పరుషాక్షరమ్. ౩౫

టీక॥కామరూపిణీ=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; సా=ఆ;లంకా=లంక; తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క;తత్=ఆ;వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; పునః=మఱల; భూయఏవ = మిక్కిలియు నే; పరుషాక్షరం = నిష్ఠురమయినయక్షరములుగల; వాక్యం=మాటను; బభాషే=పలికెను.

ఇచ్ఛకువచ్చిన రూపంబు ధరింపం జాలినయాలంక , యాహనుమంతుండుచెప్పినమాటనువిని,మఱల, మిక్కిలియుఁబరుషంబుగా,నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మా మనిర్జిత్య దుర్బుద్ధే రాక్షసేశ్వర పాలితా
నశక్య మద్యతే ద్రష్టుం పురీయం వానరా ధమ. ౩౬

టీక॥దుర్బుద్ధే=దుష్టంబగు బుద్ధిగలవాఁడ; వానరాధమ=కోఁతులలోఁ దక్కువయినవాఁడవగు హనుమంతుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు, మాం=నన్ను; అనిర్జిత్య=జయింపక; రాక్షసేశ్వరపాలితా=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణునిచేఁ బాలింపఁబడిన; ఇయం=ఈ; పురీ=లంకాపట్టణము; తే=నీకు; ద్రష్టుం=చూచుటకు, శక్యం న=అలవిగాదు.

దుర్బుద్ధివి వానరాధముండవగు హనుమంతుఁడా! ఇప్పుడు, నీవు, నన్ను జయింపక, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేరక్షింపఁబడు నీలంకా పట్టణముం జూడఁజాలవు, అని, లంక హనుమంతునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స కపిశార్దూల స్తా మువాచ నిశాచరీమ్

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; కపిశార్దూలః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ హనుమంతుండు; తాం = ఆ; నిశాచరీం=రాక్షసస్త్రీయయినలంకనుగూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, రాక్షసస్త్రీరూపము ధరించియుండు, నాలంకాపురింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా పురీ మిమాం భద్రే పున ర్యాస్యే యథాగతమ్. ౩౭

టీక॥భద్రే=మంగళకరివగులంకా! ఇమాం=ఈ; పురీం = లంకాపట్టణమును; దృష్ట్వా=చూచి; పునః=మఱల; యథాగతం=వచ్చినట్లు; యాస్యే=పోయెదను.

మంగళస్వరూపమగులంకా! నేనీలంకాపట్టణమంతయుఁజూచి, మఱల, వచ్చినట్లుపోయెదను; మఱేమియుఁ జేయుటలేదు. అని, హనుమంతుఁడు, లంకతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కృత్వా మహానాదం సా వై లంకా భయావహమ్

తలేన వానరశ్రేష్ఠం తాడయామాస వేగితా. ౩౮

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సా = ఆ ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); లంకా = లంక; భయావహం = భయం బుఁబుట్టించునట్టి; మహానాదం = గొప్ప ధ్వనిని; కృత్వా = చేసి; వేగితా = వేగము గలదై; తలేన = చాఁచిన వ్రేళ్లుగలయఱచేయి చేత; వానరశ్రేష్ఠం = కోఁతులలో మేఁటియయినహనుమంతుని; తాడయామాస = కొట్టెను.

అంత, నాలంక, వినువారలకుభయం బుగలుగు నట్లు, గట్టిగానఱచి, వేగం బువహించి, వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుని, జాఁచినవ్రేళ్లుగలయఱచేతం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స కపిశార్దూలో లంకయా తాడితో భృశమ్
ననాద సుమహానాదం వీర్యవాన్ పవనాత్మజః. ౩౯

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; కపిశార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠుండును; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; పవనాత్మజః = వాయుదేవునికొడుకునగు; సః = ఆహనుమంతుఁడు; లంకయా = లంకచేత; భృశం = మిక్కిలియు; తాడితః = కొట్టఁబడినవాఁడై; సుమహానాదం = మిక్కిలియునధికమయిన ధ్వనిగలుగునట్లుగా, ననాద = అఱచెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండును, పరాక్రమశాలియును వాయుదేవునికుమారుండునగు హనుమంతుండు, లంకచేఁగట్టిగాఁగొట్టఁబడినవాఁడై, గొప్పధ్వనిగలుగునట్లు, అఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంవర్తయామాస వామహస్తస్య సోంగుళీః
ముష్టి నాభిజఘానైనాం హనూమాన్ క్రోధమూర్ఛితః. ౪౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; హనూమాన్ = హనుమంతుఁడు; క్రోధమూర్ఛితః = కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడై; వామహస్తస్య = ఎడమచేతియొక్క; అంగుళీః = వ్రేళ్లను; సంవర్తయామాస = మడిచెను. ఏనాం = ఈలంకను; ముష్టినా = పిడికిలిచేత; అభిజఘాన = కొట్టెను.

అంత, హనుమంతుండు, మిక్కిలియుఁగోపంబునొంది, యెడమచేతివ్రే

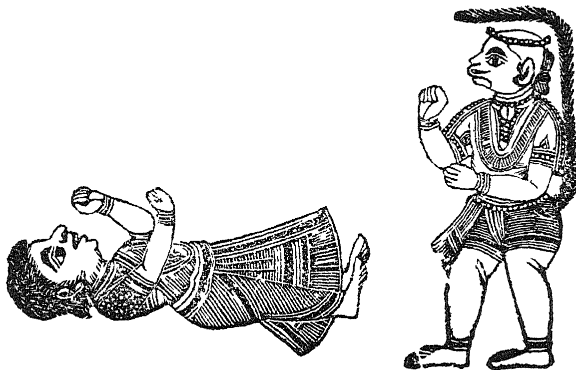
ళ్లుమడిచి; ముష్టియలవరించికొని, దానిచేనాలంకం, గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీ చేతి మన్యమానేన నాతిక్రోధ స్స్వయం కృతః

టీక॥ "లంకా (అధ్యాహృతము)= లంక; స్త్రీ=ఆడుది; ఇతిచ=అనియు న; మన్యమానేన=తలంచుచున్న; హనుమతా(అధ్యాహృతము)=హనుమంతునిచేత; స్వయం=తనచేతనే; అతిక్రోధః=మిక్కిలియగు గోపము, నకృతః=చేయఁబడినదికాదు.

ఆహనుమంతుండు, "లంక స్త్రీజాతి, చంపరాదు" అని, తలంచి, అధికకోపంబు, సేయఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

సాతు తేన ప్రహారేణ విహ్వలాంగీ నిశాచరీ. ౪౧
పపాత సహసా భూమౌ వికృతానన దర్శనా.

టీక॥ సా=ఆ; నిశాచరీతు=రాక్షసస్త్రీయగులంకయును; తేన=ఆ; ప్రహారేణ=దెబ్బచేత; విహ్వలాంగీ= విలవిలంబోవునవయవంబులుగలదై; వికృతాననదర్శనా= వికారమునొందిననోరునుకండ్లునుగలదియై; సహసా=శీఘ్రముగా; భూమౌ= నేలయందు; పపాత=పడెను.

రాక్షసస్త్రీరూపంబు దాల్చియుండునాలంకయు నాహనుమంతుండుకొట్టినదెబ్బకు, అవయవంబులన్నియువిలవిలంబోవఁగా, బాధవలనవికారంబునొందిననోరునుగండ్లునుంగలిగి, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు హనుమాన్ ప్రాజ్ఞ స్తాం దృష్ట్వా వినిపాతితామ్. ౪౨
కృపాం చకార తేజస్వీ మన్యమానః స్త్రియంతు తామ్

టీక॥తతస్తు = ఆ పిమ్మటను మాత్రము; ప్రాజ్ఞః = పండితుండును; తేజస్వీ = అధికమయినపరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; వినిపాతితాం = పడఁద్రోయఁబడిన; తాం = ఆలంకను; దృష్ట్వా = చూచి; తాం = ఆ, లంకను; స్త్రియం = స్త్రీనిగా; మన్యమానస్తు = తలంచువాఁడై యే; కృపాం = దయను; చకార = చేసెను.

అంత, హనుమంతుఁడు, తనదెబ్బకు నేలంబడియుండులంకంజూచి, పండితుండు కావున, "ఇది స్త్రీ, దీనింజంపుట యుక్తంబుగా" దనియుఁ, బరాక్రమశాలి కావున, "ఆఁడుదానింజంపుట వీరధర్మంబుగా" దనియుఁ, దలంచి, దయఁగలవాఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వై భృశసంవిగ్నా లంకా సా గద్గదాక్షరమ్. ౪౩
ఉవాచా గర్వితం వాక్యం హనూమంతం ప్లవంగమమ్

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) సా = ఆ; లంకా = లంక; భృశసంవిగ్నా = మిక్కిలియునుభయము నొందినదై; ప్లవంగమం = కోఁతియగు; హనూమంతం = హనుమంతునిఁగూర్చి; గద్గదాక్షరం = డక్కుత్తికగలయక్షరములుగలదియును; అగర్వితం = గర్వములేనిదియునునగు; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, నాలంక, మిక్కిలియుభయంబునొంది, హనుమంతుంజూచి, గర్వంబువిడిచి, డక్కుత్తికతో, సవినయంబుగ, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీద సుమహాబాహో త్రాయస్వ హరిసత్తమ. ౪౪
సమయే సౌమ్య తిష్ఠంతి సత్త్వవంతో మహాబలాః

టీక॥సుమహాబాహో = మిక్కిలియుగొప్పవైనచేతులుగల హనుమంతుఁడా! ప్రసీద = కోపంబు విడువుము. హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! త్రాయస్వ = రక్షింపుము; సౌమ్య = తిన్ననివాఁడవగుహను

మంతుఁడా! సత్త్వవంతః=ధైర్యముగలవారలును; మహాబలాః=అధికమయినబలిమిగలవారలును;సమయే= స్త్రీలం జంపఁగూడదనెడు, సంకేతమునందు;తిష్ఠంతి=ఉన్నారు.

హనుమంతుఁడా! నీవు మహాబాహుండవు;మహాపరాక్రమశాలివి;నేను నీపరాక్రమంబునకుఁ జాలినదాననుగానుప్రసన్నుండవుగమ్ము; నీవువానరశ్రేష్ఠుండవు; నేనురాక్షసస్త్రీలలో నధమను,నన్నురక్షింపుము;నీవుస్వభావంబున సౌమ్యుండవు; ధైర్యశాలులుమహాబలులునగువారలు, స్త్రీలంజంపఁగూడదను నియమంబువదలరు;కావున,నను జంపకుము అని, తాత్పర్యము.

అహంతు నగరీ లంకా స్వయమేవ ప్లవంగమ. ౪౫

టీక॥ప్లవంగమ= వానరుండగుహనుమంతుఁడా!అహంతు=నేను;స్వయమేవ=నేనే;నగరీ= పట్టణస్వరూపముగు;లంకా=లంకను.

వానరుండవగుహనుమంతుఁడా!ఇప్పుడుపట్టణస్వరూపంబుననగపడుచుండు,లంకనేనేను.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్జితాహం త్వయా వీర విక్రమేణ మహాబల

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివి; మహాబల = అధికమయినబలిమిగలవాఁడవగు,హనుమంతుఁడా!అహం=నేను;త్వయా=నీచేత; విక్రమేణ=పరాక్రమంబుచేత; నిర్జితా=జయింపఁబడినదానను;అస్మి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నాను.

నీవుపరాక్రమశాలివి, మహాబలుండవు;నీవునన్నుఁ బరాక్రమంబునజయించినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు తథ్యం శృణు వై బ్రువంత్యా మే హరీశ్వర. ౪౬
స్వయంభువా పురా దత్తం వరదానం యథా తవ

టీ॥హరీశ్వర=వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా!మమ=నాకు;పురా=మున్ను;స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవునిచేత;యథా=ఎట్లు; వరదానం=వరము

యొక్క-యిచ్చుట, దత్తం=ఇవ్వఁబడినదో, చేయఁబడినదో యనుట; తథా=(అధ్యాహృతము) అట్లు; బ్రువంత్యాః=చెప్పుచున్న; మే=నాయొక్క; తథ్యం=యథార్థమయిన; ఇదంతు=ఈమాటను మాత్రము; శృణు=వినుము "వై" అనునది పాదపూరణార్థము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! నాకుమున్ను బ్రహ్మదేవుండొసంగిన వరంబు విధమును జెప్పెదను; ఇదియథార్థము; ఈమాటను వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

యదా త్వాం వానరః కశ్చి ద్విక్రమా ద్వశ మానయేత్. ౪౭
తదా త్వయా హి విజ్ఞేయం రక్షసాం భయ మాగతమ్

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; కశ్చిత్=ఒకానొక; వానరః=కోఁతి; త్వాం=నిన్ను; విక్రమాత్=పరాక్రమము వలన; వశం=లోఁబడుటను; ఆనయేత్=పొందించునో; తదా=అప్పుడు; త్వయా=నీచేత; "రక్షసాం=రాక్షసులకు; భయం=ఆపద; ఆగతం=వచ్చినది" ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; విజ్ఞేయం=ఎఱుంగఁదగినది.

ఎప్పుడు వానరుండొకండువచ్చినిన్నుఁబరాక్రమంబున జయించునో, అప్పుడు రాక్షసులకు భయంబువచ్చినదని, నీవు దెలిసికొనుము; అని, బ్రహ్మదేవుండు నాతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సహి మే సమయ స్సౌమ్య ప్రాప్తోద్య తవ దర్శనాత్. ౪౮
స్వయంభువిహిత స్సత్యో న తస్యా స్తి వ్యతిక్రమః

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవగు హనుమంతుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; తవ=నీయొక్క, దర్శనాత్ = చూచుటవలన; మే=నాకు; సః=ఆ; సమయః= సంకేతకాలము; ప్రాప్తః = పొందఁబడినది. సః(అధ్యాహృతము)=అది; స్వయంభువిహితః=బ్రహ్మదేవుని చేఁ జేయఁబడినది. సత్యః=దబ్బఱ కానిది; తస్య=దానికిః వ్యతిక్రమః = తిరుగుపాటు; న=లేదు.

సౌమ్యుండవగుహనుమంతుఁడా! నీవువచ్చుటం జేసి, నాకా సంకేతకాలము ప్రాప్తించినది; అది బ్రహ్మదేవుని చేఁ జేయఁబడినది, సత్యంబు; దానికిఁ దిరుగు

పాటుండదు. అని, తాత్పర్యము.

సీతానిమిత్తం రాజ్ఞస్తు రావణస్య దురాత్మనః. ౪౯
రక్షసాం చైవ సర్వేషాం వినాశ స్సముపాగతః

టీక॥సీతానిమిత్తం=సీతవలన; దురాత్మనః=దుష్టస్వభావముగల; రాజ్ఞః=రాజయిన; రావణస్యతు= రావణునకును;రక్షసాంచైవ= రాక్షసులకును; సర్వేషాం=అందఱకును;వినాశః=చేటు; సముపాగతః=వచ్చినది; సమీపించినదనుట.

సీతనపహరించుటంజేసి, దురాత్ముండయిన రాక్షసరాజుండగు రావణునకు, రాక్షసులకందఱుకును, జేటు రాఁబోవుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రవిశ్య హరిశ్రేష్ఠ పురీంరావణపాలితామ్. ౫౦
విధత్స్వ సర్వకార్యాణి యాని యానీహ వాంఛసి

టీక॥హరిశ్రేష్ఠ=వానరులలో మేటివగుహనుమంతుఁడా! తత్=అందువలన;త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; రావణపాలితాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడిన;పురీం=లంకాపట్టణమును ;ప్రవిశ్య=చొచ్చి; యానియాని= ఏయేకార్యములను; వాంఛసి= కోరుచున్నావో; తాని(అధ్యాహృతము)=ఆ; సర్వకార్యాణి=అన్నిపనులను; విధత్స్వ= చేసికొనుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా!అందువలన,రావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచున్నయీలంకా పట్టణంబును యథేచ్ఛంబుగాఁ బ్రవేశించి, నీవు కోరుకార్యంబులనన్నింటిని, జేసికొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య శాపోపహతాం హరీశ్వర
శుభాం పురీం రాక్షసముఖ్యపాలితామ్
యదృచ్ఛయా త్వం జనకాత్మజాం సతీమ్
విమార్గ సర్వత్ర గతో యథాసుఖమ్. ౫౧

టీక॥హరీశ్వర= వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! త్వం=నీవు; శాపోపహతాం=నందికేశ్వరుని శాపముచేఁ గొట్టఁబడినదియును; శుభాం=మంగళకరంబును; రాక్షసముఖ్య పాలితాం= రాక్షసులలో మొదటివాఁడయిన రావణునిచేఁ బాలింపఁ బడినదియునగు; పురీం = లంకాపట్టణమును; యదృచ్ఛయా=స్వేచ్ఛచేత; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; యథాసుఖం=సుఖము నతిక్రమింపక; సర్వత్ర=అంతటను ; గతః=పోయినవాఁడవై; సతీం=పతివ్రతయగు; జనకాత్మజాం=జనకునికూఁతురయినసీతను; విమార్గ=వెదకుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! అట్లునందికేశ్వరునిశాపంబునంజేసి దుర్బలంబైన, రావణునిచేఁబాలింపఁ బడినదియుమంగళకరంబునగు నీలంకాపట్టణంబును, నీవు, స్వేచ్ఛంబ్రవేశించి, సుఖముగా, నడ్డిలేక, కావలసినచోట్ల కుంబోయి, పతివ్రతయగు సీతనువెదకుము. అని, లంకహనుమంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, తృతీయస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండతృతీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

చతుర్థసర్గప్రారంభః.

స నిర్జిత్య పురీం శ్రేష్ఠాం లంకాం తాం కామరూపిణీమ్
విక్రమేణ మహాతేజా హనూమా న్కపిసత్తమః. ౧
అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకార మభి పుప్లువే

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; కపిసత్తమః=

వానరశ్రేష్ఠుండును; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడునగు; సః=ఆ; హనూమాన్ = హనుమంతుఁడు; శ్రేష్ఠాం=ఉత్తమమయిన; పురీం = పట్టణస్వరూపయయినదియును; కామరూపిణీం= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపంబుగలదియునగు; తాం=ఆ; లంకాం=లంకను; విక్రమేణ = పరాక్రమముచేత; నిర్జిత్య=జయించి; అద్వారేణ=ద్వారముగానిప్రదేశముచేత; ప్రాకారం = ప్రహారిని; అభిపుప్లువే=దాఁటెను.

మహాపరాక్రమశాలియగువానరశ్రేష్ఠుండునగు నాహనుమంతుండు, ఉత్తమపట్టణస్వరూపయై, కామరూపిణియయియుండు, నాలంకంబరాక్రమంబున లోఁగొని, "గ్రామంవా నగరం వాపిప త్తనంవాపరస్యహి। విశేషాత్సమయే సౌమ్యనద్వారేణవిశేన్నృప" (రాజా' శత్రువునిగ్రామంబునుగాని నగరంబునుగాని పట్టణంబునుగాని ద్వారంబుచేఁ బ్రవేశింపఁగూడదు; విశేషించి, శత్రువునుజయింపనిచ్చగొనియుండు సమయంబునంగూడదు.) అని, శత్రుపట్టణంబును ద్వారంబుదారినిఁ బ్రవేశింపఁగూడదని చెప్పఁబడియుండుటంజేసి, దానినెఱింగినవాఁడు, కావున, ద్వారంబునంబోక, కోటప్రాకారంబునే దాఁటెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం కపిరాజహితంకరః. ౨
చక్రే థ పాదం సవ్యం చ శత్రూణాం సతు మూర్ధని

టీక॥ కపిరాజహితంకరః=వానరప్రభుండగు సుగ్రీవునకు మేలుసేయునట్టి; సతు = ఆహనుమంతుఁడును; లంకాం=లంకయనెడు; నగరీం=పట్టణమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అథ=అటుపిమ్మట; శత్రూణాం = శత్రువులయొక్క; మూర్ధని=తలయందు; సవ్యం=ఎడమదైన; పాదంచ=కాలును; చక్రే=చేసెను, ఉంచెననుట, "శత్రుదేశమునుబ్రవేశించు కాలంబున మొదటనెడమకాలుంచుట, శత్రుశిరస్సునందుంచినట్లగుచున్నది" అనిరాజశాస్త్రము నందున్నది, కావున, శత్రువులశిరస్సునందు వామపాదంబుంచెననుటచే, లంకాపురియందు మొదట వామపాదంబుంచెనని, సిద్ధమగుచున్నది.

ఆహనుమంతుండు, వానరరాజుండగుసుగ్రీవునకు మేలుసేయువాఁడును, రావణునకుఁగీడుసేయఁ గోరువాఁడునుగావున, "ప్రయాణకాలేచగృహప్ర

వేశే వివాహకాలేఽపి చ దక్షిణాంఘ్రిం। కృత్వాఽగ్రతశ్శత్రుపురప్రవేశే వామం నిదధ్యాత్పురతో నృపాలః" (రాజుపయనంబగునపుడును, గృహప్రవేశమునందును, వివాహంబగునపుడును, మొదటఁ గుడికాలుంచవలయును; శత్రుపట్టణమునుఁబ్రవేశించునపుడు, మొదటవామపాదంబునుంచవలయును) అని, బృహస్పతి చెప్పినచొప్పున, రావణునకుఁగీడుగల్గుటకై, మొదటవామపాదంబుంచి, లంకంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట స్సత్త్వసంపన్నో నిశాయాం మారుతాత్మజః. ౩
స మహాపథ మాస్థాయ ముక్తా పుష్పవిరాజితమ్

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః=బలముతోఁగూడిన; సః=ఆ; మారుతాత్మజః=వాయుదేవునికొడుకయిన హనుమంతుండు; నిశాయాం=రాత్రియందు; ముక్తాపుష్పవిరాజితం = ముత్తెములచేతను బూలచేతనుంబ్రకాశింపఁజేయఁబడిన; మహాపథం=రాజమార్గమును; ఆస్థాయ=అవలంబించి; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించినాఁడు.

బలవంతుండును వాయుకుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, ముత్తెములుఁబూలుఁజల్లియుంటంజేసి ప్రకాశించుచుండు రాజమార్గంబునంబోయెను, అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తాం పురీం లంకాం రమ్యా మభియయౌ కపిః. ౪

టీక॥ తతస్తు = ఆపిమ్మటను; కపిః = కోఁతియగుహనుమంతుండు; రమ్యాం=మనోహరమయిన; తాం=ఆ; లంకాం= లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; అభియయౌ=పొందెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, రమణీయంబగు నాలంకాపట్టణంబులోఁబోవుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

హసితోత్కృష్టనినదై స్తూర్యఘోషపురస్సరైః
వజ్రాంకుశనికాశైశ్చ వజ్రజాలవిభూషితైః. ౫
గృహమేఘైః పురీ రమ్యా బభాసే ద్యౌరివాంబుదైః
("గృహముఖ్యైః పురీ" అని పాఠాంతరము)

టీక॥ తూర్యఘోషపురస్సరైః=వాద్యధ్వనులు ముందు నడుచునవి గాంగల; హసితోత్కృష్టనినదైః= నవ్వుట చేంగలిగిన యధికమయిన ధ్వనులతో; యుక్తైః (అధ్యాహృతము)=కూడినవియు; వజ్రాంకుశనికాశైశ్చ= వజ్రాయుధముతోను అంకుశముతోను సమానములయినవియు; వజ్రజాలవిభూషితైః=వజ్రమణులయొక్క సమూహముల చేన లంకరింపంబడినవియునగు; గృహమేఘైః=గృహశ్రేష్ఠముల చేత; గృహముఖ్యైః (పాఠాంతరము)=గృహశ్రేష్ఠముల చేత; రమ్యా= సుందరమయిన; పురీ=లంకాపట్టణము; అంబుదైః= మేఘముల చేత, ద్యౌరివ=ఆకాశమువలె; బభాసే=ప్రకాశించెను.

రమణీయమయిన యాలంకాపట్టణము, ఎడతెగక మ్రోయుచున్న వాద్యములధ్వనులును నవ్వుటవలనం గలిగిన ధ్వనులునుం గలిగి యొప్పుచు వజ్రాయుధమునంకుశమునుంబోలె నతికఠినంబులై నవజ్రముల చేనలంకరింపంబడియుండు గృహశ్రేష్ఠంబులతోంగూడి, మేఘంబులతోంగూడిన యాకాశంబుకైవడిం బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజజ్వాల తదా లంకా రక్షోగణగృహైః శ్శుభైః. ౬
సితాభ్రసదృశై శ్చిత్రైః పద్మస్వస్తికసంస్థితైః
వర్ధమానగృహైశ్చాపి సర్వత స్సువిభూషితా. ౭

టీక॥ శుభైః=మంగళకరంబులగు; రక్షోగణగృహైః=రాక్షసులసమూహముయొక్క, యిండ్లతోను; సితాభ్రసదృశైః=తెల్లని మేఘంబులతో సమానములును; చిత్రైః=ఆశ్చర్యము గలిగించునవియునగు; పద్మస్వస్తికసంస్థితైః= పద్మము స్వస్తికము అను సంస్థానభేదములతోంగూడియున్న గృహంబులతోను; వర్ధమానగృహైశ్చాపి=వర్ధమానమనుగృహలక్షణముతోం గూడిన యిండతోను; యుక్తం=కూడిన ; లంకా=లంకాపట్టణము ; తదా=అప్పుడు; సర్వతః=అంతటను; సువిభూషితా=చక్కంగా నలంకరింపంబడినదియై; ప్రజజ్వాల=ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, మంగళకరంబులగు రాక్షసులగృహంబులతోను దెల్లని మేఘంబులకుసాటిసేయందగి చూపరులకాశ్చర్యం

బుగలిగించుచున్న "పద్మము స్వస్తికము వర్ధమానము" అనుసంస్థానభేదంబులఁ గట్టఁబడియుండు రాజగృహంబులతోఁ నుంగూడియున్నయాలంకాపురి యంతటనుంజక్కఁగా నలంకరింపఁబడియుంటంజేసి, ప్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "చతుశ్శాలా చతుర్ద్వారా సర్వతోభద్ర సంజ్ఞితా। పశ్చిమద్వారరహితా మధ్యావర్తాహయాననా।దక్షిణద్వారరహితా వర్ధమానాధనప్రదా। ప్రాగ్ద్వారరహితా స్వస్తి కాఖ్యాపుత్ర ధనప్రదా" (నాలుగిండ్లుబవంతియాయినాలుగు ప్రక్కలను ద్వారములుగలది సర్వతోభద్రము, దీనికిఁబద్మమని నామాంతరము. పడమటితట్టుద్వారములేక, నడుమబైలుగలిగినది హయాననము; దక్షిణపుద్వారములేనిదివర్ధమానము, అదిధనమునిచ్చునది; తూర్పువాకిలిలేనిదిస్వస్తికము, అదికొడుకులధనమునిచ్చును.) అనిపద్మాదిగృహసంస్థానలక్షణములు.

తాం చిత్రమాల్యాభరణాం కపిరాజహితంకరః
రాఘవార్థం చరన్ శ్రీమాన్ దదర్శచ ననందచ. ౮

టీక॥ కపిరాజహితంకరః=వానరులకుఁబ్రభువయిన సుగ్రీవునకు మేలుసేయువాఁడునగు; శ్రీమాన్=స్వామికార్యమనుకూలించుట వలనంగలిగిన కాంతిగలవాఁడునగుహనుమంతుండు; రాఘవార్థం=రామునికొఱకు; చరన్=తిరుగుచు; చిత్రమాల్యాభరణాం = నానావర్ణంబులగు పుష్పమాలికలెసొమ్ములుగాఁగల; తాం = ఆలంకను; దదర్శచ=చూచెను. ననందచ=సంతసించెను.

వానరరాజుండగుసుగ్రీవునకుమేలుసేయునాహనుమంతుండు, స్వామికార్యంబనుకూలించుటంజేసి యధికకాంతి నొందినవాఁడై రామకార్యార్థంబుగాఁ దిరుగుచు, విచిత్రవర్ణంబులగుపుష్పమాలికలచేనలంకరింపఁబడియుండు నాలంకంజూచి, "ఎవ్వరికినిం బ్రవేశింపనలవిగానియీలంకను, అనాయాసంబునంబ్రవేశించినాఁడను, ఇంకసీతంజూడవచ్చును" అని, యెంతయుసంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

భవనా ద్భవనం గచ్ఛన్ దదర్శ పవనాత్మజః
వివిధాకృతిరూపాణి భవనాని తత స్తతః. ౯

టీక॥ పవనాత్మజః = వాయుదేవునికొడుకైనహనుమంతుండు ; భవనాత్ = ఇంటినుండి; భవనం = ఇంటిని; గచ్ఛన్ = పొందుచు; తత స్తతః = అంతకంతకు; వివిధాకృతిరూపాణి = నానావిధంబులయిన యాకారంబులునురంగులునుగల; భవనాని = ఇండ్లను; దదర్శ = చూచెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగుహనుమంతుండు, ఇంటింటికింబోవుచు, నంతకంతకు, నానావిధంబులగునాకారంబులును, బలుదెఱంగులయినరంగులునుంగల, గృహంబులంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ మధురం గీతం త్రిస్థానస్వరభూషితమ్
స్త్రీణాం మదసమృద్ధానాం దివిచాప్సరసామివ. ౧౦

టీక॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృతము) = హనుమంతుఁడు; మదసమృద్ధానాం = వృద్ధిబొందినమదముగల; స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క; త్రిస్థానస్వరభూషితం, త్రిస్థాన = హృదయముకంఠముశిరస్సుఅనుమూఁడైన స్థానంబులంగల్గిన, స్వర = మంద్రమధ్యమతారంబులను స్వరంబులచే; భూషితం = అలంకరింపఁబడినదియు; మధురం = మనోహరంబును; దివి = స్వర్గమునందు, ఉన్న; అప్సరసాం = అచ్చరలయొక్క; గీతం (అధ్యాహృతము) ఇవ (స్థితం) = గానమువలెనున్నదియునగు ; గీతం = గానమును; శుశ్రావ = వినెను.

అచ్చట, హనుమంతుఁడు, స్త్రీలు, మద్యంబుద్రావిమదించి, యురః కంఠశిరంబులనెడు స్థానంబులం బుట్టిన మంద్రమధ్యమతారస్వరంబులనలంకృతంబగునట్లుగా, స్వర్గమునందున్నయప్సరసలుంబోలె మధురంబుగాఁ బాడు, గానంబు, నాలకించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ కాంచీనినదం నూపురాణాంచ నిస్స్వనమ్
సోపాననినదాంశ్చైవ భవనేషు మహాత్మనామ్. ౧౧
ఆస్ఫోటితనినాదాంశ్చ క్ష్వేళితాంశ్చ తత స్తతః

టీ॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృతము) = హనుమంతుండు; తత స్తతః = అంతకంతకు; మహాత్మనాం = అధికమయినధైర్యముగలరాక్షసులయొక్క; భవనేషు =

ఇండ్లయందు; కాంచీనినదం=ఆడవాం డ్రమొలనూళ్లధ్వనిని, నూపురాణాం= అందెలయొక్క; నిస్స్వనంచ=ధ్వనిని; సోపాననినదాంశ్చైవ=పడికట్లెక్కు నప్పుడు దిగునపుడుగలిగినధ్వనులను; ఆస్ఫోటితనినాదాంశ్చ= చేతులుతట్టుట చేతంగలిగినధ్వనులను; క్ష్వేళితాంశ్చ= సింహనాదంబులను; శుశ్రావ=వినెను.

ఆహనుమంతుండు, అంతకంతకు, మహాధైర్యశాలులగు రాక్షసులయిండ్లయందు, స్త్రీలునడుచునపుడు గలుగు మొలనూలిధ్వనిని, అందెలశబ్దంబును, బడికట్లెక్కునపుడుదిగునపుడుగలుగుధ్వనులను, జేతులుతట్టుటవలనంగలుగుధ్వనులను, భటులసింహనాదంబును, వినెను. అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ జపతాం తత్ర మంత్రాన్ రక్షో గృహేషు వై. ౧౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; రక్షోగృహేషు= రాక్షసులయిండ్లయందు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము), మంత్రాన్= వేదమంత్రములను; జపతాం=జపించుచున్న వారలయొక్క; నినదం (అధ్యాహృతము)=ధ్వనిని; శుశ్రావ=వినెను.

ఆహనుమంతుండు, రాక్షసుల గృహంబులలో వేద మంత్రంబులజపించుచున్నవారికంఠధ్వనిని, వినెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వాధ్యాయనిరతాంశ్చైవ యాతుధానాన్ దదర్శ సః
రావణ స్తవసంయుక్తాన్ గర్జతో రాక్షసానపి. ౧౩

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు; స్వాధ్యాయనిరతాన్= వేదాధ్యయనమందాసక్తులగు; యాతుధానాంశ్చైవ= రాక్షసులను; రావణస్తవ సంయుక్తాన్= రావణునియొక్క స్తోత్రములతోఁగూడిన, రావణుని స్తుతించుచున్నయనుట; గర్జతః=అఱచుచున్న; రాక్షసానపి=రాక్షసులను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, వేదాధ్యయనంబుసేయుచుండు రాక్షసులను, గట్టిగానఱచుచు, రావణునింబొగడుచున్న రాక్షసులనుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజమార్గం సమావృత్య స్థితం రక్షోబలం మహత్
దదర్శ మధ్యమే గుల్మే రావణస్య చరా న్బహూన్. ౧౪

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; రాజమార్గం = పెద్దత్రోవను; సమావృత్య = వ్యాపించి; స్థితం=ఉన్న; మహత్ = గొప్పదైన; రక్షోబలం= రాక్షససైన్యమును; మధ్యమే=నడుముదైన; గుల్మే= సేనాభాగమునందు; రావణస్య = రావణునియొక్క; బహూన్ = అనేకులయిన; చరాన్=దూతలను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, పోవుచుఁబోవుచు, రాజమార్గంబునందు విడిసియున్నగొప్పదియగు రాక్షససైన్యమును, ఆసైన్యపు మధ్యభాగంబునందుఁ దిరుగులాడుచుండు, రావణునిదూతలననేకులనుం,జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దీక్షితాన్ జటిలాన్ ముండాన్ గోజినాంబరవాససః
దర్భముష్టిప్రహరణా నగ్నికుండాయుధాం స్తథా. ౧౫
కూటముద్గరపాణీంశ్చ దండాయుధధరానపి
ఏకాక్షానేకకర్ణాంశ్చ లంబోదరపయోధరాన్. ౧౬
కరాళాన్ భుగ్న వక్త్రాంశ్చ వికటాన్ వామనాం స్తథా
ధన్వినః ఖడ్గినశ్చైవ శతఘ్నీ ముసలాయుధాన్. ౧౭
పరిఘో త్తమహస్తాంశ్చ విచిత్రకవచోజ్జ్వలాన్
నాతిస్థూలా న్నాతికృశాన్ నాతిదీర్ఘాతిహ్రస్వకాన్. ౧౮
నాతిగౌరా న్నాతి కృష్ణా న్నాతికుబ్జాన్న వామనాన్
విరూపాన్ బహురూపాంశ్చ సురూపాంశ్చ సువర్చసః.౧౯
ధ్వజీన్ పతాకినశ్చైవ దదర్శ వివిధాయుధాన్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; దీక్షితాన్=యాగదీక్షనొందినవారలను; జటిలాన్=జడలుగలవారలను; ముండాన్=జుట్టులేనివారలను; గోజినాంబరవాససః; గోజిన=యెద్దుతోలును, అంబర=ఆకాశమును, వాసః=వస్త్రముగాగలవారలను,ఎద్దుతోలుకట్టుకొనియుండువారలనుదిగంబరు

లునుసనుట; దర్భముష్టిప్రహరణాన్ = దర్భలపిడికిలెయాయుధముగాఁ గలవారలును పిడికెటిదర్భలచేనభిమంత్రించియి నిష్టమును బోఁగొట్టువారలననుట; అగ్నికుండాయుధాన్ తథా = నిప్పుకుండమె యాయుధముగఁ గలవారలను, అగ్నిహోత్రములో హోమముచేసి యాభిచారికకర్మములచేశత్రులంజంపువారలననుట; కూటముద్గరపాణీంశ్చ = కూటమనెడు నాయుధమునుముద్గర (ఇనుపగుదియ) అనెడునాయుధమును హస్తమునందుగలవారలను; దండాయుధధరానపి = దండ మనెడునాయుధమును ధరించినవారలను ; ఏకాక్షీన్ = ఒకకన్నుగలవారలను; ఏకకర్ణాంశ్చ = ఒక్కచెవిగలవారలను; లంబోదరపయోధరాన్ = వంగుచున్నకడుపును చండ్లును గలవారలను; కరాళాన్ = వికృతమగు రూపముగలవారలను ; భుగ్నవక్త్రాంశ్చ = వంకరయగుముఖముగలవారలను, వికటాన్ = సమముగానిదేహముగలవారలను; వామనాంస్తథా = పొట్టివాండ్రను; ధన్వినః = విలుకాండ్రను; ఖడ్గినశ్చైవ = కత్తిగలవారలను; శతఘ్నీముసలాయుధాన్ = నాలుగుమూరలనిడివి గలయినుపముండ్లకఱ్ఱలును ఇనుపరోఁకళ్లను ఆయుధంబులుగాఁగలవారలను; పరిఘోత్తమహస్తాంశ్చ = పరిఘమనెడు నాయుధములలో శ్రేష్ఠములైనవిచేతుఁలందు గలవారలను; విచిత్రకవచోజ్జ్వలాన్ = నానావిధవర్ణములుగల కవచముచేఁ బ్రకాశించుచున్న వారలను; నాతిస్థూలాన్ = మిక్కిలియు లావుగానివారలను; నాతికృశాన్ = మిక్కిలియుసన్నగిల్లియుండనివారలను; నాతిదీర్ఘాతిహ్రస్వకాన్ (నాతిదీర్ఘాతిహ్రస్వకాన్) = మిక్కిలియుఁబొడవుగానివారలను మిక్కిలియుఁగుఱుచగానివారలను; నాతిగౌరాన్ = మిక్కిలియును తెల్లగానుండని వారలను; నాతికృష్ణాన్ = మిక్కిలియునల్లగా నుండనివారలను; నాతికుబ్జాన్ = మిక్కిలియు గూను లేకుండు వారలను; నవామనాన్ = పొట్టిగాకుండు వారలను; విరూపాన్ = వికృతమయిన రూపముగలవారలను; బహురూపాంశ్చ = అనేకరూపములు కలవారలను; సురూపాంశ్చ = మంచి రూపముగలవారలను; సువర్చసః = మంచికాంతిగలవారలను; ధ్వజీన్ (ధ్వజినః) రాజచిహ్నములు వ్రాసియుండు టెక్కెములుగలవారలను, టెక్కెములఁ బట్టుకొని యుండువారలననట; పతాకినశ్చైవ = వట్టిటెక్కెంబులుగలవారలను; వివిధాయుధాన్ =

నానా విధములగు నాయుధములను ధరించి యుండువారలను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, అంతకంతకుఁబోవుచుఁబోవుచు, దీక్షితులజటాధారులముండితశిరస్కులనెద్దుతోళ్లు గట్టుకొనినవారలదిగంబరుల దర్భముష్టిచేనస్త్రమునివారించువారల నగ్నిహోత్రంబునహోమము గావించి యాభిచారిక క్రియలచే శత్రువులంజంపు వారలఁగూటమనునాయుధమును ధరించినవారల ముద్గరమునుధరించి యుండువారలదండపాణులనేకాక్షుల నేకకర్ణులవంగుచుండు కడుపు గలవారల ప్రేలుకాడు చండ్లుగలవారల వికృతశరీరులవంకర ముఖంబుగల వారల విషమ దేహులఁ బొట్టివారల ధనుర్ధరులఖడ్గధరులనాలుగుమూరలునిడివి గలయినుపముండ్లకఱ్ఱఁబట్టుకొనియుండు వారలముసలంబెయాయుధంబుగాఁ గొనియుండువారలఁబరిఘంబుచేతఁగలవారలఁ బలుదెఱంగులయినరంగులు దీర్చియుండుకవచంబు ధరించినవారల నతిస్థూలురు కానివారలనతికృశులు కానివారల మిక్కిలి యుఁబొడవుగానివారల మిక్కిలియుఁ గుఱుచగానివారలమఱితెల్ల గానుండనివారల మఱినలుపుగానివారలనధికము గాగూనులేనివారలఁబొట్టిగాని వారల వికృతరూపులనేక రూపులమంచిరూపంబుగలవారలమంచికాంతిగలవారల రాజచిహ్నంబులు వ్రాసియుండుధ్వజంబులఁబట్టికొనియుండువారలఁజిత్రితంబగు టెక్కెంబులు ధరించి యుండువారలనానాయుధపాణులగు వారల నందఱు, వేర్వేఱం జూచెను.

అని తాత్పర్యము.

శక్తివృక్షాయుధాంశ్చైవ పట్టిసాశనిధారిణః. ౨౦
క్షేపణీపాశహస్తాంశ్చ దదర్శ సమహాకపిః
స్రగ్విణస్త్వనులిప్తాంశ్చ వరాభరణభూషితాన్. ౨౧
నానావేషసమాయుక్తాన్ యథాస్వైరగతాన్బహూన్
తీక్ష్ణశూలధరాంశ్చైవ వజ్రిణశ్చ మహాబలాన్. ౨౨

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోఁతియగు; సః = ఆహనుమంతుండు; శక్తివృక్షాయుధాంశ్చైవ = చిల్లకోలలును చెట్లును ఆయుధంబులుగాఁగల వారలను;

పట్టిసాశనిధారిణః=అడ్డకత్తినిబిడుగునుధరించియుండువారలను ; క్షేపణీపాశహస్తాంశ్చ = ఓడనడపుగడలును బాశములనుజేతులందుఁగలవారలను, స్రగ్విణస్తు=పుష్పమాలికలుగల వారలను; అనులిప్తాన్=మైపూఁతగల వారలను;వరాభరణభూషితాన్=శ్రేష్ఠములయినసొమ్ములచేతనలంకరింపఁబడినవారలను;నానావేషసమాయుక్తాన్=పలు దెఱంగులయిన యలంకారములతోఁగూడినవారలను; యథాస్వైరగతాన్=యథేష్టమగుగమనముగలవారలను;తీక్ష్ణశూలధరాంశ్చైవ = కఱకుశూలములనుధరించినవారలను; వజ్రిణశ్చ=వజ్రాయుధమునుధరించిన వారలను; మహాబలాన్=అధికమయిన బలముగలవారలను ; బహూన్=అనేకులను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు , చిల్లకోలలధరించినవారలను వృక్షములనెయాయుధముగాఁగొనినవారలను అడ్డకత్తులధరించినవారలను బిడుగులధరించినవారలనుఓడనడపుగడలఁబాశంబులంబట్టికొనియుండువారలను , బుష్పమాలికలధరించినవారలను జందనంబు మేనంబూసికొనియుండువారలను మేలయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడియుండువారలను బలుదెఱంగులగు నలంకారంబులుచేసికొనియుండువారలను యథేష్టముగాఁ దిరుగులాడువారలనుగఱకుశూలంబులధరించినవారలను వజ్రాయుధపాణులను మహాబలులను, అనేకులం జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

శతసాహస్ర మవ్యగ్ర మారక్షం మధ్యమం కపిః
రక్షోధిపతి నిర్దిష్టం దదర్శాంతః పురాగ్రతః. ౨౩

టీక॥కపిః=హనుమంతుఁడు;అంతఃపురాగ్రతః=లోపలి పట్టణము ముందట,పట్టణములోపలిభాగముననుట;రక్షోధిపతినిర్దిష్టం=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణునిచేతనాజ్ఞాపింపఁబడినదియును; అవ్యగ్రం= ఏమఱుపాటులేనిదియును; శతసాహస్రం= నూఱువేలసంఖ్యగలదియునగు ; మధ్యమం=నడుమనుండు,ఆరక్షం= సేనాభాగమును;దదర్శ=చూచెను.

అంత,హనుమంతుండు,రాక్షసప్రభుండగురావణునియాజ్ఞంజేసి,పట్టణంబులోపలిభాగంబున నేమఱుపాటులేక యెచ్చరికతోఁగావలియున్న , లక్ష

సంఖ్యగల మధ్యమగుల్మమును (సేనాభాగమును)జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తదా తద్గృహం దృష్ట్వా మహాహాటకతోరణమ్
రాక్షసేంద్రస్య విఖ్యాత మద్రిమూర్ధ్ని ప్రతిష్ఠితమ్. ౨౪
పుండరీకావతంసాభిః పరిఖాభి రలంకృతమ్
ప్రాకారావృత మత్యంతం దదర్శ స మహాకపిః. ౨౫

టీక॥సః=ఆహనుమంతుండు ; తదా=అప్పుడు; తత్ = ఆసేనాభాగమును; దృష్ట్వా=చూచి; మహాకపిః=పెద్దకోతియగు ; సః=హనుమంతుండు; మహాహాటకతోరణం= పెద్దబంగారువికారమగుబహిర్ద్వారము గలదియును; విఖ్యాతం=ప్రసిద్ధమయినదియును; అద్రిమూర్ధ్ని=పర్వతశిఖరమునందు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపఁబడినదియును ; పుండరీకావతంసాభిః=తెల్ల తామరపువ్వంబులె చెవిమీదియలంకారపువ్వంబుగాఁగల ; పరిఖాభిః=అగడ్తలచేత; అలంకృతం= అలంకరింపఁబడినదియును; అత్యంతం=మిక్కిలియును ; ప్రాకారావృతం=ప్రహరిచేఁజుట్టఁబడినదియునగు, రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁ బ్రభువయినరావణునియొక్క; గృహం= ఇంటిని;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు,అప్పుడామధ్యమగుల్మముఁజూచి,యంతబంగారుతోఁగట్టఁబడినపెద్దబహిర్ద్వారంబుగలిగి,పర్వతశిఖరంబునంబ్రతిష్ఠితంబై, తెల్లతామరపూలతోనిండియుండు నగడ్తలచేనలంకృతంబై,చుట్టునుం బ్రాకారంబుచేఁజుట్టఁబడియొప్పుచుండు రాక్షసేంద్రుండగురావణునిగృహంబుఁ జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిష్టపనిభం దివ్యం దివ్యనాదవినాదితమ్
వాజిహేషితసంఘుష్టం నాదితం భూషణై స్తథా. ౨౬
రథై ర్యానై ర్విమానైశ్చ తథా హయగజైః శ్శుభైః
వారణైశ్చ చతుర్దంతైః శ్వేతాభ్ర నిచయోపమైః. ౨౭
భూషితం రుచిరద్వారం మత్తైశ్చ మృగపక్షిభిః
రక్షితం సుమహావీర్యై ర్యాతుధానైః సహస్రశః. ౨౮

రాక్షసాధిపతేః గుప్తమావివేశ మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు హనుమంతుండు; త్రివిష్టపనిభం=స్వర్గముతో సమానమైనదియును; దివ్యః=శ్రేష్ఠమును; దివ్యవాదవినాదితం=శ్రేష్ఠమైన పాటలచేత ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; వాజిఘోషితసంఘుష్టం=గుఱ్ఱములకూఁతలచే ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; తథా=అట్లు; నూపురైః = సొమ్ములచే; నాదితం=ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; రథైః = రథములతోను; యానైః=మేనాలుమొదలగువానితోను; విమానైః= ఆకాశమునందుఁబోవుయానంబులతోను; తథా=అట్లు; శుభైః= మంగళకరంబులగు ; హయగజైః= గుఱ్ఱములతోను ఏనుంగులతోను; చతుర్దంతైః=నాలుగుదంతములుగల ; శ్వేతాభ్రనిచయోపమైః= తెల్లనిమబ్బుల సమూహంబులతోఁబోలికగల; వారణైశ్చ = ఏనుంగులతోను; యుక్తం(అధ్యాహృతము) = కూడినదియు; మత్తైః = మదించియుండు; మృగపక్షిభిశ్చ= మృగములచేతను పక్షులచేతను; భూషితం = అలంకరింపఁబడినదియును; రుచిరద్వారం=మనోహరమయిన వాకిలిగలదియును; సుమహావీర్యైః= మిక్కిలియు నధికమయిన పరాక్రమము గల; సహస్రశః=వేనవేలయిన; యాతుధానైః= రాక్షసులచేత; రక్షితం=కాపాడఁబడినదియు; రాక్షసాధిపతేః= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునియొక్క; గృహం(అధ్యాహృతము)= ఇంటిని; గుప్తం=దాఁచఁబడినట్లుగా, రహస్యముగాననుట; ఆవివేశ= ప్రవేశించెను.

హనుమంతుండు, స్వర్గంబుతో సమానంబై, శ్రేష్ఠంబై, యుత్తమంబులగు గానంబులచేఁ బ్రతినాదితంబై, గుఱ్ఱంబుల హేషితంబులచే నాదితంబై, భూషణధ్వనులుగలిగి, రథంబులతో శిబికాదియానంబలతో విమానంబులతో మంగళలక్షణలక్షితంబులగు హయంబులతో గజంబులతోఁ దెల్లనిమేఘంబులం బోలుచతుర్దంతగజంబులతోఁగూడి, మదించినమృగపక్షులచే నలంకరింపఁబడి, మనోహరంబగుద్వారంబుగలిగి మహాపరాక్రమశాలు లగు రాక్షసులచే రక్షింపఁబడుచున్న రావణునిగృహంబు, నెవ్వరికినిం దెలియనట్లుగాఁ, బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహేమజాంబూనదచక్రవాళం
మహార్హముక్తామణిభూషితాంతమ్
పరార్థ్యకాలాగరుచందనాక్తం
సరావణాంతఃపుర మావివేశ. ౫౯

టీక॥సః = ఆహనుమంతుఁడు; సహేమ= బంగారముతోఁగూడినదియు; జాంబూనదచక్రవాళం = బంగారువికారమైన ప్రాకారమండలముగలదియు; మహార్హముక్తామణిభూషితాంతం=శ్రేష్ఠమయినముత్తెములనుమణులచేనలంకరింపఁబడినకొనగలిగినదియు; పరార్థ్యకాలాగరుచందనాక్తం=శ్రేష్ఠమయిననల్లనియగరు చందనములచేఁ బూయఁ బడినదియునగు; రావణాంతఃపురం = రావణునిలోపలిపట్టణమును; ఆవివేశ=ప్రవేశించెను.

ఆహనుమంతుఁడు, బంగారపుఁగట్టడములుగలిగి, బంగారువికారమయిన ప్రాకారము చుట్టునుంగలిగి, చివరలయందు మేలయిన ముత్తెపుసరములచేనలంకరింపఁబడి, యంతటనుమంచికృష్ణాగరుగంధజలముచల్లియుండు, రావణుని, యంతర్నగరమునుబ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, చతుర్థస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇవి, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండచతుర్థసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

పంచమసర్గప్రారంభః.

తత స్స మధ్యంగత మంశుమంతం
జ్యోత్స్నా వితానం మహ దుద్వమంతమ్
దదర్శ ధీమాన్ దివి భానుమంతం
గోష్ఠే వృషం మత్త మివ భ్రమంతమ్. ౧

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట;ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; సః=ఆహానుమంతుఁడు;దివి=ఆకాశమందు; మధ్యంగతం=నడుమునుబొందినవాఁడును;మహత్=గొప్పదైన;జ్యోత్స్నావితానం= వెన్నెలయొక్కయతిశయమును;ఉద్వమంతం=క్రక్కుచున్నవాఁడును; గోష్ఠే=ఆవులమందయందు;భ్రమంతం=తిరుగుచున్న; మత్తం=మదించిన; వృషమివ (స్థితం) = తెల్లటియెద్దుఁబోలెనున్నవాఁడును;భానుమంతం = కాంతిగలవాఁడునగు; అంశుమంతం=కిరణములుగలచంద్రునిఁ;దదర్శ=చూచెను.

అంత, బుద్ధిమంతుండగు నాహానుమంతుండు,ఆకాశమునడుమనుండి, సర్వప్రదేశంబులను జంద్రికంబఱపుచు, కాంతియుక్తుండై, యావులమందయం దుఁడిరుగులాడు తెల్లటి యాఁబోతుం బోలెఁజూపట్టుచున్న, చంద్రునింజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

లోకస్య పాపాని వినాశయంతం
మహోదధిం చాపి సమేధ యంతమ్
భూతాని సర్వాణి విరాజయంతం
దదర్శ శీతాంశు మథాభియాంతమ్, ౨

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము)= ఆహానుమంతుఁడు; లోకస్య=ప్రపంచముయొక్క; పాపాని= దుఃఖములను ; వినాశయంతం= పోఁగొట్టువాఁడును; మహోదధిం= సముద్రమును ; సమేధయంతంచాపి= వృద్ధినిబొందించువాఁడును ; భూతాని= పృథివ్యప్తేజో వాయ్వాకాశముల

ను; సర్వాణి=అన్నిటిని; విరాజయంతం=ప్రకాశింపఁజేయువాఁడును ; అభియాంతం= తిరుగుచున్నవాఁడునగు; శీతాంశుం=చంద్రుని,దదర్శ=చూచెను.

అంత,నాహనుమంతుండు, చల్లనివాఁడగుటచే,లోకులదుఃఖములఁ బోగొట్టువాఁడును , సముద్రమునువృద్ధిఁ బొందించువాఁడునై,పృథివ్యక్తేజోవాయ్వాకాశంబులనన్నింటినింబ్రకాశింపఁజేయుచు, నాకాశంబునందిరుగుచున్న చంద్రునిం,జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

యా భాతి లక్ష్మీ ర్భువి మందరస్థా
తథా ప్రదోషేషుచ సాగరస్థా
తథైవ తోయేషుచ పుష్కరస్థా
రరాజ సా చారునిశాకరస్థా. ౩

టీక॥యా=ఏ;లక్ష్మీః=కాంతి; భువి=భూమియందు; మందరస్థా=మందరపర్వతమందున్నదై; భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో; తథా=అట్లు; యాలక్ష్మీః(అధ్యాహృతము)=ఏకాంతి; ప్రదోషేషు = సాయంకాలములయందు; సాగరస్థా=సముద్రమునందున్నదై;భాతి(అధ్యాహృతము) = ప్రకాశించుచున్నదో;తథైవ=అట్లే; యాలక్ష్మీః(అధ్యాహృతము)=ఏకాంతి; తోయేషుచ=నీళ్లయందును;పుష్కరస్థా=కమలంబులందున్నదై;భాతి =(అధ్యాహృతము) ప్రకాశించుచున్నదో;సా=ఆకాంతి;నిశాకరస్థా=చంద్రునియందున్నదై; చారు=సుందరముగా; రరాజ=ప్రకాశించెను.

భూమియందు,మందరపర్వతంబుననేకాంతియుండునో, ప్రదోషకాలములయందు సముద్రంబుననేకాంతియుండునో; అట్లుజలంబులందుఁగమలంబులనేకాంతియుండునో;అట్టికాంతి,చంద్రునియందప్పుడు, సుందరంబుగాఁబ్రకాశించినది.అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈసర్గమందుఁ బ్రతిశ్లోకమందు, ఛేకాను ప్రాసమను శబ్దాలంకారము.ఈశ్లోకమునందు,మందరాదులయందుండు లక్ష్మీ చంద్రునియందుండినదని,చెప్పుటచే , చంద్రునియందులక్ష్మీమందరాదులందుండులక్ష్మీవంటిది," అని; సాదృశ్యము అనమితంబగుటంజేసి,నిదర్శనాలంకారము.

స ౫

హంసో యథా రాజతపంజరస్థ
స్సింహో యథా మందరకందరస్థః
వీరో యథా గర్వితకుంజరస్థ
శ్చంద్రో విబభ్రాజ తథాంబరస్థః. ౪

టీక॥ రాజతపంజరస్థః=వెండిపంజరమునందున్న; హంసః = అంచ; యథా=ఎట్లో, మందరకందరస్థః=మందరపర్వతముయొక్క గుహయందున్న; సింహః=సింహము; యథా=ఎట్లో; గర్వితకుంజరస్థః = మదించినయేనుంగునందున్న; వీరః=పరాక్రమశాలియగువాఁడు; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; అంబరస్థః=ఆకాశమునందున్న; చంద్రః=చంద్రుఁడు; విబభ్రాజ=అధికముగాఁ బ్రకాశించెను. ఇందుపమాలంకారము.

ఎట్లుస్వభావంబుననె తెల్లఁగానుండు హంసము వెండిపంజరమునందుంచఁబడినదై మెచ్చుగాఁ బ్రకాశించునో, ఎట్లు మందరపర్వతము గుహయందుండుసింహము, అధికముగా రాజిల్లునో, ఎట్లు మదపు టేనుంగుపైఁ గూర్చున్నవీరుండుమిక్కిలియు, భాసిల్లునో, అట్లు, ఆకాశమునందున్నచంద్రుండు, అధికముగాఁ, బ్రకాశించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థితః కకుద్మా నివ తీక్ష్ణశృంగో
మహాచల శ్శ్వేత ఇవోచ్చశృంగః
హస్తీవ జాంబూనదబద్ధశృంగో
రరాజ చంద్రః పరిపూర్ణశృంగః. ౫

టీక॥ పరిపూర్ణశృంగః=నిండినకలలుగల; చంద్రః=చంద్రుఁడు; తీక్ష్ణశృంగః స్థితః = కఱకుకొమ్ములుగలవాఁడైయున్న; కకుద్మానివ=తెల్లని యెద్దువలెను; ఉచ్చశృంగః= ఉన్నతమయినశిఖరములుగల, శ్వేతః=తెల్లని; మహాచలఇవ=గొప్పకొండవలెను; జాంబూనదబద్ధశృంగః=బంగారముచేఁ గట్టఁబడినదంతములుగల; హస్తీవ= తెల్లటిపేనుంగువలెను; రరాజ=ప్రకాశించెను, ఉపమాలంకారము.

కఱకుశృంగంబులు (కొమ్ములు,గల తెల్లనియెద్దుంబోలె, ఉన్నతశృంగములు(శిఖరములు) గల తెల్లకొండయుం

బోలె, బంగారుపుఁదొడుగుగల శృంగములదంతములతోఁగూడిన తెల్లయేనుగుంబోలెఁ, సంపూర్ణ శృంగంబుల (కళల) తోఁగూడిన చంద్రుండుప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

వినష్టశీతాంబుతుషారపంకో
మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః
ప్రకాశలక్ష్మ్యాశ్రయనిర్మలాంకో
రరాజ చంద్రో భగవాన్ శశాంకః. ౬

టీ॥ వినష్టశీతాంబుతుషారపంకః, వినష్ట=అగపడని, శీతాంబు=చల్లనీళ్ల యొక్క; తుషార=తుంపురలనెడు, పంకః=మాలిన్యముగలవాఁడును; మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః, మహాగ్రహ=పెద్దగ్రహములయిన శుక్రాదుల యొక్క, గ్రాహ=గ్రహించుటచేత, కష్టుటచేతననుట, వినష్ట = అగపడని, పంకః=మాలిన్యముగలవాఁడును; లేక, మహాగ్రహ= పెద్దగ్రహమయినసూర్యుని యొక్క, గ్రాహ=గ్రహించుటచేత, అతనికిరణములగ్రహించుటచేననుట, వినష్టపంకః=అగపడనిమాలిన్యముగలవాఁడును; ప్రకాశలక్ష్మ్యాశ్రయనిర్మలాంకః= వెల్తురుయొక్క యతిశయము యొక్క పొందుటచేస్వచ్ఛమైన గుఱుతుగలవాఁడును; శశాంకః=భూచ్ఛాయారూపమైన కుందేలు గుఱుతుగాఁగలవాఁడును; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగలవాఁడునగు; చంద్రః=చంద్రుండు; రరాజ= ప్రకాశించెను.

భగవంతుండును భూచ్ఛాయారూపమయిన శశమును ధరించినవాఁడునగుచంద్రుండు, మంచులేనివాఁడై, శుక్రాది గ్రహంబులఁ బ్రకాశింపనీయక, (సూర్యకిరణంబులు తనయందు నతిక్రమించుటంజేసియధికకాంతిగలిగి) యధికకాంతింజేసి, స్వచ్ఛమయియుండు, చిహ్నంబుగలిగి, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శిలాతలం ప్రాప్య యథా మృగేంద్రో
మహారణం ప్రాప్య యథా గజేంద్రః
రాజ్యం సమాసాద్య యథా నరేంద్ర

స్త్రధా ప్రకాశో విరరాజ చంద్రః. ౭

టీక॥ మృగేంద్రః=మృగరాజైనసింహము; శిలాతలం=ఱాతిప్రదేశమును, ప్రాప్య=పొంది; యథా(రాజేత్)=ఎట్లుప్రకాశించునో; గజేంద్రః=ఏనుఁగులలో మేటియయినది; మహారణం=గొప్పయుద్ధమును; ప్రాప్య= పొంది; యథా(రాజేత్)= ఎట్లుప్రకాశించునో ; నరేంద్రః=రాజు ; రాజ్యం=దొరతనమును; సమాసాద్య=పొంది; యథా(రాజేత్)=ఎట్లు ప్రకాశించునో, తథా=అట్లు, ప్రకాశః=వెలుంగుచున్న; చంద్రః=చంద్రుండు ; విరరాజ= ప్రకాశించెను . ఉపమాలంకారము.

సింహమున్నతంబగుశిలాతలంబునం దుండునేనియెట్లధికముగాఁబ్రకాశించునో, మత్తగజంబు, గొప్పయుద్ధంబు సేయునప్పుడు, ఎట్లెచ్చుగాఁ బ్రకాశించునో, రాజుదొరతనము నొందునేని యెట్లుప్రకాశించునో, చంద్రుండట్లధికముగాఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః
ప్రవృత్తరక్షః పిశితాశదోషః
రామాభిరామేరితచిత్తదోష
స్స్వర్గప్రకాశో భగవాన్ ప్రదోషః. ౮

టీక॥ ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః=ప్రకాశించుచున్నచంద్రునిపొడుచుటచే బోయిన చీఁకటిగలదియును; ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశదోషః= జరగుచున్నరాక్షసులయొక్క మాంసభక్షణమనెడు దోషముగలదియును; రామాభిరామేరితచిత్తదోషః=(స్త్రీ)లచేతను బ్రియులచేతనువిడువఁబడినమనస్సునందలికోపరూపమైనదోషముగలదియును; స్వర్గప్రకాశః=స్వర్గముతో సమానమయినదియును; భగవాన్=కాంతిగలదియునగు; ప్రదోషః=ప్రదోషకాలము; గతః(అధ్యాహృతము)=కడచినది.

వెలుఁగుగలిగించుచంద్రోదయంబునఁ జీఁకటింబోఁగొట్టి, రాక్షసులకు మాంసభక్షణముసేయఁ దగినకాలమై, కామినులకును గాముకులకును మానం బుం ౦ కలిగిన కోపాదు ు

స ౫

మాస్చి, స్వర్గంబునుంబోలె నానందముగలిగించు, ప్రదోషకాలంబు, కడచినది.

అని, తాత్పర్యము.

తంత్రీస్వనాః కర్ణసుఖాః ప్రవృత్తా
స్స్వపంతి నార్యః పతిభి స్సువృత్తాః
నక్తంచరాశ్చాపి తథా ప్రవృత్తా
విహర్తు మత్యద్భుతరౌద్రవృత్తాః. ౯

టీక॥ కర్ణసుఖాః=చెవులకుసుఖంబుగలిగించునట్టి; తంత్రీస్వనాః= వీణె తంతులధ్వనులు; ప్రవృత్తాః = ప్రవర్తించినవి. సువృత్తాః=మంచి యాచారముగల, పతివ్రతలగుననుట; నార్యః= స్త్రీలు; పతిభిః(సహ)= పెనిమిటులతోఁగూడ; స్వపంతి=నిదురించుచున్నారు. తథా=అట్లు; నక్తంచరాశ్చాపి= రాక్షసులును ; అత్యద్భుత రౌద్రవృత్తాః=మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబుగలిగించు భయంకరములయిన నడతలుగలవారలై; విహర్తుం=క్రీడించుటకు; ప్రవృత్తాః=ఆరంభించిరి.

అంతట, చెవులకుసుఖంబు గల్గునట్లుగా, వీణెలు వాయింప నారంభించిరి; పతివ్రతలగుస్త్రీలు తాముభర్తలతోఁగూడసుఖంబుగనిదురించిరి; అట్లు, రాక్షసులును, వెఱఁగును వెఱపును గలిగించుచర్యలతో విహరింప నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

మత్తప్రమత్తాని సమాకులాని
రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని
వీరశ్రియా చాపి సమాకులాని
దదర్శ ధీమాన్ స కపిః కులాని. ౧౦

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియును; ధీమాన్=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; మత్తప్రమత్తాని= మదించినవారును ఏమఱుపాటుగలవారునగు జనులుగలవియును; సమాకులాని=ఇఱుకటముగలవియును; రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని= రథముల చేతను గుఱ్ఱముల చేతను భద్రమను

జాతిలోని యేనుంగులచేతను సింహాసనములచేతను నిండినవియును; శ్రియాచాపి=సంపదచేతను; సమాకులాని=పూర్ణములయినవియునగు; కులాని=గృహములను,దదర్శ=చూచెను.

పరాక్రమశాలియు బుద్ధిమంతుండునగు నాహనుమంతుండు, మదించియే మఱుపాటుతోఁగూడియుండు జనంబులుగల్గి, జనులునిండియుంటంజేసియిఱుకై,రథములును గుఱ్ఱములునుభద్రగజంబులును సింహాసనంబులునుమెండుగాఁగల్గి,సంపదచేనిండియున్న, గృహంబులం,జూచెను.అని,తాత్పర్యము.

పరస్పరం చాధిక మాక్షిపంతి
భుజాంశ్చ పీనా నధినిక్షిపంతి
మత్తప్రలాపా నధికం క్షిపంతి
మత్తాని చాన్యోన్య మధిక్షిపంతి. ౧౧
రక్షాంసి వక్షాంసి చ విక్షిపంతి
గాత్రాణి కాంతాసుచ విక్షిపంతి
రూపాణి చిత్రాణిచ విక్షిపంతి
దృఢాని చాపానిచ విక్షిపంతి. ౧౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; అధికంచ=మిక్కిలియును;పరస్పరం=ఒండొరులను; ఆక్షిపంతి=పరిహసించుకొనుచున్నవారును, పీనాన్=బలిసియున్న;భుజాంశ్చ = చేతులను,అధినిక్షిపంతి= వేసికొనువారును;అధికం=మిక్కిలియును;మత్తప్రలాపాన్ = మదించువారుసేయునసర్థకంబులగు కూఁతలను;క్షిపంతి=విడుచువారును,చేయువారలుననుట; మత్తానిచ=మదించినవారును; అన్యోన్యం=ఒండొరులను;అక్షిపంతి=ఆధిక్షేపించుచున్నవారును;వక్షాంసి=ఱొమ్ములను;విక్షిపంతిచ=విదిర్చుకొనువారును; కాంతాసు=భార్యలయందు;గాత్రాణి=అవయవములను;విక్షిపంతిచ= వేయుచున్నవారలును; చిత్రాని=నానావిధములయిన;రూపాణి=ఆకారములను;విక్షిపంతిచ=నెఱపుచున్నవారలును;దృఢాని=గట్టివైన; చాపాని=విండ్లను;విక్షి

పంతి=మోపెట్టుచున్నవారలునగు; రక్షాంసి=రాక్షసులను;దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు,మదాతిరేకంబునంజేసి , యొండొరులం బరిహసించుకొనుచు, నొండొరులపైబలిసినభుజంబులవేసికొనుచు, నర్థముతేకుండునట్లువదరుచు,నొడలుమఱచి , యొండురులనిందించుకొనుచు,వక్షస్స్థలంబులవిస్తరిల్లంజేయుచు,భార్యలపైఁగాళ్లంజేతులవేయుచుఁ,గామరూపులుకావున, నానావిధరూపంబులధరించుచు , దృఢంబులగుధనువులను మోపెట్టువిహరించుచున్న,రాక్షసులంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదర్శ కాంతా శ్చ సమాలభంత్య
"కాంతాశ్చసమాలపంత్యః"అనిపాఠాంతరము.
స్తథా పరా స్తత్ర పున స్స్వపంత్యః
సురూపవక్త్రాశ్చ తథా హసంత్యః
క్రుద్ధాః పరాశ్చాపి వినిశ్శ్వసంత్యః. ౧౩

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు, తత్ర=అచ్చట;పునః=ఇంకను; సమాలభంత్యః= (సమాలభంతీః)చందనాదులఁబూసికొనుచున్న సమాలపంత్యః,సమాలపంతీః(అని,పాఠాంతరము)=వినోదముగా మాటలాడుచున్న; కాంతాశ్చ=స్త్రీలను ; తథా=అట్లు;స్వపంత్యః(స్వపంతీః)=నిదురించుచున్న; పరాః= ఇతరస్త్రీలను; తథా=అట్లు;హసంత్యః (హసంతీః)=నవ్వుచున్న; సురూపవక్త్రాశ్చ=మంచిసౌందర్యముగలస్త్రీలను ; క్రుద్ధాః=కోపించినవారును; వినిశ్శ్వసంత్యః(వినిశ్శ్వసంతీః)నిట్టూర్పువిడుచుచున్నవారునగు ; పరాశ్చాపి=ఇతరస్త్రీలను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుం,డచ్చోటఁ, జందనాదివిలేపనంబులమేసనలందుకొనుచున్నస్త్రీలను, నిదురించుచున్నయువతులను, నవ్వుచున్న,మిక్కిలియు సుందరంబగుముఖంబుగలవనితలను, గోపంబుననిట్టూర్పులువుచ్చుచుండుకామినులను,వేఱ్వేఱంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహాగజైశ్చాపి తథా నదద్భి
స్సుపూజితైశ్చాపి తథా సుసద్భిః
రరాజ వీరైశ్చ వినిశ్శ్వసద్భి
హ్రదో భుజంగైరివ నిశ్శ్వసద్భిః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)= ఆపట్టణము; తథా=అట్లు;నదద్భిః= అఱచుచున్న ; మహాగజైశ్చాపి=పెద్దయేనుంగులచేతను; తథా=అట్లు;సుపూజితైః=చక్కఁగాఁబూజింపఁబడిన;సుసద్భిశ్చాపి==మిక్కిలియుఁబెద్దలచేతను;వినిశ్శ్వసద్భిః=నిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్న; వీరైః = పరాక్రమశాలులగువారలచేతను ; నిశ్శ్వసద్భిః= నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్న;భుజంగైః= సర్పములచేత;హ్రదఇవ = కోనేఱువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

ఆపట్టణము, గర్జించుచున్న గొప్ప యేనుంగులనుచక్కఁగాఁ బూజింపఁబడినసత్పురుషులను , ప్రతివీరులు లేకుంటంజేసి,నిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్న వీరులనుం,గలిగి,యట్లు నిట్టూర్పులు వుచ్చుసర్పంబులతోఁగూడిన , కోనేఱుంబోలెఁ, బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధిప్రధానా న్రుచిరాభిధానా న్
సంశ్రద్ధధానా న్జగతః ప్రధానా న్
నానావిధానా న్రుచిరాభిధానా న్
దదర్శ తస్యాం పురి యాతుధానా న్. ౧౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు;తస్యాం=ఆ;పురి=పట్టణమునందు; బుద్ధిప్రధానా న్=శ్రేష్ఠమయినబుద్ధిగలవారును; రుచిరాభిధానా న్= మనోహరమయిన మాటలుగలవారును; సంశ్రద్ధధానా న్=శ్రద్ధలేనివారలును;జగతః = లోకమునకు ; ప్రధానా న్=ముఖ్యులయినవారును; నానావిధానా న్= పలుదెఱంగులయినయాచారములుగలవారలును; రుచిరాభిధానా న్= మనోహరములయినపేరుగలవారునగు;యాతుధానా న్= రాక్షసులను;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆలంకాపట్టణ

మునందు,మహాబుద్ధిసంపన్నులును, మనోహరంబుగామాటలాడువారును,మతమునందుశ్రద్ధగలవారలును,లోకంబులందుముఖ్యులయినవారును,నానావిధములయిన యాచారము గలవారలును మంచిమంచి పేరులుగలవారలునగు,రాక్షసులంజూచెను.అని,తాత్పర్యము.

ననంద దృష్ట్వా సచ తాన్ సురూపా
న్నానాగుణా నాత్మగుణానురూపాన్
విద్యోతమానా న్స తదా నురూపాన్
దదర్శ కాంశ్చిచ్చ పున ర్విరూపాన్. ౧౬

టీక॥సచ=ఆహనుమంతుఁడు; సురూపాన్=మంచిరూపముగలవారలును;నానాగుణాన్=పలుదెఱంగులయినగుణములుగలవారలును; ఆత్మగుణానురూపాన్ = తమగుణములకుఁ దగిన వ్యవహారములు గలవారలునగు; తాన్=ఆరాక్షసులను; దృష్ట్వా=చూచి;ననంద=సంతోషించెను. సః=ఆహనుమంతుఁడు;తదా=అప్పుడు; పునః=మఱలను;విద్యోతమానాన్=ప్రకాశించుచున్నవారును;అనురూపాన్=తగినవారలును;విరూపాన్=వికృతమగురూపముగలవారలునగు;కాంశ్చిచ్చ=కొందఱను;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, మంచిరూపంబుగలిగి, నానావిధగుణంబులుగలవారలయి, తమతమగుణంబులకుందగినవ్యవహారంబులు గల్గియున్న యారాక్షసులంబూచి,సంతసించెను;మఱియుఁ, దమయాకారంబులకుందగిన గుణంబులు గలిగి ప్రకాశించుచున్నవికృతరూపులఁ గొందఱం,జూచెను.అని,తాత్పర్యము.

తతో వరార్హాః స్సువిశుద్ధభావా
స్తేషాం స్త్రియ స్తత్ర మహానుభావాః
ప్రియేషు పానేషుచ సక్తభావా
దదర్శ తారా ఇవ సుప్రభావాః.౧౭

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁ

ము, తత్ర = ఆలంకాపట్టణమందు; వరార్హాః = శ్రేష్ఠములయినయాభరణాదులకుఁదగినవారలును; సువిశుద్ధభావాః = పెనిమిటులవిషయమయి పరిశుద్ధమయినహృదయముగలవారలును; మహానుభావాః = శ్రేష్ఠములయినకటాక్షములుమొదలగు ననుభావములుగల వారలును; ప్రియేషు = భర్తలందును; పానేషుచ = త్రాఁగుటలందును; సక్తభావాః = తగిలినమనసుగలవారలును; సుప్రభావాః = అధికమయిన ప్రభావముగలవారలును; తారాఇవ (స్థితాః) = నక్షత్రములుంబోలె నున్నవారలునగు, తేషాం = ఆరాక్షసులయొక్క, స్త్రియః = భార్యలను; దదర్శ = చూచెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, అచ్చట, శ్రేష్ఠములయినయాభరణములధరించి, పతుల విషయమయి పరిశుద్ధంబయియుండు హృదయంబుగలిగి, సుందరంబులగు కటాక్షవిక్షేపాదిశృంగారచేష్టల నెఱవుచుఁ, బతిభక్తిగలిగి, మద్యపానంబునందాసక్తలై మహాప్రభావంబుననక్షత్రంబులుంబోలెఁ దేజరిల్లుచున్న, యారాక్షసులభార్యలం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రియా జ్వలంతీ స్త్రపయోపగూఢా
నిశీథకాలే రమణోపగూఢాః
దదర్శ కాశ్చిత్ప్రమదోపగూఢా
యథా విహంగాః కుసుమోపగూఢాః. ౧౮

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు; శ్రియా = కాంతిచేత; జ్వలంతీః = ప్రకాశించుచున్నవారలును; త్రపయా = సిగ్గుచేత; ఉపగూఢాః = కప్పఁబడినవారలును; నిశీథకాలే = అర్ధరాత్రకాలమునందు; రమణోపగూఢాః = భర్తలచేఁగౌఁగిలింపఁబడినవారలును, ప్రమదోపగూఢాః = సంతోషముచేతఁగౌఁగిలింపఁబడినవారలును, సంతోషముచేనిండినవారలుననుట; కుసుమోపగూఢాః = పుష్పములచేఁగప్పఁబడినవారలును; విహంగాః యథా (విహంగాః యథాస్థితాః) = పక్షిస్త్రీలుంబోలెనున్నవారలునగు; కాశ్చిత్ = కొందఱుస్త్రీలను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, అచ్చట, సౌందర్యముచేఁ బ్రకాశించుచు, నర్ధరాత్రిమునందుఁ బ్రియులచేఁగౌఁగిలింపఁబడి సిగ్గునొందుచు, సంతోషంబునం దేలు

చుఁ, బుష్పంబులచే నలంకరించికొని, యాఁడుపత్తులుంబోలె రాజిల్లుచుండు, మఱికొందఱుస్త్రీలం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యాః పున ర్హర్మ్యతలోపవిష్టా
స్తత్ర ప్రియాంకేషు సుఖోపవిష్టాః
భర్తుః ప్రియా ధర్మపరా నివిష్టా
దదర్శ ధీమా న్మదనాభివిష్టాః. ౧౯

టీక॥ధీమాన్ = బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుండు; తత్ర= ఆపట్టణము నందు;పునః=ఇంకను;హర్మ్యతలోప విష్టాః= మేడలయందుఁగూర్చుండినవా రలును;ప్రియాంకేషు= పెనిమిటులయొ క్కతొడలయందు;సుఖోపవిష్టాః=సు ఖముగల్గునట్లుగాఁ గూర్చుండిన వార లును;భర్తుః=పెనిమిటికి, ప్రియాః= సంతోషముగలిగించువారలును; ధర్మ పరాః=ధర్మమునందాసక్తలును; నివి ష్టాః=పెండ్లాడఁబడినవారలును; మద నాభివిష్టాః=మన్మథునిచేనావేశింపఁబ డినవారలునగు; అన్యాః=ఇతరలయిన స్త్రీలను;దదర్శ=చూచెను.

బుద్ధిమంతుండగు నాహనుమంతుం డు,ఆపట్టణమందు,మేడలయందుఁ, ప్రి యులతొడలపైసుఖంబుగాఁ గూర్చుం డి, భర్తలకుఁబ్రియలయి, ధర్మప త్నులయి,ధర్మమునందు శ్రద్ధగలిగి, మన్మథావేశముతోఁగూడి,యున్నస్త్రీ లనుగొందఱం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రావృతాః కాంచనరాజివర్ణాః
కాశ్చిత్పరార్ధ్యా స్తపనీయవర్ణాః
పునశ్చ కాశ్చి చ్ఛశలక్ష్మవర్ణాః
కాంతప్రహీణా రుచిరాంగవర్ణాః. ౨౦

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహ నుమంతుఁడు;అప్రావృతాః = వస్త్రము లేనివారలును; కాంచనరాజి వ ర్ణాః = బంగారురేఖయొక్కవన్నె

వంటివన్నె గలవారునగు; కాశ్చిత్=కొందఱును; పరార్ధ్యాః=శ్రేష్ఠలును; తపనీయవర్ణాః=కాఁచఁబడినబంగారముయొక్కవన్నెవంటివన్నెగలవారలునగు; కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱును; పునశ్చ=ఇంకను; కాంతప్రహీణాః = పెనిమిటిచేతలేనివారలును, భర్తృవిరహము నొందినవారలు ననుట; కావుననే, శశలక్ష్మవర్ణాః=చంద్రునియొక్క-వన్నెవంటివన్నెగలవారలును; సుచిరాంగవర్ణాః= మనోహరంబగు మేనిచాయగలవారలునగు; కాశ్చిత్ =కొందఱను, దదర్శ(అధ్యాహృతము)=చూచెను.

ఆ హనుమంతుండు, భర్తృసంగమంబునం జేసిదిగంబరలై బంగారు రేఖకుంబోలెఁ గాంతిగలవారలఁగొందఱ స్త్రీలను, తప్తకాంచనవర్ణంబుగలిగినయుత్తమ స్త్రీలఁగొందఱను, మఱియు, మనోహరంబగు మేనిచాయగలవారయ్యు, భర్తృవిరహంబునం జేసి తెల్లఁబాఱిచంద్రుండుంబోలె పాండురకాంతిం దేజరిల్లుచుండు స్త్రీలఁగొందఱనుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రియా న్ప్రాప్య మనోభిరామా
స్సుప్రీతియుక్తాః ప్రసమీక్ష్య రామాః
గృహేషు హృష్టాః పరమాభిరామా
హరిప్రవీర స్స దదర్శ రామాః. ౨౧

టీక॥హరిప్రవీరః=వానరులలో మిక్కిలియుఁబరాక్రమశాలియగు; సః=ఆహనుమంతుండు; తతః= అటుపిమ్మట; ప్రియాన్=మనసునకిష్టులయినపురుషులను; ప్రాప్య=పొంది, వారలవెదకుచుఁబోయివారలం బొందియనుట; సుప్రీతియుక్తాః=మిక్కిలియుసంతోషముతోఁ గూడియున్న; మనోభిరామాః=మనసునురమింపఁ జేయునట్టి; రామాః=స్త్రీలను; ప్రసమీక్ష్య=చూచి; గృహేషు=ఇండ్లయందు; హృష్టాః=సంతోషముతోఁగూడియున్న; పరమాభిరామాః= మిక్కిలియుసౌందర్యముగల; రామాః=స్త్రీలను; దదర్శ=చూచెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగునాహనుమంతుండు, తమతమప్రియులయొద్దకుం బోయిరతులం దేలిసంతోషంబు నొంది

యందు రూపవతులగు నభిసారికల ను, గృహంబులయందుఁ, దమతమభర్తలంగూడిసుఖంబనుభవించుచుండు సౌందర్యవతులయిన, పతివ్రతలనుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

చంద్రప్రకాశా శ్చహి వక్త్రమాలా
వక్రాక్షిపక్ష్మా శ్చ సునేత్రమాలాః
విభూషణానాంచ దదర్శ మాలా
శ్శతహ్రదానా మివ చారుమాలాః. ౨౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; చంద్రప్రకాశాః= చంద్రునియొక్క కాంతివంటికాంతిగల; వక్త్రమాలాశ్చ=ముఖములయొక్క పఙ్క్తులను; వక్రాక్షిపక్ష్మాశ్చ= వంకరలయినకండ్ల రెప్పలలోనివెండ్రుకలుగల; సునేత్రమాలాశ్చ=మంచికండ్లయొక్క పఙ్క్తులను; శతహ్రదానాం= మెఱపులయొక్క; చారుమాలాఇవ(స్థితాః)= సుందరములయిన పఙ్క్తులంబోలె నున్న; విభూషణానాం= సొమ్ములయొక్క; మాలాశ్చ = పఙ్క్తులను; దదర్శహి=చూచెనుగదా!

ఆహనుమంతుండు, రాక్షసస్త్రీల లోఁగలసిమనుష్యస్త్రీయున్నదోలేదో యని గనుంగొనుటకై, చంద్రునకుం బోలెకాంతిగలిగియుండు నాస్త్రీలముఖంబులను, వంకరలయిన రెప్పలలోని వెండ్రుకలుగలవారికండ్లనుఁ, జక్కఁగాఁబరీక్షించెను; మఱియు, రాముండు, చెప్పిన, సీతసొమ్ములయానవాలేమైనఁ గానవచ్చునోయని, మెఱపు సమూహములుంబోలె వెలుంగుచుండు, వారలసొమ్ములనుం, బరీక్షించి, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

నత్వేవ సీతాం పరమాభిజాతామ్
పథి స్థితే రాజకులే ప్రజాతామ్
లతాం ప్రఫుల్లా మివసాధుజాతామ్
దదర్శ తన్వీం మనసాభిజాతామ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు ; పరమాభిజాతాం=

మిక్కిలిసుందరియయినదియును; పధి= మంచిమార్గమునందు; స్థితే=ఉన్న; రాజకులే=రాజవంశమునందు; ప్రజాతాం=పుట్టినదియును; తన్వీం=కృశించునదియును; మనసా= మనసుచేత; తనసంకల్పముచేతనే; అభిజాతాం=పుట్టినదియును ; ప్రఫుల్లాం=వికసించిన; సాధుజాతాం=సుందరమయిన; లతామివ(స్థితాం)=తీఁగెయుంబోలెనుండునదియునగు; సీతాం=సీతను;న త్వేవదదర్శ=చూడనేలేదు.

చూచినను, పరమసౌందర్యవతియైనసన్మార్గప్రవృత్తులగు రాజులవంశంబునంబుట్టినదియై, కృశాంగియై, రావణుండు తన్ను వేదవతీరూపంబుననున్నపుడు, బలాత్కారంబునంబట్టుటంజేసి, యతనితో “నినుంజంపుటకై మఱల నే నవతరింతు” నని చెప్పినచొప్పున, స్వసంకల్పంబుననె యయోనిజయయి వెలసి సుందరంబయినతీఁగెయుంబోలె రాజిల్లుచుండు, నాసీతం, జూడనేలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆహనుమంతుం, డిట్లుపరీక్షించి

సనాతనే వర్త్మని సన్నివిష్టాం
రామేక్షణాం తాం మదనాభివిష్టామ్
భర్తుర్మనశ్శ్రీమదనుప్రవిష్టాం
స్త్రీభ్యోవరాభ్యశ్చ సదావిశిష్టామ్. ౨౪
ఉష్ణార్దితాం సానుసృతాస్రకంఠీం
పురా వరార్హోత్తమనిష్కకంఠీమ్
సుజాతపక్ష్మా మభిరక్తకంఠీం
వనే ప్రనృత్తా మివ నీలకంఠీం. ౨౫
అవ్యక్తరేఖా మివ చంద్రరేఖాం
పాంసుప్రదిగ్ధా మివ హేమరేఖామ్
క్షతప్రరూఢా మివ బాణరేఖాం
వాయుప్రభిన్నా మివ మేఘరేఖామ్. ౨౬
సీతా మపశ్యన్మనుజేశ్వరస్య
రామస్యపత్నీం వదతాం వరస్య
బభూవ దుఃఖాభిహత శ్చిరస్య
ప్లవంగమో మంద ఇవాచిరస్య. ౨౭

టీక॥ప్లవంగమః= కోఁతియగుహనుమంతుండు;సనాతనే= పురాతనమయిన;వర్త్మని=మార్గమునందు,పాతివ్రత్యమునందనుట; సన్నివిష్టాం = ఉన్నదియును; రామేక్షణాంతాం= రామునిచూచుటయందునిశ్చయముగలదియును; మదనాభివిష్టాం=మన్మథునిచేనావేశింపఁబడినదియును;భర్తుః= పెనిమిటియయినరామునియొక్క; శ్రీమత్=కాంతిగల;మనః=మనస్సును; అనుప్రవిష్టాం=ప్రవేశించినదియును; సదా=ఎల్లప్పుడును;వరాభ్యః = ఉత్తమలయిన; స్త్రీభ్యశ్చ=స్త్రీలకన్నను; విశిష్టాం = అధికయయినదియును,ఉష్ణార్దితాం = విరహతాపముచేఁబీడింపఁబడినదియును;సానుసృతాస్రకంఠీం = అనుసరించియుండుకన్నీళ్లతోఁగూడినకంఠముగలదియును, పురా = మునుపు రామునితోఁగూడ నున్నప్పుడు; వరార్హోత్తమ నిష్కకంఠీం, వరార్హ = అధికమయినవెలకుఁదగిన, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమయిన, నిష్క= పతకము, కంఠీం=కంఠమందుఁగలదియును; సుజాతపక్ష్మాం = సుందరములయిన కంటిఱెప్పమీఁదివెండ్రుకలుగలదియును; అభిరక్తకంఠీం= స్నేహముతోఁగూడినకంఠముగలదియును, తిన్నగామాటలాడునదియనుట; వనే=అడవియందు; ప్రనృత్తాం=మంచినృత్తముగల;నీలకంఠీమివ(స్థితాం)= ఆఁడునెమలియుంబోలెనున్నదియును; అవ్యక్తరేఖాం = తెలియఁబడని రేఖగల; చంద్రరేఖామివ(స్థితాం)= చంద్రుని రేఖయుంబోలె నున్నదియును; పాంసుప్రదిగ్ధాం= దుమ్ముచేఁగప్పఁబడిన,హేమరేఖామివ(స్థితాం)=బంగారుకడ్డివలె నున్నదియును; క్షతప్రరూఢాం=గాయముదగిలికొంతపైఁగానాటియుండు;బాణరేఖామివ(స్థితాం)= బాణముచేనైనగీఁతయుంబోలె నున్నదియును;వాయుప్రభిన్నాం= గాలిచేభేదింపఁబడిన;మేఘరేఖామివ(స్థితాం)= మేఘములపఙ్క్తియుఁబోలె నుండునదియును; వదతాం=మాటలాడువారలలో;వరస్య=శ్రేష్ఠుఁడును; మనుజేశ్వరస్య=మనుష్యులకుఁబ్రభుండునగు; రామస్య=రామునియొక్క; పత్నీం=భార్యయునగు;సీతాం=సీతను; చిరస్య= బహుకాలమునకుఁగూడ; అపశ్యన్= చూడనివాఁడై;అచిరస్య=శీఘ్రముగా, అప్పుడెయనుట;మందఇవ= మూఢుఁడుంబోలె;దుఃఖాభిహతః = దుఃఖముచేఁగొట్టఁబడినవాఁడు;బభూవ = అయెను.

అనాదిసిద్ధంబగుపాతివ్రత్యమునం దుస్థిరంబుగానుండి, రాముంజూడఁగోరుచు, మన్మథావేశమునొంది, శ్రీమంతంబగురామునిహృదయంబునధ్యానింపఁబడుచునుత్తమస్త్రీలలోపలనుత్తమయయి, భర్తృవిరహంబునంబరితపించుచు, ప్రతిమాటకునుగండ్లనీళ్లుగార్చుకొనుచు, మున్నురామునితోఁగూడియున్నవేళ,యుత్తమంబుపతకంబుచేఁ గ్రాలుచుండు కంఠంబుగలిగియుండునదైయిప్పుడుకన్నీళ్లేయాభరణంబుగాఁ గలిగినకంఠంబుగలిగి, సుందరంబులగు తెప్ప వెండ్రుకలు గలదై, తిన్నగా మాటలాడునదై,వనంబుననృత్తంబుసేయునెమలియుంబోలెనున్నదై, మేఘంబుచేనావరింపఁబడిన చంద్రరేఖయుంబోలె బంగారుచేఁ గప్పఁబడియుండు బంగారుకడ్డియుంబోలెస్వభావంబునఁ గాంతిగలదయ్యు సంస్కారంబులేమింజేసి మాలిన్యంబునొందిన దేహంబుగలిగి, పైఁగామాత్రము కొంచెమాఱి లోపల బాధగలిగియుండు బాణంబుచేఁగలిగిన గాయంబుం బోలెఁ బైని సమాధానంబునంజేసి గంభీరంబుగానున్నను, అంతర్వేదనచే బాధింపఁబడుచు, వాయువుచేఁబాఱఁద్రోలంబడిన మేఘపఙ్క్తికై వడిఁ గృశత్వంబునొందిన, యుక్తియుక్తంబుగా మాటలాడువారలలోనుత్తముండయిన మనుజేశ్వరుండగు రామునకుం బత్నియైన, సీతను,బహుకాలంబు వెదకియుం జూడ నేరక, హనుమంతుండు, మందుండుం బోలె, దుఃఖంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, పంచమస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండపంచమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

స నికామం విమానేషు విషణ్ణః కామరూపధృత్
విచచార పున ర్లంకాం లాఘవేన సమన్వితః. ౧

టీక॥ కామరూపధృత్=ఇచ్ఛాధీనంబగురూపంబుదాల్చునట్టి; సః=ఆహనుమంతుఁడు; విమానేషు=ఏడంతస్తులమేడలందు; నికామం=మిక్కిలియును; విషణ్ణః=దుఃఖమునొందినవాఁడై; లాఘవేన=చులుకనతో, వేగముతోననుట; సమన్వితః=కూడినవాఁడై; పునః=మఱల; లంకాం=లంకను, లంకయందనుట; విచచార=తిరిగెను.

ఇచ్ఛకువచ్చినరూపంబుదాల్పంజాలిన, యాహనుమంతుండు, విమానంబులందుసీత యగపడకుంటంజేసి, మిక్కిలియు, దుఃఖమునొంది, యంత, మఱల, వేగంబున, లంకలోఁదిరుగ నారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆససాదాథ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్రనివేశనమ్
ప్రాకారేణా ర్కవర్ణేన భాస్వరేణా భిసంవృతమ్. ౨

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; లక్ష్మీవాన్ = ప్రశస్తంబగుకాంతిగలహనుమంతుండు; భాస్వరేణ=ప్రకాశించుచున్నదియు; అర్కవర్ణేన = సూర్యునియొక్క వన్నెవంటి వన్నెగలదియునగు; ప్రాకారేణ=ప్రహరిచేత; అభిసంవృతం=చుట్టఁబడిన; రాక్షసేంద్రనివేశనం=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణునియొక్కగృహంబును; ఆససాద= పొందెను.

అంతఁ, గాంతిసంపన్నుండగు నా హనుమంతుండు, సూర్యుండుం బోలె నెఱుపువన్నెగలిగి ప్రకాశించు చున్న ప్రాకారంబుచేఁ జుట్టఁబడి యుండు రావణుగృహంబునకుంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షితం రాక్షసై ర్ఘోరై స్సింహై రివ మహ ద్వనమ్

సమీక్షమాణో భవనం చకాశే కపికుంజరః. ౩

“చచారకపికుంజరః” అనిపాఠాంతరము.

టీక॥కపికుంజరః=వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; ఘోరైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః= రక్కసులచేత; రక్షితాం= కాపాడఁబడినదియును; సింహైః=సింహములచేత; రక్షితం (అధ్యాహృతము)=కాపాడఁబడిన;మహత్=గొప్పదగు;వనమివ(స్థితం)=అడవియుంబోలె నున్నదియునగు; భవనం=రాజగృహమును; సమీక్షమాణః=చూచుచు; చకాశే=ప్రకాశించెను,చచార (అని, పాఠాంతరము)= తిరిగెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు,చూపరులకు వెఱపుఁ బుట్టించునట్టి రాక్షసులచే రక్షింపఁబడుచు సింహంబులచే రక్షింపఁబడు మహావనంబుకైవడి,దుష్ప్రవేశంబై, యొప్పుచుండు,నారావణగృహంబును జక్కఁగాఁ జూచుచు,నాశ్చర్యంబునొందెను. (పాఠాంతరపక్షమున,సంచరించెను.)

అని, తాత్పర్యము.

రూప్యకోపహితై శ్చిత్రై స్తోరణై ర్హేమభూషితైః
విచిత్రాభిశ్చ కక్ష్యాభి ర్ద్వారై శ్చ రుచిరై ర్వృతమ్. ౪
గజాస్థితై ర్మహామాత్రైః శూరైశ్చ విగతశ్రమైః
ఉపస్థిత మసంహార్యై ర్హయై స్స్యందనయాయిభిః. ౫
సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణై ర్దాంతకాంచనరాజతైః
ఘోషవద్భి ర్విచిత్రైశ్చ సదా విచరితం రథైః. ౬
బహురత్నసమాకీర్ణం పరార్ధ్యాసనభాజనమ్
మహారథ సమావాసం మహారథ మహాసనమ్. ౭

“మహారథసమావాపం” అనిపాఠాంతరము.

దృశ్యైశ్చ పరమోదారై స్తై స్తైశ్చ మృగపక్షిభిః
వివిధై ర్బహుసాహస్రైః పరిపూర్ణం సమంతతః. ౮
వినీతై రంతపాలైశ్చ రక్షోభిశ్చ సురక్షితమ్

ముఖ్యాభిశ్చ వరస్త్రీభిః పరిపూర్ణాం సమంతతః. ౯
ముదితప్రమదారత్నం రాక్షసేంద్రనివేశనమ్
వరాభరణసంహ్రాదై స్సముద్రస్వననిస్వనమ్. ౧౦
త ద్రాజగుణసంపన్నం ముఖ్యై శ్చాగరుచందనైః
మహాజనై స్సమాకీర్ణాం సింహై రివ మహద్వనమ్. ౧౧
భేరీమృదంగా భిరుతం శంఖఘోషనినాదితమ్
నిత్యార్చితం పర్వహుతం పూజితం రాక్షసై స్సదా
("నిత్యార్చితంసర్వసుఖమూర్జితం" అనిపాఠాంతరము.)
సముద్ర మివ గంభీరం సముద్ర మివ నిస్స్వనమ్
మహాత్మనో మహద్వేశ్మ మహారత్నపరిచ్ఛదమ్. ౧౩
మహారత్నసమాకీర్ణాం దదర్శ స మహాకపిః. ౧౪

టీక॥రూప్యకోపహితైః = వెండిచేఁ జేయఁబడినవియును ; చిత్రైః= నానావిధవర్ణములుగలవియును; హేముభూషితైః= బంగారముచే నలంకరింపఁబడినవియునగు; తోరణైః = బహిర్ద్వారముల చేతను; విచిత్రాభిః= నానావిధములయిన ; కక్ష్యాభిశ్చ= తొట్టికట్లచేతను; రుచిరైః=మనోహరములయిన; ద్వారైశ్చ=వాకిళ్ల చేతను; వృతం=చుట్టఁబడినదియు; గజాస్థితైః=ఏనుంగులనధిష్ఠించిన వారును ; శూరైః=యుద్ధమునందు భయపడనివారును; విగతశ్రమైః=పోయిన యలసటగలవారునగు; మహామంత్రైశ్చ= ప్రధానులచేతను; వృతం(అధ్యాహృతము)= చుట్టఁబడినదియును ; అసంహార్యైః=చంపఁగూడనట్టి ; స్యందనయాయిభిః = రథముచేఁ బోవునవియయిన; హయైః=గుఱ్ఱములచేత;ఉపస్థితం=అధిష్ఠింపఁబడినదియు; సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణైః= సింహములయొక్కయు పులులయొక్కయు చర్మము లేకవచములుగాఁ గలవియు; దాంతకాంచనరాజతైః = దంతవికారములును బంగారు వికారములును వెండివికారములునైనవియు;ఘోషవద్భిః= అధికమయిన ధ్వని గలవియు ; విచిత్రైః=నానావిధము లయినవియు నగు; రథైశ్చ=రథములచేతను;సదా= ఎల్లప్పుడు; విచరితం=సంచరింపఁ బ

డినవియును; బహురత్నసమాకీర్ణం= అనేకములయినమణులచే వ్యాపింపఁబడినవియును ; పరార్ధ్యాసన భాజనం= శ్రేష్ఠములయినపీఠములును పాత్రములును గలదియును; మహారథసమావాసం = పదునెుకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరెడువీరులకునివాసస్థానమైనదియును; మహారథసమావాపం(పాఠాంతరము)= పదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరెడువీరులకుజన్మస్థానమైనదియును, నివాసస్థానముననుట; మహారథమహాసనం=గొప్పరథంబులుగలదియుగొప్పపీఠంబులు గలదియును; దృశ్యై := చూడఁదగినవియు, సుందరములయినవియు ననుట; పరమోదారైశ్చ=మిక్కిలియుఁ బెద్దవైనవియు; వివిధైః= నానావిధములయినవియు; బహుసాహస్రైః= పెక్కువేలసంఖ్యగలవియు నగు ; తైస్తైః=ఆయా; మృగపక్షిభిః=మృగములచేతను బక్షులచేతను ; సమంతతః= అంతటను;పరిపూర్ణం=నిండినదియును; వినీతైః= శిక్షింపఁబడినవారును; అంతపాలైశ్చ=వెలుపలిభాగమును రక్షించువారునగు; రక్షోభిశ్చ=రాక్షసులచేతను;సురక్షితం=చక్కఁగా రక్షింపఁబడినదియును; ముఖ్యాభిః=ముఖ్య

త్వముగల; వరస్త్రీభిః= శ్రేష్ఠస్త్రీలచేత; సమంతతః=అంతటను; పరిపూర్ణం=నిండినదియును; ముదిత ప్రమదారత్నం=సంతసించినస్త్రీలలో మేటియయినవారుగలదియును ; రాక్షసేంద్ర నివేశనం = రాక్షసశ్రేష్ఠులకు నివాస స్థానమయినదియును ; వరాభరణ సంహ్రాదైః = శ్రేష్ఠములయినయాభరణములయొక్క ధ్వనులచేత;సముద్రస్వననిస్వనం=సముద్రముయొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియును;రాజగుణసంపన్నం= రాజచిహ్నములైన ఛత్రచామరాదులతోఁగూడినదియును; ముఖ్యైః= శ్రేష్ఠములయిన;అగరుచందనైశ్చ= అగరుగంధములతోను;శ్రీగంధముతోను; సంపన్నం (అధ్యాహృతము) = కూడినదియును;మహాజనైః= పూజ్యులయిన జనులచేత; సమాకీర్ణం=వ్యాపింపఁబడినదియును, కావుననే;సింహైః=సింహములచేత; సమాకీర్ణం(అధ్యాహృతము)=వ్యాపింపఁబడినదై; మహత్ =గొప్పదైన; వనమివ=(స్థితం)అడవియుంబోలెనున్నదియును; భేరీమృదంగాభిరుతం=భేరులయొక్కయు మృదంగములయొక్కయు ధ్వనులుగలదియును; శంఖఘోషవినాదితం= శంఖధ్వనిచే ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు

ను; నిత్యార్చితం=ఎల్లప్పుడునుగంధాదులంబూజింపఁబడినదియును; పర్వహుతం= పర్వపుదినములయందుహోమముగలదియును; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; సదా=ఎల్లప్పుడు; పూజితం= పూజింపఁబడినదియును; (పాఠాంతరపక్షమందు) సర్వసుఖం= అందఱకును ఖంబుగలిగించునదియు; సదా=ఎల్లప్పడు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; ఊర్జితం=దృఢమయినదియును; గంభీరం=లోఁతుగల; సముద్రమివ(స్థితం)= సముద్రముంబోలెనున్నదియును; నిస్స్వనం=ధ్వనిలేని; సముద్రమివస్థితం= సముద్రంబుంబోలెనున్నదియును; మహారత్నపరిచ్ఛదం= శ్రేష్ఠములయినరత్నములతోఁజేయఁబడినకప్పుగలిగినదియును; మహారత్నసమాకీర్ణం=శ్రేష్ఠములయిన మణులచేవ్యాపింపఁబడినదియును; మహత్=గొప్పదియునగు; తత్= ఆ; మహాత్మనః=గొప్ప పరాక్రమంబుగలరావణునియొక్క; వేశ్మ= గృహమును; మహాకపిః= పెద్దకోఁతియయిన; సః=ఆహనుమంతుండు; దదర్శ= చూచెను.

వెండితోఁగట్టఁబడిబంగారు రేఖలచేనలంకరింపఁబడినానావిధవర్ణంబులుగలిగియుండు తోరణంబులనానా విధంబులగు తొట్టికట్టులసుందరంబులగు ద్వారంబులనలంకృతంబయి, యేనుంగులపైఁగూర్చుండిన వారయిశూరులయియలసటలేకుండుపరిధానులచేఁబాలితంబయి, రథంబులకుఁగట్టందగిన యవధ్యంబులగు గుఱ్ఱంబులతోఁగూడి, దంతమయంబులు రజతమయంబులు స్వర్ణమయంబులునైసింహచర్మంబుచేవ్యాఘ్రచర్మంబుచేఁగవచితంబులయి, యిటునటు కార్యవశంబునందిరుగుచుండు విచిత్రంబులగు రథంబులచేగొప్పధ్వనిగలిగియనేకరత్నంబులచేభాసిల్లుచుమేలైనపీఠంబులతోఁబాత్రంబులతోనొప్పచుఁ, బదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁబోరంజాలునట్టి వీరులకునివాసస్థానంబై, మేలయినరథంబులును మేలయినయానంబులునుంగలిగి, సుందరంబులుమిక్కిలియుఁ బెద్దవియు నానావిధంబులునగుపెక్కువేల మృగపక్షులచేఁబరిపూర్ణంబై, యాయుధధారణాదులందుఁజక్కఁగానేర్పుగలిగివెలుపటిభాగంబు రక్షింప నియుక్తులయిన రాక్షసవీరులచేసురక్షితంబై, సుందరస్త్రీలతోనిండి, మంచిసౌందర్యంబునంబ్రకాశించుచునెల్లప్పుడు సంతోషంబునంబొందలుచుండువనితలుగలిగి, రాక్షసశ్రేష్ఠులకునికిపట్టయి, స్త్రీలుఁబురుష

లుఁగార్యవశంబునందిరుగుచుండుటంజేసిధ్వనించుచుండు మంచిభూణంబులధ్వనులు గల్గుటవలన గొప్పధ్వనిగలసముద్రంబునకుసాటిసేయందగినదై, రాజచిహ్నంబులగుఛత్రచామరాదులతోఁగూడి, యగరుచందనాది గంధంబులసువాసితంబై, పురుషశ్రేష్ఠులుగల్గుటంజేసి, సింహంబులతోఁగూడిన మహావనంబుంబోలెఁజూపట్టుచు, భేరీధ్వనులమృదంగశబ్దంబుల శంఖఘోషంబులంబ్రతినాదితంబై యెల్లప్పుడునుగంధపుష్పాదులనలంకరింపఁబడి, పర్వకాలంబులందుఁజేయఁబడు హోమంబుగలదియై (పాఠాంతరమందు, 'అందఱకు సుఖకరంబై") రాక్షసులచేఁబూజింపఁబడుచు, (పాఠాంతరమందు, "రాక్షసులుకావలియుంటంజేసి,దుష్ప్రవేశంబై ")గంభీరంబగు, సముద్రంబుంబోలెనున్నదై, యొక్కచో రాక్షసులునిద్రితులగుటంజేసినిశ్శబ్దంబగుసముద్రంబుకరణి నొప్పుచు,గొప్పమణులతోఁజేయఁబడినపై కప్పుగలిగి,గొప్పమణులతోనిండి,గొప్పదియయి,యుండు, మహాపరాక్రమశాలియగురావణునిగృహంబును, హనుమంతుండు,చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విరాజమానం వపుషా గజాశ్వరథసంకులమ్. ౧౪
లంకాభరణ మిత్యేవ సోమన్యత మహాకపిః

టీక॥మహాకపిః=పెద్దకోఁతి యయినః;సః=ఆహనుమంతుండు; వపుషా=దేహముచేత; విరాజమానం=ప్రకాశించుచున్నదియును; గజాశ్వరథసంకులం=ఏనుంగులచేతను గుఱ్ఱములచేతను రథములచేతను నిండినదియునగు ; తమ్(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుగృహమును; లంకాభరణం=లంకకుసొమ్ము,లంకకుసొమ్మువంటిది; ఇత్యేవ=అనియే;అమన్యత=తలంచెను.

రూపంబునంబ్రకాశించుచునేనుంగులునుగుఱ్ఱంబులునురథంబులును మెండుగాఁగలిగియొప్పుచున్న యారావణగృహంబుచూచి, యాహనుమంతుండు, "ఇది లంకకంతయు భూషణంబనందగియున్నది" అని,తలంచెను.అని తాత్పర్యము.

చచార హనుమాం స్తత్ర రావణస్య సమీపతః. ౧౫

టీక॥హనుమాన్= హనుమంతుండు; తత్ర =ఆరావణుని యింటియందు; రావణస్య=రావణునియొక్క; సమీపతః=దగ్గి అను;చచార=తిరిగెను.

హనుమంతుండు, ఆరావణమందిరంబున,రావణునిసమీపంబుననె, సీతనువెదకుచు,సంచరించెను.

అని,తాత్పర్యము.

గృహాద్గృహం రాక్షసానా ముద్యానానిచ వానరః
వీక్షమాణోహ్య సంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చచార సః. ౧౬

టీక॥సః=ఆ;వానరః = హనుమంతుఁడు; రాక్షసానాం=రక్కసులయొక్క;గృహాత్=ఇంటినుండి; గృహం=ఇంటిని; ఉద్యానానిచ=ఉపవనంబులను; ప్రాసాదాంశ్చ=మేడలను ; వీక్షమాణః=చూచుచు;అసంత్రస్తః = భయంపడనివాఁడై ; చచార=సంచరించెను.

ఆహనుమంతుండు, భయముపడక, రాక్షసులప్రతిగృహంబును,ఉద్యానవనంబులను ప్రాసాదంబులనుం బరీక్షించుచు,సంచరించెను.అని,తాత్పర్యము.

అవప్లుత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్
తతో న్య త్పుప్లువే వేశ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాన్.౧౭

టీక॥ మహావేగః=అధికమయిన వేగముగలవాఁడును ; వీర్యవాన్=పరాక్రమముగలవాఁడునగు హనుమంతుఁడు; ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తుండను రాక్షసునియొక్క; నివేశనం= గృహమును; అవప్లుత్య = పొంది ; తతః= అటుపిమ్మట ; అన్యత్ = ఇతరమయిన ; మహాపార్శ్వస్య = మహాపార్శ్వుండనువానియొక్క ; వేశ్మ= గృహమును;పుప్లువే=పొందెను.

అధికమయినవేగంబు గలవాఁడును బరాక్రమశాలియునగు హనుమంతుండు, ప్రహస్తునియింటికిం బోయి,యంతనచ్చటినుండిమహాపార్శ్వుని యింటికిం బోయెను.అని,తాత్పర్యము.

అథ మేఘప్రతీకాశం కుంభకర్ణ నివేశనమ్
విభీషణస్య చ తదా పుప్లువే స మహాకపిః. ౧౮

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; మహాకపిః=పెద్దకోఁతి యయినట్టి; సః=ఆహనుమంతుండు; మేఘప్రతీకాశం=మబ్బుతోసమానమయిన; కుంభకర్ణనివేశనం = కుంభకర్ణునినిగృహంబును; విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క; నివేశనం (అధ్యాహృతము)=గృహమును; పుప్లువే=పొందెను.

అంతనప్పుడు, ఆహనుమంతుండు, మేఘంబునుంబోలెమిక్కిలియు గొప్పదైతలయెత్తిచూడఁదగియుండు, కుంభకర్ణునినిగృహంబునకును, విభీషణునియింటికినింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదరస్యచ గృహం విరూపాక్షస్య చైవహి
విద్యుజ్జిహ్వస్య భవనం విద్యున్మాలే స్తథైవచ. ౧౯
వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోఁతియయినట్టి; సః=ఆహనుమంతుండు; మహోదరస్య=మహోదరునియొక్క; గృహంచ=ఇంటిని; విరూపాక్షస్య= విరూపాక్షునియొక్క; గృహం (అధ్యాహృతము) చైవహి= ఇంటిని; విద్యుజ్జిహ్వస్య=విద్యుజ్జిహ్వుండనువానియొక్క; భవనం=ఇంటిని; తథైవ=ఆలాగే; విద్యున్మాలేః=విద్యున్మాలియనువానియొక్క; భవనం (అధ్యాహృతము) చ=ఇంటిని; తథా=అట్లు; వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రుండను వానియొక్క; భవనం(అధ్యాహృతము) చ=ఇంటిని; పుప్లువే=పొందెను.

ఆహనుమంతుండు, మహోదరునిగృహంబునకుఁ బోయి, యంత, విరూపాక్షునియింటిలోనికిం జని, యంత, విద్యుజ్జిహ్వునిభవనంబునకరిగి, యట్లు, విద్యున్మాలిగృహంబునకుంబోయి, యచ్చోటనుండివజ్రదంష్ట్రునియింటిలోనికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య చ మహాతేజా స్సారణస్య చ ధీమతః. ౨౦
తథా చేంద్రజితో వేశ్మ జగామ హరియూథపః

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; హరియూథపః=వాన

రులసమూహములనుబాలించునట్టి, హనుమంతుండు; శుకస్య=శుకుండనువానియొక్క; వేశ్మ(అధ్యాహృతము)చ=ఇంటినిగూర్చియు; ధీమతః=అధికమయినబుద్ధిగల; సారణస్య = సారణునియొక్క; వేశ్మ(అధ్యాహృతము)చ= ఇంటినిగూర్చియును; తథా=అట్లు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; వేశ్మచ=ఇంటినిగూర్చియు; జగామ=పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు వానరసమూహంబులంబాలించువాఁడునగుహనుమంతుండు, శుకునియింటికినిబుద్ధిమంతుండగు సారణునిగృహంబునకును, అట్లు, ఇంద్రజిత్తు భవనంబునకునుం, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

జంబుమాలే స్సుమాలే శ్చ జగామ హరిసత్తమః. ౨౧

టీక॥ హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; జంబుమాలేః=జంబుమాలియనువానియొక్క; గృహం(అధ్యాహృతము)=ఇంటినిగూర్చియు; సుమాలేః = సుమాలియనువానియొక్క; గృహం(అధ్యాహృతము)చ=ఇంటినిగూర్చియు; జగామ=పోయెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నా హనుమంతుండు, జంబుమాలియింటికిని, సుమాలిగృహంబునకునుం, బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

రశ్మికేతో శ్చ భవనం సూర్యకేతో స్తథైవచ
వజ్రకాయస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః. ౨౨

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు; సః=ఆహనుమంతుండు; రశ్మికేతోః=రశ్మికేతువనువానియొక్క; భవనంచ=గృహంబును; తథైవ=అట్లె; సూర్యకేతోః=సూర్యకేతువనువానియొక్క; భవనం(అధ్యాహృతము)చ=ఇంటిని; తథా=అట్లు; వజ్రకాయస్య = వజ్రకాయుండనువానియొక్క; భవనం(అధ్యాహృతము) చ=ఇంటిని; పుప్లువే=పొందెను.

ఆహనుమంతుండు, రశ్మికేతువుగృహంబునకును సూర్యకేతుండను వానియింటికిని, వజ్రకాయుండనురాక్షసుని భవనంబునకునుం, బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షస్య చ సంపాతే ర్భవనం మారుతాత్మజః
విద్యుద్రూపస్య భీమస్య ఘనస్య విఘనస్యచ. ౨౩

టీక॥ మారుతాత్మజః=వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతుండు; ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రాక్షునియొక్క; భవనం(అధ్యాహృతము)=ఇంటిని; సంపాతేః=సంపాతియొక్క; భవనంచ=ఇంటిని;భీమస్య = భయంకరుఁడైన;విద్యుద్రూపస్య=విద్యుద్రూపునియొక్కయు; ఘనస్య=ఘనుండనువానియొక్కయు;విఘనస్యచ = విఘనుండనువానియొక్కయు; భవనాని (అధ్యాహృతము)=ఇండ్లను; జగామ(అధ్యాహృతము)=పొందెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగుహనుమంతుండు, ధూమ్రాక్షునియింటికిని, సంపాతి గృహంబునకును, భయంకరుండగు విద్యుద్రూపుని భవనంబునకును, ఘనుండను రాక్షసునియింటిలోనికిని, విఘనుండను రాక్షసునిగృహంబునకునుం,బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుకనాసస్య వక్రస్య శఠస్య వికటస్యచ
బ్రహ్మకర్ణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః. ౨౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు;శుకనాసస్య= శుకనాసుండనువాని యొక్కయు; వక్రస్య=వక్రుండనువానియొక్కయు; శఠస్య=శఠుఁడనువానియొక్కయు; వికటస్యచ=వికటుండనువానియొక్కయు; బ్రహ్మకర్ణస్య=బ్రహ్మకర్ణుని యొక్కయు; దంష్ట్రస్య=దంష్ట్రుండను వానియొక్కయు; రోమశస్య=రోమశుండను; రక్షసశ్చ = రాక్షసునియొక్కయు; భవనాని (అధ్యాహృతము)=ఇండ్లను;జగామ (అధ్యాహృతము)=పొందెను.

ఆహనుమంతుండు, శుకనాసుండను రాక్షసునియింటికిని,వక్రుండనువాని గృహంబునకును,వికటుండనువానియాలయంబునకును, బ్రహ్మకర్ణుండనువానిభవనంబునకును,దంష్ట్రుండనువానిగృహంబునకును,రోమశుండను రాక్షసుని యింటికినింబోయెను.అని తాత్పర్యము

యుద్ధోన్మత్తస్య మత్తస్య ధ్వజగ్రీవస్య నాదినః

విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వానాం తథా హస్తిముఖస్యచ. ౨౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు;యుద్ధోన్మత్తస్య= యుద్ధోన్మత్తుండనువానియొక్కయు;మత్తస్య=మత్తుండనువానియొక్కయు;ధ్వజగ్రీవస్య=ధ్వజగ్రీవుండను వానియొక్కయు; నాదినః= నాదియనువానియొక్కయు;విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వానాం= విద్యుజ్జిహ్వుఁడుఅను పేరుగల వారలయొక్కయు, నింద్రజిహ్వుండుఅను పేరు గలవారల యొక్కయు (ఆపేర్లు గలవారలు పెక్కుమందియున్నారుగావున బహువచనముచెప్పఁబడినది); తథా=అట్లు; హస్తిముఖస్యచ = హస్తిముఖుండనువానియొక్కయు; భవనాని(అధ్యాహృతము)=ఇండ్లను ; జగామ=పొందెను,

ఆహనుమంతుండు,యుద్ధోన్మత్తునిగృహంబునకును, మత్తునిగృహంబునకును,ధ్వజగ్రీవునిగృహంబునకును, నాదియనువాని గృహంబునకును , విద్యుజ్జిహ్వుండను పేరుగలవారలగృహంబులకును ఇంద్రజిహ్వుండను పేరుగలవారలగృహంబులకునుం,బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

కరాళస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవహి

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;కరాళస్య=కరాళుఁడను వానియొక్కయు; పిశాచస్య = పిశాచుండనువానియొక్కయు; శోణితాక్షస్యచైవ = శోణితాక్షుండను వానియొక్కయు ; భవనాని(అధ్యాహృతము)=ఇండ్లను; జగామ (అధ్యాహృతము) హి=పొందెనుగదా!

ఆహనుమంతుండు, కరాళునియింటికిని,పిశాచునిగృహంబునకును, శోణితాక్షునిభవనంబునకునుంబోయి, చూచెను.అని, తాత్పర్యము.

క్రమమాణః క్రమేణైవ హనుమాన్మారుతాత్మజః. ౨౬
తేషు తేషు మహార్హేషు భవనేషు మహాయశాః
తేషామృద్ధిమతామృద్ధిం దదర్శ స మహాకపిః. ౨౭

టీక ॥ మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; మారుతాత్మజః=

వాయుదేవునికుమారుండును; మహాకపిః=పెద్దకోతియునగు; సః=ఆహనుమంతుండు;క్రమేణైవ=వరుసచేతనే; క్రమమాణః=పోవుచు;మహాశ్లేష=శ్రేష్ఠములయిన;తేషు తేషు=ఆయా; భవనేషు=ఇండ్లయందు; ఋద్ధిమతాం=అధికమయినసంపదగల; తేషాం= ఆరాక్షసులయొక్క; ఋద్ధిం= సంపదను;దదర్శ=చూచెను.

అధికమయినకీర్తిగలవాఁడునువాయుకుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, ఇట్లువరుసగా నారాక్షసులయిండ్లకుంబోయి, యాయాగృహంబులందు, అధికమయినసంపదల నొందియుండు నారాక్షసుల,సంపత్తుం,జూచెను,

అని, తాత్పర్యము.

సర్వేషాం సమతిక్రమ్య భవనాని సమంతతః
ఆససాదాథ లక్ష్మీవా న్రాక్షసేంద్రనివేశనమ్. ౨౮

టీక॥లక్ష్మీవాన్ = ప్రశస్తంబగు కాంతిగల హనుమంతుండు; సమంతతః=అంతటను;సర్వేషాం = అందఱియొక్క;భవనాని=ఇండ్లను;సమతిక్రమ్య=దాఁటి;అథ=అటుపిమ్మట; రాక్షసేంద్రనివేశనం=రాక్షసులకుఁబ్రభువయిన రావణునియొక్క-యింటిని;ఆససాద=పొందెను.

కాంతిసంపన్నుండగు నాహనుమంతుండు,అంతటందిరుగుచు, నందఱిగృహంబులనుంజూచి వానినతిక్రమించి, యంత, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని,యింటికిం,బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్యోపశాయిన్యో దదర్శ హరిసత్తమః
విచరన్హరిశార్దూలో రాక్షసీ ర్వికృతేక్షణాః. ౨౯
శూలముద్గరహస్తాశ్చ శక్తితోమరధారిణీః

టీక॥హరిసత్తమః= వానరశ్రేష్ఠుండును;హరిశార్దూలః=వానరులయందుఁబెద్దపులివంటివాఁడునగు హనుమంతుండు;విచరన్ = తిరుగుచు;రావణస్య=రావణునకు; ఉపశాయిన్యః(ఉపశాయినీః)=సమీపమునందుఁబరుండియున్నవారును; వికృతేక్షణాః=వికారముగలకండ్లుగలవారలును; శూలము

ద్గరహస్తాశ్చ= శూలంబునుఇనుపగుదియయుచేతులందుఁ గలవారలును;శక్తితోమరధారిణీః= శక్తియనునాయుధమునుతోమరమను నాయుధమును ధరించియుండువారునగు; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను;దదర్శ=చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, ఆరావణగృహంబున సంచరించుచు, శూలముద్గరంబులఁ జేతులంబట్టుకొని,శక్తితోమరంబులనునాయుధంబులధరించియెచ్చరికతో రావణునసమీపంబునంబరుండియున్న,వికృతంబులగుకండ్లుగలరాక్షసస్త్రీలం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదర్శ వివిధాన్ గుల్మాన్ తస్య రక్షఃపతేర్గృహే. ౩౦
రాక్షసాంశ్చ మహాకాయా న్నానాప్రహరణోద్యతాన్

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; రక్షఃపతేః=రాక్షసులకుఁబ్రభువయిన; తస్య= ఆరావణుని యొక్క; గృహే=ఇంటియందు; వివిధాన్ = పలుతెఱంగులయిన; గుల్మాన్= సేనలను; మహాకాయాన్= పెద్దదేహముగలవారలును; నానాప్రహరణోద్యతాన్=ఎత్తిపట్టుకొనఁబడినపలుతెఱంగులగు నాయుధంబులు గలవారలునగు; రాక్షసాంశ్చ= రక్కసులను;దదర్శ=చూచెను.

ఆ హనుమంతుండు, రాక్షసేశ్వరుండగునారావణునింటఁ గావలియుండు,నానావిధసేనలను, పలువిధంబులగునాయుధంబుల నాయితముగాఁ బట్టుకొనియుండుగొప్పదేహముగలరాక్షసులనుం,జూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

రక్తాన్ శ్వేతాన్ సితాంశ్చైవ హరీంశ్చాపి మహాజవాన్. ౩౧
కులీనాన్రూపసంపన్నాన్ గజా న్పరగజారుజాన్
నిష్ఠితాన్ గజశిక్షాయా మైరావతసమా న్యుధి. ౩౨
నిహంతౄ న్పరసైన్యానాం గృహే తస్మిన్ దదర్శ సః
క్షరతశ్చ యథా మేఘాన్ స్రవతశ్చ యథా గిరీన్. ౩౩
మేఘస్తనితనిర్ఘోషాన్ దుర్ధర్షాన్ సమరే పరైః

టిక॥సః=ఆహనుమంతుండు; తస్మిక్=ఆ; గృహే=ఇంటియందు; సితాక్=కట్టఁబడినవియు; రక్తాక్= ఎఱ్ఱనివియు; శ్వేతాక్= తెల్లనివియు; మహాజనాక్=అధికమయిన వేగముగలవియునగు; హరీంశ్చాపి= గుఱ్ఱంబులను; కులీనాక్=మంచికులంబునంబుట్టినవియును; రూపసంపన్నాక్= మంచిరూపంబుతోఁ గూడినవియును; పరగజారుజాక్= శత్రువులయొక్క యేనుంగులఁబీడించునవియును; గజశిక్షాయాం=ఏనుంగులకు నేర్పఁవలసిన విద్యయందు; నిష్ఠితాక్= అనుభవముగలవియును; యుధి=యుద్ధమువందు; ఐరావతసమాక్=ఐరావతమను నేనుంగుతోసరివచ్చునవియును; పరసైన్యానాం=శత్రుసైనికులయొక్క; నిహంతౄక్=చంపునవియును; క్షరతః= వర్షించుచున్న; మేఘాక్ చయథా(స్థితాక్)=మబ్బులనుంబోలెనున్నవియును; స్రవతః=నీళ్లుకార్చుచున్న; గిరీక్ చయథా(స్థితాక్)= పర్వతంబులుంబోలెనున్నవియునగు; మేఘస్తనిత నిర్ఘోషాక్=మేఘంబులధ్వనివంటిధ్వనిగలవియును; సమరే= యుద్ధమునందు; పరైః=శత్రువులచేత; దుర్ధర్షాక్= ఎదిరింపఁగూడనివియునగు; గజాక్=ఏనుంగులను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, రావణునిచేఁ గట్టఁబడియుండు, నధికమైనవేగంబుగల యెఱుపువన్నెగుఱ్ఱంబులను, తెలుపువన్నెగుఱ్ఱంబులను, మఱియు సత్కులంబులంబుట్టినవియు, రూపసంపన్నంబులును, శత్రుగజంబులంజంపునవియుఁ జక్కఁగాగజశిక్ష నేర్చినవియునై, యుద్ధమునందైరావతంబునకు సాటివచ్చుచు, శత్రుసైన్యంబులం జంపునవియై, గొప్పశరీరంబుగల్గి, యత్యున్నతంబులై మదజలంబుకార్చుచుండుటంజేసి, వర్షించుచున్న మేఘంబులుంబోలె, సెలయేఱులతోఁగూడిన పర్వతంబుకైవడిఁ జూపట్టుచు, మేఘంబువలెగర్జించుచు, యుద్ధంబున శత్రులకెదిరింపనలవిగానివై, యుండు, గజంబులనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహస్రం వాహినీ స్తత్ర జాంబూనద పరిష్కృతాః. ౩౪
హేమజాల పరిచ్ఛన్నా స్తరుణాదిత్య సన్నిభాః
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే. ౩౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన ; రావణస్య= రావణునియొక్క;తత్ర=ఆ;నివేశనే= గృహంబునందు ; జాంబూనద పరిష్కృతాః=జంబూనదిలోఁ బుట్టినబంగారముచేనలంకరింపఁ బడినవియును; హేమజాలపరిచ్ఛన్నాః=ఇతరస్థలంబులంబుట్టిన బంగారములయొక్క సమూహములచేఁ గప్పఁబడినవియును; తరుణాదిత్యసన్నిభాః=యౌవనముగలసూర్యునితో సమానములయినవియునగు, మధ్యాహ్నకాలమునందలిసూర్యునితో సమానములయినవియు ననుట;వాహినీః= సేనలను, కాలిబంటుసేనలననుట ; సహస్రం=వేయింటిని, లెక్కలేనివానిననుట; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, రాక్షసేశ్వరుండగునారావణుగృహంబునం, గావలియుండువారల, జంబూనదింబుట్టినబంగారముతోను ఇతరస్థలంబులజనియించినబంగారముతోనుం జేయఁబడినయాభరణంబులధరించికొని మధ్యాహ్నసూర్యులుంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండువారలఁ, గాలిబంటువులనసేకులఁ, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

శిబికా వివిధాకారా స్స కపి మారుతాత్మజః
లతాగృహాణి చిత్రాణి చిత్రశాలాగృహాణిచ. ౩౬
క్రీడాగృహాణి చా న్యాని దారుపర్వతకా నపి
కామస్య గృహకం రమ్యం దివాగృహకమేవచ. ౩౭
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే

టీక॥ మారుతాత్మజః=వాయువు కొడుకైన;కపిః=కోఁతియగు; సః=ఆహనుమంతుండు;రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;రావణస్య=రావణునియొక్క;నివేశనే=ఇంటియందు;వివిధాకారాః=పలువిధములయినయాకారములుగల;శిబికాః =పల్లకీలను;చిత్రాణి= నానావిధవర్ణములుగల;లతాగృహాణి = తీఁగెల యల్లికతోఁజేయఁబడినయిండ్లను; చిత్రశాలాగృహాణిచ = చిత్తరువులువ్రాయఁబడియుండు,గదులులేనియిండ్లను;అన్యాని= ఇతరములయిన; క్రీడాగృహాణిచ=క్రీడింపయోగ్యములయినయిండ్లను; దారుప

ర్వతకానపి=క్రీడార్థంబుగా,కొయ్యాతోఁజేయఁబడిన చిన్నకొండలను; రమ్యం=సుందరమయిన;కామస్య= మన్మథునియొక్క;గృహకం=ఇంటిని, రతిగృహముననుట; దివాగృహకమేవచ=పగటియిండ్లను, పగలువినోదంబుగానుండుటకై యేర్పఱుపఁబడిన గృహముననుట;దదర్శ=చూచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగునాహనుమంతుండు,రాక్షసేశ్వరుండగురావణునిభవనంబునందుఁ,దిరుగుచు,నానావిధంబులయినపల్లకీలను జిత్రంబులగులతాగృహంబులను జిత్తరువులువ్రాయఁబడియుండు,గదులులేని(హాల్) యిండ్లను, మఱియు నితరములయిన క్రీడాగృహంబులను , గ్రీడార్థంబు లగు దారు మయపర్వతములను, సుందరంబగురతిగృహంబులను, బగలువినోదంబుగానివసింపఁదగినగృహంబులను, వరుసగాఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స మందరగిరిప్రఖ్యం మయూరస్థానసంకులమ్. ౩౮
ధ్వజయష్టిభి రాకీర్ణం దదర్శ భవనోత్తమమ్
అనేకరత్నసంకీర్ణం నిధిజాలం సమంతతః. ౩౯
ధీరనిష్ఠితకర్మాంతం గృహం భూతపతే రివ

టీక॥సః=ఆహనుమంతుండు;మందరగిరిప్రఖ్యం = మందరపర్వతముతోసమానమయినదియును; మయూరస్థానసంకులం=నెమళ్లయొక్కస్థానములచే నిండినదియును;ధ్వజయష్టిభిః=పెక్కు ములకఱ్ఱలచే;ఆకీర్ణం=వ్యాపింపఁబడినదియును ; అనేకరత్నసంకీర్ణం=పెక్కుమణులచే వ్యాపింపఁ బడినదియును; సమంతతః=అంతటను ; నిధిజాలం=పాఁతఱలసమూహములుగలదియును;ధీరనిష్ఠిత కర్మాంతం, ధీర=పండితులగు వారలచే, నిష్ఠిత=చేయఁబడిన, కర్మాంతం=పనులయొక్కతుదగలదియు, పనులన్నియుఁగలదియుననుట; లేకధీరనిష్ఠితకర్మాంతం,ధీర=ధైర్యముగలవారలయొక్కయు, నిష్ఠిత=నియమముగలవారలయొక్కయు; కర్మ=తపస్సుయొక్క,అంతం=ఫలమయినదియును; భూతపతేః=భూతంబులకుఁబ్రభువయినశివునియొక్క; గృహమివ (స్థితం)=ఇల్లుంబోలె నున్నదియునగు; భవనోత్తమం=ఇండ్లలోశ్రేష్ఠమయినదాని,ఉత్తమగృహమును; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, వానిఁజూచుచుఁబోయి, మందరపర్వతంబునకు సాటివచ్చునదియు, నెమళ్లునిలుచుట కేర్పఱుపఁబడినస్థానంబులతో నిండినదియు నై, యంతటను ధ్వజంబులు కట్టంబడి, పెక్కు రత్నంబులుగల్గి, నిధులనేకంబులుగల్గి, పండితులగువారలచే నెంతో ప్రయత్నంబున నిర్మింపఁబడిన, (ప క్షాంతరమందు, ధైర్యంబుననియమంబునుంగలిగి కష్టపడి చేసినతపంబునకుఫలంబనందగి) భూతనాథుండగు శివుని గృహంబునకుసాటివచ్చుచున్న, యందలియుత్తమగృహంబుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అర్చిర్భిశ్చాపి రత్నానాం తేజసా రావణస్యచ. ౪౦
విరరాజాథ తద్వేశ్మ రశ్మిమా నివ రశ్మిభిః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; అప్పుడనుట; రత్నానాం=మణుల యొక్క; అర్చిర్భిశ్చాపి=కాంతులచేతను; రావణస్య=రావణునియొక్క; తేజసాచ=కాంతిచేతను; తత్=ఆ; వేశ్మ=ఇల్లు; రశ్మిభిః=కిరణములచేత; రశ్మిమానివ=సూర్యుండుంబోలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, ఆయుత్తను గృహంబు, అందుఁబొదిగియున్నమణులకాంతులను, రావణుని తేజంబును, అంతటం బర్వియుంటం జేసి, కిరణంబులుగల సూర్యుండుంబోలెఁ, బ్రకాశించు చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమయాన్యేవ శయనా న్యాసనానిచ. ౪౧
భాజనానిచ ముఖ్యాని దదర్శ హరియూథపః

టీక॥ హరియూథపః=వానరుల సమూహములం బాలించునట్టి హనుమంతుండు; జాంబూనదమయాన్యేవ=బంగారువికారములుగా నేయుండు; శయనాని=పాన్పులను; ఆసనానిచ=పీఠంబులను; ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠంబులగు; భాజనానిచ=పాత్రములను; దదర్శ=చూచెను.

వానరసమూహంబులంబాలించునా హనుమంతుం, డా రావణుని యుత్తమభవనంబునఁ, బాన్పులుఁ బీఠంబులుముఖ్యంబులగుపాత్రంబులు, నివియన్నియు

బంగారముతోఁ జేయఁబడినవిగానేయుండుటంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మధ్వాసవకృతక్లేదం మణిభాజనసంకులమ్. ౪౨
మనోరమ మసంబాధం కుబేరభవనం యథా
నూపురాణాంచ ఘోషేణ కాంచీనాం నినదేనచ. ౪౩
మృదంగతల ఘోషైశ్చ ఘోషవద్భి ర్వినాదితమ్
ప్రాసాదసంఘాతయుతం స్త్రీరత్నశతసంకులమ్. ౪౪
సువ్యూఢ కక్ష్యం హనుమా న్ప్రవివేశ మహాగృహమ్

టీక॥హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; మధ్వాసవకృతక్లేదం= తేనెతోఁ జేయఁబడినమద్యములచేఁజేయఁబడినతడుపుటగలదియును ; మణిభాజనసంకులం= రత్నవికారములయిన పాత్రములచేనిండినదియును; మనోరమం= మనసును రమింపఁజేయునదియ ను; అసంబాధం=ఇఱుకులేనిదియును; కుబేరభవనంయథా(స్థితం)= కుబేరునియిల్లుంబోలె నున్నదియును ; నూపురాణాం=అందెలయొక్క ; ఘోషేణచ=ధ్వనిచేతను ; కాంచీనాం=మొలనూళ్లయొక్క; నినదేనచ= ధ్వనిచేతను;ఘోషవద్భిః=నాదముగల,(మృదంగాదులువాయించు నపుడుగలుగు దీర్ఘశబ్దముముగియుసమయంబునఁ గలుగుధ్వని, నాదంబనంబడును), మృదంగతలఘోషైః=మద్దెలల యొక్కయు నఱచేతులయొక్కయుధ్వనుల చేతను, మద్దెలలవాయించుటవలనంగలుగు ధ్వనులచేతను; వినాదితం=ధ్వనింపఁ జేయఁబడినదియును; ప్రాసాద సంఘాతయుతం= మేడలయొక్క సమూహములతోఁగూడినదియును; స్త్రీరత్నశతసంకులం= స్త్రీలలో నుత్తమలయినవారలయొక్క నూఱులచే నిండినదియును; సువ్యూఢకక్ష్యం=మిక్కిలియును విశాలములయినతొట్టికట్లుగలదియునగు;మహాగృహం = గొప్పగృహమును;ప్రవివేశ=చొచ్చెను.

నారాయిచేఁదడుపంబడి, రత్నమయములైన పాత్రంబులనేకంబులుగల్గి, మనోహరంబై, విశాలమయి, కుబేరునిగృహంబుంబోలుచు , స్త్రీలుసంచరించుచుండుటంజేసి, యందెలధ్వనులును మొలనూళ్లశబ్దంబులును నాద సంపన్నం

బులగు మృదంగంబులనినదంబులును గల్గి, పెక్కుమేడలతోఁగూడి, యుత్తమరూపులగుస్త్రీలుపెక్కువేలు గల్గి, మిక్కిలియువిశాలంబులగు తొట్టికట్లు తోనొప్పుచున్న, యారావణుని యుత్తమగృహంబును, హనుమంతుండు, ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, షష్ఠస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ షష్ఠసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తమసర్గప్రారంభః.

స వేశ్మజాలం బలవాన్ దదర్శ
వ్యాసక్తవైడూర్యసువర్ణజాలమ్
యథా మహత్ప్రావృషి మేఘజాలం
విద్యుత్పినద్ధం సవిహంగజాలమ్. ౧

టీక॥ బలవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడు; సః=ఆహనుమంతుండు; వ్యాసక్తవైడూర్యసువర్ణజాలం= సంబంధించిన వైడూర్యమణులుగలబంగారువికారములయినకిటకీలుగలదియును; సవిహంగజాలం=పక్షులతోఁగూడినకిటకీలుగలదియును; కావుననే, ప్రావృషి=వర్షాకాలమునందు; విద్యుత్పినద్ధం=మెఱుపులచేఁగూర్పఁబడినదియు; సవిహంగజాలం(అధ్యాహృతము) = పక్షులయొక్క సమూహములతోఁగూడినదియును; మహత్=గొప్పదియునగు; మేఘజాలంయథా(స్థితం)=మబ్బులసమూహంబుంబోలె నున్నదియైన

గు; వేశ్మజాలం= గృహంబులసమూహమును;దదర్శ=చూచెను.

బలవంతుండగు నాహనుమంతుం డచ్చట, వైడూర్యమణులు పొదిగియున్నబంగారు కిటికీలుగల్గి, యాకిటికీలయందువినోదార్థముగానుంచఁబడిన పక్షులుగలద్రై,యట్లు, వర్షాకాలంబున, మెఱపులధికంబుగాఁగల్గి,వానకురియునని తిరుగుచుండు పక్షులతోనొప్పుచున్న మేఘంబులుం బోలెఁ జూపట్టుచుండెడు, గదులనేకంబులం,జూచెను. అని,తాత్పర్యము.

నివేశనానాం వివిధా శ్చశాలాః
'కక్ష్యాశ్చనానావిధకర్మశాలాః" అనిపాఠాంతరము.
ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః
మనోహరా శ్చాపిపున ర్విశాలా
దదర్శ వేశ్మాద్రిషు చంద్రశాలాః. ౨
"దదర్శవేశ్మాదిషు" అని, పాఠాంతరము.

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;నివేశనానాం=ఇండ్లయొక్క;వివిధాః=నానావిధంబులగు;శాలాశ్చ = గదులులేనిప్రదేశంబులను; (పాఠాంతరపక్షమునందు)నానావిధకర్మశాలాః=పలువిధములయినపనులుగలశాలలుగల;కక్ష్యాశ్చ=తొట్టికట్లను; ప్రధాన శంఖాయుధ చాపశాలాః= శ్రేష్ఠములయిన శంఖములయొక్కయు నితరాయుధముల యొక్కయుధనువులయొక్కయు గృహంబులను;పునః=ఇంకను;వేశ్మాద్రిషు=పర్వతములం బోలు నిండ్లయందు; వేశ్మాదిషు(అనిపాఠాంతరము) = ఇండ్లుప్రాసాదములు మొదలగువానియందు; మనోహరాః= సుందరములయినవియు; విశాలాః = వెడల్పులయినవియునగు; చంద్రశాలాశ్చాపి = పైమేడలను;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, అన్యోన్యగృహంబులకు సంబంధించినగదులులేని ప్రదేశంబులను,(పాఠాంతరపక్షమందు, పలువిధములయినపనులుచేసియుండుశాలలుగలతొట్టికట్లను,) శ్రేష్ఠములైనశంఖములునితరాయుధంబులు ధనువులునుంచు గృహంబులను, మఱియుం బర్వతంబులం బోలుగృహంబులందుండు, (పాఠాంతర పక్షమందు, గృహం

బులు (ప్రాసాదంబులు మొదలగువాని యందుండు) మనోహరంబులును సుందరంబులునగు పైమేడలనుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహాణి నానావసురాజితాని
దేవాసురైశ్చాపి సుపూజితాని
సర్వైశ్చ దోషైః పరివర్జితాని
కపిర్దదర్శ స్వబలార్జితాని. ౩

టీక॥ కపిః=హనుమంతుఁడు; నానావసురాజితాని= నానావిధములగు రత్నములచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడినవియు; దేవాసురైశ్చాపి= దేవతలచేతను అసురులచేతను; సుపూజితాని= చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవియును; సర్వైః=సమస్తములయిన; దోషైశ్చ=దోషములచేతను; పరివర్జితాని=విడువఁబడినవియును; స్వబలార్జితాని=రావణునిచే, తనబలంబుచే సంపాదింపఁబడినవియునగు; గృహాణి= ఇండ్లను; దదర్శ=చూచెను.

హనుమంతుండు, నానావిధంబులగు మణులచేఁబ్రకాశించుచున్నదై, దేవతలచేతను అసురులచేతను బూజింపఁబడినదై, యెంత మాత్రమును దోషంబులేనిదైన, రావణుండు నిజబలంబునం గుబేరుని జయించి సంపాదించిన, గృహంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాని ప్రయత్నాభిసమాహితాని
మయేన సాక్షాదివ నిర్మితాని
మహీతలే సర్వగుణోత్తరాణి
దదర్శ లంకాధిపతేర్గృహాణి. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; ప్రయత్నాభిసమాహితాని=ప్రయత్నముచేతనిర్మింపఁబడినవియును; మయేన= మయునిచేత; సాక్షాత్= ప్రత్యక్షముగా; నిర్మితానీవ(స్థితాని)=కట్టఁబడినవివలె నున్నవియును; మహీతలే = భూతలమునందు; సర్వగుణోత్తరాణి= సమ

స్తముగుణములచేతను శ్రేష్ఠంబులు నగు; లంకాధిపతేః=లంకకుంబ్రభువైనరావణునియొక్క, తాని=ఆ; గృహాణి=ఇండ్లను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఎంతో ప్రయత్నంబుననిర్మింపఁబడి, విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడినవయ్యుమయుండు ప్రత్యక్షముగాఁ దానె భూమికేతెంచినిర్మించినాఁడోయనందగియొప్పుచు, సమస్తగుణంబులుగలుగుటంజేసి భూమండలంబుననన్నిగృహంబులలో శ్రేష్ఠంబులై, యుండు, లంకానాథుండగు రావణునిగృహంబులం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దదర్శోచ్ఛ్రిత మేఘరూపం
మనోహరం కాంచనచారురూపమ్
రక్షోధిపస్యాత్మబలానురూపం
గృహోత్తమం హ్యప్రతిరూపరూపమ్. ౫

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; ఉచ్ఛ్రితమేఘరూపం= ఉన్నతమయినదియు మేఘముయొక్క రూపమువంటి రూపంబుగలదియును; మనోహరం=రమణీయమైనదియును; కాంచనచారురూపం=బంగారముచే సుందరమైన రూపముగలదియును; అప్రతిరూపరూపం= సరిలేనిసౌందర్యంబుగలదియు; ఆత్మబలానురూపం= తనబలమునకుఁదగునదియునగు; రక్షోధిపస్య=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణునియొక్క; గృహోత్తమం=గృహశ్రేష్ఠరూపమైన పుష్పకవిమానమును; దదర్శహి=చూచెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, ఉన్నతంబయి మేఘంబుకై వడిఁ బ్రకాశించుచు, మనోహరంబై, బంగారముతోఁ జేయఁబడియుండుటంజేసి సుందరంబై, యెచ్చటనుసరిలేనిదై, మిక్కిలియుబలవంతుండగుకుబేరుని జయించి తన్నుసంపాదింపఁబడినదియు నతిశ్రేష్ఠంబును గావున, రావణునిబలంబునకనురూపంబై యొప్పుచున్న, పుష్పకవిమానంబుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహీతలే స్వర్గమివ ప్రకీర్ణమ్
శ్రియా జ్వలంతం బహురత్నకీర్ణమ్

నానాతరూణాం కుసుమావకీర్ణం
గిరే రివాగ్రం రజసా వకీర్ణమ్. ౬
నారీప్రవేకై రివ దీప్యమానం
తటిద్భి రంభోదవ దర్చ్యమానమ్
హంసప్రవేకై రివ వాహ్యమానం
శ్రియా యుతం ఖే సుకృతాం విమానమ్. ౭
యథా నగాగ్రం బహుధాతుచిత్రం
యథా నభశ్చ గ్రహచంద్రచిత్రమ్
దదర్శ యుక్తీకృతమేఘచిత్రం
విమానరత్నం బహురత్నచిత్రమ్. ౮

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; మహీతలే=భూతలమందు; ప్రకీర్ణం=పడియుండు; స్వర్గమివ(స్థితం) = స్వర్గముంబోలెనున్నదియును; శ్రియా = కాంతిచేత; జ్వలంతం=ప్రకాశించుచున్నదియును; బహురత్నకీర్ణం= పెక్కుమణులచేవ్యాపింపఁబడినదియు; నానాతరూణాం=నానావిధంబులగువృక్షంబులయొక్క; కుసుమావకీర్ణం= పుష్పములచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కావుననె, రజసా= పుష్పములపరాగముచేత, లక్షణచే, పుష్పములచేననుట; అవకీర్ణం=వ్యాపింపఁబడిన; గిరేః=పర్వతముయొక్క; అగ్రమివ(స్థితం)= శిఖరముంబోలెనున్నదియును; నారీప్రవేకైః= స్త్రీశ్రేష్ఠలచేత; ("ఇవ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము) దీప్యమానం= ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును, కావుననే; తటిద్భిః=మెఱపులచేత; దీప్యమానం(అధ్యాహృతము)= ప్రకాశింపఁజేయఁబడుచున్న; అంభోదవత్(స్థితం)= మేఘంబుంబోలెనున్నదియును; అర్చ్యమానం=పూజింపఁబడుచున్నదియును; హంసప్రవేకైః = హంసపక్షిశ్రేష్ఠములచేత; వాహ్యమానమివ(స్థితం)= మోయఁబడుచున్నదివోలెనున్నదియును; శ్రియా= కాంతితో; యుతం = కూడినదియును; ఖే=ఆకాశమునందు; సుకృతాం=పుణ్యముచేయువారలయొక్క; విమానం (ఇవస్థితం)=విమానంబుంబోలెనున్నదియును; బహురత్నచిత్రం=అనేకవిధంబులగుమణులచే నానావిధవర్ణంబులుగలదికావుననె; బహుధాతుచిత్రం=అనే

కములయినమణిసిలలోనగు ధాతువుల చేనానావర్ణములుగల; నగాగ్రంయథా(స్థితాం)= పర్వతశిఖరంబుంబోలె నున్నదియును; గ్రహచంద్రచిత్రం=శుక్రాదిగ్రహంబులచేతనుజంద్రునిచేతను చిత్రమయిన;నభశ్చయథా (స్థితం)= ఆకాశముంబోలెనున్నదియును;యుక్తి కృతమేఘచిత్రం = సమూహముగాఁ జేయఁబడిన మేఘమువలె నానావర్ణములుగలదియునగు;లేక, యింద్రధనుస్సుతోఁగూడునట్లుచేయఁబడిన మేఘంబులంబోలె నానావర్ణంబులుగలదియునగు; విమానరత్నం=విమానశ్రేష్ఠంబగుపుష్పకమును;దదర్శ=చూచెను.

దైవయోగంబున, భూమికివచ్చిన స్వరంబనందగి, కాంతిచేఁబ్రకాశించుచు,మణిమయంబై, నానావిధంబులగు వృక్షంబులపుష్పంబులచే నలంకరింపఁబడియున్నతంబై యుంటంజేసి,పుష్పంబులురాలియుండు పర్వతశిఖరంబుంబోలెఁ బొలుపట్టుచు, నుత్తమసౌందర్యంబుగలస్త్రీలుగలుగుటంజేసి, మెఱపులతోఁ గూడినమేఘంబుకైవడి వెలుంగుచు, నందటిచేతనుంబూజింపఁబడుచు, హంసలచేతనేమైనమోయఁబడుచున్నదోయనియెన్నందగి, పుణ్యవంతులుబహుపుణ్యములనార్జించిన విమానంబనందగి, నానావిధమణులు పొదిగియుండుటవలన,నానావిధధాతువులచేఁ జిత్రవర్ణంబగు పర్వతశిఖరంబుకైవడి, శుక్రాదిగ్రహంబులనుజంద్రుండును గల్గుటవలనఁజిత్రంబగునాకాశంబు కరణినింద్రధనువుతోఁగూడియుండు మేఘంబుభంగి, భాసిల్లుచున్న, విమానశ్రేష్ఠంబగు పుష్పక విమానంబును, ఆహనుమంతుండు,జూచెను. అని,తాత్పర్యము.

మహీ కృతా పర్వతరాజిపూర్ణా
శైలాః కృతా వృక్షవితాన పూర్ణాః
వృక్షాః కృతాః పుష్పవితానపూర్ణాః
పుష్పం కృతం కేసరపత్రపూర్ణమ్. ౯

టీక॥తత్ర(అధ్యాహృతము)=ఆపుష్పకవిమానమందు; మహీ=భూమి;పర్వతరాజిపూర్ణా= పర్వతములయొక్కపఙ్క్తిచేతనిండినదిగా; కృతా= చేయఁబడినది. శైలాః=పర్వతములు; వృక్షవితానపూర్ణాః=చెట్లయొక్కయతిశయముచేనిండినవిగా; కృతాః= చేయఁబడినవి.వృక్షాః=చెట్లు; పుష్పవి

తానపుష్పాణాం=పూలయొక్క యతిశయము చేనిండినవిగా; కృతాః=చేయఁబడినవి. పుష్పం=పువ్వు (జాత్యేకవచనము) పూలనట; కేసరపత్రపూర్ణం=కింజల్కములచేతను ఱేకులచేతను,నిండినవిగా; కృతం=చేయఁబడినది.

ఇచ్చట,మునుపటిదానికన్నను వెనుకటిదానియందువిశేషంబువర్ణింపఁబడినందున,నధికాలంకారము.

ఆపుష్పక విమానంబునందు, పర్వతంబులుగలిగి సుందరంబగు నట్లుగా, భూమి, చిత్రరూపంబున వ్రాయఁబడినది; మంచిచెట్లతో నొప్పునట్లు, పర్వతంబులువ్రాయఁబడినవి; పుష్పంబులతో నిండియుండు నట్లుగావృక్షంబులు నిర్మింపఁబడినవి; అందులోనిపూలు, కింజల్కంబులు ఱేకులును గల్గి రమణీయంబులగునట్లుగా, నిర్మింపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

కృతాని వేశ్మానిచ పాండురాణి
తథా సుపుష్పాణ్యపి పుష్కరాణి
పునశ్చ పద్మాని సకేసరాణి
ధన్యాని చిత్రాణి తథా వనాని. ౧౦

టీక॥తత్ర(అధ్యాహృతము)=ఆపుష్పకవిమానంబునందు; పాండురాణి=తెల్లనివైన;వేశ్మాని=గృహములు; కృతాని=చేయఁబడినవి.తథా=అట్లు; సుపుష్పాణి=మంచిపూలుగల;పుష్కరాణ్యపి=కోనేటులును; కృతాని(అధ్యాహృతము) = చేయఁబడినవి.పునశ్చ=ఇంకను;సకేసరాణి = కింజల్కంబులతోఁగూడిన;పద్మాని= తామరపూలు; కృతాని(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినవి. తథా=అట్లు; ధన్యాని= శ్రేష్ఠములయినవియును;చిత్రాణి=నానావిధములయినవియునగు; వనాని=అడవులు;కృతాని(అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి.

ఆపుష్పకవిమానంబునందుఁ,దెల్లని గృహంబులుచిత్తరువున వ్రాయఁబడినవి;సుందరంబులగు పుష్పంబుల నొప్పుచుండు కోనేటులు వ్రాయఁబడినవి;మఱియుఁ,గింజల్కంబులతోఁగూడిరమణీయంబులయినపద్మంబులువ్రాయఁబడినవి; అట్లు,ఉత్తమంబులునానావిధంబులునగువనంబులు,నిర్మింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పాహ్వయం నామ విరాజమానం
రత్నప్రభాభిశ్చ వివర్ధమానం
వేశ్మోత్తమానా మపి చోచ్చమానం
మహాకపి స్తత్ర మహావిమానమ్. ౧౧

టీక॥మహాకపిః= పెద్దకోఁతియగు హనుమంతుండు; తత్ర=అచ్చట ; రత్నప్రభాభిః=మణులయొక్క కాంతులచేత; విరాజమానంచ= ప్రకాశించుచున్నదియును;వివర్ధమానం= వృద్ధిఁబొందుచున్నదియును; వేశ్మోత్తమానాం=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) గృహశ్రేష్ఠములకన్నను; ఉచ్చమానం = పొడవైనప్రమాణముగలదియును; పుష్పాహ్వయంనామ=పుష్పకమను పేరుగలదియునగు ; మహావిమానం=గొప్పవిమానమును; దదర్శ(అధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుండచ్చట, నట్లుసర్వగుణసంపన్నంబై , మణులకాంతులచేఁ బ్రకాశించుచున్నదై, యెందఱు కూర్చున్నను అందఱకుం జాలునట్లు వృద్ధిఁ బొందునదై,చాల నున్నతంబులగుగృహంబులకన్నను బొడవై, పుష్పకంబగు పేరుగల్గియుండు, విమాన శ్రేష్ఠంబును,జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

కృతాశ్చ వైడూర్య మయా విహంగా
రూప్యప్రవాళైశ్చ తథా విహంగాః
చిత్రాశ్చ నానా వసుభి ర్భుజంగా
జాత్యానురూపా స్తురగా శ్శుభాంగాః. ౧౨

టీక॥తత్ర(అధ్యాహృతము)= ఆ పుష్పకవిమానంబునందు; వైడూర్యమయాః=వైడూర్యమణివికారములయిన; విహంగాశ్చ=పక్షులును ; కృతాః=చేయఁబడినవి ; తథా=అట్లు; రూప్యప్రవాళైశ్చ=వెండిచేతను బగడములచేతను; విహంగాః= పక్షులు; కృతాః(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినవి. నానావసుభిః=నానావిధంబులగుమణులచేత; చిత్రాః=నానావిధవర్ణంబులుగలవి; భుజంగాశ్చ =సర్పంబులును; కృతాః (అధ్యాహృత

ము)=చేయఁబడినవి; జాత్యా=గట్టిపు జాతితో; అనురూపాః= సమానములయినవియును; శుభాంగాః= మంగళకరములగునవయవములు గలవియైనగు; తురగాః=గుఱ్ఱములు; కృతాః(అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి.

ఆపుష్పకవిమానంబునందు, వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన పక్షులుండినవి; మఱియు వెండితోను బగడములతోను జేయఁబడినపక్షులుండినవి; నానావిధంబులరత్నంబులతోఁ జేయంబడినవగుటం జేసి నానావిధవర్ణంబులుగలిగినసర్పంబులుండినవి, అట్లు నానావిధమణులతోఁ జేయఁబడి, సజాతీయంబులగుగుఱ్ఱంబులకు సాటివచ్చుచు శుభలక్షణసంపన్నంబులగు నవయవంబులతోఁ గూడియున్న, గుఱ్ఱంబులుండినవి.

అః, తాత్పర్యము.

ప్రవాళజాంబూ నదపుష్పపక్షా
స్సలీల మావర్జిత జిహ్మపక్షాః
కామస్య సాక్షా దివ భాంతి పక్షాః
కృతా విహంగా స్సుముఖా స్సుపక్షాః. ౧౩

టీక॥ తత్ర(అధ్యాహృతము) = ఆపుష్పకవిమానంబునందు ; కృతాః= చేయఁబడినవియును; సుముఖాః=మంచిముఖంబులుగలవియు; సుపక్షాః= మంచి రెక్కలుగలవియును ; ప్రవాళజాంబూనదపుష్పపక్షాః = పగడముతోనుబంగారముతోను జేయఁబడినపూలు తెక్కలందుఁగలవియును; సలీలం= విలాసముతోఁగూడునట్లుగా; ఆవర్జితజిహ్మపక్షాః= వంచఁబడిన వంకరలయినతెక్కలుగలవియునగు ; విహంగాః=పక్షులు; కామస్య= మన్మథుని యొక్క; సాక్షాత్= ప్రత్యక్షములయిన; పక్షా ఇవ=సహాయములుం బోలె; భాంతి=ప్రకాశించుచున్నవి, ప్రకాశించుచుండినవనుట.

ఆపుష్పకవిమానంబున, మంచిముఖంబును సుందరంబులగు తెక్కలును గల్గి, పవడముతోను బంగారముతోను నిర్మింపఁబడినపుష్పంబులు తెక్కలందుఁగలవై, సొగసుగాఁ దమతెక్కలనువంకరలగునట్లు కొంత వంచికొనియుండునట్టు నానావిధమణులతోఁ జేయఁబడినవైయుండు, పక్షులు , ఆకా

రంబువహించి ప్రత్యక్షంబులైనమన్మథు నిసహాయంబులోయనందగి, చూపరు లకుమన్మథోద్రేకంబు గలిగించుచుండి నవి. అని, తాత్పర్యము.

నియుజ్యమానాస్తు గజా స్సుహస్తా
స్సకేసరా శ్చోత్పలపత్రహస్తాః
బభూవ దేవీ చ కృతా సుహస్తా
లక్ష్మీ స్తథా పద్మిని పద్మహస్తా. ౧౪

టీక॥ తత్ర=(అధ్యాహృతము) ఆ పుష్పక విమానంబున, పద్మిని= తామరకొలనునందు; నియుజ్యమానాః= (కర్మణికర్తరియక్) తమకుందామే ప్రవర్తించుచున్నవియు; సుహస్తాః= మంచితొండములు గలవియును; సకేసరాశ్చ = కింజల్కములతోఁ గూడినవియును; ఉత్పలపత్రహస్తాః= కలువలఱేకులతోఁ గలవియునగు; గజాస్తు=ఏనుఁగలును; కృతాః(అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి. తథా=అట్లు; సుహస్తా= మంచిచేతులుగలదియును; పద్మహస్తా = తామరపూలుచేతులందుఁగలదియును; దేవీ = అమ్మవారున గు, లక్ష్మీః=లక్ష్మీ; కృతా=చేయఁబడినది; బభూవ=అయినది.

ఆపుష్పక విమానంబునఁ, దామర కొలంకునందు, సుందరంబు లగు తొండంబులుగల్గి, తామరకొలంకున విహారముసేయుటంజేసి, దేహలగ్నంబులగుపద్మకింజల్కంబులుగల్గి, కలువలఱేకులఁదొండంబులధరించి, సేవించుచుండునేనుంగులును, చిత్తరువునవ్రాయఁబడినవి, అట్లు, వానిచే సేవింపఁబడుచుఁ, జేతులం గమలంబులుధరించి, సుందరంబులగుహస్తంబులుగల్గియుండులక్ష్మీదేవియును, చిత్తరువున, వ్రాయఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ తద్గృహ మభిగమ్య శోభనం
సవిస్మయో నగమివ చారు శోభనమ్
పునశ్చ తత్పరమసుగంధి సుందరం
హిమాత్యయే నగమివ చారు కందరమ్. ౧౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; ఇతీవ = ఈప్రకారము

గాః; శోభనం = మంగళకరమును; చారు=సుందరమయిన; శోభనం=మంగళకరమగు; నగమివ(స్థితం)= పర్వతముం బోలెనున్నదియునగు; తత్ = ఆ; గృహం=ఉత్తమగృహంబును; అభిగమ్య= అంతటనుబొంది; సవిస్మయః=ఆశ్చర్యముతోఁగూడినవాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను. పునశ్చ=మఱలను; పరమసుగంధి=మిక్కిలియునుమంచివాసనగలదియును; సుందరం=మనోహరంబును; కావున నె, హిమాత్యయే= శీతకాలముయొక్క తుదను, వసంతఋతువునందనుట; చారుకందరం=సుందరములయిన గుహలుగల; నగమివ(స్థితం)= పర్వతముంబోలెనున్నదియునగు; తత్=ఆయుత్తమగృహమును; అభిగమ్య(అధ్యాహృతము) = అంతటను బొంది; సవిస్మయః అభూత్ (అధ్యాహృతము)=ఆశ్చర్యముతోఁగూడినవాఁడయ్యెను.

ఆహనుమంతుండు, మంగళకరంబై సుందరంబై, యట్లుసుందరంబునుమంగళకరంబునగు పర్వతముంబోలెఁ జూపట్టుచున్న యారావణుని యుత్తమగృహంబుగలయందిరిగి, యెంతదిరిగినను రావణుండుండు స్థలబుగానలేనైతి, ఇంకినెంత పెద్దదిగానున్నదో యనియాశ్చర్యముపడి, యంత, మఱలవసంతర్తువునందుఁజక్కఁగాఁ బుష్పించియుండుటం జేసి, మంచివాసనగలిగి సుందరంబులయినగుహలుగలిగినపర్వతంబుంబోలె, సుందరంబై మంచివాసనగలిగియుండు, నా గృహంబుం జొచ్చిగలయందిమ్మరి, "యెంతదిరిగినను, ఈగృహంబుతుదముట్టనైతిఁగదా" యనియాశ్చర్యమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స తాం కపిరభిపత్య పూజితాం
చరన్ పురీం దశముఖ బాహుపాలితాం
అదృశ్య తాం జనకసుతాం సుపూజితాం
సుదుఃఖితః పతిగుణ వేగనిర్జితాం. ౧౬

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః = ఆ హనుమంతుఁడు; పూజితాం= పూజింపఁబడినదియును; దశముఖబాహుపాలితాం= రావణునియొక్క భుజముచేతఁ బాలింపఁబడినదియునగు; తాం=ఆ; పురీం=పట్టణమును; అభిపత్య=పొంది; చరన్=తిరుగుచు; సుపూజితాం= చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినదియును;

స ౭

పతిగుణవేగనిర్జితాం=పెనిమిటియొక్క-గుణాతిశయముచేత జయింపఁబడినదీయునగు; లోఁగొనఁబడినదియు ననుట; తాం=ఆ; జనకసుతాం=జనకమహారాజుకొమార్తెయయిన సీతను;అదృశ్య(అదృష్ట్వా)=చూడక; సుదుఃఖితః=మిక్కిలియు దుఃఖంబునొందినవాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

అట్లాహనుమంతుండు, పూజ్యంబునురావణునిచే భుజబలంబునం బాలింపఁబడునదియునగు నాలంకంజొచ్చి యన్నిచోట్లనుందిరిగినను,మిక్కిలియుఁ బూజ్యులాలును బెనిమిటియగు రాముని గుణాతిశయంబునంజేసి తదధీన యయియున్నదియునగు సీతయగపడకున్నందున, మిగులదుఃఖంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తదా బహువిధభావితాత్మనః
కృతాత్మనో జనక సుతాం సువర్త్మనః
అపశ్యతో భవ దతిదుఃఖితం మన
స్సుచక్షుషః ప్రవిచరతో మహాత్మనః. ౧౭

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; బహువిధభావితాత్మనః=అనేకవిధములుగా నాలోచింపఁబడినమనసుగలవాఁడును, నానావిధములుగా నాలోచించినవాఁడుననుట; కృతాత్మనః=చేయఁబడిన ప్రయత్నముగలవాఁడును;సువర్త్మనః=మంచిమార్గము గలవాఁడును; సుచక్షుషః=మంచికండ్లుగలవాఁడును, దూరంబున నున్నవానింగూడఁబూడఁజాలిన కండ్లుగలవాఁడుననుట;ప్రవిచరతః = తిరుగుచున్నవాఁడును;మహాత్మనః = అధికమయిన ధైర్యముగలవాఁడును; జనకసుతాం=జనకమహారాజుకూఁతురయిన సీతను; అపశ్యతః = చూడనట్టివాఁడునగు;తస్య(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతునియొక్క-;మనః = మనసు;అతిదుఃఖితం= మిక్కిలియుదుఃఖంబునొందినది; అభవత్ =అయినది.

అంత,నపుడు, ఆహనుమంతుండు, తాను, మనంబుననానావిధంబులగునాలోచనంబులుచేసి,మంగళకరంబగునీతిమార్గంబవలంబించి, కండ్లుచెదరనీయకయతిజాగ్రత్తతోదూరంబుననున్న

వానిం గూడఁ జూడం జాలిన వాఁడై,మహాధైర్యంబువహించి, యెంతో ప్రయత్నంబున,లంకయంతయుం, దిరిగినను,సీతకనుపడకుండుటం జేసి,మిక్కిలియుదుఃఖంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, సప్తమస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ సప్తమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

అష్టమసర్గప్రారంభః.

స తస్య మధ్యే భవనస్య సంస్థితం
మహ ద్విమానం మణివజ్రచిత్రితమ్
ప్రతప్తజాంబూనద జాలకృత్రిమం
దదర్శ వీరః పవనాత్మజః కపిః. ౧

టీక॥వీరః=పరాక్రమ శాలియును; పవనాత్మజః=వాయుదేవునికుమారుండును; కపిః=కోఁతియునగు;సః= ఆ హనుమంతుండు;తస్య=ఆ;భవనస్య= ఉత్తమగృహముయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు;సంస్థితం=ఉన్నదియును; మణివజ్రచిత్రితం=ఇతరమణులచేతను వజ్రములచేతను జిత్రవర్ణముగాఁ జేయఁబడినదియును; ప్రతప్త జాంబూనద జాలకృత్రిమం= కాఁచఁబడిన బంగారముయొక్క సమూహంబులతోఁ జేయఁబడినపనులుగలదియు;మహత్=గొప్పదియునగు; విమానం=పుష్పక విమానమును; దదర్శ=చూచెను.

పరాక్రమశాలియు, వాయుదేవునికుమారుండునగు నా హనుమంతుం

దు, ఆయుత్తమగృహంబు నడుమస్థాపింపఁబడి, వజ్రములుమొదలగు మణులచేఁ జిత్రవర్ణముగాఁ జేయఁబడినదై, యుత్తమంబగుబంగారముతోఁ జేయఁబడినకార్యవిశేషంబులు గలదైన, గొప్పదియగు, పుష్పకవిమానంబుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

త దప్రమేయా ప్రతికారకృత్రిమం
కృతం స్వయం సాధ్వితి విశ్వకర్మణా
దివం గతం వాయుపథ ప్రతిష్ఠితం
వ్యరాజ తాదిత్య పథస్య లక్ష్మవత్. ౨

టీక॥ అప్రమేయాప్రతికార కృత్రిమం=కొలంతపెట్టఁగూడనట్టుగాను బదులులేనట్టుగాను జేయఁబడినదియును; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత ; స్వయం=తానె; సాధు=మంచిది;ఇతి=అని;ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)= చెప్పి; కృతం=చేయఁబడినదియును;దివం=ఆకాశమును;గతం = పొందినదియును; వాయుపథ ప్రతిష్ఠితం = వాయుమార్గమైనయంతరిక్షమందుస్థాపింపఁబడినదియునగు; తత్= ఆపుష్పకవిమానము; ఆదిత్యపథస్య=సూర్యుని మార్గముయొక్క, లక్ష్మవత్= చిహ్నముఁబోలె;వ్యరాజత=ప్రకాశించెను.

విశ్వకర్మచే, చాలఁ బ్రయత్నంబునం, బ్రశంసాపూర్వకంబుగా, "ఇట్లుచేసియుండు" నని చెప్ప నలవిగాకుండునట్లుగా, నింతటిదిమఱియెచ్చటనులేనట్లుగా, నిర్మింపఁబడినదై, ఆకాశంబునసంచరింపంజాలినదై, యంతరిక్షంబుననెయుంచఁబడినదై, యున్న,యాపుష్పకవిమానంబు,'సూర్యుని మార్గంబునకుంగల్గిన చిహ్నంబో" యనందగి,ప్రకాశించినది.

అని, తాత్పర్యము.

న తత్ర కించి న్న కృతం ప్రయత్నతో
న తత్ర కించి న్న మహార్హరత్నవత్
న తే విశేషా నియతా స్సురేష్వపి
న తత్ర కించి న్న మహావిశేషవత్. ౩

టీక॥ తత్ర=ఆపుష్పకవిమానమునందు; ప్రయత్నతః= యత్నముచేత; నకృతం= చేయఁబడనిది; కించిత్= ఏదియు; న=లేదు. తత్ర=ఆపుష్పకవిమానంబునందు; నమహార్హరత్నవత్= శ్రేష్ఠములైనమణులులేనిది; కించిత్= ఏదియును; న=లేదు. నియతాః= అందు, ప్రతిష్ఠింపఁబడిన; తే=ఆ; విశేషాః=అతిశయములు; సురేష్వపి=దేవతలయందును, దేవతలయిండ్లయందునను; న=లేవు. తత్ర= ఆపుష్పకవిమానమునందు; సమహావిశేషవత్=మిక్కిలియునతిశయములేనిది; కించిత్= ఏదియు; న=లేదు.

ఆపుష్పకవిమానంబున, దేనిఁజూచినను, బహుప్రయత్నంబుననిర్మింపఁబడినదే కాని వేఱుకాదు; అందెచ్చటఁజూచినను, జాలవెలగల మణులుపొదిగియుండినవిగానే యుండును; అందున్నవిశేషంబులు, దేవతలగృహంబులందునుఁగానంబడవు, అందేదియు, చూపరులకుఁజాలనచ్చెరువుపుట్టింపనిది లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

తపస్సమాధాన పరాక్రమార్జితం
మనస్సమాధాన విచారచారిణమ్
అనేకసంస్థాన విశేషనిర్మితం
తత స్తత స్తుల్యవిశేషదర్శనమ్. ౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; తపస్సమాధాన పరాక్రమార్జితం=తపసుయొక్క సేయుటచేతను బరాక్రమముచేతను సంపాదింపఁబడినదియును; మనస్సమాధానవిచారచారిణం= మనసుయొక్క నైశ్చల్యముచేతఁదలంపు గలిగినచోట సంచరించునదియు, తనపైనెక్కియుండువారిమనసు, ఎక్కడికిపోఁదలఁచునో యచ్చటికిం బోవునదియుననుట; అనేకసంస్థానవిశేషనిర్మితం, అనేక=పెక్కులయిన; సంస్థానవిశేష= విమానము గోపురము మొదలగువానియొక్క పరికారములచేత, నిర్మితం= చేయఁబడినదియును; తత స్తతః= అంతనంతఁ; తుల్యవిశేషదర్శనం=సమానంబులగు న

తిశయములయొక్క చూచుటగలదియు నగు,పుష్పకం(అధ్యాహృతము)= పుష్పకవిమానమును ; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

గొప్పతపంబుచేసియుంబరాక్రమంబుచూపి యుసంపాదింపఁబడి, తన పైఁగూర్చుండువారెచ్చటికేఁబోఁదలంతురో యచ్చటికింబోఁగలిగి,విమానగోపురాదిసన్నివేశవిశేషంబుల, నొక్కొకచో నొక్కొకవిధంబుగా నిర్మింపఁబడి,అన్నిస్థలంబుల యందును సమంబుగా నిర్మాణ విశేషంబుగలిగి, చూపరులనేత్రంబులకువినోదంబుగలిగించుచుండు, నాపుష్పకవిమానంబుఁ, జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

మన స్సమాధాయతు శీఘ్రగామినం
దురావరం మారుతతుల్యగామినమ్
మహాత్మనాం పుణ్యకృతాం మహర్ధినాం
యశస్వినా మగ్ర్యముదా మివాలయమ్. ౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు; మనః=తనకుఁబ్రభువైన వానిహృదయమును;సమాధాయతు= ఉంచుకొనినంతనె, తెలిసికొనినంతనె యనుట; శీఘ్రగామినం=వేగముగాఁబోవునదియును; దురావరం=అడ్డగింపఁగూడనదియును; మారుతతుల్యగామినం=వాయువుతోసమానంబగునట్లుగాఁబోవునదియును;మహాత్మనాం=అధికమయినపరాక్రమముగలవారలును; పుణ్యకృతాం=పుణ్యములుసేయువారలును;మహర్ధినాం(మహర్ధినాం)=అధికమయినసంపదగలవారలును; యశస్వినాం= అధికమయినకీర్తిగలవారలును;అగ్ర్యముదాం = శ్రేష్ఠమయిన యానందముగలవారలునగు నింద్రాదులయొక్క;ఆలయమివ (స్థితం)=వాసస్థలమయిన స్వర్గముంబోలె నున్నదియునగు;పుష్పకం(అధ్యాహృతము)= పుష్పకవిమానమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

స్వామిహృదయంబు గనుంగొనినమాత్రాన నతివేగంబునంబోవునదియై యెరికినడ్డగింపఁగూడనిదై, వాయుదేవుండుంబోలె నతివేగంబుగాసంచరించునదియై, మహాపరాక్రమశాలురుఁబుణ్యవంతులు నధికమయిన సంపదగలవారలుఁ గీర్తిసంపన్నులు మహానంద

మునొందియున్నవారలునగునింద్రాదులవాసస్థానమయిన స్వర్గముంబోలె నున్న, పుష్పకంబును, హనుమంతుఁడు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేష మాలంబ్య విశేషసంస్థితం
విచిత్రకూటం బహుకూటమండితమ్
మనోభిరామం శరదిందునిర్మలం
విచిత్రకూటం శిఖరం గిరేర్యథా. ౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; విశేషం=అతిశయమును; ఆలంబ్య = అవలంబించి; విశేషసంస్థితం= విశేషముతోఁగూడినసన్నివేశము గలదియును; విచిత్రకూటం=నానావిధంబులగు శిఖరంబులుగలదియును; బహుకూటమండితం=అనేకములయినశిఖరములచే నలంకరింపఁబడినదియును; మనోభిరామం=మనసును సంతోషింపఁజేయునదియును; శరదిందునిర్మలం=శరదృతువునందలిచంద్రుండుంబోలె స్వచ్ఛంబైనదియును; గిరేః=పర్వతముయొక్క; విచిత్రకూటం= నానావిధములగు నవాంతరశిఖరములుగల; శిఖరంయథా (స్థితం)= శృంగముంబోలెనున్నదియు నగు; పుష్పకం(అధ్యాహృతము)= పుష్పకవిమానమును; దదర్శ(అధ్యాహృతము)=చూచెను.

శ్రేష్ఠంబులగు రత్నంబులు మొదలగువస్తుసమూహంబుగాని శ్రేష్ఠంబయినసన్నివేశంబుననిర్మింపఁబడి, నానావిధంబులనేకంబులునగు శిఖరంబులు గలిగి, చూపరులమనంబునకు సంతోషంబునెఱవుచు, శరత్కాలంబునందలినిండుచందురుండుంబోలెనిర్మలంబై, నానావిధంబులగు నవాంతరశృంగంబులతోఁగూడినపర్వతశిఖరంబుభంగి భాసిల్లుచున్న, పుష్పకంబును, హనుమంతుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వహంతి యం కుండలశోభితాననా
మహాశనా వ్యోమచరా నిశాచరాః
వివృత్తవిధ్వస్తవిశాలలోచనా
మహాజవా భూతగణాస్సహస్రశః. ౭

టీక॥ యః(యత్)= ఏవిమానమును, కుండలశోభితాననాః=కుండలములచేనలంకరింపఁబడినముఖము గలవియును; మహాశనాః=గొప్ప దేహము గలవియును; వ్యోమచర (ఇవస్థితాః)=ఆకాశమునందు సంచరించునవివోలె నున్నవియునగు; నిశాచరాః=రాక్షసులును, రాక్షసాకారములగు ప్రతిమలనుట; వివృత్తవిధ్వస్తవిశాల లోచనాః; గుండ్రములయినవియు వంకరలయినవియు వెడల్పులయినవియునగు కండ్లుగలవియును; మహాజవాః (ఇవస్థితాః)= అధికమయిన వేగము గలవివలెనున్నవియునగు; భూతగణాః= భూతముల యొక్క సమూహములును, భూతాకారంబు లగు ప్రతిమల సమూహంబులుననుట; సహస్రశః= వేనవేలుగా; వహంతి(ఇవ) = మోయునట్లున్నవో; తత్ పుష్పకం(అధ్యాహృతము)=ఆపుష్పకవిమానమును; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు; దదర్శ(అధ్యాహృతము)= చూచెను.

కుండలంబులతో నొప్పుచున్నముఖంబులును గొప్పశరీరంబులును గలిగి, యాకాశంబునందిరుగునవివోలె నిర్మింపంబడిన రాక్షసాకారప్రతిమలచేతను, గుండ్రములువంకరలువెడల్పులునగుకండ్లుగలిగి చూపరులకతి వేగంబుగలవివలెనగపడునట్లుచేయఁబడిన వేనవేలభూతాకారప్రతిమలచేతను, మోయఁబడుచున్నట్లుచూపట్టు, నాపుష్పకవిమానంబును, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసంతపుష్పోత్కరచారుదర్శనం
వసంతమాసాదపి కాంతదర్శనమ్
స పుష్పకం తత్ర విమాన ముత్తమం
దదర్శ త ద్వానరవీరసత్తమః. ౮

టీక॥ వానరవీరసత్తమః=వానరులలోఁ బరాక్రమశాలులయినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు; తత్ర= అచ్చట; వసంతపుష్పోత్కరచారుదర్శనం=వసంతర్తువునందలిపుష్పములయొక్కసమూహముచేత సుందరమయిన చూచుటగలదియును; వసంతమాసాదపి=వసంతర్తువుకన్నను; కాం

తద్దర్శనం = మనోహరమయిన చూచుటగలదియును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయినదియునగు; తత్ = ఆ; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును ; దదర్శ= చూచెను.

వానరవీరులలో శ్రేష్ఠుండగు నా హనుమంతుండు, అచ్చట, వసంతర్తువునం గల్గుపూలచేనలంకరింపంబడి యుంటం జేసి, సుందరంబుగాఁ జూపట్టుచు, వసంతర్తువుకన్నను, అధికంబుగాఁ జూపరులకువినోదంబునెఱపుచు, విమానంబులలో నుత్తమంబైయున్న పుష్పకవిమానంబుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, అష్టమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ అష్టమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

నవమసర్గప్రారంభః.

తస్యాలయవరిష్ఠస్య మధ్యే విపుల మాయతమ్
దదర్శ భవనశ్రేష్ఠం హనూమా న్మారుతాత్మజః. ౧

టీక॥మారుతాత్మజః= వాయుదేవునికొడుకైన;హనూమాన్ = హనుమంతుండు;తస్య = ఆ;ఆలయవరిష్ఠస్య=గృహశ్రేష్ఠముయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు;విపులం=విశాలమును; ఆయతం=నిడుపయినదియునగు; భవనశ్రేష్ఠం=గృహశ్రేష్ఠరూపమయిన, పుష్పకవిమానమును;దదర్శ=చూచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు నా హనుమంతుండు, గృహంబులలోనుత్తమంబగు నా రావణుని గృహంబునడుమను, గృహశ్రేష్ఠంబనందగినపుష్పకవిమానం

బుఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అర్ధయోజనవిస్తీర్ణ మాయతం యోజనం హితత్
భవనం రాక్షసేంద్రస్య బహుప్రాసాద సంకులమ్. ౨

టీక॥ బహుప్రాసాదసంకులం=అనేకములయిన మేడలచేనిండిన; తత్=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునియొక్క; భవనం=ఇల్లు; అర్ధయోజనవిస్తీర్ణం=అఱామడవెడల్పుగలదిగాను; యోజనం=ఆమడ; ఆయతం=నిడుపుగలదిగాను; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) హి=ఉండినదిగదా!

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగృహంబు, లెక్కలేనిమేడలుగల్గి, యఱామడవెడల్పును ఆమడనిడుపును గలదై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

మార్గమాణస్తు వైదేహీం సీతా మాయతలోచనామ్
సర్వతః పరిచక్రామ హనూమా నరిసూదనః. ౩

టీక॥ అరిసూదనః= శత్రువులఁజంపునట్టి; హనూమాన్= హనుమంతుండు; ఆయతలోచనాం=నిడుపులయిన కండ్లుగలదియును; వైదేహీం= విదేహదేశమునందుఁబట్టినదియునగు ; సీతాం=సీతను; మార్గమాణస్తు= వెదకుచునే; సర్వతః=అంతటను ; పరిచక్రామ=తిరిగెను.

శత్రువులఁజంపంజాలిన హనుమంతుండు, విశాలంబులగు నేత్రంబులుగల, విదేహదేశంబునంబుట్టిన, సీతను వెదకుచు, నాగృహంబునంతటను గలయందిరిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తమం రాక్షసావాసం హనూమా నవలోకయన్
ఆససాదా థ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్ర నివేశనమ్. ౪
చతుర్విషాణై ర్ద్విరదై స్త్రివిషాణై స్తథైవచ
పరిక్షిప్త మసంబాధం రక్ష్యమాణ ముదాయుధైః. ౫

టీక॥ అథ=అంతట; లక్ష్మీవాన్=కాంతిగల; హనూమాన్=హనుమంతుండు;

అవలోకయన్=చూచువాఁడై, సీత నువెదకుటకై యనుట; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠంబును; రాక్షసావాసం=రాక్షసులనివాసస్థానమయినదియును; చతుర్విషాణైః = నాలుగుదంతములుగల యేనుంగులచేతను; ద్విరదైః=రెండు దంతములుగలయేనుంగులచేతను;తథైవ=అట్లే; త్రివిషాణైశ్చ= మూఁడు దంతములుగలయేనుంగులచేతను; పరిక్షిప్తం=చుట్టఁబడినదియును ; అసంబాధం=ఇఱుకులేనిదియును ; ఉదాయుధైః=ఎత్తఁబడినయాయుధములు గలరాక్షసులచేతను ; రక్ష్యమాణం=కాపాడఁబడుచున్నదియునగు, రాక్షసేంద్రనివేశనం=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణునియొక్క-గృహంబును; ఆససాద=పొందెను.

అంతఁ గాంతిసంపన్నుండగు హనుమంతుండు,సీతనువెదకుటకై, యన్నిగృహంబులలోనుత్తమంబై,రాక్షసులకునికిపట్టై,నాలుగుదంతంబులయేనుంగులును రెండుదంతముల యేనుంగులను మూఁడుదంతంబుల యేనుంగులును జుట్టునుంగలదై, యాయుధధారులగు రాక్షసులచే రక్షింపఁబడుచున్న, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని గృహంబుం బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీభిశ్చ పత్నీభీ రావణస్య నివేశనం
ఆహృతాభిశ్చ విక్రమ్య రాజకన్యాభి రావృతమ్. ౬
తన్నక్రమకరాకీర్ణం తిమింగిల ఝషాకులం
వాయువేగ సమాధూతం పన్నగైరివ సాగరమ్. ౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; పత్నీభిః= భార్యలయిన;రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేతను;విక్రమ్య=పరాక్రమించి;ఆహృతాభిః= తేఁబడిన, రాజకన్యాభిః = రాచకొమార్తెలచేతను; ఆవృతం=చుట్టఁబడినదియు, వ్యాపింపఁబడినదియును ; నక్రమకరాకీర్ణం=మొసళ్లచేతను బెద్దచేఁపలచేతను వ్యాపింపఁబడినదియును;తిమింగిల ఝషాకులం=తిమింగిలమనుగొప్పచేఁప చేతను సాధారణ మత్స్యములచేతను గలఁతనొందినదియును; వాయువేగసమాధూతం= గాలివేగముచేనెగురఁగొట్టఁబడినదియును;

పన్నగైః = సర్పములచేత; ఆవృతం (అధ్యాహృతము)= చుట్టఁబడిన దియునగు; సాగరమివ (స్థితం)= సముద్రముంబోలెనుండునదియునగు; తత్ = ఆ; రావణస్య= రావణునియొక్క; నివేశనం= అంతఃపురమును; ఆససాద (అధ్యాహృతము)= పొందెను.

ఆహనుమంతుండు, రావణునిభార్యలయిన రాక్షసస్త్రీలును రావణుండు పరాక్రమంబునంగొని తెచ్చిన రాజకన్యలును బరుండియున్న, మొసళ్లును మహామత్స్యంబులును తిమింగిలంబులును మత్స్యంబులునుంగల్గి వాయువేగంబునం దూలుచు సర్పంబులతోఁ గూడినసముద్రంబుంబోలెఁ జూపట్టుచున్న, రావణునియంతః పురంబుం బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

యాహి వైశ్రవణే లక్ష్మీర్యా చేంద్రే హరివాహనే
సా రావణగృహే సర్వా నిత్య మేవా నపాయినీ. ౮

టీక॥ వైశ్రవణే= కుబేరుని యందును; యా= ఏ; లక్ష్మీః= సంపద; అస్తి (అధ్యాహృతము)= ఉన్నదో; హరివాహనే = హరియనుపేరుగలవిగుఱ్ఱములుగాఁగల; ఇంద్రే= ఇంద్రునియందు; యాచ= ఏలక్ష్మియును; అస్తి (అధ్యాహృతము)= ఉన్నదో; సా= ఆలక్ష్మీః; సర్వా= అంతయును; రావణగృహే= రావణునియింటియందు; నిత్యమేవ= ఎల్లప్పుడునే; అనపాయినీ= నాశములేనిదై; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)= ఉండెను.

కుబేరునకు హరిహయుండగు నింద్రునకునుఏయేసంపదలుగలవో, ఆసంపదలన్నియును, రావణునింట నెల్లప్పుడును, నాశంబులేనివై, స్థిరంబులుగా, నుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

యాచ రాజ్ఞః కుబేరస్య యమస్య వరుణస్యచ
తాదృశీ తద్విశిష్టావా ఋద్ధీ రక్షోగృహే ష్విహ. ౯

టీక॥ రాజ్ఞః= రాజయిన ; కుబేరస్య= కుబేరునకును; యమస్య= యమునికిని; వరుణస్యచ = వరుణునకును; యాచ= ఏసంపద; అస్తి (అధ్యాహృ

తము)=ఉన్నదో; తాదృశీ= అట్టిది గాని;తద్విశిష్టావా=దానికన్న నధికమయినదిగాని;బుద్ధిః=సంపద; ఇహ= ఈలంకయందు; రక్షోగృహేషు=రాక్షసులయిండ్లయందు;ఆసీత్=(అధ్యాహృతము) ఉండెను.

కుబేరునకుయమునికివరుణునకు నెంతసంపదయుండునో, ఆలంకలోనిరాక్షసులందఱు, నంతటిసంపదగల వారలయి యుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

తస్య హర్మ్యస్య మధ్యస్థం వేశ్మచా న్య త్సునిర్మితం
బహునిర్యూహసంకీర్ణం దదర్శ పవనాత్మజః. ౧౦
బ్రహ్మణోర్థే కృతం దివ్యం దివి య ద్విశ్వకర్మణా
విమానం పుష్పకం నామ సర్వరత్నవిభూషితమ్. ౧౧
పరేణ తపసా లేభే య త్కుబేరః పితామహాత్

టీక॥యత్=ఏది; దివి=స్వర్గము నందు;బ్రహ్మణోర్థే=బ్రహ్మదేవునికొఱకు; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత; కృతం=చేయఁబడినదియును; దివ్యం=శ్రేష్ఠంబును; సర్వరత్నవిభూషితం=సమస్తమణులచేత నలంకరింపఁ బడినది యునగు;పుష్పకంనామ= పుష్పకమను పేరుగల; విమానం = విమానమో; యత్=దేనిని;కుబేరః=కుబేరుఁడు; పరేణ=అధికమయిన; తపసా=తపస్సుచేత; పితామహాత్=బ్రహ్మదేవునివలన; లేభే=పొందెనో; తత్(అధ్యాహృతము)=అట్టిదియును; తస్య= ఆ; హర్మ్యస్య=మేడయొక్క; మధ్యస్థం = నడుము నందున్నదియును; సునిర్మితం=చక్కఁగాఁ జేయఁబడినదియును; బహునిర్యూహసంకీర్ణం= అనేకములయినమదపుటేనుంగులచే వ్యాపింపఁ బడినదియునగు; అన్యత్=ఇతరమయిన; వేశ్మచ=గృహమును; పవనాత్మజః=వాయుదేవునికొడుకైనహనుమంతుండు;దదర్శ=చూచెను.

పూర్వము బ్రహ్మదేవునికొఱకుస్వర్గంబునవిశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడినదై,సమస్తమణులచే నలంకృతంబై, మున్నుకుబేరునిచే గొప్పతపంబుసల్పి బ్రహ్మదేవునివలనం బొందఁబడి, పెక్కుమదపుటేనుంగులచేరక్షింపఁబడినదై, యారావణునిగృహంబు నడుమ, మఱియొక్కగృహంబుంబోలెఁ జూపట్టుచున్న,పుష్పక విమానంబును, వాయుదేవుని కుమారుండగు, హనుమం

తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కుబేర మోజసా జిత్వా లేభే త ద్రాక్షసేశ్వరః. ౧౨
ఈహామృగసమాయుక్తైః కార్తస్వరహిరణ్మయైః
సుకృతై రాచితం స్తంభైః ప్రదీప్త మివ చ శ్రియా. ౧౩
మేరుమందరసంకాశై రుల్లిఖద్భి రివాంబరం
కూటాకారై శ్శుభాకారై స్సర్వత స్సమలంకృతమ్. ౧౪

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుండు; ఓజసా = పరాక్రమంబుచేత; కుబేరం = కుబేరుని, జిత్వా = జయించి; ఈహామృగసమాయుక్తైః = తోఁడేళ్లతోఁగూడినవియును, తోఁడేళ్ల ప్రతిమలతోఁ గూడినవియు ననుట; కార్తస్వరహిరణ్మయైః = బంగారువికారములును, వెండివికారములును; సుకృతైః = చక్కఁగాఁ జేయఁబడినవియునగు; స్తంభైః = కంబములచేత, ఆచితం = వ్యాపింపఁబడినదియును; శ్రియా = కాంతిచేత; ప్రదీప్తం = ప్రకాశించునదియును; ("ఇవ" అనునది కావ్యాలంకారార్థము) మేరుమందరసంకాశైః = మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానములును, అంబరం = ఆకాశమును, ఉల్లిఖద్భిరివ(స్థితైః) = ఒరయుచున్నట్లున్నవియును; శుభాకారైః = మంగళకరంబగు నాకారముగలవియునగు; కూటాగారైః = మేడమీఁది యిండ్లచేత; సర్వతః = అంతటను; సమలంకృతం = చక్కఁగాఁ నలంకరింపఁబడినదియునగు; తత్ = ఆపుష్పకవిమానమును; లేభే = పొందెను.

రాక్షసులకందఱకును బ్రభుండగు రావణుండు, పరాక్రమంబునం గుబేరుని జయించి, తోఁడేళ్ల ప్రతిమలు కట్టియుండు, బంగారముతోను వెండితోను సుందరంబుగాఁ జేయఁబడిన స్తంభంబులతోఁగూడినదై, కాంతిచేఁ బ్రకాశించుచు, మేరుమందరపర్వతంబులుం బోలె నత్యున్నతంబులై యాకాశంబు నొరయునట్లు చూపట్టుచున్న సుందరంబులగు మేడమీఁదిగృహంబు లనేకంబులుగల్గి, యొప్పుచుండు, నాపుష్పకవిమానంబుఁ, దీసికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

జ్వలనార్కప్రతీకాశం సుకృతం విశ్వకర్మణా
హేమసోపానసంయుక్తం చారుప్రవరవేదికమ్. ౧౫
జాలవాతాయనై ర్యుక్తం కాంచనైః స్ఫాటికై రపి
ఇంద్రనీలమహానీలమణిప్రవరవేదికమ్. ౧౬
విద్రుమేణ విచిత్రేణ మణిభిశ్చ మహాధనైః
నిస్తులాభిశ్చ ముక్తాభి స్తలే నాభివిరాజితమ్. ౧౭
చందనేనచ రక్తేన తపనీయనిభేనచ
సుపుణ్యగంధినా యుక్త మాదిత్యతరుణోపమమ్. ౧౮
కూటాగారై ర్వరాకారై ర్వివిధై స్సమలంకృతం
విమానం పుష్పకం దివ్య మారురోహ మహాకపిః. ౧౯

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు హనుమంతుండు; జ్వలనార్కప్రతీకాశం=అగ్నితోనుసూర్యునితోనుసమానమైనదియును; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత; సుకృతం=చక్కగాఁజేయఁబడినదియును; హేమసోపానసంయుక్తం=బంగారుతోఁ జేయఁబడినపడికట్లతోఁగూడినదియును; చారుప్రవరవేదికం=సుందరములును శ్రేష్ఠములునగుతిన్నెలుగలదియును; కాంచనైః=బంగారువికారములును; స్ఫాటికైరపి = స్ఫటికంపుమణుల వికారములయినవియునగు; జాలవాతాయనైః, జాల=గోడలమీఁదనలంకారార్థము స్వస్తికాద్యాకారములుగాఁబెద్దవిగాఁ జేయఁబడినకిటికీలతోను, వాతాయనైః=సాధారణముగాఁ గాలివచ్చుటకుఁ జేయఁబడినకిటకీలతోను; యుక్తం=కూడినదియును; ఇంద్రనీలమహానీలమణిప్రవరవేదికం=పాలలో వేసినంతనె పాలకునైల్యము గల్గించునింద్రనీలమణులచేతను సింహళద్వీపమందుఁ బుట్టిన మహానీలమణులచేతను జేయఁబడిన శ్రేష్ఠము లయిన తిన్నెలుగలదియును; విద్రుమేణ=పవడముచేతను; నిస్తులాభిః=సరిలేని; ముక్తాభిశ్చ = ముత్తెములచేతను, నిర్మితేన (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడిన; తలేన = క్రిందిభాగముచేత; అభివిరాజితం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; రక్తేన=ఎఱ్ఱనిదియు; తపనీయనిభేనచ=మంచిబంగారముతో సమానమయినదియును; సుపుణ్యగంధినా = మిక్కిలి

యుఁబరిశుద్ధమును మంచివాసనగలదియునగు; చందనేన చ=చందనముతోను; యుక్తం=కూడినదియును; ఆదిత్యతరుణోపమం=మధ్యాహ్నకాలపుసూర్యునితోఁబోల్కిగలదియును; వరాకారైః=శ్రేష్ఠములయినయాకారములుగలదియు; వివిధైః=నానావిధములునగు; కూటాగారైః=మేఁడమీఁదియిండ్లచేత; సమలంకృతం=చక్కఁగానలంకరింపఁబడినదియును; దివ్యం=స్వర్గంబునందుఁబుట్టినదియునగు; పుష్పకం=పుష్పకమను; విమానం=విమానమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

విశ్వకర్మచే సుందరంబుగానిర్మింపఁబడి, సూర్యాగ్నులుంబోలె వెలుంగుచు, బంగారముతోఁజేసిన పడికట్లతోఁగూడి, గోడమీఁదన లంకారార్థము పెద్దవిగా స్వస్తికాద్యాకరములుగాఁ జేయఁబడిన జాలంబులను కిటికీలునువాయుసంచారార్థంబు చేయఁబడినసాధారణంబులగుకిటికీలునుంగలిగి, పాలలో వేసినంతనే యాపాలనంతయు నల్లగాఁ జేయు నింద్రనీల మణులతోను సింహళద్వీపంబునం బుట్టిన మహానీలమణులతోనుం జేయఁబడి సుందరంబులయిన తిన్నెలు గల్గి, నానావిధంబులగుపగడములు గొప్పవెలగలమణులును త్తమంబులగుము త్తెంబులువీనితోఁ గట్టఁబడినకుట్టిమంబుతోనొప్పుచు, నెట్టిగానుండునది కావున మంచిబంగారముతోసాటిసేయందగిన సుగంధిచందనంబుగల్గుటంజేసి వాసనలగుబాళించుచు, మధ్యాహ్న సూర్యునిభంగిభాసిల్లుచు, సుందరంబుగానేర్పఱుపఁబడిన నానావిధంబులగుమేడమీఁది గృహంబులచేన లంకరింపఁబడియున్న, స్వర్గంబునం బుట్టిన, పుష్పకవిమానంబును, హనుమంతుండారోహించెను. అని తాత్పర్యము.

తత్రస్థ స్స తదా గంధం పానభక్ష్యాన్నసంభవం
దివ్యం సమ్మూర్ఛితం జిఘ్ర ద్రూపవంత మివానిలమ్. ౨౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆహనుమంతుండు; తత్రస్థః = అచ్చటనున్నవాఁడై, దివ్యం=శ్రేష్ఠమును; సమ్మూర్ఛితం=వ్యాపించియున్నదియును; రూపవంతం= ఆకారముగల; అనిలమివ(స్థితం)= వాయుదేవుఁడుబోలెనున్నదియును; పానభక్ష్యాన్నసంభవం = త్రాఁగఁదగిన మద్యములవలనను పిండి

వంటలవలనను అన్నములవలనను పుట్టిన దియునగు; గంధం=వాసనను; జిఘ్రత్ (అజిఘ్రత్=ఆఘ్రాణించెను.

అప్పుడాహనుమంతుం, డచ్చటనుండి, దివ్యంబై యంతటను వ్యాపించి, పరాగ బహుళంబై యుంటంజేసి, యాకారమువహించిన వాయువోయనందగి, యొప్పుచున్న, మద్యములుం బిండివంటలునన్నంబులు మొదలగు వానివలనంగలిగిన సుగంధంబు, నాఘ్రాణించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స గంధ స్తం మహాస త్త్వం బంధు ర్బంధు మినో త్తమం
ఇత ఏ హీత్యువాచేవ తత్ర యత్ర స రావణః. ౨౧

టీక॥సః=ఆ;గంధః=వాసన;తం=ఆ;మహాస త్త్వం = గొప్పబలముగల హనుమంతునిగూర్చి;ఉ త్తమం=శ్రేష్ఠుండగు;బంధుం=బంధువునిగూర్చి; బంధురివ=బంధుండుంబోలె;యత్ర=ఎచ్చట; సః=ఆ; రావణః=రావణుండు;అ స్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాండో;తత్ర=అచ్చటికి;"ఇతః=ఇటకు;ఏహి=రమ్ము, ఇతి=అని; ఉవాచేవ = చెప్పినట్లుండెను.

ఆవాసన, రావణుండుండు స్థలంబుననుండుపదార్థంబులవలనం గలిగినదగుటంజేసి, యట్టియు త్తమంబగుగంధంబునగల్గినచోటనె రావణుండుండునని బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండూహింపందగియున్నది; కావున, నాగంధంబు, బంధుండు, తనకుంగావలసినబంధువునకుంజెప్పునట్లు, హనుమంతునకు, రావణుండుండుస్థలంబును, జెప్పినట్లుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం ప్రస్థిత శ్శాలాం దదర్శ మహతీం శుభాం
రావణస్య మనఃకాంతాం కాంతామివ వరస్త్రియమ్. ౨౨
మణిసోపానవికృతాం హేమజాలవిభూషితాం
స్ఫాటికై రావృతతలాం దంతాంతరతరూపికాం. ౨౩
ముక్తాభిశ్చ ప్రవాళైశ్చ రూప్యచామీ కరై రపి
విభూషితాం మణి స్తంభై స్సుబహు స్తంభ భూషితామ్. ౨౪

"సుబహు స్తంభభూషితైః" అనిపాఠాంతరము.

నమ్రైః ఋజుభి రత్యుచ్చై స్సమంతా త్సువిభూషితైః
స్తంభైః పక్షైరివాత్యుచ్చై ర్దివంసంప్రస్థితామివ. ౨౫
మహత్యా కుథయా స్తీర్ణాం పృథివీలక్షణాంకయా
పృథివీమివ విస్తీర్ణాం సరాష్ట్రగృహ మాలినీమ్. ౨౬
నాదితాం మత్తవిహగై ర్దివ్య గంధాధి వాసితాం
పరార్ధ్యా స్తరణోపేతాం రక్షోధిప నిషేవితామ్. ౨౭
ధూమ్రా మగరుధూపేన విమలాం హంసపాండు రాం
చిత్రాం పుష్పోపహారేణ కల్మాషీమివ సుప్రభామ్. ౨౮
మనస్సంహ్లాదజననీం వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీం
తాం శోక నాశినీం దివ్యాం శ్రియ స్సంజన నీమివ. ౨౯

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు, తాం = ఆ రావణుండుండుస్థలమునుగూర్చి; ప్రస్థితః = బయలుదేఱినవాఁడై; మహతీం = గొప్పదియును; శుభాం = మంగళ కరమయినదియును; రావణస్య = రావణునియొక్క; మనఃకాంతాం = మనసుచేఁగోరఁబడిన; కాంతాం = ప్రియురాలయిన; వరస్త్రీయమివ (స్థితాం) = శ్రేష్ఠయయినస్త్రీవలెనున్నదియును; మణిసోపానవికృతాం = చక్కఁగాఁ జేయఁబడిన రత్నవికారములయినపడికట్లుగలదియును; హేమజాలవిభూషితాం = బంగారువికారములయినకిటికీలచే నలంకరింపఁబడినదియును; స్ఫాటికైః = స్ఫటికమణులచేత; ఆవృతతలాం = కప్పఁబడినక్రిందిభాగముగలదియును; దంతాంతరితరూపికాం = దంతములచే నడుమ నిర్మింపఁబడిన రూపముగలదియును, లేక, దంతములచేవిచ్ఛిత్తిగలదిగాఁ జేయఁబడిన రూపముగలదియును, అచ్చటచ్చట నడుమ నతికింపఁబడి దంతపుఁబలకలుగలదియుననుట; ముక్తాభిశ్చ = ముత్తెములచేతను; ప్రవాళైశ్చ = పవడములచేతను, రూప్యచామీకరైరపి = వెండిచేతనుబంగారములచేతను; నిర్మితైః (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడిన; స్తంభైః (అధ్యాహృతము) = కంబములచేతనును; సుబహు స్తంభభూషితైః (పాఠాం

తరము)= మిక్కిలియు ననేకములయిన చిన్నకంబములుగల ; మణిస్తంభైః=రత్నవికారములయిన కంబములచేతను, సుభూషితాం = చక్కఁగా నలంకరింపఁబడినదియును;సుబహు స్తంభభూషితాం = మిక్కిలియు ననేకములయిన స్తంభములచే నలంకరింపఁబడినదియు నగు,నమ్రైః= కొంచెము వంగినవియును;ఋజుభిః=వంకరగానివియును; అత్యుచ్చైః= మిక్కిలియున్నతములును; సమంతాత్ = అంతటను; సువిభూషితైః = చక్కఁగా నలంకరింపఁబడినవియునగు;అత్యుచ్చైః = మిక్కిలియు నున్నతములగు;పక్షైరివ(స్థితైః)=ఱెక్కలుంబోలె నున్నవియునగు; స్తంభైః=కంబములచేతను; దివం=స్వర్గము నుగూర్చి; సంప్రస్థితామివ (స్థితాం)=బయలు దేఱినట్లున్నదియు; మహత్యా = పెద్దదియును;పృథివీలక్షణాంకయా= భూమియొక్క లక్షణమె గుఱుతుగాఁగలదియునగు; కుథయా= చిత్రకంబళముచేత;ఆస్తీర్ణాం = పఱుపఁ బడినదియును; సరాష్ట్రగృహమాలినీం= దేశములతోఁగూడినయిండ్లయొక్క పఙ్క్తిగల; విస్తీర్ణాం=విశాలమయిన; పృథివీమివ (స్థితాం)= భూమియుంబోలెనున్నదియును; మత్తవిహగైః=మదించినపక్షులచేత; నాదితాం= ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియును; దివ్యగంధాధివాసితాం=శ్రేష్ఠమయిన వాసనచేత వాసనగొట్టునట్లు చేయఁబడినదియును; పరార్ధ్యాస్తరణోపేతాం = శ్రేష్ఠమయిన పఱుపుకంబళ్ళతోఁగూడినదియును; రక్షోధిపనిషేవితాం = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణునిచేత సేవింపఁబడినదియును; అగరుధూపేన=అగరుగంధముయొక్క పొగచేత;ధూమ్రాం=నలుపుమించఁగలసిన యెఱుపు వర్ణము గలదియును; విమలాం=నిర్మలమయినదియును; హంసపాండురాం= హంసపక్షివలెఁ దెల్లనయినదియును;పుష్పోపహారేణ=పూలయొక్క కానుకచే, చల్లుటచేతననుట; చిత్రాం = నానావర్ణములు గలదియును;కల్మాషీమివ(స్థితాం)=కామధేనువుంబోలెనున్నదియును;సుప్రభాం= మంచి కాంతిగలదియును;మనస్సంహ్లాదజననీం= మనసునకు సంతోషముఁ బుట్టించునదియును; వర్ణస్యాపి=రంగుయొక్కయు; ప్రసాదినీం=ప్రసన్నముగాఁ జేయునదియును, అతిశయము సేయునదియుననుట;శోకనాశినీం=దుఃఖమును బోఁగొట్టునదియును; దివ్యాం=శ్రేష్ఠమైనదియును; శ్రియః=సంపదయొక్క;

సంజననీమివ (స్థితాం)=పుట్టించునదివలెనున్నదియునగు; తాం=ఆ, శాలాం=గృహమును, దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుం, డట్లు, రావణుం డుండునట్టి గృహంబునకుఁ బయలుదేఱి, గొప్పదై మంగళకరంబై, రావణుని హృదయంబునకుఁ బ్రియమైన యుత్తమస్త్రీయనందగి, మణిమయంబులగు పడికట్లుగలిగి, బంగారుకిటికీలనలంకృతంబై, స్ఫటికమణులతోఁ గట్టఁబడినకుట్టిమంబుగలిగి, యచ్చటచ్చటనదుమసుందరంబుగానతికింపఁబడిన, దంతిపుఁబలకలుగలదై, ముత్తెపుఁగంబంబులఁబ్రవాళస్తంభంబుల వెండి స్తంభంబులబంగారు స్తంభంబుల మణిమయ స్తంభంబులనేకంబుల(యవాంతర స్తంభ సంపన్నంబుల)నొప్పుచుఁ, గొంచెముగొననువంగినవై వంకరలు గాకయత్యున్నతంబులై యంతటనుంజక్కఁగానలంకరింపఁబడియున్నతంబులగు ఱెక్కలు కైవడిందోఁచు స్తంభంబులు గల్గుటంజేసి, స్వర్గంబున కుద్గమించునదివోలెఁ జూపట్టుచు, సముద్రనదీ పర్వతవనాదులగు భూమిలక్షణంబులనంకితంబగుచిత్రకంబళంబునంగప్పఁబడిన నేలగలదై, నానాదేశములతోఁ గూడినభూమండలంబుంబోలెవిశాలంబై, మదంబునమధురంబుగాఁగూయుపక్షులుగలిగి, దివ్యగంధంబునంబరిమళించుచు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచే సేవింపఁబడుచు, నగరుధూపంబుల వేసియుండుటంజేసి యొక్కచో ధూమ్రవర్ణంబై, యొక్కచోహంసయుంబోలె నిర్మలంబై తెల్లఁగాఁగనుపట్టుచు, నొక్కెడఁబూలుచల్లఁబడినందునఁ, జిత్రవర్ణంబై, కామధేనువుంబోలె నెల్లకోర్కలందీర్పఁగలదై, కాంతిచే వెలుంగుచుఁ, జూపరులహృదయంబునకు సంతోషంబునెఱపునదియై, సంతోషప్రదంబగుటంజేసిచూపరుల ముఖకాంతి వృద్ధిఁ బొందించునదై, దుఃఖముఁబోఁగొట్టునదై, దివ్యంబై, లక్ష్మీకింబుట్టింటిభంగి భాసిల్లుచున్న, యారావణుండున్నగృహంబుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థైస్తు పంచ పంచభి రుత్తమైః
తర్పయామాస మాతేవ తదా రావణ పాలితా. ౩౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణపాలితా = రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; సా శాలా(అధ్యాహృతము) = ఆయిల్లు; మాతేవ=తల్లివలె ; హనుమతః

(అధ్యాహృతము)=హనుమంతునియొక్క; పంచ=అయిదయిన ; ఇంద్రియాణి=త్వక్కు (చర్మము) చక్షుస్సు (కన్ను) శ్రోత్రము (చెవి) జిహ్వ (నాలిక) ఘ్రాణము (ముక్కు) అను నింద్రియంబులను; ఉత్తమైః= శ్రేష్ఠంబులయిన; పంచ=అయిదగు; ఇంద్రియార్థైః తు=ఇంద్రియంబులయొక్క విషయంబులగు, స్పర్శము (తాఁకుట) రూపము,శబ్దము,రసము, గంధము,అనువానిచేతను; తర్పయామాస=తృప్తినొందించెను.

రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన యాగృహంబునందు, సుస్పర్శంబగువాయువును నేత్రంబులకు వినోదంబు నెఱపు సుందరంబగురూపంబును జెవులకునానందంబుగలిగించు మధురంబగు గానంబులును అతిరుచ్యంబులగు భక్ష్యాదులును మనోహరంబగుగంధంబును గలుగుటంజేసి, యాగృహంబు, అచ్చటికిఁబోయిన హనుమంతుని త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వాఘ్రాణంబులను పంచేంద్రియంబులకును, దనయందుండు స్పర్శరూపశబ్దరసగంధ విశేషంబుల చేతఁ,గన్నతల్లి తనపుత్రుని యింద్రియంబులకుంబోలెఁ, దృప్తిగలిగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— హనుమంతుని జిహ్వకు, రసంబుచేఁ, దృప్తిగలిగించెను" అనునది,హనుమంతుం డచ్చట నుండు భక్ష్యాదుల భక్షింపకున్నను, వానిరూపంబునను గంధంబునను "ఇది, మంచిరుచిగలది"యనిభావించుటవలన నట్టి భక్ష్యాదుల ననుభవించియున్నం దునం గల్గువాసనంజేసి,యప్పు డెతద్భక్ష్యాదిరసాస్వాద సౌఖ్యంబతనికిఁగలిగినది;అనునభిప్రాయంబునఁ జెప్పబడినది.ఆగృహము,రావణునిచేఁబాలింపబడినదగుటంజేసి, రావణుం డెనాయకుండుగాఁ గలదయ్యెను, రావణునికె యనుకూలముగా నుండవలసిన దయ్యెను , హనుమంతుండట్టి రావణునకుశత్రుండగు రామునిదూత గావున హనుమంతునకుఁబ్రతికూలముగా నుండవలసినదయ్యెను,అట్లుగాక "తల్లికొడుకునుంబోలె హనుమంతుని దృప్తిపఱచె" నని వర్ణించుటచేఁ, బుష్పకవిమానంబును, రావణుండుసీతను హరించుటవలననె మృతుండైనవాఁడె కావున, నతనిం దనకుఁ బ్రభునిగాఁ దలంచుట కార్యంబుగాదనియును, రాముండెతనకుఁ బ్రభుండు కాఁగలం డనియును, అతనికిహనుమంతుండుపుత్రప్రాయుండు కావునఁ, దాను, నట్లెయెం

చుట యుచితంబనియుం, దలంచినది" అని, వ్యంజితమగుచున్నది.

స్వర్గోఽయం దేవలోకోఽయ మింద్రస్యేయం పురీ భవేత్
సిద్ధిర్వేయం పరాహిస్యా దిత్యమన్యత మారుతిః. ౩౧

టీక॥ "అయం=ఇది; స్వర్గః=స్వర్గమో! అయం=ఇది; దేవలోకః= దేవతలస్థానమో! ఇయం=ఇది; ఇంద్రస్య= దేవేంద్రునియొక్క; పురీ= పట్టణమయిన యమరావతి; భవేత్ = అగునో! పరా=ఉత్కృష్టమయిన; సిద్ధిః=తపస్సిద్ధిరూపమయినబ్రహ్మలోకము ; స్యాద్వా=అగునో! ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము)" ఇతి=అని; మారుతిః=వాయువుకొడుకైన హనుమంతుడు; అమన్యత=తలంచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు, ఆరావణునిస్థానంబుండు తెఱంగుంజూచియచ్చెరువొంది, ఇది స్వర్గంబో! అందునుముఖ్యముగా దేవతలునివసింపఁదగినస్థానంబో! అందును, దేవతలకందఱకును ప్రభువైన యింద్రుండు నివసించునమరావతీపురియో! లేక, బ్రహ్మలోకమో!" యని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధ్యాయత ఇవాపశ్య త్ప్రదీపాం స్తత్ర కాంచనాన్
"ప్రత్యాయత ఇవాపశ్యత్" అని, పాఠాంతరము.
ధూర్తాన్ నివ మహాధూర్తైర్ దేవనేన పరాజితాన్. ౩౨

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; తత్ర=అచ్చట; కాంచనాన్ = బంగారువికారములయినవియును, బంగారువికారములయిన స్తంభంబులనుంచఁబడినవియుననుట ; ప్రధ్యాయతఇవ(స్థితాన్) కదలకుండుటచేధ్యానము చేయుచున్నట్లున్నవియును; ప్రత్యాయతఇవ(స్థితాన్, అనిపాఠాంతరము)=మిక్కిలియును బ్రకాశముగలిగియుండుటచే, నెదురొక్కనునట్లున్నవియును; మహాధూర్తైః= పెద్దజూదరులచేత; దేవనేన=జూదమాడుటచేత; పరాజితాన్=జయింపఁబడిన, ధూర్తానివ(స్థితాన్) = జూదరులుంబోలెనున్నవియునగు; ప్రదీపాన్=దీపంబులను; అపశ్యత్=చూచెను.

ఆహనుమంతుండచ్చట, నిశ్చలంబుగానుండుటంజేసి, యేమోధ్యానంబు

సేయుచున్నవివో లేదా యని పట్టుచు, నట్లు పెద్దజూదరులచే జూదంబునం బరాజయంబునొందియవమానంబున నిట్టట్టు కదలకుండుజూదరులచందంబున నందంబుగానున్న,దీపంబులం జూచెను. (పాఠాంతరపక్షమందు; "ఆహనుమంతుండు, ఎచ్చొగాంబ్రకాశంబుగలుగటంజేసితన్నెదురొడ్డిరాకనవియుంబోలేదా యని పట్టుము, "శేషము సమానము).

అని, తాత్పర్యము.

దీపానాంచ ప్రకాశేన తేజసా రావణస్యచ
అర్చిర్భి ర్భూషణానాంచ ప్రదీప్తే త్యభ్య మన్యత. ౩౩

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; దీపానాం= దీపముల యొక్క; ప్రకాశేనచ=కాంతిచేతను; రావణస్య=రావణునియొక్క; తేజసాచ=కాంతిచేతను; భూషణానాం = సొమ్ములయొక్క; అర్చిర్భిశ్చ=కాంతులచేతను; సాశాలా(అధ్యాహృతము)=ఆగృహము, "ప్రదీప్తా=మండినది" ఇతి=అని; అభ్యమన్యత= తలంచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆగృహంబున, దీపంబుల వెలుతురును, రావణుని తేజస్సును,సొమ్ముల కాంతులును, అంతట ను బర్వియుండటంజూచి, "యీయిల్లు మండుచున్నదా యేమి? అనితలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో పశ్య త్కుథాసీనం నానావర్ణాంబరస్రజం
సహస్రం వరనారీణాం నానావేష విభూషితమ్. ౩౪

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట,సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు;కుథాసీనం = చిత్రకంబళమునందున్నదియును; నానావర్ణాంబరస్రజం=పలువిధములయినరంగులుగల వస్త్రంబులునుబుష్పమాలికలుగలదియును; నానావేషవిభూషితం= నానావిధములయినయలంకారములచే నలంకరింపంబడినదియునగు;వరనారీణాం= ఉత్తములగు స్త్రీలయొక్క;సహస్రం=వేయిని;అపశ్యత్ =చూచెను.

అంత,నాహనుమంతుం,డచ్చట,చిత్రకంబళంబుపైంబరుండి, చిత్రవర్ణంబులగువస్త్రంబులను బుష్పమాలికలను

ధరించి, పలుదెఱంగులగునలంకారంబులనలంకరింపఁబడియుండు,స్త్రీలను, వేయిమందిని,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరివృత్తే ర్ధరాత్రే తు పాననిద్రావశంగతం
క్రీడిత్వో పరతం రాత్రౌ సుష్వాప బలవ త్తదా. ౩౫

టీక॥ తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆవేయి; రాత్రౌ=రాత్రియందు;క్రీడిత్వా=క్రీడించి; ఉపరతం=అలసటనుబొందినదై; పాననిద్రావశంగతం = మద్యంబుద్రాఁగుటకునునిద్రకునులోఁబడినదై; అర్ధరాత్రే=నిశీథము;పరివృత్తేతు=తిరుగఁగానే;తదా=అప్పుడు;బలవత్=బలాత్కారముగా;సుష్వాప=నిదురించెను.

ఆవేయిమందిస్త్రీలు, రాత్రియందు వివిధంబులగుక్రీడలుసల్పి,యలసటనొంది, యర్ధరాత్ర మతిక్రమింపఁగానే, ఇంకనుగ్రీడించుటయందుఁ బూర్ణము గాఁదృప్తినొందనివారయ్యెను,మద్యంబుద్రావినందునంగల్గినకైపునకునిద్రకునులోఁబడి, బలాత్కారంబున, నప్పుడె,నిద్రఁజెందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రసుప్తం విరురుచే నిశ్శబ్దాంతరభూషణం
నిశ్శబ్దహంసభ్రమరం యథా పద్మవనం మహత్. ౩౬

టీక॥ ప్రసుప్తం=నిదురించనదియు;నిశ్శబ్దాంతరభూషణం= పోయినశబ్దముగలనడుమునందలిసొమ్ము (అనఁగా మొలనూలు)గలదియునగు; తత్=ఆవేయి; నిశ్శబ్దహంసభ్రమరం= పోయినధ్వనిగలహంసలును దుమ్మెదలును గల;మహత్=పెద్దదియగు; పద్మవనం యథా=తామరవనముంబోలె; విరురుచే=ప్రకాశించెను.

అట్లు,నిశ్చలంబుగాఁబరుండి, నిదురించియుండుటంజేసి, నిశ్శబ్దములయిన మొలనూలు మొదలగు విభూషణంబులు గలయాస్త్రీలసమూహము,అట్లు,రాత్రియందు,నిశ్శబ్దముగానుండుహంసలు నుభ్రమరములునుంగల, కమలవనంబు చందంబున, నందంబుగానుండినది.

అని, తాత్పర్యము,

తాసాం సంవృతదంతాని మీలితాక్షాణి మారుతిః
అపశ్య త్పద్మగంధీని వదనాని సుయోషితామ్. ౩౭

టీక॥ మారుతిః = వాయుదేవునికు మారుండగు హనుమంతుండు; తాసాం = ఆ; సుయోషితాం = మంచిస్త్రీలయొక్క; సంవృతదంతాని = మూయఁబడినదంతంబులుగలవియును; మీలితాక్షాణి = మూయఁబడినకండ్లుగలదియును; పద్మగంధీని = కమలముయొక్కవాసనవంటివాసనగలదియునగు; వదనాని = ముఖంబులను, అపశ్యత్ = చూచెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగుహనుమంతుండు, కండ్లుమూసికొనిపండ్లుకానరాకుండ పెదవులుమూసికొని, నిదరించుచుండు, నాస్త్రీల, కమలంబులుం బోలెసుగంధంబుగలిగిన ముఖంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రబుద్ధానీవ పద్మాని తాసాం భూత్వా క్షపాక్షయే
పున స్సంవృత పత్రాణి రాత్రా వివ బభు స్తదా. ౩౮

టీక॥ తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; వదనాని (అధ్యాహృతము) = ముఖములు; క్షపాక్షయే = రాత్రియొక్కనాశమునందు, సూర్యోదయమునందనుట; పద్మానీవ = తామరపూలుంబోలె; ప్రబుద్ధాని = వికసించినవి; భూత్వా = అయి; రాత్రౌ = రాత్రియందు; పునః = మఱల; సంవృతపత్రాణి = సంకోచమునొందినతేకులుగల; పద్మాని (అధ్యాహృతము) ఇవ = తామరపూలుంబోలె; తదా = అప్పుడు; బభుః = ప్రకాశించినవి.

ఆస్త్రీలముఖంబులు, ప్రాతఃకాలంబునుండి, కమలంబులంబోలె వికసితంబులయియుండి, మఱలరాత్రియందు, ముకుళితంబులయిన కమలంబుంబోలెం బ్రకాశించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాని ముఖపద్మాని నియతం మత్తషట్పదాః
అంబుజానీవ ఫుల్లాని ప్రార్థయంతి పునఃపునః. ౩౯

టీక॥ మత్తషట్పదాః = మదించిన తుమ్మెదలు; ఇమాని = ఈ; ముఖపద్మాని =

స ౯

కమలంబులంబోలుముఖంబులను; ఫుల్లాని=వికసించిన; అంబుజానీవ = కమలంబులంబోలె; పునఃపునః = మాటిమాటికిని; ప్రార్థయంతి= (అర్థన మందురట) కోరును. నియతం=నిశ్చయము!

వీరిముఖంబులు కమలంబు లుండునట్లునున్నవి, గావున, మదంబున నోడలు దెలియని భృంగంబులు, వికసించినకమలంబులఁగోరునట్లు, వీరిముఖంబులను, మాటిమాటికిని, గోరును. ఇదినిశ్చయము! అని, తాత్పర్యము.

ఇతీ వామన్యత శ్రీమా నుపపత్త్యా మహాకపిః
మేనే హి గుణత స్తాని సమాని సలిలోద్భవైః. ౪౦

టీక॥ఇతీవ=ఈప్రకారముగనే, శ్రీమాన్=కాంతిగలవాఁడును; మహాకపిః= పెద్ద కోఁతియునగు హనుమంతుఁడు; ఉపపత్త్యా=యుక్తిచేత; అమన్యత = తలంచెను, సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; తాని = ఆముఖంబులను; గుణతః = సుగంధము మొదలగు గుణంబుల వలన; సలిలోద్భవైః= కమలములతో; సమాని=సరియైనవిగా; మేనేహి= తలంచెనుగదా!

శ్రీమంతుండగు నాహనుమంతునకు, వారిముఖంబులు, సుగంధాదిగుణంబులఁ, గమలంబులతోసరివచ్చునని, దోఁచెను, గావున, పైఁజెప్పినట్లు, అతండు, "తుమ్మెదలీముఖంబులనుగోరు"నని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తస్య శుశుభే శాలా తాభి స్స్త్రీభి ర్విరాజితా
శారదీవ ప్రసన్నా ద్యౌ స్తారాభి రభిశోభితా. ౪౧

టీక॥తస్య=ఆరావణుని యొక్క; తాభిః=ఆ; స్త్రీభిః=స్త్రీలచే; విరాజితా=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన; సా= ఆ; శాలా=గృహము; తారాభిః= నక్షత్రములచేత; అభిశోభితా= ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు; ప్రసన్నా= నిర్మలమయినదియును; శారదీ= శరదృతువువందలి; ద్యౌరివ = ఆకాశమువలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.

అట్లుత్తమస్త్రీలతోఁగూడినిర్మలంబైయున్నయారావణునిగృహంబు, అట్లు,నిర్మలంబై,నక్షత్రంబులతోఁ గూడినశరత్కాలమునందలి యాకాశంబు చందంబునం బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సచ తాభిః పరివృత శ్శుశుభే రాక్షసాధిపః
యథా హ్యుడుపతి శ్శ్రీమాం స్తారాభి రభిసంవృతః. ౪౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండయిన;సచ=ఆరావణుండును; తాభిః=ఆస్త్రీలచేత;పరివృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై;శ్రీమాన్=కాంతిసంపన్నుండును; తారాభిః=నక్షత్రములచేత; అభిసంవృతః=చుట్టఁబడినవాఁడునగు;ఉడుపతిర్యథా=చంద్రుండుంబోలె ("హి" అనునది పాదపూరణార్థకము);శుశుభే=ప్రకాశించెను.

రాక్షసేశ్వరుండగునారావణుండును, ఆయుత్తమస్త్రీలంగూడి, నక్షత్రంబులంగూడినశ్రీమంతుండగు చంద్రునిచందంబున,నందంబుగాఁ,బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యా శ్చ్యవంతేం బరా త్తారాః పుణ్యశేషసమావృతాః
ఇమా స్తా స్సంగతాః కృత్స్నా ఇతి మేనే హరి స్తదా. ౪౩

టీక॥ "యాః=ఏ;తారాః=నక్షత్రములు;పుణ్యశేషసమావృతాః=పుణ్యముయొక్కమిగతచేఁజుట్టఁబడినవై;చ్యవంతే=పడుచున్నవో; తాః=ఆనక్షత్రములు;కృత్స్నాః=అన్నియును; సంగతాః=చేరినవై;ఇమాః = ఈస్త్రీలుగా; అభూవన్(అధ్యాహృతము)=అయినవి!ఇతి=అని;హరిః=కోఁతియయినహనుమంతుండు;తదా=అప్పుడు;మేనే=తలంచెను.

హనుమంతుం,డప్పుడు, ఆస్త్రీలం జూచి, "యనుభవింపఁగామిగిలిన పుణ్యంబుతోఁగూడి యాకాశంబుననుండి, భూమిపై,నిదివఱకుఁబడిన, నక్షత్రంబులన్నియుఁజేరి,యీస్త్రీలరూపంబులవహించినవికాఁబోలు" అని, తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తారాణా మివ సువ్యక్తం మహతీనాం శుభార్చిషామ్

ప్రభావర్ణప్రసాదాశ్చ విరేజు స్తత్ర యోషితామ్. ౪౪

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; యోషితాం= స్త్రీలయొక్క; ప్రభావర్ణప్రసాదాశ్చ=కాంతియునురంగును నైర్మల్యంబును; మహతీనాం = పెద్దవియును; శుభార్చిషాం = మంగళకరంబులయిన కాంతిగలవియునునగు; తారాణాం=నక్షత్రములయొక్క; ప్రభావర్ణప్రసాదాః(అధ్యాహృతము)ఇవ = కాంతియునురంగును నైర్మల్యంబునుంబోలె; సువ్యక్తం = నిక్కలియుస్పష్టముగా; విరేజుః=ప్రకాశించినవి.

అచ్చట, స్త్రీలమేనికాంతియునురంగును నైర్మల్యమును, గొప్పవియును గాంతిసంపన్నంబులునగు నక్షత్రంబుల కాంతియు రంగును నైర్మల్యంబునుం బోలి,ప్రకాశించుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ప్రకీర్ణవరభూషణాః
పానవ్యాయామకాలేషు నిద్రాపహృతచేతసః. ౪౫

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము)= ఆస్త్రీలు; పానవ్యాయామకాలేషు= త్రాఁగుటకవ్యాంతరము,జరిగినరతికాలములందు; నిద్రాపహృతచేతసః=నిదురచేనపహరింపఁబడిన మనసుగలవారలై; వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ప్రకీర్ణవరభూషణాః, వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్= వ్యత్యస్తములయిన పెద్దవియులావైనవియునగు పుష్పమాలికలుగలవారలును, ప్రకీర్ణవరభూషణాః= స్థానములుతప్పిన శ్రేష్ఠములయిన సొమ్ములుగలవారలునై; విరేజుః(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించిరి.

ఆస్త్రీలు, చక్కఁగా మద్యముఁద్రావి విరతిసేయుకాలంబున, నిద్రకులోఁబడుటంజేసి, వ్యత్యాసమునొందినపుష్పమాలికలుకలిగిస్థానములుతప్పిన భూషణములతోఁగూడి,ప్రకాశించుచుండెరి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యావృత్త తిలకాః కాశ్చి త్కాశ్చి దుద్భ్రాంతనూపురాః
పార్శ్వే గలితహారాశ్చ కాశ్చి త్పరమయోషితః. ౪౬

టీక॥కాశ్చిత్ = కొందఱుస్త్రీలు; వ్యావృత్తతిలకాః=కలసిపోయిన నుదుటమీఁది బొట్టుగలవారలయి ; కాశ్చిత్=కొందఱుస్త్రీలు; ఉద్భ్రాంతనూపురాః=స్థానముతప్పిన యందెలు గలవారలై; కాశ్చిత్=కొందఱు ; పరమయోషితః=ఉత్తమస్త్రీలు; పార్శ్వే=ప్రక్కయందు; గళితహారాశ్చ= జాఱిన హారముగలవారలయియును; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= ఉండిరి.

కొందఱుస్త్రీలనుదుటిబొట్టుమాసియుండినది ; కొందఱికాలియందెలు, స్థానంబుతప్పియుండినవి; మఱికొందఱి కంఠహారంబులు, ప్రక్కనజాఱిపడియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ముక్తాహారావృతాశ్చాన్యాః కాశ్చిద్విస్రస్తవాససః
వ్యావిద్ధరశనాదామాః కిశోర్య ఇవ వాహితాః. ౪౭

టీక॥అన్యాః=ఇతరస్త్రీలు; ముక్తాహారావృతాశ్చ=ముత్యపుహారముచేఁగప్పఁబడినవారలయ్యును, తెగినముత్యములహారపుఁదునకలచేఁ జుట్టుకొనఁబడినవారలయ్యుననుట; కాశ్చిత్=కొందఱుస్త్రీలు; విస్రస్తవాససః=జాఱినవస్త్రములుగలవారలయి; కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱుస్త్రీలు; వ్యావిద్ధరశనాదామాః=తెగినమొలనూలిదారముగలవారలయి ; కావుననే; వాహితాః=శ్రమముపోవుటకై , భూమియందుపొరలునట్లుచేయఁబడిన ; కిశోర్యఇవ(స్థితాః) = చిన్నయాఁడుగుఱ్ఱములుంబోలె సన్నవారలయి ; విరేజుః(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించిరి.

మఱికొందఱు, తెగిపోయి మేనంజుట్టుకొనినముత్యపుహారముగలిగియును, కొందఱువస్త్రమువీడియును , ప్రకాశించుచుండిరి , కొందఱు శయనించియుండుస్త్రీలు, మొలనూలిదారము , తెగిపోవుటచే, వదులయియుంటం జేసి,యట్లువదులుచేయఁబడిన నడుముకట్టుగలిగి శ్రమనాశనార్థము నేలం బొరలునట్లుచేయఁబడుచుండు , చిన్నయాఁడుగుఱ్ఱములుంబోలె,నొప్పుచుండిరి అని, తాత్పర్యము.

సుకుండలధరాశ్చాన్యా విచ్ఛిన్నమృదితస్రజః
గజేంద్రమృదితాః ఫుల్లా లతా ఇవ మహావనే. ౪౮

టీక॥సుకుండలధరాః=మంచికుండలములను ధరించియుండునట్టి; అన్యాశ్చ=ఇతరస్త్రీలును; విచ్ఛిన్నమృదితస్రజః=తెంపఁబడినవియును నలఁగఁజేయఁబడినవియునగు పుష్పమాలికలుగలవారలయి; మహావనే= గొప్పయడవియందు; గజేంద్రమృదితాః= గజశ్రేష్ఠముచేనలంకరింపఁబడిన; ఫుల్లాః= పూచియుండు; లతాఇవ (స్థితాః) = తీఁగెలుంబోలెనున్నవారై ; విరేజుః= (అత్యాప్యాతము)=ప్రకాశించిరి.

మంచికుండలంబులధరించియుండుమఱికొందఱుస్త్రీలు, పుష్పముపుష్పముగా తెగినలఁగియుండు పుష్పమాలికలుగలవారలయియుఱుండియుండుటంజేసె, యడవియందు,గజశ్రేష్ఠముచేనలఁగఁద్రొక్కఁబడియుచక్కఁగాఁ బుష్పించినతీఁగెలుంబోలెఁ, బూపట్టుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రాంశుకిరణాభాశ్చ హారాః కాసాంచిదుత్కటాః
హంసా ఇవ బభుస్సుప్తా స్తనమధ్యేషు యోషితామ్.౪౯

టీక॥కాసాంచిత్= కొందఱిస్త్రీలయొక్క; చంద్రాంశుకిరణాభాశ్చ = చంద్రునికిరణంబులయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవియును; ఉత్కటాః=పెద్దవియునగు; హారాః= ముక్తాహారములు; యోషితాం=స్త్రీలయొక్క; స్తనమధ్యేషు=స్తనములనడుములయందు ; సుప్తాః=నిదురించిన ; హంసాఇవ= హంసలుంబోలె,బభుః = ప్రకాశించినవి.

కొందఱుస్త్రీలు స్తనంబులనడుమ ధరించినహారంబులు,చంద్రునికిరణంబులుంబోలెఁదెల్లనివై పెద్దవిగాయుంటంజేసి, యట్లు తెల్లనివై స్త్రీల స్తనములనడుమఁబఱుండినిదురించు హంసలోయనందగి, యొప్పుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అపరాసాంచ వైడూర్యాః కాదంబా ఇవ పక్షిణః
హేమసూత్రాణి చాన్యాసాం చక్రవాకా ఇవాభవన్.౫౦

టీక॥అపరాసాం=ఇతరస్త్రీలయొక్క, వైడూర్యాశ్చ= వైడూర్యమణు

లతోఁజేయఁబడినహారములును; కాదంబాః = ధూమ్రవర్ణములయినముక్కుఁగాళ్లుతెక్కలుఁగలహంసలనెడుః పక్షిణఇవ = పక్షులుంబోలె;అభవన్(అధ్యాహృతము) = ఉండినవి. అన్యాసాం=ఇతరస్త్రీలయొక్క; హేమసూత్రాణిచ=బంగారుదారములును,చక్రవాకాఇవ = జక్కవలుంబోలె;అభవన్=ఉండినవి.

మఱికొందఱు స్త్రీలు స్తనంబులధరించినవైడూర్యమణిహారంబులు, స్త్రీల స్తనములనడుమనిద్రించుచుండు, ధూమ్రవర్ణంబులగు ముక్కుఁగాళ్లు తెక్కలుఁగలకాదంబంబులనుహంసలనందగియుండినవి; మఱికొందఱు స్త్రీలుధరించిన హేమసూత్రరూపములయిన హారములు,అట్లు, స్త్రీల స్తనమధ్యంబునంబునుండిన జక్కవలోయనందగియొప్పుచుండినవి.అని, తాత్పర్యము.

హంసకారండవాకీర్ణా శ్చక్రవాకోప శోభితాః
ఆపగా ఇవ తా రేజు ర్జఘనైః పులినైరివ. ౫౧

టీక॥ తాః=ఆస్త్రీలు; జఘనైః=మొలలచేత; పులినైః=ఇసుకదిన్నెలచేత; హంసకారండవాకీర్ణాః=హంసపక్షులచేతనుగన్నెలేటి పక్షులచేతను వ్యాపింపఁబడినవియును; చక్రవాకోపశోభితాః=జక్కవలచేఁబ్రకాశింపఁజేయఁబడినవియునగు ఆపగాఇవ=నదులుంబోలె; రేజుః=ప్రకాశించిరి.

ఆస్త్రీలు,విశాలంబులగుజఘనంబులుగలిగి,యట్లుపెద్దయిసుకదిన్నెలుగలిగి, హంసలుఁగారండవంబులుఁ జక్రవాకంబులుమున్నగు పక్షులతోఁ గూడియుండు,నదులుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కింకిణీజాలసంకోశా స్తా హైమవిపులాంబుజాః
భాగ్రాహా యశస్తిరా స్సుప్తా నద్య ఇవాబభుః. ౫౨

టీక॥సుప్తాః = నిదురించియున్న; తాః = ఆస్త్రీలు;కింకిణీజాలసంకోశాః = గజ్జెలసమూహములెమొగ్గలుగాఁగలవారలై; హైమవిపులాంబుజాః = బంగారువికారములయినసొమ్ములెపెద్దవైన తామరపూలుగాఁగల

వారలై; భావగ్రాహాః=శృంగారచేష్టలె మొసళ్లు గాఁగలవారలై; యశస్తీరాః=కీర్తి యె గట్టు గాఁగలవారలయి (లక్షణచే) కీర్తికిఁ గారణమయిన దేహకాంతి యె గట్టు గాఁగలవారలయి; నద్య ఇవ=నదులుంబోలె; ఆబభుః= ప్రకాశించిరి.

నిదురించియున్నయాస్త్రీలు, గజ్జెలు మొగ్గలుగాను, బంగారుసొమ్ములు కమలంబులుగాను, శృంగారచేష్టలు మొసళ్లుగాను, దేహకాంతితీరంబుగాను, ఒప్పుచుండగా, నదులుంబోలెఁ, బ్రకాశించిరి అని, తాత్పర్యము.

మృదుష్వంగేషు కాసాంచి త్కుచాగ్రేషుచ సంస్థితాః
బభూవు ర్భూషణానీవ శుభా భూషణ రాజయః. ౫౩
"బభూవుర్భ్రమరాణీవ" అని, గోవిందరాజపాఠము.

టీక॥ కాసాంచిత్=కొందఱిస్త్రీలయొక్క; మృదుషు=మెత్తనివైన; అంగేషు=అవయవములయందును; కుచాగ్రేషుచ=స్తనములయొక్క కొనలయందును; సంస్థితాః = ఉన్నవియు, శుభాః=మంగళకరములునగు, భూషణరాజయః= సొమ్ములచేఁగలిగినగీఱలు; భూషణానీవ=సొమ్ములుఁబోలె; భ్రమరాణీవ (ఇదిగోవిందరాజపాఠము. (భ్రమరా ఇవ)=కాముకులుంబోలె; బభూవుః=ఉండినవి.

నిద్రించుటకై సొమ్ములుదీసియున్న కొందఱిస్త్రీల మెత్తని యవయవంబులందును స్తనంబులందును, భూషణము లెడ తెగకధరించుటచే, నేర్పడినగీఱలు లును, వారలకుభూషణంబులుంబోలె, నలంకారము నెఱపుచుండినవి.

(గోవిందరాజ పక్షమందు) కొందఱు స్త్రీలు, మెత్తనియవయవంబులందు స్తనాగ్రంబులందునుధరించికొనిన భూషణంబులు, అవి, కాముకులకిష్టంబులయినస్థలంబులందుంచుటం జేసి, "యాస్త్రీలమీఁది మోహంబున, వారింగవుంగిలించుకొనియున్నవో, యని యెన్నందగి, యొప్పుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అంశు కాంతాశ్చ కాసాంచి న్ముఖమారుత కంపితాః
ఉపర్యుపరి వక్త్రాణాం వ్యాధూయంతే పునః పునః. ౫౪

టీక॥కాసాంచిత్ = కొందఱిస్త్రీల యొక్క ; ముఖమారుతకంపితాః = ముఖముయొక్క గాలిచేఁ గదలింపఁబడిన; అంశుకాంతాః = వస్త్రముయొక్క కొనలు; వక్త్రాణాం = ముఖముల యొక్క ; ఉపర్యుపరి= మీఁదుమీఁదుగా; పునఃపునః=మాటిమాటికిని; వ్యాధూయంతే=కొట్టుచున్నవి; కొట్టుచుండినవనుట.

కొందఱిస్త్రీలముఖంబు సమీపంబుననుండు సూక్ష్మములగువస్త్రములకొనలు, వారువిడుచునిట్టూర్పులకుం గదలుచు, మాటిమాటికి, ముఖంబుపైఁ గొట్టుచుండినవి అని, తాత్పర్యము.

తాః పతాకా ఇవోద్ధూతాః పత్నీనాం రుచిరప్రభాః
నానావర్ణసువర్ణానాం వక్త్రమూలేషు రేజిరే. ౫౫

టీక॥రుచిరప్రభాః= మనోహరమయినకాంతిగల; తాః = (స్త్రీలింగమార్షము; తే) ఆవస్త్రములకొనలు; నానావర్ణసువర్ణానాం= నానావిధములయినమంచిరంగులుగల ; పత్నీనాం=రావణునిభార్యలయొక్క ; వక్త్రమూలేషు=ముఖంబుల మూలంబులయందు; ఉద్ధూతాః=గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన; పతాకాఇవ= టెక్కెములువలె; రేజిరే=ప్రకాశించినవి.

మనోహరంబులయినవర్ణంబులనొప్పుచుండు, నావస్త్రాంతంబులు , నానావిధంబులగు మేలయిన మేనిచాయలతోఁ గూడిన యారావణభార్యలముఖములసమీపంబున, నిట్టూర్పుగాలికిఁగదలుచు, గాలికిఁ గదలు టెక్కెములుంబోలెఁ, బ్రకాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.

వవల్గుశ్చాత్ర కాసాంచి త్కుండలాని శుభార్చిషామ్
ముఖమారుతసంసర్గా న్మందం మందం సుయోషితామ్. ౫౬

టీక॥అత్ర=ఇచ్చట ; శుభార్చిషాం=మంగళకరమయిన కాంతిగల; కాసాంచిత్ =కొందఱయిన; సుయోషితాం=మంచిస్త్రీలయొక్క; కుండలాని=పోఁగులు; ముఖమారుత సంసర్గాత్ =ముఖముయొక్క గాలితోటి సంబం

ధమువలన; మందంమందం= మెల్లమెల్లగా; వవల్గుః=చలించినవి.

అచ్చట, కాంతిసంపన్నలగుకొంద ఱి స్త్రీలచెవిపోగులు, నిట్టూర్పుగాలిదగిలి, మెల్లమెల్లఁగాఁ, జలించుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

శర్కరాసవగంధైశ్చ ప్రకృత్యా సురభి స్సుఖః
తాసాం వదననిశ్శ్వాస స్సిషేవే రావణం తదా. ౫౬

టీక॥ శర్కరాసవగంధైః=చక్కెరతోఁజేయఁబడిన మద్యములవాసనల చేతను; ప్రకృత్యాచ=స్వభావముచేతను; సురభిః=మంచివాసనగలదియును; సుఖః=సౌఖ్యముగలిగించునదియునగు; తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; వదననిశ్శ్వాసః= ముఖముయొక్కనిట్టూర్పు; తదా=అప్పుడు; రావణం=రావణుని; సిషేవే=సేవించెను.

స్వభావంబుననె సుగంధంబుగలదియునుజక్కెరతోఁజేయఁబడినమద్యములఁద్రావుటచేమఱియుమనోహరంబగు గంధంబుతోనొప్పుచున్నదియునగు నా స్త్రీలనిట్టూర్పుగాలి,యప్పుడు, రావణునిపైఁబ్రసరించుచుండుటంజేసి, యది,యతని, సేవించునట్లు, చూపట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణాననశంకా శ్చ కాశ్చి ద్రావణయోషితః
ముఖాని స్మ సపత్నీనా ముపాజిఘ్రన్ పునః పునః. ౫౭

టీక॥ రావణయోషితః=రావణుని భార్యలు; కాశ్చిత్=కొందఱు; రావణాననశంకాః=రావణుని మొగంబులనుసందేహముగలవారలై; సపత్నీనాం=చవతులయొక్క; ముఖాని=మొగంబులను; ("స్మ"అనునది పాదపూరణార్థము) పునఃపునః=మాటిమాటికి; ఉపాజిఘ్రన్=ఆఘ్రాణించిరి.

అప్పుడు, కొందఱు రావణునిభార్యలు,మద్యమదంబునంజేసి, రావణునిముఖంబులనిభ్రమించి,తమచవతులముఖంబులం,బలుమాఱు,ఆఘ్రాణించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అత్యర్థం సక్తమనసో రావణే తా వరస్త్రియః
అస్వతంత్రా స్సపత్నీనాం ప్రియ మేవా చరం స్తదా. ౫౮

టీక॥రావణే= రావణునియందు; అత్యర్థం=మిక్కిలియు ; సక్తమనసః=తగిలినమనసుగల; తాః=ఆ;చవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడినముఖముగల ; వరస్త్రియః=శ్రేష్ఠస్త్రీలు; తదా = అప్పుడు; అస్వతంత్రాః=స్వాధీనత లేనివారలై; సపత్నీనాం = చవతులకు; ప్రియమేవ=ఇష్టము నే; ఆచరన్= చేసిరి.

అట్లుచవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడిన ముఖంబులుగలయాస్త్రీలును,సాధారణంబుగాఁ జవతులుతమకుశత్రువులగుటవలన,వారలుతమముఖమునాఘ్రాణింపఁగాఁ గోపంబునొందవలసినవారలయ్యును, రావణుని యందు మిగులఁ బ్రీతి మోహంబులు గలవారౌటం జేసి, చవతులును రావణునకుఁ బ్రియలు, కావునఁ, జవతులకుఁ బ్రియంబు సేయుట రావణునకుఁ బ్రియంబగుననితలంచి,స్వాతంత్ర్యంబు వహింపక,యాచవతులముఖంబుదామునాఘ్రాణించి, వారలకుఁబ్రియంబునె,యాచరించిరి.

అని,తాత్పర్యము.

లేక;రావణే=రావణునియందు;అత్యర్థం=మిగుల;సక్తమనసః=తగిలినమనసుగల;తాః=ఆ ; వరస్త్రియః= శ్రేష్ఠస్త్రీలు;తదా=అప్పుడు; అస్వతంత్రాః=మద్యపానమదంబున,స్వాధీనతదప్పినవారలై ;సపత్నీనాం= చవతులకు;ప్రియమేవ=ఇష్టము నే; ఆచరన్= చేసిరి.

అట్లు,చవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడినముఖంబులుగలయాస్త్రీలు,రావణునియందుమిక్కిలియుఁ బ్రీతిమోహంబులు గలవారలును, మద్యపానంబున మైమఱచిన, వారునగుటంజేసి, చవతులు తమ ముఖంబుల నాఘ్రాణించినను , దానిఁ దెలిసికొనలేక, రావణుండెయాఘ్రాణించెనని తలంచి, వారలముఖంబులఁ దాము నాఘ్రాణించి, వారలకుఁబ్రియంబునెయాచరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బాహూనుపనిధాయాన్యాః పారిహార్యవిభూషితాన్
అంశుకానిచ రమ్యాణి ప్రమదాస్తత్ర శిశ్యిరే. ౬౦

టీక॥తత్ర=అచ్చట;అన్యాః=ఇతరులయిన;ప్రమదాః=స్త్రీలు; పారిహార్య

విభూషితాః=కడియములచేనలంకరింపఁబడిన; బాహూః=భుజములను; రమ్యాణి=మనోహరములయిన; అంశుకానిచ=వస్త్రములను; ఉపనిధాయ=తలగడగాఁజేసికొని; శిశ్యిరే=పరుండిరి.

అచ్చట, మఱికొందఱుస్త్రీలు, కడియంబులనలంకరింపఁబడియుండు భుజంబులను, రమణీయంబులగు వస్త్రంబులను దలగడగా నుంచుకొని, పరుండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యా వక్షసి చాన్యస్యా స్తస్యాః కాశ్చి త్పునర్భుజమ్
అపరా త్వంక మన్యస్యా స్తస్యా శ్చాప్య పరాభుజౌ. ౬౧

టీక॥ అన్యాచ = మఱియొకఁతెయు; అన్యస్యాః=మఱియొకఁతెయొక్కఁ; వక్షసి=ఱొమ్మునందు; శిశ్యే (అధ్యాహృతము)=పరుండెను. తస్యాఃపునః=ఆబిడయొక్కయు; భుజం=బాహువును; ఉపనిధాయ (అధ్యాహృతము)=తలగడగాఁజేసికొని; కాశ్చిత్= కొందఱుస్త్రీలు; శిశ్యిరే (అధ్యాహృతము) = పరుండిరి. అపరాతు= మఱియొకఁతెయు; అన్యస్యాః=మఱియొకస్త్రీయొక్కఁ; అంకం=తొడను; ఉపనిధాయ, శిశ్యే(అధ్యాహృతము)=తలగడగాఁజేసికొని, పరుండెను. అపరాశ్చ=మఱికొందఱుస్త్రీలును; తస్యాః=ఆబిడయొక్కఁ; భుజౌ=బాహువులను; ఉపనిధాయ, శిశ్యిరే(అధ్యాహృతము)=తలగడగాఁజేసికొని, పరుండిరి.

మఱియొకఁతె యింకొకఁతెఱొమ్ముమీఁదఁ దలయుంచుకొని పరుండియుండెను; ఆబిడభుజంబుపైఁదలయుంచుకొని, మఱికొందఱు, పరుండియుండిరి; మఱియొకస్త్రీ, మఱియొకదాని తొడపైఁ, దలపెట్టుకొనినిద్రించుచుండెను; ఆబిడభుజంబులపై మఱికొందఱు స్త్రీలు, తలలుంచుకొని, పరుండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊరుపార్శ్వకటీ పృష్ఠ మన్యోన్యస్య సమాశ్రితాః
పరస్పరనివిష్టాంగ్యో మదస్నేహ వశానుగాః. ౬౨

టీక॥ కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱుస్త్రీలు, అన్యోన్యస్య=ఒండొరులయొక్కఁ ; ఊరుపార్శ్వ కటీపృష్ఠం=తొడలను ప్రక్కలను మొలనువీఁపు

నుః సమాశ్రితాః=పొందినవారలై; పరస్పరనివిష్టాంగ్యః=ఒండొరులపై నుంచఁబడిన యవయవములు గల వారలై; మదస్నేహవశానుగాః= పానమదంబునం గల్గి నస్నేహంబు యొక్క లోఁకువననుసరించువారలై; శిశ్యిరే(అధ్యాహృతము)=పరుండిరి.

మఱికొందఱు స్త్రీలు, ఒండొరులతోడ లను బ్రక్కలను, మొలను వీఁపును, దలగడఁగా జేసికొని, యొండొరులపైఁ జేతులుఁ గాళ్లు మొదలగు నవయవంబుల వేసికొనుచు, మొదటనంత స్నేహంబులేనివారయ్యును, పానమదంబునం జేసి, యతి స్నేహంబు గలవారలై, పరుండియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యభుజసూత్రేణ స్త్రీమాలా గ్రథితా హిసా
మాలేవ గ్రథితా సూత్రే శుశుభే మత్తషట్పదా. ౬౪

టీక అన్యోన్యభుజసూత్రేణ= ఒండొరులయొక్క భుజంబులను దారముచేత; గ్రథితా=కూర్పఁబడిన; సా=ఆ; స్త్రీమాలా=స్త్రీలమాలిక; సూత్రే= దారమునందు; గ్రథితా=కూర్పఁబడినదియు; మత్తషట్పదా= మదించినతుమ్మెదలుగలదియు నగు; మాలేవ=పుష్పమాలికవలె; శుశుభేహి= ప్రకాశించినదిగదా!

దారంబు వోలెఁ జూపట్టుచుండు పరస్పర భుజంబులఁ దుమ్మెదలం బోలు వెండ్రుకలుగల దలలుంచుకొని పరుండియుండు నా స్త్రీల సమూహము, దారంబునఁ గూర్పంబడి భృంగంబుల నొప్పుచుండు పుష్పమాలికయుం బోలెఁ, బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

లతానాం మాధవే మాసి ఫుల్లానాం వాయుసేవనాత్
అన్యోన్య మాలాగ్రథితం సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్. ౬౪
వ్యతివేష్టిత సుస్కంధ మన్యోన్య భ్రమరాకులమ్
ఆసీ ద్వన మివోద్ధూతం స్త్రీవనం రావణస్య తత్. ౬౫

టీక॥ అన్యోన్యమాలాగ్రథితం=పరస్పరము మాలికారూపము చేతఁ గూర్పఁ

బడినదియును; సంసక్త కుసుమోచ్చయం=తగులుకొనియుండుపుష్పసమూహముగలదియును; వ్యతివేష్టితసుసంధం= చుట్టుకొనఁబడినచెట్టుబోదెలుగలదియును, (అని,లతాపక్షమందు) చుట్టుకొనఁబడిన శరీరములుగలదియును; (అని,స్త్రీపక్షమునందు); అన్యోన్యభ్రమరాకులం= పరస్పరమునుతుమ్మెదలచే వ్యాకులమయినదియును, (అని,లతాపక్షమందు) పరస్పరము ముంగురులచే వ్యాకులమయినదియును(అని,స్త్రీపక్షమందు); వాయుసేవనాత్=వాయువుయొక్క సేవించుటవలన, (అని,లతాపక్షమందు) నిట్టూర్పుగాలియొక్క సేవించుటవలన(అని,స్త్రీపక్షమందు); ఉద్ధూతం=ఎగురఁగొట్టఁబడినదియునగు; రావణస్య=రావణునియొక్క; తత్ =ఆ; స్త్రీవనం=స్త్రీలసమూహము; మాధవే=వైశాఖమనెడు; మాసి=మాసమునందు, ఫుల్లానాం=వికసించిన; లతానాం= తీఁగెలయొక్క; వనమివ=వనమువలె; ఆసీత్=ఉండెను.

అచ్చట, పరస్పరము మాలికవలెఁ గూడుకొని,పుష్పంబులుధరించి, యొండొరులపైఁజుట్టుకొని, వ్యాకులంబులగు ముంగురులుగలిగి, ముఖమారుతంబువలనఁ గదలుచున్న కోకకొంగులుగలిగియుండు, నారావణస్త్రీల సమూహము,అట్లు,వైశాఖమాసంబున, వికసించి,మాలికగానేర్పడి,పుష్పించి, చెట్టుబోదెలమీఁదనల్లుకొని,తుమ్మెదలచేవ్యాకులంబై, వాయువుచేఁగదలింపఁబడుచున్న,లతలవనంబుంబోలె, నొప్పుచుండినది. అని,తాత్పర్యము.

ఉచితేష్వపి సువ్యక్తం న తాసాం యోషితాం తదా
వివేకశ్శక్య ఆధాతుం భూషణాంగాంబరస్రజామ్. ౬౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఉచితేష్వపి=తగినస్థానములందైనను; తాసాం=ఆ, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క, భూషణాంగాంబరస్రజాం= సొమ్ములయొక్కయు, నవయవములయొక్కయు వస్త్రములయొక్కయుఁ బుష్పమాలికలయొక్కయు; వివేకః= విచారము; సువ్యక్తం=స్పష్టముగా, ఆధాతుం=చేయుటకు, నశక్యః=కూడినదికాదు.

అప్పుడు, ఆస్త్రీల సొమ్ములు నవయవంబులు వస్త్రములునుబుష్పమాలికలును, ఉచిత స్థానంబుల నుంచఁబడి యుండిన వయ్యును, ఆస్త్రీలు మాలాకారముగాఁ బరుండి యుండు

టంజేసి, "యివిపీరివి, యివిమఱి యొకరివి"అని,విమర్శించి తెలిసికొనఁ గూడకుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణే సుఖసంవిష్టే తా స్స్త్రియో వివిధ ప్రభాః
జ్వలంతః కాంచనా దీపాః ప్రైక్షంతానిమిషా ఇవ ౬౪

టీక॥ రావణే=రావణుఁడు, సుఖసంవిష్టే=సుఖముగానిద్రింపఁగా, జ్వలంతః=మండుచున్నవియును; కాంచనాః=బంగారు స్తంభములయందుంచఁబడినవియునగు; దీపాః = దీపములు, అనిమిషాః=ఱెప్పపాటులేనివై; వివిధప్రభాః = నానావిధకాంతులుగల; తాః= ఆ; స్త్రియః= స్త్రీలను; ప్రైక్షంతేవ=చూచుచున్నట్లుండెను.

రావణుఁడు మేల్కొనియుండఁగా నాస్త్రీలంజూడ నశక్యముగావున, నచ్చట బంగారు స్తంభంబులందుంచఁబడినదీపంబులు, రావణుండు సుఖనిద్రఁజెందఁగానే,నిశ్చలంబులయి,నానావిధకాంతులనొప్పుచుండు నా స్త్రీలం, జూచుచున్నట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజర్షి పితృ దైత్యానాం గంధర్వాణాంచ యోషితః
రాక్షసానాంచ యాః కన్యా స్తస్య కామవశం గతాః. ౬౫

టీక॥ రాజర్షిపితృదైత్యానాం=రాజర్షులయొక్కయు, పితృదేవతలయొక్కయు, దైత్యులయొక్కయు; గంధర్వాణాం = గంధర్వులయొక్కయు; యోషితశ్చ= స్త్రీలును; రాక్షసానాంచ = రాక్షసులయొక్కయు;కన్యాః= కొమార్తెలు;యాః= ఎవరో;తాశ్చ(అధ్యాహృతము)=వారును;తస్య=ఆరావణునకు;కామవశం గతాః= మన్మథునిచేలోఁకువనుబొందినారు.

రాజర్షుల స్త్రీలును,పితృదేవతల స్త్రీలును, దైత్యవనితలును, గంధర్వస్త్రీలును,రాక్షసులకన్నియలును, అందఱును,అరావణునియందుమన్మథమోహితలైయుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధకామేన తా స్సర్వా రావణేనహృతా స్స్త్రియః

టీక॥ తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీలు;సర్వాః=అందఱును; యుద్ధకామేన=యుద్ధమునగోరునట్టి; రావణేన= రావణునిచేత; హృతాః= అపహరిం

పఁబడినారు.

రావణుండు, ఎప్పుడునుయుద్ధంబు గోరువాఁడు, కావున, ఆస్త్రీల నపహరించినచో, వారిబంధువులుయుద్ధంబు నకువత్తురని, యుద్ధమునందలియాశంజేసి, యాస్త్రీలనందఱనపహరించినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సమదా మదనే నైవ మోహితాః కాశ్చిదాగతాః. ౬౯

టీక॥ సమదాః=మదముతోఁగూడిన, కాశ్చిత్=కొందఱు; మదనేనైవ=మన్మథునిచేతనే; మోహితాః=మోహింపఁజేయఁబడినవారలై; ఆగతాః=వచ్చినారు.

మఱికొందఱుస్త్రీలుయౌవనమదంబుగలవారలు, మన్మథమోహితలై, తమకుఁదామే, రావణు నాశ్రయించినారు.

అని, తాత్పర్యము.

న తత్రకాచిత్ప్రమదా ప్రసహ్య
వీర్యోపపన్నేన గుణేన లబ్ధా
నచాన్యకామాపి నచాన్యపూర్వా
వినా వరార్హాం జనకాత్మజాం తామ్. ౭౦

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వరార్హాం=శ్రేష్ఠయగు; తాం=ఆ; జనకాత్మజాంవినా=జనకునికూఁతురయినసీతనువిడిచి, కాచిత్=ఒకానొక; ప్రమదా=స్త్రీయును; వీర్యోపపన్నేన=పరాక్రమముతోఁగూడినరావణునిచేత; ప్రసహ్య=బలాత్కరించి; న(లబ్ధా)=పొందఁబడలేదు. గుణేన=గుణముచేత; లబ్ధా=పొందఁబడినది. అన్యకామాచ=ఇతరునియందాసక్తిగలదియును; న=లేదు. అన్యపూర్వాచ=ఇతరుఁడుముందు భర్తగాఁగలదియును; న=లేదు.

అచ్చట, శ్రేష్ఠస్త్రీయయిన సీతదక్క, మఱియెవ్వతెయుఁ, బరాక్రమశాలియగు రావణునియందుఁగల సౌందర్య గుణంబులకు మోహించి వచ్చినదేగాని, వానిచే బలాత్కారంబునఁ జేఁబడినదికాదు; అచ్చటనుండు వారలందఱును, రావణునిమాత్రము మోహించియుండువారుగాని, మఱియొక్కనియందెచ్చటనుఆసక్తిగలవారుకారు; రావణునాశ్రయించుటకుమున్ను మఱియొ

క్కుండుభర్తఁగలిగియుండినదియు,నచ్చట, నెవ్వతెయు, లేదు. అని, తాత్పర్యము.

నచా కులీనా నచ హీనరూపా
నాదక్షిణా నానుపచారయుక్తా
భార్యా భవ త్తస్య న హీనసత్వా
న చాపి కాంతస్య న కామనీయా. ౭౧

టీక॥తస్య=ఆరావణునకు; అకులీనాచ= మంచికులమునందుఁ బుట్టినదియు;భార్యా=పెండ్లాముగా; నాభవత్=కాలేదు. హీనరూపాచ = విడువఁబడినరూపముగలదియును ; (భార్యా) న=పెండ్లాముకాలేదు. అదక్షిణా=నేర్పుఁలేనిదియు; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు . అనుపచారయుక్తా=ఉపచారముతోఁ గూడినదికానిదియు;(భార్యా)న = పెండ్లాముకాలేదు.హీనసత్వా=విడువఁబడిన బలముగలదియు; (భార్యా)న= పెండ్లాముకాలేదు.కాంతస్య=పెనిమిటికి; నకామనీయాచ= కోరఁదగనిదియు; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు.

ఆరావణుని భార్యలందఱును,మంచికులంబునంబుట్టినవారలై, మంచిసౌందర్యంబుగలవారలై, నేర్పుఁగలవారలై, సమస్తోపచారములతోనుగూడిన వారలై,బలముగలవారలై, పెనిమిటికిఁ గోరఁదగినవారలై,యుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బభూవ బుద్ధిస్తు హరీశ్వరస్య
య దీదృశీ రాఘవధర్మపత్నీ
ఇమా యథా రాక్షసరాజభార్యా
స్సుజాత మస్యేతి హి సాధుబుద్ధేః. ౭౨

టీక॥ఇమాః=ఈ; రాక్షసరాజభార్యాః=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణుని భార్యలు,యథా=ఎట్లో; రాఘవధర్మపత్నీ=రాముని ధర్మపత్నియగు సీత;ఈదృశీయది(స్యాత్)=ఇట్టిదగునేని;అస్య=ఈరావణునకు; సుజాతం=మంచిది.ఇతి=అని;సాధుబుద్ధేః= మంచిబుద్ధిగల;హరీశ్వరస్య= కోఁతులలో

ముఖ్యుఁడైనహనుమంతునకు,బుద్ధిస్తు= తలంపుమాత్రము ; బభూవహి=కలిగెనుగదా!

"ఈరావణునిభార్యలెట్లు పెనిమిటినిగూడియున్నారో, అట్లు,సీతయును,రామునితోఁ గూడియుండునట్లు, ఈరావణుండు,సీతను రామునకర్పించు నేని, వీనికి,మంగళంబుగలుగును" అని, మంచిబుద్ధిశాలియగుహనుమంతుండు, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము

లేక, ఈదృశీ=ఇట్టి గుణవంతురాలైన; రాఘవధర్మపత్నీ=సీత ; యథా=ఎట్లో ; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు;ఇమాః=ఈ; రాక్షసరాజభార్యాః= రావణునిభార్యలు; యది (స్యుః)=అగుదురేని ; హరీశ్వరస్య= కోఁతులకుఁబ్రభువైనసుగ్రీవునకు; సుజాతం=మంచిది. ఇతి=అని; సాధుబుద్ధేః=మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు, బుద్ధిస్తు=తలంపు;బభూవహి=కల్గినది. గదా!

"ఇట్టిగుణవంతురాలయినసీతను, రావణుండపహరించునట్లు, ఈరావణభార్యలనందఱనుసుగ్రీవుం డపహరించు నేని,యప్పటికి,సుగ్రీవునకు మంగళంబగును" అనిమంచిబుద్ధి గలిగియున్నహనుమంతుండుతలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

లేక;ఇమాః, రాక్షసరాజభార్యాః యథా = ఈరావణునిభార్యలెట్లో;తథా=అట్లు;రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ (స్యాత్) యది=రామునిభార్యయగుసీతయునిట్టిదగునేని; అస్య=ఈరావణునకు,సుజాతంహి=మంచిదాకి కాదనుట. ఇతి = అని;సాధుబుద్ధేఃహరీశ్వరస్య= మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు, బుద్ధిస్తు బభూవ=తలంపుగలిగెను.

"రావణుఁడు,ఈభార్యలనపహరించినట్లు, రామునిభార్యయయినసీతనుగూడనపహరించెనేని , యితనికెంతమాత్రము మంగళంబుగలుగదు"అని,మంచిబుద్ధిశాలియగుహనుమంతుండు, తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః యథా=ఈరావణునిభార్యలెట్లో; తథా=అట్లు; రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది=సీతయిట్టిదగునేని; అస్య=ఈ; మమ(అధ్యాహృతము)=నాకు; సుజాతం=మంచిజన్మము. ఇతి=అని;సాధుబుద్ధేఃహరీశ్వరస్య= మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు;బుద్ధిస్తుబభూవహి = తలంపుగలిగెనుగదా!

"నేని రావణుని భార్యలను జూచిన ట్లు, రాముని భార్యయగు సీతనుం జూడ నేని చెప్పనిక, వానిని మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండు తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; అస్య=ఈ యంతఃపురమందు లగువాని సమూహమునకు; (శేషము. పై.)

"నేని రావణుని భార్యలం జూచినట్లు రాముని భార్యయగు సీతనుం జూచెద నేని, చెప్పుట, "సీతయగపడదను" భయంబునం బ్రాయోపవేశనంబు చేసి ప్రాణంబులు విడువ నుద్యుక్తులయిన యంగదాదివానరులు, ప్రాణంబుతో సుఖంబుగా నుందురు" అని, మంచిబుద్ధి శాలియగు హనుమంతుండు తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః యథా=ఈ రావణుని భార్యలెట్లో; తథా=అట్లు; రాఘవధర్మపత్నీ = సీతయగు నేని; అస్య= ఈ రామునకు; సుజాతం=మంచిది. ఇతి; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య=మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు; బుద్ధిస్తుభభూవహి = తలంపుగలిగిన దిగదా!

"ఈ రావణుని భార్యలు జీవించియుం డునట్లు, సీతయు జీవించియుండు నేని, చెప్పుట, "సీతజీవించియుండునో లేదో" యని సంశయించి, "సీతజీవింపకున్న నేనుజీవింపలేను" అనినాతోఁ జెప్పిన, రామునకు దుఃఖంబునం బ్రాణహాని గలుగక, సంతోషంబు గలుగును" అని, మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండు తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

లేక; రాక్షసరాజ= రావణుఁడా! ఇమాః=ఈ స్త్రీలు; యథా భార్యాః= ఎట్లు భార్యలో; తథా=అట్లు; రాఘవధర్మపత్నీ ఈ వృశీయది= రాముని భార్యయగు సీత యిట్టిదగు నేని; అస్య (తవ)= ఈ నీకు; సుజాతంహి= మంచిదా; కాదనుట. ఇతి=అని; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య బుద్ధిస్తు బభూవ=మంచి బుద్ధిగల హనుమంతునకు తలంపు గలిగినది.

"రావణుఁడా! నీవీ స్త్రీలను భార్యలనుగాఁ జేసికొనునట్లు, మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని భార్యయగు సీతను గూడ భార్యగాఁ జేసికొందువేని, నీకు మంగళంబు గలుగదు; పుత్రపౌత్రాదిసహితముగా, రాముండు, నిన్నుఁ జంపును." అని, మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుఁడు, రావణునుద్దేశించి, తలం

చెను, అని, తాత్పర్యము.

లేక, ఇమాఃరాక్షసరాజ భార్యాః యథా=ఈరావణుని భార్యలెట్టివార లో; రాఘవధర్మపత్నీ-ఈదృశీయది= ఇట్టిదా యేమి? కాదనుట; ఇతి=అని; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్యబుద్ధిస్తు; బభూవ హి=మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు తలంపుగల్గినదిగదా!

"సీత యీరావణుభార్య లంతటి స్వల్పసౌందర్యముగలదిగాదు; త్రిలోకసుందరిగానైనది; కావుననే, యిచ్చటసీత యగపడలేదు" అని, మంచిబుద్ధిశాలి యగుహనుమంతుండు తలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

పునశ్చ సో చింతయ దార్తరూపో
ధ్రువం విశిష్టా గుణతో హి సీతా
అథా య మస్యాం కృతవాన్ మహాత్మా
లంకేశ్వరః కష్ట మనార్యకర్మ. ౭౩

టీక॥సీతా=సీత; గుణతః=పాతివ్రత్యాదిగుణంబులవలన; ధ్రువం=నిశ్చయముగా; విశిష్టాహి=అధికమయినది గదా! అథ=అట్లును; మహాత్మా=అధికపరాక్రమశాలియును, లంకేశ్వరః=లంకాధిపతియునగు; అయం=ఈరావణుఁడు; అస్యాం=ఈసీతవిషయమయి; అనార్యకర్మ=దుష్టకృత్యమును; కృతవాన్=చేసినాఁడు. కష్టం=అయ్యో! ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; సః=ఆహనుమంతుఁడు; ఆర్తరూపః =దుఃఖము నొందిన రూపముగలవాఁడై; పునశ్చ=మఱలను; అచింతయత్=ఆలోచించెను

"ఈస్త్రీలకన్నను సీత పాతివ్రత్యాదిగుణంబులనెంతోయధికురాలు; అట్టిసీతనుగూడ, ఈరావణుండపహరించినాఁడు; ఇట్టిదుష్టకృత్యముచేసినాఁడే! అయ్యో!" అనిమఱల, హనుమంతుండు, దుఃఖంబునం, జింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, నవమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండనవమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

దశమసర్గప్రారంభః.

తత్ర దివ్యోపమం ముఖ్యం స్ఫాటికం రత్నభూషితమ్
అవేక్షమాణో హనుమాన్ దదర్శ శయనాసనమ్. ౧
దాంతకాంచనచిత్రాంగై ర్వైడూర్యైశ్చ వరాసనైః
మహార్హాస్తరణోపేతై రుపపన్నం మహాధనైః. ౨

టీక॥తత్ర=అచ్చట; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; అవేక్షమాణః = చూచుచు; దివ్యోపమం=స్వర్గమునందుఁ బుట్టిన దానితోఁబోలికగలదియును; ముఖ్యం=శ్రేష్ఠమును; స్ఫాటికం=స్ఫటికమణులతోఁ జేయఁబడినదియును; రత్నభూషితం=మణులచేనలంకరింపఁబడినదియును; దాంతకాంచనచిత్రాంగైః=దంతవికారములును బంగారువికారములునగుటచే నానావర్ణములుగల యవయవములుగలవియును; వైడూర్యైః=వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడినవియును, మహార్హాస్తరణోపేతైః=శ్రేష్ఠములైన కంబళములతోఁ గూడినవియును; మహాధనైః=అధికమైన వెలగలవియునగు; వరాసనైః=మేలయినపీఠములతోఁ; ఉపపన్నం=కూడినదియునగు; శయనాసనం= పాన్పుండెడుగృహమును; దదర్శ=చూచెను.

హనుమంతుండచ్చటఁ గలయంజూచుచు, స్వర్గంబుననుండు దేవేంద్రుని శయనగృహముతో సమానంబై, శ్రేష్ఠంబై, స్ఫటికమణులతోఁ జేయఁబడి, యితరమణులచేనలంకరింపఁబడి, కొంతవఱకు దంతముతోను గొంతవఱకుబంగారముతోనుమిగత వైడూర్యమణులతోను జేయఁబడియుంటంజేసి నానావర్ణంబులుగలవై శ్రేష్ఠములగు కంబళములతోఁ గప్పఁబడి యధికంబుగా విలువ గలిగి యుండుపీఠంబులతోఁ గూడియున్న, శ

యనగృహంబున్నుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య చైకతమే దేశే సాగ్ర్యమాలావిభూషితమ్
దదర్శ పాండురం ఛత్రం తారాధిపతిసన్నిభమ్.

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుఁడు, తస్య = ఆశయనముయొక్క; ఏకతమే = ఒకటైన; ప్రదేశే = స్థలమునందు; అగ్ర్యమాలావిభూషితం = శ్రేష్ఠమయినమాలికచేనలంకరింపఁబడినదియు; తారాధిపతిసన్నిభం = చంద్రునితోసరియయినదియును; పాండురం = తెల్లనైనదియైనగు; ఛత్రం = గొడుగును; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, ఆశయనంబువశిరోభాగంబునందు, మేలయినముత్తెపులసరాలచేనలంకరింపఁబడినదియు, చంద్రుండుంబోలె తెల్లగానున్నదియునగు శ్వేతచ్ఛత్రంబుఁజూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపపరిక్షిప్తం చిత్రభాను సమప్రభమ్
అశోకమాలావితతం దదర్శ పరమాసనమ్. ౮
వాలవ్యజనహస్తాభి ర్వీజ్యమానం సమంతతః
గంధైశ్చ వివిధై ర్జుష్టం వరధూపేన ధూపితమ్ ౯
పరమాస్తరణాస్తీర్ణ మావికాజినసంవృతమ్
దామభి ర్వరమాల్యానాం సమంతా దుపశోభితమ్. ౧౦

టీక॥ జాతరూపపరిక్షిప్తం = బంగారముతోఁజేయఁబడినదియును; చిత్రభానుసమప్రభం = సూర్యునితోసరియయినకాంతిగలదియును; అశోకమాలావితతం = అశోకపుష్పమాలికలచే వ్యాపింపఁబడినదియును; వాలవ్యజనహస్తాభిః = చామరంబులుచేతులందుఁగల స్త్రీలచేత; సమంతతః = అంతటను; వీజ్యమానం = వీవఁబడుచున్నదియును; వివిధైః = నానావిధములయిన; గంధైః = వాసనలతో; జుష్టం చ = కూడినదియును; వరధూపేన = శ్రేష్ఠమయినధూపముచే; ధూపితం = పొగగలదిగాఁజేయఁబడినదియు; పరమాస్తరణాస్తీర్ణం = శ్రే

షంబులయినయాస్తరణంబులచేఁగప్పఁబడినదియు; ఆవికాజినసంవృతం = పొట్టేలుతోలుచేఁగప్పఁబడినదియును; సమంతాత్ = అంతటను; పరమాల్యానాం = శ్రేష్ఠములయినపూలయొక్క; దామభిః = మాలికలచేత; ఉపశోభితం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియునగు; పరమాసనం = శ్రేష్ఠమయినయాసనంబును; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; దదర్శ = చూచెను.

బంగారముతోఁ జేయఁబడి, సూర్యుండుం బోలెఁ జెల్లుచు, నశోకపుష్పమాలికలచేనలంకరింపఁబడి, చామరంబులు చేతులం బట్టియున్న స్త్రీలచే సేవింపఁబడుచు, నానావిధసుగంధంబులుగలిగి, సుగంధియాపనంబుల గుబాళించుచు, మేలయినయాస్తరణంబులుగలిగి, పొట్టేలుతోలుతోఁ గప్పఁబడి, మంచియు, మంచిపుష్పమాలికలచే నలంకరింపఁబడియున్న, శ్రేష్ఠమయిన, శయనంబుఁ, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ జీమూతసంకాశం ప్రదీప్తోత్తమకుండలమ్.
లోహితాక్షం మహాబాహుం మహారజతవాససమ్. ౨
లోహితేనానులిప్తాంగం చందనేన సుగంధినా
సంధ్యారక్తమివాకాశే తోయదం సతటిద్గణమ్. ౩
వృతమాభరణైర్దివ్యైస్సురూపం కామరూపిణమ్
సవృక్షవనగుల్మాఢ్యం ప్రసుప్తమివ మందరమ్. ౪
క్రీడిత్వోపరతం రాత్రౌ వరాభరణభూషితమ్
ప్రియం రాక్షసకన్యానాం రాక్షసానాం సుఖావహమ్. ౧౦
పీత్వాప్యుపరతం చాపి దదర్శ స మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోఁతి యయిన; సః = ఆహనుమంతుండు; తస్మిన్ = ఆశయనమునందు; జీమూతసంకాశం = మేఘముతోఁసమానుఁడైనవాఁడును; ప్రదీప్తోత్తమకుండలం = ప్రకాశించుచున్న శ్రేష్ఠములయినచెవిపోగులుగలవాఁడును; లోహితాక్షం = ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవాఁడును; మహాబాహుం = పెద్దచేతులుగలవాఁడును; మహారాజతవాససం = బంగారముతోనలంకరింపఁబడిన వస్త్ర-

ముగలవాఁడును; లోహితేన = ఎఱ్ఱనిదియు; సుగంధినా = మంచివాసనగలదియునగు; చందనేన = చందనముచేత; అనులిప్తాంగం = పూయఁబడిన దేహముగలవాఁడును; ఆకాశే = ఆకాశమునందు; సంధ్యారక్తం = సంధ్యాకాలముచే నెఱ్ఱనైనదియును, సతటిద్గణం = మెఱుపులతోఁగూడినదియునగు ; తోయదమివ (స్థితం) = మేఘంబుఁబోలె నున్నవాఁడును; దివ్యైః = శ్రేష్ఠములయిన ; ఆభరణైః = సొమ్ముల చేత; వృతం = చుట్టఁబడినవాఁడును; సురూపం = మంచిరూపముగలవాఁడును; కామరూపిణం = ఇచ్ఛాధీనంబగురూపంబుగలవాఁడును; సవృక్షవనగుల్మాఢ్యం = వృక్షములతోఁ గూడిన యడవితోనుబొదలతోనుగూడినదియు, ప్రసుప్తం = నిదురించినదియునగు; మందరమివ (స్థితం) = మందర పర్వతముఁబోలెనున్నవాఁడును; రాత్రౌ = రాత్రియందు; క్రీడిత్వా = రమించి; ఉపరతం = ఉడిగినవాఁడును ; వరాభరణభూషితం = శ్రేష్ఠములయిన సొమ్ములచేనలంకరింపఁబడినవాఁడును ; రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; సుఖావహం = సుఖముసేయువాఁడును ; పీత్వాపి = త్రాఁగియును; ఉపరతం చాపి = ఉడిగినవాఁడును; రాక్షసకన్యానాం = రాక్షసస్త్రీలకు; ప్రియం = భర్తయనగు రావణుని; దదర్శ = చూచెను.

ఆశయనంబునందు, మేఘంబునకుఁబోలెనలుపురంగుగలిగి, ప్రకాశమానంబులగుకుండలంబులుధరించి, యెఱ్ఱనినేత్రంబులుగలిగి, మోకాలువఱకువ్రేలుకాఁడుచుండుచేతులతో నొప్పుచు, బంగారముతోనలంకరింపఁబడినవస్త్రంబుగట్టుకొని, సుగంధియగునెఱ్ఱని చందనంబుమేనలందుకొని, యట్లు సంధ్యాకాలంబున నెఱ్ఱఁగా మెఱుపులంగూడి యాకాశంబుననుండు మేఘంబుం బోలెఁ బూపట్టుచు, శ్రేష్ఠంబులగునాభరణంబుల నలంకరింపఁబడిసుందరంబగు రూపంబుగలవాఁడై, కామరూపుండై, వృక్షంబులతోఁగూడినవనంబులునుబొదలునుంగల్గి సముద్రమథనాంతంబున నిదురించుచున్నట్లునిశ్చలంబైయున్నమందరపర్వతంబుపోలికఁగనుపట్టుచు, రాత్రియందు యథేచ్ఛంబుగ నానావిధక్రీడలు సల్పి నానావిధ మద్యంబులు ద్రావి యుపరతుండైయుండువాని, రాక్షసులకు సుఖంబుసేయువాని రాక్షసకన్యలకుమనోహరుండగువాని, రావణుని, హనుమంతుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

భాస్వరే శయనే వీరం ప్రసుప్తం రాక్షసాధిపమ్. ౧౧
నిశ్శ్వసంతం యథా నాగం రావణం వానరర్షభః
ఆసాద్య పరమోద్విగ్నస్సో పాసర్పత్సుభీతవత్. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; వానరర్షభః= వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; భాస్వరే=ప్రకాశించుచున్న; శయనే= పాన్పునందు; ప్రసుప్తం=నిదురించినవాఁడును; వీరం=పరాక్రమశాలియును; నిశ్శ్వసంతం= నిట్టూర్పువిడుచుచున్నవాఁడును; నాగంయథా (స్థితం)= సర్పముంబోలె నున్నవాఁడును; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁబ్రభువునగు; రావణం=రావణుని; ఆసాద్య=డగ్గఱి; పరమోద్విగ్నః= మిక్కిలియుఁగలఁతనొందినవాఁడై; సుభీతవత్= మిక్కిలియుభయముపడినవాఁడువలె; అపాసర్పత్=తొలఁగిపోయెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు, ప్రకాశమానంబగు పాన్పునం బరుండి నిదురించుచు సర్పంబుం బోలె నిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్న పరాక్రమశాలియు రాక్షసేశ్వరుండునగు రావణు నిదగ్గఱకుఁబోయి, "ఓహో! నేమి నా యజ్ఞానంబు! ఇంతదగ్గఱకు రావచ్చునా' తెలిసికొన్న నేమి సేయవచ్చును!" అని, చింతించి, యతిశీఘ్రింబుగా మిక్కిలి భయపడినవాఁడుం బోలె, కొంత యవ్వలికిఁ దొలంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథారోహణ మాసాద్య వేదికాంతర మాశ్రితః
సుప్తం రాక్షసశార్దూలం ప్రేక్షతే స్మ మహాకపిః. ౧౩

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు హనుమంతుండు; ఆరోహణం=పడికట్లమార్గమును; ఆసాద్య=పొంది; వేదికాంతరం=ఇతరమయినపడికట్టును; ఆశ్రితః=పొందినవాఁడై; సుప్తం=నిదురించిన; రాక్షసశార్దూలం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుని; ప్రేక్షతేస్మ=చూచెను.

అంత, హనుమంతుండు, పడికట్ల మార్గముఁజేరి, మఱియొక్క పడికట్టు మీఁదనుండి, నిదురించుచున్న రావణు నింజూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

శుశుభే రాక్షసేంద్రస్య స్వపత శ్శయనోత్తమమ్
గంధ హస్తిని సంవిష్టే యథాప్రస్రవణం మహత్. ౧౪

టీక॥ స్వపతః=నిదురించుచున్నట్టి రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణుని యొక్క; శయనోత్తమః=శయనశ్రేష్ఠము; గంధహస్తిని=దేనిగంధమును మూర్కొని యితర గజంబులు భయపడునో, అట్టి యేనుఁగు; సంవిష్టే=ఉండఁగా; మహత్=పెద్దదైన; ప్రస్రవణం యథా=సెలయూటయుంబోలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

దేనిగంధంబు మూర్కొని యితర గజంబులు భయంపడునో యట్టి యేనుంగు చేనధిష్ఠింపఁబడిన సెలయూట, యెట్లు; ఇతరగజంబులు రాకుండుటచే వివిక్తముగానుండునో, అట్లు రావణుండు నిదురింపుచుండఁగా, నాశయనంబు, భయంబున, మఱియెవ్వరు నచ్చటికి రాకుండుటవలన, వివిక్తంబుగానుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాంగదనద్ధౌ చ దదర్శ స మహాత్మనః
విక్షిప్తౌ రాక్షసేంద్రస్య భుజా వింద్ర ధ్వజోపమౌ. ౧౫
ఐరావత విషాణాగ్రై రాపీడనకృతవ్రణౌ
వజ్రోల్లిఖితపీనాంసౌ విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ. ౧౬
పీనౌ సమసుజాతాంసౌ సంగతౌ బలసంయుతౌ
సులక్షణనఖాంగుష్ఠౌ స్వంగుళీతలలక్షితౌ. ౧౭
సంహతౌ పరిఘాకారౌ వృత్తౌ కరికరోపమౌ
విక్షిప్తౌ శయనే శుభ్రే పంచశీర్షా వివోరగౌ. ౧౮

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు; మహాత్మనః=అధికమయిన పరాక్రమంబుగలుగు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణుని యొక్క; కాంచనాంగదనద్ధౌ చ=బంగారుబాహుపురులచేఁజుట్టఁబడినవియును; విక్షిప్తౌ=చాఁచఁబడినవియును; ఇంద్రధ్వజోపమౌ=దేవేంద్రుని పెకెంబులతోఁ బోలికగలవియును; ఐరావతవిషాణాగ్రైః=ఐరావతము యొక్క కొమ్ముల కొనల

చేత, ఆపీడనకృతవ్రణౌ = పీడించు టలచేతఁ జేయఁబడినగాయములు గల వియును; వజ్రోల్లిఖిత పీనాంసౌ = వజ్రాయుధముచే గీఱఁ బడిన బలిసి యుండు భుజశిఖరములు గలవియును విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ= విష్ణువుయొక్క చ క్రముచే గాయము దగిలియున్నవియు ను;పీనౌ=బలిసినవియును; సమసుజాం సౌ=ఎచ్చుతక్కువలు లేనివియు సుంద రంబులయినవియునగు భుజశిఖరములు గలవియును; సంగతౌ=దేహమునకుస రియయినవియును;బలసంయుతౌ=బల ముతోఁగూడినవియును;సులక్షణనఖాం గుష్ఠౌ= మంచిలక్షణములుగలగోళ్లను పెద్దవ్రేలునుగలవియును;స్వంగుళీతలల క్షితౌ= మంచిలక్షణములుగలవ్రేళ్లతో నుఱచేతితోనుగూడినవియును;సంహ తౌ=దృఢములయిన సంధిబంధంబులుగ లవియును;పరిఘాకారౌ= ఇనుపగుది యలయొక్క యాకారమువంటియాకా రముగలవియును; వృత్తౌ=గుండ్రముల యినవియును;కరికరోపమౌ=ఏనుంగు తుండములతోఁబోలికగలవియును; శు భ్రే = నిర్మలమయిన; శయనే = పాన్పునందు; విక్షిప్తౌ = చాఁచఁబ డినవియును; పంచశీర్షౌ = అయి దుతలలుగల;ఉరగావివ(స్థితౌ)=సర్పం బులుంబోలెనున్నవియునగు; భుజౌ= బాహువులను;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, బంగారుబా హువురులుధరించుకొనినవై, యింద్ర ధ్వజంబులుంబోలెఁబొడనగుచు, ము న్నైరావతంబుతోఁ బోరాడునప్పుడు దానికొమ్ములచేఁజేయఁబడిన గాయం బులతోనొప్పుచు,నిందు్రనివజా్రయుధం బుచేగీఱఁబడినమూఁపులుగలిగి, విష్ణుచ క్రంబుననైన గాయంబులందేజరిల్లుచు, బలిసినవై సమంబులు సుందరంబులగు మూఁపులుగలిగి, దేహంబునకను రూ పంబులై,బలిష్ఠంబులై, మంచిలక్షణం బులుగలనఖంబులునంగుష్ఠంబును వే్రళ్లు నఱచేయియునుగలవై , దృఢంబులగు సంధి బంధంబులతోఁగూడి, పరిఘంబు లుంబోలెఁబొపట్టుచు,గుండ్రంబులై,ఏ నుంగుతుండంబులతో సాటిసేయందగి, శుభ్రంబగుశయనంబునంబ్రసారితంబు లై, యయిదుతలలపాములుంబోలెను న్న,మహాపరాక్రమశాలిరావణుని,బా హువులం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

శశక్షతజకల్పేన సుశీతేన సుగంధినా
చందనేన పరార్ధ్యేన స్వనులిప్తౌ స్వలంకృతౌ. ౧౯

ఉత్తమ స్త్రీవి మృదితౌ గంధోత్తమ నిషేవితౌ
యక్ష పన్నగగంధర్వ దేవదానవరావిణౌ. ౨౦
దదర్శ స కపి స్తస్య బాహూ శయనసంస్థితౌ
మందరస్యాంతరే సుప్తౌ మహాహీ రుషితా వివ. ౨౧

టీక॥ సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుఁడు; తస్య=ఆరావణునియొక్క; శశక్షతజకల్పేన=కుందేలునెత్తురుతో సమానమయినదియును; సుశీతేన=మిక్కిలియుఁజల్లనగానున్నదియును, సుగంధినా= మంచివాసనగలదియును; పరార్ధ్యేన=శ్రేష్ఠమయినదియునగు; చందనేన=చందనముచేత; స్వనులిప్తౌ= చక్కఁగాఁబూయఁబడినవియును; స్వలంకృతౌ = చక్కఁగానలంకరింపఁబడినవియును; ఉత్తమస్త్రీవిమృదితౌ=ఉత్తమలగు స్త్రీలచేతఁబిసుకఁబడినవియును; గంధోత్తమనిషేవితౌ=వాసనలలో శ్రేష్ఠములయినవానిచేత సేవింపఁబడినవియును; యక్షపన్నగగంధర్వ దేవదానవరావిణౌ= యక్షులనుసర్పములను గంధర్వులనుదేవతలనుదానవులను అఱచునట్లుసేయునవియును; శయనసంస్థితౌ=పాన్పునందున్నవియును; మందరస్య=మందరపర్వతముయొక్క; అంతరే=నడుమునందు; సుప్తౌ=నిదురించిన; రుషితౌ=కోపించిన; మహాహీఇవ(స్థితౌ)=గొప్పసర్పంబులుంబోలె నున్నవియునగు ; బాహూ=భుజములను; దదర్శ = చూచెను.

ఆ హనుమంతుండు, కుందేటినెత్తురుంబోలెనెఱ్ఱనైచల్లగామంచివాసనగలిగిశ్రేష్ఠంబై యుండు చందనంబుచేఁబూయఁబడి, చక్కఁగానలంకరింపఁబడి,యుత్తమస్త్రీలచేఁబిసుకంబడుచు,నుత్తమంబులగువాసనలంగలిగి, యక్షులనుసర్పంబులను గంధర్వులను దేవతలనుదానవులను యుద్ధంబున రోదనంబుసేయునట్లుగావింపంజాలినవై, మందరపర్వతాంతరంబున నిదురించుచుండుకోపంబునొందినగొప్పసర్పంబులుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, యారావణునిభుజంబులం,జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం స పరిపూర్ణాభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః
శుశుభే ఽచలసంకాశ శ్శృంగాభ్యా మివ మందరః. ౨౨

టీక॥అచలసంకాశః=కొండతో సమానుఁడైన;సః=ఆ; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణుండు, పరిపూర్ణాభ్యాం = నిండిన ; తాభ్యాం=ఆ;భుజాభ్యాం= బాహువుల చేత; శృంగాభ్యాం= శిఖరములచేత; మందరఇవ=మందరపర్వతమువలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

కొండంబోనిమేనుగల యారావణుండు,బలిసినిడుపుగానుండు నాభుజంబులంగూడి, రెండుశిఖరంబులంగూడిన మందరపర్వతంబుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

చూతపున్నాగసురభి ర్వకుళోత్తమసంయుతః
మృష్టాన్నరససంయుక్తః పానగంధపురస్సరః. ౨౩
తస్య రాక్షససింహస్య నిశ్చక్రామ మహాముఖాత్
శయానస్య వినిశ్శ్వాసః పూరయన్నివ తద్గృహమ్. ౨౪

టీక॥శయానస్య=పరుండియున్న; తస్య=ఆ;రాక్షససింహస్య= రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణునియొక్క;మహాముఖాత్ =పెద్దనోటనుండి; చూతపున్నాగసురభిః=మామిడి పొన్నలపూలుంబోలెమంచివాసనగలదియును;వకుళోత్తమసంయుతః=పొగడపుష్పము యొక్కయు త్తమమయినవాసనతోఁ గూడినదియును;మృష్టాన్నరససంయుక్తః=మంచియన్నముయొక్కవాసనతోఁ గూడినదియును; పానగంధపురస్సరః=మద్యముయొక్క వాసనముందు నడుచునదిగాఁగలదియునగు; వినిశ్శ్వాసః= నిట్టూర్పు;తత్=ఆ; గృహం=ఇంటిని; పూరయన్నివ=నిండించునదివోలె;నిశ్చక్రామ=వెడలుచుండెను.

అచ్చటఁబరుండినిద్రించుచున్న రావణునిపెద్దనోటనుండి,మామిడి పొన్నపూలవాసనయుఁ, బొగడపూగంధంబును,మృష్టాన్నగంధంబున, మద్యగంధంబును.గలిగి,యాగృహంబును, బూరించునట్లుచూపట్టుచు, నిట్టూర్పులు , వెడలుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ముందుచెప్పఁబడిన "రెండుభుజంబులును,ఇప్పుడునోటనుండి" యనియేకవచనంబును, రావణుండుకామరూపియగుటచే, స్త్రీసమ్మోహనంబునకై ధరించినరూపంబునంగలిగినది.

ముక్తామణి విచిత్రేణ కాంచనేన విరాజితమ్
మకుటే నాపవృత్తేన కుండలోజ్జ్వలితాననమ్. ౨౫
రక్తచందనదిగ్ధేన తథా హారేణ శోభినా
పీనాయత విశాలేన వక్షసా భివిరాజితమ్. ౨౬
పాండరే ణాపవిద్ధేన క్షౌమేణ క్షతజేక్షణమ్
మహార్హేణ సుసంవీతం పీతేనోత్తమవాససా. ౨౭
మాషరాశి ప్రతీకాశం నిశ్శ్వసంతం భుజంగవత్
గాంగే మహతి తోయాంతే ప్రసుప్తమివ కుంజరమ్. ౨౮
చతుర్భిః కాంచనైర్దీపైర్దీప్యమానచతుర్దిశమ్
ప్రకాశీకృత సర్వాంగం మేఘం విద్యుద్గణైరివ. ౨౯
పాదమూలగతాశ్చాపి దదర్శ సుమహాత్మనః
పత్నీస్స ప్రియభార్యస్య తస్య రక్షఃపతేర్గృహే. ౩౦

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు ; గృహే=శయనగృహమునందు; ముక్తామణివిచిత్రేణ=ముత్తెముల చేతను మణుల చేతను నానావర్ణములు గలదియు; కాంచనేన=బంగారువికారమయి నదియు; అపవృత్తేన=స్వస్థానంబునందుండి కదలినదియునగు, మకుటేన=కిరీటముచేత; విరాజితం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవాఁడును; కుండలోజ్జ్వలితాననం=పోఁగులచేఁబ్రకాశింపఁజేయఁబడినముఖముగలవాఁడును; తథా=అట్లు; హారేణ=హారముచేత; శోభినా=ప్రకాశించుచున్నదియు; రక్తచందనదిగ్ధేన=ఎఱ్ఱనిచందనముచేఁబూయఁబడినదియు; పీనాయతవిశాలేన=బలిసినదియు నిడుపైనదియు వెడలుపైనదియునగు; వక్షసా=ఱొమ్ముచేత, అభివిరాజితం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవాఁడును; పాండరేణ=తెల్లనిదియును; అపవిద్ధేన=పఱపఁబడినదియునగు, క్షౌమేణ=పట్టువస్త్రముతో; యుక్తం (అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడును; క్షతజేక్షణం=నెత్తురువంటికండ్లుగలవాఁడును; మహార్హేణ=శ్రేష్ఠంబును; పీతేన=పసుపురంగుగలదియునగు; ఉత్తమవాససా=మేలయినవస్త్రముచేత; సుసంవీతం=చక్కఁగాఁజుట్టఁబడినవాఁడును; మాషరాశిప్రతీకాశం=మినుము

౫౧౦

రాశితోసమానుఁడైనవాఁడును ; భుజంగవత్=సర్పమువలె; నిశ్శ్వసంతం=నిట్టూర్పువిడుచుచున్న వాఁడును; మహతీ=గొప్పదయిన ; గాంగే=గంగానదిసంబంధియగు;తోయాంతే= నీటినడుమునందు;ప్రసుప్తం=నిదురించిన; కుంజరమివ (స్థితం) = ఏనుంగుంబోలెనున్నవాఁడును; చతుర్భిః = నాలుగైన, కాంచనైః = బంగారు స్తంభములందుంచఁబడిన; దీపైః= దీపములచేత;దీప్యమానచతుర్దిశం= వెలిఁగింపఁబడుచున్న నాలుఁగుదిక్కులునుగలవాఁడును; ప్రకాశీకృతసర్వాంగం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినయన్నియవయవములుగలవాఁడును;విద్యుద్గణైః=మెఱపులసమూహములతో;యుక్తం= (అధ్యాహృతము)కూడిన; మేఘమివ(స్థితం)= మేఘముంబోలె నున్నవాఁడునగు; రావణం (అధ్యాహృతము)=రావణుని; సుమహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును ; ప్రియభార్యస్య=ఇష్టలయినభార్యలుగలవాఁడునగు ; తస్య=ఆ;రక్షఃపతేః= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునియొక్క ; పాదమూలగతాః = పాదములసమీపమునుపొందిన;పత్నీశ్చ = భార్యలనుగూడ ; దదర్శ=చూచెను.

బంగారముతోఁ జేయఁబడి ముత్తెములుమణులుఁ బొందుగంబడి యుంటంజేసినానావర్ణంబులుగలిగి నిద్రావశంబునఁగొంచెముస్వస్థానంబు నందుండితొలంగియుండుకిరీటంబునంచేజరిల్లుచుఁ,గుండలంబులనొప్పచున్నముఖంబుతోఁగూడి,దివ్యంబగుహారంబున వెలుంగుచు, రక్త చన్దనాదులచేననులిప్తంబై బలిసినిడుపై వెడల్పైయుండు ఱొమ్ముగలిగితెల్లనిపట్టునుత్తరీయంబు ధరించి,నెత్తురుంబోలెనెఱ్ఱనైనకన్నుఁగలిగి,చాలవిలువగల మేలైనపీతవస్త్రంబుగట్టుకొని,సర్పంబుంబోలె నిట్టూర్పులువుచ్చుచు,మినుపరాశియుంబోలెనల్లనై తెల్లనిశయనంబునంబరుండి,గంగాజలమధ్యంబునంబరుండినిదురించు నేనుంగుపోల్కిఁజూపట్టుచు, నాల్గుప్రక్కలనుగాంచనస్తంభంబులనుంచఁబడియుండునాలుగుదీపంబులతోనొప్పుచు, నాభరణంబులంబ్రకాశింపఁ జేయఁ బడుచు,నట్లుమెఱపుల సమూహంబులతోఁగూడినమేఘంబుకైవడిభాసిల్లు చున్న, రావణుని,మహా పరాక్రమ శాలియుఁదనయందుఁబ్రీతిగలభార్యలుగలవాఁడునగు,నతని,పాదమూలంబుననుండుభార్యలను,హనుమంతుండచ్చటఁ, జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

శశిప్రకాశవదనా శ్చారుకుండలభూషితాః
అమ్లానమాల్యాభరణా దదర్శ హరియూథపః. 31

టీక ॥ హరియూథపః=హనుమంతుఁడు; శశిప్రకాశవదనాః=చంద్రునకుంబోలెఁగాంతిగల ముఖముగలవారలును, చారుకుండలభూషితాః=సుందరములయినపోఁగులచే నలంకరింపఁబడినవారలును; అమ్లానమాల్యాభరణాః=వాడనిపుష్పమాలికలునుఆభరణంబులునుగలవారలునగు; పత్నీః(అధ్యాహృతము)=భార్యలను; దదర్శ=చూచెను.

హనుమంతుండు, చంద్రుండుంబోలెసుందరంబులయిన ముఖంబుగలవారలై, సుందరంబులయినకుండలంబులనలంకృతలయి, అప్పుడుకోసిన పుష్పమాలికలునాభరణంబులుధరించియుండు, నారావణునిభార్యలం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

నృత్తవాదిత్రకుశలా రాక్షసేంద్ర భుజాఙ్కగాః
వరాభరణధారిణ్యో నిషణ్ణా దదృశే హరిః. 32

టీక॥హరిః=హనుమంతుఁడు; నృత్తవాదిత్రకుశలాః=నృత్తమందునువాద్యమందును నేర్పుగలవారలును; రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః=రాక్షసులకుఁ బ్రభువయినరావణునిభుజంబులను దొడలనుబొందినవారలును; వరాభరణధారిణ్యః (వరాభరణధారిణీః)=శ్రేష్ఠములయినయాభరణంబులు ధరించువారలును; నిషణ్ణాః=పరుండినవారలునగు స్త్రీలను; దదృశే(దదర్శ)=చూచెను.

హనుమంతుం, డచ్చట, నృత్తములయందునువాద్యములయందును నేర్పుగలిగి, రావణునిచేనాలింగనంబుననుదొడపైఁగూర్చుండఁబెట్టుకొనుటవలనను గౌరవింపఁబడుచు, మేలయినయాభరణంబులుధరించి, పరుండియుండు, స్త్రీలం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రవైడూర్యగర్భాణి శ్రవణాం తేషుయోషితామ్
దదర్శ తాపనీయాని కుండలా న్యంగదానిచ. 33

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; యోషితాం = స్త్రీలయొ

క్క; శ్రవణాంతేషు = చెవులమొనలందు; వజ్రవైడూర్యగర్భాణి = వజ్రములను వైడూర్యములను నడుమఁగలవియును; తాపనీయాని = బంగారువికారములు నగు; కుండలాని = పోఁగులను; అంగదానిచ = బాహుపురులను; దదర్శ = చూచెను.

హనుమంతుఁడచ్చట, ఆస్త్రీలుచేతులనుదలగడగాఁ జేసికొనిపరుండియున్నవారలు కావున, బంగారముతోఁ జేయఁబడి, వజ్రవైడూర్యంబులు పొదిగియుండుపోఁగులను, జెవులనంటియుండుబాహుపురులనుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాసాం చంద్రోపమై ర్వక్త్రై శ్శుభై ర్లలితకుండలైః
విరరాజ విమానం త న్నభ స్తారాగణై రివ. ౩౪

టీక॥ తత్ = ఆ; విమానం = విమానము; తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; చంద్రోపమైః = చంద్రునితోఁబోల్కి గల; వక్త్రైః = ముఖములచేతను; శుభైః = మంగళకరములయిన; లలితకుండలైః = సుందరములగు పోఁగులచేతను; తారాగణైః = నక్షత్రములసమూహములచేత; నభ ఇవ = ఆకాశమునుంబోలె; విరరాజ = ప్రకాశించెను.

ఆవిమానంబు, ఆస్త్రీల, చంద్రసుందరంబులైనముఖంబులను, మేలయినకుండలంబులనుఁగూడి, నక్షత్రంబులంగూడినయాకాశంబుఁబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మదవ్యాయామఖిన్నా స్తా రాక్షసేంద్రస్య యోషితః
తేషు తే ష్వవకాశేషు ప్రసుప్తా స్తనుమధ్యమాః. ౩౫

టీక॥ తనుమధ్యమాః = సూక్ష్మములయిననడుములుగల; తాః = ఆ; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణునియొక్క; యోషితః = భార్యలు; మదవ్యాయామఖిన్నాః = మద్యమదముయొక్కయతిశయముచేనలసటనొందినవారలై; తేషు తేషు = ఆయా; అవకాశేషు = ప్రదేశములందు; ప్రసుప్తాః = నిదురించినారు.

సూక్ష్మములయిన నడుములు గలయారావణభార్యలు, అధికముగామద్యంబుద్రావి, యలసియయ్యైప్రదేశము

లందుఁబడి, నిదురించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంగహారై స్తథైవాన్యా కోమలై ర్నృత్తశాలినీ
విన్యస్త శుభసర్వాంగీ ప్రసుప్తా వరవర్ణినీ. ౩౮

టీక॥ అన్యా=మఱియొకతె, నృత్తశాలినీ=ఆటలచేనొప్పునట్టి; వరవర్ణినీ=శ్రేష్ఠస్త్రీ; తథైవ=అట్లే, నృత్తంబుసేయుకాలంబునందువలెనుట; కోమలైః=సుందరములయిన; అంగహారైః= అవయవవిక్షేపంబులచేత; విన్యస్తశుభసర్వాంగీ=ఉంచఁబడినమంగళకరంబులగుసమస్తావయవంబులు గలదై; ప్రసుప్తా=నిదురించినది.

మఱియొకతెయుత్తమవనిత, నృత్తమునందు నేర్పుగలది, నృత్తముసేయు కాలంబునందుంబోలె, వాసనాబలంబున, నవయవవిక్షేపంబులతోఁగూడినయవయవంబులుగల్గి, నిదురించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కాచి ద్వీణాం పరిష్వజ్య ప్రసుప్తా సంప్రకాశతే
మహానదీ ప్రకీర్ణేవ నళినీ పోత మాశ్రితా. ౩౯

టీ॥ కాచిత్=ఒకానొకస్త్రీ; వీణాం=వీణెను; పరిష్వజ్య = కౌఁగిలించికొని; ప్రసుప్తా=నిదురించినదై; మహానదీప్రకీర్ణా= గొప్పనదియందువ్యాపించియుండునదియు; పోతం= తెప్పను; ఆశ్రితా=పొందినదియునగు; నళినీవ=తామరతీఁగవలె, సంప్రకాశతే=ప్రకాశించుచుండినది.

ఒకతె, వీణెనుగౌఁగిలించుకొని, నిదురించుచు, మహానదియందు, తెప్పతోఁ గూడినతామరతీఁగయుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

అన్యా కక్షగతేనైవ మడ్డుకే నాసితేక్షణా
ప్రసుప్తా భామినీ భాతి బాలపుత్రేవ వత్సలా. ౪౦

టీక॥ అసితేక్షణా=నల్లనికండ్లుగల; అన్యా= మఱియొకతె; కక్షగతేన= చంకనొందియున్న; మడ్డుకేనైవ=మృదంగముతోనే; ప్రసుప్తా=నిదురించినదై;

వత్సలా = బిడ్డయందతిప్రేమముగలది యును; బాలపుత్రా=చిన్నకొడుకుగల దియునగు; భామినీవ=స్త్రీవలె; భాతి= ప్రకాశించుచున్నది.

నల్లనికండ్లుగల మఱియొకర్తు స్త్రీ, చంకనున్నగుమ్మెటతో నేనిదురించుచుఁ, బిడ్డయందతిప్రేమగలదియు, బిడ్డను జంకనుంచికొని యున్నదియునగు స్త్రీవలెఁ, బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

పటహం చారుసర్వాంగీ పీడ్య శేతే శుభస్తనీ
చిరస్య రమణం లబ్ధ్వా పరిష్వజ్యేవ భామినీ. ౩౯

టీక॥ చారుసర్వాంగీ=సుందరంబులయిన యన్నియవయవంబులును గలదియు; శుభస్తనీ=సుందరంబులయిన స్తనంబులుగలదియునగు; భామినీ=స్త్రీ; పటహం = తప్పెటను; పీడ్య(పీడయిత్వా)=పట్టుకొని; చిరస్య=బహుకాలమునకు; రమణం=ప్రియుని; లబ్ధ్వా=పొంది; పరిష్వజ్యేవ=కౌఁగిలించుకొనివలె; శేతే=పరుండియున్నది.

సర్వాంగసుందరియు రమణీయంబులగు స్తనంబులు గలదియునగు నొకర్తు స్త్రీ, బహుకాలమునకుఁబొందఁబడిన ప్రియునిగట్టిగాఁదమిదీరఁ గౌఁగిలించుకొనునట్లు, తప్పెటనుగట్టిగాఁబట్టుకొని, పరుండియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కాచి ద్వంశం పరిష్వజ్య సుప్తా కమలలోచనా
రహః ప్రియతమం గృహ్య సకామేవ చ కామినీ. ౪౦

టీక॥ కమలలోచనా=తామరపూలవంటికండ్లుగల; కాచిత్ = ఒకానొక స్త్రీ; వంశం = పిల్లనగ్రోవిని; పరిష్వజ్య=కౌఁగిలించికొని; సకామా=కామముతోఁగూడిన; కామినీ=స్త్రీ; రహః=ఏకాంతమునందు; ప్రియతమం=మిక్కిలియుఁ బ్రియుండగువాని; గృహ్యేవ (గృహీత్వేవ)=గ్రహించివలె; సుప్తా=నిదురించినది.

తామరపూలంబోలు కండ్లుగలయొకర్తు వనిత, కామాతురాలేకాంతమునఁబ్రియునిఁ గాఁతదీరఁ గౌఁగిలించుకొనునట్లు, పిల్లంగ్రోవినిగౌఁగిలించుకొని, నిదురించినది. అని, తాత్పర్యము.

విపంచీం పరిగృహ్యాన్యా నియతా నృత్తశాలినీ
నిద్రావశ మనుప్రాప్తా సహకాంతేవ భామినీ. ౪౧

టీక॥ నృత్తశాలినీ=నృత్తముచేనొప్పునదియు; నియతా=నియమముగలదియునగు;అన్యా=మఱియొకర్త్రీ; విపంచీం=ఏడుతంత్రులుగలవీణెను; పరిగృహ్యా=పట్టుకొని;సహకాంతా= ప్రియునితోఁగూడిన,భామినీవ=స్త్రీవలె, నిద్రావశం =నిదురకులోఁకువను;అనుప్రాప్తా=పొందినది.

నృత్తముసేయునట్టి, మఱియొకర్తకాంత, యేడుతంతులుగలవీణెంబట్టుకొనినిదురించుచుఁ, బ్రియునింగౌఁగిలించికొని నిదురించుచున్న వనితయుంబోలెఁ,జూపట్టుచుండెనది.
అని, తాత్పర్యము.

అన్యా కనకసంకాశై ర్మృదుపీనై ర్మనోరమైః
మృదంగం పరిపీడ్యాంగైః ప్రసుప్తా మత్తలోచనా. ౪౨

టీక॥ మత్తలోచనా=మదముతోఁగూడినకండ్లుగల;అన్యా=మఱియొకర్తె;కనకసంకాశైః= బంగారముతోసమానమునయినవియును;మృదుపీనైః= మెత్తనివియునుబలసినవియును; మనోరమైః=మనోహరములునగు;అంగైః= అవయవములచేత; మృదంగం=మద్దెళను;పరిపీడ్య=పీడించి; ప్రసుప్తా=నిదురించినది.

మదంబుతోఁగూడినచూపులుగలమఱియొకయువతి, బంగారమునకుంబోలెరంగుగలిగిమెత్తనినైబలిసి మనోహరంబులైయుండునవయవంబుల, మద్దెళనుగట్టిగాఁగౌఁగిలించుకొని నిదురించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

భుజపార్శ్వాంతరస్థేన కక్షగేణ కృశోదరీ
పణవేన సహానింద్యా సుప్తా మదకృతశ్రమా. ౪౩

టీక॥ అనింద్యా = నిందింపఁదగనిదగు;. కృశోదరీ=సన్నగిల్లిన కడుపుగలస్త్రీ;మదకృతశ్రమా=మద్య మదంబుచేఁజేయఁబడినయలసటగలదై ; భుజ

పార్శ్వాంతరస్థేన=బాహువుప్రక్క నడుమనున్నదియును,కక్షగేణ= చంక నొందియున్నదియునగు ; పణవేనసహ=ఉడుకతోఁగూడ;సుప్తా = నిదురించినది.

నిందింపఁదగనిరూపంబుగలిగి కృశోదరియగునొక్క-వనిత,మద్యమదంబునలసి,పణవంబను వాద్యంబును, బాహువుప్రక్క-జంకనుంచుకొని, నిదురించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

డిండిమం పరిగృహ్యాన్యా తథైవా సక్తడిండిమా
ప్రసుప్తా తరుణం వత్స ముపగూహ్యేవ భామినీ. ౪౪

టీక॥ అన్యా=మఱియొక్క- ; భామినీ=స్త్రీ; డిండిమం=డిండిమంబనువాద్యమును;పరిగృహ్య=కౌఁగిలించికొని; తథైవ=అట్లే;ఆసక్తడిండిమా= కౌఁగిలించుకొనఁబడినమఱియొక్క-డిండిమంబుగలదై;తరుణం=యౌవనంబుగలప్రియుని; వత్సం=బిడ్డను; ఉపగూహ్యేవ=కౌఁగిలించికొనివలె;ప్రసుప్తా=నిదురించినది.

మఱియొక్క-కాంత,ఒకచేతనొకడిండిమంబును రెండవచేతమఱియొకడిండిమంబునుగౌఁగిలించుకొని, పరుండి,యౌవనంబుగలప్రియునిబిడ్డను గౌఁగిలించుకొని యుండువనితయుంబోలెఁ,గనుపట్టుచుండినది.అని, తాత్పర్యము.

కాచి దాడంబరం నారీ భుజసంయోగపీడితమ్
కృత్వా కమలపత్రాక్షీ ప్రసుప్తా మదమోహితా. ౪౫

టీక॥ కమలపత్రాక్షీ=తామరపూలఱేకులవంటికండ్లుగల; కాచిత్=ఒకానొక;నారీ=స్త్రీ;ఆడంబరం=ఆడంబరమనువాద్యమును;భుజసంయోగపీడితం=భుజముయొక్క-సంబంధముచేతఁబీడింపఁబడినదానిఁగా;కృత్వా=చేసి; మదమోహితా=కైపుచే మైమఱచునట్లుచేయఁబడినదై; ప్రసుప్తా=నిద్రించినది.

తామరపూఱేకులుంబోలె విశాలసుందరంబులగు నేత్రంబులుగలయొక్క-వనిత,యాడంబరంబనువాద్యంబును గట్టిగాఁగౌఁగిలించికొని, మద్యమదంబున, మైమఱచి,నిదురించినది.

అని, తాత్పర్యము.

కలశీ మపవి ధ్యాన్యా ప్రసుప్తా భాతి భామినీ
వసంతే పుష్పశబళా మాలేవ పరిమార్జితా. ౪౬

టీక॥అన్యా=మఱియొకర్తు; భామినీ=స్త్రీ; కలశీం=నీటికలశమును; అపవిధ్య=బోరగించుకొని; ప్రసుప్తా=నిదురించుచున్నదై; వసంతే= వసంతఋతువునందు; పరిమార్జితా= తడుపఁబడినదియు; పుష్పశబళా= కొంచెము కాంతిఁదఱిఁగినయిన పూలుగలదియు నగు; మాలేవ=పుష్పమాలికవలె; భాతి=ప్రకాశించుచున్నది.

మఱియొకర్తు కాంత, నీటితోనిండియుండు కలశమునుదనపై బోరగిలం ద్రోసికొని,నీటిచేఁదడుపంబడినదై, నిదురించుచు,వసంతఋతువునందు, వాడకుండుటకై,తడుపంబడి,యుంటంజేసి, కొంచెముకాంతిదఱిఁగిన పూలుగలపుష్పమాలికయుంబోలెఁ,జూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

పాణిభ్యాంచ కుచౌ కాచి త్సువర్ణకలశోపమౌ
ఉపగూహ్యా బలా సుప్తా నిద్రాబలపరాజితా. ౪౭

టీక ॥ కాచిత్=ఒకానొక; అబలా=స్త్రీయును; పాణిభ్యాం=చేతులచేత; సువర్ణకలశోపమౌ= బంగారుకలశంబులతోఁబోలికగల ; కుచౌ=స్తనములను; ఉపగూహ్యా=పట్టుకొని; నిద్రాబలపరాజితా= నిద్రయొక్కయతిశయముచేతలోఁ గొనఁబడినదై; సుప్తా=నిదురించినది.

ఒకానొకయువతి,బంగారుకలశంబులంబోనితన స్తనంబులఁజేతులంబట్టుకొని, నిద్రాపరవశయై, పరుండి, నిదురించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యా కమలపత్రాక్షీ పూర్ణేందు సదృశాననా
అన్యా మాలింగ్యసుశ్రోణీం ప్రసుప్తా మదవిహ్వలా. ౪౮

టీక॥కమలపత్రాక్షీ=తామర పూరేకులవంటి కండ్లుగలదియును ; పూ

ణేందుసదృశాననా=నిండు చంద్రుని తోసమానమయిన ముఖముగలదియున గు;అన్యా=మఱియొకస్త్రీ; సుశ్రోణీం=సుందరములయినపిఱుఁదులుగల; అన్యాం = మఱియొకస్త్రీని ; ఆలింగ్య=కౌఁగిలించికొని; మదవిహ్వలా=కైపుచేస్వాధీనతతప్పనదై;ప్రసుప్తా=నిదురించినది.

తామరపూరేకులుంబోలె విశాల రమణీయంబులగుకండ్లును, నిండుచందురునిబోలుముఖంబునుంగలయొక వనిత, మదంబునమైమఱచి,సుందరంబులగు పిఱుందులనొప్పు మఱియొక్క కాంతం గవుగిలించికొని,నిదురించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఆతోద్యాని విచిత్రాణి పరిష్వజ్య వరస్త్రియః
నిపీడ్యచ కుచైః స్సుప్తాః కామిన్యః కాముకానివ. ౪౯

టీక॥ వరస్త్రియః=ఇతరస్త్రీలు; విచిత్రాణి=నానావిధములయిన; ఆతోద్యాని=వాద్యములను; కామిన్యః=కాముకులగుస్త్రీలు; కాముకానివ=తమప్రియులనుంబోలె; పరిష్వజ్య=కౌఁగిలించికొని;కుచైః= స్తనములచేత; నిపీడ్యచ=మర్దించియును; సుప్తాః=నిదురించిరి.

కామినులు,తమప్రియులనుంబోలె, మఱికొందఱుస్త్రీలు నానావిధంబులయినవాద్యంబులనుగౌఁగిలించికొని, స్తనంబులఁబీడించుచు,నిదురించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాసా మేకాంతవిన్యస్తే శయానాం శయనే శుభే
దదర్శ రూపసంపన్నా మపరాం స కపి స్త్రియమ్. ౫౦

టీక॥ సః=ఆ;కపిః=హనుమంతుఁడు;తాసాం=వారలనడును; ఏకాంతవిన్యస్తే= వివిక్తస్థలమునందుంచఁబడిన; శుభే=మంగళకరంబగు; శయనే=పాన్పునందు;శయానాం=పరుండియున్నదియును;రూపసంపన్నాం = సౌందర్యముతోఁగూడినదియునగు; అపరాం=మఱియొక్క;స్త్రియం=వనితను; దదర్శ=చూచెను.

ఆస్త్రీలనడుమనేకాంతంబుననుంచఁ

బడినయుత్తమంబగుశయనంబునఁబరుండి, సౌందర్యంబున వెలుఁగుచున్న, మఱియొకవనితను (మందోదరిని)హనుమంతుండు,చూచెను.అని, తాత్పర్యము.

ముక్తామణిసమాయుక్తై ర్భూషణై స్సువిభూషితామ్
విభూషయంతీ మివ తత్స్వశ్రియా భవనోత్తమమ్. ౫౧
గౌరీం కనకవర్ణాభా మిష్టా మంతఃపురేశ్వరీమ్
కపి ర్మందోదరీం తత్ర శయానాం చారురూపిణీమ్. ౫౨

టీక॥కపిః=హనుమంతుఁడు;ముక్తామణిసమాయుక్తైః= ముత్తెములతోను రత్నములతోను గూడిన,భూషణైః=సొమ్ములచే; సువిభూషితాం=చక్కఁగా నలంకరింపఁబడినదియును,స్వశ్రియా= తనకాంతిచేత,తత్ = ఆ,భవనోత్తమం=గృహశ్రేష్ఠమును; విభూషయంతీం = అలంకరించుచున్నదియును;("ఇవ"అనునది వాక్యాలంకారార్థకము)గౌరీం= పసపురంగుగలదియును; కనకవర్ణాభాం=బంగారురంగువంటికాంతి గలదియును;ఇష్టాం=రావణునకుఁ,బ్రియురాలును;అంతఃపురేశ్వరీం=అంతఃపురంబునకధిపతియయినదియును; తత్ర=అచ్చట; శయానాం=పరుండియున్నదియును;చారురూపిణీం=సుందరమయినరూపముగలదియునగు; మందోదరీం=మందోదరిని;దదర్శ(అధ్యాహృతము)=చూచెను.

ముత్తెములుమణులునుబొదిగియుండుసొమ్ముల నలంకరింపఁబడి, యుత్తమంబగు నాగృహంబునుదన మేనికాంతిచేనలంకరించుచు, బంగారువర్ణంబుంబోనిచాయగలిగి, యచ్చటఁ బరుండి, సౌందర్యంబున వెలుఁగుచున్నదాని,రావణునకుఁబ్రియురాలగుదాని, నంతఃపురేశ్వరియగుమందోదరిని,హనుమంతుండు,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తాం దృష్ట్వా మహాబాహు ర్భూషితాం మారుతాత్మజః
తర్కయామాస సీతేతి రూపయౌవనసంపదా. ౫౩

టీక॥మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును; మారుతాత్మజః=వాయు

దేవుని కొడుకునగు, సః=ఆహనుమంతుఁడు; భూషితాం= అలంకరింపఁబడెన; తాం=ఆమందోదరిని; దృష్ట్వా= చూచి; రూపయౌవనసంపదా=సౌందర్యము యొక్కయు యౌవనము యొక్క నతిశయముచేత; సీతా = సీత; ఇతి=అని; తర్కయామాస=ఊహించెను.

మహాబాహుండును వాయుదేవుని కుమారుండునగునాహనుమంతుండు, నానావిధాలంకారంబుల నొప్పుచుండునామందోదరిం జూచి, సౌందర్యంబునుయౌవనంబు నధికంబుగానుండుటం జూచినమాత్రముననే, చక్కఁగా విచారింపక, "ఈబిడేసీత" యనియూహించెను. అని, తాత్పర్యము.

హర్షేణ మహతా యుక్తో ననంద హరియూథపః

టీక॥హరియూథపః = హనుమంతుఁడు; హర్షేణ= సంతోషముతోఁ గూడినవాఁడై; ననంద=సంతోషించెను.

హనుమంతుఁ, డంతకంతకువృద్ధి నొందుచుండుసంతోషంబునొంది, మిక్కిలియు నానందించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆస్ఫోటయామాస చుచుంబ పుచ్ఛమ్
ననంద చిక్రీడ జగౌ జగామ. ౫౪
స్తంభా నరోహ న్నిపపాత భూమౌ
నిదర్శయన్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనామ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు; స్వాం=తనదైన; కపీనాం=కోతులయొక్క; ప్రకృతిం=స్వభావమును; నిదర్శయన్=చూపుచు; ఆస్ఫోటయామాస=చేతులుతట్టెను. పుచ్ఛం=తోఁకను; చుచుంబ=ముద్దుపెట్టుకొనెను; ననంద=సంతసించెను. చిక్రీడ = ఆడెను; జగౌ= పాడెను. జగామ=పోయెను. స్తంభాన్=కంబములను; అరోహత్=ఎక్కెను. భూమౌ= నేలయందు; నిపపాత=పడెను.

హనుమంతుండు; పరమసంతోషం

బున, జేతులుతట్టెను; తోఁకనుముద్దుపెట్టుకొనెను; సంతోషించెను; ఆటలాడెను; పాటలుపాడెను; ఆయింటిస్తంభంబులపైకెక్కెను; నేలపైఁబడెను; ఇట్లుతనకుస్వాభావికమయిన, కోఁతిచేష్టలంజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, దశమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండదశమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

ఏకాదశసర్గప్రారంభః.

అవధూయచ తాం బుద్ధిం బభూవావస్థితస్తదా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు; తాం = ఆ; బుద్ధిం = తలంపును; అవధూయ = విడిచి; తదా = అప్పుడు; అవస్థితః = ఎచ్చరికగలవాఁడు; బభూవ = ఆయెను.

ఆహనుమంతుం, డంత, నుచితముగానియాతలంపునువిడిచి, యెప్పటియట్లు, ఎచ్చరికగలవాఁడయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

జగామ చాపరాం చింతాం సీతాం ప్రతి మహాకపిః. ౧

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోఁతియగు హనుమంతుండు; సీతాంప్రతి = సీతనుగూర్చి; అపరాం = మఱియొక్క; చింతాం = తలంపును; జగామ = పొందెను.

హనుమంతుం, డంత, సీతవిషయమై, మఱియొక్కవిధముగా, నాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము,

న రామేణ వియుక్తా సా స్వప్తు మర్హతి భామినీ
న భోక్తుం నాప్యలంకర్తుం నపాన ముపసేవితుమ్. ౨
నాన్యం నర ముప స్థాతుం సురాణా మపి చేశ్వరమ్

టీక॥సా=ఆ; భామినీ=స్త్రీయయి నసీత; రామేణ=రామునిచేత; వియుక్తా=విడువఁబడినదై; స్వప్తుం=నిదురించుటకు; నార్హతి=తగదు. భోక్తుం=భుజించుటకు; న (అర్హతి)=తగదు. అలంకర్తుమపి=అలంకరించి కొనుటకును; న=తగదు. పానం = మద్యమును; ఉపసేవితుం=సేవించుటకు; న=తగదు. సురాణాం=దేవతలకు; ఈశ్వరమపి=ప్రభువైనయింద్రుఁడైనను; అన్యం= ఇతరుఁడైన; నరం = పురుషుని; ఉపస్థాతుం=సేవించుటకు; న = తగదు.

సీత, రామవియోగంబునొంది, యిట్లుసుఖంబుగానిదురింపదు; భోజనంబుసేయదు; అలంకరించికొనదు; మద్యంబుఁద్రాఁగదు; రామునికన్ననితరపురుషుని, దేవేంద్రుఁడైనను,వరింపదు, అని, తాత్పర్యము.

నహి రామసమః కశ్చి ద్విద్యతే త్రిదశేష్వపి. ౩

టీక॥రామసమః=రామునితో సరియయినవాఁడు; కశ్చిత్= ఒకానొకఁడు; త్రిదశేష్వపి=దేవతలయందును; నహి=లేఁడుగదా!

దేవతలయందును, రామునకు సరియగువాఁడెవ్వఁడును లేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అన్యేయ మితి నిశ్చిత్య పానభూమౌ చచార సః

టీక॥సః = ఆహనుమంతుఁడు; "ఇయం=ఈబిడ; అన్యా= మఱియొకతె;" ఇతి=అని; నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; పానభూమౌ=త్రాఁగునట్టి స్థలమునందు; చచార=తిరిగెను.

ఆహనుమంతుండు, "ఇదిసీతగాదు, ఎవ్వతెయోమఱియొక్కవనిత." అని,నిశ్చయించి, పానభూమియందు, సంచ

రించెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రీడితేనా పరాః క్లాంతా గీతేనచ తథా పరాః. ४
నృత్తేన చాపరాః క్లాంతాః పానవిప్రహతా స్తథా
మురజేషు మృదంగేషు పీఠికాసుచ సంస్థితాః. ५
తథా స్తరణ ముఖ్యేషు సంవిష్టా శ్చాపరా స్త్రియః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; క్రీడితేన= రతిచేత; క్లాంతాః=అలసటనొందిన; అపరాః=ఇతరస్త్రీలను; తథా=అట్లు; గీతేన=పాటచేత; క్లాంతాః(అధ్యాహృతము)=అలసటనొందిన; అపరాశ్చ=ఇతరస్త్రీలను, నృత్తేన=ఆటచేత; క్లాంతాః=అలసటనొందిన; అపరాశ్చ=మఱికొందఱుస్త్రీలను; తథా=అట్లు; పానవిప్రహతాః=త్రాఁగుటచేనలసినస్త్రీలను; మురజేషు=మురుజములను వాద్యములందును; మృదంగేషు=మద్దెలలయందును; పీఠికాసుచ = ఆసనంబులయందును; సంస్థితాః=పరుండియున్నవారలను; తథా= అట్లు; ఆ స్తరణముఖ్యేషు=కంబళశ్రేష్ఠములయందు; సంవిష్టాః = పరుండిన; అపరాః=ఇతరలయిన; స్త్రియశ్చ=వనితలను; దదర్శ(అధ్యాహృతము)=మాచెను.

అచ్చట, గొందఱుయువతులు, రతిశ్రమంబునం బరుండి నిద్రించుచుండిరి; కొందఱు పాటలుపాడి యలసినిద్రించుచుండిరి; కొందఱునృత్తంబుచేసియలసటనొంది పరుండియుండిరి; మఱికొందఱు, మద్యంబుద్రావిమైమఱచినిద్రించుచుండిరి; మురజంబులనుమృదంగంబులనుఆసనంబులనుబడి కొందఱువనితలునిద్రించుచుండిరి; మఱికొందఱుకాంతలు, శ్రేష్ఠంబులగుకంబళంబులమైఁ బరుండినిద్రించుచుండిరి; హనుమంతుండు, వారలనందఱుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగనానాం సహస్రేణ భూషితేన విభూషణైః. ౬
రూపసల్లాపశీలేన యుక్తగీతార్థభాషిణా
దేశకాలాభియుక్తేన యుక్తవాక్యాభిధాయినా. ౭
రతాభిరతసంసుప్తం దదర్శ హరియూథపః

టీక॥హరియూథపః = హనుమంతుఁడు;విభూషణైః=సొమ్ములచేఁ;భూషితేన=అలంకరింపఁబడినదియు;రూపసల్లాపశీలేన = రావణునిసౌందర్యమునుగొనియాడుస్వభావముగలదియును; యుక్తగీతార్థభాషిణా= సరిగాభరతశాస్త్రార్థమునుజెప్పునదియును; దేశకాలాభియుక్తేన= దేశమునుగాలమునెఱింగినదియు ; యుక్తవాక్యాభిధాయినా= సరియయినమాటనుజెప్పునదియునగు;అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క;సహస్రేణ=వేయిచేత; రతాభిరతసంసుప్తం=రతియొక్కయతిశయమునచేతనిదురించినట్టి; రావణం (అధ్యాహృతము)=రావణుని;దదర్శ = చూచెను.

నానావిధభూషణంబుల నలంకరింపఁబడి,రావణుని సౌందర్యంబులఁగొనియాడుస్వభావంబు గలిగి , భరతశాస్త్రార్థమునుయుక్తముగాఁ జెప్పుటకుంజాలి,దేశకాలంబులనెఱింగి,సరియయినమాటలాడుచున్న, వేవురుస్త్రీలతోఁ దమిదీరఁ,గ్రీడించి, యలసినిదురించుచున్న,రావణుని,హనుమంతుండు, చూచెను. అని,తాత్పర్యము.

తాసాం మధ్యే మహాబాహు శ్శుశుభే రాక్షసేశ్వరః. ౮
గోష్ఠే మహతి ముఖ్యానాం గవాం మధ్యే యథా వృషః

టీక॥తాసాం=ఆస్త్రీలయొక్క;మధ్యే=నడుమునందు; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల;రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకధిపతియగురావణుండు ; మహతి=పెద్దదైన;గోష్ఠే=ఆవులమందయందు;ముఖ్యానాం=శ్రేష్ఠములయిన ; గవాం=ఆవులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు;వృషోయథా = ఆఁబోతువలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

మహాబాహుండగురావణుండు, ఆస్త్రీలనడుమ,ఆవులమందయందు, నావులనడుమనున్న యాఁబోతుం బోలెఁ బ్రకాశించుచుండెను.
అని,తాత్పర్యము.

స రాక్షసేంద్ర శ్శుశుభే తాభిః పరివృత స్స్వయమ్. ౯
కరేణుభి ర్యథాఽరణ్యే పరికీర్ణో మహాద్విపః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుం డైన; సః = ఆరావణుండు ; తాభిః = ఆస్త్రీలచేత, పరివృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; స్వయం = తాను; మహారణ్యే = గొప్పయడవియందు; కరేణుభిః = ఆఁడేనుంగులచేత; పరికీర్ణః = చుట్టఁబడిన; మహాద్విపోయధా = పెద్దయేనుంగుంబోలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు నారావణుండు, ఆవనితలచేఁ బరివేష్టింపఁబడి, మహారణ్యంబున, నాఁడేనుంగులచేఁ జుట్టుకొనఁబడియుండు మహాగజంబు పోలిక, జూపట్టుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వకామై రుపేతాంచ పానభూమిం మహాత్మనః. ౧౦
దదర్శ హరిశార్దూల స్తస్య రక్షఃపతే గృహే

టీక॥ హరిశార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; మహాత్మనః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును ; రక్షఃపతేః = రాక్షసులకుఁ బ్రభువునగు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; గృహే = ఇంటియందు; సర్వకామైః = సమస్తములయినపదార్థములతోను; ఉపేతాం = కూడిన ; పానభూమించ = త్రాఁగెడుస్థలమును; దదర్శ = చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగునాహనుమంతుండు, మహాపరాక్రమశాలియు రాక్షసేశ్వరుండునగు నారావణుని యింటిలో, సమస్తపదార్థములను సంపూర్ణంబైనపానభూమిం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

మృగాణాం మహిషాణాంచ వరాహాణాంచ భాగశః. ౧౧
తత్ర న్యస్తాని మాంసాని పానభూమౌ దదర్శ సః

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుఁడు ; తత్ర = ఆ; పానభూమౌ = త్రాఁగెడు స్థలమునందు; భాగశః = వేఱువేఱుగా; న్యస్తాని = ఉంచఁబడిన; మృగాణాం = జింకలయొక్కయు; మహిషాణాంచ = ఎనుఁబోతులయొక్కయు ; వరాహాణాంచ = పందులయొక్కయు; మాంసాని = మాంసములను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుం,డచ్చటఁ,బానభూమియందు ; వేఱువేఱుగా నుంచఁబడియుండు,జింకలమాంసంబును,ఎనుఁబోతుమాంసంబును,పంది మాంసంబును, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

రౌక్మేషుచ విశాలేషు భాజనే ష్వర్ధ భక్షితాన్. ౧౨
దదర్శ హరిశార్దూలో మయూరాన్ కుక్కుటాం స్తథా

టీక॥హరిశార్దూలః= వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు;తథా = అట్లు;రౌక్మేషు=బంగారువికారములయిన;విశాలేషు=పెద్దవియగు ; భాజనేషు = పాత్రములందు ; అర్ధభక్షితాన్=సగముదినఁ బడిన ; మయూరాన్=నెమళ్లను, నెమలిమాంసములననుట;కుక్కుటాన్= కోళ్లను , కోడిమాంసములను,దదర్శ=చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, పెద్దబంగారుతట్టలందు,సగముదినఁగామిగిలియున్న, నెమలిమాంసములను గోడిమాంసములనుం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వరాహ వార్ధ్రాణసకాన్ దధిసౌవర్చలాయుతాన్ . ౧౩
శల్యాన్ మృగ మయూరాంశ్చ హనుమా నన్వవైక్షత

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు;దధిసౌవర్చలాయుతాన్= పెరుఁగుతోను సౌవర్చలమను లవణముతోను గూడిన;వరాహవార్ధ్రాణసకాన్= వరాహ=పందులను,పందిమాంసములననుట, వార్ధ్రాణసకాన్=వార్ధ్రాణసమ నెడుపక్షులను,ఆమాంసములననుట"కృష్ణగ్రీవోరక్తశిరాశ్శ్వేతపక్షో విహంగమః,సవైవార్ధ్రాణసః పక్షీ" (నల్లనిగొంతును,ఎఱ్ఱనితలయును తెల్లనిఱెక్కలును గలపక్షి వార్ధ్రాణసంబనంబడును) అనివిష్ణుధర్మమునందుఁ జెప్పఁబడినది;లేక,ఒకవిధమయిన మేకలను,ఆమాంసములననుట,"త్రిపిబంత్విం ద్రియక్షీణం శ్వేతంవృద్ధమజాపతిం, వార్ధ్రాణసంతంప్రాహుర్యాజ్ఞికాశ్శ్రాద్ధకర్మణి"(యజ్ఞవేత్తలు,నోటను జెవులనుముక్కునను, మూఁడిటంద్రాఁగునదియును,ఇంద్రియములుక్షీణించి యుండునదియు, తెల్లనదియు ముసలిదియు

నాఁడు మేకలకుఁ బెనిమిటియనగు మేక, వార్ధ్రాణసంబని చెప్పెదరు, శల్యాన్ = ఏదుబందులను, ఆమాంసంబులననుట; మృగమయూరాంశ్చ = జింకలను నెమళ్లను, ఆయామాంసంబులననుట; అన్వవైక్షత = చూచెను.

హనుమంతుం, డచ్చటఁ, బెఱుఁగును సౌవర్చలలవణంబును జేర్చి సంస్కరించి వండఁబడియున్న, పందిమాంసంబులను వార్ధ్రాణ సంబులను మేకలమాంసంబులను (వార్ధ్రాణసంబులను పక్షులమాంసంబులను) ఏదుబంది మాంసంబులను, జింకలమాంసంబులను, నెమళ్లమాంసంబులనుం, జూచెను. అని తాత్పర్యము.

క్రకరా న్వివిధాన్ సిద్ధాం శ్చకోరా నర్ధభక్షితాన్. ౧౪
మహిషా నేకశల్యాంశ్చ ఛాగాంశ్చ కృత నిష్ఠితాన్
లేహ్యా నుచ్చావచాన్ పేయాన్ భోజ్యాని వివిధానిచ. ౧౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు; వివిధాన్ = నానావిధములును; సిద్ధాన్ = పక్వములయినవియునగు, క్రకరాన్ = కక్కెరపక్షులను, ఆమాంసములననుట; అర్ధభక్షితాన్ = సగము తినఁబడిన; చకోరాన్ = చకోరపక్షులను, ఆమాంసములననుట; మహిషాన్ = ఎనుఁబోతులను, ఆమాంసములననుట; ఏకశల్యాంశ్చ = ఏకశల్యంబులనుమత్స్యంబులను; కృతనిష్ఠితాన్ = చాలినంత వఱకు సిద్ధములయిన; ఛాగాంశ్చ = మేకలను, ఆమాంసములననుట; లేహ్యాన్ = నాకఁదగిన తేనె మొదలగువానిని; ఉచ్చావచాన్ = నానావిధములైన; పేయాన్ = త్రాగఁదగిన పాలు మొదలగువానిని; వివిధాని = నానావిధములయిన, భోజ్యానిచ = తినఁదగినయన్నము మొదలగువానిని; దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, నానావిధంబులుగాఁ బక్వంబులయియుండు కక్కెర పక్షుల మాంసంబులను, జకోరపక్షి మాంసంబులను, ఎనుఁబోతుల మాంసంబులను, ఏకశల్యంబులను మత్స్యంబుల మాంసంబులను, జాలునంతవఱకు నెచ్చుతక్కువలు లేక పచింపఁబడిన ఛాగమాంసంబులను, నాకఁదగిన తేనె మొదలగువానిని, నానావిధంబులగు పేయద్రవ్యంబులను, పలు దెఱంగులగు భోజ్యపదార్థంబులనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథా మ్లలవణోత్తంసై ర్వివిధై రాగషాడబైః
హారనూపుర కేయూరై రపవిద్ధై ర్మహాధనైః. ౧౬
పానభాజన విక్షిప్తైః ఫలైశ్చ వివిధైరపి
కృతపుష్పోప హారా భూ రధికం పుష్యతి శ్రియమ్. ౧౭

టీక॥ తథా=అట్లు, అమ్లలవణోత్తంసైః=పులుసుఉప్పు ప్రధానముగాఁగలదియగువాని చేత; వివిధైః=పలువిధములయిన; రాగషాడబైః=శర్కరద్రాక్షమొదలగుమధురద్రవ్యముల విరళముగానుండురసముల చేతను, ఆద్రవ్యములయొక్క దట్టముగానుండు రసముల చేతను; మహాధనైః=గొప్పవిలువగలవియు; అపవిద్ధైః=తీయఁబడినవియునగు; హారనూపురకేయూరైః= హారముల చేతనులందెల చేతను బాహుపురుల చేతను; పానభాజనవిక్షిప్తైః=త్రాఁగెడుగిన్నెలనుండి వెలికి వేయఁబడిన; వివిధైః=నానావిధములైన; ఫలైరపి=పండ్ల చేతను; కృతపుష్పోపహారా= చేయఁబడినపూలుచల్లుటగల; భూః=నేల; అధికం=మిక్కిలి; శ్రియం=కాంతిని; పుష్యతి=అధికముసేయుచున్నది.

పులుసుపదార్థములునుఉప్పపదార్థములును నానావిధములయిన, శర్కరద్రాక్ష తేనె మొదలగుమధురంబుల విరళరసంబులయిన రాగంబులనుపదార్థంబులును, ఆమధురద్రవ్యంబులనుండిదట్టముగాఁదీసినరసములయినషాడబంబులనుపదార్థంబులును, మఱియునచ్చటఁదీసివేయఁబడియుండు గొప్పవిలువగలహారంబులునులందెలును బాహుపురులునుపానపాత్రంబునుండి వెలికివేయఁబడిననానావిధఫలంబులునుగల్గి, పూలుచల్లఁబడియుండు, నాభూమి, యచ్చటికాంతి,నధికముగాఁజేయుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తత్ర చ విన్యస్తై స్సుశ్లిష్టై శ్శయనాసనైః
పానభూమి ర్వినా వహ్నిం ప్రదీప్తే వోపలక్ష్యతే. ౧౮

టీక॥ పానభూమిః=త్రాఁగుస్థలము; తత్రతత్ర= ఆయాస్థలమునందును; విన్యస్తైః=ఉంచఁబడినవియును; సుశ్లిష్టైః = మిక్కిలియుసంబంధించినవి

యునగు, శయనాసనైః= పాన్పులచేతను, పీఠములచేతను; వహ్నింవినా=నిప్పులేకయె; ప్రదీప్తైన=మండినట్లు; ఉపలక్ష్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

అన్యోన్యస్థలంబులనొకటివెనుకనొకటి వరుసగా, నుంచఁబడినబంగారువికారంబులయినశయనంబులు నాసనంబులును గల్గియుంటంజేసి, యాపానభూమి, నిప్పులేకయె, మండినట్లు, చూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

బహుప్రకారై ర్వివిధై ర్వర సంస్కారసంస్కృతైః
మాంసైః కుశలసంయుక్తైః పానభూమిగతైః పృథక్. ౧౯
దివ్యాః ప్రసన్నా వివిధా స్సురాః కృతసురా అపి
శర్కరాసవ మాధ్వీక పుష్పాసవ ఫలాసవాః. ౨౦
వాసచూర్ణై శ్చ వివిధై ర్దృష్టా స్తై స్తైః పృథక్పృథక్

టీక॥ దివ్యాః=స్వర్గమునందుఁబుట్టిన, సముద్రమథనమునందుఁబుట్టినయనుట; ప్రసన్నాః=తేటగానుండు; వివిధాః=పలువిధములయిన; సురాః=మద్యములును; కృతసురాఅపి = చేయఁబడినమద్యములును; శర్కరాసవమాధ్వీకపుష్పాసవఫలాసవాః, శర్కరాసవ=చక్కెరతోఁజేసినమద్యములును, మాధ్వీక=తేనెతోఁజేసినమద్యములును, మార్ద్వీక(అని, పాఠాంతరము)= ద్రాక్షతోఁజేసినమద్యములును, పుష్పాసవ= పూలతేనెతోఁజేసినమద్యములును, ఫలాసవాః= పండ్లతోఁజేసినమద్యములును; బహుప్రకారైః=అనేకవిధములయినవియు; వివిధైః=పలువిధములుగాఁజేయఁబడినవియు; వరసంస్కారసంస్కృతైః= శ్రేష్ఠములయినపాకములచేఁబక్వములయినవియును; కుశలసంయుక్తైః=సమర్థులగువంటవాండ్రచేఁగూర్పఁబడినవియును; పృథక్ = వేఱుగా; పానభూమిగతైః = పానభూమినిబొందినవియునగు; మాంసైః(సహ)=మాంసములతోఁగూడ, వివిధైః= నానావిధములయిన, తైస్తైః=ఆయా; వాసచూర్ణైః=(సహ)సువాసనగలుగుటకై వేయునట్టి, గంధపొళ్లతోఁగూడ; పృథక్పృథక్=వేఱువేఱుగా; కపినా(అధ్యాహృతము)=హనుమంతునిచేత; దృష్టాః=చూడఁబడినవి.

హనుమంతుండచ్చట, నానావిధంబులుగాఁబచింపఁబడి, చక్కనిసంస్కా-

రంబులతో సమర్థులగు వంట వాండ్రచే సిద్ధములు చేయఁబడి పానభూమి యందు వేలు వేలుగా నుంచఁబడిన యుండు, మాంసంబులను, అమృతమథనంబునం బుట్టిన పలువిధములైన తేఁట మద్యంబులను, మఱికృత్రిమంబులగు మద్యంబులను, చక్కెరతోఁ జేసినమద్యంబులను దేనెతోఁ జేసినమద్యంబులను ద్రాక్షతోఁ జేసినమద్యంబులను, పుష్పరసంబులం జేసిన మద్యంబులను, ఫలరసంబులం జేసిన మద్యంబులను, వేలు వేలుగాఁ, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంతతా శుశుభే భూమి ర్మాల్యైశ్చ బహుసంస్థితైః. ౨౧
హిరణ్మయైశ్చ వివిధై ర్భాజనై స్స్ఫాటికైరపి
జాంబూనదమయై శ్చాన్యైః కరకై రభిసంవృతా. ౨౨

టీక॥ భూమిః=నేల ; బహుసంస్థితైః=అనేకవిధములయినయునుకులుగల, అనేకవిధములుగాఁ జేయఁబడిన యనుట; మాల్యైశ్చ=పుష్పమాలికల చేతను; సంతతా=వ్యాపింపఁబడినదై; వివిధైః=నానావివిధములయిన; హిరణ్మయైః=వెండివికారములయిన; భాజనైశ్చ=పాత్రల చేతను; స్ఫాటికైరపి=స్ఫటికమణివికారములయిన పాత్రల చేతను; అన్యైః=ఇతరములయిన; జాంబూనదమయైః=బంగారు వికారములయిన; కరకైశ్చ= గిండివంటిపాత్రలచేను; అభిసంవృతా = చుట్టఁబడినదై; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

అచ్చటినేల, నానావిధములుగాఁ గూర్పఁబడినపుష్పమాలికలును, వెండితోఁ జేయఁబడినపలు తెఱంగులగు పాత్రలును, స్ఫటికపాత్రలును, ఇతరములగు, బంగారుతోఁ జేసినగిండివంటిపాత్రలును గల్గి యుండుటవలనఁ, బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

రాజతేషుచ కుంభేషు జాంబూనదమయేషుచ
పానశ్రేష్ఠం తదా భూరి కపి స్తత్ర దదర్శహ. ౨౩

టీక॥ కపిః=హనుమంతుఁడు; తత్ర=అచ్చట; తదా=అప్పుడు; రాజతేషు=వెండివికారములైన; కుంభేషుచ=కుంభములందును; జాంబూనదమయేషు

చ=బంగారువికారములయినకుంభము లందును;భూరి = అధికమయిన;పాన శ్రేష్ఠం=మద్యములలో శ్రేష్ఠమగుదానిని;దదర్శ=చూచెను; "హ" అనున పాదపూరణార్థము.

హనుమంతుఁడు,అప్పుడచ్చట వెండికుంభంబులందును బంగారు కుంభంబులందును,ఎచ్చుగానుంచఁబడి యుండు, శ్రేష్ఠమయినమద్యమును,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్య చ్ఛాతకుంభాని శీధో ర్మణిమయానిచ
రాజతానిచ పూర్ణాని భాజనాని మహాకపిః. ౨౪

టీక ॥ మహాకపిః = పెద్దకోఁతియగు; సః = ఆహనుమంతుఁడు ; శీధోః = మద్యము యొక్క ; పూర్ణాని=నిండిన;శాతకుంభాని=బంగారువికారములయినపాత్రలను ; మణిమయానిచ=రత్నవికారములయిన పాత్రలను;రాజతాని= వెండివికారములయిన,భాజనానిచ=పాత్రలను;అపశ్యత్=చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు,అచ్చట, మద్యముతోనిండియుండు, బంగారుపాత్రలనుమణులతోఁ జేయఁబడిన పాత్రలను వెండిపాత్రలనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

క్వచి దర్ధావశేషాణి క్వచి త్పీతాని సర్వశః
క్వచి న్నైవ ప్రపీతాని పానాని స దదర్శహ. ౨౫

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు;క్వచిత్=ఒకానొకచోట;అర్ధావశేషాణి=సగముమిగిలినదిగాఁగలవగు;పానాని=(అధ్యాహృతము) పానపాత్రలను;క్వచిత్=ఒకానొకచోట;సర్వశః = అంతయును; పీతాని = త్రాఁగఁబడినపాత్రలను;క్వచిత్=ఒకానొకచోట;నైవ ప్రపీతాని=ఎంతమాత్రముత్రాఁగఁబడకుండు;పానాని=పానపాత్రలను; దదర్శ=చూచెను"హ"అనునదిపాదపూరణార్థము.

ఆహనుమంతుం డొకచోట సగముద్రాఁగిమిగిలిన మద్యముగలపాత్రలను,ఒకానొకచోటనంతయును ద్రావఁబడిని శ్శేషముగానుండుపాత్రలను, ఒకచోట నెంతమాత్రమును ద్రాఁగఁబడని మద్యముతోనిండియుండుపాత్రలనుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

క్వచి ద్భక్ష్యాంశ్చ వివిధా& క్వచిత్పానాని భాగశః
క్వచి దన్నావశేషాణి పశ్యన్వై విచచారిహ. ౭౬
క్వచి త్ప్రభిన్నైః కరకైః క్వచి దాలోళితై ర్ఘటైః
క్వచి త్సంపృక్తమాల్యాని జలానిచ ఫలానిచ. ౭౭
శయనా న్యత్ర నారీణాం శుభ్రాణి బహుధా పునః
పరస్పరం సమాశ్లిష్య కాశ్చి త్సుప్తా వరాంగనాః. ౭౮
కాశ్చిచ్చ వస్త్ర మన్యస్యా స్స్వపంత్యాః పరిధాయచ
ఆహృత్య చా బలా స్సుప్తా నిద్రాబలపరాజితాః. ౭౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆ హనుమంతుఁడు ; అత్ర=ఇచ్చట;క్వచిత్=ఒకానొకచోట;వివిధా&= పలువిధములయిన=భక్ష్యాంశ్చ=పిండివంటలను;క్వచిత్= ఒకానొకచోట; భాగశః=వేఱువేఱుగా;పానాని= మద్యములను;క్వచిత్=ఒకానొకచోట,అన్నావశేషాణి= అన్నముయొక్క-మిగతలను; క్వచిత్=ఒకానొకచోట ; ప్రభిన్నైః=విఱిగిన;కరకైః = గిండివంటిపాత్రలతోను; క్వచిత్=ఒకానొకచోట;ఆలోళితైః=కలచఁబడిన; ఘటైః=కుంభముల తోను; సహితా& ప్రదేశా&(అధ్యాహృతము)=కూడినప్రదేశములను; క్వచిత్=ఒకానొకచోట; సంపృక్తమాల్యాని= సంబంధించినపుష్పమాలికలుగల;జలానిచ=నీళ్లను; ఫలానిచ=పండ్లను;బహుధా=అనేకవిధములయిన;శుభ్రాణి=నిర్మలములగు; నారీణాం=స్త్రీలయొక్క-; శయనాని పునః=పాన్పులను; పరస్పరం=ఒండొరులను;సమాశ్లిష్య= కౌఁగిలించికొని; సుప్తాః=నిదురించిన;వరాంగనాః=శ్రేష్ఠస్త్రీలను;కాశ్చిత్=కొందఱను ; నిద్రాబల పరాజితాః = నిద్రయొక్క-యతిశయముచేఁ లోఁగొనబడినవారును; స్వపంత్యాః=నిదురించుచున్న ; అన్యస్యాః=ఇతరస్త్రీయొక్క-;వస్త్రం=వస్త్రమును; ఆహృత్యచ = తీసికొనియు; పరిధాయచ=కట్టుకొనియు;సుప్తాః=నిదురించినవారునగు;అబలాః=స్త్రీలను;కాశ్చిచ్చ = కొందఱను ; పశ్య&=చూచుచు;విచచార = తిరిగెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆహనుమంతుండు, ఒకచోట నానావిధములగు పిండివంటలను, ఒకచోట, వే

ఱు వేఱుగనుంచఁబడియుండు మద్యములను, ఒకచోటభుజింపఁగామిగిలిన యన్నములను, మఱియొకచో టవిఱిగిపడి యున్నగిండిపాత్రలనుగలఁచఁబడిన ఘటంబులను, ఒకచోటఁ బుష్పమాలికల తోఁగలసియుండుజలంబులను ఫలంబులను, మఱియు నానావిధంబులును నిర్మలంబులునగుస్త్రీలపాన్పులను, ఒండొరుంగౌఁగిలించికొనినిదురించుచున్నస్త్రీలంగొందఱును, ఇతరస్త్రీలు నిదురించుచుండఁగా, నిద్రావశంబునం దెలియక వారివస్త్రంబులందీసికట్టుకొనినిదురించుచున్నస్త్రీలంగొందఱునుం, జూచుచు, సంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాసా ముచ్ఛ్వాసవాతేన వస్త్రం మాల్యంచ గాత్రజమ్
నాత్యర్థం స్పందతే చిత్రం ప్రాప్య మంద మివానిలమ్. ౩౦

టీక॥ తాసాం=ఆస్త్రీలయొక్క ; ఉచ్ఛ్వాసవాతేన = నిట్టూర్పుగాలిచేత; గాత్రజం= దేహమునందుఁబుట్టిన; దేహమునందున్నయనుట; వస్త్రం=చీరయును; మాల్యంచ= పుష్పమాలికయును; మందం=తిన్ననైన; అనిలం= గాలిని; ప్రాప్యేవ=పొందినవలె ; చిత్రం= చమత్కారమగునట్లుగా; నాత్యర్థం = కొంచెముగా ; స్పందతే = కదలుచున్నది.

ఆవనితల నిట్టూర్పుగాలిసోఁకుటవలన , వారలుధరించుకొనియుండుచీరలునుబుష్పమాలికలును , మందమారుతంబు సోఁకుటకుంబలెఁ , గొంచెముగాఁగదలుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

చందనస్య చ శీతస్య శీధో ర్మధురసస్య చ
వివిధస్య చ మాల్యస్య ధూపస్య వివిధస్య చ. ౩౧
బహుధా మారుత స్తత్ర గంధం వివిధ ముద్వహన్

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; మారుతః = గాలి; శీతస్య=చల్లనైన; చందనస్యచ= చందనముయొక్కయు ; మధురసస్య చ=మధురమయినరుచిగల; శీధోశ్చ= మద్యముయొక్కయు; వివిధస్య = నానావిధమయిన; మాల్యస్యచ=పుష్పమాలికయొక్కయు; వివిధస్య= నానావిధమయిన; ధూపస్యచ = పొగయొక్కయు; వివిధం=నానావిధంబయిన; గంధం=వాసనను; ఉద్వహన్=వహించు

చు; బహుధా = అనేకవిధములుగా, ప్రవవౌ (అధ్యాహృతము) = వీచెను.

అచ్చట, చల్లని చందనంబును మధురమయినమద్యమును, నానావిధంబులయినపుష్పమాలికలును పలువిధంబులయినధూపంబులును గలుగుటవలన, వానిపైఁగావచ్చుగాలి, మనోహరంబులగునట్టివాసనలంగూడి, వీచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్నానానాం చందనానాంచ ధూపానాం చైవ మూర్ఛితః. ౩౨
ప్రవవౌ సురభిర్గంధో విమానే పుష్పకే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; పుష్పకే = పుష్పకమను; విమానే = విమానమునందు; స్నానానాం = స్నానములయొక్కయు; చందనానాంచ = చందనంబులయొక్కయు; ధూపానాంచైవ = పొగలయొక్కయు; సురభిః = మనోహరమయిన; గంధః = వాసన; మూర్ఛితః = వ్యాపించినదై; ప్రవవౌ = వీచుచుండినది (లక్షణచే) ఆగంధముతోఁ గూడినవాయువు వీచుచుండినదనుట.

అప్పుడాపుష్పకవిమానంబునందు, స్నానయోగ్యంబులగు చందనంబులగంధంబును, ధూపంబులగంధమును, గలిగి, యన్నిప్రదేశంబులను వ్యాపించి, వాయువు, వీచుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్యామా వదాతా స్తత్రాన్యాః కాశ్చి త్కృష్ణా వరాంగనాః. ౩౩
కాశ్చి త్కాంచనవర్ణాంగ్యః ప్రమదా రాక్షసాలయే

టీక॥ తత్ర = ఆ; రాక్షసాలయే = రాక్షసుండగురావణునింటియందు; శ్యామాః = ఆకుపచ్చనివర్ణముగలస్త్రీలును, వదాతాః = తెల్లనివర్ణముగల; అన్యాః = ఇతరస్త్రీలును; కృష్ణాః = నల్లనిరంగుగల; వరాంగనాః = శ్రేష్ఠస్త్రీలు; కాశ్చిత్ = కొందఱును; కాంచనవర్ణాంగ్యః = బంగారుయొక్కరంగువంటిరంగుగలదేహముగల, కాశ్చిత్ = కొందఱు; ప్రమదాః = స్త్రీలును; సుప్తాః (అధ్యాహృతము) = నిదురించినారలు.

అచ్చట, రావణునంతఃపురమునందు, కొందఱాకుపచ్చనివన్నెగలస్త్రీలును, మఱికొందఱు తెల్లనిరంగుగల వార

లును, గొందఱునల్లనివనితలును, గొంద ఱుబంగారువర్ణంబుగల యువతులు ను, బరుండి, నిదురించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాసాం నిద్రావశత్వాచ్చ మదనేన విమూర్ఛితమ్. ౩౪
పద్మినీనాం ప్రసుప్తానాం రూప మాసీ ద్యథైవ హి

టీక॥ నిద్రావశత్వాచ్చ = నిద్రకులోఁగు వగలిగియుండుటవలనను; మదనేన = మన్మథునిచేత, (లక్షణచే) రతిచేత; విమూర్ఛితం = అలసటనొందియున్నదియునగు; తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; రూపం = రూపము; ప్రసుప్తానాం = నిదురించియున్న; పద్మినీనాం = తామరలయొక్క; రూపం (అధ్యాహృతము) యథైవ = రూపముఃబోలె, ఆసీత్ హి = ఉండెనుగదా!

ఆస్త్రీలు, తమిదీరసురతంబు గావించియలసినిద్రించియుండుటంజేసి, వారి రూపంబు, రాత్రివేళ, ముడుచుకొనియుండుకమలంబులుగలతామర తీఁగలరూపంబుంబోలె, నొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సర్వ మశేషేణ రావణాంతఃపురం కపిః. ౩౫
దదర్శ సుమహాతేజా న దదర్శ చ జానకీమ్

టీక॥ సుమహాతేజాః = మిక్కిలి యధికమయినకాంతిగల; కపిః = హనుమంతుండు; ఏవం = ఇట్లు; అశేషేణ = మిగతలేకుండుటచేత; రావణాంతఃపురం = రావణునియంతిపురంబును; సర్వం = అంతను; దదర్శ = చూచెను. జానకీం చ = జనకునికూఁతురయినసీతనుమాత్రము; న దదర్శ = చూడలేదు.

మహాతేజుండగునా హనుమంతుండు, ఇట్లు, ఎంతమాత్రమునువిడువక, రావణునియంతఃపురంబంతయుఁ, గలయం జూచెను; సీతమాత్రమతని కగపడ లేదు. అని, తాత్పర్యము.

నిరీక్షమాణశ్చ తదా తా స్త్రీస్సయ స్స మహాకపిః. ౩౬
జగామ మహతీం చింతాం ధర్మసాధ్వసశంకితః

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోఁతియయిన; సః=ఆహనుమంతుఁడు; తదా=అప్పుడు; తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీలను, నిరీక్షమాణశ్చ = చూచుచున్నవాఁడై యే; ధర్మసాధ్వసశంకితః=ధర్మమువలనిభయంబునభయపడినవాఁడై; మహతీం=అధికమయిన; చింతాం=తలంపును; జగామ=పొందెను.

ఆహనుమంతుం,డప్పుడు, ఆవనితలంజూచి,యంత ధర్మలోపంబునకుగుఱించిభయపడి,యిట్లని,చింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరదారావరోధస్య ప్రసుప్తస్య నిరీక్షణమ్. ౩౭
ఇదం ఖలు మమాత్యర్థం ధర్మలోపం కరిష్యతి

టీక॥ఇదం=ఈ; ప్రసుప్తస్య=నిదురించిన; పరదారావరోధస్య=ఇతరుని భార్యలయిన యంతఃపురజనము యొక్క;నిరీక్షణం=చూచుట;మమ=నాకు; అత్యర్థం=మిక్కిలియును; ధర్మలోపం=ధర్మంబుదఱుఁగుటను ; కరిష్యతిఖలు=చేయఁగలదుగదా!

ఇట్లు, సుఖనిద్రఁజెంది, విచ్చలవిడిగాఁబరుండియున్న,పరస్త్రీలం, జూచుటవలన, నాకు మిక్కిలియధర్మలోపంబుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

నహి మే పరదారాణాం దృష్టి ర్విషయవర్తినీ. ౩౮
అయం చాత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః

టీక॥మే=నాయొక్క;దృష్టిః=చూచుట; పరదారాణాం=పరస్త్రీలయొక్క; విషయవర్తినీ=విషయమునందున్నది;నహి=కాదుగదా!అయం=ఈ; పరదారపరిగ్రహశ్చ=(ఇచ్చటదారశబ్దమునుపరిగ్రహశబ్దమునుసమానార్థకములుగావున, ఈరెంటిలోనొకటివ్యర్థమనిచెప్పవలయును; అందు,పరిగ్రహశబ్దము,"అయం"అనుదానితోనేకవచన స్వారస్యము నొందియున్నందున, దారశబ్దమువ్యర్థమని యేర్పడుచున్నది)పరస్త్రీజనమును; దృష్టః=చూడఁబడినది.

నేను,బరస్త్రీలంజూడవలయునని తలంపునం,జూడలేదు; అయితే, నేను సీతంజూడవలయుననిచూచుచు, నీపర

స్త్రీలనుం జూచితిని. అని, హనుమంతుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య ప్రాదు రభూ చ్చింతా పున రన్యా మనస్వినః. ౩౯
నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య కార్యనిశ్చయ దర్శినీ

టీక॥ మనస్వినః=మంచిమనసు గలవాఁడును; నిశ్చితైకాంతచిత్తస్య=నిశ్చయముగల యేకరూపమయిన మనసు గలవాఁడునగు; తస్య=ఆహనుమంతునకు; కార్యనిశ్చయదర్శినీ = యుక్తమయిన దానినిశ్చయమునుజూపునట్టి; పునః=ఇంకను; అన్యా = ఇతరమయిన; చింతా=తలంపు, ప్రాదురభూత్ = కలిగినది.

పరిశుద్ధ మయినదియునియతమును వేఱుపాటు లేనిదియునగు మనసుగల, యాహనుమంతునకు, సిద్ధాంతమును దెల్పుమఱియొక్క తలంపుగలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

కామం దృష్టా మయా సర్వా విశ్వస్తా రావణస్త్రియః. ౪౦
నహి మే మనసః కించి ద్వైకృత్య ముపపద్యతే

టీక॥ మయా=నాచేత; విశ్వస్తాః=నమ్మకముతోఁగూడియున్న ; రావణస్త్రియః=రావణునిభార్యలు; సర్వాః=అందఱును; కామం = చక్కఁగా; దృష్టాః=చూడఁబడినారు మే= నాయొక్క; మనసః=మనసునకు ; కించిత్=కొంచెమైనను; వైకృత్యం= వికారము; నోపపద్యతేహి=కలుగలేదుగదా!

ఇచ్చటికిఁ బురుషులుమఱియెవ్వరును రాలేరనునమ్మకంబునం జేసి విచ్చలవిడిగాలజ్జవిడిచిపరుండి నిదురించుచున్న రావణభార్యలనందఱను లెస్సగాఁ జూచినాను; అయినను నామనసున కెంతమాత్రము, వారలపైమన్మథవికారము లుగలుగలేదు; కావున, నాకేదోషంబును లేదు. అని, తాత్పర్యము.

మనోహి హేతు స్సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రవర్తనే. ౪౧
శుభాశుభా స్వవస్థాసు తచ్చ మే సువ్యవస్థితమ్

టీక॥ శుభాశుభాసు=మంగళకరములునుఅమంగళకరములునగు; అవస్థాసు=

స్థితులందు ; ఇంద్రియాణాం = ఇంద్రియములయొక్క; ప్రవర్తనే= ప్రవర్తించుటయందు; మనః = మనసు; హేతుహి = కారణముగదా! తచ్చ=ఆమనసును; మే=నాకు; సువ్యవస్థితం=మిక్కిలియుస్థిరమయినది!

ధర్మమునందుఁ గాని యధర్మమునందుఁగానియింద్రియములు ప్రవర్తించుటకు, మనసేకారణము ; మనసు,చలించినంగాని యవిప్రవర్తింపవు; నామనసు,ఆస్త్రీలమోహింపకస్థిరముగానున్నది. అని,తాత్పర్యము.

నాన్యత్రహి మయాశక్యా వైదేహీ పరిమార్గితుమ్. ౪౨
స్త్రియోహి స్త్రీషు దృశ్యంతే సదా సంపరిమార్గణే

టీక॥ వైదేహీ=సీత;అన్యత్ర=మఱియొకచోట;మయా = నాచేత;పరిమార్గితుం=వెదకుటకు;నశక్యాహి=కూడినదికాదుగదా ! సదా=ఎల్లప్పుడును;పరిమార్గణే= వెదకుటకాగా; స్త్రియః=స్త్రీలు;స్త్రీషు=స్త్రీలయందు;దృశ్యంతేహి= చూడఁబడుచున్నారుగదా!

ఎప్పుడును, వెదకినట్లయినస్త్రీలయందేస్త్రీలగపడుదురు;గాని , పురుషులయందగపడరు;కావున,ఈస్త్రీలనువిడిచి మఱియొకచోట, నేనుసీతనువెదకఁజాలను.అనితాత్పర్యము.

యస్య సత్వస్య యా యోని స్తస్యాం తత్పరిమార్గ్యతే. ౪౩
న శక్యా ప్రమదా నష్టా మృగీషు పరిమార్గితుమ్

టీక॥ యస్య=ఏ;సత్వస్య= జంతువునకు;యా=ఏది; యోనిః=జాతియో; తస్యాం=ఆజాతియందు ; తత్=ఆజంతువు;పరిమార్గ్యతే=వెదకఁబడుచున్నది.నష్టా=అగపడనట్టి; ప్రమదా=స్త్రీ; మృగీషు=లేళ్లయందు;పరిమార్గితుం=వెదకుటకు; శక్యాన=కూడనదికాదు.

ఏజంతువేజాతియందుఁ జేరియున్నదో,ఆజాతియందుఆజంతువును వెదకవలయును; అట్లుగావున,స్త్రీయగపడకపోవునేని, దానికి సజాతీయ లయినస్త్రీలయందే వెదకవలయును; గాని,లేళ్లయందెట్లు వెదకవచ్చును?
అని,తాత్పర్యము.

తదిదం మార్గితం తావ చ్ఛుద్ధేన మనసా మయా. ౪౪
రావణాంతఃపురం సర్వం దృశ్యతే న చ జానకీ

టీక॥ మయా=నాచేత; శుద్ధేన=దోషములేని; మనసా= మనసుచేత; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; రావణాంతఃపురం= రావణునియంతఃపురము; సర్వం=అంతయును; మార్గితం=వెదకఁబడినది;("తావత్" అనునదివాక్యాలంకారార్థము) జానకీచ= సీతమాత్రము,నదృశ్యతే= చూడఁబడలేదు.

నేను,బరిశుద్ధంబగుహృదయంబున, రావణుని యంతఃపురంబంతయుఁ గలయవెదకినాను;సీతంగాన లేనైతి. అని, హనుమంతుండు,చింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ వీర్యవాన్. ౪౫
అవేక్షమాణో హనుమా న్నైవాపశ్యత జానకీమ్

టీక॥వీర్యవాన్= అధికమయిన పరాక్రమముగల;హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; దేవగంధర్వకన్యాశ్చ=దేవకన్యలను గంధర్వకన్యలను; నాగకన్యాశ్చ=నాగకన్యకలను ; అవేక్షమాణః=చూచుచు;జానకీం=సీతను; నైవాపశ్యత(నైవాపశ్యత్)=చూడనేలేదు.

పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁడు, దేవకన్యలనుగంధర్వకన్యలను నాగకన్యలను జూచెను,గాని, సీతనుమాత్రముగానఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

తా మపశ్య న్కపి స్తత్ర పశ్యం శ్చాన్యా వరస్త్రియః. ౪౬
అపక్రమ్య తదా వీరః ప్రధ్యాతు ముపచక్రమే

టీక॥తదా=అప్పుడు; వీరః=పరాక్రమశాలియగు ; కపిః=హనుమంతుఁడు;తత్ర=అచ్చట;తాం=ఆసీతను ; అపశ్యన్= చూడనివాఁడై; అన్యాః=ఇతరలయిన;వర స్త్రియః= శ్రేష్ఠస్త్రీలను;పశ్యంశ్చ=చూచుచును;అపక్రమ్య=వెనుకకుఁదిరిగి; ప్రధ్యాతుం=ఆలోచించుటకు;ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

అప్పుడు, పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుండచ్చట,సీతంగానక , ఇతర

స్త్రీలంబూచి, యంత, వెనుకకుదిరిగి, ఇట్లనియాలోచింపనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స భూయస్తు పరం శ్రీమాన్ మారుతి ర్యత్న మాస్థితః. ౪౭
ఆపానభూమి ముత్సృజ్య త ద్విచేతుం ప్రచక్రమే

టీక॥శ్రీమాన్=అందఱికన్నధికుండయిన; సః=ఆ; మారుతిః=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుడు ; భూయస్తు=మఱలను; పరం=అధికమయిన; యత్నం=ప్రయత్నమును; ఆస్థితః=అవలంబించినవాడై, ఆపానభూమిం= పానభూమిని; ఉత్సృజ్య=విడిచి; తత్ = ఆ రావణునియంతఃపురమును; విచేతుం=వెదకుటకు; ప్రచక్రమే=ఆరంభించెను.

అందఱికన్నధికుండగు నాహనుమంతుడు, మఱలమహాయత్నంబున, నాపానభూమివిడిచి , రావణునియంతఃపురంబంతయు, వెదకనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ఏకాదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకాదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

స తస్య మధ్యే భవనస్య మారుతి
ర్లతాగృహాం శ్చిత్రగృహా న్నిశాగృహాన్
జగామ సీతాం ప్రతి దర్శనోత్సుకో
నచైవ తాం పశ్యతి చారుదర్శనామ్. ౧

టీక॥ సః=ఆ; మారుతిః=వాయుపుత్రుడుకైనహనుమంతుండు;సీతాంప్రతి=సీతనుగూర్చి;దర్శనోత్సుకః=చూచుటయందుత్సాహముగలవాడై; తస్య=ఆ; భవనే=రావణ గృహముయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; లతాగృహాన్ = తీఁగెలయిండ్లను; చిత్రగృహాన్ = చిత్తరువులతోఁగూడినయిండ్లను;నిశాగృహాన్= రాత్రులునివసింపఁదగినయిండ్లను; జగామ=పొందెను. చారుదర్శనాం= సుందరములయినకండ్లుగల; తాం= ఆసీతను; నైవపశ్యతి = చూడనేలేదు.

ఆహనుమంతుండు , సీతంజూడఁగోరి, ఆయింటనుండు , లతాగృహంబులనుచిత్రగృహంబులను రాత్రికాలంబులనివసించు గృహంబులనుం, గలయ వెదకియు, సుందరనేత్రంబులుగలయాసీతంగానఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయామాస తతో మహా కపిః
ప్రియా మపశ్య న్రఘునందనస్య తామ్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు; రఘునందనస్య =రామునియొక్క;ప్రియాం=ప్రియురాలైన;తాం= ఆసీతను;అపశ్యన్ = చూడనివాఁడై; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

అంతనాహనుమంతుండు , ఎంతవెదకినను,రాముని ప్రియభార్యయగు సీతయగపడకుండుటంజేసి,యిట్లని, యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము,

ధ్రువంహి సీతా మ్రియతే యథా న మే
విచిన్వతో దర్శన మేతి మైథిలీ. ౨
("మ్రియతే=ధవానమే" ఇతి, గోవిందరాజమతేపాఠాంతరం)

టీక॥యథా=ఎందువలన;మైథిలీ= సీత;విచిన్వతః=వెదకుచున్నట్టి; మే = నాయొక్క;దర్శనం= చూచుటను;నైతి=పొందదో ; తతః (అధ్యాహృతము)=అందువలన ; సీతా=సీత;ధ్రువం=నిశ్చయముగా;మ్రియతేహి=మృతినొందెనుగదా!

నేనెంత వెదకినను, అగపడకుండుట

వలన,నిశ్చయముగాసీతచచ్చియేయుండును. అని, తాత్పర్యము.

లేక, పాఠాంతరపక్షమందు ; సీతా=సీత;ధ్రువం=నిశ్చయముగా;మ్రియతేహి= చచ్చినదా? అథవా=లేనిచో;విచిన్వతః = వెదకుచున్నట్టి, మే=నాయొక్క;దర్శనం= చూచుటను;నైతి=పొందదా?

సీతనిజముగాఁజచ్చియుండునా? లేక, ఎచ్చటనోయొకగహనప్రదేశమునందుదాఁచఁబడినదై , నాకగపడకున్నదా? అని, తాత్పర్యము.

సా రాక్షసానాం ప్రవరేణ జానకీ
స్వశీలసంరక్షణతత్పరా సతీ
అనేన నూనం ప్రతిదుష్టకర్మణా
హతా భవే దార్య పథే పరే స్థితా. ౩

టీక॥ పరే = ఉత్కృష్టమయిన;ఆర్యపథే=సన్మార్గమునందు;స్థితా= ఉన్న; సా=ఆ,జానకీ=సీత;స్వశీలసంరక్షణతత్పరాసతీ = తనసదాచారముయొక్క-కాపాడుకొనుటయందాసక్తురాలగుచు;ప్రతిదుష్టకర్మణా=మిక్కిలియుచెడ్డవైనకార్యములుగలవాఁడును; రాక్షసానాం=రాక్షసులలో; ప్రవరేణ=శ్రేష్ఠుండునగు; అనేన = ఈరావణునిచేత;హతా = చంపఁబడినది;భవేత్ =అగును.నూనం=నిశ్చయము!

ఉత్కృష్టంబగు పాతివ్రత్యరూపసన్మార్గమునవలంబించియున్నసీత, తన్నురావణుండెంతనిర్బంధించినను దనపాతివ్రత్యమును విడువకుండుటంజేసి, ఈరావణుండు, అతిదుష్టకార్యంబులనైనను,ఎంతమాత్రముసరకుసేయక, సేయువాఁడు,కావున, సీతం జంపియుండును. అని, తాత్పర్యము.

విరూపరూపా వికృతా వివర్ణసో
మహాననా దీర్ఘ విరూపదర్శనాః
సమీక్ష్య సా రాక్షసరాజయోషితో
భయా ద్వినష్టా జనకేశ్వరాత్మజా. ౪

స ౧౨

టీక॥సా=ఆ; జనకేశ్వరాత్మజా=జనకమహారాజుకొమార్తెయగు సీత; విరూపరూపాః = వికృతములయిన యాకారములుగలవారలును ; వికృతాః=వికారముగలవారలును; వివర్ణసః=కాంతిలేనివారలును;మహాననాః=పెద్దనోరుగలవారలును,దీర్ఘవిరూపదర్శనాః=నిడుపయినవియువికృతములయినవియునగుకండ్లుగలవారలునగు, రాక్షసరాజయోషితః= రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణునియొక్క స్త్రీలను, దాసీజనములననుట;సమీక్ష్య=చూచి; భయాత్=భయమువలన;వినష్టా=మృతినొందినది.

జనకమహారాజు కొమార్తెయగు నాసీత, వికృతములయిన యాకారములును,వికృతవేషంబులునుగలిగి, యెంతమాత్రమునుకాంతిలేనివారలై, పెద్దనోరునునిడుపులయినవికృత నేత్రంబులును గలిగియుండు,రావణుని పనికత్తెలంజూచి,భయపడి,చచ్చియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

సీతా మదృష్ట్వా హ్యనవాప్య పౌరుషమ్
విహృత్యకాలం సహ వానరై శ్చిరమ్
నమే స్తి సుగ్రీవసమీపగా గతి
స్సుతీక్ష్ణదండో బలవాంశ్చ వానరః. ౫

టీక॥సీతాం=సీతను; అదృష్ట్వా=చూడక; పౌరుషం = పరాక్రమమును;అనవాప్య =పొందక; చిరం=అధికమయిన,కాలం=కాలమును;వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; విహృత్య=అటలాడి; మే=నాకు ; సుగ్రీవసమీపగా=సుగ్రీవునిసమీపమును బొందునట్టి; గతిః=మార్గము;నాస్తి=లేదు. వానరః=సుగ్రీవుఁడు; సుతీక్ష్ణదండః=మిక్కిలియుఁగ్రూరమయినశిక్షగలవాఁడు. బలవాంశ్చ=అధికమయినబలిమి గలవాఁడును.

సీతంజూడక, శత్రువులపైఁ బరాక్రమంబుచూపక,బహుకాలమువానరులతోనాటలాడి,యిప్పుడు సుగ్రీవునొద్దకుఁబోవుటకు,నాకేమియునుపాయములేదు;పోవుదునేని,యతండు , బలవంతుండునుఅత్యుగ్రూరముగాదండించువాఁడును,గావున,నాప్రాణంబులం గొనును.అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట మంతః పురం సర్వం దృష్టా రావణ యోషితః
న సీతా దృశ్యతే సాధ్వీ వృథా జాతో మమ శ్రమః. ౬

టీక॥ అంతఃపురం=అంతఃపురము; సర్వం=అంతయును; దృష్టం= చూడఁబడినది. రావణయోషితః = రావణుని భార్యలు; దృష్టాః = చూడఁబడినారు, సాధ్వీ=పతివ్రతయగు; సీతా=సీత, న దృశ్యతే=చూడఁబడఁలేదు మమ=నాయొక్క; శ్రమః=ప్రయాసము; వృథా=వ్యర్థము; జాతః=అయినది.

రావణునియంతఃపురం బంతయుఁగలయఁజూచితిని; రావణుని భార్యల నందఱనుం, జూచినాను; పతివ్రతయగు సీతను మాత్రముగానలేనైతి; నాప్రయాసము వ్యర్థమయినది.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మాం వానరా స్సర్వే గతం వక్ష్యంతి సంగతాః

టీక॥వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును, సంగతాః=చేరినవారలై; గతం=పోయిన; మాం=నన్నుఁగూర్చి; కిన్ను=ఏమి; వక్ష్యంతి=చెప్పుదురు?

సీతంజూడక, నేనచ్చటికిఁబోఁగా నే, నన్నుఁజూచి, యంగదాది వానరు లందఱునొకటిగాఁజేరి, యేమియడుగుదురు? అని, తాత్పర్యము.

గత్వా తత్ర త్వయా వీర కిం కృతం తద్వదస్వ నః. ౭

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగుహనుమంతుఁడా! త్వయా=నీచేత; తత్ర= ఆ లంకకు; గత్వా=పోయి; కిం=ఏమి; కృతం=చేయఁబడినది? తత్=దానిని; నః=మాకొఱకు; వదస్వ=చెప్పుము. ఇతివక్ష్యంతి(అధ్యాహృతము)=అని, చెప్పుదురు.

"హనుమంతుఁడా! నీవుచాలఁ బరాక్రమశాలివి, లంకకుఁబోయి యేమేమి చేసినావు; మాకది చెప్పుము". అని, నన్నడుగుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

అదృష్ట్వా కిం ప్రవక్ష్యామి తా మహం జనకాత్మజామ్

టీక॥అహం=నేను; తాం=ఆ; జనకాత్మజాం= జనకునికూఁతురైనసీతను;

అదృష్ట్వా=చూడక, కిం=ఏమిటిని; ప్రవక్ష్యామి=చెప్పఁగలను.

నేను, సీతం జూడక, యచ్చటికిఁబోయి, వారలట్లగుడుటకు, ఏమిబదులు చెప్పఁగలను?

అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువం ప్రాయ ముపైష్యంతి కాలస్య వ్యతివర్తనే. ౮

టీక॥ వానరాః(అధ్యాహృతము)= అంగదాదివానరులు; కాలస్య= నేనచ్చటికిఁబోవునట్టి కాలముయొక్క; వ్యతివర్తనే=అతిక్రమించుట కాఁగా; ధ్రువం=నిశ్చయముగా; ప్రాయం=మరణమును, ఉపైష్యంతి=పొందఁగలరు.

నేనువారలయొద్దకుఁబోకుండు నేని, నేను గాఁదగు కాలమువఱకుఁ గాచియుంచి, యాపైని, వారలందఱు, ఎట్లయినను, మరణంబునొందుదురు; ఇదినిజము.

అని, తాత్పర్యము.

కిం వా వక్ష్యంతి వృద్ధశ్చ జాంబవా నంగదశ్చ సః
గతం పారం సముద్రస్య వానరాశ్చ సమాగతః. ౯

టీక॥ వృద్ధః = ముదుసలియయిన; జాంబవాంశ్చ = జాంబవంతుండును; సః=ఆ; అంగదశ్చ=అంగదుండును; సమాగతాః = వచ్చియున్న; వానరాశ్చ=వానరులును; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; పారం= తుదనుపొందినట్టి; మాం(అధ్యాహృతము)=నన్నుఁగూర్చి; కిం=ఏమి; వక్ష్యంతివా=చెప్పదురో!

వృద్ధుండగుజాంబవంతుండు, నంగదుండును, మఱియునచ్చటికి, సీతనువెదకుటకై వచ్చియున్నయితరవానరులునుసముద్రంబుతుదనుబొందిన నన్నుఁజూచి, ఏమేమోనిందింపఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

అనిర్వేదః శ్రియో మూల మనిర్వేదః పరం సుఖమ్
అనిర్వేదో హి సతతం సర్వార్థేషు ప్రవర్తకః. ౧౦

టీక॥ అనిర్వేదః =విసువకుండుట; శ్రియః=సంపదకు; మూలం=కారణము;

అనిర్వేదః=విసువకుండుట; పరం= అధికమయిన;సుఖం = సుఖముగల్గించునది. అనిర్వేదః = విసువకుండుట; సతతం=ఎల్లప్పుడును;సర్వార్థేషు=సమస్తకార్యములందును;ప్రవర్తకో హి= ప్రవర్తింపఁజేయునదిగదా!

విసుగులేకుండట (ఉత్సాహము) వలన, సంపదగలుగును ; విసుగులేకుండుటవలననే, అధికమయినసుఖంబుగలుగును; విసుకులేకుండుటవలననే, పురుషుండు,ఏకార్యమునందైనను బ్రవర్తించును. అని, తాత్పర్యము.

కరోతి సఫలం జంతోః కర్మ యత్ తత్కరోతి సః

టీక॥ యత్=ఏ; కర్మ = కార్యమును;జంతుః (అధ్యాహృతము)=జనము ; కరోతి=చేయుచున్నదో ; జంతోః=జనముయొక్క;తత్ = ఆకార్యమును; సః=ఆవిసుగులేకుండుట; సఫలం= ఫలముతోగూడినదానిఁగా;కరోతి=చేయుచున్నది.

జనమేయేకార్యమును జేయుచున్నదో, ఆకార్యములనన్నిటిని, ఉత్సాహముసఫలములుగాఁ జేయుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాదనిర్వేదకృతం యత్నం చేష్టే హ ముత్తమమ్. ౧౧

టీక॥తస్మాత్= అందువలన ; అహం=నేను;ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన; అనిర్వేదకృతం = ఉత్సాహముచేఁజేయఁబడిన;యత్నం= ప్రయత్నమును; చేష్టే=చేసెదను.

అందువలన,నేనును , ఆయుత్సాహంబునవలంబించి , సీతనువెదకువిషయమైమఱల,నుత్తమంబయినప్రయత్నముఁజేసెదను. అని,తాత్పర్యము.

భూయస్తావ ద్విచేష్యామి దేశా న్రావణ పాలితాన్

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;రావణపాలితాన్= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన;దేశాన్= ప్రదేశములనుభూయః=మఱలను,("తావత్" అనునదివాక్యాలంకారార్థము) ; విచేష్యామి=వెదకెదను.

నేను, రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినలంకలోని ప్రదేశములనన్నింటెని, మఱల, వెదకెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపానశాలా విచితా స్తథా పుష్ప గృహాణిచ. ౧౨
చిత్రశాలాశ్చ విచితా భూయః క్రీడాగృహాణిచ
నిష్కుటాంతరరథ్యాశ్చ విమానానిచ సర్వశః. ౧౩

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;విచితాః= వెదకఁబడిన,ఆపానశాలాః=పానభూములను; తథా=అట్లు వెదకఁబడినయనుట ; పుష్పగృహాణిచ=పూలయిండ్లను; విచితాః=వెదకఁబడిన; చిత్రశాలాశ్చ = చిత్తరువులతోఁగూడినయిండ్లను ; విచితాని (అధ్యాహృతము) = వెదకఁబడిన; క్రీడాగృహాణిచ= క్రీడించుటకొఱకునిర్మింపఁబడినయిండ్లను; విచితాః (అధ్యాహృతము)=వెదకఁబడిన;నిష్కుటాంతరరథ్యాశ్చ = ఇంటితోఁటలనడుమనుండువీథులను ; విచితాని (అధ్యాహృతము)=వెదకఁబడిన ; విమానానిచ=విమానములను; సర్వశః=అన్నిటిని;భూయః=మఱల;విచేష్యామి (అధ్యాహృతము)=వెదకెదను.

పానభూములును,బూలుగప్పఁబడియుండుగృహంబులును , చిత్తరువులు వ్రాసియుండుగృహంబులును,క్రీడాగృహంబులును, ఇంటితోఁటలనడుమనుండువీథులును,విమానంబులును, ఇవన్నియు,నిదివఱకు వెదకఁబడినవే ; అయినను.మఱల వెదకెదను.అని,హనుమంతుండు,ఆలోచించెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య భూయోపి విచేతు ముపచక్రమే
భూమీగృహాం శ్చైత్యగృహాన్ గృహాతిగృహకానపి. ౧౪

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;ఇతి=ఇట్లు; సంచింత్య= ఆలోచించి;భూయోపి=మఱలను;భూమీగృహాన్= భూమిలోపలనిర్మింపఁబడినయిండ్లను;చైత్యగృహాన్ =నాలుగుమార్గములుకలయుదారులందుఁగట్టఁబడినమండపంబులను;గృహాతిగృహకానపి=ఇండ్లనతిక్రమించివిహారార్థము

గాఁగొంచెముదూరమునందు నిర్మిం పఁబడినయిండ్లను;విచేతుం = వెదకుట కు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

ఆహనుమంతుం,డిట్లాలోచించి, మఱల, నేలలోపలఁగట్టఁబడిన గృహంబులను,నాలుగుదారులుకలయు మార్గమునందునిర్మితములగు గృహంబులను గృహంబులకు కొంచెము దూరముగా విహారార్థమునిర్మితంబులగుగృహంబులను, వెదకనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పత న్నిపతంశ్చాపి తిష్ఠ న్గచ్ఛన్ పునః పునః
అపావృణ్వంశ్చ ద్వారాణి కవాటా న్యవఘాటయన్. ౧౫
ప్రవిశ న్నిష్పతంశ్చాపి ప్రపత న్నుత్పత న్నపి
సర్వ మప్యవ కాశం స విచచార మహాకపిః. ౧౬

టీక॥మహాకపిః= పెద్దకోఁతియగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు ; పునఃపునః= మాటిమాటికి;ఉత్పతన్ = పైకెగురుచు;నిపతంశ్చాపి = క్రిందికిఁ బడుచును;తిష్ఠన్=నిలుచుచు; గచ్ఛన్=పోవుచు;ద్వారాణి= వాకిళ్లను ; అపావృణ్వంశ్చ=తెఱచుచును;కవాటాని=తలుపులను; అవఘాటయన్ = పడఁద్రోయుచు;ప్రవిశన్=ప్రవేశించుచు ; నిష్పతంశ్చాపి=వెడలుచును; ప్రపతన్=క్రిందికిదిగుచు; ఉత్పతన్నపి= పైకెగురుచును;అవకాశం=ప్రదేశమును; సర్వమపి=అంతను;విచచార=తిరిగెను.

ఆహనుమంతుండు, మాటిమాటికి, ఉన్నతస్థలంబులపైకెకుఁచు,నంతఁగ్రిందికిదిగుచు, నిలిచిచూచుచు,నంతనవ్వలికిఁబోవుచు,వాకిళ్లంతెఱచుచుఁ, దలుపులంబడఁద్రోయుచు,గృహంబులలలోనికిం జొరుచు,బయలువెడలుచు , భూమిగృహంబులలోనికిం దిగుచు,అంతఁబైకివచ్చుచు,నిట్లు,అన్నిప్రదేశంబులను, సీతనువెదకుచు,సంచరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

చతురంగులమాత్రోపి నావకాశ స్స విద్యతే।
రావణాంతఃపురే తస్మిన్ యం కపి ర్న జగామసః. ౧౭

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; రావణాంతఃపురే = రావణుని యంతఃపురంబునందు; సః = ఆ; కపిః = హనుమంతుఁడు; యం = ఏప్రదేశమును; నజగామ = పొందలేదో; సః = అట్టి, చతురంగులమాత్రః = నాలుగంగులములంతటి; చేతేఁడనుట, అవకాశోపి = ప్రదేశమయినను, నవిద్యతే = లేదు.

రావణుని యంతఃపురంబున బెత్తెఁడుప్రదేశమయినను, హనుమంతుండు సంచరింపనిది, లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకారాంతరరథ్యాశ్చ వేదికాశ్చైత్య సంశ్రయాః
దీర్ఘికాః పుష్కరిణ్యశ్చ సర్వం తేనావలోకితమ్. ౧౮

టీక॥ ప్రాకారాంతరరథ్యాశ్చ = ప్రాకారముల నడుమనుండువీధులును; చైత్య సంశ్రయాః = రచ్చమ్రానులయందునికి గల; వేదికాః = తిన్నెలును; దీర్ఘికాః = నడబావులును; పుష్కరిణ్యశ్చ = కోనేటులును; సర్వం = అంతయును; తేన = ఆహనుమంతునిచేత; అవలోకితం = చూడఁబడినది.

హనుమంతుండు, ప్రాకారంబుల నడుమనుండువీధులును, రచ్చమ్రానులఁ జేరిన తిన్నెలను, నడబావులును, కోనేటులును, అన్నిటెనిం, జూచెను,

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షస్యో వివిధాకారా విరూపా వికృతాస్తథా
దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు సా జనకాత్మజా. ౧౯

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; హనుమతా = హనుమంతునిచేత; వివిధాకారాః = నానావిధములయిన యాకారములు గలవారును; విరూపాః = వికృతమయిన దేహముగలవారును; తథా = అట్లు; వికృతాః = వికారముగలవారలునగు; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; దృష్టాః = చూడఁబడినారు. సా = ఆ; జనకాత్మజాతు = జనకునికూఁతురయినసీతమాత్రము; న (దృష్టా) = చూడఁబడలేదు.

హనుమంతుం డచ్చట నానావిధంబులగునాకారములు వికృతరూపలయి

వికృతలయియుండు రాక్షసస్త్రీలంజూచెను, గాని, సీతంజూడఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రూపేణాఽప్రతిమా లోకే వరా విద్యాధరస్త్రియః
దృష్టా హనుమతా, తత్ర నతు రాఘవనందినీ. ౨౦

టీక। తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=హనుమంతుని చేత; లోకే=ప్రపంచమునందు; రూపేణ=సౌందర్యముచేత; అప్రతిమాః=సరిలేనివారలును; వరాః=శ్రేష్ఠలునుగు; విద్యాధరస్త్రియః=విద్యాధరస్త్రీలు; దృష్టాః=చూడఁబడినారు. రాఘవనందినీతు = రామునిసంతసింపఁజేయునట్టి సీతమాత్రము ; న (దృష్టా)=చూడఁబడదయ్యె.

హనుమంతుండచ్చట, సౌందర్యంబున, లోకమునందెచ్చటను, సరిలేక, వెలుఁగుచుండు, విద్యాధరస్త్రీలం, జూచెను, కాని, రామునిసంతోషింపఁజేయునట్టి సీతనుమాత్రము చూడలేఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

నాగకన్యా వరారోహాః పూర్ణచంద్రనిభాననాః
దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు సీతా సుమధ్యమా. ౨౧

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=హనుమంతుని చేత; వరారోహాః=గొప్పపిఱుదులుగలవారలును; పూర్ణచంద్రనిభాననాః=నిండుచంద్రునితో సాటియయిన ముఖముగలవారలునగు; నాగకన్యాః=నాగకన్యకలు; దృష్టాః= చూడఁబడినారు; సుమధ్యమా=సుందరమయిన నడుముగల; సీతాతు= సీతమాత్రము; న (దృష్టా)=చూడబడలేదు.

హనుమంతుండచ్చట, గొప్పపిఱుందులు గల్గి నిండుచందురునింబోలు ముఖంబుతో నొప్పుచుండు నాగకన్యకలం, జూచెను; కానిసుందరమగు నడుముగల సీతనుమాత్రముగానఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రమథ్య రాక్షసేంద్రేణ నాగకన్యా బలాద్ధృతాః

దృష్టా హనుమతా తత్ర న సా జనకనందినీ. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=హనుమంతునిచేత ; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడగురావణునిచేత; బలాత్=బలమువలన; ప్రమథ్య=బలాత్కరించి, హృతాః=తేఁబడిన; నాగకన్యాః=నాగకన్యకలు; దృష్టాః=చూడఁబడినారు. జనకనందినీ=జనకునికూఁతురయిన; సా=ఆసీత; న(దృష్టా)=చూఁడఁబడలేదు.

హనుమంతుండచ్చట, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు. బలంబునందెచ్చి కారాగృహంబుననుంచియున్న నాగకన్యకలంజూచెను; జనకునికూఁతురయిన సీతనుమాత్రము, చూడలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ముందుశ్లోకంబున, వివాహంబైన నాగకన్యలును, ఈ శ్లోకంబున బందీకృతలయిననాగకన్యలును, జెప్పఁబడుటంజేసి, పునరుక్తదోషంబులేదు.

సోఽపశ్యం స్తాం మహాబాహుః పశ్యం శ్చాన్యా వరస్త్రియః
విషసాద ముహు ర్ధీమాన్ హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౨౩

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును ; ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండును; మారుతాత్మజః=వాయుదేవుని కొడుకునగు; సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; తాం=ఆసీతను; అపశ్యన్=చూడనివాఁడై; అన్యాః=ఇతరలయిన; వరస్త్రియః=శ్రేష్ఠస్త్రీలను; పశ్యంశ్చ=చూచుచును; ముహుః=పలుమాఱు; విషసాద=దుఃఖించెను.

మహాబాహుండు బుద్ధిమంతుండు వాయువుదేవుని కుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, ఆసీతంగానక ఇతరస్త్రీలంజూచుచుఁ, బలుమాఱు దుఃఖంబునొందుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగం వానరేంద్రాణాం ప్లవనం సాగరస్య చ
వ్యర్థం వీక్ష్యా నిలసుత శ్చింతాం పునరుపాగమత్. ౨౪

టీక ॥ అనిలసుతః=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుండు ; వానరేంద్రా

ణాం= వానరశ్రేష్ఠులగు నంగదాదుల యొక్క; ఉద్యోగం= ప్రయత్నమును; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; ప్లవనంచ=దాటుటను; వ్యర్థం=ప్రయోజనములేనిదానిగా ; వీక్ష్య=చూచి; పునః=మఱల ; చింతాం=దుఃఖమును; ఉపాగమత్ =పొందెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు, వానరశ్రేష్ఠులగు నంగదాదులప్రయత్నమునుదాను సముద్రము దాటుటయు , వ్యర్థమయినదని తలంచి, మఱల, దుఃఖమునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్య విమానాచ్చ హనుమా న్మారుతాత్మజః
చింతా ముపజగామాథ శోకోపహతచేతనః. ౨౫

టీక॥మారుతాత్మజః = వాయువుకొడుకయిన;హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; విమానాత్ = పుష్పకవిమానంబు నందుండి; అవతీర్యచ = దిగియు; అథ=అటుపిమ్మట; శోకోపహతచేతనః=దుఃఖముచేతఁ గొట్టఁబడిన బుద్ధిగలవాఁడై;చింతాం = ఆలోచనమును; ఉపజగామ=పొందెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు , ఆపుష్పకవిమానంబునందుండి,దిగి,యతిదుఃఖంబునమునింగినబుద్ధిగలవాఁడై,యిట్లని,చింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ద్వాదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

త్రయోదశసర్గప్రారంభః.

విమానాత్తు సుసంక్రమ్య ప్రాకారం హరియూథపః
హనుమా న్వేగ వా నాసీ ద్వథా విద్యు ద్ఘనాంతరే ౧

టీక॥ వేగవాన్=వేగముగల; హరియూథపః= హనుమంతుండు; విమానాత్=విమానంబునందుండి; ప్రాకారం=ప్రహరిని; సుసంక్రమ్యతు=పోందినంతనే; ఘనాంతరే= మేఘముయొక్క నడుమునందు; విద్యుద్యథా=మెఱుపువలె, ఆసీత్=ఉండెను.

వేగవంతుండగు నాహనుమంతుండు, పుష్పకవిమానంబునందుండి, ప్రాకారంబునకు లంఘించి, యింద్రనీలమయంబగునాప్రాకారంబునందు, మేఘంబునడుమ మెఱపుంబోలె, మెఱయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సం పరి క్రమ్య హనుమా న్రావణస్య నివేశనాత్
అదృష్ట్వా జానకీం సీతా మబ్రవీ ద్వచనం కపిః. ౨

టీక ॥ కపిః=కోఁతియగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; రావణస్య=రావణునియొక్క; నివేశనాత్=అంతఃపురమునందుండి; సంపరిక్రమ్య= ప్రాకారమునకువచ్చి; జానకీం = జనకుని కూఁతురయిన, సీతాం=సీతను; అదృష్ట్వా=చూడక, వచనం=మాటను, అబ్రవీత్=పలికెను, తనలోఁదాను జెప్పకొనెననుట.

హనుమంతుం, డట్లు, రావణునియంతఃపురంబునందుండి, ప్రాకారంబునకు వచ్చి, జనకమహారాజు కూఁతురయిన సీతంగానసందున, దనలోఁదాను, ఇట్లని, చెప్పకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

భూయిష్ఠం లోళితా లంకా రామస్య చరతా ప్రియమ్
నహి పశ్యామి వైదేహీం సీతాం సర్వాంగశోభనామ్. ౩

టీక॥ రామస్య=రామునకు; ప్రియం= ఇష్టమును; చరతా = చేయునట్టి;

మయా(అధ్యాహృతము)=నాచేత,లంకా=లంకాపట్టణము; భూయిష్ఠం=మిక్కిలియునధికముగా; లోళితా= కలఁచఁ బడినది. సర్వాంగశోభనాం = సమస్తములయిన యవయవములనుమంగళకరియయిన; వైదేహీం = విదేహదేశమునందుఁబుట్టిన;సీతాం= సీతను; నపశ్యామిహి=చూడలేనై తిఁగదా!

నేను రామునకుఁ బ్రియంబాచరింపవలయునని, లంకయంతయుఁ, బెక్కుమాఱులు వెదకినాను; అయినను, సర్వాంగ సుందరియగు సీత నాకగపడలేదు. అని,తాత్పర్యము.

పల్వలాని తటాకాని సరాంసి సరితస్తథా
నద్యోనూపవనాంతాశ్చ దుర్గాశ్చ ధరణీ ధరాః. ౪
లోళితా వసుధా సర్వా నతు పశ్యామి జానకీమ్

టీక॥ పల్వలాని= నీళ్లుగలచిన్నపల్లములును; తటాకాని=చెఱువులును ; సరాంసి=కొలఁకులును;తథా=అట్లు; సరితః=చిన్ననదులును; నద్యః=పెద్దనదులును;అనూపవనాంతాశ్చ=నీళ్లతోఁగూడిన యరణ్యప్రదేశములును ; దుర్గాః= పోవనశక్యములయిన;ధరణీధరాశ్చ=పర్వతములును;లోళితాః (అధ్యాహృతము) =కలఁచఁబడినవి. వసుధా = భూమి; సర్వా = అంతయు;లోళితా= కలఁచఁబడినది. జానకీం=సీతను; నతుపశ్యామి = చూడనేలేదు.

నేను, బల్వలంబులును జెఱువులును గొలంకులును తుచ్ఛనదులును మహానదులునుజలప్రాయములగు నరణ్యప్రదేశములు,నంతయుఁ గలయంబడి , వెదకితిని;ఇకపుడిభూమియంతయుఁ దిరిగి వెదకినను,సీతయగపడనేలేదు.

అని,తాత్పర్యము.

ఇహ సంపాతినా సీతా రావణస్య నివేశనే. ౫
ఆఖ్యాతా గృధ్రరాజేన నచ పశ్యామి తామహమ్

టీక॥ గృధ్రరాజేన = గద్దలకుఁబ్రభువైన; సంపాతినా= సంపాతిచేత; ఇహ=ఈ;రావణస్య= రావణునియొక్క;నివేశనే = ఇంటియందు,సీతా=

సీత; ఆఖ్యాతా = చెప్పఁబడినది. అహంచ=నేనుమాత్రము; తాం=ఆసీతను; నపశ్యామి=చూడలేదు.

గృధ్రరాజుండగు, సంపాతి,యిచ్చటరావణునింట సీతయున్నదని, చెప్పినాఁడు; నేనెంత వెదకినను, నాకిచ్చట,సీతయగపడలేదు.

అని,తాత్పర్యము

కిన్ను సీతాథ వైదేహీ మైథిలీ జనకాత్మజా. ౬
ఉపతిష్ఠేత వివశా రావణం దుష్ట చారిణమ్

టీక॥ వైదేహీ=విదేహ దేశమునందుఁబుట్టినదియు;మైథిలీ=మిథిలా నగరమునందుఁబుట్టినదియు; జనకాత్మజా=జనకునికూఁతురునగు; సీతా= అయోనిజయగుసీతయును;వివశా=స్వాధీనత తప్పినదై;దుష్టచారిణం=చెడ్డకార్యములంజేయునట్టి;రావణం=రావణుని; ఉపతిష్ఠేతకిన్ను=స్నేహితునిఁగాఁ బొందునా!

ధార్మికులుండునట్టి విదేహ దేశంబునందు,అందును,బహుసత్పురుషులునివసించు మిథిలానగరంబునఁబుట్టి, "కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః" (జనకుండు మున్నగువారలు కర్మముచేత నేసిద్ధినిబొందినారు) అనికర్మరుండని ప్రసిద్ధుఁడగుజనకుని కూఁతురయిన, యయోనిజయగు సీతయునుగూడ,తనయాచారముతప్పి దుష్టుఁడైనరావణునితో స్నేహముసేయునా ? ఎంతమాత్రముసేయదు!

అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్ర ముత్పతతో మన్యే సీతా మాదాయ రక్షసః. ౭
బిభ్యతో రామబాణానా మంతరా పతితా భవేత్

టీక॥ సీతాం=సీతను; ఆదాయ=తీసికొని; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఉత్పతతః=ఎగురుచున్న;రక్షసః= రాక్షసుఁడగురావణుఁడు;రామబాణానాం=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) రామునిబాణములవలన;బిభ్యతః=భయము పడుచుండఁగా;సా (అధ్యాహృతము)= ఆసీత; అంతరా=నడుమను;పతితా=పడినది; భవేత్=అగును;మన్యే=తలఁచెదను.

ఆరావణుండుసీతందీసికొనియతివే

గంబుగానెగురుచున్నప్పుడు, రామబాణంబులనుదలంచుకొనిభయంబునొందివిహ్వాలుండుకాఁగా,నప్పుడు,సీత, క్రిందంబడియుండును,గాఁబోలు.

అని, తాత్పర్యము,

అథవా హ్రియమాణాయాః పథి సిద్ధ నిషేవితే. ౮
మన్యే పతిత మార్యాయా హృదయం ప్రేక్ష్య సాగరమ్

టీక॥అథవా=అటుగానిచో; సిద్ధనిషేవితే=సిద్ధులచే సేవింపఁబడిన ; పథి= ఆకాశమార్గమునందు; ఆర్యాయాః=పూజ్యురాలగు సీతయొక్క ; హృదయం==గుండె(లక్షణచే) దేహమనుట;సాగరం=సముద్రమును ; ప్రేక్ష్య=చూచి; పతితం=పడినది.మన్యే=తలఁచెదను!

అటుగాదేని, యాకాశమార్గమునందు,రావణుండుసీతంగొనిపోవుచుండఁగా,సీతసముద్రమునుజూచి,భయపడి,విహ్వాలయై, సముద్రంబునంబడినదికాఁబోలు.

అని, తాత్పర్యము.

రావణ స్యోరువేగేన భుజాభ్యాం పీడితేనచ. ౯
తయా మన్యే విశాలాక్ష్యా త్యక్తం జీవిత మార్యయా

టీక॥ రావణస్య= రావణునియొక్క;ఊరువేగేన = తొడలవేగముచేతను;భుజాభ్యాం=బాహువులచేత; పీడితేనచ =అదుముటచేతను; విశాలాక్ష్యా=వెడలుపయినకండ్లుగలదియు;ఆర్యయా=పూజ్యురాలునగు; తయా=ఆసీతచేత; జీవితం= ప్రాణము; త్యక్తం=విడువఁబడినది. మన్యే=తలఁచెదను!

క్రిందఁబడు ననుభయంబున, రావణుండుసీతనుభుజంబుల గట్టిగాఁ బట్టుకొనిపోవుచుండఁగా, పెద్దకండ్లుగలదియుఁబూజ్యురాలునగుసీత, నతనితొడలవేగమునకును, భుజంబులనదుముటకును,నలఁగిచచ్చియుండును గాఁబోలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉప ర్యుపరి వా నూనం సాగరం క్రమత స్తదా. ౧౦

వివేష్టమానా పతితా సముద్రే జనకాత్మజా

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; తస్య(అ - ప్యహృతము)= ఆరావణుండు; సాగరం=(షష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ) సము యొక్క,ఉపర్యుపరి= దగ్గిఱగా ము; క్రమతః=పోవుచుండఁగా; జనకాత్మజా=జనకుని కూఁతురయినసీత;వివేష్టమానా= చుట్టుకొన్నదై; సముద్రే=సముద్రమునందు;పతితావా= పడినదోయేమో!నూనం=నిశ్చయము.

రావణుండుసముద్రమునకు సమీపమయినయాకాశమార్గమునఁ బోవుచుండునపుడు,సీత,చుట్టుకొని వ్రేలుకాడుచు, సముద్రంబునంబడినది, కాఁబోలు. అని, తాత్పర్యము.

అహో క్షుద్రేణ చానేన రక్షంతీ శీల మాత్మనః. ౧౧
అబంధు ర్భక్షితా సీతా రావణేన తపస్వినీ

టీక॥అహో=అయ్యో!క్షుద్రేణ= దుష్టుఁడయిన;అనేన=ఈ; రావణేన= రావణునిచేత; ఆత్మనః=తనయొక్క, శీలం=సదాచారమును;రక్షంతీ = కాపాడుచున్నదియును; అబంధుః=బంధువులులేనిదియును; తపస్వినీ=కరుణింపఁదగినదియునగు; సీతా=సీత; భక్షితావా=తినఁబడినదోయేమో!

అయ్యో!దుష్టుండగునీరావణుండెంతనిర్బంధించినను, దనపాతివ్రత్యమును విడువకుండుటవలన,నతండు,కోపించి, సమీపంబునబంధువులులేనిదియుశోచనీయయునగుసీతను,భక్షించెనేమో!

అని, తాత్పర్యము.

అథవా రాక్షసేంద్రస్య పత్నీభి రసితేక్షణా. ౧౨
అదుష్టా దుష్ట భావాభి ర్భక్షితా సా భవిష్యతి

టీక॥అథవా=అటుగానిచో; దుష్టభావాభిః=చెడుగుహృదయముగల; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణునియొక్క; పత్నీభిః= భార్యల చేత;అదుష్టా=చెడ్డదిగానిదియును; అసితేక్షణా= నల్లనికండ్లుగలదియునగు; సా=ఆసీత;భక్షితా=తినఁబడినది; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

అటుగాఁడేని, చెడుగు హృదయముగల రావణభార్యలు, దుష్టురాలుగానిదియును నల్లనికండ్లుగలదియునగు నాసీతను, భక్షించియుందురేమో!

అని, తాత్పర్యము.

సంపూర్ణచంద్ర ప్రతిమం పద్మపత్ర నిభేక్షణమ్. ౧౩
రామస్య ధ్యాయతీ వక్త్రం పంచత్వం కృపణా గతా

టీక॥ కృపణా=కరుణింపఁదగినసీత; సంపూర్ణచంద్రప్రతిమం= నిండుచంద్రునితోఁబోల్కిగలదియును; పద్మపత్రనిభేక్షణం= తామరపూఱేకులతో సాటియయినకండ్లుగలదియునగు; రామస్య=రామునియొక్క; వక్త్రం=ముఖమును; ధ్యాయతీ= తలంచుకొనుచున్నదై; పంచత్వం=మరణమును; గతా=పొందినదేమో!

కరుణింపఁదగినసీత, నిండుచంద్రుండుంబోలెసుందరంబై తామర పూఱేకులంబోలుకండ్లుగల్గియొప్పుచుండు, రామునిముఖంబునుధ్యానించుచు, విరహబాధంజేసి, ప్రాణంబులువిడిచెనేమో!

అని, తాత్పర్యము.

హా రామ లక్ష్మణేత్యేవం హాయోధ్యే చేతి మైథిలీ. ౧౪
విలప్య బహు వైదేహీ న్యస్త దేహా భవిష్యతి

టీక॥ వైదేహీ=విదేహదేశమునందుఁబుట్టినదియును; మైథిలీ=మిథిలానగరమునందుఁబుట్టినదియునగుసీత; "హా రామ= అయ్యోరామా! లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా!" ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; హాయోధ్యా=అయ్యోఅయోధ్యా! ఇతిచ=అనియును; బహు = అధికముగా; విలప్య=ఏడ్చి; న్యస్తదేహా=విడువఁబడినదేహముగలది; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

సీత, "అయ్యోరామా! లక్ష్మణా!" అనియును, "అయ్యోఅయోధ్యానగరమా!" అనియును, బెక్కుమాఱులు విలపించి, దేహంబువిడిచి యుండనుగాఁబోలు. అని, తాత్పర్యము.

అథవా నిహితా మన్యే రావణస్య నివేశనే. ౧౫
నూనం లాలప్యతే సీతా పంజరస్థేవ శారికా

టీక॥ అథవా = అటుగానిచో ; సీతా=సీత; రావణస్య = రావణునియొక్క ; నివేశనే= ఇంటియందు ; నిహితా=ఉంచఁబడినదై ; పంజరస్థా=పంజరముననుండు ; శారికేవ=గోరువంకయుంబోలె; లాలప్యతే=పలుమాఱు, ఏడ్చుచున్నది. మన్యే=తలంచెను; నూనం=నిశ్చయము!

అటుగాదేని, సీత రావణునింటరహస్యప్రదేశంబున నెచ్చటనో దాచఁబడి, పంజరంబున నుంచఁబడిన గోరువంకయుంబోలె , సుస్వరంబునఁ, బలుమాఱు, ఏడ్చుచుండును గాఁబోలు.

అని, తాత్పర్యము.

జనకస్య సుతా సీతా రామపత్నీ సుమధ్యమా. ౧౬
కథ ముత్పల పత్రాక్షీ రావణస్య వశం వ్రజేత్

టీక ॥ జనకస్య= జనకునియొక్క; సుతా= కొమార్తెయును ; రామపత్నీ = రామునిభార్యయును ; సుమధ్యమా = సుందరమయిన నడుముగలదియును; ఉత్పలపత్రాక్షీ= కలువలఱేకులవంటి కండ్లుగలదియునగు;సీతా = సీత; కథం=ఎట్లు; రావణస్య= రావణునియొక్క! వశం=లోఁకువను ; వ్రజేత్ =పొందును?

అయోనిజయైపుట్టి,సీతయని వినుతివహించి, పరమధార్మికుఁడగుజనకునకుఁగొమార్తెయయి,త్రైలోక్యసుందరుండును త్రైలోక్య శూరుండును సకలసద్గుణ సంపన్నుండును త్రైలోక్యంబునసరిలేనివాఁడునగు రామునిబెండ్లియయి,సీత, రావణుండెంత నిర్బంధించినను,రావణునకులోఁబడునా!ఎంతమాత్రములోఁబడదు!

అని,తాత్పర్యము.

వినష్టా వా ప్రణష్టా వా మృతా వా జనకాత్మజా. ౧౭
రామస్య ప్రియ భార్యస్య న నివేదయితుం క్షమమ్

టీక॥ జనకాత్మజా= జనకుని కూఁతురయినసీత; వినష్టావా=దాఁచఁబడియుండుటచే నగపడకున్నదో! ప్రణష్టావా=సముద్రమునందుఁబడుట మొదలగువానిచేఁజచ్చినదో, మృతావా = రామవిరహంబు సహింపఁజాలక తానెచచ్చినదో! ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని; ప్రియభార్యస్య=ఇష్టయయినభార్యగల; రామస్య= రామునకు; నివేదయితుం= తెల్పుటకు,నక్షమం= తగినది గాదు.

రాముండు, భార్యయందతి ప్రేమముగలవాఁడుగావున, "సీత, రహస్యప్రదేశమునందు నెవరికి నగపడనట్లు దాఁచఁబడినదో. సముద్రమునందుఁ బడుటవలననో యింకఁ కేనివలననో చచ్చినదో, లేక, భర్తృఁ విరహంబు సహింపంజాలక తానెమృతినొందినదో, యేమో!నాకగపడలేదు" అని;యతనికిఁజెప్పరాదు. అని, తాత్పర్యము.

నివేద్యమానే దోష స్స్యా ద్దోషస్స్యా దనివేదనే. ౧౮
కథన్నుఖలు కర్తవ్యం విషమం ప్రతిభాతి మే

టీక॥ నివేద్యమానే = చెప్పఁబడఁగా;దోషః=దోషము; స్యాత్= అగును; అనివేదనే= చెప్పటలేకపోగా; దోషః=దోషము ; స్యాత్= అగును; కథన్నుఖలు = ఎట్లు; కర్తవ్యం=చేయంబడవలసినది? మే=నాకు;విషమం= పరస్పర విరుద్ధముగా ; ప్రతిభాతి= తోఁచుచున్నది.

సీతయగపడలేదని చెప్పుదునేని, రాముండు ప్రాణంబులువిడుచును ; అప్పుడునుదోషమున్నది; చెప్పకుందునేని , స్వామివంచనదోషంబుగలుగను; ఏమి చేయవలయును? నాకు రెండును ఒకటికొకటి విరుద్ధముగానగపడుచున్నది,అనియాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్నేవం గతే కార్యే ప్రాప్తకాలం క్షమంచ కిమ్. ౧౯
భవేదితి మతం భూయో హనుమా న్ప్రవిచారయత్

టీక॥ హనుమాన్= హనుమంతుఁడు "అస్మిన్=ఈ;కార్యే=పని;ఏవంగతే=ఇట్లుకాఁగా; ప్రాప్తకాలం=పొందఁబడినకాలముగలదియు, ఈకాలము

నఁజేయఁవలసినదియుననుట; క్షమం= సమర్థమయినదియును; కిం=ఏది ; భవేత్=అగును?" ఇతి=అనెడు, మతం= పక్షమును; భూయః=మఱల, ప్రవిచారయత్ (ప్రవ్యచారయత్)= ఆలోచించెను.

ఇట్లు "కార్యము వ్యర్థమయిన వెనుక , నిప్పుడు చేయవలసినదేమి? ఏమియుపాయము." అనియీవిషయమును గుఱించి హనుమంతుఁడు, మఱల; నాలోచించెను. అని తాత్పర్యము.

యది సీతా మదృష్ట్వాహం వానరేంద్ర పురీ మితః. ౨౦
గమిష్యామి తతః కో మే పురుషార్థో భవిష్యతి

టీక॥ అహం=నేను; సీతాం = సీతను, అదృష్ట్వా=చూడక, ఇతః= ఇటనుండ; వానరేంద్రపురీం=వానరులకుఁ బ్రభువైన సుగ్రీవుని పట్టణమగు కిష్కింధను; గమిష్యామి యది=పొందుదు నేని; తతః= అంత; మే=నాకు, కః=ఏ; పురుషార్థః= పురుషప్రయోజనము; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నేను సీతంజూడక యిచ్చటనుండి కిష్కింధకుఁబోవుదునేని, యటుపిమ్మట నాకేమిపురుషార్థము గలుగును? అధోగతియే గలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

మమేదం లంఘనం వ్యర్థం సాగరస్య భవిష్యతి. ౨౧
ప్రవేశ శ్చైవ లంకాయా రాక్షసానాంచ దర్శనమ్

టీక॥ మమ=నాయొక్క ; ఇదం= ఈ; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; లంఘనం=దాఁటుట, వ్యర్థం=ప్రయోజనములేనిది; భవిష్యతి=కాఁగలదు. లంకాయాః=లంకయొక్క; ప్రవేశశ్చైవ= చొరుటయును; వ్యర్థః భవిష్యతి (అధ్యాహృతము) = ప్రయోజనములేనిది కాఁగలదు. రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; దర్శనంచ = చూచుటయును; వ్యర్థంభవిష్యతి=ప్రయోజనము లేనిది కాఁగలదు.

నేనిప్పుడు సముద్రము దాఁటుట లంకం బ్రవేశించుట రాక్షసులంజూచుట, యివన్నియు వ్యర్థములగును. అని తాత్పర్యము.

కింమాంవక్ష్యతి సుగ్రీవో హరయో వాసమాగతాః. ౨౨
కిష్కింధాం సమనుప్రాప్తం తౌ వా దశరథాత్మజౌ

టీక॥కిష్కింధాం=కిష్కింధను; సమనుప్రాప్తం=పొందిన;మాం=నన్నుఁగూర్చి;సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; కిం=ఏమి;వక్ష్యతి=చెప్పఁగలఁడో; హరయో వా=వానరులుగాని; సమాగతాః=చేరినవారలై; కింవక్ష్యంతి=(అధ్యాహృతము)ఏమిచెప్పఁగలరు;తౌ=ఆ ; దశరథాత్మజౌవా=దశరథుని కొడుకులయినరామలక్ష్మణులుగాని; కింవక్ష్యతః=(అధ్యాహృతము)ఏమిచెప్పఁగలరో॥

నేను, సీతంబూడక కిష్కింధకుఁ, బోఁగా నే,నన్నుఁబూచి సుగ్రీవుండేమి చెప్పునో!వానరులందఱుఁజేరి నన్నేమనుదురో! ఆరామలక్ష్మణులు నన్నేమి చెప్పుదురో॥వారలందఱు నన్నుఁజూచి యేమేమో దూషింపఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

గత్వాతు యది కాకుత్థ్సం వక్ష్యామి పర మప్రియమ్. ౨౩
న దృష్టేతి మయా సీతా త త స్త్యక్ష్యతి జీవితమ్

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;గత్వా=పోయి;కాకుత్థ్సం = రామునిగూర్చి;“మయా= నాచేత ; సీతా=సీత;నదృష్టా= చూడఁబడలేదు” ఇతి=అనెడు;పరం=మిక్కిలియును; అప్రియం=అనిష్టమయినమాట; యదితు వక్ష్యామి=చెప్పుదునేని;తతః=అంతట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు;జీవితం=ప్రాణమును; త్యక్ష్యతి=విడువఁగలవాఁడు.

నేనచ్చటికిఁబోయి, రామునింజూచి,“నేనుసీతంజూడలేదు ” అనునీయప్రియవార్తంజెప్పుదునేని, అంతనతండుప్రాణంబులవిడుచును.

అని, తాత్పర్యము.

పరుషం దారుణం క్రూరం తీక్ష్ణ మింద్రియతాపనమ్. ౨౪
సీతా నిమిత్తం దుర్వాక్యం శ్రుత్వా సన భవిష్యతి

టీక॥ పరుషం = చెవులకుఁ గఠోర మయినదియును ; దారు

ణం = భయంకరం బయి నదియు ను ; క్రూరం = ఉగ్రమయినదియు ను ; తీక్ష్ణం = సహింపఁ గూడనది యును; ఇంద్రియతాపనం=ఇంద్రియం బులఁదపింపఁజేయునదియునగు; సీతా నిమిత్తం=సీతావిషయకమగు,సీతనుగు ఱించినయనుట ; దుర్వాక్యం = చెడ్డ మాటను; శ్రుత్వా=విని ; సః= ఆరా ముడు; నభవిష్యతి=ఉండఁడు.

రాముండు, కఠినకఠోరంబును భయంకరంబునుగ్రూరంబును సహింపఁ గూడనిదియు నింద్రియంబులకుఁదాపం బుగల్గించునదియునగు, సీతనుగుఱించి న చెడుగుమాటనువిని, బ్రతికియుండనే రఁడు. అనితాత్పర్యము.

తంతు కృచ్ఛ్రగతం దృష్ట్వా పంచత్వగతమానసమ్. ౨౫
భృశానురక్తో మేధావీ నభవిష్యతి లక్ష్మణః

టీక॥ భృశానురక్తః= మిక్కిలియు స్నేహముగలవాఁడును; మేధావీ=బు ద్ధిశాలియునగు;లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁ డు;కృచ్ఛ్రగతం= కష్టమునొందినవాఁ డును;పంచత్వగతమానసం = మరణం బునొందినమనసుగలవాఁడును , మర ణమునందు నిశ్చయించినమనసుగలవాఁ డుననుట; తం=ఆరాముని= దృష్ట్వా తు=చూచినంతనే;నభవిష్యతి=ఉండఁ జాలఁడు.

ఆరాముండు కష్టమునొంది మరణం బునొంద నిశ్చయించి యుండుటంజూ డఁగానే , రామునందతిస్నేహముగల వాఁడును మేధావియునగులక్ష్మణుండు ను బ్రాణంబులువిడుచును.

అని,తాత్పర్యము.

వినష్టౌ భ్రాతరౌ శ్రుత్వా భరతోపి మరిష్యతి. ౨౬

టీక॥భరతోపి= భరతుఁడును;భ్రాత రౌ=తోఁబుట్టువులను; వినష్టౌ= మృతి నొందినవారలనుగా;శ్రుత్వా=విని; మ రిష్యతి=చావఁగలఁడు.

రాముండునులక్ష్మణుండునుంజచ్చు టనువిని, భరతుండును, జావగలఁడు.

అని,తాత్పర్యము.

భరతంచ మృతం దృష్ట్వా శత్రుఘ్నో న భవిష్యతి

టీక॥ శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుఁడు; మృతం=చచ్చిన; భరతంచ = భరతుని; దృష్ట్వా=చూచి; నభవిష్యతి= ఉండఁడు.

భరతుండును జచ్చుటంజూచి శత్రుఘ్నుండును బ్రాణంబులువిడువం గలండు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రాన్మృతాన్ సమీక్ష్యాథ నభవిష్యంతి మాతరః. ౨౭
కౌసల్యాచ సుమిత్రాచ కైకేయీ చ న సంశయః

టీక॥మృతాన్=చచ్చిన,పుత్రాన్= కొడుకులను;సమీక్ష్య=చూచి; అథ=అటుపిమ్మట; మాతరః=తల్లులు ; కౌసల్యాచ= కౌసల్యయును;సుమిత్రాచ= సుమిత్రయును; కైకేయీచ=కైకేయియును; నభవిష్యంతి= ఉండరు; సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

కొడుకులందఱునుజచ్చుటంజూచి, తల్లులయిన కౌసల్యయు సుమిత్రయుఁ గైకేయియుఁ బ్రాణంబుల విడువంగలరు; సందియములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

కృతజ్ఞ స్సత్యసంధశ్చ సుగ్రీవః ప్లవగాధిపః. ౨౮
రామం తథా గతం దృష్ట్వా తత స్త్యక్ష్యతి జీవితమ్

టీక॥ కృతజ్ఞః= ఇతరులచేఁజేయఁబడిన యుపకారముకొంచెమైనను దానినెచ్చుగానెఱుంగువాఁడును ; సత్యసంధశ్చ = దబ్బఱకానిప్రతిజ్ఞ గలవాఁడును; ప్లవగాధిపః= కోఁతులకుఁబ్రభువైన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; తథా=అట్లు; గతం=మృతినొందిన ; రామం=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; తతః=అంత ; జీవితం=ప్రాణమును; త్యక్ష్యతి=విడువఁగలఁడు.

రాముఁడుమృతినొందఁగానే , సుగ్రీవుండు, దానింజూచి, కృతజ్ఞుండును సత్యప్రతిజ్ఞుండును, గావునఁదనకు రాముండు చేసిన యుపకారమును దలంచుకొనుచుఁ, దాను రామునకు "సీతనుదెచ్చియిచ్చెద" నని గావించినప్రతినయు బద్ధంబగుటనుగుఱించి దుఃఖించుచుఁ , బ్రాణంబులువిడువంగలఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

దుర్మనా వ్యథితా దీనా నిరానందా తపస్వినీ. ౨౯
పీడితా భర్తృజ శోకేన రుమా త్యక్ష్యతి జీవితమ్

టీక॥ భర్తృజశోకేన=పెనిమిటిని గురించిన దుఃఖముచేత; పీడితా=పీడింపఁబడినదియు; దుర్మనాః=దుఃఖముగల మనసుగలదియు; వ్యథితా= బాధింపఁబడినదియు, దీనా=గర్వముడిగినదియు, నిరానందా=సంతోషములేనిదియు; తపస్వినీ= కరుణింపఁదగినదియునగు; రుమా=సుగ్రీవుని భార్యయగురుమ; జీవితం=ప్రాణమును; త్యక్ష్యతి=విడువఁగలదు.

పెనిమిటిచనిపోవుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖంబునంబీడింపఁబడి దుఃఖించుచుఁ దర్పంబుడిగి, సంతోషంబులేక, సుగ్రీవుని భార్యయగు రుమయును, ప్రాణంబులు విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

వాలిజేనతు దుఃఖేన పీడితా శోక కర్శితా. ౩౦
పంచత్వంచ గతే రాజ్ఞి తారాపి నభవిష్యతి

టీక॥ వాలిజేన=వాలివలనఁ గలిగిన; దుఃఖేనతు=దుఃఖముచేతనే; పీడితా=బాధింపఁబడినదియు; శోకకర్శితా=దుఃఖముచేసన్నగిల్లునట్లుచేయఁబడినదియునగు; తారాపి=తారయును; రాజ్ఞిచ=రాజయినసుగ్రీవుఁడును; పంచత్వం=మరణమును; గతే=పొందఁగా; నభవిష్యతి=ఉండదు.

వాలిచచ్చినందువలననె బహుదుఃఖంబునొంది, కృశించియుండు, తారయు, సుగ్రీవుండును జచ్చెనేని, దుఃఖంబుపట్టఁజాలక, ప్రాణంబులు విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

మాతాపిత్రో ర్వినాశేన సుగ్రీవవ్యసనేనచ. ౩౧
కుమారోప్యంగదః కస్మా ద్ధారయిష్యతి జీవితమ్

టీక॥ కుమారః=బాలుండగు; అంగదోపి=అంగదుండును; మాతాపిత్రోః=తల్లిదండ్రులయొక్క; వినాశేన=చావుచేతను; సుగ్రీవవ్యసనేనచ= సుగ్రీవునిగు

ఱించినదుఃఖముచేతను; కస్మాత్ = ఎందువలన; జీవితం= ప్రాణమును; ధారయిష్యతి= ధరించును? ధరింపఁడనుట.

వాలుండగునంగదుండును, దధిదండ్రులచావును, సుగ్రీవునిచావును, జూచి, దుఃఖంబుఁబట్టఁజాలక ప్రాణంబులు విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

భర్తృజేనతు దుఃఖేన హ్యభిభూతా వనౌకసః. ౩౨
శిరాంస్యభిహనిష్యంతి తలై ర్ముష్టిభి రేవచ

టీక॥ వనౌకసః = వానరులు; భర్తృజేన= రాజువలనఁగలిగిన; దుఃఖేన=దుఃఖముచేత; అభిభూతాః = కొట్టఁబడినవారలై; తలైః= అఱచేతులచేతను; ముష్టిభి రేవచ= పిడికిళ్లచేతను, శిరాంసి= తలలను; అభిహనిష్యంతి= కొట్టుకొనఁగలరు.

వానరులందఱు, రాజైన సుగ్రీవుఁడు చచ్చుటకుఁ జాల దుఃఖంబునొంది, అఱచేతులచేతను బిడికిళ్లచేతను, దమతలలంగొట్టుకొందురు.

అని, తాత్పర్యము.

సాంత్వేనాను ప్రదానేన మానేనచ యశస్వినా. ౩౩
లాలితాః కపిరాజేన ప్రాణాం స్త్యక్ష్యంతి వానరాః

టీక॥ కపిరాజేన= వానరులకుఁబ్రభువైన సుగ్రీవునిచేత; సాంత్వేన= తిన్ననిమాటచేత; అనుప్రదానేన= కోరినదానినిచ్చుటచేతను; మానేన= పూజించుటచేతను; లాలితాః=బుజ్జగింపఁబడిన; వానరాః = వానరులు; ప్రాణాన్= ప్రాణంబులను; త్యక్ష్యంతి=విడువఁగలరు.

సుగ్రీవుండు, వానరులనందఱను, దిన్నని మాటలచేతను గోరినవానినిచ్చుటచేతను గౌరవించుటచేతనుజాలనుపలాలించినవాఁడు, కావున, నతండుచావఁగా; వానరులందఱును, దుఃఖం బోర్వలేక, ప్రాణంబులువిడుతురు అని తాత్పర్యము.

న వనేషు న శైలేషు న నిరోధేషు వా పునః. ౩౪
క్రీడా మనుభవిష్యంతి సమేత్య కపికుంజరాః

టీక॥ పునః = మఱల; కపికుంజరాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సమేత్య=గుంపు గాఁజేరి; వనేషు= అడవులయందు; క్రీడాం=ఆటను;నానుభవిష్యంతి=అనుభవింపరు. శైలేషు= పర్వతములందు; క్రీడా మనుభవిష్యంతి (అధ్యాహృతము)న= క్రీడించుటననుభవింపరు;నిరోధేషువా = ఇండ్లుమొదలగు నావరణముగల ప్రదేశములయందుఁగాని; క్రీడా మను భవిష్యంతి (అధ్యాహృతము)న=క్రీడించుట ననుభవింపరు.

ఇఁక, వానరులు,అడవులందుఁగాని,పర్వతంబులందుఁగాని, యిండ్లుమొదలగునావరణముగల ప్రదేశములందుగాని,యొకటిగాఁజేరి, క్రీడింపఁబోరు. అని, తాత్పర్యము.

సపుత్ర దారా స్సామాత్యా భర్తృవ్యసన పీడితాః. ౩౫
శైలాగ్రేభ్యః పతిష్యంతి సమేత్య విషమేషుచ

టీక॥సపుత్రదారాః=కొడుకులతోనుభార్యలతోను గూడినవారలును; సామాత్యాః = మంత్రులతోనుగూడినవారలునగు ; వానరాః (అధ్యాహృతము)= వానరులు ; భర్తృవ్యసనపీడితాః= రాజునుగుఱించిన దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడిన వారలై; విషమేషు=మిట్టపల్లమగు స్థలములయందు ; ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము) సమేత్య=చేరి;శైలాగ్రేభ్యః=పర్వతశిఖరములనుండి;పతిష్యంతి= పడఁగలరు.

కొడుకులుభార్యలనుగూడి మంత్రులునుఇతరవానరులును, మిట్టపల్లములుగలస్థలములుచేరి.పర్వతశిఖరంబులమీఁదనుండి, నేలంబడిప్రాణంబులు విడుతురు. అని, తాత్పర్యము.

విష ముద్బంధనం వాపి ప్రవేశం జ్వలనస్యవా. ౩౬
ఉపవాస మథో శస్త్రం ప్రచరిష్యంతి వానరాః

టీక॥ అథో= అటుపిమ్మట; వానరాః=వానరులు;విషం=విషమునుగాని (లక్షణచే) విషమునుదినుటనుగానియనుట; ఉద్బంధనంవాపి= ఉరిఁబోసికొనుటనుగాని; జ్వలనస్య=నిప్పుయొక్క; ప్రవేశంవా=జొచ్చుటనుగాని; ఉపవా

సం= భోజనము సేయకుండుటను గాని; శస్త్రం= ఆయుధమును గాని (లక్షణచే)=ఆయుధముచేఁ బొడుచుకొనుటను గాని;ప్రచరిష్యంతి=చేయఁగలరు.

ఇంక, వానరులు, విషముద్రావియయినను, ఉరిఁబోసికొనియయినను, అగ్నిలోనుఱికియయినను, ఏమియుఁదినక యుపవాసంబుండియయినను, ఆయుధంబుచేఁబొడుచుకొనియయినను, ప్రాణంబులు విడువఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఘోరమారోదనం మన్యే గతే మయి భవిష్యతి. ౩౭
ఇక్ష్వాకుకులనాశశ్చ నాశశ్చైవ వనౌకసామ్

టీక॥ మయి=నేను;గతే=పోఁగా; ఇక్ష్వాకుకులనాశశ్చ = ఇక్ష్వాకువంశముయొక్క-చేటును, వనౌకసాం=వానరులయొక్క; నాశశ్చైవ= చేటును; ఘోరం= భయంకరమయిన ; ఆరోదనం= అధికమైనయేడ్పు ; భవిష్యతి=కాఁగలదు.మన్యే=తలఁచుచున్నాను!

నేనుగిష్కింధకుఁబోగానే, భయంకరంబయినరోదనంబును, ఇక్ష్వాకువంశంబునకువినాశంబును,వానరకులంబునకువినాశంబును గలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

సోహం నైవ గమిష్యామి కిష్కింధాం నగరీమితః. ౩౮
నచ శక్ష్యామ్యహం ద్రష్టుం సుగ్రీవం మైథిలీంవినా

టీక॥ సః=అట్టి ; అహం=నేను;ఇతః= ఇటనుండి; కిష్కింధాం=కిష్కింధయనెడు; నగరీం=పట్టణమును; నైవ గమిష్యామి = పొందుటయే లేదు. అహం=నేను;మైథిలీంవినా= సీతనువిడిచి;సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని;ద్రష్టుంచ= చూచుటకును;నశక్ష్యామి=చాలను.

నేనుగిష్కింధకుఁబోవుదునేని యిట్టియనర్థములు గలుగును,గావున , నేనిచ్చటనుండి,కిష్కింధకుఁబోవుటయే లేదు;సీతంజూడక,సుగ్రీవునిం జూచుటకును,నాచేతంగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

మయ్యగచ్ఛతి చేహస్థే ధర్మాత్మానౌ మహారథౌ. ౩౯
ఆశయా తౌ ధరిష్యేతే వానరాశ్చ మనస్వినః

టీక॥మయి=నేను; అగచ్ఛతి = పోకుండఁగా; ఇహస్థేచ = ఇచ్చటనుండఁగాను; ధర్మాత్మానౌ=ధర్మస్వభావంబుగలవారలును, మహారథౌ=తన్నునుడనసారథినిగుఱ్ఱములనుగాపాడుకొనుచుఁబదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁబోరునట్టివారునగు, తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; ఆశయా=ఆశచేత; జీవితం(అధ్యాహృతము)= ప్రాణమును, ధరిష్యేతే= తాల్పఁగలరు. మనస్వినః=మంచిమనస్సుగల; వానరాశ్చ=వానరులును; ధరిష్యంతి=(అధ్యాహృతము)తాల్పఁగలరు.

నేనుగిష్కింధకుఁబోకుండనిచ్చటనేయుండునేని, ధర్మస్వభావులునదమ్మునుసారథులనుగుఱ్ఱములను గాపాడుకొనుచుఁబదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁబోరంజాలినవారునగు రామలక్ష్మణులు, నేనుసీతంజూచివత్తునను నాసం జేసి, ప్రాణంబులు ధరించియుందురు; అట్లుమంచిమనస్సుగలవానరులునుబ్రతికియుందురు.

అని, తాత్పర్యము.

హస్తాదానో ముఖాదానో నియతో వృక్షమూలికః. ౪౦
వానప్రస్థో భవిష్యామి హ్యదృష్ట్వా జనకాత్మజామ్

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; జనకాత్మజాం=జనకునికూఁతురయినసీతను; అదృష్ట్వా=చూడక; హస్తాదానః=చేతులోఁబడినదాని భుజించువాఁడనై; ముఖాదానః=నోటిలోఁ బడినదానిభుజించువాఁడనై; వృక్షమూలికః=చెట్టుక్రిందనుండువాఁడనై; నియతః= నియమముగలవాఁడనై; వానప్రస్థః=వానప్రస్థుండను; భవిష్యామిహి= అగుదునుగదా!

నేను, సీతంజూడకుందునేని, చేతులంబడిన దానిభుజించుచు, నోటఁబడ్డదానిభుజించుచుఁ, జెట్టుక్రిందవాసముసేయుచు, నియమంబున, వానప్రస్థుండనయ్యెదను. అని, తాత్పర్యము.

సాగరానుపజే దేశే బహుమూలఫలోదకే. ౪౧
చితాం కృత్వా ప్రవేక్ష్యామి సమిద్ధ మరణీ సుతమ్

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) = నేను,బహుమూలఫలోదకే= అధికమయినమూలములునుబండ్లునునీళ్లునుగల, సాగరానుపజే=సముద్రము దగ్గఱనుండుజలప్రాయభూములఁగలిగిన;దేశే= ప్రదేశమునందు; చితాం=చితిని; కృత్వా=చేసికొని,సమిద్ధం=మండిన; అరణీసుతం=అగ్నిహోత్రుని; ప్రవేక్ష్యామి=చొచ్చెదను.

అటుగానిచో,నధికముగామూలములునుబండ్లునునీళ్లును గలయీ సముద్రముసమీపమందలిజలప్రాయ ప్రదేశమునందు, చితినేర్పఱచుకొని, మండుచున్నయగ్నిలోనికుఱికి,ప్రాణంబులు విడిచెదను.అని, తాత్పర్యము.

ఉపవిష్టస్య వాసమ్యగ్లింగినం సాధయిష్యతః. ౪౨
"సమ్యగ్లింగినీం"ఇతి,గోవిందరాజమతేపాఠాంతరం.
శరీరం భక్షయిష్యంతి వాయసా శ్వాపదానిచ

టీక॥వా=లేక,సమ్యక్ = చక్కఁగా,ఉపవిష్టస్య=కూర్చున్నవాఁడును, ఏమియుఁదినకుండునట్టివ్రతము నవలంబించునట్టివాఁడుననుట;లింగినం=ఆత్మను;సాధయిష్యతః= దేహమునుండి వెడలునట్లు చేయఁగలవాఁడునగు;మమ (అధ్యాహృతము)=నాయొక్క; శరీరం= దేహమును;వాయసాః = కాకులును; శ్వాపదానిచ=క్రూరజంతువులును; భక్షయిష్యంతి=తినఁగలవు.

అటుగానిచో, నేనేమియునాహారముదీసికొనకుండి,యాత్మ దేహమును విడిచిపోవునట్లుచేయఁగానే, నా దేహమునుగాకులునుబులులు మొదలగు నవి యుఁదినఁగలవు.అని, తాత్పర్యము.

పాఠాంతరపక్షమందు ; వా=లేక;ఉపవిష్టస్య=కూర్చుండినవాఁడును; లింగినీం=("లింగం" అనఁగా , ఏమియుఁదినకుండుట;అదిగలది,లింగినీ) ఏమియుఁదినకుండునట్టివ్రతమును; సాధయిష్యతః=సాధింపఁగలవాఁడును; మమ=నాయొక్క; శరీరం= దేహమును; వాయసాః=కాకులును ; శ్వాపదానిచ=క్రూరజంతువులును; భక్షయిష్యం

తి=తినఁగలవు.

అటుగానిచో, నేనేమియుఁదినకుం డునట్టివ్రతంబునవలంబించి, కూర్చుండి, ప్రాణంబులువిడువఁగా, నాదేహ మును గాకులును బలులుమొదలగు నవియుఁ,దినఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం మహర్షిభి ర్దృష్టం నిర్యాణ మితి మే మతిః. ౪౩

టీక॥ఇదం=ఈ; నిర్యాణం = చావు;మహర్షిభిః=పూజ్యులగు ఋషులచేత;దృష్టం=చూడఁబడినది" ఇతి= అని;మే=నాయొక్క;మతిః=తలంపు.

"ఇట్లు, ఏమియు భుజింపకుండి, ప్రాణంబులవిడుచుటను, మహర్షులు యుక్తమనిచెప్పియున్నారు" అని, తలంచెదను.అని, తాత్పర్యము.

సమ్య గాపః ప్రవేక్ష్యామి నచే త్పశ్యామి జానకీమ్

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;జానకీం=సీతను; నపశ్యామిచేత్= చూడకుండునేని; సమ్యక్=చక్కఁగా, ఆపః(అపః)=నీళ్లను; ప్రవేక్ష్యామి= చొచ్చెదను.

నాకు,సీతయగపడకుండునేని, నీటిలోనై నసుదుమికి,ప్రాణంబులువిడిచెదను. అని,తాత్పర్యము.

సుజాతమూలా సుభగా కీర్తిమాలా యశస్వినీ. ౪౪
ప్రభగ్నా చిర రాత్రీయం మమ సీతా మపశ్యతః

టీక॥సుజాతమూలా= మంగళకరమయినప్రారంభముగలదియును; సుభగా=మనోహరమయినదియును, కీర్తిమాలా= నాకుకీర్తులమాలికగానుండినదియును;యశస్వినీ=ప్రశస్తమగుకీర్తిగలదియునగు; ఇయం=ఈ; చిరరాత్రీ=దీర్ఘమయినరాత్రి;సీతాం=సీతను;అపశ్యతః=చూడనట్టి; మమ=నాకు;ప్రభగ్నా= నశించినది , వ్యర్థమయినదనుట.

మొదట,లంకాధిదేవతయగు లంకనుజయించుటంజేసి మంగళకరంబయినప్రారంభముగల్గి,సీతను వెదకుట కనుకూలముగా వెన్నెలగలుగుటవలన మ

నోహారంబయి,నాకధికకీర్తి గలిగించునదియై,"హనుమంతుండు లంకం బ్రవేశించినరాత్రి"యని ప్రాగ్దక్షకెకర-ంగలదై,నిద్రమేల్కొ-నుటచే దీర్ఘముగాఁ గనుపించుచుండు,నీరాత్రి,సీతయగపడకుండుటవలన,నాకువ్యర్థమయినది.

అని,తాత్పర్యము.

తాపసోవా భవిష్యామి నియతో వృక్షమూలికః. ४४

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;నియతః= నియమముగలవాఁడును;వృక్షమూలికః=చెట్టుక్రిందనుండు వాఁడునై ;తాపసోవా=తపస్వినిగా నే;భవిష్యామి=అయ్యెదను.

చచ్చుటకన్నబ్రతికియుండుట మేలుగావున, నేను,నియమంబవలంబించి, చెట్టుక్రిందనివాసముసేయుచుఁ, దపస్సుచేసికొనుచుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

నేతః ప్రతిగమిష్యామి తా మదృష్ట్వాఽసితేక్షణామ్

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)= నేను;అసితేక్షణాం = నల్లనికండ్లుగల ; తాం=ఆసీతను;అదృష్ట్వా=చూడక; ఇతః=ఇచ్చటనుండి;నప్రతిగమిష్యామి= మఱలిపోవుటలేదు.

నేను,నల్లనికండ్లుగలసీతం జూడక, ఇచ్చటనుండి,మఱలిపోవుటలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

యదీతః ప్రతిగచ్ఛామి సీతా మనధిగమ్యతామ్. ४८
అంగద స్సహతైస్సర్వై ర్వానరై ర్నభవిష్యతి

అహం (అధ్యాహృతము) = నేను;తాం=ఆ;సీతాం=సీతను; అనధిగమ్య=తెలిసికొనక;ఇతః=ఇచ్చటనుండి, ప్రతిగచ్ఛామియది= మఱలిపోవుదునేని;అంగదః=అంగదుఁడు;తైః=ఆ; వానరైః=వానరులతోఁ;సర్వైస్సహ=అందఱితోనుగూడ;నభవిష్యతి=ఉండఁడు.

నేను,సీతయుండు తెఱంగు తెలిసికొనక, యిచ్చటనుండి సుగ్రీవునియొద్దకుఁబోక యంగదాదుల యొద్దకు మాత్రము పోయినను, సీతయగపడనివృత్తాంతమువిన్నంతనె, యంగదుండును

అచ్చటివానరులందఱును, ప్రాణంబులువిడుతురు. అని, తాత్పర్యము.

వినాశే బహవో దోషా జీవ న్భద్రాణిపశ్యతి. ౪౭
తస్మా త్ప్రాణా న్ధరిష్యామి ధ్రువో జీవితసంగమః

టీక॥ వినాశే=చచ్చుటయందు; బహవః=అనేకములయిన, దోషాః=దోషములు, సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి. జీవన్= బ్రతుకుచున్నవాఁడు; భద్రాణి = మంగళములను; పశ్యతి= చూచుచున్నాఁడు. తస్మాత్=అందువలన; ప్రాణాన్=ప్రాణంబులను; ధరిష్యామి=ధరించెదను. జీవితసంగమః= బ్రతుకుటయందు మంగళమునొందుట; ధ్రువః=సత్యము.

చచ్చినట్టయిన, ననేకదోషంబులు గలుగును, బ్రతికియుండునేని, పురుషుండెప్పుడైనను, మంగళంబులఁజూడఁగలండు, కావున, నేనునుబ్రాణంబులు విడువకుండెదను, అట్లుబ్రతికియుందునేని, నిశ్చయముగా, నెప్పుడైనను, మంగళము నొందుదును. అని, హనుమంతుండు, ఆలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బహువిధం దుఃఖం మనసా ధారయ న్ముహుః. ౪౮
నాధ్యగచ్ఛ త్తదా పారం శోకస్య కపికుంజరః

టీక॥ కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; తదా=అప్పుడు; ఏవం= ఇట్లు; బహువిధం=అనేకవిధమయిన, దుఃఖం=దుఃఖమును; ముహుః= పలుమాఱు; మనసా=మనసుచేత; ధారయన్=ధరించుచు; శోకస్య= దుఃఖముయొక్క; పారం=తుదను; నాధ్యగచ్ఛత్=పొందలేదు.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండప్పుడిట్లు, అనేకవిధములుగాఁ బలుమాఱుదుఃఖించుచుండెను, అతనికెంతసేపునకును, దుఃఖంబెంతమాత్రము దఱుఁగదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రావణంవా వధిష్యామి దశగ్రీవం మహాబలమ్. ౪౯
కామ మస్తు హృతా సీతా ప్రత్యాచీర్ణం భవిష్యతి

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేను, దశగ్రీవం=పదికంఠములుగలవాఁడును, మహాబలం=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; రావణంవా=రావణునే, వధిష్యామి=చంపెదను. హృతా= అపహరింపఁబడిన; సీతా=సీత; కామమస్తు=ఎట్లయిననను అగుఁగాక! ప్రత్యాచీర్ణం=బదులుచేయుట, భవిష్యతి= కాఁగలదు.

పదికంఠములుగలిగి, మహాబలుండైయుండు రావణునే చంపెదను, వానిచే నపహరింపఁబడిన, సీత, దొరకకపోయిననుబోవుఁగాక; ఎట్లయినను అగుఁగాక! వాఁడు చేసినందుకు బదులుచేసి, పగతీర్చుకొన్నట్లగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అథవైనం సముత్క్షిప్య ఉపర్యుపరి సాగరమ్. ౨౦
రామాయోపహరిష్యామి పశుం పశుపతే రివ

టీక॥ అథవా=అటుగానిచో; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఏనం= ఈరావణుని; సాగరం (షష్ఠ్యర్థమందు ద్వితీయ)=సముద్రముయొక్క; ఉపర్యుపరి=కొంచెముమీఁదుగా; సముత్క్షిప్య=ఎత్తుకొని; రామాయ= రామునికొఱకు, పశుపతేః=అగ్నిహోత్రునకు; పశుమివ=పశువునుంబోలె; ఉపహరిష్యామి=కానుకగా సమర్పించెదను.

అటుగానిచో, నీరావణుని, సముద్రమునకుఁగొంచెముమీఁదుగా, భయంబునవెలవెలంబోవునట్లు, ఎత్తుకొనిపోయి, యాగంబుననగ్నిహోతృనకుఁ బశువునుసమర్పించునట్లు, రామునకుఁగానుకగాసమర్పించెదను. అని, హనుమంతుండాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి చింతాం సమాపన్న స్సీతా మనధిగమ్య తామ్. ౨౧
ధ్యానశోకపరీతాత్మా చింతయామాస వానరః

టీక ॥ వానరః=హనుమంతుఁడు; తాం=ఆ; సీతాం= సీతను; అనధిగమ్య=తెలిసికొనక, చూడకయనుట; ఇతి=ఇట్లు; చింతాం=ఆలోచనమును; సమాపన్నః=పొందినవాఁడై; ధ్యానశోకపరీతాత్మా= ఆలోచనముచేతను

దుఃఖముచేతనువ్యాపంపఁబడిన మనసుగలవాఁడై; చింతయామాస= చింతించెను.

హనుమంతుం,డిట్లు,సీతంజూడనేరక,చింతించి,యాలోచనంబుననుదుఃఖంబుననుమునింగియిట్లని మఱలఁజింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

యావత్సీతాం హి పశ్యామి రామపత్నీం యశస్వినీమ్. ౫౨
తావ దేతాం పురీం లంకా విచినోమి పునఃపునః

టీక॥యావత్=ఎంతలోపల; యశస్వినీం=అధికకీర్తిఁగల; రామపత్నీం=రామునిభార్యయయిన; సీతాం= సీతను; పశ్యామి=చూతునో; తావత్=అంతవఱకు; ఏతాం=ఈ ; లంకాం=లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; పునఃపునః=మాటిమాటికి, విచినోమిహి= వెదకెదనుగదా!

నాకుఁ, బ్రశస్తమగు కీర్తిఁగలరాముని భార్యయయిన సీతయగుపడువఱకు, ఈలంకాపట్టణంబంతయు, మాటిమాటికి వెదకుచుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

సంపాతివచనాచ్చాపి రామం య ద్యానయా మ్యహమ్. ౫౩
అపశ్య న్రాఘవో భార్యాం నిర్దహే త్సర్వవానరాన్

టీక॥అహం=నేను; సంపాతివచనాచ్చాపి= సంపాతియొక్క మాటవలననే; రామం = రాముని ; ఆనయామి యది = తీసికొనివత్తునేని; రాఘవః= రాముఁడు; భార్యాం = పెండ్లామును; అపశ్యన్=చూడనివాఁడై; సర్వవానరాన్=సమస్తవానరులను; నిర్దహేత్=కాల్చును.

నేను, సంపాతిమాట నేనమ్మి రాముని చ్చటికిఁదోడ్కొనివచ్చియుందు నేని, రాముండు, తనభార్యసీత యగపడకున్నందున, వానరులనందఱంజంపును.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ నియతాహారో వత్స్యామి నియతేంద్రియః. ౫౪

నమత్కృతే వినశ్యేయు స్సర్వేతే నరవానరాః

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను;నియతాహారః=నిగ్రహింపఁ బడిన యాహారముగలవాఁడనై; నియతేంద్రియః = నిగ్రహింపఁబడిన యింద్రియములుగలవాఁడనై; ఇహైవ = ఇచ్చటనే ; వత్స్యామి= ఉండెదను. తే=ఆ;నరవానరాః = మనుష్యులును వానరులును;సర్వే= అందఱును ; మత్కృతే=నాకుఁగా;నవినశ్యేయుః=నశింపకుందురుగాక.

నేను , ఆహారంబువిడిచి యింద్రియంబులునిగ్రహించికొని, యిచ్చటనే, వాసముచేసెదను;నాకుఁగా , నారాముందు మొదలగుమనుష్యులను , సుగ్రీవుండుమున్నగువానరులునుజావకుందురుగాక. అని,తాత్పర్యము.

అశోకవనికా చేయం దృశ్యతే యా మహాద్రుమా.౫౫
ఇమా మధిగమిష్యామి నహీయం విచితా మయా

టీక॥యా=ఏది;మహాద్రుమా=పెద్దచెట్లుగలదో;సా(అధ్యాహృతము)=అట్టి;ఇయం=ఈ;అశోకవనికాచ= అశోకవనమును;దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.ఇమాం=ఈయశోకవనికను; అధిగమిష్యామి=పొందెదను.ఇయం=ఇది; మయా=నాచేత;నవిచితాహి = వెదకఁబడలేదుగదా!

పెద్దవృక్షంబులతోఁగూడిన యశోకవనికయిదిగో!అగపడుచున్నది; ఇచ్చటికిబోయెదను,నేనిచ్చటనిదివఱకు వెదకలేదు. అని,తాత్పర్యము.

వసూ న్రుద్రాం స్తథాదిత్యా నశ్వినౌ మరుతోపిచ. ౫౬
నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవర్ధనః

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;వసూన్=వసువులను; రుద్రాన్=రుద్రులను,తథా=అట్లు; ఆదిత్యాన్=సూర్యులను;అశ్వినౌ=అశ్వినీ దేవతలను;మరుతోపిచ=వాయువులను ; నమస్కృత్వా=నమస్కరించి; రక్షసాం=రాక్షసులకు,శోకవర్ధనః= దుఃఖము వృద్ధిఁబొందించువాఁడనై ; గమిష్యామి=పోయెదను.

అష్టవసువులకును ఏకాదశరుద్రుల

కును ద్వాదశాదిత్యులకును అశ్వినీదేవతలకును సప్తమారుతంబులకును, నమస్కారము చేసి, రాక్షసులకు దుఃఖము వృద్ధింబొందుటకై, యీయశోకవనికం జొచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

జిత్వాతు రాక్షసాన్ సర్వా నిక్ష్వాకుకులనందినీమ్. ౫౭
సంప్రదాస్యామి రామాయ యథాసిద్ధిం తపస్వినే

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను ; సర్వాన్=అందఱను, జిత్వాతు= జయించియు, ఇక్ష్వాకుకులనందినీం=ఇక్ష్వాకువంశమును సంతసెంచునట్లు చేయునట్టి సీతను; రామాయ=రామునికొఱకు; తపస్వినే=ప్రశస్తమగు తపసు గలవానికొఱకు, సిద్ధింయథా=తపః ఫలంబునుంబోలె, సంప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను.

నేను రాక్షసులనందఱనుజయించి, తపస్వికిఁదపఃఫలంబొసంగునట్లు, రామునకు; ఇక్ష్వాకువంశంబునకుసంతోషంబు గల్గించునట్టి సీతనిచ్చెదను, అని, హనుమంతుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

సుముహూర్త మివ ధ్యాత్వా చింతావగ్రథితేంద్రియః. ౫౮
ఉదతిష్ఠ న్మహాతేజా హనుమా న్మారుతాత్మజః

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మారుతాత్మజః=వాయుదేవునికొడుకునగు, హనుమాన్=హనుమంతుండు ; చింతావగ్రథితేంద్రియః=దుఃఖముచేత వ్యాకులములయినయింద్రియంబులు గలవాఁడై, సుముహూర్తం=కొంచెముసేపు ("ఇవ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము); ధ్యాత్వా=ఆలోచించి ; ఉదతిష్ఠత్=లేచెను.

మహాపరాక్రమశాలియునువాయుదేవునికుమారుండునగు హనుమంతుండు, దుఃఖంబున వ్యాకులత నొందిన యింద్రియములతోఁ, గొంచెముసేపు, చింతించి, యటువెనుక, అశోక వనమునకుంబోవనుద్యుక్తుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

నమోస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ
దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాయై. ౫౯
నమోస్తు రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యో
నమోస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః

టీక॥సలక్ష్మణాయ=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామాయ=రామునికొఱకు; నమః=నమస్కారము, అస్తు=అగుఁగాక. దేవ్యై=రాణియగు; తస్యై=ఆ; జనకాత్మజాయై=జనకునికూఁతురయినసీతకొఱకు, నమః=నమస్కారము; అస్తు=అగుఁగాక. రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యః=శివునికొఱకును, ఇంద్రునికొఱకును, యమునికొఱకును, వాయువుకొఱకును, నమః=నమస్కారము, అస్తు=అగుఁగాక. చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః=చంద్రునికొఱకును, సూర్యునికొఱకును వాయుసమూహముకొఱకును; నమః=నమస్కారము; అస్తు=అగుఁగాక.

రామునకును లక్ష్మణునకును నమస్కారముచేసెదను; జనకునికొమార్తెయగు సీతాదేవికిని నమస్కరించెదను; రుద్రునకును ఇంద్రునకు యమునకు వాయుదేవునకు నమస్కరించెదను; చంద్రునకును సూర్యునకును సప్తమారుతంబులకును నమస్కరించెదను. అని, హనుమంతుఁడు, దేవతలకు నమస్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తేభ్యస్తు నమస్కృత్వా సుగ్రీవాయచ మారుతిః. ౬౧
దిశ స్సర్వా స్సమాలోక్య హ్యశోకవనికాం గతః

టీక॥సః=ఆ; మారుతిః=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుఁడు; తేభ్యః=ఆదేవతలకొఱకు; నమస్కృత్వాతు=నమస్కరించినంతనే, సుగ్రీవాయచ=సుగ్రీవునికొఱకును; నమశ్చక్రే (అధ్యాహృతము)=నమస్కరించెను. దిశః=దిక్కులను; సర్వాః=అన్నిటిని; సమాలోక్య=చూచి; అశోకవనికాం=అశోకవనమును; గతోహి=పొందినాఁడుగదా! అశోకవనికాంప్రతి(అని, పాఠాంతరము)=అశోకవనమునుగూర్చి; సమాలోకయత్(అధ్యాహృతము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, ఆదేవతలకును, సుగ్రీవునకును నమస్కరించి, యంతది కులనన్నింటినింజూచి, యశోకవనమునకుఁ బోయెను. (పాఠాంతరమందు, అశోకవనికనుంజూచెను).

అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా మనసా పూర్వ మశోకవనికాం శుభామ్. ౬౧
ఉత్తరం చింతయామాస వానరో మారుతాత్మజః

టీక॥ మారుతాత్మజః=వాయుదేవునికుమారుండగు; సః=ఆ; వానరః=హనుమంతుఁడు; పూర్వం=మొదట; శుభాం= మంగళకరమయిన; అశోకవనికాం=అశోకవనమును; మనసా=మనసుచేత; గత్వా=పోయి, పోనిశ్చయించి; ఉత్తరం=పైకార్యమును; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగుహనుమంతుండు, మొదటమనసున నాలోచించి, యశోకవనంబునకుఁబోవునట్లు నిశ్చయించి, యటుపిమ్మటఁ, జేయవలసినకార్యమునుగుఱించి, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువంతు రక్షోబహుళా భవిష్యతి వనాకులా. ౬౨
అశోకవనికా చింత్యా సర్వ సంస్కారసంస్కృతా

టీక॥ చింత్యా=వెదకఁదగిన; అశోకవనికా=అశోకవనము; ధ్రువంతు=నిశ్చయముగానే; రక్షోబహుళా=రాక్షసులధికముగాఁగలదిగాను; వనాకులా=వృక్షముల సమూహములచే నిఱుకుగనుండు నదిగాను; సర్వసంస్కారసంస్కృతా=సమస్తములైనదున్నుట మొదలగు సంస్కారములచేఁజకకఁజేయఁబడినదిగాను; భవిష్యతి=ఉండఁగలదు.

ఇప్పుడు నేనువెదకఁబోవునట్టి యశోకవనిక, నిశ్చయముగాఁ గావలివాండ్రగు పెక్కురక్కసులుగలిగి, వృక్షసమూహంబులతోఁగూడి, దున్నుట మొదలగు సర్వసంస్కారములచేతనుం జక్కఁజేయఁబడి, యుండఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షిణ శ్చాత్ర విహితా నూనం రక్షంతి పాదపాన్. ౬౩

టీక॥అత్ర = ఈయశోకవనికయందు,విహితాః=నియోగింపఁబడిన,రక్షిణశ్చ=కావలివాండ్రును;పాదపాన్=వృక్షములను; రక్షంతి = కాపాడుచున్నారు.నూనం=నిశ్చయము!

ఈయశోకవనికనురక్షించుటకైరావణునిచేనుంచఁబడిన కావలివాండ్రు, ఇచ్చటివృక్షములనుజాగ్రత్తతో,రక్షించుచుందురు.

అని, తాత్పర్యము.

భగవానపి సర్వాత్మా నాతిక్షోభం ప్రవాతి వై

టీక॥ సర్వాత్మా=అన్నిటియందునుస్వరూపముగల,సర్వవ్యాపకుండయినయనుట,భగవానపి=మాహాత్మ్యముగలవాయుదేవుఁడును; అతిక్షోభం=వృక్షముల కధికముగాక్షోభముగలుగునట్లు; నప్రవాతి=వీవఁడు. ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము).

సర్వవ్యాపకుఁడును భగవంతుండునగువాయుదేవుఁడును,భయంబున,వృక్షములకుక్షోభముగలుగునట్లు, అధికముగా,వీవకున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సంక్షిప్తోయం మయాత్మాచ రామార్థే రావణస్యచ. ౬౪

టీక॥మయా=నాచేత ; అయం=ఈ;ఆత్మాచ=దేహమును; రామార్థే=రామునికిఁగాను; రావణస్య(అర్థే) చ=రావణునకుఁగాను; సంక్షిప్తః=చిన్నదిచేయఁబడినది.

రామునకుఁ గార్యసిద్ధియగుటకును, రావణునకు నేనగపడకుండుటకును, నేనునాదేహమునుజిన్నదిగాఁ జేసుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధిం మే సంవిధాస్యంతి దేవా స్సర్షిగణా స్త్విహ

టీక॥సర్షిగణాః=ఋషులసమూహములతోఁగూడిన; దేవాస్తు=దేవతలె;ఇహ=ఇచ్చట;మే=నాకొఱకు ; సిద్ధిం=కార్యసిద్ధిని; సంవిధాస్యంతి=చేయఁగలరు.

నేనుగార్యసిద్ధి కనుకూలముగాఁబ్రయత్నముచేసినాను,ఇచ్చటనాకుఁ గార్యసిద్ధి, గలుగునట్లు,దేవతలునుఋషు

లును, చేసెదరు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మా స్వయంభూ ర్భగవాన్ దేవాశ్చైవ దిశంతు మే. ౬౫
సిద్ధి మగ్నిశ్చ వాయుశ్చ పురుహూతశ్చ వజ్రభృత్
వరుణః పాశ హస్తశ్చ సోమాదిత్యౌ తథైవచ. ౬౬
అశ్వినౌచ మహాత్మానౌ మరుత శ్శర్వ ఏవచ

టీక॥స్వయంభూః=తనకుతానేపుట్టినవాఁడును; భగవాన్=అధికమయినమాహాత్మ్యముగలవాఁడునగు; బ్రహ్మా=బ్రహ్మాయును; దేవాశ్చైవ= దేవతలును; అగ్నిశ్చ= అగ్నిహోత్రుఁడును; వాయుశ్చ=వాయుదేవుఁడును; వజ్రభృత్=వజ్రాయుధమును ధరించునట్టి, పురుహూతశ్చ=ఇంద్రుండును; పాశహస్తః=పాశము చేతియందుఁగల, వరుణశ్చ=వరుణుండును; సోమాదిత్యౌ=చంద్రుండును సూర్యుండును; తథైవచ=అట్లే; మహాత్మానౌ=పూజ్యమయిన స్వభావముగల, అశ్వినౌచ=అశ్వినీ దేవతలును; మరుతః=వాయువులును; శర్వ ఏవచ=శివుఁడును; మే=నాకొఱకు; సిద్ధిం=కార్యసిద్ధిని; దిశంతు = ఇత్తురు గాక.

తనుఁదానెపుట్టిన వాఁడును భగవంతుండు నగు బ్రహ్మదేవుండును, దేవతలును, అగ్నియును, వాయువును, వజ్రధరుండగు నింద్రుండును, పాశధరుండగు వరుణుండును చంద్రుండును సూర్యుండును, మహాత్ములగు నశ్వినీదేవతలును సప్తమారుతంబులును శివుండును, నాకుఁ గార్యసిద్ధినొసంగుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధిం సర్వాణి భూతాని భూతానాం చైవ యః ప్రభుః. ౬౭
దాస్యంతి మమ యే చాన్యే హ్యదృష్టాః పథి గోచరాః

టీక॥సర్వాణి=సమస్తము లయిన; భూతాని=భూతములును; భూతానాం=భూతముల యొక్క; ప్రభుః=నాయకుఁడు; యః=ఎవ్వఁడో; సః (అధ్యాహృతము) చైవ= అతండును; అన్యే=ఇతరులయిన; పథి = మార్గమునందు; అదృష్టాః= చూడఁబడనివారును, గోచరాః = నేత్రవిషయముల

గువారలు,చూడఁబడువారలు ననుట; యే=ఎవరో; తే(అధ్యాహృతము)చ=వారును,మమ=నాకు; సిద్ధిం=కార్యసిద్ధిని;దాస్యంతిహి=ఇత్తురుగదా!

సమస్తభూతంబులను, భూతనాయకుండగు సర్వేశ్వరుండును, నటిమి మార్గము నందు దృష్టులై యదృష్టులై యెవ్వరుందురో,వారును,నాకు, గార్యసిద్ధినొసంగుదురుగాక. అని,తాత్పర్యము.

తదున్నసం పాండురదంత మవ్రణమ్
శుచిస్మితం పద్మపలాశలోచనమ్. ౬౮
ద్రక్ష్యే త దార్యావదనం కదా న్వహమ్
ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదర్శనమ్

టీక॥తత్=అందువలన; అహం=నేను,ఉన్నసం=ఉన్నతమయినముక్కుగలదియును; పాండురదంతం=తెల్లనిదంతములుగలదియును; అవ్రణం=గాయములేనిదియును, దోషములేనిదియు ననుట;శుచిస్మితం=తెల్లని చిఱునవ్వుగలదియును; పద్మపలాశలోచనం= తామరిపూఱేకులవంటికండ్లుగలదియును; ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదర్శనం = నిర్మలుఁడయినచంద్రునితోసరియయిన చూచుటగలదియునగు; తత్=ఆ; ఆర్యావదనం = పూజ్యురాలగుసీతయొక్క ముఖమును,కదాను=ఎప్పుడు; ద్రక్ష్యే=చూచెదను?

అట్లగుటంజేసి, యున్నతంబయిన ముక్కుగలిగి, తెల్లనిదంతములుగలిగి, దోషంబులులేక, తెల్లనిచిఱునగవుననొప్పుచు, తామరపూఱేకులంబోలు నేత్రంబుల నలరారుచు, నిర్మలుండగు చంద్రుఁడుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, సీతాదేవిముఖంబును నేనెప్పుడు, చూడఁగలను? అని,తాత్పర్యము.

క్షుద్రేణ పాపేన నృశంసకర్మణా
సుదారుణాలంకృతవేషధారిణా. ౬౯
బలాభిభూతా హ్యబలా తపస్వినీ
కథన్ను మే దృష్టిపథేద్య సా భవేత్

టీక॥ త్వష్ట్రేణ=దుష్టుండును; పాపేన= పాపము సేయువాఁడును; నృశంసకర్మణా= క్రూరములయిన కార్యములుగలవాఁడును, సుచారుణాలంకృతవేషధారిణా=మిక్కిలియుభయంకరుండును, అలంకారముతోఁ గూడిన వేషముధరించువాఁడునగు; రావణేన=(అధ్యాహృతము)రావణునిచేత;బలాభిభూతా=బలిమిచేతఁ దిరస్కరింపఁబడినదియును("హా"అనునదిపాదపూరణార్థము); తపస్వినీ=కరుణింపఁదగినదియునగు;సా=ఆ; అబలా=స్త్రీయయినసీత; కథన్ను=ఎట్లు; మే=నాయొక్క; దృష్టిపథే=చూచుటయొక్క మార్గమునందు; అద్య=ఇప్పుడు; భవేత్=అగును?

దుష్టుండును బాపిష్ఠుండును క్రూరకార్యంబులు సేయువాఁడును అతిభయంకరుండైనను బైకిఁ బ్రసన్నవేషంబు దాల్చియున్నవాఁడునగు రావణునిచే, బలంబున, బందీకృతయయి, శోచనీయమైయుండు,సీతను, నేనిప్పుడేవిధంబునం,జూడఁగలను?

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రయోదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

౧౪.
చతుర్దశసర్గప్రారంభః.

సుముహూర్త మివధ్యాత్వా మనసాచాధిగమ్యతామ్
అవప్లుతో మహాతేజాః ప్రాకారం తస్య వేశ్మనః. ౧

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల హనుమంతుండు ; సుముహూర్తం= కొంచెముసేపు ("ఇవ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము)

ధ్యాత్వా=ఆలోచించి; తాం= ఆయ శోకవనికను; మనసా=మనసుచేత; అధిగమ్యచ=పొందియు; పొందనిశ్చయించియనుట;తస్య=ఆరావణునియొక్క- ; వేశ్మనః=ఇంటనుండి; ప్రాకారం= ప్రహారిని; అవప్లుతః=పొందినాఁడు.

మహా పరాక్రమశాలియగు హనుమఁతుండు , ఇట్లుకొంచెముసేపాలోచించి, మనఁబున నాయశోకవనికకుఁబోవనిశ్చయించి,యారావణునింటనుండి, యశోకవనిక ప్రహరిమీఁదికి దుమికెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు సంహృష్టసర్వాంగః ప్రాకారస్థో మహాకపిః
పుష్పితాగ్రాన్ వసంతాదౌ దదర్శ వివిధాన్ ద్రుమాన్. ౨
సాలా నశోకాన్ భవ్యాంశ్చ చంపకాంశ్చ సుపుష్పితాన్
ఉద్దాలకా న్నాగవృక్షాం శ్చూతా న్కపి ముఖా నపి. ౩

టీక॥ప్రాకారస్థః= ప్రహారియందున్న; మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు ; సతు=ఆహనుమంతుఁడు; సంహృష్ట సర్వాంగః=గగుపాటుగొనిన యన్నియవయవములునుగలవాఁడై;వసంతాదౌ=వసంతఋతువు ప్రారంభంబునందు;పుష్పితాగ్రాన్=పుష్పించిన శిఖరములుగల;సాలాన్ = మద్దిచెట్లను,భవ్యాన్=మనోహరములయిన ; అశోకాంశ్చ=అశోకవృక్షములను; సుపుష్పితాన్;చక్కఁగాఁబూచిన;చంపకాంశ్చ=సంపెఁగచెట్లను; ఉద్దాలకాన్=విరిగిచెట్లను; నాగవృక్షాన్=పొన్నచెట్లను;చూతాన్=మామిడిచెట్లను; కపిముఖానపి=తీఁగకానుగుచెట్లను ; వివిధాన్= నానావిధములయిన ; ద్రుమాన్=వృక్షములను;దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు,ఆయశోక వనిక ప్రాకారముపైఁగూచుండి, బహుసంతోషంబునొంది,వసంతప్రారంభంబున, చక్కఁగాఁబూచియుండు కొనలుగల, మద్దిచెట్లనుమనోహరములయిన యశోకవృక్షంబులనుజంపకవృక్షంబులనువిరిగిచెట్లనుబొన్నచెట్లనుమామిడిచెట్లనుదీఁగకానుగుచెట్లను,ఇట్లు, నానావిధంబులయినవృక్షంబులనుం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథామ్రవణ సంఛన్నాం లతాశతసమావృతామ్

జ్యాముక్త ఇవ నారాచః పుప్లువే వృక్షవాటికామ్. ౫౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు, అథ=అటుపిమ్మట; జ్యాముక్తః=అల్లెత్రాటనుండి విడువఁబడిన; నారాచ ఇవ=బాణమువలె; ఆమ్రవణసంఛన్నాం= మామిడిచెట్లగుంపుచేఁ గప్పఁబడినదియును; లతాశతసమావృతాం=తీఁగెలయొక్క నూటిచే(పెక్కు తీఁగెలచే) చుట్టఁబడినదియునగు, వృక్షవాటికాం= చెట్లతోఁటను; పుప్లువే= హొందెను.

అంతనాహనుమంతుండు, అల్లెత్రాటినుండివిడువంబడిన బాణంబుంబోలె, నతివేగంబున, మామిడిచెట్లువిశేషముగాఁగల్గి, నానావిధములయినలతలనొప్పుచుండు, వృక్షవాటికకు, లంఘించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్య విచిత్రాంతాం విహగై రభినాదితామ్
రాజతైః కాంచనై శ్చైవ పాదపైస్సర్వతో వృతామ్. ౫
విహగై ర్మృగ సంఘైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్
ఉదితా దిత్యసంకాశాం దదర్శ హనుమా నకపిః. ౬
వృతాంనానా విధై ర్వృక్షైః పుష్పోపగ ఫలోపగైః
కోకిలై ర్భృంగరాజైశ్చ మత్తై ర్నిత్య నిషేవితామ్. ౭
ప్రహృష్టమనుజే కాలే మృగ పక్షిసమాకులే
మత్తబర్హిణసంఘుష్టాం నానాద్విజగణాయుతామ్. ౮

టీక॥ సః=ఆ; కపిః=కోఁతియగు; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; ప్రహృష్టమనుజే=సంతసించినమనుష్యులు గలదియును; మృగపక్షిసమాకులే = మృగముల చేతను బక్షులచేతను నిండినదియునగు; కాలే=వసంతప్రారంభకాలమందు; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; విచిత్రాం తాం=నానావిధములయినకొనలు గలదియును; విహగైః=పక్షులచేత; అభినాదితాం= ధ్వనించునట్లు చేయఁబడినదియును; రాజతైః=వెండివికారములయినవియును, రజతవర్ణము గలవియనుట; కాంచనైశ్చైవ= బంగారువికారములునగు, బంగారువర్ణము

గలవియునగుననుట; పాదపైః = చెట్లచేత; సర్వతః = అంతటను; వృతాం=చుట్టఁబడినదియును; విహగైః= పక్షులచేతను; మృగసంఘైశ్చ=మృగముల సమూహముల చేతను;విచిత్రాం= నానావర్ణములు గలదియును; చిత్రకాననాం = నానావిధము లయిన యవాంతరవనములుగలదియును; ఉదితాదిత్యసంకాశాం=ఉదయించినసూర్యునితోఁసమానమయినదియును; పుష్పోపగఫలోపగైః, పుష్పోపగ=పూలనుబొందునవియును, పూలతోఁగూడినవియుననుట,ఫలోపగైః=పండ్లను బొందునవియును,పండ్లతోఁగూడినవియుననుట; నానావిధైః=పలువిధము లయినవియునగు;వృక్షైః=చెట్లచే; వృతాం=చుట్టఁబడినదియును;మత్తైః=మదించిన; కోకిలైః= కోయిలలచేతను; భృంగరాజైశ్చ=తుమ్మెదలలో శ్రేష్ఠములైనవానిచేతను;నిత్యనిషేవితాం =ఎల్లప్పుడును సేవింపఁబడినదియును;మత్తబర్హిణసంఘుష్టాం=మదించిన నెమళ్లచే ధ్వనించునట్లుచేయఁ బడినదియు; నానాద్విజగణాయుతాం= నానావిధములయినపక్షులసమూహములతోఁ గూడినదియు నగు; అశోకవనికాం= (అధ్యాహృతము)అశోకవనికను;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, మనుష్యులకందఱకును సంతోషముగల్గించునదియైమృగములను బక్షులను ఒప్పుచుండు వసంతప్రారంభకాలమందు,ఆయశోకవనికం బ్రవేశించి,నానావిధములయిన కొనలు గల్గి,పక్షులమధురధ్వనులతోఁగూడి, రజతవర్ణంబులును బంగారువన్నెగలవియునగు వృక్షంబుల నంతటనుం దేజరిల్లుచు, నానావిధము లగు పక్షులను మృగంబులనుగల్గుటంజేసి విచిత్రవర్ణంబై, నానావిధంబులుగా నేర్పఱుపఁబడిన యవాంతర వనంబులతోఁగూడి,యుదయకాలంబుననుండు సూర్యునికైవడి భాసిల్లుచుఁ, బూలతోను బండ్లతోనుగూడియుండు నానావిధవృక్షంబులుగల్గి, మదించిమధురంబుగాఁగూయుచుండుకోయిలలతోనుదుమ్మెదలతోను జెన్నొందుచు, మదంబున మధురంబుగాఁ గేకలు వేయు నెమళ్లు గలిగి, మఱియు, నానావిధ పక్షులతోనొప్పుచున్న, యశోకవనికం, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

మార్గమాణో వరారోహాం రాజపుత్రీ మనిందితామ్

సుఖప్రసుప్తా న్విహగా న్బోధయామాస వానరః. ౯

టీక॥ వానరః=హనుమంతుఁడు; వరారోహాం=శ్రేష్ఠములయిన పిఱుఁదులుగలదియును; అనిందితాం=నిందింపఁబడనిదియును; రాజపుత్రీం=రాచకొమార్తెయనగు సీతను; మార్గమాణః=వెదకుచు; సుఖప్రసుప్తాన్=సుఖముగానిదురించియున్న; విహగాన్=పక్షులను; బోధయామాస=మేలుకొలిపెను.

హనుమంతుం, డప్పుడు, శ్రేష్ఠములయినగొప్పపిఱుఁదులుగలదియు నిందింపఁబడనదియునగుసీతను వెదకుచుండుటవలన,నచ్చటివృక్షంబులు కదలుటంజేసి,సుఖముగానిదురించియున్న పక్షులు మేలుకొనినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పతద్భి ద్విజగణైః పక్షై స్సాలా స్సమాహతాః
అనేకవర్ణా వివిధా ముముచుః పుష్పవృష్టయః. ౧౦

టీక॥ సాలాః=వృక్షములు; ఉత్పతద్భిః=ఎగురుచున్న;ద్విజగణైః=పక్షులసమూహములచేత; పక్షైః=ఱెక్కలచేత;సమాహతాః=కొట్టఁబడినవై;అనేకవర్ణాః = పెక్కువన్నెలుగలవియును;వివిధాః=నానావిధము లయినవియునగు; పుష్పవృష్టయః (పుష్పవృష్టీః)=పూలవానలను; ముముచుః=విడిచినవి.

అప్పుడుపక్షులు గుంపులుగుంపులుగానెగురుచుండఁగా వానిఱెక్కలచేఁగదలింపంబడి, వృక్షంబులు, నానావర్ణంబులునానావిధంబులునైనపూలంగురిసినవి.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పావకీర్ణ శ్శుశుభే హనుమా న్మారుతాత్మజః
అశోకవనికా మధ్యే యథా పుష్పమయో గిరిః. ౧౧

టీక॥ అశోకవనికామధ్యే=అశోకవనమునడుమునందు; పుష్పావకీర్ణః=పూలచేవ్యాపింపఁబడిన; మారుతాత్మజః = వాయువు కొడుకైన; హను

మాన్ = హనుమంతుఁడు; పుష్పమయః = పూలవికారమయిన; గిరిర్యథా = పర్వతమునుంబోలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

అశోకవనంబునడుమఁబూలచేఁ గప్పఁబడియున్నవాయుపుత్రుండగు హనుమంతుఁడు, పూలకొండ యనందగి యొప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

దిశ స్సర్వాః ప్రధావంతం వృక్షషండగతం కపిమ్
దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని వసంతఇతి మేనిరే.౧౨

టీక॥ భూతాని=భూతములు; సర్వాణి= అన్నియును; దిశః=దిక్కులను; సర్వాః=అన్నిటినిగూర్చి; ప్రధావంతం = పరుగిడుచున్నవాఁడును; వృక్ష షండగతం = చెట్లయొక్క సమూహమునుబొందిన వాఁడునగు; కపిం=హనుమంతుని; దృష్ట్వా=చూచి; వసంతః=వసంతుఁడు; ఇతి=అని; మేనిరే=తలంచినవి.

అన్ని దిక్కులకునుబరుగిడుచు, చెట్ల నడుమనున్నహనుమంతుంజూచి, సమస్తభూతంబులును, వసంతుండని, తలంచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వృక్షేభ్యః పతితైః పుష్పైరవకీర్ణా పృథగ్విధైః
రరాజ వసుధా తత్ర ప్రమదేవ విభూషితా. ౧౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వృక్షేభ్యః= చెట్లనుండి; పతితైః = పడినవియు; పృథగ్విధైః = నానావిధములునగు; పుష్పైః=పూలచేత; అవకీర్ణా = వ్యాపింపఁబడిన; వసుధా=భూమి ; విభూషితా=అలంకరింపఁబడిన; ప్రమదేవ= స్త్రీవలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

అచ్చటి, భూమిమీఁద , వృక్షంబులనుండి నానావిధములగు పూలురాలియున్నందున, నాభూమి , సొమ్ములచేనలంకరింపఁబడియుండు వనితయుంబోలెఁ, బొపట్టుచుండినది,

అని, తాత్పర్యము.

తరస్వినా తే తరవ స్తరసాభి ప్రకంపితాః

కుసుమాని విచిత్రాణి సస్సృజుః కపినా తదా. ౧౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే= ఆ,తరవః;వృక్షంబులు;తరస్వినా=బలవంతుండగు; కపినా=హనుమంతునిచేత; తరసా=బలముచేత;అభిప్రకంపితాః=నాలుగుప్రక్కలకును గదలింపఁ బడినవై ; విచిత్రాణి= నానావిధములయిన, కుసుమాని= పూలను; సస్సృజుః=విడిచినవి.

అప్పుడు , బలవంతుండగునాహనుమంతుండుబలంబున నావృక్షంబుల నాలుగుప్రక్కలకునుగదలింపఁగా నా,వృక్షంబులనుండి, నానావిధంబులగు పూలురాలినవి. అని, తాత్పర్యము,

నిర్ధూతపత్రశిఖరా శ్శీర్ణపుష్ప ఫలా ద్రుమాః
నిక్షిప్త వస్త్రాభరణా ధూర్తా ఇవ పరాజితాః. ౧౫

టీక॥నిర్ధూతపత్రశిఖరాః= ఎగురఁగొట్టఁబడినయాకులునుకొనలును గలవియును; శీర్ణపుష్పఫలాః=రాలినపూలునుబండ్లును గలవియునగు ; ద్రుమాః=చెట్లు; పరాజితాః= అపజయముపొందినవారును; కావున నే;నిక్షిప్తవస్త్రాభరణాః=ఉంచఁబడినవస్త్రములునుసొమ్ములునుగలవారలునగు; ధూర్తా ఇవ=జూదరులుంబోలె ; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= ఉండినవి.

అచ్చటహనుమంతుండుకదలించుటంజేసివస్త్రప్రాయంబులగు పత్రములునుకొనలందలిమొగ్గలును, ఆభరణప్రాయంబులగుపూలును బండ్లునురాలి నందువలన, నాచెట్లు, జూదమాడియపజయంబునొంది గెల్చినవారికిచ్చుటకై వస్త్రంబులునాభరణంబులునుగ్రిందంబెట్టియుండు, జూదరులుంబోలెఁ, జూపట్టుచుండినవి. అని,తాత్పర్యము.

హనూమతా వేగవతా కంపితా స్తేన గోత్తమాః
పుష్పపర్ణఫలా న్యాశు ముముచుః పుష్పశాలినః.౧౬

టీక॥ వేగవతా=అధికమయిన వేగముగల; హనూమతా = హనుమంతు

నిచేత; కంపితాః=కదలింపఁబడిన; పుష్పశాలినః=పూలచేనొప్పుచుండు, తే= ఆ; నగోత్తమాః= వృక్షశ్రేష్ఠములు; ఆశు = శీఘ్రముగా; పుష్పపర్ణఫలాని=పూలను ఆకులనుబండ్లను ; ముముచుః=విడిచినవి.

అతివేగముగల హనుమంతుండు, పూల నిండియుండు నాయుత్తమవృక్షంబులఁగదలింపఁగానే, వానివలన , బూలనుబత్రంబులను ఫలంబులను, శీఘ్రంబుగా, నేలంబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విహంగ సంఘైర్హీనా స్తే స్కంధమాత్రాశ్రయా ద్రుమాః
బభూవురగమాస్సర్వే మారుతేనేవ నిర్ధుతాః. ౧౭.

టీక॥ తే=ఆ; ద్రుమాః = వృక్షంబులు; సర్వే=అన్నియును ; మారుతేన= వాయువుచేత, నిర్ధుతాఇవ=కదలింపఁబడినవివలె, విహంగసంఘైః=పక్షులసమూహంబులచే ; హీనాః=విడువఁబడినవిగాను ; స్కంధమాత్రాశ్రయాః=బోదెలను మాత్రము స్థానంబులుగాను, బోదెలుమాత్రముగలవిగా ననుట; కావుననే, అగమాః = పొందఁగూడనివిగాను; బభూవుః=ఐనవి.

ఆహనుమంతునిచేఁగదలింపఁబడిన వృక్షంబులన్నియు, వాయువుచేఁగదలింపఁబడినట్లు, పక్షులచేవిడువఁబడి, పుష్పములుపత్రములు మొదలగునవియులేక బోదెలు మాత్రము గలిగి యుండఁజేసి, సేవించుటకర్హంబులు, గాక, పోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

నిర్ధూతకేశ యువతిర్యథా మృదితవర్ణకా
నిష్పీత శుభ దంతోష్ఠీ నఖైర్దంతైశ్చ విక్షతా. ౧౮
తథా లాంగూలహస్తైశ్చ చరణాభ్యాంచ మర్దితా
బభూవాశోక వనికా ప్రభగ్న వరపాదపా. ౧౯

టీక॥ నిర్ధూతకేశీ=విరియునట్లుచేయఁబడిన వెండ్రుకలుగలదియును; మృదితవర్ణకా=నలుచఁబడినచందనముగలదియును; నిష్పీతశుభదంతోష్ఠీ = చక్కఁగాఁద్రాఁగఁబడినదియును(కావుననే)సుందరమయినదంతమువంటిదైనప

దవిగలదియును; నఖైః=గోళ్లచేతను; దంష్ట్రైశ్చ=పండ్లచేతను;విక్షతా = గాయముచేయఁ బడినదియునగు; యువతిః=స్త్రీ;యధా=ఎట్లో;తధా=అట్లు; లాంగూలహస్తైశ్చ = తోఁకచేతను జేతులచేతను;చరణాభ్యాంచ= పాదములచేతను;మర్దితా=మర్దింపఁబడినదియు;ప్రభగ్నవర పాదపా= విఱిగినశ్రేష్ఠములయినవృక్షములు గలదియునగు,అశోకవనికా=అశోకవనము ; బభూవ=ఉండెను.

అట్లుహనుమంతునిచే , దోఁకనుజేతులనుగాళ్లనుమర్దింపఁబడి, విఱిగిన చెట్లతోనున్నయాయశోకవనిక,సంభోగోద్రేకంబునఁ,జెదరినతల వెండ్రుకలను,ఆలింగనాదులచే, రాలిపోయినచందనంబును, చక్కఁగాఁ బానము సేయఁబడుటంజేసి, దంతంబుంబోలెఁ దెల్లగానుండు పెదవియునుగలిగి,గోళ్లను దంతంబులనుదగిలినగాయములతో నొప్పుచున్నవనితయుంబోలెఁ, బాపట్టుచుండినది.అని,తాత్పర్యము.

మహాలతానాం దామాని వ్యథమత్తరసా కపిః
యథా ప్రావృషి వింధ్యస్య మేఘజాలాని మారుతః. ౨౦

టీక॥కపిః=హనుమంతుఁడు ; తరసా=బలముచేత; మహాలతానాం = పెద్దతీఁగెలయొక్క; దామాని=సమూహములను; మారుతః = వాయువు; ప్రావృషి=వర్షాకాలమునందు; వింధ్యస్య=వింధ్యపర్వతముయొక్క ; మేఘజాలానియధా=మబ్బులయొక్క సమూహములనుంబోలె ; వ్యధమత్ = తెంచెను.

వర్షాకాలంబున,వాయువు, వింధ్యపర్వతమునందలిమేఘంబుల సమూహంబులనుఖండఖండములుగాఁ జేయునట్లు,హనుమంతుండు,బలంబుననాయశోకవనియందలి లతాసమూహంబులను, తెంచెను.అని,తాత్పర్యము.

స తత్ర మణిభూమీశ్చ రాజతీశ్చ మనోరమాః
తథా కాంచన భూమీశ్చ దదర్శ విచర న్కపిః. ౨౧

టీక॥ సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుఁడు; తత్ర=ఆయశోకవనికయందు ; వి

చరన్=తిరుగుచు; మనోరమాః=సుందరములయిన; మణిభూమీశ్చ=రత్నవికారములయిన భూములను; రాజతీశ్చ=వెండిభూములను; తథా=అట్లు; కాంచనభూమీశ్చ=బంగారుభూములను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుం డాయశోకవనికయందు సంచరించుచు, సుందరములయిన మణిమయంబులగు భూములను వెండిభూములను బంగారుభూములనుం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వాపీశ్చ వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా
మహార్హైర్మణిసోపానై రుపపన్నా స్తత స్తతః. ౨౨
ముక్తాప్రవాళసికతా స్స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః
కాంచనై స్తరుభిశ్చిత్రై స్తీరజై రుపశోభితాః. ౨౩
ఫుల్లపద్మోత్పలవనా శ్చక్రవాకోపకూజితాః
నత్యూహరుతసంఘుష్టా హంససారసనాదితాః. ౨౪
దీర్ఘాభి ర్ద్రుమయుక్తాభి స్సరిద్భిశ్చ సమంతతః
అమృతోపమతోయాభి శ్శివాభి రుపసంస్కృతాః. ౨౫
లతాశతై రవతతా స్సంతానకుసుమావృతాః
నానాగుల్మావృతఘనాః కరవీరకృతాంతరాః. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; వివిధాకారాః= నానావిధములయిన యాకారములుగలవియును; పరమవారిణా=శ్రేష్ఠమయిన జలముచే; పూర్ణాః= నిండినవియును; తత స్తతః=అచ్చటచ్చట; మహార్హైః=శ్రేష్ఠములయిన; మణిసోపానైః= రత్నవికారములయిన పడికట్లతో; ఉపపన్నాః=కూడినవియును; ముక్తాప్రవాళసికతాః=ముత్తెపు వికారమయినదియుఁబవడపు వికారమయినదియునగు నిసుకగలవియును; స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః=స్ఫటికమణివికారమయిన నీళ్ల లోపలికట్టినపు నేలగలవియును; కాంచనైః = బంగారువన్నెగలవియును; చిత్రైః=నానా వర్ణములుగలవియునగు తీరజైః = గట్టునఁబుట్టిన వృక్షములచే; ఉపశోభితాః = ప్రకాశింపఁజే

యఁబడినవియును; ఫుల్లపద్మోత్పలవనాః=వికసించినతామరపూలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయు సమూహములుగలవియును ; చక్రవాకోపకూజితాః=జక్కవపక్షులచే ధ్వనించునట్లు చేయఁబడినవియును; నత్యూహరుతసఘుష్టాః= నీరుకోళ్లధ్వనిచే ధ్వనింపఁజేయఁబడినవియును , హంససారసనాదితాః= హంసపక్షులచేతను బెగ్గురుపక్షులచేతనుధ్వనింపఁజేయఁబడినవియును; దీర్ఘాభిః=నిడుపైనవియు;మ్రుమయుక్తాభిః = చెట్లతోఁగూడినవియు;అమృతోప మతోయాభిః = అమృతముతోఁబోలిక గలనీళ్లుగలవియు;శివాభిః= మంగళకరంబులునగు;సరిద్భిశ్చ = కాలువలచేతను;సమంతతః=అన్నిప్రక్కలను;ఉపసంస్కృతాః= అలంకరింపఁబడినవియును; లతాశతైః = తీఁగెలయొక్కనూఱులచేత ; అవతతాః = వ్యాపింపఁబడినవియును, సంతానకసుమావృతాః=కల్పవృక్షములయొక్కపుష్పములచేఁ గప్పఁబడినవియును ; నానాగుల్మావృతఘనాః= నానావిధములయినబోదెలేని చెట్లచేతఁ గప్పఁబడినవియును దట్టములయినవియును; కరవీరకృతాంతరాః= గన్నేరుచెట్లచేఁజేయఁబడినవిశేషములుగలవియునగు;వాపీశ్చ=నడబావులను ; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

నానావిధాకారంబులుగల్గి,యుత్కృష్ట జలంబుతో నిండి, యచ్చటచ్చట, శ్రేష్ఠములయిన మణిమయంబులగు పడికట్లతోఁగూడి, ముత్తెములుఁ బగడములు" వీనితోఁజేయఁబడిన యిసుకయు స్ఫటికశిలతోఁ జేయబడిన నీళ్లలోపలనుండుకట్టనవు నేలయుగల్గి, తీరంబునం బుట్టిన కాంచన వర్ణారబులుఁ జిత్రవర్ణంబులునగు వృక్షంబులచేనలంకరింపఁబడి,వికసించినతామరపూలతోనుగలువలతోను,మధురముగాఁగూయుచుండుఁజక్కవపక్షులతోను, నీరుకోళ్లతోనుహంసపక్షులతోను సారసపక్షులతోనుంగూడి,దీర్ఘంబులై రెండుప్రక్కలనుచెట్లుగలిగి యమృతంబుంబోలె మధురంబయినజలంబుగలిగియుండు కాలువలచేఁజెన్నొందుచు, అనేకవిధంబులయినలతలచేనలరారుచుఁగల్పపుష్పంబులరమణీయంబులై, బోదెలేనిచెట్లుచుట్టునసేకంబులుదట్టముగాఁగల్గి, గన్నేరువృక్షంబులం జెలంగుచున్న, నడబావులను,హనుమంతుండు,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో౽oబుధర సంకాశం ప్రవృద్ధ శిఖరం గిరిమ్
విచిత్ర కూటం కూటైశ్చ సర్వతః పరివారితమ్. ౨౭
శిలా గృహై రవతతం నానావృక్షై స్సమావృతమ్
దదర్శ హరి శార్దూలో రమ్యం జగతి పర్వతమ్. ౨౮

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; హరిశార్దూలః=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుఁడు;అంబుధరసంకాశం= మేఘముతో సమానమైనదియును; ప్రవృద్ధశిఖరం=పెరిఁగినశిఖరములుగలదియును;విచిత్రకూటం= నానావిధములైనకొండకొమ్ములుగలదియును,కూటైః=కొండకొమ్ములచేత; సర్వతః=అంతటను;పరివారితంచ=చుట్టఁబడినదియును; శిలాగృహైః=రాతియిండ్లచేత;అవతతం=వ్యాపింపఁబడినదియును ; నానావృక్షైః=నానావిధములగుచెట్లచేతను, సమావృతం= చుట్టఁబడినదియును ; రమ్యం= సుందరమునగు;జగతి పర్వతం (జగతీపర్వతం)=మట్టికొండ యయిన; లేక,జగతిపర్వతమనుపేరుగల; గిరిం=పర్వతమును;దదర్శ=చూచెను.

అంత, మేఘంబునకుసరివచ్చుచు, నున్నతమయినశిఖరంబుగల్గి, నానావిధములగుకొమ్ములుగల్గి ,యన్నిప్రదేశంబులనుగొమ్ములతోనొప్పుచు, ఱాతిగృహంబులతోఁగూడి, నానావిధవృక్షంబులంగప్పఁబడి,రమణీయంబై , యున్న మట్టికొండను,(పక్షాంతరమందు, జగతీపర్వతమనుపర్వతమును); వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండుచూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

దదర్శ చ నగా త్తస్మా న్నదీం నిపతితాం కపిః
అంకాదివ స ముత్పత్య ప్రియస్య పతితాం ప్రియామ్. ౨౯
జలే నిపతి తాగ్రైశ్చ పాదపై రుప శోభితామ్
వార్య మాణా మివ క్రుద్ధాం ప్రమదాం ప్రియ బంధుభిః. 30

టీక॥కపిః = హనుమంతుఁడు; తస్మాత్=ఆ;నగాత్=పర్వతమునందు;నిపతితాం=పడినదియును(కావుననే)ప్రియస్య=ప్రియునియొక్క; అంకాత్=

తొడనుండి; సముత్పత్య=ఎగిరి; పతితాం=పడినట్టి; ప్రియామివ(స్థితాం)=ప్రియురాలుంబోలె నున్నదియును; జలే=నీటియందు; నిపతితాగ్రైశ్చ=పడినకొనలుగల; పాదపైః=చెట్లచేత; ఉపశోభితాంచ= ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; ప్రియబంధుభిః=ఇష్టులయిన బంధువులచే; వార్యమాణాం=అడ్డగింపఁబడిన; క్రుద్ధాం= కోపించిన; ప్రమదామివ(స్థితాం)= స్త్రీయుంబోలెనున్నదియునగు; నదీంచ=ఏటిని; దదర్శ=చూచెను.

ఆపర్వతంబునందుండి నేలకుఁ బాఱుచుండుటంజేసి కోపంబునఁ బ్రియునియంకంబువిడిచి నేలంబడు ప్రియురాలుంబోలెఁజూపట్టుచు, ఫలభారంబునవంగి నీటందోఁగుచుండుకొనలుగల చెట్లతోఁగూడియుంటంజేసి, ప్రియబంధువులచే హస్తంబులననునయింపఁబడుచున్న క్రుద్ధస్త్రీయుంబోలెఁగనుపట్టుచున్న, యొకనదిని, హనుమంతుండప్పుడు, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

పునరావృత్తతోయాంచ దదర్శ స మహాకపిః
ప్రసన్నామివ కాంతస్య కాంతాం పునరుపస్థితామ్. ౩౧

టీక॥ మహాకపిః= పెద్దకోఁతియగు; సః=ఆహనుమంతుండు; పునరావృత్తతోయాంచ= మఱలితిరిగిన నీళ్లుగలదియు(కావుననే) ప్రసన్నాం=కోపంబువిడిచినదియును; పునః=మఱల; ఉపస్థితః = ప్రియునిం బొందినదియునగు; కాంతామివ(స్థితాం)=ప్రియురాలుంబోలెనున్నదియునగు; నదీం=(అధ్యాహృతము)నదిని; దదర్శ=చూచెను.

అల్లుకొంతవఱకుఁబర్వతంబువిడిచిపాఱి యంతమఱల వెనుకకుఁ దిరిగిపర్వతముతట్టుగాఁబాఱుటంజేసి, బంధువులనునయింపఁగా కోపంబువిడిచి ప్రసన్నయయి, మఱలఁ బ్రియునింబొందునట్టి, వనితయుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, యానదిని, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా దూరాత్స పద్మిన్యో నానాద్విజ గణాయుతాః
దదర్శ హరి శార్దూలో హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౩౨

టీక॥ హరిశార్దూలః=వానరశ్రేష్ఠుండును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవుని కుమారుండునగు; సః=ఆ, హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు ; తస్య=ఆపర్వతమునకు;అదూరాత్=సమీపమునందు; నానాద్విజ గణాయుతాః = నానావిధములయినపక్షులసమూహములతోఁగూడిన;పద్మిన్యః (పద్మినీః)= తామరకొలనులను;దదర్శ= చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండువాయుదేవుని కుమారుండునగు హనుమంతుఁడు, ఆపర్వతమునకుసమీపంబున, నానావిధపక్షులతో నొప్పుచున్న, తామరకొలంకులంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

కృత్రిమాం దీర్ఘికాం చాపి పూర్ణాం శీతేన వారిణా
మణి ప్రవర సోపానాం ముక్తాసికత శోభితామ్. ౩౩
వివిధై ర్మృగ సంఘైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్
ప్రాసాదై స్సుమహద్భిశ్చ నిర్మితై ర్విశ్వ కర్మణా. ౩౪
కాననైః కృత్రిమై శ్చాపి సర్వత స్సమలం కృతామ్

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;కృత్రిమాం=నిర్మింపఁబడినదియును;శీతేన=చల్లని; వారిణా=నీటిచేత;పూర్ణాం=నిండినదియును;మణిప్రవరసోపానాం =రత్నశ్రేష్ఠములతోఁజేయఁబడిన పడికట్లుగలదియును; ముక్తాసికతశోభితాం=ముత్తెములతోఁజేయఁబడినయిసుకచేతఁబ్రకాశింపఁబడినదియును; వివిధైః=నానావిధములైన;మృగసంఘైః=మృగములసమూహములతో;యుక్తాంచ=కూడినదియును; విచిత్రాం=నానావిధమయినదియును చిత్రకాననాం=నానావిధములయినవనములుగలదియును;సుమహద్భిః = మిక్కిలియు గొప్పవియును; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత; నిర్మితైః= చేయఁబడినవియునగు ; ప్రాసాదైశ్చ=మేడలచేతను;కృత్రిమైః= నిర్మింపఁబడిన,కాననై శ్చాపి= వనములచేతను;సర్వతః = అంతటను; సమలంకృతాం=చక్కగా నలంకరింపఁబడినదియునగు;దీర్ఘికాంచాపి = నడబావిని;

దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

చల్లనినీటితో నిండి మణిమయంబుల గుపడికట్లతోఁగూడి ముత్తెములతోఁజే యఁబడిన యిసుకగల్గి, నానావిధమృగంబులనొప్పుచు, విచిత్రమయి, చుట్టును నానావిధవనంబులఁ దేజరిల్లుచు, విశ్వకర్మచేనిర్మింపఁబడినగొప్పప్రాసాదంబులనువనంబులనుం జెలంగుచు, నాపర్వతముసమీపంబుననున్నదబావిని, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

యే కేచి త్పాదపా స్తత్ర పుష్పోపగ ఫలోపగాః. ౩౫
సచ్ఛత్రా స్సవితర్దీకా స్సర్వే సౌవర్ణ వేదికాః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; పుష్పోపగఫలోపగాః= పూలుగలిగినవియును, బండ్లుగలవియునగు; పాదపాః=వృక్షములు; యే కేచిత్ = ఏవేవి; సంతి=(అధ్యాహృతము) ఉన్నవో; తే = (అధ్యాహృతము) అవి; సర్వే=అన్నియును; సచ్ఛత్రాః=కూర్చుండువారికెండవానలు మొదలగువాని బాధగలుగకుండుట కై యేర్పఱుపఁబడిన శాలలతోఁ గూడినవై, సవితర్దీకాః= పెద్దతిన్నెలతోఁ గూడినవై; సౌవర్ణవేదికాః=బంగారువికారములయిన చిన్నతిన్నెలుగలవై; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండినవి.

అచ్చటఁ, బూలను బండ్లను నిండియుండువృక్షంబులన్నియు, శాలలతోను, బెద్ద తిన్నెలతోను, వానిపైనఁ జిన్న బంగారుతిన్నెలతోనుగూడియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

లతా ప్రతానై ర్బహుభిః పర్ణైశ్చ బహుభి ర్వృతామ్. ౩౬
కాంచనీం శింశుపా మేకాం దదర్శ హరియూథపః
వృతాం హేమ మయీభిస్తు వేదికాభి స్సమం తతః. ౩౭

టీక॥హరియూథపః = హనుమంతుఁడు; బహుభిః=అనేకములయిన, లతాప్రతానైః=తీఁగల సమూహముల చేతను; బహుభిః=అనేకములయిన; పర్ణైశ్చ=ఆకులచేతను; వృతాం = చుట్టఁబడినదియును; సమంతతః=అంతటను; హేమమయీభిః= బంగారువికారములయిన, వేదికాభిస్తు = తిన్నెలచేత

నుః;వృతాం=చుట్టఁబడినదియును,కాఁచనీం=బంగారువన్నెగలదియునగు; ఏకాం=ఒక;శింశుపాం = ఇరుగుడుచెట్టును;దదర్శ=చూచెను.

హనుమంతుఁడు, పెకుకుతీఁగలచేతనుబత్రంబులచేతను బరివృతంబై, నాలుగుప్రక్కలను బంగారు తిన్నెతో నొప్పుచున్న, యొకయిరుగుడువృక్షంబును,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్యద్భూమిభాగాంశ్చ గర్తప్రస్రవణానిచ

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు;భూమిభాగాంశ్చ=భూములభాగములను, వేఱువేఱుభూములననుట;గర్తప్రస్రవణానిచ=పల్లములను సెలయూటలను; అపశ్యత్=చూచెను.

ఆహనుమంతుండచ్చట, నానావిధంబులగుభూములనుబల్లపుఁ బ్రదేశములను సెలయూటలనం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణవృక్షానపరాన్ దదర్శ శిఖిసన్నిభాన్. ౧౮

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు;శిఖిసన్నిభాన్= నిప్పుతో సమానములయిన,అపరాన్=ఇతరములయిన,సువర్ణవృక్షాన్= బంగారువన్నెగలచెట్లను;దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుఁ,డచ్చట,నగ్నియుంబోలెఁ దేజరిల్లుచున్నబంగారు వర్ణపువృక్షంబులమఱికొన్నిటినిం, జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

తేషాం ద్రుమాణాం ప్రభయా మేరోరివ దివాకరః
అమన్యత తదావీరః కాంచనో స్మీతి వానరః. ౧౯

టీక॥తదా=అప్పుడు; వీరః=పరాక్రమశాలియగు;వానరః=హనుమంతుఁడు;తేషాం=ఆ; ద్రుమాణాం=వృక్షములయొక్క; ప్రభయా=కాంతిచేత; మేరోః = మేరుపర్వతముయొక్క; ప్రభయా(అధ్యాహృతము)= కాంతి

చేత, దివాకరఇవ = సూర్యుఁడుంబోలె; కాంచనః=బంగారు వికారుండను; అస్మి =అగుచున్నాను, ఇతి=అని; అమన్యత=తలంచెను.

అప్పుడు, పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుండు, ఆబంగారువృక్షంబుల కాంతివలన, మేరుపర్వతముకాంతివలనసూర్యుండుకాంచనమయుండుగాఁ గనుపట్టునట్లు, తనదేహము బంగారువన్నెగల్గిచూపట్టుటంజేసి, "నేనిప్పుడుబంగారుదేహంబుగలవాఁడనైతిని" అని, తలంచుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం కాంచనై స్తరుగణై ర్మారుతేన చ వీజితామ్
కింకిణీ శత నిర్ఘోషాం దృష్ట్వా విస్మయ మాగమత్. ౪౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు; కాంచనైః= బంగారువన్నెగల, తరుగణైః=వృక్షముల సమూహములతో; యుక్తాం (అధ్యాహృతము)= కూడినదియును ; మారుతేన=గాలిచేత; వీజితాం చ=వీవఁబడినదియును; కింకిణీశతనిర్ఘోషాం= చిఱుగంటలచే నూఱుధ్వనులుగలదియును; చిఱుగంటలుగట్టియుండుటచేననేకధ్వనులుగలదియుననుట, తాం =ఆయశోకవనికను; దృష్ట్వా=చూచి; విస్మయం= ఆశ్చర్యమును; ఆగమత్ =పొందెను.

ఆహనుమంతుండు, అట్లుకాంచనవృక్షంబుల సమూహంబులతోఁ గూడ వాయువు వీచుటచే, చెట్లకుఁ గట్టియుండుచిఱుగంటలు మ్రోఁగుటంజేసి, యనేకశబ్దంబులనొప్పుచున్న, యాయశోకవనికంజూచి, యాశ్చర్యంబు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స పుష్పితాగ్రాం రుచిరాం తరుణాంకురపల్లవామ్
తా మారుహ్య మహాబాహు శ్శింశుపాం పర్ణసంవృతామ్. ౪౧

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల; సః=ఆహనుమంతుఁడు; పుష్పితాగ్రాం = పూచినశిఖరములుగలదియును; తరుణాంకురపల్లవాం = క్రొత్తమొలకలునుజిగుళ్లునుగలదియును; పర్ణసంవృతాం= ఆకులచేఁగప్పఁబడినదియునగు; తాం=ఆ; శింశుపాం=ఇరుగుడుచెట్టును; ఆరుహ్య=ఎక్కి; అచిం

తయత్ (అధ్యాహృతము) ఆలోచించెను.

మహాబాహుండగు నాహనుమంతుండు, పుష్పించినశిఖరంబులనులేతమొలకలనుజిగుళ్లనుగలిగిపత్రంబులచే నొప్పుచుండుశింశుపావృక్షంబు నెక్కి యిట్లనియాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతోద్రక్ష్యామి వైదేహీం రామదర్శనలాలసామ్
ఇతశ్చేతశ్చ దుఃఖార్తాం సంపతంతీం యదృచ్ఛయా. ౧౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహారము)= నేను; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; రామదర్శనలాలసాం= రామునిచూచుటయందు మిక్కిలియుఁగోరికిగలదియును ; దుఃఖార్తాం=దుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడినదియును;యదృచ్ఛయా= స్వేచ్ఛచేత;ఇతశ్చేతశ్చ=ఇటునటు ; సంపతంతీం=తిరుగుచున్నదియునగు ; వైదేహీం=సీతను;ద్రక్ష్యామి=చూచెదను.

నేనిచ్చటనుండి, రామునింజూచుటయందుమిక్కిలియుగోరికగల్గి దుఃఖంబుననిట్టట్టుదిరుగుచున్నసీతాదేవిం,జూచెదను.అని, తాత్పర్యము.

అశోకవనికా చేయం దృఢం రమ్యా దురాత్మనః
చంపకై శ్చందనై శ్చాపి వకుళైశ్చ విభూషితా.౧౩

టీక॥దురాత్మనః = దుష్టస్వభావముగలరావణునియొక్క;అయం=ఈ; అశోకవనికాచ=అశోకవనికయును;దృఢం=మిక్కిలియును;రమ్యా = రమణీయమయినది. చంపకైః=సంపెఁగవృక్షములచేతను;చందనైశ్చాపి= చందనవృక్షములచేతను;వకుళైశ్చ = పొగడవృక్షములచేతను;విభూషితా=అలంకరింపఁబడినది.

ఈదురాత్ముండగురావణునియశోకవనిక,మిగులరమణీయంబుగానున్నది, మఱియుసంపెంగవృక్షంబులను జందనవృక్షంబులనుబొగడవృక్షంబులను, ఒప్పుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

ఇయంచ నళినీ రమ్యా ద్విజసంఘనిషేవితా

టీక॥ఇయం=ఈ;నళినీచ= తామర కొలంకును;రమ్యా=సుందరమయినది. ద్విజసంఘనిషేవితా = పక్షులసమూహంబులచే సేవింపఁబడినది.

ఈతామరకొలంకునుమిగుల సుందరంబై, మధురంబుగాఁ గూయుపక్షులం, జెన్నొందుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం సా రామ మహిషీ నూన మేష్యతి జానకీ. ౪౪

టీక॥జానకీ= జనకునికూఁతురయిన,రామమహిషీ = రామునిభార్యయగు;సా=ఆసీత,ఇమాం=ఈతామరకొలంకునుగూర్చి,నూనం = నిశ్చయముగాఁ,ఏష్యతి=రాఁగలదు.

రామునిభార్యయుజనకుని కూఁతురునగుసాసీతాదేవి, యీతామరకొలంకునొద్దకు,సందేహములేక, వచ్చును.అని, తాత్పర్యము.

సా రామా రామమహిషీ రాఘవస్య ప్రియా సతీ
వనసంచారకుశలా నూన మేష్యతి జానకీ. ౪౫

టీక॥రామమహిషీ=రామునిభార్యయును;రాఘవస్య=రామునకు; ప్రియా= ఇష్టురాలును,సతీ=పతివ్రతయును;వనసంచారకుశలా= వనమునందుఁదిరుగుటయందు నేర్పుగలదియును; జానకీ=జనకమహారాజుకొమార్తెయునగు;సా= ఆ;రామా=స్త్రీయయినసీత,నూనం= నిశ్చయముగా;ఏష్యతి = రాఁగలదు.

రామునిభార్యయు రామునకుఁ బ్రియురాలును,వనంబులందిరుగుట యందు నేర్పుఁగలదియుఁ,గావున , జనకపుత్రియగునాసీత, యిచ్చటికి , నిస్సందేహముగా,వచ్చును.అని, తాత్పర్యము.

అథవా మృగశాబాక్షీ వన స్యాస్య విచక్షణా
వన మేష్యతి సార్యేహ రామచింతాను కర్శితా. ౪౬

టీక॥అథవా=అటుగాదేని;మృగశాబాక్షీ = లేడిపిల్లలయొక్క-కండ్లవంటి

కండ్లుగలదియును; విచక్షణా= పండితురాలును, ఆర్యా=పూజ్యురాలునగు; సా=ఆసీత; రామచింతానుకర్శితా = రామునియొక్క-చింతచే కృశించునట్లు చేయఁబడినదియై; అస్య=ఈ; వనస్య= అశోకవనముయొక్క; ఇహ=ఇచ్చటి; వనం=తామరకొలను సమీపమందలివనమునుగూర్చి; ఏష్యతి=రాఁగలదు.

అటుగాదేని, లేడిపిల్లలకుంబోలె నేత్రంబులు గలదియుఁ బూజ్యురాలునగు సీతాదేవి రామునిచింతచేఁ గృశించినదై, పండితురాలుగావునఁ, దాపంబు పోఁగొట్టు నుపాయంబులు తెలిసినదగుటంజేసి, యశోకవనమందలి యీ తామరకొలంకు సమీపమందున్న వనమునకు, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

రామశోకాభిసంతప్తా సా దేవీ వామలోచనా
వనవాసే రతా నిత్య మేష్యతే వనచారిణీ. ౪౭

టీక॥ వామలోచనా= సుందరములయినకండ్లు గలదియును; వనవాసే= వనంబుననుండుటయందు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును ; రక్తా=ఆసక్తురాలును ; వనచారిణీ = వనంబునందుఁదిరుగునదియునగు; సా=ఆ; దేవీ=సీతాదేవి ; రామశోకాభిసంతప్తా=రామునిగుఱించినదుఃఖముచే తపింపఁజేయఁబడినదై; ఏష్యతే=రాఁగలదు.

సుందర నేత్రంబులుగల యాసీతాదేవియెప్పుడును వనంబున నివాసముసేయుటయం దాసక్తురాలును వనంబునందిరుగుచుండు స్వభావంబుగలదియును గావున, రామవిరహ దుఃఖంబునం దపించుచు, నాతాపంబుపోఁగొట్టుకొనుటకై, యిచ్చటికవశ్యము వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

వనేచరాణాం సతతం నూనం స్పృహయతే పురా
రామస్య దయితా భార్యా జనకస్య సుతా సతీ. ౪౮

టీక॥ రామస్య= రామునియొక్క; దయితా=ప్రియయైన ; భార్యా=పెండ్లాము; జనకస్య=జనకునియొక్క ; సుతా=కూఁతురును; సతీ = పతివ్రతయునగుసీత; పురా = మున్ను; సతతం=ఎల్లప్పుడును; వనేచరాణాం (చ

త్థర్యార్థమందుషష్ఠి) వనంబునందుఁ దిరుగువారలకొఱకు ; స్పృహయతే= ఆశపడుచుండినది, వారలతోఁగూడ వనవాసంబుసేయఁగోరుచుండినదనుట .

రామునిప్రియభార్యయు జనకమహారాజుకూఁతురును బతివ్రతయునగు సీత, మున్నెల్లప్పుడునువనంబుననుండువారలపై దయగలిగి, వారలతోఁగూడ వనవాసముసేయఁ గోరుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

సంధ్యాకాలమనా శ్శ్యామా ధ్రువ మేష్యతి జానకీ
నదీం చేమాం శుభజలాం సంధ్యార్థే వరవర్ణినీ. ౪౯

టీక॥సంధ్యాకాలమనాః=సంధ్యాకాలమునందలిమనసుగలదియును; శ్యామా=యౌవనమధ్యస్థురాలును; వరవర్ణినీ=ఉష్ణకాలమున సుఖశీతలమునుశీతకాలమునసుఖోష్ణమునగు దేహముగలిగిపెనిమిటియందుమిక్కిలియనురాగముగలయుత్తమస్త్రీయునగు ; జానకీ=జనకునికూఁతురయినసీత; సంధ్యార్థే=సంధ్యకుఁగాను; సంధ్యావందనముసేయుటకుఁగాననుట;శుభ జలాం=మంగళకరమయినజలముగల;ఇమాం=ఈ;నదీంచ=ఏటినిగూర్చి; ధ్రువం=నిశ్చయముగా;ఏష్యతి=రాగలదు.

యౌవనమధ్యస్థురాలును, ఉష్ణకాలమునందుసుఖశీతలమును శీతకాలమునందుసుఖోష్ణమునగుదేహము గల్గిపెనిమిటియందుమిగుల ననురాగము గలయుత్తమస్త్రీయునగు, జనకమహారాజుకొమార్తెసీతాదేవి , సంధ్యనుపాసించుటయందుమిక్కిలియు నాసక్తిగలది,కావున,సంధ్యోపాసనమునకుఁగాను,మంచియుదకముగలయీనదికిని, నిశ్చయముగా,వచ్చును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా శ్చాప్యనురూపేయ మశోకవనికా శుభా
శుభా యా పార్థివేంద్రస్య పత్నీ రామస్య సమ్మతా. ౫౦

టీక॥యా= ఏసీత; పార్థివేంద్రస్య=రాజశ్రేష్ఠుండగు;రామస్య= రామునకు; సమ్మతా=ప్రియయయిన ; శుభా=మంగళకరియగు;పత్నీ = భార్య

యోః;తస్యాశ్చాపి=అట్టిసీతకును ; ఇయం=ఈ; శుభా=మంగళకరి యయిన;అశోకవనికా = అశోకవనిక ; అనురూపా=తగినది.

ఈసుందరమయిన యశోకవనిక,రాజశ్రేష్ఠుండగు రాముని ప్రియభార్యయులోకసుందరియునగు సీతకును, దగియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

యది జీవతి సా దేవీ తారాధిపనిభా ననా
ఆగమిష్యతి సా వశ్య మిమాం శివజలాం నదీమ్. ౫౧

టీక॥ తారాధిపనిభాననా=చంద్రునితోసమానమయినముఖముగల; సా=ఆ; దేవీ=సీతాదేవి,జీవతియది = బ్రతికియుండునేని; సా=ఆసీత;అవశ్యం=అవశ్యముగా; శివజలాం = మంగళకరంబగునీరుగల;ఇమాం=ఈ;నదీం=ఏటినిగూర్చి;ఆగమిష్యతి= రాఁగలదు.

చంద్రుండుంబోలె సుందరంబయిన ముఖంబు గల యాసీతాదేవి, బ్రతికియుండునేని,యవశ్యముగా, మంచినీరు గలయీనదియొద్దకువచ్చును. అని, హనుమంతుండాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవంతు మత్వా హనుమా న్మహాత్మా
ప్రతీక్షమాణో మనుజేంద్ర పత్నీమ్
అవేక్షమాణశ్చ దదర్శ సర్వమ్
సుపుష్పితే పర్ణఘనే నిలీనః. ౫౨

టీక॥మహాత్మా=పూజ్యమయిన స్వభావముగల;హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; సుపుష్పితే=చక్కఁగాఁ బూచియున్న;పర్ణఘనే=ఆకుల సమూహమునందు; నిలీనః=దాఁగినవాఁడై; ఏవం=ఇట్లు;మత్వాతు= తలఁచియు; మనుజేంద్రపత్నీం = మనుష్యులకధిపుఁడైనరామునియొక్కభార్యను; ప్రతీక్షమాణః=ఎదురుచూచుచున్నవాఁడై;అవేక్షమాణశ్చ=చూచుచున్నవాఁడునై;

సర్వం=అంతను; దదర్శ=చూచెను.

మహాత్ముండగుహనుమంతుండు, చక్కగాఁజూచియుండునాశింశుపావృక్షమునందలిపత్రసమూహంబునఁదాఁగి, యిట్లాలోచించి, సీతవచ్చుట కెదురుసూచుచు, నాలుగుప్రక్కలంజూచుచు, నచ్చటనున్నవిశేషంబుల నన్నింటినిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, చతుర్దశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండచతుర్దశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ
పంచదశసర్గప్రారంభః.

సవీక్షమాణ స్తత్రస్థో మార్గమాణశ్చ మైథిలీమ్
అవేక్షమాణశ్చ మహీం సర్వాం తా మన్వవైక్షత.౧

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు; తత్రస్థః=ఆయిరుగుడు వృక్షముమీఁదనున్నవాఁడై, మైథిలీం=సీతను; మార్గమాణః=వెదకువాఁడై; వీక్షమాణశ్చ=చూచుచున్నవాఁడునై; మహీంచ=భూమిని; అవేక్షమాణః=చూచుచు; తాం=ఆయశోకవనికను; సర్వాం=అంతను; అన్వవైక్షత=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆశింశుపావృక్షంబుపయినుండి, సీతను వెదకుటకైనాలుగుప్రక్కలంజూచుచు, నట్లు, అచ్చటిభూములంజూచుచునట్లు, ఆయశోకవనికయంతయుఁ, గలయంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంతానకలతాభిశ్చ పాదపై రుపశోభితామ్
దివ్యగంధరసోపేతాం సర్వత స్స మలంకృతామ్.౨

స ౧౫

తాం స నందనసంకాశాం మృగపక్షిభి రావృతామ్
హర్మ్యప్రాసాదసంబాధాం కోకిలాకులనిస్స్వనామ్. ౩
కాంచనోత్పలపద్మాభి ర్వాపీభి రుపశోభితామ్
బహ్వాసనకుథోపేతాం బహుభూమిగృహాయుతామ్. ౪
సర్వర్తుకుసుమై రమ్యాం ఫలవద్భిశ్చ పాదపైః
పుష్పితానామశోకానాం శ్రియా సూర్యోదయప్రభామ్. ౫
ప్రదీప్తా మివ తత్రస్థో మారుతి స్సముదైక్షత
నిష్పత్రశాఖాం విహగైః క్రియమాణా మివాసకృత్. ౬
వినిష్పతద్భి శ్శతశ శ్చిత్రైః పుష్పావతంసకైః
ఆమూలపుష్పనిచితై రశోకై శ్శోకనాశనైః. ౭
పుష్పభారాతిభారైశ్చ స్పృశద్భి రివ మేదినీమ్
కర్ణికారైః కుసుమితైః కింశుకైశ్చ సుపుష్పితైః. ౮

టీక॥ సః=ఆ; మారుతిః=వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతుఁడు; తత్రస్థః=ఆశింశుపావృక్షముపయియున్నవాఁడై; సంతానకలతాభిశ్చ=కల్పవృక్షపుఁదీఁగలచేతను; పాదపైః=వృక్షములచేతను; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; దివ్యగంధరసోపేతాం=శ్రేష్ఠమయినవాసనతోను రసముతోను గూడినదియును; సర్వతః=అంతటను; సమలంకృతాం=చక్కఁగా నలంకరింపఁబడినదియును; నందనసంకాశాం=నందనవనముతో సమానమైనదియును; మృగపక్షిభిః=మృగములచేతను, బక్షులచేతను; ఆవృతాం=కప్పఁబడినదియును; హర్మ్యప్రాసాదసంబాధాం=మేడలచేతను నగళ్లచేతను ఇఱుకుఁగలదియును; కోకిలాకులనిస్స్వనాం=కోయిలలయొక్క వ్యాకులములయినధ్వనులుగలదియును; కాంచనోత్పలపద్మాభిః=బంగారువన్నెగలకలువలును కమలములును గల; వాపీభిః=నడబావులచే; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; బహ్వాసనకుథోపేతాం=అనేకములయినపీఠములతోను జిత్రకంబళములతోను గూడినదియును; బహుభూమిగృహాయుతాం=అనేకములయినభూమిలోపలఁగట్టఁబడిన గృహంబులతోఁగూడినదియును; సర్వర్తుకుసు

ష్పైః=సమస్తములయిన ఋతువులపుష్పములుగలవియును; ఫలవద్భిః=పండ్లుగలవియునగు; పాదపైశ్చ=చెట్లచేతను; రమ్యాం=మనోహరమయినదియును; పుష్పితానాం=పూచియుండు; అశోకానాం=అశోకవృక్షములయొక్క; శ్రియా=కాంతిచేత; సూర్యోదయప్రభాం=సూర్యోదయముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలదియును; ప్రదీప్తామివ(స్థితాం)=మండుచున్నట్లున్నదియును; శతశః=నూఱునూఱులుగా; వినిష్పతద్భిః=బయలు వెడలుచున్నవియును; చిత్రైః=నానావర్ణములుగలవియును; పుష్పావతంసకైః=పూలుశిరోభూషణముగాఁ గలవియును, ముకుళలుఁ బూలంగఁజుకొని యున్నవియునగుననుట; విహగైః=పక్షులచేత; అసకృత్=పలుమాఱు; నిష్పత్రశాఖాం=ఆకులునుగొమ్మలును లేనిదిగా; క్రియమాణామివ (స్థితాం) చేయఁబడుచున్నట్లున్నదియును; ఆమూలపుష్పనిచితైః=అడుగువఱకుఁబూలచేవ్యాపింపఁబడినవియు; శోకనాశనైః=దుఃఖమునుబోఁగొట్టునవియు; అశోకైః=అశోకవృక్షములతోను; పుష్పభారాతిభారైశ్చ=పూలసమూహముయొక్క బరువులచేత; మేదినీం=భూమిని; స్పృశద్భిరివ(స్థితైః)=తాఁకుచున్నట్లున్నవియునగు; కుసుమితైః=పుష్పించినవియును; కర్ణికారైః=కొండగోఁగులతోను; సుపుష్పితైః=చక్కఁగాఁబూచియుండు; కింశుకైశ్చ=మోదుగుచెట్లతోను; యుక్తాం (అధ్యాహృతము)=కూడినదియునగు; తాం=ఆయశోకవనికను; సముదైక్షత=చూచెను.

ఆహనుమంతుండప్పుడశింశుపావృక్షంబుపైనుండి, కల్పలతలునునానావిధవృక్షంబులుగలిగి, దివ్య గంధరసంబులనొప్పుచు, నంతటనుఅలంకృతంబై, నందనవనంబునకుసాటివచ్చుచు, మృగంబులనుం బక్షులనుం జెలంగుచు, మేడలును నగళ్లును అధికముగాఁగల్గి, మధురంబులగుకోయిలలధ్వనులరమణీయంబై, బంగారుకలువలును బంగారుకమలంబులునునిండియున్ననడబావులనలంకృతంబై, యనేకములయినపీఠంబులుఁ జిత్రకంబళంబులునుగల్గి, భూగృహంబులనేకంబులతోఁ గూడి, సమస్తఋతువులందలిపూలతోనుంగూడియున్నఫలవంతంబులయినవృక్షంబులమనోహరంబై, చక్కఁగాఁబూచిమెఱ్ఱనికాంతితో వెలుంగుచుండునశోకవృక్షంబులు గల్గుటవలన, నప్పుడుదయంబునొందుసూర్యునితో

సాటియగుచు జ్వలించుచున్నదోయని యెన్నందగి యొప్పుచు, నానావర్ణంబులై పూలనుముకుళంబులం గలుచుకొనినవై గుంపులుగుంపులుగా నెగురుచుండు, పక్షులచే, పత్రంబులుంగొమ్మలునగపడకుండుటవలనం బత్రశాఖలేవియులే కుండునట్లుచేయంబడినవోయని భావింపందగినవై,శిఖరంబుమొదలుకొనివేళ్లవఱకు దట్టముగాంబూచిచూపరుల దుఃఖంబులం బోంగొట్టుచున్న యశోకవృక్షంబులను,బూలబరువుననేలకు వంగి నవాటంజేసనేలంబాంకుచున్నట్టుచూపట్టుచున్నకొండగోంగులను, సుపుష్పితంబులగుమోదుగుచెట్లను , దేజరిల్లుచున్న,యశోకవనికంబూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

స దేశః ప్రభయా తేషాం ప్రదీప్త ఇవ సర్వతః

టీక॥ సః=ఆ; దేశః= ప్రదేశము; తేషాం= ఆవృక్షములయొక్క; ప్రభయా=కాంతిచేత,సర్వతః = అంతటను; ప్రదీప్తఇవ= మండినదివలె; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)= ఉండినది.

ఆయశోకవనికయందలిప్రదేశము, అట్లు చక్కగాం బుష్పించియుండువృక్షంబుల కాంతిచే, మండుచున్నది వోలెం బూపట్టుచుండినది.

అని;తాత్పర్యము.

పున్నాగా స్సప్తపర్ణాశ్చ చంపకో ద్దాలకా స్తథా. ౯
వివృద్ధమూలా బహవ శ్శోభంతేస్మ సుపుష్పితాః

టీక॥ పున్నాగాః = సురపొన్నచెట్లును;సప్తపర్ణాశ్చ=ఏడాకులయరంటిచెట్లును; తథా=అట్లు; చంపకోద్దాలకాః=సంపెంగచెట్లును విరిగిచెట్లును; బహవః= అనేకములైన ; వివృద్ధమూలాః = పెరిగినవేళ్లుగలవై ; సుపుష్పితాః= చక్కంగాంబూచినవై; శోభంతేస్మ=ప్రకాశించుచుండినవి.

ఆయశోక వనికయందు , పున్నాగవృక్షంబులును ఏడాకులయరంటిచెట్లును , సంపెంగచెట్లునువిరిగి చెట్లు ననేకములు, వేళ్లుపెరిఁగి, చక్కగాంబుష్పించి, యెంతయునొప్పుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

శాతకుంభనిభాః కేచి త్కేచి దగ్నిశిఖోపమాః. ౧౦

నీలాంజననిభాః కేచి త్తత్రా శోకా స్సహస్రశః

టీక ॥ తత్ర = ఆయశోకవనికయందు; కేచిత్=కొన్నివృక్షంబులు ; శాత కుంభనిభాః=బంగారుతోసమానము లయినవియును ; కేచిత్=కొన్నివృక్షంబులు ; అగ్నిశిఖోపమాః= నిప్పుమంటతోఁబోలికఁగలవియును ; కేచిత్=కొన్ని; నీలాంజననిభాః=నీలమణితోనుగాటుకతోను సమానములయినవియును ; సహస్రశః=వేనవేలుగా ; అశోకాః=అశోకవృక్షంబులును ; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండినవి.

ఆయశోకవనికయందు, కొన్నిచెట్లుబంగారు వన్నెగలవియుఁ గొన్ని యగ్నిజ్వాలతో సరియయినవియును గొన్నినీలపుఱాళ్లతోను గాటుకతోను సాటియయినవియును, వేనవేలుగానశోకవృక్షంబులును, ఉండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నందనం వివిధోద్యానం చిత్రం చైత్రరథం యథా. ౧౧
అతివృత్త మివా చింత్యం దివ్యం రమ్యం శ్రియావృతమ్
ద్వితీయ మివ చాకాశం పుష్పజ్యోతిర్గణాయుతమ్. ౧౨
పుష్పరత్నశతై శ్చిత్రం పంచమం సాగరం యథా
సర్వర్తుకాలపుష్పై ర్నిచితం పాదపై ర్మధుగంధిభిః. ౧౩
నానానినాదై రుద్యానంరమ్యం మృగగణై ర్ద్విజైః
అనేకగంధప్రవహం పుణ్యగంధం మనోరమమ్. ౧౪
శైలేంద్ర మివ గంధాఢ్యం ద్వితీయం గంధమాదనమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ హనుమంతుఁడు ; వివిధోద్యానం=నానా విధములయిన యవాంతరోద్యానములుగల;నందనం =నందనంబనుపేరుగల ఇంద్రుని యుద్యానంబును ; అతివృత్తమివ (స్థితం)=అతిక్రమించియున్నట్లున్నదియును; చిత్రం= ఆశ్చర్యకరంబగు;చైత్రరథంయథా(స్థితం)=చైత్రరథంబను పేరుగల కుబేరుని యుద్యానంబుం బోలె నున్నదియును; అచింత్యం = ఎన్నఁ దగనిదియును ; దివ్యం=శ్రేష్ఠంబును; రమ్యం = సుందరంబును; శ్రియా=కాంతిచేత;వృతం=కప్పఁబడినదియును ; పుష్పజ్యోతిర్గణా

యుతం=పువ్వులనెడు నక్షత్రసమూహంబులతోఁగూడినదియు, కావుననే; ద్వితీయం=రెండవదైన;ఆకాశమివ(స్థితం)= ఆకాశముంబోలె నున్నదియును, పుష్పరత్నశతైః=పూలనెడుమణులయొక్క నూఱులచేత ; చిత్రం = నానావర్ణమయినదియును, కావుననే; పంచమం=ఐదవదైన ; సాగరంయథా (స్థితం) = సముద్రముంబోలెనున్నదియును,సర్వర్తుకైః పుష్పైః=సమస్తములయినఋతువుల యందలిపూలు గలవియును;మధుగంధిభిః = తేనెయొక్క వాసనగలవియునగు; పాదపైః=వృక్షములచేత;నిచితం= వ్యాపింపఁబడినదియును;నానానినాదైః= నానావిధములగుధ్వనులుగల ; మృగగణైః=మృగములసమూహములచేతను; ద్విజైః = పక్షులచేతను; రమ్యం= సుందరమయినదియును; అనేకగంధప్రవహం= పెక్కువాసనలుగల వాయువు గలదియును; పుణ్యగంధం=పరిశుద్ధంబగు వాసనగలదియును; మనోరమం= మనోహరమయినదియును,కావుననే ; గంధాఢ్యం= వాసనతోఁగూడిన; ద్వితీయం= రెండవదైన; గంధమాదనం = గంధమాదనంబను; శైలేంద్రమివ(స్థితం)= పర్వతశ్రేష్ఠముంబోలెనున్నదియునగు; ఉద్యానం=అశోకవనికను; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుఁడు,నందనవనంబునతిక్రమించినదియుఁజైత్రరథవనంబుతో సాటి యయినదియునై, యచింత్యంబైదివ్యంబై సుందరంబై కాంతిచే వెలుంగుచుఁ , బుష్పంబులను నక్షత్రంబులుగల్గుటంజేసి రెండవయాకాశంబనందగినదై,పుష్పంబులను మణులుగలదగుటంజేసి యయిదవసముద్రంబనం దగినదై, సమస్త ఋతువులంగల్గు పుష్పంబులును గల్గి మధుగంధంబు గుబాళించుచుండువృక్షంబులనొప్పుచునానావిధమధురధ్వనులుసేయుచుండు మృగంబులును బక్షులనుగల్గి మనోహరంబగు గంధంబుతోవీచుచుండు వాయువుతోఁగూడి, మనోహరంబై, సుగంధ సంపన్నంబై, రెండవగంధమాదన పర్వతంబు కైవడిఁ బొసఁగుచున్న, యశోకవనికం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అశోక వనికాయాంతు తస్యాం వానరపుంగవః ౧౫
స దదర్శా విదూరస్థం చైత్యప్రాసాద ముచ్ఛ్రితమ్

మధ్యే స్తంభసహస్రేణ స్థితం కైలాసపాండురమ్. ౧౬
ప్రవాళకృతసోపానం తప్తకాంచనవేదికమ్
ముష్ణంత మివ చక్షూంషి ద్యోతమాన మివ శ్రియా. ౧౭
విమలం ప్రాంశుభావత్వా దుల్లిఖంత మివాంబరమ్

టీక॥ తస్యాం=ఆ ; అశోకవనికాయాంతు = అశోకవనికయందే; సః= ఆ;వానరపుంగవః= వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; అవిదూరస్థం=కొంచెముసమీపమునందున్నదియును ; ఉచ్ఛ్రితం=ఉన్నతమయినదియును; మధ్యే = నడుమునందు; స్తంభసహస్రేణ= స్తంభములయొక్క వేయిచేత ; స్థితం = ఉన్నదియును; కైలాసపాండురం= కైలాసపర్వతమువలెఁ దెల్లనైనదియును; ప్రవాళకృతసోపానం= పవడములచేఁ జేయఁబడిన పడికట్లు గలదియును; తప్తకాంచనవేదికం= కాఁచబడిన బంగారముతోఁజేయఁబడినతిన్నెలుగలదియును; చక్షూంషి=కండ్లను ; ముష్ణంతమివ (స్థితం)=దొంగిలించుచున్నదివోలెనున్నదియును;శ్రియా=కాంతిచేత; ద్యోతమానం=ప్రకాశించు చున్నదియును ("ఇవ" అనునదిపాదపూరణార్థము); విమలం=నిర్మలమయినదియును; ప్రాంశుభావత్వాత్= ఉన్నతస్వభావముగలదగుటవలన ;అంబరం=ఆకాశమును; ఉల్లిఖంతమివ (స్థితం)=ఒరయుచున్నదివోలెనున్నదియు నగు,చైత్యప్రాసాదం= బుద్ధాలయము వంటి మేడను; దదర్శ=చూచెను.

వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు, ఆయశోకవనికయందే కొంతసమీపంబున,నత్యున్నతంబై,నడుమవేయి స్తంభంబులమోయఁబడుచుఁ,గైలాస పర్వతంబుంబోలెఁ దెల్లనై , పవడములతోఁ జేసిన పడికట్లును మంచి బంగారముతోఁజేసినతిన్నెలునుగల్గి, యధికముగాఁ గాంతిగల్గుటంజేసి కండ్లంబోఁగొట్టు నంత తీక్ష్ణంబై, నిర్మలంబై యౌన్నత్యంబున నాకాశంబు నొరయు నట్లు మాపట్టుచున్న, బౌద్ధాలయమువలె నిర్మితంబైన ప్రాసాదంబును, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో మలినసంవీతాం రాక్షసీభి స్సమావృతామ్. ౧౮

ఉపవాస కృశాం దీనాం నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః
దదర్శ శుక్ల పక్షాదౌ చంద్రరేఖా మివామలామ్. ౧౯
మందప్రఖ్యాయమానేన రూపేణ రుచిర ప్రభామ్
పినద్ధాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః. ౨౦
పీతే నైకేన సంవీతాం క్లిష్టే నోత్తమవాససా
సపంకా మనలంకారాం విపద్మామివ పద్మినీమ్. ౨౧
వ్రీళితాం దుఃఖ సంతప్తాం పరిమ్లానాం తపస్వినీమ్
గ్రహేణాం గారకేణేవ పీడితా మివ రోహిణీమ్. ౨౨
అశ్రుపూర్ణముఖీం దీనాం కృశా మనశనేనచ
శోకధ్యాన పరాం దీనాం నిత్యదుఃఖ పరాయణామ్. ౨౩
ప్రియం జన మపశ్యంతీం పశ్యంతీం రాక్షసీగణమ్
స్వగణేన మృగీం హీనాం శ్వగణాభివృ తామివ. ౨౪
నీలనాగాభయా వేణ్యా జఘనం గతయైకయా
నీలయా నీరదాపాయే వనరాజ్యా మహీమివ. ౨౫
సుఖార్హాం దుఃఖసంతప్తాం వ్యసనానా మకోవిదామ్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; మలినసంవీతాం=మురికిబట్టచేఁగప్పఁబడినదియును; రాక్షసీభిః= రాక్షసస్త్రీలచేత; సమావృతాం = చుట్టఁబడినదియును; ఉపవాసకృశాం=ఉపవాసముచే సన్నగిల్లియున్నదియును; దీనాం=దుఃఖితురాలును; కావునవె; శుక్లపక్షాదౌ=శుక్లపక్ష ప్రారంభమునందు; అమలాం=స్వచ్ఛమయిన; చంద్రరేఖామివ (స్థితాం)=చంద్రరేఖయుం బోలెనున్నదియును; పునఃపునః= మాటిమాటికి; నిశ్శ్వసంతీం=నిట్టూర్పు విడుచుచున్నదియును ; మంద ప్రఖ్యాయమానేన=కొంచెముగా గుఱుతుపెట్టఁబడుచున్న; రూపేణ=ఆకారముతో; యుక్తాం (అధ్యాహృతము)= కూడినదియును; రుచిరప్రభాం= మనోహరమయిన కాంతిగలదియును ; ధూమజాలేన=పొగలసమూహముచేత; పినద్ధాం=కప్పఁబడిన; విభావసోః= అగ్నియొక్క; శిఖామివ (స్థితాం) = మం

టయుంబోలెనున్నదియును; పీతేస=పసుపురంగుగలదియునగు; క్లిష్టేన=జీర్ణమయినదియును; ఏకేన=ఒకటైన; ఉత్తమవాససా = శ్రేష్ఠమయినవస్త్రముచేత; సంవీతాం= కప్పcబడినదియును;సపంకాం=ముఱికితోcగూడినదియును;అనలంకారాం=అలంకారములేనిదియును;విపద్మాం= కమలములులేని;పద్మినీమివ (స్థితాం)=తామరకొలనుంబోలెనున్నదియును; వ్రీళితాం=సిగ్గు నొందియున్నదియును; తలవంచుకొనియున్నదనుట; దుఃఖసంతప్తాం=దుఃఖముచేదపించునట్లుచేయc బడినదియును;పరిమ్లానాం=వాడుపాఱి యున్నదియును;తపస్వినీం=చూచువారికి దుఃఖముగలిగించునట్టి యవస్థగలదియును;అంగారకేణ=అంగారకుండను; గ్రహేణ=గ్రహముచే,పీడితాం = పీడింపcబడిన;రోహిణీమివ(స్థితాం)= రోహిణియుంబోలెనున్నదియును. అశ్రుపూర్ణముఖీం=కన్నీళ్లచేనిండిన ముఖముగలదియును; దీనాం = భయంబునొంది యుండు నదియును; అనశనేన=భుజింపకుండుటచేత; కృశాం=సన్నగిలియుండు నదియును; శోకధ్యానపరాం=దుఃఖించుటకును జింతించుటకును లోcబడినదియును;దీనాం= వెలవెలcబోవుచున్నదియును ; నిత్యదుఃఖపరాయణాం=ఎల్లప్పుడును దుఃఖించుటయే ముఖ్యగతిగాcగలదియును; ప్రియం=ఇష్టమయిన;జనం=జనమును;అపశ్యంతీం=చూడనిదియును ; రాక్షసీగణం= రాక్షసస్త్రీలసమూహమును ; పశ్యంతీం=చూచుచున్నదియును ; స్వగణేన = తనజాతిమృగములసమూహముచేత; హీనాం=విడువcబడినదియును; శ్వగణాభివృతాం = కుక్కలసమూహముచేc జుట్టును జుట్టcబడినదియునగు; మృగీమివ(స్థితాం)= లేడివలెనున్నదియును; నీలనాగాభయా=నల్లసర్పముతో సమానమయినదియును; జఘనం=మొలను ; గతయా = పొందినదియును;ఏకయా=ఒకటియయినగు,వేణ్యా=తలవెండ్రుకలజడతో;యుక్తాం (అధ్యాహృతము)= కూడినదియును; నీరదాపాయే=మేఘములనాశమునందు, వర్షఋతువు పోcగా ననుట,నీలయా=నల్లనైన;వనరాజ్యా=వనములపఙ్క్తితో,యుక్తాం (అధ్యాహృతము)=కూడిన ; మహీమివ (స్థితాం)==భూమియుం బోలె నున్నదియును; సుఖార్హాం=సుఖమునకుదగినదియును; దుఃఖసంతప్తాం= దుఃఖముచేదపింపcజేయcబడినదియును; వ్య

సనానాం = దుఃఖములకు ; అకోవిదాం=పండితురాలుగా నిదియనగు, దుఃఖములనెఱుఁగనిదియు నగునను ; కాంచిత్ (అధ్యాహృతము)= ఒకానొక స్త్రీని; దదర్శ=చూచెను.

అంత, మలినవస్త్రంబు ధరించి, రాక్షసస్త్రీలచేఁ బరివృతయై, ఉపవాసంబులచే శుక్లపక్షాదియందలి చంద్రరేఖయుంబోలెఁ గృశించియున్నదై, దీనయై మాటిమాటికి నిట్టూర్పులు వుచ్చుచు, మిక్కిలియుఁ గృశయు మాలిన్యముతోఁగూడినదియుఁ గావునఁ గొంచెముగా గుఱుతుపెట్టఁదగిన రూపంబుతోఁగూడి, మనోహరంబగు కాంతిగలిగి, ధూమజాలంబునం గప్పఁబడిన యగ్నిజ్వాలభంగిం బొడకట్టుచు, పీతవర్ణంబును జీర్ణంబునగు నొక్క యుత్తమవస్త్రంబు దాల్చి, పతివ్రతయగుట వలన దేహసంస్కారాదులు చేసికొనకుండుటం జేసి దేహమునం దెచ్చుగా ముఱికి గల్గియునలంకారములు చేసికొనకయు నుండుటచేఁ గమలంబులు లేని తామరకొలంకుకైవడి గాంతిదఱిఁగి, తలవంచుకొని దుఃఖంబు నవాడు పాఱనమేను గల్గి, చూచువారికి దుఃఖంబు గల్గించునట్టి కష్టావస్థనొంది, అంగారకగ్రహంబుచేఁ బీడింపఁబడిన రోహిణీనక్షత్రంబుం బోలెఁ బొల్పుఱి, నేత్రంబులం గన్నీరునించుచు, భయమునొందినదై, యాహారంబు డిసికొనకుండుటం జేసి కృశించినదై యెల్లప్పుడును దుఃఖించుచుఁ జింతించుచు, ప్రియజనులం గానక, రాక్షసస్త్రీలం జూచుచు, లేళ్లం బాసి కుక్కలచేఁ గాఱియఁబెట్టఁబడు లేడికైవడి విలపించుచు, సంస్కారంబు లేకుండుటచే నొకటిగాఁ జుట్టుకొని కృష్ణసర్పమువలె నల్లగా జఘనంబుపై వ్రేలుకాడుచున్నతల వెండ్రుకల జడతోఁగూడియట్లు శరదృతువునందు నల్లనివనపఙ్క్తితోఁగూడియుండు భూమియుంబోలెఁ బొడకట్టుచున్నదాని, సుఖంబును మాత్రమనుభవింపఁ దగినదియు దుఃఖితయు నెప్పుడును వ్యసనంబులననుభవింప నిదియునగుదాని, నొక్కవనితం జూచెను.

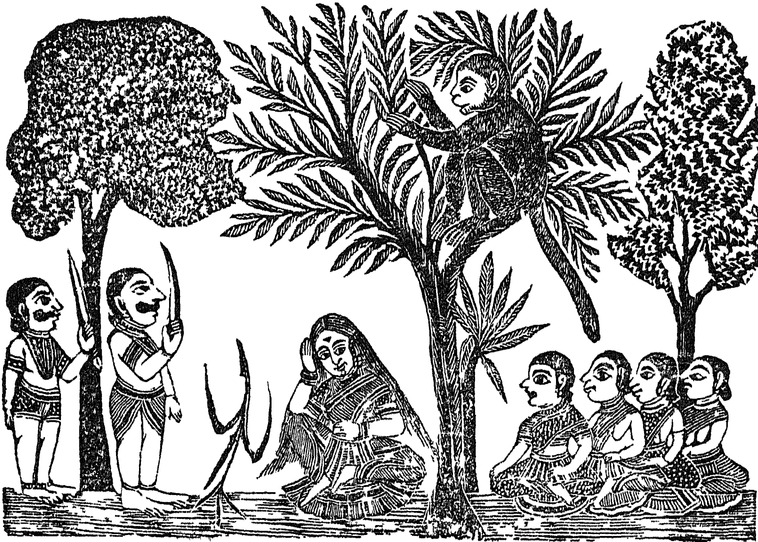
అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీ మధికం మలినాం కృశామ్ ౧౬
తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు ; అధికం=మిక్కిలియు

ను; మలినాం=మురికిగలదియును; కృశాం=సన్నగిల్లినదియునగు, తాం=ఆ; విశాలాక్షీం=వెడలుపయినకండ్లుగల స్త్రీని; సమీక్ష్య=చక్కఁగాఁజూచి; ఉపపాదిభిః=యుక్తితోఁగూడినట్టి; కారణైః=కారణములచేత; సీతేతి=సీతయని; తర్కయామాస=ఊహించెను.

అట్లుమిగుల మలినయయి కృశించియున్న యావనితం జక్కఁగాఁజూచి యాహనుమంతుండు, సరియయినకారణములచేత, "ఈబిడేసీత" యని యూహించెను. అని, తాత్పర్యము.

హ్రియమాణా తదా తేన రక్షసా కామరూపిణా. ౨౭
యథారూపాహి దృష్టా వై తథారూపేయ మంగనా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; కామరూపిణా=ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల; తేన=ఆ; రక్షసా=రాక్షసునిచేత; హ్రియమాణా=అపహరింపబడున్న స్త్రీ; యథారూపా=ఎట్టిరూపముగలదిగా; దృష్టా=చూడఁబడినదో ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); ఇయం=ఈ; అంగనా=స్త్రీ; తథారూపాహి=అట్టిరూపముగలదేగదా!

అప్పుడు కామరూపియగు రాక్షసుం

దుకొనిపోవఁగా మేము చూచిన స్త్రీకే రూపంబుండినదో, అదేరూపంబీబిడకున్నది. అనిహనుమంతుఁడూహించెను. అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణచంద్రాననాం సుభ్రూం చారువృత్తపయోధరామ్. ౨౮
కుర్వంతీం ప్రభయా దేవీం సర్వా వితిమిరా దిశః
తాం నీలకేశీం బింబోష్ఠీం సుమధ్యాం సుప్రతిష్ఠితామ్. ౨౯
సీతాం పద్మపలాశాక్షీం మన్మథస్య రతిం యథా
ఇష్టాం సర్వస్య జగతః పూర్ణచంద్రప్రభామివ. ౩౦
భూమౌ సుతను మాసీనాం నియతామివ తాపసీమ్
నిశ్శ్వాసబహుళాం భీరుం భుజగేంద్రవధూమివ. ౩౧
శోకజాలేన మహతా వితతేన న రాజతీమ్
సంసక్తాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః. ౩౨
తాం స్మృతీమివ సందిగ్ధాం ఋద్ధిం నిపతితామివ
విహతామివచ శ్రద్ధా మాశాం ప్రతిహతామివ. ౩౩
సోపసర్గాం యథా సిద్ధిం బుద్ధిం సకలుషామివ
అభూతేనాపవాదేన కీర్తిం నిపతితామివ. ౩౪
రామోపరోధవ్యథితాం రక్షోహరణకర్శితామ్
అబలాం మృగశాబాక్షీం వీక్షమాణాం తతస్తతః. ౩౫
బాష్పాంబుపరిపూర్ణేన కృష్ణవక్రాక్షిపక్ష్మణా
వదనేనా ప్రసన్నేన నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః. ౩౬
మలపంకధరాం దీనాం మండనార్హా మమండితామ్
ప్రభాం నక్షత్రరాజస్య కాలమేఘైరివావృతామ్. ౩౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు ; పూర్ణచంద్రనిభాననాం=నిండుచంద్రునివంటి ముఖముగలదియును;సుభ్రూం (సుభ్రువం)=సుందరము లయినకనుబొమ్మలు గలదియును; చారువృత్తపయోధరాం= సుందరములును గుండ్రములు నయినవియునగు స్తనములుగలదియును; దేవీం=రాణియు

ను; ప్రభయా= కాంతిచేత ; దిశః=ది
క్కులను; సర్వాః=అన్నిటిని ; వితిమి
రాః=చీఁకటిలేనివానిఁగా ; కుర్వం
తీం=చేయుచున్నదియును; తాం=ప్రి
స్నిగ్ధయును;నీలకేశీం=నల్లనివెండ్రుకలు
గలదియును; బింబోష్ఠీం=దొండ పం
డువంటి పెదవి గలదియును ; సుమ
ధ్యాం= సుందరమయిన నడుముగలది
యును,సుప్రతిష్ఠితాం= మిక్కిలియుస్థి
రమయినదియును; పద్మపలాశాక్షీం=
తామరపూఱేకుల వంటి కండ్లుగలది
యును; మన్మథస్య = మన్మథునియొ
క్క; రతింయథా (స్థితాం) = రతి
యుంబోలెనున్నదియును ; సర్వస్య=
సమస్తమయిన, జగతః= ప్రపంచము
నకును;ఇష్టాం= సమ్మతయయినదియు
ను ; పూర్ణచంద్ర ప్రభామివ (స్థి
తాం)=నిండుచంద్రుని కాంతియుంబో
లెనున్నదియును ; భూమౌ = నేల
యందు;ఆసీనాం= కూర్చున్నదియు
ను, సుతనుం=మిక్కిలియు కృశించినది
యును, నియతాం = నియమముతోఁ
గూడిన; తాపసీమివ (స్థితాం)=తప
స్సుసేయుస్త్రీవలెనున్నదియును ; భీ
రుం=భయపడుస్వభావము గలదియు
ను; నిశ్శ్వాసబహుళాం= నిట్టూర్పు
లధికముగాఁగలదియును ; భుజగేంద్ర

వధూమివ (స్థితాం) = సర్ప శ్రేష్ఠ
ముయొక్క భార్యయుం బోలెనున్నది
యును ; మహతా = అధికమయి
న ; వితతే = దేహమంతయువ్యా
పించిన. దేహంబందంతయుదుఃఖ చి
హ్నంబులు గల్గించినయనుట ; శో
కజాలేన = దుఃఖ సమూహము చే
త, నరాజతీం = (రాజంతీం = ప్ర
కాశింప కున్నదియును ; ధూమజా
లేన = పొగలసమూహముతో; సం
సక్తాం=సంబంధించిన,విభావసోః=అ
గ్నియొక్క,శిఖామివ(స్థితాం)=మం
టయుంబోలె నున్నదియును ; సంది
గ్ధాం=సందేహముతోఁగూడిన; స్మృతీ
మివ (స్మృతిమివ,స్థితాం)=ధర్మశా
స్త్రముంబోలెనున్నదియును ; నిపతి
తాం=పడిన;ఋద్ధిమివ(స్థితాం)= సం
పదయుంబోలె నున్నదియును; విహ
తాం=కొట్టఁబడిన ; శ్రద్ధామివ (స్థి
తాం)చ=శ్రద్ధయుంబోలె నున్నదియు
ను; ప్రతిహతాం=కొట్టఁబడిన; ఆశా
మివ (స్థితాం)=ఆశయుంబోలెనున్న
దియును; సోపసర్గాం = విఘ్నము
తోఁగూడిన; సిద్ధింయథా (స్థితాం)=
కార్యసిద్ధియుంబోలెనున్నదియును; స
కలుషాం=కపటముతోఁగూడిన; బుద్ధి
మివ (స్థితాం) = బుద్ధియుం బోలె

నున్నదియును; అమూర్తేన=నిజముగా నట్టి; అపరాధేన= నిందచేత; నిపతితాం=పడిన;కీర్తిమివ(స్థితాం)=కీర్తియుంబోలెనున్నదియును, రామోపరోధవ్యధితాం=రాముని (లక్షణచే) పొందుటయొక్క-యడ్డగించుటచే దుఃఖించునదియును; రక్షోహరణకర్శితాం = రాక్షసులచేనపహరించుటచేఁగృశించునట్లుచేయఁబడినదియును; అబలాం= బలములేని స్త్రీయును; మృగశాబాక్షీం=జింకపిల్లయొక్క- కండ్లవంటికండ్లుగలదియును; తత స్తతః=ఆయాప్రక్క-ల; వీక్షమాణాం=చూచుచున్నదియును; బాష్పాంబుపరిపూర్ణేన=కన్నీళ్లచేనిండినదియును; కృష్ణవక్రాక్షిపక్ష్మణా= నల్లనివియువంకరయయినవియునగుకనుఱెప్పలుగలదియును; అప్రసన్నేన= దుఃఖమునొందియుండుటచేనిర్మలముగానిదియునగు;వదనేన= ముఖముతో; యుక్తాం=(అధ్యాహృతము)కూడినదియును; పునఃపునః=మాటిమాటికి; నిశ్శ్వసంతీం=నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నదియును;మలపంకధరాం= ముఱికియునుబంకమును దాల్చియున్నదియును;దీనాం = దుఃఖితురాలును; మండనార్హాం= అలంకారమునకుఁదగినదియును; అమండితాం=అలంకరింపఁబడనిదియును; కాలమేఘైః=కాలమేఘములచేత;ఆవృతాం=మూయఁబడిన;నక్షత్రరాజస్య=నక్షత్రములకధిపతియైనచంద్రునియొక్క-; ప్రభామివ=(స్థితాం)కాంతియుంబోలె నున్నదియునగు; తాం=ఆ,సీతాం=సీతను; దదర్శ=(అధ్యాహృతము)చూచెను.

నిండుచందురునింబోలుముఖంబును సుందరంబు లయిన కనుబొమ్మలును సుందరంబులును గుండ్రంబులునగు స్తనంబులును గల్గి దేహప్రభచే సమస్తదిక్కు-లచీఁకట్లనుంబోఁగొట్టుచు, నల్లనివెండ్రుకలతోనుదొండపండువంటిపెదవితోను సుందరంబగునడుముతోనుం జెలంగుచు, పాతివ్రత్యమందు స్థైర్యంబు గల్గి, తామరపూఱేకులుంబోలెవిశాల సుందరంబులగు నేత్రంబులతోఁగూడి, మన్మథునిభార్యయగు రతియుంబోలె నొప్పుచు,సమస్తలోకంబులకును సమ్మతమై, నిండుచందురుని కాంతింబోలు కాంతిగలదై, నేలంగూర్చున్నదై,కృశించియున్న దేహముగలదై, నియమంబవలంబించియుండు తాపసియుంబోలెఁజూపట్టుచు, భయంబునొంది, మెచ్చగానిట్టూర్పులువుచ్చుచు. నాగకన్య

కయుంబోలెఁగనుపట్టుచు, నధికంబు గాదుఃఖంబుగలదికావునఁ బ్రకాశింప కున్నదియై, పొగలచేఁగప్పబడినయగ్ని జ్వాలయుంబోలెఁజూడనగుచు, సందేహంబుతోఁగూడినయర్థంబుగలస్మృతియుంబోలెనియోగించుట కశక్తయై, తఱిగినసంపదయుంబోలె కాంతిదగ్గిన దై, ఫలాభావంబునంజేసితగ్గినశ్రద్ధకైవడి, సాఫల్యంబులేకుండుటవలన వ్యర్థమయినయాశపగిది, విఘ్నంబు నొందిన కార్యసిద్ధిభంగి, గపటసహితంబగుబుద్ధిరీతి, నపవాదంబుచేఁ దఱఁగిన కీర్తిపోల్కి, క్షీణరూపనై, రామసంగమంబు లేమింజేసె దుఃఖితయై, రాక్షసుండగు రావణునిచేనపహరింపఁబడుట వలనఁ గృశించినదేహంబుగలదై, యబలయు జింకపిల్లలకుంబోలెఁ జంచలనేత్రంబులుగలదియుఁ, గావున, నాల్గుప్రక్కలంబూచుచుఁ, గన్నీళ్లనిండి నల్లనిదియు వంకరయునగు కనుఱెప్పలు గల్గి యప్రసన్నంబైయున్నముఖంబుతోఁగూడి, మాటిమాటికినిట్టూర్పులువుచ్చుచు, మలినదేహనై, గర్వంబుడిగినదై యలంకారార్హయయినను, భర్తృవిరహంబునంజేసి, యలంకారంబుచేసికొనక, కాలమేఘంబులచేఁగప్పఁబడిన చంద్రునికాంతియుంబోలెఁ జూడనగుచున్న, సీతను, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య సందిదిహే బుద్ధి ర్ముహు స్సీతాం నిరీక్ష్యతు
ఆమ్నాయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలామివ. ౩౮

టీక ॥ ఆమ్నాయానాం=అభ్యాసములయొక్క; అభావేన=లేకపోవుటచేత; ప్రశిథిలాం=సంధులువదలిన, మఱవఁబడినయనుట; విద్యామివ = (స్థితాం) విద్యయుంబోలెనున్న; సీతాం=సీతాదేవిని; ముహుః=పలుమాఱు; నిరీక్ష్యతు=చూచినంతనె; తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; బుద్ధిః=బుద్ధి; సందిదిహే=సందేహమునొందెను.

అభ్యాసము లేకుండుటవలవ మఱవఁబడినవిద్యయుంబోలెఁ గృశించియున్నసీతను మాటిమాటికింజూచి, యాహనుమంతుఁడు, "ఇదియిట్లుకృశించిమలినదేహమైయున్నదే, సీతయానో, కాదో" అని, సందేహమునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖేన బుబుధే సీతాం హనుమా ననలంకృతామ్
సంస్కారేణ యథా హీనాం వాచ మర్థాంతరంగతామ్. ౩౯

టీక॥ హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; అనలంకృతాం=అలంకరింపఁబడనట్టి;సీతాం=సీతను; సంస్కారేణ=శబ్దవ్యుత్పత్తిచే; హీనాం=విడువఁబడినదియు, కావుననే; అర్థాంతరం=మఱియొకయర్థమును;గతాం=పొందినదియునగు; వాచంయథా=మాటనుంబోలె;దుఃఖేన=కష్టముచేత;బుబుధే=తెలిసికొనెను.

పండితుఁడుకానివాఁడు చెప్పినమాటను,అతనికి శబ్దవ్యుత్పత్తిలేనందువలన,ఆమాటయతఁడు చెప్పఁదలచినయర్థమునువిడిచిమఱియొకయర్థమును, బోధించుటంజేసి, పండితుండు, పూర్వోత్తర సందర్భము నాలోచించి,బహుకష్టంబునం దెలిసికొనునట్లు, హనుమంతుండు, అలంకారంబు లేకయుపవాసాదులచే మాఱురూపునొందియున్నసీతను, రాముండుచెప్పిన గుఱుతులనాలోచించి,బహుకష్టంబునం దెలిసికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీ మనిందితామ్
తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః. ౪౦

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు;అనిందితాం=నిందింపఁబడనిదియును; రాజపుత్రీం= రాచకొమార్తెయునగు;తాం=ఆ; విశాలాక్షీం=వెడలుపయినకండ్లుగల(స్త్రీ)నిః;సమీక్ష్య=చూచి; ఉపపాదిభిః=యుక్తియుక్తములయిన; కారణైః=హేతువులచే;సీతేతి=సీతయని; తర్కయామాస=ఊహించెను.

ఆహనుమంతుఁడు, నిందింపఁబడనిదియును రాచకొమార్తెయునగు నావనితంజూచి,సరియయిన కారణములచేత,సీతయనియూహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వైదేహ్యా యాని చాంగేషు తదా రామో న్వకీర్తయత్

తా న్యాభరణజాలాని శాఖాశోభీ న్యలక్షయత్. ౪౧
సుకృతౌ కర్ణవేష్టౌచ శ్వదంష్ట్రౌచ సుసంస్థితౌ
మణివిద్రుమ చిత్రాణి హస్తే ష్వాభరణానిచ. ౪౨
శ్యామాని చిరయుక్తత్వా త్తథా సంస్థానవంతిచ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ హనుమంతుఁడు; సుకృతౌ=చక్కఁగాఁ జేయఁబడిన; కర్ణవేష్టౌచ= కుండలంబులను; సుసంస్థితౌ=సుందరములయిన, శ్వదంష్ట్రౌచ = ఆఁడువారు చెవినిధరించెడునొకవిధమైనభూషణములను, శ్యామాని = నల్లనివిగానుండునవియును; చిరయుక్తత్వాత్= బహుకాలమును సంబంధముగలసి యుండుట వలన, బహుకాలము ధరింపఁబడుటవలననసుట; తథా=అట్లు; సంస్థానవంతిచ= సన్నివేశములుగలవియును, ధరించినచోటము ద్రలుగలవియు ననుట ; మణివిచిత్రాణి= రత్నములచేతను బవడములచేతిను నానావర్ణములు గలవియునగు ; హస్తేషు=చేతులయందు; (ధరింపదగిన); ఆభరణానిచ = సొమ్ములను; ఏవం (అధ్యాహృతము) = ఇట్లు; తదా=అప్పుడు; రామః=రాముఁడు; వైదేహ్యాః=సీతయొక్క; అంగేషు=అవయవములందు; యాని= ఏయాభరణములను; అన్వకీర్తయత్ = చెప్పెనో; శాఖాశోభీని=చెట్లకొమ్మలందుఁబ్రకాశించుచున్న; తాని=ఆ,ఆభరణ,జాలాని చ = సొమ్ములయొక్కసమూహములను; అలక్షయత్ =చూచెను.

రాముండు,హనుమంతుండు బయలుదేఱునప్పుడు, ఆనవాలుగా, సీతయేయే యాభరణంబుల ధరించుచున్నదని చెప్పెనో, సీత పతివ్రతయగుటంజేసి భర్తృవిరహకాలంబున ధరింపరాదని తలంచి చెట్టుకొమ్మలకుఁ గట్టియున్న, సుందరంబులగు కుండలంబులు శ్వదంష్ట్రంబులను కర్ణాభరణంబులు మణులను బవడములనుగూర్చి నిర్మింపఁబడినవియు విరహబాధవలననలుపు దగిలి యున్నవియు నగు హస్తాభరణలు మొదలగు, నాయాభరణంబుల నన్నింటిని,మఱియు సీతదేహంబునవాని ధరించుచోట్ల నేర్పడియుండు ముద్రలనుం, జూచెను. అని,తాత్పర్యము.

తాన్యే వైతాని మన్యేహం యాని రామో న్వకీర్తయత్. ౪౩

టీక॥ రామః=రాముఁడు; యాని=ఏయాభరణంబులను ; అన్వకీర్తయత్=చెప్పెనో; ఏతాని=వీటిని; తాన్యేవ=వానిఁగానే; అహం=నేను , మన్యే=తలంచుచున్నాను.

రాముండే యాభరణంబుల నానవాలుగాఁజెప్పెనో, అవియే, యాభరణంబులని, తలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర యా న్యవహీనాని తా న్యహం నోపలక్షయే
యా న్యస్యా నావహీ నాని త' నీమాని న సంశయః. ౬౪

టీక॥ తత్ర=ఆఋష్యమూక పర్వతమునందు; యాని=ఏయాభరణములు; అవహీనాని=విడువఁబడినవో; తాని=ఆయాభరణంబులను; అహం=నేను; నోపలక్షయే=చూడను. అస్యాః=ఈ సీతయొక్క ; యాని=ఏయాభరణములు; నావహీనాని=విడువఁబడలేదో; ఇమాని=ఇవి; తాని = ఆయాభరణములు సంశయః=సందేహము ; న=లేదు.

ఆఋష్యమూక పర్వతంబునందు, ఈసీతయే యాభరణంబులఁ బడవైచెనో, ఆయాభరణంబులిప్పుడునాకగపడలేదు; అప్పుడు పాఱవేయఁబడని వి యాభరణంబులు; అందుసందేహము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

పీతం కనకపట్టాభం స్రస్తం తద్వసనం శుభమ్
ఉత్తరీయం నగాసక్తం తదా దృష్టం ప్లవంగమైః. ౬౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; స్రస్తం=పడినదియును; నగాసక్తం=పర్వతమునందుసంబంధించియుండినదియు, పర్వతమునందున్నదియుననుట; పీతం=పసుపురంగుగలదియు ; కనకపట్టాభం=బంగారుపట్టెయొక్క కాంతివంటికాఁతిగలదియును; శుభం=మంగళకరమయినదియును; ఉత్తరీయం=పైనధరింపఁదగినదియునగు; తత్=ఆ ; వస్త్రం=వస్త్రము; ప్లవంగమైః=కోఁతులచేత; దృష్టం=చూడఁబడినది.

ఈసీతయాఋష్యమూకపర్వతంబు

పైఁబడవైచిన,సుపపురంగుగల్గి బంగారు పంట్టెంబోలె వెలుంగుచున్నపయఁట వేసుకొనువస్త్రమును,సుగ్రీవాదివానరులుచూచినారు. అని,తాత్పర్యము.

భూషణానిచ ముఖ్యాని దృష్టాని ధరణీతలే
అనయైవాపవిద్ధాని స్వనవంతి మహాంతిచ. ౪౬

టీక॥అనయైవ=ఈబిడచేతనే; ధరణీతలే=భూతలమునందు ; అపవిద్ధాని=పడవైవఁబడినవియును;ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠములయినవియును ; స్వనవంతి=ధ్వనిగలవియును; మహాంతిచ=గొప్పవియునగు; భూషణానిచ=సొమ్ములును; దృష్టాని=చూడఁబడినవి.

ఈబిడచేతనేనేలంబడవైవఁబడిగల్లుగల్లుమని మ్రోగుచున్న(శ్రేష్ఠములగు భూషణంబులును ,జూడఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం చిరగృహీతత్వా ద్వసనం క్లిష్టవత్తరమ్
తథాపి నూనం తద్వర్ణం తథా శ్రీమద్యథే తరత్. ౪౭

టీక॥ ఇదం=ఈ; వసనం= వస్త్రము; చిరగృహీతత్వాత్ =బహుకాలముగా గ్రహింపఁబడియుండుటవలన; క్లిష్టవత్తరం= మిక్కిలియునలఁగుటగల్గినది; తథాపి=అట్లయినను,నూనం=నిశ్చయముగా; తద్వర్ణం= ఆరంగుగలదిగాను;ఇతరత్ =మఱియొకటి;యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; శ్రీమత్ =కాంతిగలదిగాను; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

ఈవస్త్రము బహుకాలముగా విడువకధరింపఁబడుటంజేసి , మిగుల నలఁగియున్నది; అయినను,మునుపుపర్వతంబుపైఁబడవయివఁబడినదానియట్లు, అదేరంగును అదేకాంతియును గల్గియున్నది. అని,తాత్పర్యము.

ఇయం కనకవర్ణాంగీ రామస్య మహిషీ ప్రియా
ప్రణష్టాపి సతీ యాస్య మనసోన ప్రణశ్యతి. ౪౮

టీక॥ సతీ=పతివ్రతయగు; యా=ఏసీత; ప్రణష్టాపి= అగపడకపోయినను; అస్య=ఈరామునియొక్క; మనసః=మనసునుండి; నప్రణశ్యతి= అగపడకపోలేదో, ఎల్లప్పుడును రామునిచే మనంబున ధ్యానింపఁబడుచున్నదనుట; ఇయం=ఈ; కనకవర్ణాఙ్గీ= బంగారువన్నెగల దేహముగలయాఁడుది; సా=అట్టి; రామస్య=రామునియొక్క, ప్రియా = ఇష్టయయిన; మహిషీ= భార్య.

ఎవ్వతె, రావణుండపహరించుటచేఁగండ్లకగపడకున్నను రామునిచే నెల్లప్పుడు మనంబున ధ్యానింపఁబడు చుండుటంజేసి, విడువక రాముని మనంబునకగపడు చుండునో, అట్టిరాముని ప్రియభార్యయయిన సీతయే, యీవనిత.

అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా యత్కృతే రామ శ్చతుర్భిః పరితప్యతే
కారుణ్యేనా నృశంస్యేన శోకేన మదనేనచ. ౪౯
స్త్రీ ప్రణష్టేతి కారుణ్యా దాశ్రితే త్యా నృశంస్యతః
పత్నీ నష్టేతి శోకేన ప్రియేతి మదనేనచ. ౫౦

టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వతెకుఁగాను; రామః= రాముఁడు; "స్త్రీ=ఆఁడుది, ప్రణష్టా= అగపడకపోయినది" ఇతి=అని; కారుణ్యాత్ =దయవలనను; ఆశ్రితా= తన్నాశ్రయించినది; ప్రణష్టేతి(అధ్యాహృతము)=అగపడకపోయినదని; ఆనృశంస్యతః=మృదుస్వభావముఁగలిగియుండుటవలనను; "పత్నీ= భార్య; నష్టా = అగపడకపోయినది" ఇతి=అని; శోకేన = దుఃఖముచేతను; ప్రియా=ప్రియురాలు; నష్టేతి (అధ్యాహృతము)= అగపడకపోయినదని, మదనేనచ=మన్మథునిచేతను; ఏవం (అధ్యాహృతము)= ఇట్లు; కారుణ్యేన= దయచేతను; అనృశంస్యేన=మృదుస్వభావముగలుగుటచేతను; శోకేన= దుఃఖముచేతను; మదనేనచ=మన్మథుని చేతను; చతుర్భిః=నాల్గింటిచేత; పరితప్యతే=బాధపడుచున్నాఁడో; ఇయం= ఈస్త్రీ; సా=ఆసీత.

రాముండీసీతనుగుఱించి," సాధారణంబుగా నెవ్వఁడు నాపత్సమయంబు

నరక్షింపవలసినస్త్రీ యగపడకపోయినదే, యెంతశ్రమపడుచున్నదో అని" దయవలనను, "తన్నాశ్రయించినదా నిరక్షింపుటకు లేకపోయినదే" యని యనుతాపంబువలనను, "నాభార్య, నాదేహములోసగమని వేదములోఁజెప్పఁబడినదిసమస్త ధర్మంబులు సేయుటకును సహాయురాలు, అగపడలేదే" యనిదుఃఖంబువలనను "నాప్రియరాలెచ్చటనో యగపడలేదే, విరహబాధ నోర్వలేనే" యని మన్మథబాధవలనను, ఇట్లుదయచేతను, అనుతాపముచేతను దుఃఖముచేతనుమన్మథబాధచేతను, నాలుగింటను బాధపడుచున్నాఁడో, ఆసీతయెయీబిడ. అని, తాత్పర్యము.

అస్యా దేవ్యా యథా రూప మంగప్రత్యంగసౌష్ఠవమ్
రామస్య చ యథారూపం తస్యేయ మసితేక్షణా. ౫౧

టీక॥అస్యాః=ఈ, దేవ్యాః= సీతాదేవికి;రూపం=సౌందర్యంబును; అంగప్రత్యంగసౌష్ఠవం= దేహముయొక్కయును అవయవములయొక్కయునుజక్కఁగానుండుటయును;యథా=ఎట్లో;రామస్యచ (అధ్యాహృతము)= రామునకును ; తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు. రామస్యచ=రామునకు ; రూపం=సౌందర్యము;యథా=ఎట్లో ; అస్యాః (అధ్యాహృతము)= ఈసీతకును; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు. ఇయం=ఈ;అసితేక్షణా=నల్లనికండ్లుగలస్త్రీ; తస్య=ఆరామునకు ; యోగ్యా(అధ్యాహృతము)=తగినది.

ఈసీతకెట్లుసౌందర్యంబును దేహావయవంబులచక్కఁదనమునున్నదో, రామునకునట్లేయున్నది ; రామునకెట్లుసౌందర్యాదులున్నవో, ఈసీతకును అట్లేయున్నవి;కావున, రామునకీబిడతగియున్నది.అని, తాత్పర్యము.

అస్యాదేవ్యా మనస్తస్మిం స్తస్య చాస్యాం ప్రతిష్ఠితమ్
తేనేయం సచ ధర్మాత్మా ముహూర్తమపి జీవతి. ౫౨

టీక॥అస్యాః=ఈ; దేవ్యాః= సీతాదేవియొక్క;మనః=మనసు; తస్మిన్=

ఆరామునియందును; తస్య=ఆరాము నియొక్క; మనః(అధ్యాహృతము)= మనసు;అస్యాంచ= ఈబిడయందును; ప్రతిష్ఠితం= ప్రతిష్ఠింపఁబడినది . తేన=దానిచేత;ఇయం = ఈబిడయును; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావముగల; స చ=ఆరాముండును; ముహూర్తః మపి=కొంచెముసేపైనను; జీవతి=జీవించుచున్నారు.

ఈసీతమనసు రామునియందును, రామునిమనసు, సీతయందును, స్థిరముగానెలకొనియున్నది; అట్లు మనసునొకరినొకరుచూచుకొనుచుండుటవలననె, ఈసీతగాని,ధర్మాత్ముండగునారాముండుగాని, యింతవఱకుబ్రతికియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కృతవా న్రామో హీనో యదనయా ప్రభుః
ధారయ త్యాత్మనో దేహం నశోకే నావసీదతి. ౫౩

టీక॥ప్రభుః = రాముండు; అనయా=ఈసీతచేత; హీనః=విడువఁబడినవాఁడై;ఆత్మనః =తనయొక్క; దేహం=దేహమును;-ధారయతి= ధరించుచున్నాఁడు; శోకేన=దుఃఖముచే ; నావసీదతి = నశింపకున్నాఁడు;(ఇతి) యత్ =అనునదియేదికలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అ ; దుష్కరం=చేయఁగూడనికార్యమును;రామః = రాముఁడు; కృతవాన్=చేసినాఁడవు.

రాముండు, సీతను విడిచియును, దేహంబు ధరించి యున్నాఁడే, సీత మాత్రము స్వతంత్రురాలుకాదు కావున దేహంబు విడుచుటకు శక్తురాలుకాదు, రాముండు పురుషుండుకావునస్వతంత్రుండు, అట్లుండఁగ, దుఃఖంబున దేహంబు విడువక జీవించి యుండుట చాల నాశ్చర్య కరము గానున్నది ; మఱియెవ్వరును ఇట్లుండఁజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కురుతే రామో య ఇమాం మత్తకాశినీమ్
సీతాం వినా మహాబాహు ర్ముహూర్తః మపి జీవతి. ౫౪

టీక॥ యః=ఏరాముఁడు ; మత్తకాశినీం=మదముచేఁ బ్రకాశించునట్టి ;

ఇమాం=ఈ; సీతాంవినా=సీతను విడిచి; ముహూర్తమపి = కొంచము సేపైనను; జీవతి = బ్రతుకుచున్నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రామః=రాముండు; దుష్కరం= చేయన శక్యమయిన కార్యమును ; కురుతే=చేయుచున్నాఁడు.

మదంబుచేఁ బ్రకాశించునట్టి యుత్తమవనితయయిన యీసీతనువిడిచి, యింతవఱకుబ్రతికియున్నాఁడు, కావున, మహాబాహుండగురాముండు ఎట్టివారికినిజేయ నశక్యమయిన కార్యమును,జేయుచున్నాఁడు. అని,ఆహనుమంతుండు,చింతించెను.అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సీతాం తదా దృష్ట్వా హృష్టః పవనసంభవః
జగామ మనసా రామం ప్రశశంసచ తం ప్రభుమ్. ౫౫

టీక॥పవనసంభవః= వాయువువలనఁబుట్టినహనుమంతుఁడు ; తదా= అప్పుడు;ఏవం=ఇట్లు;సీతాం= సీతను; దృష్ట్వా=చూచి;హృష్టః=సంతసించినవాఁడై; మనసా=మనసుచేత ; రామం=రామునిః జగామ= పొందెను. తం=ఆ; ప్రభుం=ప్రభుండగు రామునిః; ప్రశశంసచ=పొగడెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుం,డప్పుడు,ఇట్లు,సీతంజూచి,సంతోషంబునొంది,మనంబున రాముని దలంచుకొని, సమస్తలోక నాయకుండగునారామునింబొగడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, పంచదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానం బగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పంచదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

షోడశసర్గప్రారంభః.

ప్రశస్యతు ప్రశ స్తవ్యాం సీతాం తాం హరిపుంగవః
గుణాభి రామం రామంచ పున శ్చింతాపరో భవత్. ౧

టీక॥ హరిపుంగవః=వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; ప్రశ స్తవ్యాం(ప్రశంసితవ్యాం) = పొగడఁబడవలసిన; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను; గుణాభిరామం=గుణంబులనొప్పుచున్న; రామంచ= రాముని; ప్రశస్యతు=పొగడియు; పునః=మఱల; చింతాపరః=దుఃఖమునకులోఁకువయయినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, ప్రశంసింపఁదగినసీతాదేవిని, గుణవంతుండగురామునిం, బ్రశంసించి, మఱలఁ, జింతలోమునింగెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుముహూర్త మివ ధ్యాత్వా బాష్పపర్యా కులేక్షణః
సీతా మాశ్రిత్య తేజస్వీ హనుమా న్విలలాప హ. ౨

టీక॥ తేజస్వీ=ప్రశ స్తమగు పరాక్రమముగల; సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు ; ముహూర్తం = కొంచెముసేపు ("ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారార్థము); ధ్యాత్వా=ఆలోచించి; బాష్పపర్యాకులేక్షణః = కన్నీరుచేఁగలఁతనొందిన కండ్లుగలవాఁడై; సీతాం=సీతను; ఆశ్రిత్య=ఉద్దేశించి; విలలాప=దుఃఖించెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

మహాపరాక్రమశాలి యగు హనుమంతుండు, కొంచెముసేపు, ఆలోచించి, యంతఁగన్నీటందోఁగుచుండు నేత్రములతో, సీతనుగుఱించి, యిట్లని విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

మాన్యా గురువినీతస్య లక్ష్మణస్య గురుప్రియా
యది సీతాపి దుఃఖార్తా కాలోహి దురతిక్రమః. ౩

టీక॥ గురువినీతస్య=గురువులచేత శిక్షింపఁబడిన; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణుని కు; మాన్యా=పూజింపఁదగినదియును; గురుప్రియా= గురువయినరామునికొ కఁ-బ్రియురాలునగు; సీతాపి=సీతయు ను; దుఃఖార్తా యది=దుఃఖముచేఁబీ డింపఁబడినదగునేని; కాలః=కాలము; దురతిక్రమోహి = అతిక్రమింపఁగూ డనిదే.

గురువులచే శిక్షింపఁబడి ధార్మి కుండైనలక్ష్మణునిచేఁబూజింపఁ దగిన దై, రామునకుఁ బ్రియురాలై యున్న, సీతకునుదుఃఖముగలిగినది, కావున, కా లమునతిక్రమింపనేరికినలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వ్యవసాయజ్ఞా లక్ష్మణస్య చ ధీమతః
నాత్యర్థం క్షుభ్యతే దేవీ గంగేవ జలదాగమే. ౪

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క యు; ధీమతః= అధికమయినబుద్ధిగల; ల క్ష్మణస్యచ=లక్ష్మణునియొక్కయు; వ్య వసాయజ్ఞా= ప్రయత్నమునెఱింగినద గు, పరాక్రమమునెఱింగినదగుననుట; దేవీ=సీతాదేవి; జలదాగమే=మేఘం బులవచ్చుటయందు, వర్షర్తువునంద నుట; గంగేవ=గంగానదియుంబోలె; అత్యర్థం = మిక్కిలియు; నక్షుభ్య తే=దుఃఖింపకున్నది.

ఈసీతాదేవి, రామునిపరాక్రమం బునుబుద్ధిమంతుండగులక్ష్మణునిపరాక్ర మంబునుం, దెలిసినది, కావున, వారలుద న్నెట్లయినశత్రుపుంజంప, మఱలఁగొ నిపోవుదురని, నమ్మి, మెచ్చుగాదుఃఖిం పకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తుల్యశీలవయోవృత్తాం తుల్యాభిజనలక్షణామ్
రాఘవోఽర్హతి వైదేహీం తం చేయ మసితేక్షణా. ౫

టీ॥ రాఘవః=రఘువంశమునఁబుట్టి నరాముఁడు; తుల్యశీలవయోవృత్తాం= సమానములయిన స్వభావమునువయ సునుఆచారమును గలదియు; తుల్యాభి జనలక్షణాం = సమానములయినకుల మునులక్షణములును గలదియునగు; వై

దేహిం=విదేహదేశంబునఁ (జనకవంశంబుననసుట) బుట్టినసీతను; అర్హతి=పొందఁదగును. ఇయం=ఈ; అసితేక్షణా = నల్లనికండ్లుగల సీతయును; తం=ఆరాముని; అర్హతి(అధ్యాహృతము)= పొందఁదగును.

రాముండు,తనకెచ్చుతక్కువలులేక, స్వభావంబుననువయసుననుసదాచారంబుననుగుణంబుననుశుభలక్షణంబులనుసమానయైయుండు, సీతకుఁదగియున్నాఁడు;నల్లనికండ్లుగల యీసీతయును,ఆరామునకుఁ దగియున్నది. అని, హనుమంతుండువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా నవహేమాభాం లోకకాంతామివశ్రియమ్
జగామ మనసా రామం వచనం చేద మబ్రవీత్. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; నవహేమాభాం = నూతనమయిన బంగారము యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియును; లోకకాంతాం= లోకంబునకుఁ బ్రియయైనదియును ;శ్రియమివ (స్థితాం) =లక్ష్మియుంబోలెనున్నదియునగు,తాం= ఆసీతను ; దృష్ట్వా=చూచి మనసా=మనసుచేత; రామం=రామునిఁ;జగామ= పొందెను. ఇదం=ఈ ; వచనంచ = మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

ఆహనుమంతుఁడు , నూతనంబగు బంగారముంబోలెఁ దేజరిల్లుచుఁ బ్రపంచమునకంతయుఁ బ్రియయయి లక్ష్మీదేవిం బోలియున్న సీతంజూచి రాముందలంచుకొని, యిట్లని, తనలోఁదానుచెప్పుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్యా హేతో ర్విశాలాక్ష్యా హతో వాలీ మహాబలః
రావణప్రతిమో వీర్యే కబంధశ్చ నిపాతితః. ౭

టీక॥అస్యాః=ఈ; విశాలాక్ష్యాః= పెద్దకండ్లుగలసీతయును; హేతోః (తృతీయార్థఁమందుషష్ఠి) = కారణముచేత;మహాబలః=అధికమయిన బలముగలః;వాలీ=వాలి;హతః=చంపఁబడినాఁడు.వీర్యే=పరాక్రమమునందు ; రావ

ణప్రతిమః=రావణునితోఁ బోలికగల; కబంధశ్చ=కబంధుండును; నిపాతితః=పడఁద్రోయఁబడెను; చంపఁబడెననుట.

పెద్దనేత్రంబులుగలయీసీతకుఁగానే, రాముండు, అధికమయినబలముగలవాలిని, బరాక్రమంబునరావణునితో సరివచ్చుకబంధునిం జంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరాధశ్చ హత స్సంఖ్యే రాక్షసో భీమవిక్రమః
వనే రామేణ విక్రమ్య మహేంద్రేణేవ శంబరః. ౮

టీక॥ వనే=అడవియందు ; రామేణ=రామునిచేత; విక్రమ్య = పరాక్రమించి; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు, భీమవిక్రమః=భయంకరంబగు పరాక్రమంబుగల; విరాధః=విరాధుండను ; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; మహేంద్రేణ=దేవేంద్రునిచేత; శంబరఇవ= శంబరాసురుండుంబోలె; హతః = చంపఁబడినాఁడు.

మఱియు, నీసీతకుఁగానే, రాముండు, దేవేంద్రుండు శంబరాసురునిం జంపినట్లు, వనంబునఁ బరాక్రమించి, యుద్ధంబునందు , మహాపరాక్రమశాలియగు విరాధుండను రాక్షసుం, జంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశసహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణామ్
నిహతాని జనస్థానే శరై రగ్నిశిఖోపమైః. ౯

టీక॥ జనస్థానే=జనస్థానమందు; భీమకర్మణాం=భయంకరంబులగు కార్యములుగల; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; చతుర్దశసహస్రాణి=పదునాలుగు వేలు; అగ్నిశిఖోపమైః=నిప్పుమంటలతోఁ బోలికగల; శరైః=బాణములచేత ; నిహతాని=చంపఁబడినవి.

మఱియు, నీనిమిత్తముగానే, రాముండు, జనస్థానంబునందు , భయంకరమగుపరాక్రమముగలవారలఁ బదునాలుగువేలరాక్షసుల, నగ్నిజ్వాలలంబోలుబాణంబులచేఁ, జంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే త్రిశిరాశ్చ నిపాతితః
దూషణశ్చ మహాతేజా రామేణ విదితాత్మనా. ౧౦

టీక॥విదితాత్మనా=తెలిసికొనఁబడినయాత్మగల;రామేణ=రామునిచేత; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; ఖరశ్చ=ఖరుండును;నిహతః= చంపఁబడినాఁడు. త్రిశిరాశ్చ=త్రిశిరుండును; నిపాతితః= పడఁద్రోయఁబడినాఁడు , చంపఁబడినాఁడనుట.మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమంబుగల,దూషణశ్చ= దూషణుండును; నిపాతితః (అధ్యాహృతము)=చంపఁబడినాఁడు.

ఆత్మజ్ఞానంబుగలరాముం,డీబిడకుఁగానే,యుద్ధంబున,ఖరునిత్రిశిరునిమహాపరాక్రమశాలియగుదూషణునిం,జంపెను.అని, తాత్పర్యము.

ఐశ్వర్యం వానరాణాంచ దుర్లభం వాలిపాలితమ్
అస్యా నిమిత్తే సుగ్రీవశ్చ ప్రాప్తవాన్ లోకసత్కృతమ్. ౧౧

టీక॥అస్యాః=(సప్తమ్యర్థమందుషష్ఠి) ఈబిడ;నిమిత్తే = కారణమగుచుండఁగా;సుగ్రీవశ్చ= సుగ్రీవుఁడును; దుర్లభం=పొంద నశక్యమయినదియును; వాలిపాలితం=వాలిచేఁ బాలింపఁబడినదియును; లోకసత్కృతం=లోకముచేఁబూజింపఁబడినదియునగు;వానరాణాం= వానరులయొక్క ; ఐశ్వర్యం=సంపదను;ప్రాప్తవాన్ = పొందెను.

ఈబిడవలననే,సుగ్రీవుండును , దుర్లభంబునులోకంబునగౌరవంబునొందినదియునగువాలియధీనముగ నుండు, వానరులనైశ్వర్యంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

సాగరశ్చ మయా క్రాంత శ్శ్రీమా న్నదనదీపతిః
అస్యా హేతో ర్విశాలాక్ష్యాః పురీ చేయం నిరీక్షితా. ౧౨

టీక॥ అస్యాః=ఈసీతయను; హేతోః=(తృతీయార్థమందుషష్ఠి) కారణముచేత;మయా=నాచేత;శ్రీమాన్=అన్నిటికన్నఁనధికంబును; నదనదీపతిః=

పడమరగాఁబాఱునట్టియేఱులకునుదూర్పుగాఁ బాఱునట్టి యేఱులకును బ్రభువైనదియునగు; సాగరశ్చ = సముద్రంబు; క్రాంతః = దాఁటఁబడినది. ఇయం=ఈ,పురీచ= లంకాపట్టణమును;నిరీక్షితా=చూడఁబడినది.

ఈసీతకుఁగానే, నేను, శ్రీమంతంబునునదంబులకును నదులకును బ్రభువునగుసముద్రంబునుదాఁటి, వచ్చి,యీలంకాపట్టణంబును, జూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

యది రామ స్సముద్రాంతాం మేదినీం పరివర్తయేత్
అస్యాః కృతే జగచ్చాపి యుక్త మిత్యేవ మే మతిః. ౧౩

టీక॥ అస్యాఃకృతే=ఈసీతకుఁ గాను; రామః=రాముండు ; సముద్రాంతాం=సముద్రములు కొనలందుఁగల ; మేదినీం=భూమిని; జగచ్చాపి=ప్రపంచంబును; పరివర్తయేద్యది = తలక్రిందుగాఁజేయునేని ; యుక్తం = సరియయినది.ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః=తలంపు.

ఇట్టిసీతకుఁగా , రాముండు సముద్రపర్యంతంబగు భూమినంతయును సమస్తలోకంబులనుగూడఁదలక్రిందుగాఁ జేసినను, అదియుయుక్తమే,యని, నాకుఁదోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం వా త్రిషు లోకేషు సీతా వా జనకాత్మజా
త్రైలోక్య రాజ్యం సకలం సీతాయా నాప్నుయాత్కలామ్. ౧౪

టీక॥త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందు; రాజ్యం= దొరతనము; ఉత్కృష్టం (అధ్యాహృతము) వా=మేలా? జనకాత్మజా=జనకునికొమార్తెయగు;సీతా = సీత; ఉత్కృష్టా (అధ్యాహృతము) వా=మేలా? త్రైలోక్యరాజ్యం= ముల్లోకంబులదొరతనము; సకలం=అంతయును; సీతాయాః=సీతయొక్క;కలాం=పదియాఱవపాలును; నాప్నుయాత్=పొందదు.

త్రైలోక్యరాజ్యంబెచ్చా? జనకునికొమార్తెయగుసీతయెచ్చా? యని, యోచింతు మేని, త్రైలోక్య రాజ్యంబంతయు సీత యొక్క పదియాఱవ

పాలునకుసరికాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా ధర్మ శీలస్య మైధిలస్య మహాత్మనః
సుతా జనకరాజస్య సీతా భర్తృ దృఢవ్రతా
ఉత్థితా మేదినీం భిత్త్వా క్షేత్రే హల ముఖక్షతే
పద్మ రేణునిభైః కీర్ణా శుభైః కేదార పాంసుభిః. ౧౬

టీక॥ఇయం=ఈబిడ;ధర్మశీలస్య=ధర్మస్వభావుండును; మైధిలస్య=మిధిలకుఁ బ్రభువును; మహాత్మనః=పూజ్యస్వభావముగలవాఁడునగు;జనకరాజస్య=జనకమహారాజుయొక్క; సుతా=కొమార్తెయును; భర్తృదృఢవ్రతా=పెనిమిటియందుదృఢమయిన వ్రతము గలదియును; పద్మ రేణునిభైః = తామరస పరాగములతో సమానములయిన; శుభైః=మంగళకరంబులయిన ; కేదార పాంసుభిః=యాగక్షేత్రమునందలి పరాగములచేత;కీర్ణా=వ్యాపింపఁ బడినదియై; హలముఖక్షతే= నాఁగటికఱ్ఱుచేదున్నఁబడిన; క్షేత్రే = భూమియందు;మేదినీం=భూమిని;భిత్త్వా=భేదించుకొని; ఉత్థితా = పుట్టినదియునగు; సా=ఆ;సీతా=సీత.

ధర్మస్వభావుండును మిధిలాధి పతియుమహాత్ముండునగు జనకమహారాజు కొమార్తెయు దృఢమయిన పాతివ్రత్యముగలదియుఁ దామర పూపరాగంబులం బోలునట్టి మంగళకరంబులగుయాగక్షేత్రపరాగంబులం గప్పఁబడి, నాఁగటికఱ్ఱునదున్నఁబడినక్షేత్రంబునభూమిని భేదించుకొని యుద్భవించినదియునగునాసీత,యీబిడే.

అని, తాత్పర్యము.

విక్రాంతస్యార్యశీలస్య సంయుగేష్వ నివర్తినః
స్నుషా దశరధస్యైషా జ్యేష్ఠా రాజ్ఞో యశస్వినీ. ౧౭

టీక॥ ఏషా = ఈబిడ ; విక్రాంతస్య=పరాక్రమంబుగలవాఁడును ; ఆర్యశీలస్య=పూజ్యంబగు స్వభావము గలవాఁడును; సంయుగేషు= యుద్ధములందు; అనివర్తినః = వెనుకకుఁదిరుగనట్టి వాఁడును; రాజ్ఞః=రాజునగు;

దశరథస్య=దశరథునియొక్క ; జ్యేష్ఠా=పెద్దదియును; యశస్వినీ= ప్రశస్తమగుకీర్తి గలదియునగు ; స్నుషా=కోడలు.

ఈబిడే, పరాక్రమశాలియుఁబూజ్యంబగుస్వభావముగలవాఁడును యుద్ధంబుల వెనుకదీయని వాఁడునగుదశరథ మహారాజు, పెద్దకోడలు.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మజ్ఞస్య కృతజ్ఞస్య రామస్య విదితాత్మనః
ఇయం సా దయితా భార్యా రాక్షసీవశ మాగతా. ౧౮

టీక॥ ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మముల నెఱింగినవాఁడును ;కృతజ్ఞస్య= తనకితరులచేఁజేయఁబడిన యుపకారముకొంచెమైనను దాని నెచ్చుగాఁదెలుసుకొనువాఁడును; విదితాత్మనః= తెలిసికొనఁబడిన పరమాత్మగలవాఁడునగు;రామస్య = రామునియొక్క;దయితా = ప్రియయిన; భార్యా= భార్యయగు; సా=అట్టి; ఇయం=ఈసీత; రాక్షసీవశం=రాక్షసస్త్రీలయధీనతను ; ఆగతా=పొందినది.

సమస్తధర్మంబుల నెఱింగిన వాఁడును గృతజ్ఞుండును బరమాత్మజ్ఞానము గలవాఁడు నగు రాముని ప్రియభార్య యయినట్టి యీసీత, రాక్షసస్త్రీలచేతంజిక్కియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వాన్భోగా న్పరిత్యజ్య భర్తృస్నేహబలాత్కృతా
అచింతయిత్వా దుఃఖాని ప్రవిష్టా నిర్జనం వనమ్. ౧౯
సంతుష్టా ఫలమూలేన భర్తృశుశ్రూషణే రతా
యా పరాం భజతే ప్రీతిం వనేపి భవనే యథా. ౨౦
సేయం కనకవర్ణాంగీ నిత్యం సుస్మితభాషిణీ
సహతే యాతనా మేతా మనర్థానా మభాగినీ. ౨౧

టీక ॥ యా=ఏసీత; భర్తృస్నేహబలాత్కృతా = పెనిమిటియందలి

స్నేహముచేనిర్బంధింపఁబడినదై; సర్వాన్ = సమస్తములయిన; భోగాన్=భోగములను; పరిత్యజ్య= విడిచి;దుఃఖాని=దుఃఖంబులను ; అచింతయిత్వా=తలంపక; నిర్జనం=జనులులేని; వనం=అడవిని; ప్రవిష్టా= ప్రవేశించినదై; ఫలమూలేన= పండ్లచేతను గడ్డలచేతను; సంతుష్టా=సంతోషము నొందినదై; భర్తృశుశ్రూషణే= పెనిమిటియొక్క సేవించుటయందు ; రతా=ఆసక్తురాలై; వనేపి = అడవియందును; భవనేయధా= ఇంటియందుంబోలె; పరాం=అధికమయిన; ప్రీతిం=సంతోషమును; భజతే = పొందుచున్నదో; సా=అట్టి ; కనకవర్ణాంగీ=బంగారురంగుగల దేహంబు గలదియును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును ; సుస్మితభాషిణీ = సుందరమయినచిఱునవ్వు గలుగునట్లుమాటలాడునదియును;అనర్థానాం=ఆపదలకు;అభాగినీ=పొందఁదగనిదియునగు; ఇయం= ఈసీత; ఏతాం=ఈ; యాతనాం= మహాదుఃఖమును; సహతే=ఓర్చుచున్నది!

భర్తయందలిస్నేహబలంబునం జేసి, సమస్తభోగంబులువిడిచి, దుఃఖంబులం దలంపక నిర్జనంబగువనంబుం బ్రవేశించి, పూర్వము మిక్కిలియుమధురమయిన యాహారమును భుజించుచుండినదయ్యు నడవినుండు పండ్లకును గడ్డలకునుదృప్తిఁజెందుచు, భర్తకెప్పుడునేమఱక శుశ్రూష సేయుచు, గృహంబుననుండునప్పుడు సంతోషంబునొందుచుండునట్లు, వనంబునందును, మిగుల సంతోషంబు నొందుచున్నదియు, బంగారువంటిమేనుగలదియు, నెల్లప్పుడు నఁజిఱునవ్వుతోమాటలాడునదియునాపదలంబొందనర్హురాలు కానిదియు నగునట్టి, యీసీత , యిప్పుడిట్టిమహాదుఃఖంబు సహించుచున్నదే! ఏమనవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాంతు శీలసంపన్నాం ద్రష్టు మర్హతి రాఘవః
రావణేన ప్రమథితాం ప్రపా మివ పిపాసితః. ౨౨

టీక॥ రామః=రాముండు; శీలసంపన్నాం=సదాచారముతోఁ గూడినదియును; రావణేన=రావణునిచేత,ప్రమథితాం= బాధింపఁబడినదియునగు; ఇమాంతు = ఈసీతను మాత్రము ; పిపాసితః=దప్పినొందినవాఁడు;ప్రపా

మివ = చలిపందిరినింబోలె; ద్రష్టుం= చూచుటకు; అర్హతి=తగును.

దప్పిగొనిన వాఁడు చలిపందిరినిం జూచునట్లు, రాముండు, సదాచార ముతోఁగూడినదై రావణునిచేఁగాఱియ పెట్టఁబడుచున్న యీసీతం, బూడవల యును. అని; తాత్పర్యము.

అస్యా నూనం పున ర్లాభా ద్రాఘవః ప్రీతి మేష్యతి
రాజా రాజ్యపరిభ్రష్టః పునః ప్రాప్యేవ మేదినీమ్. ౨౫

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; నూనం=నిశ్చయముగా; పునః=మఱల; అస్యాః=ఈసీతయొక్క; లాభాత్=పొందుటవలన; రాజ్యపరిభ్రష్టః=రాజ్యమువలనజాఱిన, రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొన్నయనుట; రాజా=రాజు; పునః=మఱల; మేదినీం=భూమిని; ప్రాప్యేవ=పొందినవలె, ప్రీతిం=సంతోషమును; ఏష్యతి=పొందఁగలఁడు.

రాజ్యంబుఁబోఁగొట్టుకొన్న రాజు మఱలరాజ్యముం బొంది సంతోషము నొందునట్లు, రాముండు, మఱలసీతం బొంది, సంతోషంబునొందఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కామభోగైః పరిత్యక్తా హీనా బంధుజనేనచ
ధారయత్యాత్మనో దేహం తత్సమాగమ కాంక్షిణీ. ౨౬

టీక॥ కామభోగైః=కోరఁబడునట్టి పుష్పములు మొదలగు భోగపదార్థముల చేత; పరిత్యక్తా=విడువఁబడినదియును; బంధుజనేన=బంధుజనముచేత; హీనాచ= విడువఁబడినదియునగు; ఏషా(అధ్యాహృతము)=ఈసీత; తత్సమాగమకాంక్షిణీ= ఆరామునియొక్క పొందుటనుకోరుచున్నదై; ఆత్మనః=తనయొక్క; దేహం=దేహమును; ధారయతి=ధరించుచున్నది.

ఈసీత, దనకుఁబుష్పములు గంధములుమున్నగు భోగపదార్థములు లేకపోయినను, బంధువులు లేకున్నను, రామసమాగమంబుగోరునది కావున, "జీవించియుండినచో, నెప్పుడయినను, రామునింగూడవచ్చును" అని, తలంచి, దేహంబునఁబ్రాణంబులుధరించియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

స౧౬

నైషా పశ్యతి రాక్షస్యో నేమాన్పుష్పఫలద్రుమాన్
ఏకస్థహృదయా నూనం రామ మేవానుపశ్యతి. ౨౫

టీక॥ఏషా=ఈసీత; రాక్షస్యః (రాక్షసీః)= రాక్షసస్త్రీలను; నపశ్యతి=చూడదు. ఇమాన్=ఈ, పుష్పఫలద్రుమాన్= పూలతోను బండ్లతోనుగూడిన వృక్షములను, న(పశ్యతి)=చూడదు. ఏకస్థహృదయా = ఒకటనుండుమనసుగలదై, ఏకాగ్రంబగుమనసుగలదై యనుట; రామమేవ=రామునే; అనుపశ్యతి = చూచుచున్నది. నూనం=నిశ్చయము.

ఈసీత, యిప్పుడీ రాక్షసస్త్రీలంబూడదు; రామవిరహకాలంబున, ఫలపుష్పంబులతోఁగూడినయీవృక్షంబులనురాక్షసస్త్రీలుంబోలెఁజూడ వికృతములుగానుండుటవలన, వానినింజూడదు. ఏకాగ్రచిత్తయయి, మనంబున, ఇతరమునర్వమువిడిచి, రామునిమాత్రమేధ్యానించుచున్నది. ఇదినిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

భర్తానామ పరం నార్యా భూషణం భూషణా దపి
ఏషాతు రహితా తేన భూషణార్హా న శోభతే. ౨౬

టీక॥ భర్తానామ=పెనిమిటియనఁగా; నార్యాః=,స్త్రీకి; భూషణాదపి=సొమ్ముకన్నను; పరం=అధికమయిన; భూషణం= సొమ్ము; భూషణార్హా= సొమ్ములకుఁదగిన; ఏషాతు= ఈసీతయు; తేన=ఆపెనిమిటిచేత; రహితా=విడువఁబడినదై; నశోభతే=ప్రకాశింపలేదు.

పెనిమిటియనఁగా, స్త్రీకి, భూషణముకన్నను, అధికమయినయలంకారము; భూషణంబులధరింపఁదగినదగునీసీత, అట్టిపెనిమిటి లేకుండుటచే, నెంతమాత్రముప్రకాశింపకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కురుతే రామో హీనోయ దనయా ప్రభుః
ధారయత్యాత్మనో దేహం న దుఃఖే నావసీదతి. ౨౭

టీక॥ ప్రభుః= లోకనాయకుండగు రాముండు; అనయా=ఈసీతచేత; హీ

నః=విడువఁబడినవాఁడై, ఆత్మనః = తనయొక్క; దేహం=దేహమును, ధారయతి=ధరించుచున్నాఁడు. దుఃఖేన= దుఃఖముచేత ; నావసీదతి (ఇతి) యత్ =నశింపఁడనునదియేదిగలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; దుష్కరం = చేయనశక్యమయిన కార్యమును ; రామః=రాముండు; కృతవాన్ = చేసినాఁడు.

లోకనాయకుండగు రాముండు, ఇట్టిసీతను విడిచియును, దుఃఖంబునను తినొందక, దేహంబు ధరించుచున్నాఁడే, ఇదిమఱియెవ్వరికిని జేయనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమా మసితకేశాంతాం శతపత్రనిభేక్షణామ్
సుఖార్హాందుఃఖితాం దృష్ట్వా మమాపి వ్యథితం మనః. ౨౮

టీక॥ అసితకేశాంతాం= నల్లనివెండ్రుకలకొనలుగలదియును; శతపత్రనిభేక్షణాం = నూఱుఱేకులుగలతామరపూలతోసమానములయిన కండ్లుగలదియును; సుఖార్హాం=సుఖమునకుఁదగినదియును; దుఃఖితాం = దుఃఖమునొందినదియునగు; ఇమాం= ఈసీతను; దృష్ట్వా=చూచి; మమాపి = నాయొక్కయునుగూడ; మనః=మనసు; వ్యథితం=దుఃఖమునొందినది.

నల్లనివెండ్రుకలకొనలుగల్గినదియు తామరపూలవంటికండ్లతోనొప్పుచున్నదియు, సుఖంబుమాత్రమనుభవింపఁదగినదియునగునీసీత, దుఃఖంబునొందుటం జూడఁగా, నీబిడదుఃఖముతోఁగాని సుఖముతోఁగానియెంతమాత్రముసంబంధములేనిమధ్యస్థుండనగునామనసునకును, దుఃఖముగలుగుచున్నది; ఇంక, నీసీతకుఁబ్రియుండగురామునకుదుఃఖంబుగలుగుననిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

క్షితిక్షమా పుష్కరసన్నిభాక్షీ
యా రక్షితా రాఘవ లక్ష్మణాభ్యామ్
సా రాక్షసీభి ర్వికృ తేక్షణాభి
స్సంరక్ష్యతే సంప్రతి వృక్షమూలే. ౨౯

టీక॥యా=ఏసీత; రాఘవలక్ష్మణాభ్యాం=రాముని చేతను లక్ష్మణుని చేతను; రక్షితా=కాపాడఁబడినదో; క్షితిక్షమా= భూమికింబోలె నోర్పుగలదియును; పుష్కరసన్నిభాక్షీ=తామరపూలతో సమానములయిన నేత్రములు గలదియునగు; సా=ఆసీత ; సంప్రతి=ఇప్పుడు; వికృతేక్షణాభిః = వికారముతోఁగూడిన నేత్రములుగల; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత; వృక్షమూలే=చెట్టుయొక్కయడుగునందు; సంరక్ష్యతే=కాపాడఁబడుచున్నది.

పూర్వమెవ్వతెను రాముండును లక్ష్మణుఁడు నరక్షింపుచుండిరో, భూమియుంబోలె నోర్పుగలదియుఁ దామరపూలవంటికండ్లుగలదియునగు, నట్టిసీత, కిప్పుడు, చెట్టుక్రింద , వికృతంబులగు కండ్లతోఁజూడ నసహ్యముగానున్న రాక్షసస్త్రీలు, కావలియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

హిమహత నళినీవ నష్టశోభా
వ్యసనపరంపరయా నిపీడ్యమానా
సహచరరహితేవ చక్రవాకీ
జనకసుతా కృపణాం దశాం ప్రపన్నా. ౩౦

టీ॥జనకసుతా=జనకునికుమార్తెయగుసీత; హిమహతనళినీవ=మంచుచేఁగొట్టఁబడినతామర తీఁగెయుంబోలె; నష్టశోభా=నశించిన కాంతిగలదై; వ్యసనపరంపరయా = దుఃఖములయొక్క పరంపరచేత; నిపీడ్యమానా = బాధింపఁబడినదై; సహచరరహితా=ప్రియునిచేవిడువఁబడిన, చక్రవాకీవ=ఆఁడు చక్రవాకపక్షియుంబోలె; కృపణాం= చూచువారికినిగూడదుఃఖము గల్గించునట్టి; దశాం = అవస్థను; ప్రపన్నా=పొందినది.

జనకునింటమిక్కిలియుగారాబముగాఁబెంపఁబడినసీత, యిప్పుడు, మంచుదగిలిన తామరతీఁగెయుంబోలెఁగాంతిలేనిదై, ఎడతెగకకల్గుచుండు దుఃఖములచేబాధింపఁబడుచు, మగజక్కవంబాసినయాఁడుజక్కవభంగిఁ, బ్రియవిరహంబొకక్షణమయిన నోర్వలేనిది గావునఁ, జూచువారికినింగూడ దుఃఖముగల్గించునట్టి, నోటంజెప్పనశక్యంబు సుమనసునందలంపనశక్యంబునగు, [illegible]

వస్థం,బొందియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అస్యాహి పుష్పావనతాగ్రశాఖా
శ్శోకం దృఢం వై జనయం త్యశోకాః
హిమవ్యపాయేనచ మందరశ్మి
రభ్యుత్థితో నైక సహస్రరశ్మిః. ౩౧

టీక॥ అస్యాః=ఈసీతకు; పుష్పావనతాగ్రశాఖాః=పూలచేవంగినకొనకొమ్మలుగల; అశోకాః=అశోకవృక్షములు; దృఢం=అధికమయిన; శోకం=దుఃఖమును; జనయంతిహి = కల్గించుచున్నవిగదా! ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము). హిమవ్యపాయేన = హిమవంతఋతువుయొక్క అభావముతోఁగూడ, వసంత ఋతువుతోఁగూడననుట; అభ్యుత్థితః=ఉదయించిన; మందరశ్మిః=తీక్ష్ణములుగాని కిరణములు గలవాఁడును; నైకసహస్రరశ్మిశ్చ= ఒక వేయికిరణములుగలవాఁడుకానివాఁడునగుచంద్రుండును ; శోకం, జనయతి (అధ్యాహృతము)=దుఃఖమును, గలిగించుచున్నాఁడు.

పూలభారంబువలన వంగినకొనకొమ్మలుగల యశోక వృక్షంబులవలనను వసంతఋతువుతోఁగూడి యుదయించియుండు సల్లనైన కిరణంబులుగల చంద్రునివలనను , ఈసీతకు అధికముగా దుఃఖముగలుగుచున్నది. అని, హనుమంతుఁడుదనలోఁదాను జెప్పుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ మర్థం కపి రన్వవేక్ష్య
సీతేయ మిత్యేవ నివిష్టబుద్ధిః
సంశ్రిత్య తస్మిన్నిషసాదవృక్షే
బలీ హరీణా మృషభ స్తరస్వీ. ౩౨

టీక॥ బలీ=బలవంతుండును; హరీణాం=కోఁతులలోపల; ఋషభః=శ్రేష్ఠుఁడును; తరస్వీ= వేగవంతుండునగు; కపిః=హనుమంతుండు; ఇతి = అని;

ఏవం=ఇట్టి; అర్థం= అభిప్రాయంబును అన్వవేక్ష్య= తలంచి; "ఇయం=ఈబిడ; సీతైవ=సీతయే;" ఇతి=అని; నివిష్టబుద్ధిః= నిశ్చయమునొందిన బుద్ధిగలవాఁడై; తస్మిన్=ఆ; వృక్షే=చెట్టునందు; సంశ్రిత్య=పొంది; నిషసాద=కూర్చుండెను.

బలవంతుండును వానరశ్రేష్ఠుండును వేగవంతుండునగు హనుమంతుండు, డిల్లుదనలోఁ దాను జెప్పుకొని, "ఈబిడసీతయే వేఱుకాదు" అని, నిశ్చయించి, ఆ శింశుపావృక్షమునందుఁ, గూర్చుండియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సుందరకాండే, షోడశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానం బగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ షోడశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ.

సప్తదశసర్గ ప్రారంభః.

తతః కుముదషండాభో నిర్మలో నిర్మలం స్వయమ్
ప్రజగామ నభ శ్చంద్రో హంసో నీల మివోదకమ్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కుముదషండాభః = తెల్లకలువల సమూహము యొక్క కాంతి వంటి కాంతి గలవాఁడును; నిర్మలః=స్వచ్ఛుండునగు; చంద్రః=చంద్రుండు; స్వయం=తానే; నిర్మలం=స్వచ్ఛమయిన; నభః=ఆకాశమును; హంసః=హంసపక్షి; నీలం=నల్లని; ఉదకమివ=నీటినింబోలె; ప్రజగామ=చక్కఁగాఁబొందెను, ఆకాశము నడుమనుండెననుట.

అటుపిమ్మట, తెల్లకలువల సమూహమునుంబోలె నొప్పుచు నిర్మలుండై

యున్నచంద్రుండు, హంసపక్షి నల్లని యుదకంబులోనికిఁబోవునట్లు, ఆకాశ మధ్యభాగంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాచివ్య మివ కుర్వన్ స ప్రభయా నిర్మల ప్రభః
చంద్రమా రశ్మిభి శ్శీతై స్సిషేవే పవనాత్మజమ్. ౨

టీక॥నిర్మలప్రభః=స్వచ్ఛమయిన కాంతిగల; సః=ఆ; చంద్రమాః=చంద్రుండు; ప్రభయా=కాంతిచే; సాచివ్యం=సాహాయ్యంబును; కుర్వన్నివ=చేయువాఁడువలె; శీతైః=చల్లని; రశ్మిభిః=కిరణములచేత; పవనాత్మజం=వాయుదేవునికొడుకయిన హనుమంతుని; సిషేవే=సేవించెను.

స్వచ్ఛంబగు కాంతిగల యాచంద్రుండు,హనుమంతునకుఁదన వెలుంగు చూపికొంతసాహాయ్యంబు సేయువాఁడుంబోలెఁ,దనచల్లనికిరణంబుల, హనుమంతునిపైఁ, బఱపెను.

అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ తత స్సీతాం పూర్ణచంద్ర నిభాననామ్
శోకభారై రివ న్యస్తాం భారై ర్నావ మివాంభసి. ౩

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ హనుమంతుఁడు; పూర్ణచంద్రనిభాననాం= నిండుచంద్రునితోసమానమయినముఖముగలదియును; శోకభారైః=దుఃఖముఁలయొక్క యతిశయముచేత; న్యస్తామివ(స్థితాం)=క్రిందికిఁగొనిపోఁబడి నట్లున్నదియును, కావునసే; భారైః=బరువులచేత; అంభసి=నీటియందు;న్యస్తాం (అధ్యాహృతము)=క్రిందికిఁగొనిపోఁబడిన, ముంపఁబడిన యనుట;నావమివ (స్థితాం)=ఓడయుంబోలెనున్నదియునగు; సీతాం=సీతను;దదర్శ=చూచెను.

అంత,నాహనుమంతుండు, బరువులచేనావ నీటమునుంగునట్లు, దుఃఖభారంబున,మునింగియున్నదియు , నిండుచంద్రునింబోలుముఖంబుగల , సీతం, జూచెను, అని, తాత్పర్యము.

దిదృక్షమాణో వైదేహీం హనుమా న్మారుతాత్మజః

స దదర్శావిదూరస్థా రాక్షసీర్ఘోర దర్శనాః. ౪
ఏకాక్షీ మేకకర్ణాంచ కర్ణప్రావరణాం తథా
అకర్ణాం శంకుకర్ణాంచ మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికామ్. ౫
అతికాయోత్తమాంగీంచ తనుదీర్ఘశిరోధరామ్
ధ్వస్తకేశీం తథాఽకేశీం కేశకంబళధారిణీమ్. ౬
లంబకర్ణ లలాటాంచ లంబోదరపయోధరామ్
లంబోష్ఠీం చుబుకోష్ఠీంచ లంబాస్యాం లంబజానుకామ్. ౭
హ్రస్వాం దీర్ఘాం తథా కుబ్జాం వికటాం వామనాం తథా
కరాళాం భుగ్నవక్త్రాంచ పింగాక్షీం వికృతాననామ్. ౮

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుదేవునికుమారుండగు; సః = ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; వైదేహీం = సీతను, దిదృక్షమాణః = చూడఁగోరువాఁడై, అవిదూరస్థాః = సమీపమునందున్న; ఘోరదర్శనాః = భయంకరంబగుచూచుటగల; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలను; ఏకాక్షీం = ఒకకన్నుగలదానిని, ఏకకర్ణాంచ = ఒకచెవిగలదాని; తథా = అట్లు; కర్ణప్రావరణాం = చెవులెతలకప్పుగాఁగలదాని; అకర్ణాం = చెవిలేనిదాని; శంకుకర్ణాంచ = నీరుపందికిం బోలె చెవులుగలదాని; మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికాం = తలతట్టు నిట్టూర్పులుగలముక్కుగలదానిని; అతికాయోత్తమాంగీంచ = మిక్కిలియుం బెద్దతలగలదానిని; తనుదీర్ఘశిరోధరాం = కృశించినదియును నిడుపైనదియునగుకంఠముగలదానిని; ధ్వస్తకేశీం = నశించినవెండ్రుకలుగలదానిని, కొంచెముగా వెండ్రుకలుగలదానిననుట; తథా = అట్లు; అకేశీం = వెండ్రుకలు లేనిదానిని; కేశకంబళధారిణీం = కంబళివంటివెండ్రుకలం దాల్చియుండుదానిని; లంబకర్ణలలాటాంచ = వ్రేలాడుచున్న చెవులును నొసలునుగలదానిని; లంబోదరపయోధరాం = వ్రేలాడుచుండుకడుపును స్తనములునుగలదానిని; లంబోష్ఠీం = వ్రేలాడుచుండు పెదవిగలదానిని, చుబుకోష్ఠీంచ = గడ్డమందుఁ బెదవిగలదానిని; లంబాస్యాం = వ్రేలాడుచున్నముఖముగలదానిని; లంబజానుకాం = వ్రేలాఁడుచున్న మోఁకాళ్లుగలదానిని; హ్రస్వాం = పొట్టివానిని; దీ

ఘూర్ణాం=పొడుగుదానిని ; హ్రస్వదీర్ఘాం (అనిగోవిందరాజమతమందుఁ బాఠాంతరము)=కొన్నిస్థలంబులందుఁ బొట్టియు గొన్నిచోట్లనిడుపునగు దానిని;తథా=అట్లు;కుబ్జాం=గూని దాని;వికటాం= మిక్కిలియు వంకరయయిన దానిని; తథా=అట్లు;వామనాం=పొట్టియగు దానిని;కరాళాం= మిట్టపండ్లు గలదానిని; భుగ్నవక్త్రాంచ= వంకర యయిన నోరు గలదానిని ; పింగాక్షీం=గోరోచనపురంగుగల కండ్లుగల దానిని;వికృతాననాం= వికారముతోఁ గూడినముఖముగలదానిని ; దదర్శ= చూచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు,సీతంజూడఁగోరి,విమర్శించిచూచుచు , సీతకుసమీపంబుననున్నవారల, చూపరులకు వెఱపుఁ బుట్టించువారలరాక్షసస్త్రీలను, ఒక్కకన్ను గలదానిని,ఒక్కచెవిగలదానిని, విశాలంబులగుచెవులను దలపైఁ గప్పుకొనియున్నదానిని, చెవులులేనిదానిని, నీరు పంది చెవులవంటి చెవులు గలదానిని, తలతట్టుగానిట్టూర్పులు విడుచు ముక్కుగలదానిని, పెద్దతలలుగలదానిని, కృశించినిడుపుగానుండు కంఠము గలదానిని, కొంచెముగా వెండ్రుకలు గలదానిని;వెండ్రుకలేలేనిదానిని. కంబళివంటివెండ్రుకలుగలదానిని, వ్రేలుకాడుచుండుచెవులును నొసలును గలదానిని,వ్రేలుకాడుచుండకడుపును స్తనములును గలదానిని,వ్రేలాడుపెదవిగలదానిని,గడ్డమునందుఁబెదవిగలదానిని, వ్రేలాడుముఖముగలదానిని , వ్రేలాడు మోఁకాళ్లుగలదానిని,పొట్టిదానిని, పొడుగుదాని.(పక్షాంతరమందు, కొంతమట్టుకు హ్రస్వంబును కొంతమట్టుకుదీర్ఘంబునగు దేహంబుగలదానిని) గూనిదానిని,వంకదేహముగలదానిని, పొట్టిదానిని,మిట్టపల్లుదానిని,వంకరనోరుగలదానిని, గోరోచనపురంగు గలకండ్లతోఁ గూడినదానిని, వికృతమయిన ముఖముగలదానినింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వికృతాః పింగళాః కాళీః క్రోధనాః కలహప్రియాః
కాలాయసమహాశూలకూటముద్గరధారిణీః ॥
వరాహమృగ శార్దూల మహిషాజశివాముఖీః
గజోష్ట్రహయపాదీశ్చ నిఖాతశిరసోపరాః. ౧౮

స౧౭

ఏకహస్తైకపాదాశ్చ ఖరకర్ణ్యశ్వకర్ణికాః
గోకర్ణీర్హస్తికర్ణీశ్చ హరికర్ణీస్తథాపరాః. ౧౧
అనాసా అతినాసాశ్చ తిర్యఙ్నాసా వినాసికాః
గజసన్నిభనాసాశ్చ లలాటోచ్ఛ్వాసనాసికాః. ౧౨
హస్తిపాదా మహాపాదా గోపాదాః పాదచూళికాః
అతిమాత్రశిరోగ్రీవా అతిమాత్రకుచోదరీః ౧౩
అతిమాత్రాస్యనేత్రాశ్చ దీర్ఘజిహ్వానఖాస్తథా
అజాముఖీర్హస్తిముఖీర్గోముఖీస్సూకరీముఖీః. ౧౪
హయోష్ట్రఖరవక్త్రాశ్చ రాక్షసీర్ఘోరదర్శనాః
శూలముద్గరహస్తాశ్చ క్రోధనాః కలహప్రియాః. ౧౫
కరాళా ధూమ్రకేశీశ్చ రాక్షసీర్వికృతాననాః
పిబంతీస్సతతం పానం సదా మాంససురాప్రియాః. ౧౬
మాంసశోణితదిగ్ధాంగీర్మాంసశోణితభోజనాః
తా దదర్శ కపిశ్రేష్ఠో రోమహర్షణదర్శనాః. ౧౭
స్కంధవంతముపాసీనాః పరివార్య వనస్పతిమ్

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; వికృతాః=వికారముగలవారలను; పింగళాః=గోరోచనపువన్నెగలవారలను; కాళీః=నల్లనివారలను; క్రోధనాః=కోపించువారలను; కలహప్రియాః=పోట్లాటయేయిష్టముగాఁగలవారలను; కాలాయసమహాశూలకూటముద్గరధారిణీః = ఇనుముతోఁజేసిన పెద్దశూలమును కూటమనునాయుధమును ఇనుపగుది యను దాల్చువారలను; వరాహమృగశార్దూలమహిషాజశివాముఖీః=పందిముఖమువంటిముఖంబును లేడిముఖమువంటిముఖంబును పులిముఖమువంటి ముఖంబును యెనుఁబోతు ముఖమువంటిముఖమును గొఱ్ఱెముఖమువంటిముఖంబును నక్కముఖంబువంటిముఖంబునుగలవారలను, గజోష్ట్రహయపాదాశ్చ = యేనుఁగుయొక్కపాదములవంటిపాదములుగలవారలను, ఒంటెయొక్కపాదములువంటిపాదములుగలవారలను గుఱ్ఱముయొక్కపాదములవంటి పాదములుగలవా

రలను; అపరాః=ఇతరలయిన, సిఖాతశిరసః= దేహములోపలనుండు తలలు గలవారలను;ఏకహస్తైకపాదాశ్చ=ఒకచేయియును ఒకపాదమునుగలవారలను; ఖరకర్ణ్యశ్వకర్ణికాః=గాడిదయొక్క చెవులువంటిచెవులుగలవారలనుగుఱ్ఱముయొక్క చెవులువంటిచెవులుగలవారలను, గోకర్ణీః = ఆవుయొక్క చెవులువంటి చెవులుగలవారలను, హస్తికర్ణీశ్చ= యేనుఁగుయొక్క చెవులువంటి చెవులుగల వారలను ; తథా=అట్లు,అపరాః=ఇతరలైన; హరికర్ణీః=కోఁతియొక్క చెవులువంటిచెవులుగలవారలను; అనాసాః=ముక్కు లేనివారలను; అతినాసాశ్చ=పెద్దముక్కుగలవారలను; తిర్యఙ్నాసాః=అడ్డముగానుండుముక్కుగలవారలను ; వినాసికాః= వికృతమయినముక్కుగలవారలను; గజసన్నిభనాసాశ్చ=యేనుఁగుతోసమానమైన ముక్కుగలవారలను; లలాటోచ్ఛ్వాసనాసికాః=నొసటనిట్టూర్పులుగల ముక్కుగలవారలను,హస్తిపాదాః = ఏనుఁగుయొక్క పాదములవంటిపాదములు గలవారలను;మహాపాదాః= పెద్దపాదములుగలవారలను; గోపాదాః= ఆవులయొక్క పాదములవంటి పాదములుగలవారలను, పాదచూలికాః = పాదములందుజుట్టుగలవారలను, అతిమాత్రశిరోగ్రీవాః= మిక్కిలియుఁ బెద్దవయినతలయును మెడయును గలవారలను; అతిమాత్రకుచోదరీః = మిక్కిలియుఁబెద్దవయిన స్తనములును కడుపును గలవారలను; అతిమాత్రాస్యనేత్రాశ్చ=మిక్కిలియుఁబెద్దవయిన నోరునుకండ్లును గలవారలను; తథా=అట్లు; దీర్ఘజిహ్వానఖాః=నిడుపైననాలుకయునుగోళ్లునుగలవారలను; అజాముఖీః= మేకయొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారలను;హస్తిముఖీః=ఏనుఁగుయొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారలను;గోముఖీః = ఆవుయొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారలను; సూకరీముఖీః=ఆడుపందియొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారలను;హయోష్ట్రఖరవక్త్రాశ్చ=గుఱ్ఱముయొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారలనుఒంటెయొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారలనుగాడిదయొక్క ముఖమువంటిముఖము గలవారలను;ఘోరదర్శనాః=భయంకరమయిన చూచుటగల; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను;శూలముద్గరహస్తాశ్చ= శూలమునుఇనుపగుదియయును చేతులందుగల వారలను; క్రోధనాః = కోపించువారలను; కలహప్రి

యాః=కలహమే యిష్టముగాఁ గలవారలను;కరాళాః=మిట్టపండ్లుగలవారలను;ధూమ్రకేశాశ్చ= నలుపుమించఁగలసిన యెఱుపు వన్నెగల వెండ్రుకలుగల వారలను; వికృతాననాః= వికృతమైన నోరుగలవారలను; సతతం=ఎల్లప్పుడును;పానం = మద్యమును;పిబంతీః= త్రాగుచుండువారలను ; సదా=ఎల్లప్పుడును; మాంససురాప్రియాః=మాంసమును మద్యమును ఇష్టములుగాఁ గల వారలను; మాంసశోణితదిగ్ధాంగీః = మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను బూయఁబడినదేహముగల వారలను;మాంసశోణితభోజనాః=మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగాఁగల వారలను;రోమహర్షణదర్శనాః = వెండ్రుకలయొక్కగగుర్పాటు నొందఁజేయునట్టి చూచుటగలవారలను; స్కంధవంతం=పెద్దబోదెగల; వనస్పతిం= చెట్టును; పరివార్య=చుట్టుకొని ; ఉపాసీనాః= కూర్చుండియుండు; తాః=ఆ ; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; దదర్శ = చూచెను.

హనుమంతుండు, వికృతలను , గోరోచనపువన్నెగల వారలను , నల్లని వారలను,కోపించు స్వభావముగల వారలను,కలహప్రియలగువారలను, ఇనుపశూలమును గూటమునుఇనుపగుదియనుం,దాల్చియుండు వారలను,పందిముఖంబుగలవారలను, లేడిముఖంబుతోఁ గూడినవారలను,పులిముఖంబు గలవారలను, ఎనుఁబోతుముఖంబుగలవారలను, గుఱ్ఱమువంటిముఖము గలవారలను నక్క ముఖంబు గలవారలను , గజపాదంబులు గలవారలను, ఒంటె పాదంబులుగలవారలను,గుఱ్ఱముకాళ్లుగల వారలను, దేహములోపలఁ దలగలవారలను , ఒకచేయియునొకకాలునుగల వారలను గాడిద చెవులుగల వారలను,గుఱ్ఱమువంటి చెవులు గలవారలను, గోకర్ణంబులుగల వారలను,ఏనుఁగువంటిచెవులుగలవారలను,కోఁతిచెవులు గలవారలను ముక్కులేనివారలను,పెద్దముక్కుగలవారలను, అడ్డముగానుండు ముక్కుగల వారలను , వికృతమైన నాసికగల వారలను ఏనుంగువంటిముక్కుగలవారలను , నొసట నిట్టూర్పులు విడుచుచుండు ముక్కుగల వారలను, గజపాదంబులుగలవారలను పెద్దపాదములు గలవారలను ఆవువంటిపాదములు గలవారలను పాదములందుజుట్టుగలవారలను, పెద్దతలయు

ను పెద్దమెడయునుగలవారలను పెద్ద స్తనములును పెద్దకడుపును గలవారలను, పెద్దనోరును పెద్దకండ్లునుగలవారలను నిడుపునాలుకయును నిడుపుగోళ్లునుగలవారలను, మేకముఖంబుతోఁ గూడినవారలను ఏనుఁగుముఖము గలవారలను, గోముఖంబుగలవారలను, పందిముఖముగలమఱికొందఱను, అశ్వముఖంబుఁగలవారలనుఒంటెముఖంబుగలవారలను గాడిదముఖంబు గలవారలను, చూపరులకు వెఱపుఁబుట్టించు రాక్షసస్త్రీలను, మఱియునుశూలమును ఇనుపగుదియను జేతులందాల్చియుండువారలనుకోపస్వభావంబు గలవారలను, కలహప్రియలను, మిట్టపండ్లవారలను నలుపెచ్చుగాఁగలసిన మెఱుపు వర్ణంబుగల వెండ్రుకలతోఁ గూడిన వారలను, వికృతమయిన నోరుగలవారలను, ఎల్లప్పుడును మద్యంబుఁద్రావుచుండువారలను ఎల్లప్పుడు మాంసమునందును మద్యంబునందును బ్రీతిగలవారలను, మాంసంబువను నెత్తుటనుం దోఁగుచుండు దేహంబుగలవారలను, మాంసంబును నెత్తురు నాహారంబుగాఁగల వారలను, జూపరులకు గగుర్పాటుగల్గించుచుఁ బెద్దబోదెగలచెట్టుంజుట్టుకొనికూర్చుండియున్న యారాక్షసస్త్రీలం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా ధస్తాచ్చతాం దేవీం రాజపుత్రీ మనిందితామ్. ౧౮
లక్షయా మాస లక్ష్మీవాన్ హనుమాన్ జనకాత్మజామ్
నిష్ప్రభాం శోక సంతప్తాం మలసంకుల మూర్ధజామ్. ౧౯
క్షీణ పుణ్యాం చ్యుతాం భూమౌ తారాం నిపతితామివ
చారిత్రవ్య పదేశాఢ్యాం భర్తృ దర్శన దుర్గతామ్. ౨౦
భూషణై రుత్తమై ర్హీనాం భర్తృవత్సల భూషణామ్
రాక్షసాధిప సంరుద్ధాం బంధుభిశ్చ వినాకృతామ్. ౨౧
వియూథాం సింహ సంరుద్ధాం బద్ధాం గజ వధూమివ
చంద్ర రేఖాం పయోదాంతే శారదాభ్రై రివావృతామ్. ౨౨
క్లిష్టరూపా మసంస్పర్శా దయుక్తామివ వల్లకీమ్

టీక॥లక్ష్మీవాన్=అధికమయినకాంతిగల,హనుమాన్=హనుమంతుఁడు;తస్య=ఆవృక్షముయొక్క; అధస్తాత్=క్రిందను; నిష్ప్రభాం = కాంతిలేనిదియును; శోకసంతప్తాం=దుఃఖము చేతఁ దపింపఁజేయఁబడినదియును; మలసంకులమూర్ధజాం=మురికితోనిండిన తలవెండ్రుకలుగలదియును ; క్షీణపుణ్యాం = నశించినపుణ్యంబుగలదియు; చ్యుతాం=జారినదియును; భూమౌ=భూమియందు; నిపతితాం = పడినదియునగు;తారామివ (స్థితాం)= నక్షత్రముంబోలెనున్నదియును; చారిత్రవ్యపదేశాఢ్యాం =సదాచారముచేఁ గలిగినవిశేషముతోఁ గూడినదియును ; భర్తృదర్శనదుర్గతాం= పెనిమిటి దర్శనముచేదరిద్రయును, పెనిమిటదర్శనములేనిదియుననుట;ఉత్తమైః=శ్రేష్ఠములయిన;భూషణైః= సొమ్ములచేత;హీనాం=విడువఁబడినదియును,భర్తుః వాత్సల్య భూషణాం = పెనిమిటియందలిస్నేహమెయలంకారముగాఁ గలదియును; రాక్షసాధిపసంరుద్ధాం= రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణునిచే నడ్డగింపఁబడినదియును; బంధుభిః=బంధువులచేత; వినాకృతాంచ= విడువఁబడునట్లుచేయఁబడినదియును ; కావుననే,వియూథాం= సమూహమునువిడిచినదియును;బద్ధాం= బంధింపఁబడినదియును ; సింహసంరుద్ధాం=సింహముచే నడ్డగింపఁబడినదియునగు ; గజవధూమివ (స్థితాం) = ఆఁడేనుఁగుంబోలె నున్నదియును ; పయోదాంతే = మేఘముల యొక్క నాశమునందు , శరదృతువునందనుట ; శారదాభ్రైః= శరదృతువునందలి మేఘంబులచే;ఆవృతాం=కప్పఁబడిన; చంద్రరేఖామివ (స్థితాం)= చంద్రరేఖయుంబోలెనున్నదియును; అసంస్పర్శాత్= సంస్కారములేకుండుటవలన ; క్లిష్టరూపాం=చెడినసౌందర్యముగలదియును,కావుననే;అయుక్తాం = ఆరోపింపఁబడని తంత్రులుగల; వల్లకీమివ (స్థితాం) =వీణెయుంబోలెనున్నదియును; రాజపుత్రీం= రాచకొమార్తెయును; అనిందితాం= నిందింపఁబడనిదియును; జనకాత్మజాం=జనకునికూఁతురునగు; తాం=ఆ; దేవీం = సీతాదేవిని; లక్షయామాస=చూచెను.

సీతం జూచుటవలన నధికమయిన కాంతిగలహనుమంతుండు, ఆచెట్టుక్రిందఁ,గాంతిలేనిదై, దుఃఖంబునఁదపించుచున్నదై సంస్కారములేకుంటంజేసిమురికితోనిండియుండు తలవెండ్రుకలుగల

ద్దై, పుణ్యంబుఁ దఱిగినపిమ్మట నాకాశంబునుండి భూమిపయింబడిన నక్షత్రంబుపగిదింజూపట్టుచుఁ, బాతివ్రత్యాది సదాచారములవలనంగీర్తిఁనొంది, భర్తృదర్శనములేనిదై, యుత్తమభూషణంబులుధరింపక, భర్తృయందలిభక్తియె భూషణంబుగాఁదలంచినదై, బంధువులులేనిదై రావణునిచే బాధింపఁబడుచుండుటంజేసి, గజసమూహంబువదలి సింహంబుచారింబడినయాఁడేనుంగుపోల్కింజూడనగుచు, శరదృతువునందలి తెల్లనిమేఘంబులంగప్పఁబడినచంద్రరేఖకైవడిఁ, గొంచెముస్పష్టముగాను, గొంచెము స్పష్టముగానుదెలియంబడుచున్నదై, దేహసంస్కారంబులేమింజేసి, కొంచెము దఱిగినసౌందర్యంబుగలిగియుండుటంజేసి, తంత్రిలాగింపకుండు నప్పుడుశోభింపకుండువీణెయుంబోలెఁ గనుపట్టుచున్నదాని, రాచకొమార్తెయగు దాని నిందింపఁబడనిదాని, జనకునికొమార్తెయగు దాని, సీతాదేవింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాం భర్తృవశే యుక్తా మయుక్తాం రాక్షసీవశే. ౨౩
అశోకవనికామధ్యే శోకసాగర మాప్లుతామ్
తాభిః పరివృతాం తత్ర సగ్రహా మివ రోహిణీమ్. ౨౪
దదర్శ హనుమాన్ దేవీం లతా మకుసుమా మివ

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; భర్తృవశే = పెనిమిటియధీనతయందు; యుక్తాం = తగినదియును, రాక్షసీవశే = రాక్షసస్త్రీల యధీనతయందు; అయుక్తాం = తగనిదియును; శోకసాగరం = దుఃఖసముద్రమును, దుఃఖసముద్రమునందనుట ; ఆప్లుతాం = మునింగినదియును; తాభిః = ఆ రాక్షసస్త్రీలచే; పరివృతాం = చుట్టుకొనఁబడినదియును, కావున నే; సగ్రహాం = గ్రూరగ్రహముతోఁగూడిన; రోహిణీమివ (స్థితాం) = రోహిణీనక్షత్రముం బోలెనున్నదియును; అకుసుమాం = పూలులేని; లతామివ (స్థితాం) = తీఁగయుంబోలెనున్నదియునగు; దేవీం = రాణియగు; సీతాం = సీతను; తత్ర = ఆ; అశోకవనికామధ్యే = అశోకవనమునడుమునందు; దదర్శ = చూచెను.

ఎల్లప్పుడు పెనిమిటియగు రామునియొద్దనేయుండఁదగినదియును, రాక్షసస్త్రీలకులోఁబడియుండఁదగనిదియును, దుఃఖసముద్రమునందుమునింగియున్నది

యు, రాక్షసస్త్రీలుచుట్టునుంజుట్టుకొని యుండుటంజేసి క్రూరగ్రహములతోఁ గూడినరోహిణీనక్షత్రంబుంబోలె, నాభరణంబులువిడిచి యుండుటవలనఁబు ష్పంబులు లేకుండు తీఁగెయుంబోలెఁ గాంతిహీనన్మైయున్నదియునగు, సీతాదేవిని, ఆయశోకవనికనడుమను, హనుమంతుఁడు,చూచెను.అని,తాత్పర్యము.

సా మలేన చ దిగ్ధాంగీ వపుషాచా ప్యలంకృతా. ౨౫
మృణాళీ పంకదిగ్ధేవ విభాతిన విభాతి చ

టీక॥మలేన=మురికిచేత ; దిగ్ధాంగీ చ=పూయఁబడినదేహము గలదియు; వపుషా=దేహముచేత ; అలంకృతా చాపి = అలంకరింపఁబడినదియునగు; సా=ఆసీత; పంకదిగ్ధా=బురదచేఁబూయఁబడిన; మృణాళీవ=తామరతూఁడువలె; విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది. నవిభాతిచ=ప్రకాశింపకున్నదియు.

తామరతూఁడు,బురదగలిగియున్నను స్వభావంబునదెల్లనైనదికావునఁబ్రకాశించుచునుబ్రకాశింపకనుజూపట్టునట్లు, ఆసీత,దేహంబంతయుమురికిదగిలియున్నను,స్వభావంబునసౌందర్యంబుగలదికావునఁ బ్రకాశించుచునుబ్రకాశింపకను,గనుపట్టుచుండినది.
అని,తాత్పర్యము.

మలినేనతు వస్త్రేణ పరిక్లిష్టేన భామినీమ్. ౨౬
సంవృతా మ్మృగశాబాక్షీం దదర్శ హనుమా న్కపిః
తాం దేవీం దీనవదనా మదీనాం భర్తృతేజసా. ౨౭
రక్షితాం స్వేన శీలేన సీతా మసితలోచనామ్

టీక॥కపిః= కోఁతియగు ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు ; మలినేన=మురికియయినదియును; ("తు" అనునదిపాదపూరణార్థము) పరిక్లిష్టేన=నలఁగినదియునగు; వస్త్రేణ= చీరచేత; సంవృతాం=కప్పఁబడినదియును; మృగశాబాక్షీం= జింకపిల్లకండ్లు వంటికండ్లుగలదియును; దీనవదనాం=దుఃఖముతోఁగూడినముఖము గలదియును;భర్తృతేజసా=పెనిమిటి పరాక్రమముచేత,అదీనాం = దైన్యములేనిదియును;స్వేన=తనదైన; శీలేన=సదాచారముచేత;రక్షితాం=కాపాడఁబడినదియును ; అసితలోచనాం=నల్ల

నికండ్లుగలదియునగు; భామినీం=స్త్రీ యయిన; దేవీం= రాణియగు; తాం= ఆ, సీతాం=సీతను; దదర్శ=చూచెను.

ముఱికియునునలఁగినదియునగుచీరఁ గట్టుకొని జింకపిల్లకుంబోలెసుందరంబులగుకండ్లుగల్గి, దైన్యంబునొంది, పెనిమిటిపరాక్రమంబుఁ దలంచుకొన్నప్పుడు మాత్రము దైన్యంబులేనిదై, తనపాతివ్రత్యంబుపెడుపడుచున్న, యాసీతాదేవిని, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా హనుమాన్ సీతాం మృగశాబనిభేక్షణామ్. ౨౮
మృగకన్యామివ త్రస్తాం వీక్షమాణాం సమన్తతః
దహన్తీమివ నిశ్శ్వాసైర్వృక్షాన్ పల్లవధారిణః. ౨౯
సంఘాతమివ శోకానాం దుఃఖస్యోర్మిమివోత్థితామ్

టీక॥ హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; మృగశాబనిభేక్షణాం= జింకపిల్ల కండ్లతోసమానములయిన కండ్లుగలదియును; సమన్తతః=అంతట; వీక్షమాణాం=చూచుచున్నదియును; త్రస్తాం= భయముపడిన; మృగకన్యామివ (స్థితాం)= ఆఁడుజింకయుంబోలెనున్నదియును; నిశ్శ్వాసైః= నిట్టూర్పులచేత; పల్లవధారిణః=చిగురుటాకులందాల్చియున్నట్టి, వృక్షాన్=చెట్లను; దహన్తీమివ (స్థితాం)=కాల్చుచున్నట్లున్నదియును; శోకానాం= దుఃఖములయొక్క; సంఘాతమివ (స్థితాం)=సమూహముంబోలెనున్నదియును; ఉత్థితాం=లేచిన; దుఃఖస్య=దుఃఖముయొక్క; ఊర్మిమివ(స్థితాం) =పరంపరయుంబోలెనున్నదియునగు; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను, దృష్ట్వా=చూచి; ప్రహర్షం (అధ్యాహృతము)= సంతోషమును; లేభే (అధ్యాహృతము) = పొందెను.

జింకపిల్లలయుంబోలె విశాలంబులును సుందరంబులునగు కండ్లుగలిగి భయంబునొందిన లేడియుంబోలె నన్నిప్రక్కలనుం జూచుచు, వేఁడినిట్టూర్పులచే నచ్చటి వృక్షంబుల చిగురుటాకుల దహించునట్లు చూపట్టుచు, నాకారము వహించిన దుఃఖసమూహముంబోలె దుఃఖపరంపరయుంబోలెఁజూడనగుచున్న, యాసీతంజూచి, హనుమంతుండు, సంతోషంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం క్షమాం సువిభక్తాంగీం వినాభరణశోభినీమ్. ౩౦
ప్రహర్ష మతులం లేభే మారుతిః ప్రేక్ష్య మైథిలీమ్

టీక॥ మారుతిః = వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండు; క్షమాం (ఇవస్థితాం)=భూమియుంబోలె నున్నదియును; సువిభక్తాంగీం=చక్కఁగా విభజింపఁబడిన యవయవములు గలదియును; వినాభరణశోభినీం=సొమ్ములు లేకయె ప్రకాశించుచున్నదియును నగు; తాం= ఆ; మైథిలీం=సీతను, ప్రేక్ష్య=చూచి, అతులం=సరిలేని; ప్రహర్షం= సంతోషమును; లేభే=పొందెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండు, భూమియుంబోలె నోర్పు గలదియును, వేఱువేఱుగా నమర్చినట్లు అంగున సుందరంబులై యుండు నవయవంబులు గలదియు నాభరణంబులేమియు లేకున్నను దేహసౌందర్యంబున నె ప్రకాశించుచున్నదియునగు, నాసీతం జూచి, మిగుల నధికమయిన సంతోషంబు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

హర్షజాని చ సోఽశ్రూణి తాం దృష్ట్వా మదిరేక్షణామ్. ౩౧
ముముచే హనుమాం స్తత్ర నమశ్చక్రే చ రాఘవమ్

టీక॥ తత్ర = ఆయశోకవనికయందు; మదిరేక్షణాం=మదముగప్పిన కండ్లు గలయాఁడుదియగు; తాం=ఆసీతను; దృష్ట్వా=చూచి, సః=ఆ; హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; హర్షజాని=సంతోషంబువలనంబుట్టిన; అశ్రూణి=కన్నీళ్లను, ముముచేచ=విడిచెను. రాఘవం = రాముని; నమశ్చక్రేచ= నమస్కరించెను.

ఆయశోకవనికయందు, మదంబుగప్పినకండ్లుగల యాఁడుదియగు నాసీతం జూచి; యాహనుమంతుఁడు కండ్లనానందబాష్పంబులువిడుచుచు, రామునకునమస్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నమస్కృత్వాచ రామాయ లక్ష్మణాయచ వీర్యవాన్. ౩౨
సీతాదర్శనసంహృష్టో హనుమాన్ సంవృతోభవత్

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమంబుగల; సః=ఆ; హనుమాన్=

హనుమంతుఁడు; రామాయ=రాము నికొఱకును, లక్ష్మణాయచ= లక్ష్మ ణునికొఱకును; నమస్కృత్వా= నమ స్కరించి,సీతాదర్శనసంప్రాప్తః= సీ తంబూచుటచేమిక్కిలియు సంతోషము నుబొందినవాఁడై; సంవృతః= కప్పఁ బడినవాఁడు,అభవత్ =ఆయెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాహ నుమంతుఁడు, రామునకును లక్ష్మణున కునునమస్కరించి , "సీతం జూచితిని గదా!" యనిమిగులసంతోషంబునొం ది, రాక్షసస్త్రీలుతన్నుఁ జూడకుండు టకై,యాశింశుపావృక్షపత్రంబులంగ ప్పుకొనియుండెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే,సప్తదశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , సుందరకాండసప్తదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

తథా విప్రేక్షమాణస్య వనం పుష్పితపాదపమ్
విచిన్వతశ్చ వైదేహీం కించిచ్ఛేషా నిశాఽభవత్. ౧

టీక॥ తస్య (అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; తథా=అట్లు; పు ష్పితపాదపం=పూచినచెట్లుగల ; వ నం=అశోకవనికను,విప్రేక్షమాణస్య= చూచుచు,వైదేహీం=సీతను ; విచిన్వ తశ్చ=వెదకుచుండఁగా ; నిశా= రా త్రిః;కించిచ్ఛేషా= కొంచెముమిగతగల దిగా; అభవత్ =ఆయెను.

ఆహనుమంతుఁడట్లు, చక్కఁగాఁ బూచియుండుచెట్లుగలయశోక వనికను జూచుచు,సీతనువెదకుచుండఁగా, రా త్రిలోఁగొంచెముప్రొద్దుమాత్రముమిగి లియుండినది. అని,తాత్పర్యము.

షడంగవేదవిదుషాం క్రతుప్రవరయాజినామ్
శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ హనుమంతుఁడు, విరాత్రే = అపరరాత్రియందు; షడంగవేదవిదుషాం = ఆఱంగములను వేదములను దెలిసినవారును; క్రతుప్రవరయాజినాం = యాగశ్రేష్ఠములను జేయించునట్టివారునగు; బ్రహ్మరక్షసాం = బ్రాహ్మణరాక్షసులయొక్క; బ్రహ్మఘోషాంశ్చ = వేదధ్వనులను; శుశ్రావ = వినెను.

అంత, నపరరాత్రియందు, హనుమంతుఁడు, శిక్షాదిషడంగములను వేదములను దెలిసినవారును గొప్పయాగంబులను జేయించువారునగు బ్రాహ్మణరాక్షసులు, వేదాధ్యయనము సేయఁగా, నాధ్వనులను వినెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ మంగళవాదిత్రశబ్దైః శ్రోత్రమనోహరైః
ప్రాబుధ్యత మహాబాహుః దశగ్రీవో మహాబలః. ౩

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడును; మహాబలః = అధికమయినబలముగల వాఁడునగు; దశగ్రీవః = పదికంఠములుగల రావణుండు; శ్రోత్రమనోహరైః = చెవులకింపైన; మంగళవాదిత్రశబ్దైః = మంగళవాద్యములధ్వనులచేత; ప్రాబుధ్యత = మేలుకొనెను.

అంతఁ, జెవులకు సుఖంబుగా మంగళవాద్యంబులు మ్రోయఁగా, నాధ్వనులకు మహాబాహుండును మహాబలుండు నగు రావణుండు, మేలుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

విబుధ్య తు యథాకాలం రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్
స్రస్తమాల్యాంబరధరో వైదేహీ మన్వచింతయత్. ౪

టీక॥ ప్రతాపవాన్ = పరాక్రమంబుగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుండు; స్రస్తమాల్యాంబరధరః = జాఱినపుష్పమాలికల

సువస్త్రములనుధరించినవాఁడై,యథాకాలం=కాలమునుదప్పక; విబుద్ధ్యతు=మేలుకొనినంతనె; వైదేహీం=సీతను; అన్వచింతయత్=తలంచుకొనెను.

పరాక్రమశాలియగు రావణుండు, నిద్రించుటవలనస్థలంబుదప్పి జాఱియుండుపుష్పమాలికలతోను వస్త్రముతోను మేలుకొని,యంత, సీతందలంచుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

భృశం నియుక్త స్తస్యాంచ మదనేన మదోత్కటః
న సతం రాక్షసః కామం శశాకాత్మని గూహితుమ్. ౫

టీక॥మదోత్కటః=మదముచేనతిశయించినవాఁడగు; సః=ఆ; రాక్షసః=రావణుఁడు; మదనేన=మన్మథునిచేత; తస్యాం=ఆసీతయందు, భృశం=మిక్కిలియును;నియుక్తశ్చ=నియోగింపఁబడినవాఁడునై, తం=ఆ; కామం=మన్మథతాపమును;ఆత్మని=మనసునందు; గూహితుం=అడంచుకొనుటకు,నశశాక=చాలఁడయ్యె.

చాలమదంబుగల యారావణుఁడు, ఆసీతనుగుఱించి, మన్మథునిచేమిక్కిలియుఁ బ్రేరితుండగుటంజేసి, యామన్మథతాపంబును మనంబుననడంచుకొనలేకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సః=ఆ, రాక్షసః=రావణుఁడు ; మదనే = మన్మథుండున్నను, మన్మథుఁడుప్రేరేపించిననుఅనుట; మదోత్కటః= అధికమదంబుగలవాఁడు; న=కాఁడు;తస్యాం=ఆసీతయందు; భృశం=మిక్కిలియును ; నియుక్తః= అధికమయినభక్తిగలవాఁడు. సః (అధ్యాహృతము)= అట్టిరావణుండు; తం=ఆ;కామం = మన్మథుని; ఆత్మని = మనస్సునందు; గూహితుం=అణంచుకొనుటకు; నశశాక = చాలఁడా? సిద్ధముగాఁ జాలను.

మన్మథుండెంతప్రేరేపించినను, ఆ రావణుండెంత మాత్రమును మన్మథవికారంబునొందలేదు ; ఆసీతయందుమిగులభక్తివినయంబులుగల్గి యుండెను ; అట్టిరావణుండు,ఆమన్మథునిదనమనంబున నెయడంచుకొనంజాలఁడా?యేమి? చాలుననుటకేమియు సందియములేదు. అని, తాత్పర్యము.

స సర్వాభరణై ర్యుక్తో బిభ్రచ్ఛ్రియ మనుత్తమామ్
తాం నగై ర్బహుభి ర్జుష్టాం సర్వపుష్ప ఫలోపగైః. ౬

వృతాం పుష్కరిణీభిశ్చ నానాపుష్పోపశోభితామ్
సదామదైశ్చ విహగైర్విచిత్రాం పరమాద్భుతామ్. ౭
ఈహామృగైశ్చ వివిధైర్జుష్టాం దృష్టిమనోహరైః
వీధీస్సంప్రేక్షమాణశ్చ మణికాంచనతోరణాః. ౮
నానామృగగణాకీర్ణాం ఫలైః ప్రపతితైర్వృతామ్
అశోకవనికామేవ ప్రావిశత్సంతతద్రుమామ్. ౯

టీక॥సః=ఆరావణుఁడు; సర్వాభరణైః= సమస్తములయినసొమ్ములతోను; యుక్తః = కూడినవాఁడై, అనుత్తమాం=తనకన్న శ్రేష్ఠంబులేని; శ్రియం= కాంతిని; బిభ్రత్ = ధరించుచు; బహుభిః=అనేకములయిన, సర్వపుష్పఫలోపగైః= సమస్తములయినపూలనుఫలములను బొందియున్నట్టి, నగైః=వృక్షముల చేత; జుష్టాం= సేవింపఁబడినదియును; పుష్కరిణీభిః=కోనేటులచేత, వృతాం చ=చుట్టఁబడినదియును; నానాపుష్పోపశోభితాం= నానావిధములయినపూలచేతఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; సదామదైః = ఎల్లప్పుడు మదంబుగల, విహగైః=పక్షులచేత; విచిత్రాం= నానావర్ణములుగలదియును; పరమాద్భుతాం= మిక్కిలియునాశ్చర్యముగల్గించునదియును; దృష్టిమనోహరైః = చూచుటకందములయిన; వివిధైః= నానావిధములగు; ఈహామృగైః=తోడేళ్ల చేతను; జుష్టాం చ=సేవింపఁబడినదియును; నానామృగగణాకీర్ణాం=నానావిధములయినమృగముల సమూహములచే వ్యాపింపఁబడినదియును; ప్రపతితైః=పడిన, ఫలైః=పండ్లచే; వృతాం=కప్పఁబడినదియును; సంతతద్రుమాం=చక్కఁగావ్యాపించిన చెట్లుగలదియునగు; తాం=ఆ; అశోకవనికామేవ= అశోకవనికనే; మణికాంచనతోరణాః= రత్నవికారములును బంగారువికారములునగు ద్వారంబులుగల, వీధీః = వీధులను; సంప్రేక్షమాణశ్చ = చూచుచును; ప్రావిశత్ =ప్రవేశించెను.

ఆరావణుండు, సమస్తాభరణంబులనుధరించి. సరిలేనికాంతిం జెజరిల్లుచు, సమస్తపుష్పంబులను ఫలంబులను నిండియున్నయనేకంబులగు వృక్షంబులతో నొప్పుచున్నదియుఁ, బెక్కుకోనేటుల తోఁగూడినదియు, నానావిధపుష్పంబులంజూడనందంబైనదియు, నెప్పుడుమ

దంబున విహరించుచుండు పక్షులుగల్గి చూపరుల కాశ్చర్యంబు గల్గించు నదియు, సుందరములయిన తోఁటల్లతోఁ గూడినదియు, నానావిధమృగంబులనొప్పుచున్నదియు, చెట్లనుండి నేలరాలిన ఫలంబులంగప్పఁబడినదియును, చెట్లతోనిండియున్నదియు నగు, నాయశోకవనికను, బంగారుతోను మణులతోనుం జేయంబడిన ద్వారంబులుగల వీధులం జూచుచుఁ, బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగనాశత మాత్రంతు తం వ్రజంత మనువ్రజత్
మహేంద్ర మివ పౌల స్త్యం దేవగంధర్వయోషితః. ౧౦

టీక॥మహేంద్రం=దేవేంద్రుని; దేవగంధర్వయోషితఇవ=దేవతాస్త్రీలును గంధర్వస్త్రీలునుంబోలె, వ్రజంతం=పోవుచున్న, తం=ఆ ; పౌలస్త్యం=పులస్త్యునివంశంబునంబుట్టినరావణుని, అంగనాశతమాత్రంతు = స్త్రీలయొక్క-నూఱంతటిసంఖ్యామాత్రము; అనువ్రత్ (అన్వవ్రజత్)=వెంబడించినది.

దేవతాస్త్రీలునుగంధర్వస్త్రీలును దేవేంద్రుని వెంబడించునట్లు, ఆరావణుండుపోవుచుండఁగా,నూఱుమంది స్త్రీలతని వెంబడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

దీపికాః కాంచనీః కాశ్చి జ్జగృహు స్తత్ర యోషితః
వాలవ్యజనహస్తాశ్చ తాలవృంతాని చాపరాః. ౧౧

టీక॥తత్ర=అందు; యోషితః=స్త్రీలు;కాశ్చిత్=కొందఱు; కాంచనీః=బంగారు వికారములయిన, బంగారు స్తంభంబులుగలయనుట,దీపికాః = దీపములను ;జగృహుః=పట్టుకొనిరి. కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱు;వాలవ్యజనహస్తాశ్చ= చామరంబులు చేతులందుఁగలవారలుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి అపరాశ్చ= ఇతరలు, తాలవృంతానిచ= విసనకఱ్ఱలను ;జగృహుః (అధ్యాహృతము)= పట్టుకొనిరి.

అందుఁ,గొందఱుస్త్రీలు, బంగారు స్తంభంబులుగల దీపంబులం బట్టుకొనియుండిరి; కొందఱుచామరంబులంజేకొనియుండిరి; మఱికొందఱువిసనకఱ్ఱలను

గ్రహించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనై రపి భృంగారై ర్జహ్రుః స్సలిల మగ్రతః
మండలాగ్రా న్బృసీం చైవ గృహ్యాన్యాః పృష్ఠతో యయుః. ౧౨

టీక॥ కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; కాంచనైః= బంగారువికారములైన; భృంగారైః=గిండిపాత్రలచేత; సలిలమపి=నీళ్లను; అగ్రతః= ముందటను ; జహ్రుః = కొనిపోయిరి. అన్యాః= ఇతరస్త్రీలు; మండలాగ్రాన్= కత్తులను; బృసీంచైవ=ఆసనమును; గృహ్య(గృహీత్వా)= పట్టుకొని ; పృష్ఠతః=వెనుకను; యయుః=పోయిరి.

కొందఱుస్త్రీలు, బంగారుగిండిపాత్రల జలంబుగొని రావణునకుముందు నడిచిరి. మఱికొందఱువనితలు , కత్తులనుఆసనంబులను జేకొని, రావణునివెనుకంబోయిరి. అనితాత్పర్యము.

కాచి ద్రత్నమయీం స్థాలీం పూర్ణాం పానస్య భామినీ
దక్షిణా దక్షిణే నైవ తదా జగ్రాహ పాణినా. ౧౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దక్షిణా=చతురయగు; కాచిత్=ఒకానొక; భామినీ=స్త్రీ ; పానస్య=(తృతీయార్థమందుషష్ఠి) మద్యముచేత; పూర్ణాం=నిండిన; రత్నమయీం= మణివికారమయిన; స్థాలీం=పాత్రమును, దక్షిణేన=కుడియగు; పాణినైవ=చేతిచేతనే, జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

అప్పుడు, చాతుర్యముగలయొకానొకస్త్రీ, మద్యముతోనిండినమణిమయపాత్రమునుదనకుడిచేతం బట్టుకొనిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజహంసప్రతీకాశం ఛత్రం పూర్ణశశిప్రభమ్
సౌవర్ణదండ మపరా గృహీత్వా పృష్ఠతో యయౌ. ౧౪

టీక॥ అపరా = మఱియొక్కతె ; రాజహంసప్రతీకాశం= రాజహంసపక్షితోసమానమయినదియును; పూర్ణశశిప్రభం= నిండుచంద్రునికాంతివంటి

కాంతి గలదియును; సౌవర్ణదండం= బంగారు వికారమయిన దండముగలది యునగు;ఛత్రం = గొడుగును;గృహీత్వా=పట్టుకొని;పృష్ఠతః = వెనుకను; యయౌ=పోయెను.

వతియొకర్తె, రాయంచయుం బోలెనందుచంద్రుండుంబోలెం దెల్లగానుండు ఛత్రంబునుబట్టుకొని, రావణునివెనుకంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నిద్రామదపరీతాక్ష్యో రావణ స్యోత్తమా స్త్రియః
అనుజగ్ముః పతిం వీరం ఘనం విద్యుల్లతా ఇవ. ౧౫

టీక॥ఉత్తమాః= శ్రేష్ఠలగు;రావణస్య=రావణునియొక్క; స్త్రియః=భార్యలు; నిద్రామదపరీతాక్ష్యః= నిద్రచేతనుక్రైవుచేతనువ్యాపింపఁబడిన కండ్లు గలవారలై; ఘనం = మేఘంబును; విద్యుల్లతాఇవ = మెఱుపుఁదీఁగెలుంబోలె; వీరం = పరాక్రమశాలియగు,పతిం= పెనిమిటిని;అనుజగ్ముః=వెంబడించిరి.

ఉత్తమస్త్రీలగురావణునిభార్యలు,నిదురచేతను మద్యమదంబుచేతను ఘూర్ణిల్లుచున్నకండ్లుగలిగి కాంతిచే మెఱయుచు, మేఘంబును మెఱుపుఁదీఁగెలు వెంబడించునట్లు, పరాక్రమశాలియగు తమభర్త రావణుని , వెంబడించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యావిద్ధహారకేయూరా స్సమావృదితవర్ణకాః
సమాగళితకేశాంతా స్సస్వేదవదనా స్తథా. ౧౬
ఘూర్ణంత్యో మదశేషేణ నిద్రయాచ శుభాననాః
స్వేదక్లిష్టాంగకుసుమా స్సుమాల్యాకులమూర్ధజాః. ౧౭
ప్రయాంతం నైరృతపతిం నార్యో మదిరలోచనాః
బహుమానాచ్చకామాచ్చ ప్రియా భార్యా స్త మన్వయుః. ౧౮

టీక॥ ప్రియాః= ఇష్టలగు ; భార్యాః=భార్యలయిన;నార్యః=స్త్రీలు; వ్యావిద్ధహారకేయూరాః=స్థలంబుదప్పినహారములును బాహుపురులును గలవారలై; సమామృదితవర్ణకాః= మిక్కిలియును మాయఁజేయఁబడినమై

పూఁతగలవారలై; సమాగళిత కేశాంతాః=జాఱినవెండ్రుకల మొనలుగలవారలై; తథా=అట్లు, సస్వేదవదనాః=చెమటతోఁగూడినముఖముగలవారలై, మదశేషేణ=కైపుమిగతచేతను; నిద్రయాచ= నిదురచేతను ; ఘూర్ణంత్యః=తిరుగడునొందినవారలై; శుభాననాః=సుందరంబులగు ముఖంబు గలవారలై; స్వేదక్లిష్టాంగకుసుమాః=చెమటచేవాడినదేహమునందలిపుష్పంబులుగలవారలై; సుమాల్యాకుల మూర్ధజాః= మంచిపుష్పమాలికలచే నిండినవెండ్రుకలుగలవారలై; మదిరలోచనాః=మదముగప్పినకండ్లుగలవారలై, బహుమానాచ్చ = గౌరవంబువలనను, కామాచ్చ=మన్మథతాపంబు వలనను; ప్రయాంతం=పోవుచున్న ; నైరృతపతిం=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు ; తం= ఆరావణుని, అన్వయుః=వెంబడించిరి.

ఆరావణునిప్రియభార్యలు, నిద్రించుటంజేసిస్థలంబుదప్పినహారంబులను బాహుపుటుల నుంగలిగి, మాసినమైపూఁతతోఁగూడె, తలవెండ్రుకల కొనలు జాఱి వ్రేలుకాడఁగా, ముఖంబునఁ జెమటపట్టఁగా, కైపుచేతనునిదురచేతనుదిరుగుడునొందుచు, అట్టియవస్థగలుగుటఁజేసి, ముఖంబులు మిగుల సుందరంబులై చెలంగఁగాఁ, జెమటనీళ్లవాడినపుష్పంబులుగల్గి, మంచిపుష్పమాలికలతో నిండియుండుతలవెండ్రుకలతో నొప్పుచు, భర్తృగౌరవంబునను , అగ్గలంబగుమన్మథతాపమునను, రాక్షసరాజుండగురావణుని, వెంబడించిరి అని, తాత్పర్యము.

సచ కామపరాధీనః పతి స్తాసాం మహాబలః
సీతాసక్త మనా మందో మందాంచితగతి ర్బభౌ. ౧౯

టీక॥ తాసాం=ఆస్త్రీలయొక్క ; పతిః=పెనిమిటియును; మహాబలః= అధికమయినబలిమి గలవాఁడునగు; సచ= ఆరావణుండును; కామపరాధీనః=మన్మథునకులోఁకువయయిన వాఁడై ; సీతాసక్తమనాః=సీతయందుఁదగిలిన మనస్సుగలవాఁడై; మందః = జడుఁడై; మందాంచితగతిః=మెల్లనిడియు సుందరంబునగునడకగలవాఁడై; బభౌ = ప్రకాశించెను.

ఆస్త్రీలకుఁబెనిమిటియు మహాబలుండునగునారావణుండు, మన్మథాధీ

నుండై మనస్సుసీతయందుమగ్నం బగుటవలనజడుండుంబోలె నేమియుందోఁచక, మెల్ల గాలీలవెయింబోవుచుఁ,బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాంచీ నినాదంచ నూపురాణాంచ నిస్వనమ్
శుశ్రావ పరమస్త్రీణాం సకపి ర్మారుతాత్మజః ౨౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; మారుతాత్మజః = వాయుదేవునికుమారుఁడగు; సః=ఆ ; కపిః = హనుమంతుండు; పరమస్త్రీణాం=ఉత్తమస్త్రీలయొక్క; కాంచీనినాదంచ = మొలనూలుధ్వనిని, నూపురాణాం = అందెలయొక్క, నిస్వనంచ=ధ్వనిని; శుశ్రావ = వినెను.

అంత, వాయుదేవునికుమారుండగునాహనుమంతుండు, ఆయుత్తమస్త్రీలు నడుచుచుండఁగాఁ బుట్టినమొలనూళ్లధ్వనిని అందెలశబ్దంబును, వినెను. అని, తాత్పర్యము.

తం చాప్రతిమకర్మాణ మచింత్యబలపౌరుషమ్
ద్వారదేశ మనుప్రాప్తం దదర్శ హనుమాన్ కపిః. ౨౧
దీపికాభి రనేకాభి స్సమంతా దవభాసితమ్
గంధతైలావసిక్తాభి ర్ధ్రియమాణాభి రగ్రతః. ౨౨
కామదర్పమదై ర్యుక్తం జిహ్మతామ్రాయతేక్షణమ్
సమక్ష మివ కందర్ప మపవిద్ధ శరాసనమ్. ౨౩
మథితామృతఫేనాభ మరజోవ స్త్రముత్తమమ్
సలీల మనుకర్షంతం విముక్తం సక్త మంగదే. ౨౪

టీక॥ కపిః=కోఁతియగు ; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; అప్రతిమకర్మాణం= సరిలేనికార్యములుగలవాఁడును, అంచిత్యబలపౌరుషం=ఎన్నరానిబలంబునుబురుషకారంబును గలవాఁడును ; అగ్రతః = ముందట ; ధ్రియమాణాభిః = పట్టుకొనఁబడినవియు ; గంధతైలావసిక్తాభిః= వాసననూనెచేఁదడుపఁబడినవియునగు ; అనేకాభిః = పెక్కులయిన;దీపికాభిః= దీపములచే

తః సమంతాత్ =అంతటను; అవభాసితం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవాఁడును;కామదర్పమదైః= మన్మథతాపముతోను గర్వముతోనుమదముతోను; యుక్తం=కూడినవాఁడును; జిహ్మాతామ్రాయతేక్షణం= వక్రంబులునుఎఱ్ఱనివియు నునిడుపులయినవియునగు కండ్లుగలవాఁడును; అపవిద్ధశరాసనం=విడువఁబడినవిల్లుగలవాఁడును ; సమక్షం=ప్రత్యక్షుండైనవాఁడునగు,కందర్పమివ (స్థితం)= మన్మథుండుం బోలెనున్నవాఁడును ; విముక్తం= జాఱినదియును; అంగదే = బాహుపురియందు ; సక్తం= తగులుకొన్నదియును; మథితామృతఫేనాభం,మథిత = సిల్లుపోయక చిలికినమజ్జిగయొక్కయు , అమృత= ధారోష్ణంబగుపాలయొక్కయు , ఫేన=నురుఁగుయొక్క, ఆభం = కాంతివంటికాంతిగలదియును; అరజః= దుమ్ములేనిదియును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠంబునగు; వస్త్రం=వస్త్రమును; సలీలం= విలాసముతోఁగూడునట్లుగా ; అనుకర్షంతం=ఈడ్చుచున్నవాఁడును; ద్వారదేశం=వాకిలిప్రదేశమును, అనుప్రాప్తం=పొందినవాఁడునగు, తంచ= ఆ రావణుని; దదర్శ=చూచెను.

సరిలేని గొప్పకార్యంబులు చేయువాఁడు నమనంబునంగూడ నెన్నరానిబలపౌరుషంబులు గలవాఁడునై, స్త్రీల చేముందటఁబట్టుకొనఁబడిన వాసననూనెపోసినయనేక దీపంబులవెల్తురుచేఁజక్కఁగానగపడుచు, మన్మథతాపంబునుగర్వంబునుమద్యమదంబునుఁగల్గి, వక్రంబులై యెఱ్ఱనై దీర్ఘంబులై యుండు నేత్రంబులనొప్పుచు,చేఁతవిల్లువిడిచి ప్రత్యక్షంబుగావచ్చిన మన్మథుండనందగి, స్వస్థానంబునుండిజాఱిబాహుపురిలోఁ దగులుకొనినగట్టిమజ్జిగ నురుగునుబాలనురుఁగునుంబోలె సూక్ష్మంబై ధవళంబై యెంతమాత్రంబును దుమ్ములేకుండును తమఁబగు వస్త్రంబును విలాసంబుతోఁబైకీడ్చుకొనుచు, నాయశోకవనికద్వారమునకువచ్చిన,రావణుని,హనుమంతుండు,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం పత్రవిటపే లీనః పత్రపుష్పఘనావృతః
సమీప మివ సంక్రాంతం నిధ్యాతు ముపచక్రమే. ౨౧

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు;పత్రవిటపే=అధికముగా నాకులుగలకొమ్మయందు;లీనః=కప్పఁబడినవాఁడై;పత్రపుష్పఘనావృతః= ఆ

కులయొక్కయుఁ బాలయొక్కయుస మూహముచేఁగప్పఁబడినవాఁడై; సమీపం=సమీపమును; సంక్రాంతమివ(స్థితం)= పొందిన వాఁడుంబోలెనున్న, తం=ఆ రావణుని;నిధ్యాతుం=చూచుటకు;ఉపచక్రమే=అరంభించెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆకులతోఁ నిండి న కొమ్మయందు , ఎవ్వరికినిగానరాకుండు నట్లు , ఆకులను బూలనుంగప్పుకొని , దూరముననున్నను గాంతిచేదగ్గి అకువచ్చినట్లు చూపట్టుచున్న యారావణునిం,బూడసాగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవేక్షమాణస్తు తతో దదర్శ కపికుంజరః
రూపయౌవనసంపన్నా రావణస్య వరస్త్రియః. ౬౬

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; అవేక్షమాణస్తు=చూచుచునే, రూపయౌవనసంపన్నాః=సౌందర్యముతోనుయౌవనముతోనుగూడినవారలగు; రావణస్య=రావణునియొక్క; వరస్త్రియః= ఉత్తమవనితలను;దదర్శ=చూచెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు,ఆరావణునింజూచుచు,అధికమయిన సౌందర్యంబుతోను యౌవనంబుతోనుఒప్పుచున్నవారల, రావణునిభార్యలం,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాభిః పరివృతో రాజా సురూపాభి ర్మహాయశాః
తన్మృగద్విజసంఘుష్టం ప్రవిష్టః ప్రమదావనమ్. ౬౭

టీక॥ మహాయశాః= అధిమయినకీర్తిగల ;రాజా=రావణుఁడు; సురూపాభిః = చక్కనిరూపంబుగల ; తాభిః=ఆస్త్రీలచేత ;పరివృతః=చుట్టుకొనఁబడినవాఁడై; మృగద్విజసంఘుష్టం= మృగములచేతను బక్షులచేతనుధ్వనిగల; తత్=ఆ; ప్రమదావనం= అంతఃపురస్త్రీలయుద్యానవనంబగునాయశోకవనికను; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించెను.

అధికమయినకీర్తిగల , యారావణుండు , సౌందర్యవతులగునాస్త్రీలతోఁగూడి, మధురంబుగాఁ గూయుచుండు

నట్టిమృగంబులతోఁబక్షులతో నొప్పుచుండు నశోకవనికం బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షీబో విచిత్రాభరణ శ్శంకుకర్ణో మహాబలః
తేన విశ్రవసః పుత్ర స్స దృష్టో రాక్షసాధిపః. ౨౮
వృతః పరమనారీభి స్తారాభిరివ చంద్రమాః

టీక॥ తేన= ఆహనుమంతునిచేత; క్షీబః=మదంబునొందినవాఁడును; విచిత్రాభరణః=నానావిధంబులగు సొమ్ములుగలవాఁడును; శంకుకర్ణః= స్తంభంబులవంటిచెవులుగలవాఁడును; మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; తారాభిః = నక్షత్రములచేత; చంద్రమాఇవ = చంద్రుఁడుంబోలె; పరమనారీభిః=ఉత్తమస్త్రీలచేత; వృతః=చుట్టుకొనఁబడినవాఁడును; విశ్రవసః=విశ్రవసునియొక్క; పుత్రః= కొడుకును; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁబ్రభువగు; సః= ఆరావణుఁడు; దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు.

ఆహనుమంతుండు, మద్యపానంబునమత్తుఁడును నానావిధంబులగునాభరణంబులధరించినవాఁడును గర్వంబున స్తబ్ధంబులగుటంజేసి స్తంభబులుం బోలెనిశ్చలంబులయిన చెవులుగలవాఁడనగువానిఁ, జంద్రుండునక్షత్రంబులచేఁ బరివేష్టింపఁబడునట్లు, ఉత్తమస్త్రీలచేఁ బరివేష్టింపఁబడియున్నవాని, రాక్షసుల కుఁబ్రభువైనవాని, విశ్రవసునికుమారుని రావణునిం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దదర్శ మహాతేజా స్తేజోవంతం మహాకపిః. ౨౯

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినకాంతిగల; మహాకపిః=పెద్దకోఁతియగు హనుమంతుండు; తేజోవంతం=అధికమయినకాంతిగల; తం=ఆరావణుని; దదర్శ=చూచెను.

మహాతేజుండగు, హనుమంతుం, డట్లు, అధికమయినతేజస్సుగలరావణునిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోఽయం మహాబాహు రితి సంచింత్య వానరః
అవప్లుతో మహాతేజా హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౩౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవుని కుమారుండును; వానరః=కోఁతియునగు; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; "మహాబాహుః=గొప్ప చేతులుగల; అయం = ఇతఁడు; రావణః=రావణుఁడు" ఇతి = అని; సంచింత్య=ఆలోచించి ; అవప్లుతః = దిగినాఁడు.

మహాతేజుండును వాయుదేవునికుమారుండునగునాహనుమంతుండు, "మహాబాహుండగు నితండు రావణుండు" అని, తలంచి, యతనిచేష్టలన్నియుఁజక్కఁగాఁజూచుటకై, క్రిందికొమ్మకుదిగెను. అని, తాత్పర్యము.

స తథా ప్యుగ్రతేజాస్స న్నిర్ధూత స్తస్య తేజసా
పత్రగుహ్యాంతరే సక్తో హనుమాన్ సంవృతో భవత్. ౩౧

టీక॥ సః=ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; తథా=అట్లు ; ఉగ్రతేజాస్సన్నపి=భయంకరమయిన కాంతిగలవాఁడయ్యును; తస్య = ఆరావణుని యొక్క; తేజసా=కాంతిచేత ; నిర్ధూతః; తిరస్కరింపఁబడినవాఁడై; పత్రగుహ్యాంతరే= ఆకులచేగూఢమయినప్రదేశమందు; సక్తః =తగులుకొన్నవాఁడై; సంవృతః=కప్పఁబడినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను.

ఆహనుమంతుఁడు, భయంకరమగు తేజంబుగలవాఁడయ్యును, ఆరావణుని తేజంబునకు భయపడి , యాకులునిండియుండుప్రదేశంబుననెవ్వరికినిగానరాకుండునట్లు నిలీనుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స తా మసితకేశాంతాం సుశ్రోణీం సంహతస్తనీమ్
దిదృక్షు రసితాపాంగా ముపావర్తత రావణః. ౩౨

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుండు; అసితకేశాంతాం= నల్లనివెండ్రుక

లకోనలుగలదియును; సుశ్రోణీం=సుందరములయినపిఱుఁదులు గలదియును ; సంహతస్తనీం=ఇఱుకైన స్తనములు గలదియును;అసితాపాంగాం= నల్లనికడకన్నుగలదియునగు;తాం=ఆసీతను; దిదృక్షుః = చూడఁగోరినవాఁడై ; ఉపావర్తత=సమీపించెను.

ఆరావణుండు,నల్లనివెండ్రుకలకొనలునుసుందరంబులగుపిఱుందులునుగల్గి మిగులబలిసినవైన దుమసందులేకుండుటచేఁ బరస్పరమునొరసికొనుచున్న స్తనంబులతోనల్లని కడకండ్లతోనొప్పుచున్నయాసీతంజూడఁగోరి,ఆబిడసమీపంబునకువచ్చెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే,అష్టాదశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , సుందరకాండాష్టాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకోనవింశసర్గప్రారంభః.

తస్మిన్నేవ తతః కాలే రాజపుత్రీ త్వనిందితా
రూపయౌవనసంపన్నం భూషణోత్తమభూషితమ్. ౧
తతో దృష్ట్వైవ వైదేహీ రావణం రాక్షసాధిపమ్
ప్రావేపత వరారోహా ప్రవాతే కదలీ యథా. ౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట;తస్మిన్=ఆ; కాలఏవ=కాలమునందే; రాజపుత్రీ=రాచకొమార్తెయును ; అనిందితా=నిందింపఁబడనిదియును, వరారోహా= గొప్పపిఱుందులుగలదియునగు; వైదేహీతు = సీతయును;రూపయౌవనసంపన్నం=సౌందర్యముతోనుయౌవనముతోనుగూడినవాఁడును ; భూష

ణోత్తమభూషితం = సౌమ్యులలోమేలయినవానిచేతనలంకరింపఁబడినవాఁడును; రాక్షసాధిపం = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగువాఁడునగు; రావణం = రావణుని; తతః = అచ్చటనుండి; దృష్ట్వైవ చూచినంతనె; ప్రవాతే = పెద్దగాలియందు; కదళీయథా = అరఁటిచెట్టుంబోలె; ప్రావేపత = వడఁకెను.

అంతనప్పుడు, రాచకొమార్తెయును బరిశుద్ధయును గొప్పపిఱుఁదులు గలదియునగుసీత, సౌందర్యముతో యౌవనముతోనొప్పుచు శ్రేష్ఠ భూషణంబులతో నలంకరించుకొని వచ్చుచున్నవాని రాక్షసాధిపుండగు రావణుని, దూరంబుననుండియే చూచి, పెద్దగాలికిందూలు నరఁటిచెట్టుకైవడి, భయంబునఁగడగడ వడంకెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆచ్ఛాద్యోదర మూరుభ్యాం బాహుభ్యాంచ పయోధరౌ
ఉపవిష్టా విశాలాక్షీ రుదంతీ వరవర్ణినీ. ౩

టీక॥ వరవర్ణినీ = ఉష్ణకాలమునందుసుఖశీతలమును శీత కాలమునందుసుఖోష్ణమునగునంగముగలిగిభర్తయందను రాగముగలస్త్రీయును; విశాలాక్షీ = పెద్దకండ్లుగలదియును; ఉదరం = కడుపును; ఊరుభ్యాం = తొడలచేత; పయోధరౌ = స్తనములను; బాహుభ్యాం చ = భుజములచేతను; ఆచ్ఛాద్య = కప్పుకొని; రుదంతీ = ఏడ్చుచు; ఉపవిష్టా = కూర్చుండినది.

ఉష్ణకాలమునసుఖశీతలంబును శీతకాలంబునసుఖోష్ణంబునగు దేహంబుగలిగి భర్తయందను రాగముగలదై పెద్దకండ్లుగలిగియుండుసీతాదేవి, రావణుండు వచ్చుటం జూచినంతనె, భయంబునఁ, దొడలతోఁగడుపును భుజంబులతో స్తనంబులను గప్పుకొనియేడ్చుచుఁ, గూర్చుండియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

దశగ్రీవస్తు వైదేహీం రక్షితాం రాక్షసీగణైః
దదర్శ సీతాం దుఃఖార్తాం నావం సన్నామివార్ణవే. ౪
అసంవృతాయా మాసీనాం ధరణ్యాం సంశితవ్రతామ్
ఛిన్నాం ప్రపతితాం భూమౌ శాఖామివ వనస్పతేః. ౫

మలమండనచిత్రాంగీం మండనార్హా మమండితామ్
మృణాలీ పంకదిగ్ధేవ విభాతి న విభాతిచ. ౬

టీక॥ దశగ్రీవస్తు=పదికంఠములుగల రావణుండును; రాక్షసీగణైః = రాక్షసస్త్రీలసమూహముల చేత ; రక్షితాం=కాపాడఁబడినదియును ; దుఃఖార్తాం=దుఃఖము చేఁ బీడింపఁబడినదియును; అర్ణవే= సముద్రమునందు; సన్నాం=నశించిన , మునింగినయనుట; నావమివ (స్థితాం)= ఓడయుంబోలె నున్నదియును ; అసంవృతాయాం=ఆస్తరణములేని; ధరణ్యాం= భూమియందు; ఆసీనాం = కూచున్నదియును; సంశితవ్రతాం= మిక్కిలియుఁ దీక్ష్ణమయినవ్రతము గలదియును; ఛిన్నాం = నఱుకఁబడినదియు ; భూమౌ=నేలయందు; ప్రపతితాం= పడినదియునగు; వనస్పతేః = చెట్టుయొక్క;శాఖామివ (స్థితాం) = కొమ్మయుంబోలెనున్నదియును; మలమండనచిత్రాంగీం=మురికియును నలంకారము చేతఁ జిత్రవర్ణమయిన దేహముగలదియును; మండనార్హాం= అలంకారమునకుఁదగినదియును; అమండితాం= అలంకరింపఁబడనిదియును ; యా(అధ్యాహార్యము)=ఎవ్వతె;పంకదిగ్ధా = బురదచేఁబూయఁబడిన; మృణాలీవ= తామరతూఁడుంబోలె; విభాతి= ప్రకాశించుచున్నదియు; నవిభాతిచ=ప్రకాశింపకున్నదియునో, తాం (అధ్యాహార్యము)=అట్టిదియును; వైదేహీం= విదేహదేశమునందుఁ బుట్టినదియునగు; తాం=ఆసీతను ;దదర్శ=చూచెను.

రాక్షసస్త్రీలచేరక్షింపఁబడినదైయతిదుఃఖంబ నొందినదికావునసముద్రంబులో మునింగిన యోడయుంబోలెఁ జూపట్టుచు, నతితీక్ష్ణంబగు పాతివ్రత్యవ్రతంబునవలంబించినదై, యాస్తరణంబులేని నేలపైఁ గూచున్నదై , నఱుకఁగా నేలంబడిన చెట్టుకొమ్మయుం బోలెఁ బాడనగుచు , మురికి పేరుకొనియుండుటవలనఁజిత్రవర్ణంబుగా నుండు దేహముతో నొప్పుచు , నలంకారంబునకుఁదగిన సౌందర్యంబు గలదయ్యును అలంకారము చేసికొనకున్నదికావున, బురదదగిలిన తామరతూఁడుం బోలెఁ బ్రకాశించునదియుఁ బ్రకాశింపకున్నదియునై యున్న సీతాదేవిం,జూచెను.అని, తాత్పర్యము.

సమీపం రాజసింహస్య రామస్య విదితాత్మనః

సంకల్పహయసంయుక్తై ర్యాంతీమివ మనోరథైః. ౭
శుష్యంతీం రుదతీ మేకాం ధ్యానశోకపరాయణామ్
దుఃఖస్యాంత మపశ్యంతీం రామాం రామ మనువ్రతామ్. ౮
వేష్టమానాం తథా విష్టాం పన్నగేంద్రవధూ మివ
ధూప్యమానాం గ్రహేణేవ రోహిణీం ధూమకేతునా. ౯
వృత్తశీలకులే జాతా మాచారవతి ధార్మికే
పున స్సంస్కార మాపన్నాం జాతామివచ దుష్కులే. ౧౦
అభూతే నాపవాదేన కీర్తిం నిపతితా మివ
ఆమ్నాయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలా మివ. ౧౧
సన్నా మివ మహాకీర్తిం శ్రద్ధామివ విమానితామ్
పూజామివ పరిక్షీణా మాశాం ప్రతిహతామివ. ౧౨
ఆయతీ మివ విధ్వస్తా మాజ్ఞాం ప్రతిహతా మివ
దీప్తా మివ దిశం కాలే పూజా మపహృతా మివ. ౧౩
పద్మినీ మివ విధ్వస్తాం హతశూరాం చమూమివ
ప్రభామివ తమోధ్వస్తా ముపక్షీణా మివాపగామ్. ౧౪
వేదీ మివ పరామృష్టాం శాంతా మగ్నిశిఖా మివ
పౌర్ణమాసీ మివ నిశాం రాహుగ్రస్తేందుమండలామ్. ౧౫
ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం విత్రాసితవిహంగమామ్
హస్తిహస్తపరామృష్టా మాకులాం పద్మినీ మివ. ౧౬
పతిశోకాతురాం శుష్కాం నదీం విస్రావితా మివ
పరయా మృజయా హీనాం కృష్ణపక్షనిశా మివ. ౧౭
సుకుమారీం సుజాతాంగీం రత్నగర్భగృహోచితామ్
తప్యమానా మివోష్ణేన మృణాళీ మచిరోద్ధృతామ్. ౧౮
గృహ్యతా మాళితాం స్తంభే యూథపేన వినాకృతామ్
నిశ్శ్వసంతీం సుదుఃఖార్తాం గజరాజవధూ మివ. ౧౯
ఏకయా దీర్ఘయా వేణ్యా శోభమానా మయత్నతః

స ౧౯

నీలయా నీరదాపాయే వనరాజ్యా మహీ మివ. ౨౦
ఉపవాసేన శోకేన ధ్యానేనచ భయేనచ
పరిక్షీణాం కృశాం దీనా మల్పాహారాం తపోధనామ్. ౨౧
ఆయాచమానాం దుఃఖార్తాం ప్రాంజలిం దేవతా మివ
భావేన రఘుముఖ్యస్య దశగ్రీవపరాభవమ్. ౨౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు;రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుండును;విదితాత్మనః= తెలియఁబడినపరమాత్మగలవాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క;సమీపం = సమీపమునుగూర్చి; సంకల్పహయసంయుక్తైః= సంకల్పములనుగుఱ్ఱములతోఁగూడిన;మనోరథైః = మనస్సనెడిరథములచేత; యాంతీమివ(స్థితాం)= పోవుచున్నట్లున్నదియును;శుష్యంతీం= ఎండుచున్నదియును;రుదంతీం=ఏడ్చుచున్నదియును; ఏకాం=ఒకతెగానున్నదియును, తోడులేకున్నదియునుట; ధ్యానశోకపరాయణాం=ఆలోచనయుదుఃఖమును ముఖ్యమయిన గతిగాఁ గలదియును ; దుఃఖస్య = దుఃఖము యొక్క ; అంతం=తుదను;అపశ్యంతీం = చూడకున్నదియును ; రామాం = సుందరియును;రామం = రాముని; అనువ్రతాం= అనుసరించినవ్రతముగలదియును,పాతివ్రత్యముగలదియుననుట; ఆవిష్టాం=మణిమంత్రములచేబంధింపఁబడినదియు;తథా= అట్లు; వేష్టమానాం= చుట్టుకొనుచున్నదియునగు; పన్నగేంద్రవధూమివ(స్థితాం)= సర్పశ్రేష్ఠము యొక్క స్త్రీవలెనున్నదియును,ఆఁడుసర్పమువలెనున్నదియుననుట; ధూమకేతునా = ధూమకేతువనెడు;గ్రహేణ = గ్రహము చేత; ధూప్యమానాం = తపింపఁ జేయఁబడుచున్న; రోహిణీమివ(స్థితాం)= రోహిణీనక్షత్రముంబోలెనున్నదియును ; ఆచారవతి = మంచియాచారముగలదియును, ధార్మికే = ధర్మమునాచరించునదియునగు; వృత్తశీలకులే= దృఢమయిన సత్స్వభావంబుగలవంశమందు ; జాతాం=పుట్టినదియు;పునః= మఱల,సంస్కారం=వివాహమును;ఆపన్నాం= పొందినదియు; కావుననే,దుష్కులే= దుష్టకులమునందు; జాతాం= పుట్టినదియునగు ; స్త్రీయం (అధ్యాహృతము) ఇవ (స్థితాం) చ = స్త్రీ

యుంబోలెనున్నదియును, అమూలేన = అసత్యమయిన; అపరాధేన = అపరాధముచేత; నిపతితాం = పడిన; కీర్తిమివ (స్థితాం) = కీర్తియుంబోలెనున్నదియును; అభ్యాయానాం = అభ్యాసముల యొక్క; అయోగేన = కూడిక లేకుండుటచేత; ప్రశిథిలాం = మఱపుదగిలిన, విద్యామివ (స్థితాం) = విద్యయుంబోలెనున్నదియును; సన్నాం = నాశమునొందిన; మహాకీర్తిమివ (స్థితాం) = గొప్పకీర్తియుంబోలెనున్నదియును; విమానితాం = అవమానింపఁబడిన; శ్రద్ధామివ (స్థితాం) = శ్రద్ధయుంబోలెనున్నదియును; పరిక్షీణాం = నశించిన; పూజామివ (స్థితాం) = పూజయుంబోలెనున్నదియును; ప్రతిహతాం = కొట్టఁబడిన; ఆశామివ (స్థితాం) = ఆశయుంబోలెనున్నదియును; విధ్వస్తాం = చెఱుపఁబడిన, కొంచెమయినయనుట; ఆయతీమివ (స్థితాం) = ధనలాభముంబోలెనున్నదియును; విహతాం = కొట్టఁబడిన, అనుష్ఠింపఁబడనిదైనయనుట; ఆజ్ఞామివ (స్థితాం) = ఆజ్ఞయుంబోలెనున్నదియును; కాలే = ఉత్పాతకాలమునందు; దీప్తాం = మండుచున్న; దిశమివ (స్థితాం) = దిక్కుంబోలెనున్నదియును; అపహృతాం = అపహరింపఁబడిన; పూజామివ (స్థితాం) = పూజాద్రవ్యంబుంబోలెనున్నదియును; విధ్వస్తాం = నశింపఁజేయఁబడిన; పద్మినీమివ (స్థితాం) = తామరతీఁగయుంబోలెనున్నదియును; హతశూరాం = చంపఁబడిన శూరులుగల; చమూమివ (స్థితాం) = సేనయుంబోలెనున్నదియును, తమోధ్వస్తాం = చీఁకటిచేనశింపఁజేయఁబడిన, ప్రభామివ (స్థితాం) = వెల్తురుంబోలెనున్నదియును; ఉపక్షీణాం = నీళ్లులేని; ఆపగామివ (స్థితాం) = నదియుంబోలెనున్నదియును; పరామృష్టాం = తాఁకఁబడిన, వేదీమివ (స్థితాం) అగ్నివేదికయుంబోలెనున్నదియును; శాంతాం = చల్లాఱిన; అగ్నిశిఖామివ (స్థితాం) = నిప్పుమంటయుంబోలెనున్నదియును; రాహుగ్రస్తేందుమండలాం = రాహువుచేమ్రింగఁబడినచంద్రమండలముగల; పౌర్ణమాసీం = పూర్ణిమయందలి; నిశామివ (స్థితాం) = రాత్రియుంబోలెనున్నదియును; హస్తిహస్తపరామృష్టాం = ఏనుంగుతొండముచేఁగలఁచఁబడినదియు; ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం = పెఱుకఁబడినఆకులును గమలంబులునుగలదియు; విత్రాసితవిహంగమాం = భయపెట్టఁబడి

నపక్షులుగలదియు; ఆకులాం=కలఁతపడియున్నదియునగు ; పద్మినీమివ(స్థితాం)= తామరకొలనుంబోలెనున్నదియును;పతిశోకాతురాం=భర్తృదుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడినదియును; విస్రావితాం = పాఱునట్లుచేయఁబడినదియు; శుష్కాం= ఎండినదియునగు;నదీమివ (స్థితాం)= నదియుంబోలెనున్నదియును,పరయా = ఉత్కృష్టమయిన;మృజయా = దేహసంస్కారముచే; హీనాం=విడువఁబడినదియును; కృష్ణపక్షనిశామివ(స్థితాం)=కృష్ణపక్షమునందలి రాత్రియుంబోలె నున్నదియును; సుకుమారీం = కోమలయయినదియును;సుజాతాంగీం=సుందరములయినయవయవములుగలదియును;రత్నగర్భగృహోచితాం= మణులులోపలఁగలగృహంబునకుఁదగినదియును; అచిరోద్ధృతాం= అప్పుడెపెఱుకఁబడినదియు; ఉష్ణేన= వేఁడిమిచేత; తప్యమానాం=వాడఁజేయఁబడుచున్నదియునగు;మృణాళీమివ (స్థితాం)= తామరతూఁడుంబోలెనున్నదియును;గృహీతాం=పట్టుకొనఁబడినదియు; స్తంభే=స్తంభమునందు;ఆళితాం=కట్టఁబడినదియు; యూథపేన= ఏనుఁగులతెగను బాలించునట్టియేనుఁగుచేత, తెగకుముఖ్యమయినయేనుఁగుచేతనుట; వినాకృతాం=విడువఁబడునట్లుచేయఁబడినదియు; నిశ్శ్వసంతీం = నిట్టూర్పువుచ్చుచున్నదియు; సుదుఃఖార్తాం= మిక్కిలియుదుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదియునగు; గజరాజవధూమివ (స్థితాం)= గజశ్రేష్ఠముయొక్కభార్యయగునాఁడేనుంగుంబోలె నున్నదియును;ఏకయా = ఒకటియు ; దీర్ఘయా = పొడవైనదియునగు; వేణ్యా= వెండ్రుకలజడచేత;అయత్నతః=ప్రయత్నములేకనే;శోభమానాం=ప్రకాశించుచున్నదియును; నీరదాపాయే=శరదృతువునందు;నీలయా=నల్లని; వనరాజ్యా=వనపఙ్క్తిచేత;శోభమానాం(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించుచున్న; మహీమివ(స్థితాం)= భూమియుంబోలె నున్నదియును;ఉపవాసేన= ఉపవాసముచేతను;శోకేన = దుఃఖముచేతను; ధ్యానేనచ= పెనిమిటిని ధ్యానించుటచేతను;భయేనచ=వెఱపుచేతను; పరిక్షీణాం=క్షీణించినదియును; కృశాం=కృశించినదియును;దీనాం=దైన్యముఁబొందినదియును;అల్పాహారాం=కొంచెమైనయాహారముగలయుత్తమస్త్రీయయినదియును;తపోధనాం = తపస్సేధనముగాఁగలదియును;దుఃఖార్తాం = దుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడినదియును; ప్రాంజ

లిం=మంచిచేమోడ్పుగలదియును; భావేన; హృదయముచేత; రఘుముఖ్యస్య=రామునకు; దశగ్రీవపరాభవం=రావణునితిరస్కరించుటను; దేవతాం=దేవుని; ఆయాచమానామివ(స్థితాం)=ప్రార్థించుచున్నట్లున్నదియునగు; తాం(అధ్యాహృతము) = ఆసీతను; దదర్శ(అధ్యాహృతము)=చూచెను.

గుఱ్ఱంబులుంబోలె నతివేగంబులైన సంకల్పంబులచే మనంబున రాజశ్రేష్ఠుండును బరమాత్మవేత్తయునగు రాము సన్నిధానంబునకుఁ బోవుచున్నట్లున్నదై, యాహారంబులేమింజేసి యెండియున్నదై యేడ్చుచు నేకాకినియై యెల్లప్పుడును ఆలోచించుచు దుఃఖంబునొంది, దుఃఖంబునకుఁ దుదిఁగానక, రాముని మనంబున ధ్యానించుచు, మణిమంత్రాదులకుఁ గట్టుపడి నేలం జుట్టుకొనియున్న యాఁడుసర్పముంబోలె, ధూమకేతుగ్రహంబుచే బాధింపఁబడిన రోహిణీనక్షత్రంబు పగిదిఁ, జూపట్టుచు, సదాచారంబుగలదియు ధార్మికంబునగు కులంబునం బుట్టి దుష్కులంబునం బెండ్లియయిన కన్యకైవడి, నసత్యాపవాదంబుచేఁ జెడిన కీర్తియుంబోలె, నావృత్తిలేమింజేసి మఱపుదగిలిన విద్యభంగి, క్షీణించిన మహాకీర్తిరీతి, నవమానింపఁబడినవానికవమానించిన వానిపయినుండు శ్రద్ధలాగునఁ, బూజాద్రవ్యంబులు లేని పూజవిధంబున, నిష్ఫలంబయిన యాశకైవడిఁ, జాలఁదగ్గిన ఘనలాభంబుమాడ్కి, భృత్యులచే నాదరింపఁబడని యాజ్ఞవిధంబున, నుత్పాతకాలంబున జ్వలించుచున్న దిక్కులాగున, దుష్టులచేఁ జెఱుపఁబడిన పూజాసామగ్రియుంబోలె, మంచుచేఁ గాంతివీడిన తామరతీఁగెచాడ్పున, శూరులు చంపఁబడిన వెనుక భయంబునం బఱచు సేనపోల్కిఁ, జీఁకటిచే నగపడని వెల్తురువిధంబున, నీళ్లులేని నదియుంబోలె, శూద్రాదులు తాఁకిన యగ్నివేదిభాతిఁ, జల్లాఱిన యగ్నిజ్వాలయుంబోలెఁ, జంద్రుండు గ్రహణంబునొందఁగాఁ గాంతిలేకుండు పున్నమనాఁటిరేయుంబోలె, నేనుంగులు తుండంబులచేఁ బత్రంబులను గమలంబులనుం బెఱుకఁగాఁ బక్షులు బెదరఁగా నాకులంబై యుండు తామరకొలంకుంబోలె, గట్టు తెగి నీళ్లన్నియుఁ బాఱఁగా నెండిన నదియుంబోలెఁ, గృష్ణపక్షరాత్రి పగిది, భర్తృదుఃఖంబున దేహసంస్కారంబేమియుఁ జేసికొనకుంటం జేసి, కాంతిహీనయై, కోమలంబులును సుందరంబులునగు నవయవంబులతో నొప్పుచు మణిమయగృహంబుననుండఁదగినదయ్యును నేలంగూ

ర్చుండియుండుటంజేసి, యప్పుడేపెఱుకంబడి యెండకు వాడుచున్నతామరతూఁడుంబోలెఁజూడనగుచు, నరణ్యంబున వేఁటకాండ్రు పట్టుకొనిస్తంభంబునఁగట్టివేయఁగాఁ, బెనిమిటినిం బాసి, నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు దుఃఖంబునంబరితపించుచున్న యాఁడేనుఁగుభంగింజూపట్టుచు, సుసంస్కారంబులేకుండుట వలననొకటిగా జడకట్టుకొనిన నిడుపైన వెండ్రుకలు గలిగినదికావున, శరదృతువునందునల్లని వృక్షపఙ్క్తితోఁ గూడియుండుభూమియుంబోలె నొప్పుచు, నుపవాసంబుననుదుఃఖంబుననుజింతనంబునను భయంబునను క్షీణతనొంది కృశించిదైన్యంబునొందియున్నదానిఁ, బాతివ్రత్యరూపంబగు తపస్సును గట్టిగా యవలంబించియున్నదానిఁ, గొంచెముగాభుజించుటయను నుత్తమస్త్రీలక్షణంబుగలదాని, దుఃఖంబునం జేమోద్పృధరించియుండుటంజేసి, మనంబున, రామునివలనరావణునకుఁ బరాభవంబుగలుగవలెనని,యిష్టదేవతం బ్రార్థించుచున్నట్లుచూపట్టుచున్న సీతాదేవిని, రావణుండుచూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమీక్షమాణాం రుదతీ మనిందితామ్
సుపక్ష్మతామ్రాయత శుక్లలోచనామ్
అనువ్రతాం రామ మతీవ మైథిలీమ్
ప్రలోభయామాస వధాయ రావణః. ౨౩

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; సమీక్షమాణాం=చూచుచున్నదియును; రుదతీం=ఏడ్చుచున్నదియును;అనిందితాం=నిందింపఁబడనిదియును ; సుపక్ష్మతామ్రాయతశుక్లలోచనాం= సుందరమయినఱెప్పలుగలదియునువెఱ్ఱనివియును నిడుపులయినవియును దెల్లనివియునగు కన్నుగ్లుగలదియును; రామం=రాముని, అతీవ=మిక్కిలియు; అనువ్రతాం=అనుసరించినవ్రతములుగలదియునగు;మైథిలీం=సీతను; వధాయ = చావుకొఱకు; ప్రలోభయామాస = ఆసఁగొనఁజేసెను.

తనకురక్షకుండెవ్వఁడైన నగపడునో యని నాల్గుప్రక్కలంజూచుచు రోదనంబు సేయుచున్నదియును అనిందిత

యను సుందరములయిన ఱెప్పలు గలిగికొనలనెఱ్ఱనై దీర్ఘములై సహుమంజెల్లఁగా నుండుకన్నులుగలదియు, నెల్లప్పుడును రామునందేమనసునుంచియుండునదియునగునాసీతను, రావణుండు, మంచిమాటలచేఁదనపైనాసఁగొను నట్లుచేయనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సుందరకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకోనవింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

వింశసర్గప్రారంభః.

స తాం పతివ్రతాం దీనాం నిరానందాం తపస్వినీమ్
సాకారై ర్మధురై ర్వాక్యై ర్న్యదర్శయత రావణః. ౧

టీ॥సః=ఆ; రావణః=రావణుఁడు; పతివ్రతాం; పతివ్రతయును, దీనాం=దైన్యమునొందినదియును; నిరానందాం=సంతోషములేనిదియును; తపస్వినీం=కనికరింపఁదగినదియునగు; తాం=ఆసీతను; సాకారైః=అభిప్రాయముతోఁగూడిన, మధురైః=మనోహరంబులగు; వాక్యైః=మాటలచేత; న్యదర్శయత=తెలియునట్లుచేసెను.

ఆ రావణుండు, దైన్యంబునొందిసంతోషంబులేకచూపరులకుఁ గనికరింపందగియుండు పతివ్రతయగు నాసీతకు, సాభిప్రాయంబులయిన యింపుమాటలతోఁ, దనయభిప్రాయంబుం దెలిపెను.

అని, తాత్పర్యము.

మాం దృష్ట్వా నాగనాసోరు గూహమానా స్తనోదరమ్
అదర్శన మివాత్మానం భయాన్నేతుం త్వ మిచ్ఛసి. ౨

టీక॥నాగనాసోరు=ఏనుంగతొండము వంటితొడలుగలసీతా! త్వాం = నీవు, మాం=నన్ను; దృష్ట్వా = చూచి, భయాత్=భయంబువలన; స్తనోదరం=స్తనము నుగడుపును; గూహమానా=మూసికొనుచు ; ఆత్మానం=దేహమును; అదర్శనం= కనుపడకుండుటను; నేతుం=పొందించుటకు; ఇచ్ఛసీవ=కోరుచున్నట్లున్నావు.

ఏనుంగుతొండములవంటి తొడలుగలసీతా! నీవునన్నుఁజూచి, భయంబున స్తనంబులనుగడుపునుమూసికొని, నీదేహంబునంతయు, నాకెంతమాత్రమగపడకుండునట్లుచేయఁగోరినట్లున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నేనునీకడుపునఁబుట్టినకొడుకువంటివాఁడను, నన్నుఁజూచి, నీవిట్లు స్తనోదరంబులమూసికొనినీదేహంబె నాకగపడకుండవలెననికోరుచున్నావు; ఇదియుచితముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్వ మాం ప్రియే
సర్వాంగగుణసంపన్నే సర్వలోకమనోహరే. ౩

టీక॥విశాలాక్షి= పెద్దకన్నులుగలసీతా! త్వాం=నిన్ను; కామయే= వలచుచున్నాను. ప్రియే=నాకుసంతోషంబుగల్గించుదానవును; సర్వాంగగుణ సంపన్నే=సమస్తములయినయవయవముల శుభ లక్షణములతోను గూడిన దానవును; సర్వలోకమనోహరే= సమస్తలోకంబులకును మనోహరురాలవునగు సీతా! మాం=నన్ను; బహుమన్యస్వ=గౌరవింపుము.

సీతా! నీవువిశాలంబులగుకన్నులుగలదానవు, నాకుఁబ్రియురాలవు , శుభలక్షణములతోఁ గూడినయవయవములుగలదానవు, లోకంబులకునుసంతోషంబుగల్గించుదానవు ; నీరూపంబుఁజూచిమోహించియున్నాను ;నన్నుబహుమానింపుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—త్వాం = నిన్ను; కామయే=నాకీశ్వరివిగాఁగోరుచున్నాను.(శేషము, పై.)

నీవు నాకీశ్వరివై నన్నుద్ధరింపవలయునని కోరుచున్నాను; నన్నుబహుమానించి నామనవి యంగీకరింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

నేహ కేచి న్మనుష్యా వా రాక్షసాః కామరూపిణః
వ్యపసర్పతు తే సీతే భయం మ త్త స్సముత్థితమ్. ౪

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట ; మనుష్యా వా=మనుష్యులు గాని; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపములుగల , రాక్షసాః(వా)=రాక్షసులుగాని; కేచిత్= ఎవ్వరును; న=లేరు. సీతే-సీతా! మత్తః=నావలన ; సముత్థితం=పుట్టిన ; తే=నీయొక్క, భయం=భయము; వ్యపసర్పతు= పోవుఁగాక.

ఇచ్చట, మనుష్యులుగాని కామరూపులగు రాక్షసులుగాని నీకుభయంబుగల్గించువారలెవ్వరునులేరు; నేనోనీమీఁద మోహంబుగలవాఁడను; కావుననీకుభయంబువలదు, విడువుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఇచ్చటమనుష్యులుగాని రాక్షసులుగాని యెవ్వరునులేరు ; నేనును , యథార్థమునవిచారించినచో , రాక్షసుండనుగాను మనుష్యుండనుగాను,అనాదిగానీపాదములసేవించువాఁడను; నాశరీరంబు మాత్రముభిన్నముగానున్నదిగాని మఱియేభేదమునులేదు; కావున , నీవు భయంబు విడువుము. అని,తాత్పర్యము.

స్వధర్మో రక్షసాం భీరు సర్వథైవ న సంశయః
గమనం వా పరస్త్రీణాం హరణం సంప్రమథ్య వా. ౫

టీక॥ భీరు= భయపడుస్వభావముగలసీతా! పరస్త్రీణాం = పరస్త్రీలయొక్క;గమనంవా= పొందుటగాని; సంప్రమథ్య= బలాత్కరించి;హరణం వా=కొనిపోవుటగాని, రక్షసాం=రాక్షసులకు ; సర్వథైవ= అన్నివిధంబులను;స్వధర్మః= కులధర్మము.సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

భయపడుస్వభావముగలసీతా!నాకుఁబరస్త్రీగమనమునదోషంబుగల్గునని తలంపవలదు ; పరస్త్రీలతో రమించుటగాని, బలాత్కారముగావారల నప

హరించుటగాని, రాక్షసులకు కులధర్మము; ఇందుకు సందేహములేదు, కావునఁ గులధర్మము జేసినచో నెంతమాత్రము దోషము లేకుండుట మాత్రమె కాదు; పుణ్యంబును గలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— పరస్త్రీలతోఁ బోవుటయు వారల నపహరించుటయు రాక్షసులకు స్వధర్మమె; అయినను, నేనట్టివాఁడను గను; నా శరీరంబు మాత్రము రాక్షసశరీరముగాని నేను మొదటినుండి నీకు సేవ సేయుచుండినవాఁడను; కావున, నాకట్టి స్వభావంబుండదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం చైత దకామాంతు నత్వాం స్ప్రక్ష్యామి మైథిలి
కామం కామ శ్శరీరే మే యథాకామం ప్రవర్తతామ్. ౬

టీక॥ మైథిలి=సీతా! ఏతచ్చ=ఇదియు; ఏవం=ఇట్లు. అకామాం = కామములేని; త్వాంతు=నిన్నుమాత్రము; నస్ప్రక్ష్యామి = తాఁకను; తవ (అధ్యాహృతము)=నీయొక్క; కామః = మోహము; మే= నాయొక్క శరీరే= దేహమందు ; కామం=మిక్కిలియును; యథాకామం=యథేచ్ఛగా ; ప్రవర్తతాం=ప్రవర్తించుచుఁగాక.

ఈవిషయమిట్లున్నది, ఐనను, నీవు నాయందు వలపులేకున్నావు, కావున, నిన్ను మాత్రము నేను తాఁకను ; అందువలన యథేచ్ఛగా నాదేహంబున గామంబునుంచి, నన్నుఁగాపాడుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఏతచ్చ; ఏవం. అకామాం, అ =విష్ణుదేవునియందు, కామాం=వలపుగల; త్వాం=నిన్ను; నస్ప్రక్ష్యామితు=తాఁకుటయేలేదు. కామః=మన్మథుఁడు; మే=నాయొక్క; శరీరే=దేహమందు; యథాకామం=యథేచ్ఛగా; ప్రవర్తతాం కామం=ప్రవర్తింపనిమ్ము.

ఈవిషయంబిట్లుండఁగా, నీవు, విష్ణుపత్నివి, కావున, నీయాజ్ఞలేకనిన్నుఁ దాఁకనుంజాలను, అట్లగుటంజేసి, నీవు నన్ను భక్తునిఁగాఁజేకొని, నిన్నుఁ బూజించునట్లు నాకనుజ్ఞయిమ్ము; మన్మథుండు, నాశరీరంబునందుఁ బ్రవర్తించి యేమిచేసినను, నామనసు పరిశుద్ధంబై యున్నది కావున, నామనసునకు వైకల్యముగలుగదు; నీవు భయపడవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవి నేహ భయం కార్యం మయి విశ్వసిహి ప్రియే
ప్రణయస్వచ తత్త్వేన మైవం భూః శోకలాలసా. ౭

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ! ఇహ=ఇచ్చట; భయం=భయము; కార్యం=చేయఁదగినది, న=కాదు. ప్రియే=ప్రియురాలా! మయి=నాయందు; విశ్వసిహి=నమ్మకముంచుము. తత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత; ప్రణయస్వచ=స్నేహముసుంచుము. ఏవం=ఇట్లు; శోకలాలసా=దుఃఖముచేఁ జపలురాలవై, మాభూః= ఉండకుము.

నాకుఁబ్రియురాలవగు సీతాదేవీ! ఇచ్చటభయంపడవలదు; నన్ను నమ్ముము; యథార్థముగా నాయందుస్నేహంబుంచుము; ఇట్లుదుఃఖింపుచుండకుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— దేవి=తల్లీ! ప్రణయస్వ=అనుగ్రహంబుంచుము. (శేషముపై).

తల్లివగుసీతా! నీకుభక్తుండ భృత్యుండనగునేనుండఁగా నిచ్చట నీవేల భయముపడెదవు? భయపడకుము; నన్ను నమ్ముము; నాయందనుగ్రహం బుంచుము, ఇట్లుదుఃఖింపుచుండవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకవేణీ ధరాశయ్యా ధ్యానం మలిన మంబరమ్
అస్థానే ప్యుపవాసశ్చ నైతాన్యౌపయికాని తే. ౮

టీక॥ ఏకవేణీ=ఒకజడయును; ధరాశయ్యా=భూమియందుఁబరుండుటయును; ధ్యానం=చింతయును; మలినం=మఱికెయయిన; అంబరం = వస్త్రమును; అస్థానేపి=అసమయమునందును; ఉపవాసశ్చ= ఉపవాసమును; ఏతాని=ఇవి; తే=నీకు; నౌపయికాని=సరికావు.

తలదువ్వుకొనక యొకజడగావెండ్రుకలముడివేసికొనియుండుట, నేలంబరుండుట, మఱికివస్త్రముగట్టుకొనుట, యసమయంబునందునుపవాసంబుండుట, ఇవన్నియునీకుఁదగినవికావు; కావున, దీనివిడువుము.

అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రాణి చ మాల్యాని చందనా న్యగరూణిచ
వివిధానిచ వాసాంసి దివ్యాన్యా భరణానిచ. ౯
మహార్హాణిచ పానాని శయనా న్యాసనాని చ
గీతం నృత్తంచ వాద్యంచ లభ మాం ప్రాప్య మైథిలి. ౧౦

టీక॥ మైథిలి=సీతా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; మాం=నన్ను; ప్రాప్య=పొంది; విచిత్రాణి= నానావిధము లయిన; మాల్యానిచ= పుష్పమాలికలను; చందనాని=చందనంబులను; అగరూణిచ=అగరుగంధములను; వివిధాని=నానావిధములయిన; వాసాంసిచ=వస్త్రములను; దివ్యాని = శ్రేష్ఠములయిన; ఆభరణానిచ=సొమ్ములను; మహార్హాణి = శ్రేష్ఠములయిన; పానానిచ= మద్యములను; శయనాని= పాన్పులను; ఆసనానిచ =పీఠంబులను; గీతం=పాటను; నృత్తం = ఆటను; వాద్యంచ = వాద్యమును; లభ=(లభస్వ)=పొందుము.

సీతా! నీవు నన్నుఁగూడి, నానావిధంబులగు పుష్పమాలికలనుజందనగంధములనుఅగరుగంధములను బలువిధంబులయిన వస్త్రంబులను దివ్యంబులయినయాభరణంబులనుధరించి, శ్రేష్ఠంబులగు మద్యంబులంగ్రోలుచు, నుత్తమంబులయినశయనంబులను ఆసనంబులను సుఖంబుగాఁ బరుండివిహరించుచు, నాటపాటలను వాద్యంబులనుం బ్రొద్దుపుచ్చుచు సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మాం=నన్ను; ప్రాప్య=భృత్యునిఁగాఁబొంది. శేషము పైని.

నీవునన్నుభృత్యునిఁగాఁ జేకొని, సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీరత్న మసి మైవం భూః కురు గాత్రేషు భూషణమ్
మాం ప్రాప్య హి కథం నుస్యా స్త్వ మనర్హా సువిగ్రహే. ౧౧

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; స్త్రీరత్నం = స్త్రీలలోశ్రేష్ఠవైనదానవు; అసి=అగుచున్నావు; ఏవం= ఇట్లు; మాభూః=ఉండకుము. గాత్రేషు=అవయవములందు; భూషణం = అలంకారమును; కురు=చేయుము. సువి

గ్రహే = మంచిరూపముగలసీతా! త్వం=నీవు; మాం = నన్ను ; ప్రాప్య హి=పొందియును; భూషణానాం (అధ్యాహృతము) = సొమ్ములకు ; అనర్హా=తగనిదానవు;కథన్ను = ఎట్లు; స్యాః=అగుదువు?

మంచి రూపముగలసీతా! నీవుస్త్రీలందఱిలోనుత్తమురాలవు; ఇట్లుండకుము; సొమ్ములుపెట్టుకొనుము; నన్నుఁ బొందియున నీవు సొమ్ములులేని దానవెట్లుకావచ్చును? ఎంతమాత్రమట్లు కాఁగూడదు.అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నేను నీకుభృత్యుండనై యుండఁగా,నీవుసొమ్ములులేనిదానవెట్లుకావచ్చును?

అట్లుకాఁగూడదు.

అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.

ఇదం తే చారు సంజాతం యౌవనం వ్యతివర్తతే
య దతీతం పున ర్నైతి స్రోత శ్శీఘ్ర మపామివ.౧౭

టీక॥చారు=సుందరముగా; సంజాతం=పుట్టిన;ఇదం=ఈ; తే=నీయొక్క; యౌవనం=యౌవనము;వ్యతివర్తతే= అతిక్రమించుచున్నది. యత్ =ఏది ; అతీతం=కడచినదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; అపాం = నీళ్లయొక్క; శీఘ్రం=వడిగల; స్రోతఇవ= ప్రవాహమువలె; పునః=మఱల; నైతి=రాదు.

మనోహరంబుగాఁ బొడమియుండు నీయౌవనంబు వ్యర్థమైపోవుచున్నది; పాఱిపోయిననీళ్లుమఱలరానట్లుకడచినయౌవనముమఱల రాదు;కావున,నుపేక్షింపక, భోగంబులననుభవింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— తే = నీయొక్క;భృత్యస్యమమ = (అధ్యాహృతము)భృత్యుఁడనైననాయొక్క; శేషము పై.

నీభృత్యుండనగునాయౌవనకాలము వ్యర్థముగాఁబోవుచున్నది; పాఱిపోయిననీళ్లుమఱలరానట్లు, గడచినయౌవనంబుమఱలరాదు; యౌవనంబునందె దార్ఢ్యంబుండును; యౌవనం బతిక్రమించినపిదపనీకుఁ బూజసేయుటకునే నుశక్తుండఁగాఁజాలను; కావుననిన్నుఁ బూజించుటకిప్పుడెయనుజ్ఞనిమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

త్వాం కృత్వో పరతో మన్యే రూపకర్తా స విశ్వసృక్
నహి రూపోపమా త్వన్యా తవాస్తి శుభదర్శనే. ౧౩

టీక॥ రూపకర్తా = రూపములు చేయునట్టి; సః=ఆ ; విశ్వసృక్=ప్రపంచంబు సృజించు బ్రహ్మదేవుఁడు ; త్వాం=నిన్ను;కృత్వా=చేసి;ఉపరతః=ఉడిగినాఁడు. మన్యే=తలఁచెదను. శుభదర్శనే = సుందరంబులగుకన్నులుగలసీతా! అన్యా = మఱియొకర్తె ; తవతు=నీకుమాత్రము;రూపోపమా = సౌందర్యముచేఁబోలికగలది; నహి= లేదుగదా!

సుందరంబులగుకండ్లుగలసీతా! ప్రపంచమందెచ్చటను,నీవంటి రూపముగలదిమఱియొకర్తె లేదుకావున,రూపంబులు సేయునాబ్రహ్మదేవుఁడు, నిన్ను నిర్మించి,యంతశ్రమంబునంబనిచాలించుకొనెను,అనితలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

త్వాం సమాసాద్య వైదేహి రూపయౌవనశాలినీమ్
కః పుమా నతివర్తేత సాక్షాదపి పితామహః. ౧౪

టీక॥ వైదేహి=సీతా!రూపయౌవనశాలినీం=సౌందర్యముచేతనుయౌవనముచేతనుప్రకాశించునట్టి; త్వాం=నిన్ను; సమాసాద్య=పొంది; సాక్షాత్పితామహోపి= సాక్షాద్బ్రహ్మదేవుఁడైనను; కః=ఏ;పుమాన్= పురుషుఁడు ; అతివర్తేత=అతిక్రమించును?

సీతా!సరిలేనిసౌందర్యంబును యౌవనంబునుంగలనిన్నుఁజూచిబ్రహ్మదేవుండైననుమోహించును ; ఇతరులుమోహింతురనిచెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సాక్షాల్లక్ష్మీదేవివగునిన్నుఁజూచునేని,బ్రహ్మదేవుండైననునిన్నుఁబూజింప కుండఁడు; ఇంకనితరపురుషులనుగుఱించిచెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

యద్యత్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంశుసదృశాననే
తస్మిం స్తస్మిన్ పృథుశ్రోణి చక్షు ర్మమ నిబధ్యతే. ౧౫

టీక॥పృథుశ్రోణి= పెద్దపిఱుందులు గల; శీతాంశుసదృశానసే = చంద్రునితో సమానమయిన ముఖముగలసీతా! తే=నీయొక్క; యద్యత్ = ఏయేగాత్రం=అవయవమును; పశ్యామి = చూచుచున్నానో; తస్మిం స్తస్మిన్=అయాయవయవమునందు; మమ = నాయొక్క; చక్షుః=కన్ను; నిబధ్యతే= కట్టఁబడుచున్నది.

పెద్దపిఱుందులుగల దానవును జంద్రునింబోలు ముఖంబుగలదానవునగుసీతా! నేనునీయవయవంబులలో నేనిఁజూచినను మఱలనాకంటిని, అచ్చటనుండిమరలింపలేకున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నాకస్లుభక్తిమెచ్చగుచున్నది, కావున, శీఘ్రింబుగాఁ బూజింపననుజ్ఞయొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

భవ మైథిలి భార్యా మే మోహ మేనం విసర్జయ

టీక॥మైథిలి=సీతా! మే=నాకు; భార్యా=భార్యవు; భవ= అగుము. ఏనం= ఈ; మోహం = అజ్ఞానమును; విసర్జయ=విడువుము.

సీతా! నాకుభార్యవగుము; నేనితరపురుషుండనునజ్ఞానంబునువదలుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మైథిలి = సీతా! మే = నాకొఱకు; భార్యా, భా= కాంతిచేత, ఆర్యా=పూజ్యురాలవు; భవ=అగుము. శేషము. పై.

సీతా! నేనిప్పుడు నిన్నుఁబూజింపవలయునుగావున, నిట్లు అలంకారంబులేకుండక, చక్కగా నలంకరించుకొనికాంతివహించి యుండుము; నన్నుశత్రువనితలంచియున్నావె; ఈయజ్ఞానంబువిడువుము. అని, తాత్పర్యము.

బహ్వీనా ముత్తమస్త్రీణా మాహృతానా మిత స్తతః. ౧౬.
సర్వాసామేవ భద్రం తే మమాగ్రమహిషీ భవ

టీక॥తే=నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుఁ

గాక. ఇత స్తతః=ఇచ్చటనుండి యచ్చట నుండి; ఆహృతానాం=తేఁబడిన, బహ్వీనాం = అనేకలయిన ; ఉత్తమ స్త్రీణాం=శ్రేష్ఠస్త్రీలకు, సర్వాసామేవ=అందఱకునే; మమ= నాయొక్క; అగ్రమహిషీ=పెద్దభార్యవు ; భవ= అగుము.

నీకుమంగళమగుఁగాక; నేనునానాస్థలంబులనుండి తెచ్చినయుత్తమస్త్రీలు పెక్కుమందియున్నారు; వారలందఱికన్ననీవునాకగ్రభార్యవుగా నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—ఇత స్తతః, బహ్వీనాం, ఉత్తమస్త్రీణాం, సర్వాసామేవ, మమ=నాకను, అగ్రమహిషీ=పెద్దభార్య; యా = (అధ్యాహృతము)=ఎవ్వతో; తస్యాశ్చ= (అధ్యాహృతము)=ఆమందోదరికిని, భవ= ఈశ్వరివగుము.

నేను నానాస్థలములందుఁ దెచ్చియున్న పెక్కుమంది యుత్తమ స్త్రీలకందఱకను నాయగ్రభార్యయగు మందోదరికినినాకును, ఈశ్వరివై, యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

లోకేభ్యో యాని రత్నాని సంప్రమథ్యాహృతాని వై. ౧౭
తాని మే భీరు సర్వాణి రాజ్యం చైత దహంచ తే

టీక॥ భీరు= భయపడుస్వభావముగలసీతా! యాని=ఏ; రత్నాని=మణులు; లోకేభ్యః=లోకంబులనుండి; సంప్రమథ్య=బలాత్కరించి; ఆహృతాని = తేఁబడినవో ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) తాని = ఆమణులు; సర్వాణి=అన్నియును; మే=నాయొక్క; ఏతత్=ఈ; రాజ్యంచ=రాజ్యమును ; అహంచ=నేనును; తే=నీది.

భయపడు స్వభావముగల సీతా! నేనునానాలోకంబులనుండి బలాత్కారముగాఁ దెచ్చినమణులన్నియునారాజ్యంబునునీకిచ్చినాను; నేనునునీకు భృత్యుండనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—రత్నంబులను రాజ్యంబునిచ్చినాననుటచేదనవాని నన్నింటిని రావణుండుసీతకు సమర్పించెను. నేనునీకుభృత్యుండనైతిననుటచేదన్నును సమర్పించుకొనెను. అని, తెలియునది.

విజిత్య పృథివీం సర్వాం నానానగరమాలినీమ్. ౧౮

జనకాయ ప్రదాస్యామి తవ హేతో ర్విలాసిని

టీక॥ విలాసిని = సీతా! తవహే తోః=నీకుఁగా; నానానగరమాలినీం= నానావిధములయిన పట్టణములపఙ్క్తిగల; పృథివీం=భూమిని; సర్వాం=అంతను; విజిత్య = జయించి; జనకాయ= జనకమహారాజునకొఱకు; ప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను.

సీతా! నీకుఁగా, నేను, నానావిధపట్టణంబులతోఁ గూడియున్న భూమి యంతయుజయించి, జనకమహారాజునకిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

నేహ పశ్యామి లోకేన్యం యో మే ప్రతి బలోభవేత్. ౧౯

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; మే=నాకు; ప్రతిబలః=ఎదురు; భవేత్ =అగునో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; అన్యం= మఱియొకని; ఇహ=ఈ, లోకే=లోకమునందునపశ్యామి=చూడలేదు.

నాకెదురుగానిలిచినాతోయుద్ధము సేయువాఁడు, ఇదివఱకీలోకంబుననా కగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే సుమహ ద్వీర్య మప్రతిద్వంద్వ మాహవే

టీక॥ ఆహవే = యుద్ధమునందు; అప్రతిద్వంద్వం=ఎదురులేని ; సుమహత్ =మిక్కిలియునధికమయిన; మమ = నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును ; పశ్య=చూడుము.

యుద్ధమునందు నాకెవ్వరైన నెదురువత్తురో, నాపరాక్రమంబెట్లుండునో, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అసకృ త్సంయుగే భగ్నా మయా విమృదితధ్వజాః. ౨౦
అశక్తాః ప్రత్యనీకేషు స్థాతుం మమ సురాసురాః

టీక॥మమ=నాయొక్క; ప్రత్యనీకేషు=శత్రువులయందు; సురాసురాః= దేవతలునుఅసురులును;అసకృత్ =పలుమాఱు;సంయుగే=యుద్ధమునందు; భ

గ్నాః=అపజయమునొందినవారలై,మయా=నాచేత;విప్లుదితధ్వజాః= విఱువఁబడినటెక్కెములుగలవారలై; స్థాతుం=నిలుచుటకు;అశక్తాః=చాలరైరి.

నాశత్రువులలో, దేవతలుఁ నసురులును,నాతో యుద్ధముచేసి,పలుమాఱు,అపజయమునొంది, నాచేవిఱువఁబడినటెక్కెములతో నాయెదుట నిలువలేకపాఱిపోయిరి;ఇంకనితరులగతిచెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛ మాం క్రియతా మద్య ప్రతికర్మ తవోత్తమమ్. ౨౧

టీక॥మాం = నన్ను;ఇచ్ఛ=కోరుము.అద్య = ఇప్పుడు;తవ=నీకు,ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; ప్రతికర్మ=అలంకారము; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక.

నాయందు మోహంబుసేయుము, ఇప్పుడు, చక్కఁగా నలంకరించుకొనుము.అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మాం= లక్ష్మిని,సంపదననుట,ఇచ్ఛ=కోరుము. శేషము-పై.

నీవు,నాసంపదయందిచ్ఛయుంచి , దానినంతయుఁజేకొని, చక్కఁగానలంకరించికొనుము;అటుపిమ్మటనిన్నుఁబూజించెదను.అని, తాత్పర్యము.

సప్రభా ణ్యవసజ్యంతాం తవాంగే భూషణానిచ

టీక॥తవ=నీయొక్క;అంగే=దేహమునందు; సప్రభాణి=కాంతితోఁగూడిన; భూషణానిచ=సొమ్ములును; అవసజ్యంతాం=ఉంచఁబడుఁగాక.

నీదేహంబంతయుఁ,గాంతిచేవెలుంగుచుండు నాభరణంబులం బెట్టుకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

సాధు పశ్యామి తే రూపం సంయుక్తం ప్రతికర్మణా. ౨౨

టీక॥ ప్రతికర్మణా = అలంకారముతో; సంయుక్తం=కూడిన ; తే=నీయొక్క ; రూపం=రూపమును; సాధు=చక్కఁగా;పశ్యామి=చూచెదను.

నీవు చక్కఁగా నలంకరించుకొనియుండఁగా నీరూపంబును జూడవలయు నని యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతికర్మాభిసంయుక్తా దాక్షిణ్యేన వరాననే
భుఙ్క్ష్వ భోగా న్యథాకామం పిబ భీరు రమస్వ చ. ౨౩

టీక॥ వరాననే=శ్రేష్ఠమయిన ముఖముగలదానా! దాక్షిణ్యేన= సరళత్వముచేత; ప్రతికర్మాభిసంయుక్తా=అలంకారముతోఁగూడినదానవై; యథాకామం=యథేచ్ఛగా ; భోగాన్=భోగములను; భుఙ్క్ష్వ=అనుభవింపుము. పిబ=త్రాఁగుము. రమస్వచ= క్రీడింపుము.

సుందరమయినముఖముగల సీతా! నీవుసరళంబుగా నలంకరించుకొని యథేచ్ఛాగాభోగంబుల ననుభవింపుము , మద్యంబులంద్రాగుము; క్రీడింపుము. అని, తాత్పర్యము.

యథేష్టం చ ప్రయచ్ఛ త్వం పృథివీం వా ధనాని చ

టీ॥ త్వం=నీవు; యథేష్టం=యథేచ్ఛగా, పృథివీం వా=భూమినిగాని; ధనానిచ=ధనంబులనుగాని; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము .

నీవు, నీకుఁ గావలసినవారలకు , యథేష్టముగా, భూమినిగాని , ధనమునుగాని, యిచ్చుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

లలస్వ మయి విస్రబ్ధా ధృష్ట మాజ్ఞాపయస్వ చ. ౨౪

టీక॥ మయి=నాయందు; విస్రబ్ధా=నమ్మకంబుంచినదానవై; లలస్వ= రమింపుము. ధృష్టం=ధైర్యముగా; ఆజ్ఞాపయస్వచ=ఆజ్ఞాపింపుము.

నాయందునమ్మకంబుంచి, నిర్భయముగ యథేష్టముగాఁగ్రీడింపుము; భయపడక నీకుఁగావలసినకార్యము లందున న్నాజ్ఞాపింపుము. అని, తాత్పర్యము.

మత్ప్రసాదా ల్లలంత్యాశ్చ లలంతాం బాంధవా స్తవ

టీక॥ తవ(అధ్యాహృతము)=నీవు; మత్ప్రసాదాత్=నాయనుగ్రహంబువలన; లలంత్యాః=రమింపుచుండఁగా; తవ=నీయొక్క; బాంధవాశ్చ=బంధువులును; లలంతాం=రమింతురుగాక.

నీవు, నాయనుగ్రహంబున, సంతోషంబనుభవింపుచుండుటంజూచి, నీబంధువులునుసంతోషంబుననుందురు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మత్ప్రసాదాత్= నాయందలియనుగ్రహమువలన; తవ=నీవు; లలంత్యాః=సంతోషింపుచుండగా; మమ(అధ్యాహృతము)=నాయొక్క; బాంధవాశ్చ= బంధువులును; లలంతాం= సంతోషింతురుగాక.

నాయందుండు ననుగ్రహంబుననీవు సంతోషంబున నుండఁగా, నాబంధువులందఱునునీయట్టి పరదేవతంబూజింపఁగల్గెననిసంతోషంబునొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋద్ధిం మమాఽ నుపశ్య త్వం శ్రియం భద్రే యశశ్చమే. ౨౫

టీక॥ భద్రే= మంగళస్వరూపిణివగుసీతా! త్వం=నీవు; మమ=నాయొక్క; ఋద్ధిం= సమృద్ధిని; శ్రియం = లక్ష్మిని; మే=నాయొక్క; యశశ్చ=కీర్తిని; అనుపశ్య=చూడుము.

మంగళ స్వరూపిణివగుసీతా! నీవు నాసమృద్ధినిసంపదనుగీర్తినింజూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యసి రామేణ సుభగే చీరవాససా

టీక॥ సుభగే = సుందరివగుసీతా! చీరవాససా = నారచీరలు వస్త్రము గాఁగల; రామేణ=రామునితో; కిం=ఏమి; కరిష్యసి=చేసెదవు?

నీవుసుందరివి; నారచీరలు గట్టుకొనియరణ్యంబుననుండు రామునితో నీకేమిప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — సుభగే; అచీరవాససా=నారచీరగానిది వస్త్రముగాఁ గల, పీతాంబరము వస్త్రము గాఁగలయననుట; రామేణ = రామునితో; కింకరిష్యసి=ఏమిచేసెదవు?

భృత్యుండను నేను, సమస్తసేవలు సేయుటకుండగా, నిప్పుడుపీతాంబరధరుండగు రాముండునీకేమి చేయవలెను? అని, తాత్పర్యము.

నిక్షిప్తవిజయో రామో గతశ్రీ ర్వనగోచరః. ౭౬
వ్రతీ స్థండిలశాయీచ శంకే జీవతివా నవా

టీక॥ నిక్షిప్తవిజయః=విడువఁబడినజయముగలవాఁడును; గతశ్రీః= పోయినసంపద గలవాఁడును; వనగోచరః = వనంబుననగపడు వాఁడును, వనంబున నుండువాఁడు ననుట ; వ్రతీ= వానప్రస్థ వ్రతముగలవాఁడును ; స్థండిలశాయీచ = నేలంబరుండువాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; జీవతివా=బ్రతికియున్నాఁడో,నవా=లేదో; శంకే=సందేహించుచున్నాను.

జయంబులేనివాఁడై, సంపదనువిడిచియరణ్యంబున నివసించుచు, వానప్రస్థవ్రతంబునవలంబించి, నేలంబరుండుచున్నరాముండింకనుబ్రతికియున్నాఁడో, లేదో, అనినాకుసందేహముగా నున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నిక్షిప్తవిజయః=విడువఁబడినజయించుటగలవాఁడు, అందఱినిజయించినవాఁడూరకుండునట్లు స్వతస్సిద్ధంబగు జయముగలవాఁడు కావున నూరకున్న వాఁడు ననుట; గతశ్రీః = పొందినలక్ష్మి గలవాఁడును, లక్ష్మీపతియనుట;వనగోచరః=నీళ్లయందుండినవాఁడును, నారాయణుండనుట "ఆపోనారాఇతిప్రోక్తా ఆపోవైనరసూనవః, తాయదస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణస్స్మృతః" నరుండనఁగా, ఆత్మ, జలములు యాత్మవలనఁగలిగినవి కావుననారములనంబడినవి; ఆజలములు ముందితనికి స్థానముగానుండినవికావుననితండు నారాయణుండనంబడెను.) వ్రతీ= పితృవాక్యంబునవ్రతంబుగలవాడును;స్థండిలశాయీ= నేలంబరుండువాఁడునగు ; రామః = రాముండు; మయి(అధ్యాహృతము)= నేను; జీవతి=బ్రతికియుండఁగా; ఆగచ్ఛతి (అధ్యాహృతము) వా= వచ్చునో; నవా=రాఁడో; శంకే = సందేహించెదను.

రాముండు, స్వతస్సిద్ధమగుజయంబుగలవాఁడు, లక్ష్మీపతి , సాక్షాన్నారాయణుండు, తండ్రియాజ్ఞచేవానప్రస్థ వ్రతంబవలంబించి, నేలంబరుండుచున్నాఁడు, అట్టిరాముఁడు , భృత్యుండనునీకు సేవసేయువాఁడను నేనుబ్రతికియుండఁగా, వ్రతంబువిడిచి , నీయొద్దకిచ్చుటకివచ్చునోరాఁడో, నాకుసందేహముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నహి వైదేహి రామ స్త్వాం ద్రష్టుంవా ప్యుపలప్స్యతే. ౨౭
పురోబలాకై రసితై ర్మేఘై ర్జ్యోత్స్నామివా వృతామ్

టీక॥ వైదేహి=సీతా! రామః=రాముఁడు; త్వాం=నిన్ను; పురోబలాకైః=ముందుకొక్కెరపక్షులుగల; అసితైః=నల్లనికమేఘైః=మేఘములచేత; ఆవృతాం=కప్పఁబడిన; జ్యోత్స్నామివ=వెన్నెలంబోలె; ద్రష్టుంవాపి=చూచుటకును; నోపలప్స్యతేహి=పొందఁడుగదా!

సీతా! అగ్రభాగంబున ఒకపక్షులు సంచరించుచుండఁగా విశాలంబులయినినల్లనిమేఘంబులచేత మఱుఁగుపడియుండు వెన్నెలనుబూడఁజాలనట్లు, నావశంబుననున్ననిన్ను, రాముండుచూడనుగూడఁజాలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— వైదేహి=సీతా! మయి; జీవతి(అధ్యాహృతము)=నేను బ్రతికియుండఁగా. శేషంబు.పై.

నేనుబ్రతికియుండఁగా, మేఘంబులచేఁ గప్పఁబడినవెన్నెలఁజూడనట్లు, నిన్నురాముండు, చూడనుంజూడఁడు; ఇంకనిన్నుఁగొనిపోవఁడనిచెప్పనేల? నేనుజనిపోయినచో, నిన్నుఁజూచును గొనిపోవును. అని, తాత్పర్యము.

నచాపి మమ హస్తా త్త్వాం ప్రాప్తు మర్హతి రాఘవః. ౨౮
హిరణ్యకశిపుః కీర్తి మింద్రహస్తగతా మివ

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; మమ=నాయొక్క; హస్తాత్ = చేతనుండి, త్వాం=నిన్ను; హిరణ్యకశిపుః= హిరణ్యకశిపువు; ఇంద్రహస్తగతాం = ఇంద్రునిచేతింబొందిన; కీర్తిమివ = కీర్తియుంబోలె, భార్యనుంబోలెననుట (వైధర్మ్యదృష్టాంతము), ప్రాప్తుంచ = పొందుటకును; నార్హతి=తగఁడు.

ఇంద్రుండు తనభార్యను హరింపఁగానారదముఖముగాఁబ్రార్థించి హిరణ్యకశిపుండుతనభార్యనుమఱలఁబొందినట్లు, నావశంబుననున్ననిన్నురాముండెంతమాత్రముపొందలేఁడు. అతండెన్నివినయంబులు చూపినను నేనునిన్నివ్వను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సాధర్మ్య

దృష్టాంతము. శేషముపై. ఇంద్రునిచేహరింపఁబడినతనభార్యను, హిరణ్యకశిపుండుకొంతకాలమువఱకుఁబొందలేకుండినట్లు, రాముండునిన్నుఁగొంతకాలమువఱకుఁ బొందనేరఁడు ; హిరణ్యకశిపుండు, కొంతకాలమునకుఁబిమ్మటఁదనభార్యనుబొంది నట్లు, రాముండునుగొంతకాలమునకుఁబిమ్మట, (నన్నుఁజంపినవెనుక)నిన్నుఁబొందఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

చారుస్మితే చారుదతి చారునేత్రే విలాసిని. ౨౯
మనోహరసి మే భీరు సుపర్ణః పన్నగం యథా

టీక॥ చారుస్మితే=సుందరంబగు చిఱునవ్వుగలదానవును; చారుదతి=సుందరంబులగు దంతములుగల దానవును; చారునేత్రే=సుందరములగు కండ్లుగలదానవును; విలాసిని=అధికమయిన విలాసముగలదానవును ; భీరు=భయపడుస్వభావముగలదానవు నగు సీతా! త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; సుపర్ణః=గరుత్మంతుఁడు; పన్నగంయథా=సర్పమునుంబోలె; మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సును; హరసి=హరించుచున్నావు.

భయపడునట్టి, స్వభావముగల సీతా! నీవు సుందరమగు చిఱునవ్వు గలదానవు, రమణీయంబులగుదంతములు గలదానవు, మనోహరంబులగుకండ్లు గలదానవు, అధికముగావిలాసము గలదానవు; ఇట్టి సౌందర్యముగల్గియుండుటంజేసి , గరుత్మంతుండు సర్పంబునుహరించునట్లు నామనసును హరించుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—గరుత్మంతుండుహరించిన సర్పంబునకు మరణంబు గల్గునట్లు నీవు హరించిన నామనసునకునునాశంబుగల్గును ; మనస్సు నశించెనేని, నేనుమోక్షంబునొందుదును.

అని, తాత్పర్యము,

క్లిష్టకౌశేయవసనాం తన్వీ మప్యనలంకృతామ్. ౩౦
త్వాం దృష్ట్వా స్వేషు దారేషు రతిం నోపలభా మ్యహమ్

టీక॥ అహం=నేను; క్లిష్టకౌశేయవసనాం = నలఁగినపట్టువస్త్రముగట్టు

కొనియున్న దానవును; తన్వీం=కృశించినదానవును; అనలంకృతామపి=అలంకరింపఁబడని దానవునగు; త్వాం=నిన్ను; దృష్ట్వా=చూచి, స్వేషు = నావారలయిన; దారేషు=భార్యలందు; రతిం=సంతోషమును; నోపలభామి=పొందకున్నాను.

నీవు, నలఁగినపట్టుబట్టగట్టుకొనికృశించియలంకరించుకొనకుండు నప్పుడె, నిన్నుఁజూచినపిమ్మట, నాభార్యలయందునాకిష్టముదప్పియున్నది; నీవుచక్కఁగానలంకారములుచేసికొనిమంచివస్త్రముగట్టుకొనిసంతోషముతోనుండుచున్నప్పుడు చూతునేని, యెట్లుండునో!

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నాయిష్టదేవతవగుసీవు, ఇట్లు, నలఁగినవస్త్రముసుగట్టుకొనికృశించియలంకరించుకొనకదుఃఖంబుతోనుండుటంజూచి, నాకునాభార్యలందుఁగూడ మనస్సంతోషముగలుగకున్నది, కావున, సీవిట్లుండక, చక్కఁగానలంకరించుకొని, యుండుము; నేనునునిన్నుఁబూజించుకొనుచు, సుఖంబుం డెదను. అని, తాత్పర్యము.

అంతఃపురనివాసిన్య స్త్రియ స్సర్వగుణాన్వితాః ౩౧
యావంత్యో మమ సర్వాసా మైశ్వర్యం కురు జానకి

టీక॥ జానకి=సీతా! మమ=నాయొక్క; అంతఃపురనివాసిన్యః=అంతఃపురమునందున్న; సర్వగుణాన్వితాః = సమస్తములయినగుణములతోఁగూడిన; స్త్రియః=స్త్రీలు; యావంత్యః = ఎందఱు; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నారో; తాసాం=వారలకు, సర్వాసాం=అందఱకును; ఐశ్వర్యం=ఈశ్వరివగుటను; కురు=చేయుము, పొందుమనుట.

సీతా! నాయంతఃపురంబున సమస్తశుభలక్షణంబులతోను గూడినయుత్తమస్త్రీలెందఱున్నారో, వారలకందఱకును ఈశ్వరివిగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము,

మమ హ్యసితకేశాంతే త్రైలోక్యప్రవరా స్త్రియః. ౩౨
తా స్త్వాం పరిచరిష్యంతి శ్రియ మప్సరసో యథా

టీక॥ అసితకేశాంతే=నల్లనివెండ్రుకలకొనలుగలసీతా! మమ = నాయొ

కృ—; త్రైలోక్యప్రవరాః=ముల్లోకం బులందును శ్రేష్ఠలయినః తాః = ఆ; స్త్రియః = స్త్రీలు, త్వాం=నిన్ను; శ్రియం=లక్ష్మీదేవిని; అప్సరసోయథా= అప్సరసలుంబోలె; పరిచరిష్యంతిహి= సేవింతురుగదా!

నల్లనివెండ్రుకలకొనలుగలసీతా! ముల్లోకంబు లందంతటను ఉత్తమల యిననాభార్య లందఱును, లక్ష్మీదేవి కిఅప్సరసలు పరిచర్యసేయునట్లు, నికుఁ బరిచర్యసేయుచుందురు.

అని, తాత్పర్యము.

యాని వైశ్రవణే సుభ్రు రత్నానిచ ధనానిచ ౩౩
తాని లోకాంశ్చ సుశ్రోణి మాంచ భుజ్క్ష్వయథాసుఖమ్

టీక॥ సుభ్రు= సుందరములయినక నుబొమ్మలుగలదానవును ; సుశ్రోణి= సుందరములయినపిఱుందులుగలదానవు నగుసీతా! వైశ్రవణే=కుబేరునియందు; రత్నానిచ=మణులును; ధనానిచ=ధన ములును, యాని(సంతి) = ఏవియున్న వో; తాని=వానిని;లోకాంశ్చ=లోకం బులను, మాంచ;నన్నును;యథాసుఖం= సుఖముగా;భుజ్క్ష్వ=అనుభవింపుము.

సుందరములయినకనుబొమ్మలునుపి ఱుందులునుగలదానవగుసీతా!కుబేరుని యొద్దనెన్నిరత్నంబులును ధనంబులును న్నవో, వానినన్నింటిని నేనుజయించిన లోకంబులను,నీవిగాఁజేసికొని, సుఖంబు గాననుభవింపుచుండుము;నన్నునునీకుఁ బతినిగా స్వీకరించిసుఖం బనుభవింపు ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము — నన్నును భృత్యునిఁగాఁజేసికొని నేనుశుశ్రూషలు సే యుచుండ గా సుఖంబు ననుభవింపుము. అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.

న రామ స్తపసా దేవిన బలేనన విక్రమైః. ౩౪
న ధనేన మయా తుల్య స్తేజసా యశసాపి వా

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ! రామః= రా ముఁడు;మయా=నాతో; తపసా= త పస్సుచేత;తుల్యః=సమానుఁడు ; న= కాఁడు, బలేన=బలముచేత; (తుల్యః)

న=సమానుఁడుకాఁడు.విక్రమైః = పరాక్రమములచేత; (తుల్యః)న = సమానుఁడుకాఁడు;ధనేన = ధనముచేత; (తుల్యః)న= సమానుఁడుకాఁడు. తేజసా=కాంతిచేతనుగాని; యశసాపివా=కీర్తిచేతనుగాని; తుల్యోన (అధ్యాహృతము)= సమానుఁడుకాఁడు.

సీతా! రాముండు,తపంబునఁగాని, బలంబునఁగాని, పరాక్రమంబునంగాని,ధనంబునంగాని తేజంబునంగాని,కీర్తియందుఁగాని,నాకు సరికాఁనేరఁడు.

రహస్యార్థము.—దేవి= తల్లివగుసీతా! శేషము.పై.

రాముండు, భగవంతుండగుశ్రీమహావిష్ణుండేకావున, తపంబునఁగాని బలంబునఁగానిపరాక్రమంబునఁగాని ధనంబునఁగాని తేజంబునఁగాని కీర్తియందుఁగాని, నాకన్నను నెంతోయధికుండు; నాతోసమానుఁడుకాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

పిబ విహర రమస్వ భుఙ్క్ష్వ భోగాన్
ధననిచయం ప్రదిశామి మేదినీంచ. ३५
మయి లల లలనే యథాసుఖం త్వమ్
త్వయిచ సమేత్య లలంతు బాంధవాస్తే

టీక॥ లలనే=విలసించునట్టిస్వభావముగలసీతా! త్వం=నీవు; పిబ=త్రాఁగుము.విహర=సుఖముగసంచరింపుము.రమస్వ=క్రీడింపుము. భోగాన్= భోగంబులను;భుఙ్క్ష్వ= అనుభవింపుము. ధననిచయం=ధనసమూహమును; మేదినీంచ=భూమిని;ప్రదిశామి= ఇచ్చెదను. మయి=నాయందు;యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; లల= రమింపుము. తే=నీయొక్క;బాంధవాశ్చ= బంధువులును;త్వయి=నీయందు ; సమేత్య=చేరి,లలంతు=రమింతురుగాక.

విలసించియుండునట్టి స్వభావముగలసీతా! నీవు,యథేష్టంబుగామద్యంబుత్రాఁగుము; సుఖముగాఁదిరుగుము; క్రీడింపుము; కావలసినభోగంబులననుభవింపుము; నీకుధనంబంతయుభూమినంతయునిచ్చెదను; నాయందు మోహంబుంచిసుఖంబుగారమింపుచుండుము; నీవిట్లుఅధికసంతోషంబుగానుండుటంజూచి,నీబంధువులందఱునిన్నుఁజేరి సంతోషంబనుభవింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మయి (సతి) నేను భృత్యుండనైయుండఁగా; శేషము-పై.

నేను, భృత్యుండనై శుశ్రూషలు సేయుచుండఁగా నీవు సుఖంబుగానుండుము, అట్లునీవు సుఖంబుగానుండుటంజూచి, నీబంధువులు నున్నుఁజేరి, సుఖంబననుభవింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము. శేషము-పై.

కుసుమితతరుజాలసంతతాని
భ్రమరయుతాని సముద్రతీరజాని. ౩౬
కనకవిమలహారభూషితాంగీ
విహర మయాసహ భీరు కాననాని

టీక॥ భీరు= భయపడుస్వభావముగలసీతా! త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; కనకవిమలహారభూషితాంగీ= బంగారువికారమును స్వచ్ఛమునగు హారముచేనలంకరింపఁబడిన దేహముగలదానవై; కుసుమితతరుజాలసంతతాని = పుష్పించిన వృక్షములయొక్క సమూహములచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కావుననే, భ్రమరయుతాని= తుమ్మెదలతోఁగూడినవియును; సముద్రతీరజాని= సముద్రపుగట్టునఁబుట్టినవియునగు; కాననాని = (సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ) వనములయందు ; మయాసహ = నాతోఁగూడ; విహర=క్రీడింపుము.

భయముపడుస్వభావముగలసీతా! నీవు, స్వచ్ఛమగుబంగారుహారంబుదాల్చి పుష్పించియుండు చెట్లతోఁగూడితుమ్మెదలుమధురంబుగాఁగూయుచుండఁగారమణీయంబులైన, సముద్రతీరంబునందలి వనంబులయందు, నాతోఁగూడఁ, గ్రీడింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మయాసహ=భృత్యుండనగునాతోఁగూడ; శేషము-పై-

భృత్యుండనగునేనుసేవలు సేయుచుండఁగా, నీవావనంబులయందు సుఖంబుగా విహరింపుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకవింశసర్గప్రారంభః.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సీతా రౌద్రస్య రక్షసః
ఆర్తా దీనస్వరా దీనం ప్రత్యువాచ శనై ర్వచః. ౧

టీక॥ సీతా=సీత; రౌద్రస్య = భయంకరుండగు; తస్య=ఆ; రక్షసః=రాక్షసుండయిన రావణుని యొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ఆర్తా=దుఃఖమునొందినదై; దీనస్వరా=గర్వంబుడిగినధ్వనిగలదై; దీనం=దైన్య

ముతోఁగూడిన;వచః = మాటను; శనైః=మెల్లఁగా; ప్రత్యువాచ=బదులు చెప్పెను.

భయంకరుండగునారావణుండుచె ప్పినయామాటనువిని, సీత, చాలదుఃఖమునొంది,దీనస్వై, దీనంబగు స్వరంబున, మెల్లఁగా,నిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

దుఃఖార్తా రుదతీ సీతా వేపమానా తపస్వినీ
చింతయంతీ వరారోహా పతి మేవ పతివ్రతా. ౨
తృణ మంతరతః కృత్వా ప్రత్యువాచ శుచిస్మితా

టీక॥ వరారోహా=శ్రేష్ఠములయి నపిఱుఁదులుగలదియును;శుచిస్మితా=తెల్లనిచిఱునవ్వుగలదియును ; పతివ్రతా=పతిభక్తిగలదియునగు; సీతా = సీత; దుఃఖార్తా= దుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదై; రుదతీ=ఏడ్చుచు;వేపమానా=వడంకుచు; తపస్వినీ= కనికరింపఁదగినదై; పతిమేవ=పెనిమిటినే;చింతయంతీ=ధ్యానింపుచు; అంతరతః=నడుమను; తృణం = గడ్డిపోఁచను; కృత్వా= చేసి,వుంచియనుట;ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

సుందరములగు పిఱుందులు గలదియునుస్వభావంబుననె మెల్లప్పుడును దెల్లనిచిఱునవ్వుగలదియును బతివ్రతయునగుసీతాదేవి , పరమ దుఃఖంబునొందిరోదనంబుసేయుచు , భయంబున గడగడవడంకుచుఁ,జూపరులకుఁగనికరింపఁదగినదై , పెనిమిటినే మనంబున ధ్యానించుచు, రావణునితోఁ బ్రత్యక్షముగామాటలాడుటతగదుకావున,నొకగడ్డిపోఁచను నడుమనుంచుకొని, యిట్లనిచెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— దుఃఖకాలంబునందును "శుచిస్మితా" (తెల్లని చిఱునవ్వుగలది)యనివర్ణించుటచే "స్వభావంబుననేసీత 'నగుమొగంబుగలది" యనిసూచింపఁబడినది"పెనిమిటినిధ్యానించుచు గడ్డిపోఁచను నడుమనుంచికొని" యనిచెప్పుటచే, "నాభర్తయగురాముండెక్కడ? ఇతండెక్కడ? విచారించినచోనితండు గడ్డిపోఁచయంతటివాఁడు అనితలంచినది." అనియును సూచింపఁబడినది.

నివర్తయ మనో మత్తః స్వజనే క్రియతాం మనః. ౩

టీక॥ మత్తః=నావలన; మనః=మనసును; నివర్తయ = మఱలించుకొనుము. స్వజనే=నీభార్యాజనమునందు ; మనః=మనసు; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక,ఉంచఁబడుఁగాకయనుట.

నీవునాయందుమనంబుంచకుము; నీమనసును మఱలించికొని నీభార్యలయందుఁజేర్పుము. అని,తాత్పర్యము.

న మాం ప్రార్థయితుం యుక్తం సుసిద్ధిమివ పాపకృత్

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు;పాపకృత్= పాపముసేయువాఁడు; సుసిద్ధిమివ= మోక్షమునుంబోలె; మాం=నన్ను; ప్రార్థయితుం=కోరుటకు; యుక్తం=ఉచితము;నకాదు.

పాపిష్ఠుండు మోక్షమును గోరునట్లునీవునన్నుఁగోరఁదగదు ; ఎంతకోరినను పాపిష్ఠునకు మోక్షము గలుగకుండునట్లు, నీకునేనుదక్కను.

అని,తాత్పర్యము.

అకార్యం న మయా కార్య మేకపత్న్యా విగర్హితమ్. ౪
కులం సంప్రాప్తయా పుణ్యం కులే మహతి జాతయా

టీక॥పుణ్యం = పరిశుద్ధమయిన;కులం=వంశమును;సంప్రాప్తయా=పొందినదానను;మహతి=పూజ్యమయిన;కులే=వంశమునందు; జాతయా=పుట్టినదానను;ఏకపత్న్యా=ఒకఁడెపెనిమిటిగాఁగలదానను, పతివ్రతనన్నుట; మయా=నాచేత;గర్హితం=నిందింపఁబడినదియును,అకార్యం= చేయఁదగనిదియనగునది.కార్యం = చేయఁదగినది; న=కాదు.

నేను బరిశుద్ధంబగు కులంబునవివాహమాడినాను; అట్లుపరిశుద్ధవంశంబునంబుట్టినాను; పతివ్రతనని పేరువడసితిని;అట్టినేను, నిందితంబయినచేయరాని పనినిజేయఁగూడదు.అని,సీత, రావణునితోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు వైదేహీ రావణం తం యశస్వినీ. ౫
రాక్షసం పృష్ఠతః కృత్వా భూయో వచన మబ్రవీత్

టీక॥యశస్వినీ= ప్రశస్తమయినకీర్తిగల; వైదేహీ=సీత,ఏవం=ఇట్లు; ఉ

క్త్వాతు=చెప్పనంతనే; రాక్షసం = రాక్షసుండగు; రావణం = రావణుని, పృష్ఠతః = వెనుకను; కృత్వా = చేసి; భూయః=మరల; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అధికమయినకీర్తిగలసీతాదేవి, యిట్లు పలికియంత రావణుని ప్రక్కఁజూడక రావణునకువీఁపుకనుపడునట్లు వెనుకకుం దిరిగికూర్చుండె, మరల, రావణునితో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నాహ మౌపయికీ భార్యా పరభార్యా సతీ తవ. ౭

టీక॥ పరభార్యా=ఇతరభార్యను; సతీ=పతివ్రతనగు ; అహం = నేను ; తవ=నీకు ; ఔపయికీ = తగిన ; భార్యా=భార్యను; న=కాను.

నేనితరపురుషునిభార్యను, బతివ్రతను, నీకుభార్యగాఁ దగినదానను గాను, అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సతీ= పతివ్రతనగు; అహం=నేను; తవ=నీకు; భార్యా=భరింపఁదగినదానను గా; ఔపయికీన=తగినదానను గాను . పరభార్యా, పర=అధికుండగు రామునకు, భార్యా=భరింపఁదగినదానను.

నేను నీకు భరింపఁదగినదానను గాను; అయితే, లోకోత్కృష్టుండగు రాముండు మాత్రమె నన్ను భరింపవలసినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాధు ధర్మ మవేక్షస్వ సాధు సాధువ్రతం చర

టీక॥సాధు=చక్కఁగా; ధర్మం=ధర్మమును; అవేక్షస్వ=చూచుకొనుము. సాధు=చక్కఁగా; సాధువ్రతం=సత్పురుషులవ్రతమును; చర = ఆచరించుము.

ధర్మంబును జక్కఁగాఁజూచుకొనుము ; విడువకుము ; సత్పురుషుల యాచారము ప్రకారమున నాచరింపుము. అని, తాత్పర్యము.

యథా తవ తథా న్యేషాం దారా రక్ష్యా నిశాచర. ౮

టీక॥నిశాచర=రాత్రియందుఁదిరుగునట్టి రాక్షసుఁడా! తవ=నీయొక్క; దా

రాః=భార్యలు; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; అన్యేషాం= ఇతరులయొక్క; దారాః (అధ్యాహృతము)= భార్యలు; రక్ష్యాః=కాపాడఁదగినవారలు.

రాక్షసుఁడా! నీవు నీభార్యలు వ్యభిచారములేక పరిశుద్ధలయియుండవలయునని కోరుచున్నావు గదా! అట్లు, ఇతర భార్యలందును ఆబుద్ధి నే యుంచుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మాన ముపమాం కృత్వా స్వేషు దారేషు రమ్యతామ్

టీక॥ ఆత్మానం=నిన్ను; ఉపమాం=ఉపమానమునుగా; కృత్వా=చేసికొని, స్వేషు=నీవారలయిన; దారేషు=భార్యలందు; రమ్యతాం= క్రీడించుటయవుఁగాక.

ఇతరులు నీభార్యలతో రమించినప్పుడు నీకెట్లుండునో, వారలకు ను దమభార్యలతో నీవు రమించినప్పుడట్లే యుండునని, తెలిసికొని, యితరభార్యలను విడిచి, నీ భార్యలతో నే రమింపుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

అతుష్టం స్వేషు దారేషు చపలం చలితేంద్రియమ్. ౮
నయంతి నికృతిప్రజ్ఞం పరదారాః పరాభవమ్

టీక॥ స్వేషు=తన; దారేషు=భార్యలందు; అతుష్టం = తృప్తిలేనివాఁడును; చపలం=చాంచల్యముగలవాఁడును; చలితేంద్రియం = చలించినయింద్రియముగలవాఁడును; నికృతిప్రజ్ఞం=రహస్యముగాఁగుత్సితము సేయుటయందు బుద్ధిగలవాఁడునగువానిని; పరదారాః=పరస్త్రీలు; పరాభవం= తిరస్కారమును, ఆయురైశ్వర్యాది నాశముననుట; నయంతి=పొందించెదరు.

తనభార్యలయందుఁ దన్విఁ బొందక చపలుండై చపలంబులగు నింద్రియములుగలవాఁడై శఠుండై పరభార్యలం బొందునేని, దానివలన, నతనియాయుస్సును ఐశ్వర్యంబును మొదలగునన్నియును, నశించును. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ సంతో న వా సంతి సతో వా నాను వర్తసే. ౯

తథాహి విపరీతా తే బుద్ధి రాచారవర్జితా

టీక॥ఇహ=ఇచ్చట; సంతః=పెద్దలు;నసంతిహి=లేరా?సతః=పెద్దలను; నానువర్తసేహి=అనుసరింపవా? తథాహి=అవియుక్తమే! తే=నీయొక్క; బుద్ధిః=బుద్ధి; విపరీతా=ధర్మమునెడఁబాసినదియు;అచారవర్జితా=ఆచారముచేవిడువఁబడినదియునుగా ; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

ఇచ్చటనీకుమంచిచెప్పుటకుఁ బెద్దలెవరునులేరా?ఉన్నను, నీవువారలననుసరింపవాయేమి? నీవువారలననుసరింపవేని,వారలునీకెట్లుమంచిచెప్పఁగలరు? నీవువారలం దిరస్కరించుటవలనవారలు నిన్నువిడిచియుందురు ; నీవిట్లుశిష్టాచారంబునువిడిచియధర్మబుద్ధినవలంబించియున్నావు,కావున,నిన్నువారలువిడిచియుందురనుటకుసందియములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వచో మిథ్యాప్రణీతాత్మా పథ్య ముక్తం విచక్షణైః. ౧౦
రాక్షసానా మభావాయ త్వం వా న ప్రతిపద్యసే

టీక॥ మిథ్యాప్రణీతాత్మా=అబద్ధముగావినయముతోఁగూడినమనసుగల; త్వం=నీవు;విచక్షణైః=పండితులచేత; ఉక్తం=చెప్పఁబడిన; పథ్యం = హితమయిన;వచః = మాటను; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; అభావాయ=లేమికొఱకు; నప్రతిపద్యసేవా= అంగీకరింపకున్నావా?

అటుగానిచో, నీవు,మనంబునందు దురహంకారంబుగలవాఁడవయ్యును, బైటికివినయంబుతోఁబండితులనాదరించునట్లభినయించుచుండుటంజేసి, వారలు, తమమాటను నీవువినుదువని, నీకు హితంబుచెప్పఁగా, రాక్షసులందఱునశింపవలసిన కాలంబువచ్చినది కావుననే, నామాటలనంగీకరింపకున్నావాయేమి?

అని,తాత్పర్యము.

అకృతాత్మాన మాసాద్య రాజాన మనయే రతమ్. ౧౧
సమృద్ధాని వినశ్యంతి రాష్ట్రాణి నగరాణిచ

టీ॥ అకృతాత్మానం=చక్కగాఁజేయఁబడనిబుద్ధిగలవాఁడును, తెలివిలేనిబుద్ధిగలవాఁడుననుట; అనయే= అన్యాయమునందు; రతం=ఆసక్తుండునగు; రాజానం=రాజును; ఆసాద్య=పొంది;సమృద్ధాని=సంపూర్ణములయిన; రాష్ట్రాణి=దేశములును; నగరాణిచ= పట్టణములును, వినశ్యంతి=నశించును.

తెలివిలేని వాఁడునుదుర్మార్గుఁడునగువాఁడు రాజగునేని, సమస్తసంపదలతోనిండినవయ్యును, దేశంబులును బట్టణములును మొదలగునవి, నాశమునొందును. అని, తాత్పర్యము.

తథేయం త్వాం సమాసాద్య లంకా రత్నౌఘసంకులా. ౧౨
అపరాధా త్తవైకస్య న చిరా ద్వినశిష్యతి

టీక॥తథా=అట్లు; రత్నౌఘసంకులా=మణుల సమూహములచే నిండిన; ఇయం=ఈ;లంకా=లంక ; త్వాం=నిన్ను; సమాసాద్య=పొంది ; ఏకస్య ఒకఁడవైన;తవ=నీయొక్క ; అపరాధాత్=దోషమువలన ; నచిరాత్=శీఘ్రముగా;వినశిష్యతి=నశింపఁగలదు.

ఆప్రకారముగా,నానావిధ మణులతోనిండిసమస్తసంపదలతోనొప్పుచున్నయీలంకయంతయు , నీవు రాజగుటచే,నీయొకనియపరాధంబున,శీఘ్రంబుగా,నాశమునొందఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

స్వకృతై ర్హన్యమానస్య రావణాఽదీర్ఘదర్శినః. ౧౩
అభినందంతి భూతాని వినాశే పాపకర్మణః

టీక॥రావణ=రావణుఁడా ! భూతాని=ప్రాణులు; స్వకృతైః=తనచేఁజేయఁబడినవానిచేత; హన్యమానస్య=కొట్టఁబడుచున్నవాఁడును; అదీర్ఘదర్శినః=దూరముచూడలేనివాఁడునగు; పాపకర్మణః=పాపముగల్గించు నట్టికార్యములుగలవానికి;వినాశే=నాశముకాఁగా; అభినందంతి=సంతసింతురు.

రావణుఁడా ! పాపిష్ఠుండగువాఁడు, దూరదృష్టిలేక, స్వాపరాధంబుననే, నాశంబునొందుచుండఁగాఁజూచి, ప్రాణులందఱుసంతసింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం త్వాం పాపకర్మాణం వక్ష్యంతి నికృతా జనాః. ౧౪
దిష్ట్యై తద్వ్యసనం ప్రాప్తో రౌద్ర ఇత్యేవ హర్షితాః

టీక॥ఏవం=ఇట్లు;నికృతాః = అవమానింపఁబడిన;జనాః=జనులు,హర్షితాః=సంతసించిన వారలై; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; రౌద్రః=భయంకరుండగు రావణుఁడు, దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత; ఏతత్=ఈ;వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తః=పొందినాఁడు . ఇత్యేవ=అనియే; వక్ష్యంతి=చెప్పఁగలరు.

ఈప్రకారముగానే, ఇంకనీకు నాశంబుగల్గునప్పుడు, మున్ను నీచేనవమానింపఁబడినజనులందఱు, సంతోషంబున "మాభాగ్యవశంబునభయంకరుండగునీ రావణునకు వినాశంబు వాటిల్లినది! అనియే, చెప్పుదురు. అని, తాత్పర్యము.

శక్యా లోభయితుం నాహ మైశ్వర్యేణ ధనేనవా. ౧౫
అనన్యా రాఘవేణాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా

టీక॥అహం=నేను;ఐశ్వర్యేణ=అంతఃపురస్త్రీప్రభుత్వముచేతఁగాని; ధనేనవా = ధనముచేతఁగాని; లోభయితుం=ఆసఁగొనఁజేయుటకు; శక్యా=కూడినదానను;న=కాను . భాస్కరేణ=సూర్యునితో, ప్రభాయథా=కాంతియుంబోలె,అహం = నేను;రాఘవేణ=రామునితో;అనన్యా= వేఱుపాటు లేనిదానను.

నేను, అంతఃపురస్త్రీప్రభుత్వమునకుఁగానిధనమునకుఁగాని యింకదేనికిఁగానిఆసపడుదానను గాను;వెల్తురుసూర్యునివిడిచి యుండనట్లు, నేనెంతమాత్రమును రాముని విడిచియుండను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—పూర్వార్థము సమానము. అహం=నేను,నాశములేని నేననుట;భాస్కరేణ,ప్రభాయథా రాఘవేణ= రఘువంశమునందవతరించిన విష్ణుదేవునితో,అనన్యా."రఘువంశమందుఁబుట్టినవిష్ణువుతో" అనుటచే,"ఇట్లు విష్ణుండవతరించునప్పుడంతయు నేనునవతరింతును"అని,సూచింపఁబడినది."రాఘవేణ" అని, తృతీయచెప్పఁబడుటచే, "అట్టివిష్ణుదేవునికిఁబరతంత్రురాలను"అని, సూచింపఁబడినది. "భాస్కరేణ

ప్రభాయథా” అను నుపమానముచే, “సూర్యునకువెల్తురునువిడిచి స్వరూపమేలేనట్లునన్నువిడిచివిష్ణుదేవునికిస్వరూపమేలేదువెల్తురు సూర్యునకతిశయము గల్గించినట్లు, నేను, ఆవిష్ణుదేవునకునుఅతిశయముగల్గింతును.”అని,సూచింపఁబడినది.

నాకు నాశములేదు; సూర్యునితోఁగాంతివేఱుపడనట్లు,రఘువంశమునందవతరించినయావిష్ణుదేవునితోఁ నెప్పుడు నువేఱుపడియుండను ; అట్లువిష్ణుండవతరించునప్పుడంతయు నేనునవతరించుచుండుదును; వెల్తురునువిడిచి సూర్యునిస్వరూపమేలేనట్లునన్నువిడిచియావిష్ణుదేవునకు స్వరూపమేలేదు, వెల్తురువలన సూర్యునికతిశయముగల్గునట్లు, నావలననావిష్ణుదేవునకును అతిశయము గల్గును. అని,తాత్పర్యము.

ఉపధాయ భుజం తస్య లోకనాథస్య సత్కృతమ్. ౧౬
కథన్నా మోపధాస్యామి భుజ మన్యస్య కస్యచిత్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను;లోకనాథస్య=జనులకుఁబ్రభువైన; తస్య=ఆరామునియొక్క ; సత్కృతం=పూజింపఁబడిన; భుజం=భుజమును; ఉపధాయ=తలగడగాఁజేసికొని, కౌఁగిలించుకొనియనుట; అన్యస్య=ఇతరుఁడైన; కస్యచిత్=ఒకానొకనియొక్క, అనామధేయునియొక్క యనుట;భుజం=భుజమును ; కథన్నామ= ఎట్లు; ఉపధాస్యామి=తలగడగాఁ జేసికొందును?

నేనట్టి, లోకనాథుండగు రామునియుత్తమభుజంబును గౌఁగిలించు కొని, యింక, ననామధేయుఁడగు మఱియొక్కని భుజంబునెట్లు గౌఁగిలించుకొందును?అని,తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—అహం= నేను; లోకనాథస్య=లోకంబులనుయాచింపఁబడునట్టి (నాథృయాచ్ఞాయాం) బ్రహ్మాదులచేఁ దమతమలోకంబులనొందుటకై యాచింపఁబడునట్టి; తస్య=అట్టి పురుషోత్తముండగు రాముని యొక్క; సత్కృతం=ఉత్తమంబగు; భుజం,ఉపధాయ. శేషము. పై.

బ్రహ్మాయు దేవతలును దమకాయాలోకంబులిమ్మని యాచింపఁగా , వారలకులోకాధిపత్యంబు లొసంగిన వాఁడునుబురుషోత్తముండని ప్రసిద్ధుండయి

సవాఁడునగునాభగవంతుని యుత్తమ భుజంబును దలగడగాఁ జేసికొని, యింక, నట్టిభగవంతుని యొద్దఁగుత్సితభోగంబులుయాచించెడి నీబోఁటియనామధేయునిభుజంబునెట్లుగవ్వఁగిలించికొందును? అని, తాత్పర్యము.

అహం ఔపయికీ భార్యా తస్యైవ వసుధాపతేః. ౧౭
వ్రతస్నాతస్య విప్రస్య విద్యేవ విదితాత్మనః

టీక॥ అహం = నేను ; విదితాత్మనః = తెలియఁబడినయాత్మగలవాఁడును; వ్రతస్నాతస్య= వేదవ్రతములచేతస్నానముచేసినవాఁడునగు;విప్రస్య= బ్రాహ్మణుని యొక్క ; విద్యేవ = వేదవిద్యయుంబోలె; వసుధాపతేః= భూమికిఁబ్రభువైన;తస్యైవ = ఆరామునకే,ఔపయికీ=సరియయిన ; భార్యా=భార్యను.

వేదవ్రతోద్యాపనము చేసికొని స్నాతుండగు నాత్మవేత్తయినబ్రాహ్మణునకుసాంగవేదవిద్యయొప్పియుండునట్లు,నేను భూమికిఁబ్రభువైన యారామునకేతగినభార్యను; మఱియెవ్వరికిని గాను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—విష్ణుదేవునకు, భూమియునులక్ష్మియును,బత్నులిద్దఱు, కావునవిష్ణుదేవావతారరూపుండగునారామునకే,భూమియునేనును,ఇద్దఱము నుబత్నులమగుటయుచితము.

అని, తాత్పర్యము.

సాధు రావణ రామేణ మాం సమానయ దుఃఖితామ్. ౧౮
వనే వాశితయా సార్థం కరేణ్వేవ గజాధిపమ్
("వనేవాసితయా"ఇతి పాఠాంతరం.)

టీక॥రావణ=రావణుఁడా! గజాధిపం= ఏనుంగులకుఁబ్రభువైనయేనుంగును;వనే=అడవియందు; వాశితయా= యౌవనముగలదియును;(పాఠాంతరపక్షమందు)వాసితయా = ఉండునట్లుచేయఁబడిన;కరేణ్వాసార్థమివ=ఆఁడేనుంగుతోఁ గూడవలె; ("రామేణ, మాం"అనుచోట, రామం,మయా" అనివిభక్తివిపరిణామమనుట.) రామేణ (రామం)=రామునిఁ;దుఃఖితాం=దుఃఖమునొందిన;మాం(మయా)= నాతోఁ; సాధు=చక్కఁగా;సమానయ = చే

పుణము.

రావణుఁడా! అడవియందు, మగయేనుంగుంబాసి దుఃఖించుచున్నయాఁడేనుంగుతో మగయేనుంగుం గూర్చినట్లు,సుందరంబగునట్లుగా, దుఃఖితనగు నాతో రామునింగూర్పుము.

అని,తాత్పర్యము.

మిత్ర మౌపయికం కర్తుం రామ స్స్థానం పరీప్సతా- ౧౯
వధం చానిచ్ఛతా ఘోరం త్వయాసౌ పురుషర్షభః

టీక॥ అసౌ=ఈ; పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రామః = రాముఁడు; స్థానం=ఉండుటను; పరీప్సతా = కోరుచున్నవాఁడవును; ఘోరం = భయంకరమయిన; వధంచ=చంపుటను ; అనిచ్ఛతా = కోరనివాఁడవునగు,త్వయా=నీచేత; మిత్రం = స్నేహితునిఁగా; కర్తుం=చేసికొనుటకు ; ఔపయికం= తగినవాఁడు-

నీవురామునిచే భయంకరంబగు వధంబునొందకలంకయందు బ్రతికియుండఁగోరుదువేని, నీవు , పురుషోత్తముండగురాముని మిత్రునిఁగాఁ జేసికొనుటయుక్తము;అతండు, పురుషోత్తముండు కావున, నీయపరాధంబులుక్షమించి నిన్నువిడిచిపుచ్చును- అని,తాత్పర్యము.

విదిత స్సహి ధర్మజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః. ౨౦

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు ; ధర్మజ్ఞః = ధర్మములందెలిసినవాఁడు.శరణాగతవత్సలః= శరణుచొచ్చినవారలయందలి ప్రేమగలవాఁడు. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని, విదితోహి=ప్రసిద్ధుఁడుగదా!

ఆరాముఁడు, "సమస్తధర్మంబులనెఱింగినవాఁడు, శరణుచొచ్చినవారలపైనతిదయగలవాఁడు , అని,సమస్తలోకంబుల యందును బ్రసిద్ధి వహించియున్నాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవితు మిచ్ఛసి

టీక॥ జీవితుం=బ్రతుకుటకు; ఇచ్ఛసియది=కోరుదువేని; తే=నీకు; తేన=

ఆరామునితోఁ; మైత్రి = చెలిమి; భవతు=అగుఁగాక.

నీకుఁబ్రతికియుండవలెనను కోరిక గలదేని, అట్టిశరణాగతవత్సలుండగు రామునితో స్నేహంబు సేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "రాముండు శరణాగతవత్సలుం" డనుటచే "నీవు రాముని శరణు పొందుము" అనియే సీతయభిప్రాయమైనను, "స్నేహంబు సేయుము" అనుట, రావణునకు "శరణుఁబొందుము" అని చెప్పినచోఁ, నేపైనఁ దక్కువమాటగాఁ దోఁచునని, చెప్పఁబడినది. అట్లు "మిత్రభావేన సంప్రాప్తంనత్యజేయంకథంచన" (స్నేహంబునవచ్చినవాని నేవిధంబుననైనను విడువను) అని, శ్రీరాములును, ఈయభిప్రాయంబుననె "శరణుఁబొందినవాని" అనుటకుమాఱుగా, "స్నేహంబునవచ్చినవాని" అని, వచించియున్నారు.

ప్రసాదయస్వ త్వం చైనం శరణాగతవత్సలమ్. ౨౧

టీక॥ త్వంచ=నీవును; శరణాగతవత్సలం= శరణుచొచ్చినవారియం దతిప్రేమగల; ఏనం=ఈరాముని; ప్రసాదయస్వ= సంతోషింపఁజేయుము.

నీవును, రామునకుసంతోషంబు గల్గునట్లు చేయుము; నేనును నీకొఱకై వేఁడుకొనెదను; అతండు, శరణాగత వత్సలుండుకావునఁ, దప్పక, నిన్ను మన్నించును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము — "త్వంచ" (నీవును) అనుటచే, "నేనును నీకొఱకై వేఁడుకొనెదను" అనిసూచింపఁబడెనది. లేక, ఇదివఱకు, నీవంటియపరాధులనేకులు, ఇట్లు రామునిశరణుచొచ్చి క్షేమంబు నెందియున్నారు; అట్లునీవును, అతని, సంతోషపఱుపుము; నీకును క్షేమంబుగలుగును. అని, తెల్పఁబడినది.

మాం చాస్మై ప్రయతో భూత్వా నిర్యాతయితు మర్హసి

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; ప్రయతః= పరిశుద్ధుండవు; భూత్వా=అయి; మాం=నన్ను; అస్మై= ఈరామునికొఱకు; నిర్యాతయితుంచ=మఱలనిచ్చుటకును; అర్హసి=తగుదువు.

నీవు రామునిశరణుచొచ్చుటమాత్రమె చాలదు; మనంబునం గాలుష్యంబు విడిచి, శుద్ధాంతఃకరణంబుతో, నన్ను, రామునకివ్వవలెను; లేనిచో సీయందు రామునకుం బ్రసాదంబు గలుగనేరదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవంహి తే భవే త్స్వస్తి సంప్రదాయ రఘూత్తమే. ౨౨

టీక॥ఏవం = ఇట్లు; మాం(అధ్యాహృతము)=నన్ను; రఘూత్తమే = రాముని యందు; సంప్రదాయ=సమర్పించి; స్థితాయ(అధ్యాహృతము) = ఉన్నట్టి, తే=నీకొఱకు; స్వస్తి=మంగళము; భవేద్ధి=అగునుగదా!

ఈప్రకారముగా, నీవు నన్ను రామునకు సమర్పింతువేని, నీకు మేలుగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

అన్యథా త్వం హి కుర్వాణో వధం ప్రాప్స్యసి రావణ

టీక॥రావణ=రావణుండా!త్వం=నీవు; అన్యథా=వేఱువిధముగా; కుర్వాణః=చేయువాఁడవై; వధం=చావును, ప్రాప్స్యసిహి=పొందుదువుగదా!

రావణుఁడా! నీవట్లు చేయక వేఱువిధముగాఁ జేయుదువేని, తప్పక, రాముఁడు నిన్నుఁ జంపును. అని, తాత్పర్యము.

వర్జయే ద్వజ్ర ముత్సృష్టం వర్జయే దంతక శ్చిరమ్. ౨౩
త్వద్విధంతు న సంక్రుద్ధో లోకనాథ స్స రాఘవః

టీక॥త్వద్విధం = నీవంటివాని; ఉత్సృష్టం=విడువఁబడిన; వజ్రం=వజ్రాయుధము; వర్జయేత్ = విడుచును. అంతకః=యముఁడు; చిరం = బహుకాలము; వర్జయేత్=విడుచును. సంక్రుద్ధః=కోపంబునొందినవాఁడును; లోకనాథః= ప్రపంచమునకుం బ్రభుండును; సః=ఆ; రాఘవస్తు = రాముండు మాత్రము; న(వర్జయేత్)= విడువఁడు.

ఒకవేళ నింద్రుండు ప్రయోగించిన వజ్రాయుధంబు నిన్ను విడిచినను విడుచును; య

మందును నిన్నుబహుకాలముగొనిపోక విడిచియుండును; ఇంద్రునివజ్రాయుధం బునకును యముసకునులోఁబడనివాఁడ ననివిజృంభించి గవలదు, కుపితుండయినలోక నాథుండగు రాముండుమాత్రము, నీ వంటిదుష్టాత్మునెంతమాత్రమునుజంప కవిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రామస్య ధనుష శ్శబ్దం శ్రోష్యసి త్వం మహాస్వనమ్. ౨౪
శతక్రతువిసృష్టస్య నిర్ఘోషమశనే రివ

టీక॥ త్వం = నీవు; శతక్రతువిసృష్టస్య = దేవేంద్రునిచేవిడువఁబడిన ; అశనేః = వజ్రాయుధముయొక్క ; నిర్ఘోషమివ(స్థితం) = ధ్వనియుంబోలెనున్నదియును; మహాస్వనం = గొప్పనాదంబుగలదియునగు; రామస్య = రామునియొక్క ; ధనుషః = వింటియొక్క ; శబ్దం = ధ్వనిని; శ్రోష్యసి = వినఁగలవు.

నీవు, శీఘ్రంబుగా, దేవేంద్రుండువిడిచిన వజ్రాయుధంబునకుం బోలె మహానాదంబుగలరామునిధనుర్ధ్వానిని, వినంగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ శీఘ్రం సుపర్వాణో జ్వలితాస్యా ఇవోరగాః. ౨౫
ఇషవో నిపతిష్యంతి రామలక్ష్మణలక్షణాః

టీక॥ సుపర్వాణః = సుందరములయిన గనుపులుగలవియును; జ్వలితాస్యాః = మండుచున్నముఖములుగలవియును; ఉరగాఇవ(స్థితాః) = సర్పములుంబోలెనున్నవియును, రామలక్ష్మణలక్షణాః = రామ, లక్ష్మణయనుగురుతులుగలవియునగు; ఇషవః = బాణములు ; ఇహ = ఈలంకాపురియందు, శీఘ్రం = శీఘ్రముగా ; నిపతిష్యంతి = పడఁగలవు.

సుందరములయిన గనుపులు గల్గి మండుచున్నముఖంబులతో సర్పంబులుంబోలెనున్న రామలక్ష్మణుల పేరులచేనంకితంబులగుబాణంబులు, శీఘ్రంబుగనే, యీలంకాపట్టణంబునందువ్యాపింపఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంసి పరినిఘ్నంతః పుర్యా మస్యాం సమంతతః. ౨౬

అసంపాతం కరిష్యంతి పతంతః కంకవాససః

టీక॥కంకవాససః=బాణములు; అస్యాం=ఈ;పుర్యాం = పట్టణమునందు;సమంతతః=అంతటను; పతంతిః=పడుచున్నవై;రక్షాంసి= రాక్షసులను; పరినిఘ్నంతః = చంపుచు; అసంపాతం = అవకాశములేనట్లుగా;కరిష్యంతి=చేయఁగలవు.

రామలక్ష్మణ నామాంకితములగు బాణములు,ఈపట్టణము నందంతటను బ్రయోగింపఁబడి, రాక్షసులం జంపుచు, నెంతమాత్రమును జోటులేనట్లు, ఈపట్టణంబంతయువ్యాపింపఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్ర మహాసర్పాన్ స రామగరుడో మహాన్. ౨౭
ఉద్ధరిష్యతి వేగేన వైనతేయ ఇవోరగాన్

టీక॥మహాన్ = గొప్పవాఁడైన; సః=ఆ,రామగరుడః= రాముండను గరుడుఁడు;రాక్షసేంద్రమహాసర్పాన్= రాక్షసశ్రేష్ఠులను గొప్పసర్పములను; వేగేన=వేగముచేత;వైనతేయః = గరుడుఁడు; ఉరగానివ=సర్పములనుంబోలె;ఉద్ధరిష్యతి = పైకెత్తఁగలఁడు, చంపఁగలఁడనుట.

ఆరాముండను గరుత్మంతుఁడు,గరుత్మంతుఁడు సర్పంబులఁ జంపునట్లు , వేగంబున రాక్షసులనుసర్పంబులం, జంపును. అని,తాత్పర్యము.

అపనేష్యతి మాం భర్తా త్వత్తః శీఘ్రమరిందమః. ౨౮
అసురేభ్యశ్శ్రియం దీప్తాం విష్ణుస్త్రిభిరివ క్రమైః

టీక॥అరిందమః= శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కునట్టి,భర్తా=పెనిమిటియగు రాముండు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; త్వత్తః=నీయొద్దనుండి;మాం=నన్ను ; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; త్రిభిః= మూఁడైన;క్రమైః=అడుగులచేత; అసురేభ్యః=అసురులయొద్దనుండి;దీప్తాం=ప్రకాశించుచున్న; శ్రియమివ= లక్ష్మినిం బోలె;అపనేష్యతి=కొనిపోఁగలఁడు.

విష్ణుదేవుండు, మూఁడుడుగులచే,

నసురలయొద్దనుండి, రాజ్యలక్ష్మినిహరించినట్లు, శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కి-౦జాలినవాఁడెనిమిటియగురాముండు, నీయొద్దనుండినన్నుశీఘ్రముగాఁదీసికొనిపోఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానే హతస్థానే నిహతే రక్షసాం బలే. ౨౮
అశక్తేన త్వయా రక్షః కృత మేత దసాధు వై

టీక॥రక్షః = రాక్షసుండవగురావణుఁడా!రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బలే=సైన్యము;నిహతే= చంపఁబడఁగా;జనస్థానే = జనస్థానము;హతస్థానే=కొట్టఁబడినస్థానముగుచుండఁగా;అశక్తేన=శక్తిలేనట్టి,త్వయా=నీచేత; అసాధు = మంచిదికాని("వై"అనునది పాదపూరణార్థము), ఏతత్ = ఈ దొంగతనము; కృతం=చేయఁబడినది.

జనస్థానంబునందలి రాక్షసులందఱు నుజంపఁబడి, జనస్థానంబంతయుఁబాడగుటంజూచి,నీవు, యుద్ధంబుసేయశక్తిలేనివాఁడవుకావున.భయంబున,దొంగతనముగా,నన్నుఁగొనితెచ్చినావు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమంతు తయో శ్శూన్యం ప్రవిశ్య నరసింహయోః. ౩౦
గోచరం గతయో ర్భ్రాత్రో రపనీతా త్వయాఽధమ

టీక॥అధమ = తక్కువవాఁడవైనవాఁడా!నరసింహయోః = పురుషశ్రేష్ఠులయిన;తయోః=ఆ;భ్రాత్రోః= అన్నదమ్ములగురామలక్ష్మణులు; గోచరం=బహిఃప్రదేశమును ; గతయోస్తు= పోయినవారలగుచుండఁగానే;ఆశ్రమం=ఆశ్రమును;ప్రవిశ్య=చొచ్చి; త్వయా=నీచేత;అహం(అధ్యాహృతము)=నేను, అపనీతా=తేఁబడినాను.

అధముఁడవగురావణుఁడా!పురుషశ్రేష్ఠులయినయా రామలక్ష్మణులిద్దఱు వెలుపలంబోఁగానే,యదిచూచి, నీవాశ్రమంబుప్రవేశించి, దొంగతనంబున, నన్నుఁగొనితెచ్చినావు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి గంధ ముపాఘ్రాయ రామలక్ష్మణయో స్త్వయా. ३०
శక్యం సందర్శనే స్థాతుం శునా శార్దూలయో రివ

టీక॥ త్వయా=నీచేత ; రామలక్ష్మణయోః= రామలక్ష్మణులయొక్క; గంధం=వాసనను, ఉపాఘ్రాయ= మూర్కొని; శార్దూలయోః= పెద్దపులులయొక్క; గంధం, ఉపాఘ్రాయ (అధ్యాహృతము)= వాసననుమూర్కొని; శునేవ=కుక్కచేతంబోలె ; సందర్శనే=సమ్ముఖమునందు; స్థాతుం = నిలుచుటకు; నశక్యంహి=కాదుగదా!

అప్పుడు రామలక్ష్మణులవాసన యయిననునీకుందోఁచియుండు నేని, పులులవాసనగన్నకుక్కయుంబోలె, నచ్చటని మిషమయినను, నిలిచియుండలేవు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తే విగ్రహే తాభ్యాం యుగగ్రహణ మస్థిరమ్. ३१
వృత్రస్యే వేంద్రబాహుభ్యాం బాహో రేకస్య నిగ్రహః

టీక॥ తస్య=అట్టి, బలములేదగుటచే దొంగతనముచేసిన, తే=నీకు ; తాభ్యాం = ఆరామలక్ష్మణులతోఁ; విగ్రహే=యుద్ధమగుచుండఁగా; యుగగ్రహణం=యుద్ధమునుగ్రహించుట,జయమనుట; అస్థిరం=దక్కునదికాదు.ఇంద్రబాహుభ్యాం=ఇంద్రునిభుజములచేత;వృత్రస్య= వృత్రునియొక్క ; ఏకస్య=ఒకటైన;బాహోరివ= భుజమునకువలె; తవ(అధ్యాహృతము)=నీకు; నిగ్రహః=అపజయము.

నీవు మొదలేబలములేనివాఁడవై సందునభయపడియున్నావు;అట్టినీకు, ఆరామలక్ష్మణులిద్దఱితో యుద్ధముగలుగునేని,నీకుజయంబుగలుగదు; వృత్రునకును ఇంద్రునకునుయుద్ధముగలుగఁగా, ఇంద్రునకు రెండుచేతులుండుటచే నొకటె చేయిగలవృత్రునకపజయముగల్గినట్లు, వారలిద్దఱునునీవొకండవునగుటచే,వారిచేనీక పజయంబుగల్గుటతప్పదు.

అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం తవ స నాథో మే రామ స్సౌమిత్రిణా సహ. ३३
తోయ మల్ప మివా దిత్యః ప్రాణా నాదాస్యతే శరైః

టీక॥ మే=నాయొక్క; నాథః=పెనిమిటియగు; సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; సౌమిత్రిణాసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; ఆదిత్యః=సూర్యుఁడు, అల్పం=కొంచెమైన; తోయమివ=జలమునుంబోలె; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; శరైః=బాణములచే; తవ=నీయొక్క; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; ఆదాస్యతే=గ్రహింపఁగలఁడు.

నాపెనిమిటియగురాముఁడు లక్ష్మణునితోఁగూడఁజేరి, సూర్యుండుకిరణంబులచేఁగొంచెపునీళ్లనుగ్రహించునట్లు, శీఘ్రముగా బాణంబులచేనీ ప్రాణంబులంగొనును. అని, తాత్పర్యము.

గిరిం కుబేరస్య గతోఽపధాయవా
("పురీంకుబేరస్యగతోపయాయవా" ఇతిపాఠాంతరం.)
సభాం గతో వా వరుణస్య రాజ్ఞః. ౩౪
అసంశయం దాశరథే ర్న మోక్ష్యసే
మహాద్రుమః కాలహతోఽశనేరివ

టీక॥ కాలహతః=కాలముచేఁగొట్టఁబడిన; త్వం(అధ్యాహార్యము)=నీవు; అపధాయ=పాఱి; (పాఠాంతరపక్షమందు) అపయాయ=పాఱి, కుబేరస్య=కుబేరునియొక్క; గిరిం=పర్వతమయినకైలాసమును; (పాఠాంతర పక్షమునందు) పురీం=అలకాపట్టణమును; గతోవా=పొందినవాఁడవుగాని, రాజ్ఞః=రాజయిన; వరుణస్య=వరుణునియొక్క; సభాం=సభను, గతోవా=పొందినవాఁడవుగాని; ("కుబేరునిపట్టము" అనుట, యితరములయిన యూర్ధ్వలోకములకును, "వరుణునిసభను" అనుట, యధోలోకములకునుపలక్షణము) మహాద్రుమః=పెద్దచెట్టు, అశనేరివ=పిడుగువలనంబోలె; అసంశయం=సందేహములేక; దాశరథేః=రామునివలన; నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.

నీకిది మంచికాలముకాదు, కావుననె నన్నిట్లు నిర్బంధించుచున్నావు; అట్లగుటంజేసి, నీవు, రామునిచారింబడి, కుబేరునిపట్టణంబునకుఁబోయినను వరుణునొద్దకుఁ బోయినను, ఎచ్చటికిఁబోయినను, పిడుగుపడఁగా వృక్షముతప్పించుకొనలేనట్లు, తప్పించుకొనలేవు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—"తత్త్వదృష్టి చేత రావణుండు సీతతోఁ బరుషవచనంబులాడకున్నను, సీతాదేవి మాత్రము, అట్టితాత్త్వికార్థము మఱుఁగు పడియుండవలెనని, పరుషముగా మాటలాడినది." అని, మహేశ్వరతీర్థులువచించిరి. "నేను బ్రతికియుండఁగా నిన్ను రాముండుగొనిపోవఁడు, నన్నుఁజంపి గొనిపోవును, నిన్నుఁజూచుచుండుటచే నాకు మోక్షంబుగలుగును, రాముని చేఁ జంపఁబడుటంజేసి, మోక్షంబు లభించును; దానికొఱకై నిన్ను వేఁడుకొనుచున్నాను" అని మొదలుగా రావణుండు సీతతోఁ జెప్పనాఁడని రహస్యార్థములచేఁ దేటయగుచున్నది గదా! సీతయును "నీవు నన్ను భరింపఁజాలవు, నేను సాక్షాల్లక్ష్మిని. నన్ను భరింపఁజాలినవాఁడు మహావిష్ణురూపుండగు రాముండే; అట్లు నీకను రాముండే మోక్షంబివ్వవలయును" అని, సూచించి, యతనిమనోదార్ఢ్యమును బరీక్షించుటకై "నీకుబ్రతుకనిచ్చయుండునేని, రామునకునన్నొసంగి యతని శరణొందుము; అట్లతనియనుగ్రహంబున, శీఘ్రంబునం గాకున్నను, క్రమముగా ముక్తిఁబడయ వచ్చును" అని, చెప్పి, అతండు అత్యాతురమయిన ముముక్షుతగలవాఁడగుట నెఱింగి, "నిన్ను రాముండు విడువఁడు, నీబంధువులుగాని మఱి నిన్నుఁగావలసినవారెవ్వరుగానివచ్చినను నిన్నుఁజంపును, దానంజేసి, నీకు మోక్షంబుగల్గును; భయపడకుము; మొదలే నీవు నన్నుఁగొని తెచ్చునపుడే రాముబారింబడియుందువేని యప్పుడెనీకు మోక్షంబుగల్గియుండును; సంసారవాసనంజేసి, యట్లునీకు ధైర్యంబు గల్గదయ్యె" అని, రావణునకు నమ్మకము గల్గుటకై సకారణముగా నిరూపించిచెప్పినది. ఇట్లు మాకుఁదోఁచుచున్నది. అధికవివరము, బుద్ధిమంతులాలోచించి తెలిసికొనునది. విస్తరభయంబుననింతటితో ముగింపఁబడియె.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకవింశసర్గః ల్ల,
ముగిసినది.

శ్రీః

ద్వావింశసర్గప్రారంభః.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా పరుషం రాక్షసాధిపః
ప్రత్యువాచ తత స్సీతాం విప్రియం ప్రియదర్శనామ్. ౧

టీక॥ రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండయిన రావణుండు; సీతాయాః=సీతయొక్క; పరుషం= కఠినమయిన; వచనం=మాటను;శ్రుత్వా=విని;తతః = అటుపిమ్మట; ప్రియదర్శనాం = సంతోష కరంబగుచూచుటగల; సీతాం=సీతనుగూర్చి; విప్రియం=దుఃఖకరంబగుమాటను; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు,సీతచెప్పినపరుషవచనంబులనువిని, చూపరులకుసంతోషంబుగలిగించు సీతాదేవింజూచి, కఠినంబుగా,ఇట్లని,చెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అపరుషం=కఠినంబుగాని,వచనం; శ్రుత్వా; విప్రియం=తనకు విశేషముగా మేలుగల్గించునట్టి మాటను; ప్రత్యువాచ. శేషము. పై.

రావణుండుసీతచెప్పిన మృదువచనంబులువిని, యంతఁ జూపరులకు సంతోషంబు గలిగించునట్టి సీతాదేవింజూచి, తనకు మేలుగలుగుటకై, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యథాయథా సాంత్వయితా వశ్య స్త్రీణాం తథాతథా
యథాయథా ప్రియం వక్తా పరిభూత స్తథాతథా. ౨

టీక। పురుషః(అధ్యాహృతము)=పురుషుఁడు;యథాయథా=ఎట్లెట్లు;స్త్రీణాం=స్త్రీలయొక్క, స్త్రీలననుట;సాంత్వయితా=బుజ్జగించువాఁడో,తథాత

థా=అట్లట్లు;వశ్యః=స్వాధీనుఁడు.యథాయథా=ఎట్లెట్లు;ప్రియం=సంతోషకరంబగుమాటను; వక్తా=చెప్పువాఁడో;తథాతథా=అట్లట్లు,పరిభూతః=తిరస్కరింపఁబడినవాఁడు.

పురుషుఁడు స్త్రీల నెంతబుజ్జగించునో,అంతవారలకుస్వాధీనుఁడగును, మఱివారల కెంతమంచిమాటలం జెప్పునో, అంతవారలచేఁదిరస్కరింపఁబడును.

అని,తాత్పర్యము.

సన్నియచ్ఛతి మే క్రోధం త్వయి కామ స్సముత్థితః
ద్రవతో మార్గ మాసాద్య హయానివ సుసారథిః. ౩

టీక॥ త్వయి=నీయందు; సముత్థితః=పుట్టిన;కామః=మోహము,మే=నాయొక్క; క్రోధం=కోపమును, సుసారథిః=మంచిసారథి; అమార్గం=తప్పుత్రోవను,ఆసాద్య=పొంది; ద్రవతః=పరుగెత్తుచున్న; హయానివ=గుఱ్ఱములనుంబోలె, సన్నియచ్ఛతి= అణఁచుచున్నది.

నాకిప్పుడు,నీయందుఁగలిగినకామము,సమర్థుఁడగుసారథి,త్రోవదప్పిపరుగెత్తుగుఱ్ఱములను లాగిపట్టునట్లు,నా కోపమును, అణఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. కామః=ఇచ్ఛ, భక్తియనుట, శేషము స్ప.

నాకిప్పుడునీయందుఁగలిగియున్నభక్తి నారాక్షసజాతికి స్వభావమయి నాకుఁ గలిగియుండుకోపమును, సమర్థుఁడగు సారథిదారిదప్పి పరుగెత్తు గుఱ్ఱములులాగిపట్టునట్లు, అణఁచుచున్నది; ఇంకనిన్నుఁ బూజించినచో నెంతఫలంబుగల్గునో, చెప్పనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిన్ కిల నిబధ్యతే
జనే తస్మిం స్త్వనుక్రోశ స్స్నేహశ్చ కిల జాయతే. ౪

టీక॥ మనుష్యాణాం = మనుష్యులకు;వామః=ప్రతికూలమయిన;కామః=మోహము;యస్మిన్=ఏజనమునందు;నిబధ్యతేకిల = కట్టఁబడియేయుండునో, దృఢమైయేయుండునో;తస్మిన్=ఆ; జనేతు= జనమునందుమాత్రము; అను

క్రోశః=దయయును; స్నేహశ్చ=చెలిమియును,జాయ లేకల = పుట్టుచున్నది గదా!

కామమనునది చెడ్డది, అది యెవ్వరి యందుదృఢమయిపుట్టునో, ఆజనంబు శిక్షింపఁ దగినదైనను , అచ్చటదయయును స్నేహంబునుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మాత్కారణా న్నత్వాం ఘాతయామి వరాననే
వధార్హా మవమానార్హాం మిథ్యా ప్రవ్రజితే రతామ్. ౫

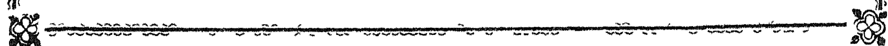
టీక॥వరాననే= శ్రేష్ఠమయినముఖముగలసీతా! ఏతస్మాత్ కారణాత్=ఈ కారణమువలన,మిథ్యాప్రవ్రజితే= కపటములయినవనవాసవేషముగల రాముని యందు,రతాం = ఆసక్తురాలవును,వధార్హాం = చంపుటకుఁదగినదానవును;అవమానార్హాం=అవమానింపఁదగినదానవునగు;త్వాం=నిన్ను; నఘాతయామి=చపించకున్నాను.

సుందరమగు ముఖముగలసీతా! ఇట్లు,నాకునీమీఁద మోహంబు గల్గియుండుకారణంబునసే,నీవునన్నువిడిచికపటవానప్రస్థవేష ధరుండగు రామునందాసక్తినుంచియున్నను, అవమానించిచంపఁ దగినదానవైనను, నిన్నుఁ జంపకున్నాను .అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఏతస్మాత్= ఈ; కారణాత్=కారణంబువలన,నాయిష్టదైవంబగురాముండు నీయందాసక్తుండయియుండుటవలననసుట; ప్రవ్రజితే=వానప్రస్థుండగు నాయిష్టదైవంబయినరామునందు;రతాం=ఆసక్తురాలవగు; త్వాం= నిన్ను,నఘాతయామి= చఁపుటయేలేదు వధార్హాం= చంపుటకుఁ దగినదియును ; అవమానార్హాం= అవమానింపఁదగినదియునగు స్త్రీని;ఘాతయామీతియత్(అధ్యాహృతము) = చంపించెదనసునదియేదిగలదో;తత్(అధ్యాహృతము)= అదియును; మిథ్యా=అబద్ధము.

నీయందునాయిష్టదేవంబగురాముండాసక్తుండై యుండుటంజేసి, అట్టిరామునియందాసక్తవయిననిన్నుఁ జంపుటయేలేదు, సరిసేకదా! అవమానించి చంపఁదగినంతటి యపరాధంబు గావించినస్త్రీని,ఎప్పుడునుజంపను.

అని, తాత్పర్యము.

పరుషాణీహ వాక్యాని యాని యాని బ్రవీషి మామ్
తేషు తేషు వధో యుక్త స్తవ మైథిలి దారుణః. ౬

టీక॥ మైథిలి=సీతా ! ఇహ=ఇచ్చట; మాం=నన్నుఁగూర్చి; యాని యాని=ఏవేవే; పరుషాణి=కఠినములయిన; వాక్యాని=మాటలను; బ్రవీషి= చెప్పుచున్నావో; తేషు తేషు= ఆవాక్యములయందు; తవ=నీకు; దారుణః=భయంకరమగు; వధః=చంపుట; యుక్తః=తగినది.

సీతా! నీవు, నన్నుఁగూర్చి , పరుషంబులగుమాటలెన్ని చెప్పితివో, వానిలోనొక్కొకటికిని , నిన్నుభయంకరముగాఁ జంపుటమంచిది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మైథిలి=సీతా! ఇహ,తవమాం=నీయొక్క-నన్ను,నీవాఁడనైన నన్నుగూర్చి, నీభృత్యుండనైనన న్నుగూర్చియనుట; యానియాని , పరుషాణ, వాక్యాని, బ్రవీషి. తేషు తేషు,మమ (అధ్యాహృతము) = నాకు;వధః; యుక్తః.

సీతా! నీభృత్యుండనైననన్నుఁ గూర్చి, యిన్నిపరుషవాక్యంబులాడితివే , వీనిలో నొక్కొక మాట యనుటకు బదులుగా , నన్నుఁజంపవచ్చును. అని, రావణుండుసీతతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

ఏవ ముక్త్వాతు వైదేహీం రావణో రాక్షసాధిపః
క్రోధసంరంభసంయుక్త స్సీతా ముత్తర మబ్రవీత్. ౭

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన; రావణః= రావణుఁడు ; వైదేహీం=సీతనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనె ; క్రోధసంరంభసంయుక్తః=కోపముయొక్క-యతిశయముతోఁగూడినవాఁడై;సీతాం = సీతనుగూర్చి;ఉత్తరం= పైమాటను ; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణుండు, యిట్లుసీతతోఁజెప్పి , యంతనగ్గలంబగుకోపంబున, మఱలనిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వౌ మాసౌ రక్షితవ్యౌ మే యో వధి స్తే మయా కృతః

టీక॥ యత్=ఏ, అవధిః=గడువు; తే=నీకు, మయా=నాచేత; కృతః=చేయఁబడినదో; తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆ, ద్వౌ=రెండు; మాసౌ=మాసములు రక్షితవ్యౌ=కాపాడఁబడవలసినవి.

నేనునీకేర్పఱచినగడువు ప్రకారము, ఇంక రెండుమాసములు కాచియుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మే = లక్ష్మివగుసీత! శేషము. పై.

తత శ్శయన మారోహ మమ త్వం వరవర్ణిని. ౮

టీక॥ వరవర్ణిని=ఉష్ణకాలమునసుఖశీతలమును శీతకాలమనసుఖోష్ణమునైనదేహముగలిగి భర్తయందను రాగముగలస్త్రీవగు, సీతా! తతః=అటుపిమ్మట; త్వం=నీవు, మమ=నాయొక్క; శయనం=పాన్పును; ఆరోహ = ఎక్కుము.

సీతా! అటుపిమ్మట, నీవుశయనంబుననాతోఁగూడఁబరుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—శయనం= పుష్పకవిమానమును. శేషము. పై.

ఇంక రెండుమాసము లోర్చియుండుము, అంతఁ బెనిమిటితోఁగూడి, నా పుష్పకవిమానంబు నెక్కుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం భర్తారం మామనిచ్ఛతీం
మమ త్వాం ప్రాతరాశార్థ మారభంతే మహానసే. ౯

టీక॥ ద్వాభ్యాం=రెండైన; మాసాభ్యాం = మాసములకన్న, ఊర్ధ్వం తు=పైనమాత్రము; మాం=నన్ను; భర్తారం= పెనిమిటినిగా; అనిచ్ఛతీం=కోరకున్నట్టి; త్వాం=నిన్ను; మమ=నాకు; ప్రాతరాశార్థం = ప్రాతఃకాలమునందలిభోజనముకొఱకు; మహానసే=వంటయింటియందు; ఆరభంతే(ఆలభంతే)=చంపుదురు.

ఆ రెండుమాసములలో నీవునన్నుఁ బెనిమిటిగావరింపవేని, నాకామఱునాఁటిప్రాతఃకాల భోజనంబునకై, నిన్ను వంటయింటంజంపివండుదురు,

అని తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—ద్వాభ్యాం = రెండయిన; మాసాభ్యాం= మాసముల

కన్న; ఊర్ధ్వంతు= పైనమాత్రము ; భర్తారం= పెనిమిటియగు రాముని; అనిచ్ఛతీం=నన్నుఁగోరకున్న; మమ = నాయొక్క; మాం=లక్ష్మిని;ప్రాప్తుం(అధ్యాహృతము) = పొందుటకు , త్వాం=నిన్ను;ప్రార్థయే(అధ్యాహృతము)=ప్రార్థించెదను.ప్రాతః= ప్రొద్దున;మహానసే=వంటయింటియందు;ఆలభంతే=మృగములంజంపుదురు.భక్షయ(అధ్యాహృతము)=తినుము.

ఆరెండుమాసములపైని, నీవునీపెనిమిటియగురామునింబొందుము ; ఈ రాజ్యలక్ష్మినన్నువలవకున్నది ; కావున, నీవుదీనినింగూడ నంగీకరింపవలె నని ప్రార్థించెదను; ప్రాతఃకాలము నందు, వంటయింటియందు, మృగంబులం జంపివండుదురు; నీవువానిభక్షింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

తాం తర్జమానాం సంప్రేక్ష్య రాక్షసేంద్రేణ జానకీమ్
దేవగంధర్వకన్యాస్తా విషేదు ర్వికృతేక్షణాః. ౧౦

టీక॥ రాక్షసేంద్రేణ= రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణునిచేత ; తర్జ్యమానాం = బెదరింపఁబడుచున్న ; తాం=ఆ;జానకీం=జనకునికొమార్తెయగుసీతను; సంప్రేక్ష్య = చూచి, తాః=ఆ; దేవగంధర్వకన్యాః= దేవతాస్త్రీలునుగంధర్వస్త్రీలును; వికృతేక్షణాః=వికారమునొందినకండ్లుగలవారలై; విషేదుః=దుఃఖించిరి.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండట్లు సీతనుబెదరించుటంజూచి,యచ్చటరావణునితోఁగూడనుండు దేవతాస్త్రీలును గంధర్వవనితలును,దుఃఖంబుననెల్లనివైవికృతములయినకండ్లతో,దుఃఖించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఆదేవతాస్త్రీలకును గంధర్వస్త్రీలకును , రావణుండుసీతను,యథార్థముగా బెదిరింపకున్నను,బెదరించినట్లు తోఁచినది కావున, వారలుదుఃఖించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఓష్ఠప్రకారై రపరా వక్త్రనేత్రై స్తథాపరాః
సీతా మాశ్వాసయామాసు స్తర్జితాం తేన రక్షసా. ౧౧

టీక॥ అపరాః=ఇతరస్త్రీలు ; ఓష్ఠప్రకారైః= పెదవులయొక్కవిధములచే

తను; తథా=అట్లు; అపరాః= ఇతరలు; వక్త్రైనేత్రైః = ముఖములచేతనుగండ్లచేతను; తేన=ఆ; రక్షసా = రావణునిచేత; తర్జితాం = బెదరింపఁబడిన; సీతాం=సీతను;ఆశ్వాసయామాసుః=ఓదార్చిరి.

చిటికెలు వేయుచు, పెదవులను గదలించియుఁ గొందఱు, ముఖసంజ్ఞల చేతనునేత్రసంజ్ఞలచేతను,రావణునిచే బెదరింపఁబడినసీతను, ఊరడించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాభి రాశ్వాసితా సీతా రావణం రాక్షసాధిపమ్
ఉవాచాత్మహితం వాక్యం వృత్తశౌండీర్యగర్వితమ్. ౧౨

టీక॥సీతా=సీత; తాభిః=వారలచేత;ఆశ్వాసితా = ఊరడింపఁబడినదై; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన,రావణం=రావణునిగూర్చి,ఆత్మహితం=తనకు మేలుగల్గించునట్టి;వాక్యం=మాటను; వృత్తశౌండీర్యగర్వితం, వృత్త = సదాచారముయొక్క,పాతివ్రత్యముయొక్క-యనుట,శౌండీర్య = బలముచే,గర్వితం = గర్వముగల్గినట్లుగా;ఉవాచ=చెప్పెను.

సీతాదేవియు,వారలచేనట్లూఱడింపఁబడినదై, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుం జూచి, పాతివ్రత్యబలగర్వంబునఁదనకుహితంబగునట్లు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నూనం న తే జనః కశ్చి దస్తి నిఃశ్రేయసే స్థితః
నివారయతి యో న త్వాం కర్మణో స్మా ద్విగర్హితాత్. ౧౩

టీక॥తే = నీయొక్క-; నిశ్శ్రేయసే=మేలునందు;స్థితః=ఉన్నట్టి,జనః=జనము;కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును;నాస్తి=లేఁడు.నూనం=నిశ్చయము.యః=ఎవ్వఁడు,అస్మాత్ = ఈ; విగర్హితాత్ =నిందింపఁబడిన; కర్మణః=కార్యమునుండి,నివారయతి = అడ్డగించునో;సచ(అధ్యాహృతము) = వాఁడును;న=లేఁడు.

ఇచ్చట నీమేలుగోరువాఁడెవ్వఁడునులేఁడు;నీవిట్లుపతివ్రతనగునన్నునిర్బంధించుచుండఁగా, "నిదియకార్య" మనిచెప్పినిన్నుమఱల్చువారలెవ్వరునులేరు;ఇది నిశ్చయము.

రహస్యార్థము.— నీభార్యాపుత్రాదులలో నెవ్వరును నీమేలుగోరువారు లేరు; అందులను దమతమమేలుగోరుకొనువారలె; మఱియు నీవిట్టినిందితమయిన రాక్షసాధిపత్యము చేయుచున్నావే, నీ "కీకార్యముచేయవల" దని చెప్పువారలెవ్వరును లేరు; అట్లు, నీకు ఇష్టప్రాప్తిని గాని అనిష్టనివృత్తిని గాని, గోరువారలెవ్వరును లేరు; కావున, నీవు కరుణింపఁదగినవాఁడవు; నిన్ను రాముఁడు కరుణించును. భయపడకుము. అని, తాత్పర్యము.

మాం హి ధర్మాత్మనః పత్నీం శచీమివ శచీపతేః
త్వదన్య స్త్రిషు లోకేషు ప్రార్థయే న్మనసాపి కః. ౧౪

టీక॥ శచీపతేః=శచీదేవికిఁ బెనిమిటి యయిన యింద్రునియొక్క; పత్నీం (అధ్యాహృతము)= భార్యయగు; శచీమివ (స్థితాం)=శచీదేవియుంబోలె నున్న; ధర్మాత్మనః= ధర్మబుద్ధిగల రాముని యొక్క; పత్నీం = భార్యనైన; మాం హి=నన్నునుగూడ; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయందును; త్వదన్యః=నీకన్న నితరుండగు, కః=ఎవ్వఁడు; మనసాపి = మనసుచేతనైన; ప్రార్థయేత్ =కోరును.

దేవేంద్రునకు శచీదేవియుంబోలె ధర్మాత్ముండగు రామునకు భార్యయయియున్న నన్ను, ముల్లోకంబుల యందును, నీవుదప్ప మఱియెవ్వరును, ఇట్లు మోహించి, భార్యగాఁ గోరరు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ధర్మాత్మనః = ధర్మస్వరూపుండగు రాముని యొక్క; శేషము. పై.

రాముండు, ధర్మస్వరూపుండగు నారాయణుండె కాని వేఱు కాదు; శచీదేవి యింద్రునకవినాభూతయయిన భార్యయగునట్లు, నేనట్టి రామునకు నిత్యభార్యను. మహాలక్ష్మి యనంబడుదానను; అట్టినన్ను, ఇట్లు ప్రత్యక్షముగాఁ జూచి, వరంబుల ప్రార్థించువాఁడు, ముల్లోకంబులయందును, నీవు దప్ప, నట్టిపుణ్యావంతుండు లేఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాధమ రామస్య భార్యా మమితతేజసః

ఉక్తవానసి యత్పాపం క్వ గతస్తస్య మోక్ష్యసే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసాధమ=రాక్షసులలోఁ దక్కువయయినవాఁడవగు రావణుఁడా; అమితతేజసః = కొలఁదిలేనిపరాక్రమముగల ; రామస్య=రామునియొక్క ; భార్యాం=భార్యనుగూర్చి; యత్ = ఏ; పాపం=చెడ్డమాటను; ఉక్తవాన్=చెప్పినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావో; క్వ=ఎచ్చటికి; గతః= పోయినవాఁడవై; తస్య= (పంచమ్యర్థమునందు షష్ఠి) దానివలన; మోక్ష్యసే=విడువఁబడుదువు?

రాక్షసాధముఁడా! కొలఁదిలేని పరాక్రమంబుగల రామునిభార్యనగు నన్నిట్టిమాటలాడితివే, నీవే లోకంబునకుఁబోయి, యీయపరాధంబు దప్పించుకొనఁగలవు? ఎక్కడికిఁ బోయినను, రాముఁడునిన్ను దండింపకవిడువఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— రాక్షసాధమ=రాక్షసులలోఁ దక్కువయిన వాఁడా! రాక్షసగుణంబులులేనివాఁడా యనుట; అమితతేజసః=కొలందిలేని కాంతిగల; సూర్యాదులకాంతికిఁగొలంది గలదు, ఇతనిగాంతికదిలేదనుట; రామస్య=నారాయణరూపుండగు రామునియొక్క; భార్యాం=భార్యనగులక్ష్మీదేవినినన్నుఁగూర్చి, యత్=ఏ; పాపం=నీకుఁగలకష్టమును; ఉక్తవాన్=చెప్పుకొన్నవాఁడవు ; అసి=అగుచున్నావో; క్వ=ఎచ్చటికి, గతః= పోయినవాఁడవై; తస్య(తస్మాత్)= ఆకష్టమునుండి; మోక్ష్యసే= విడువఁబడఁగలవు?

రావణుఁడా! నీవు రాక్షసుండవై పుట్టినను నీకు రాక్షసగుణంబులు లేవు; సూర్యాదులకాంతికన్న నధికంబును గొలఁది లేనిదియునగు కాంతితోఁగూడిన సాక్షాన్నారాయణరూపుండగు రాముని భార్యను మహాలక్ష్మినైన నాయొద్ద, నీకష్టములేమేమిచెప్పుకొంటివో, నీవు రాముని విడిచి యెచ్చటికిఁ బోయినను ఎవ్వని నాశ్రయించినను, ఆకష్టంబులఁ బోఁగొట్టువాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు; కావున రాముని నాశ్రయింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

యథా దృప్తశ్చ మాతంగశ్శశశ్చ సహితో వనే
తథా ద్విరదవద్రామస్త్వం నీచ శశవత్స్మృతః. ౧౬

టీక॥వనే= అడవియందు ; సహితః = సంధించిన; దృప్తః=గర్వించియున్న; మాతంగశ్చ=ఏనుంగును; శశశ్చ= కుందేలును ; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; రామః=రాముఁడు;ద్విరదవత్=ఏనుఁగువలె.త్వం=నీవు; నీచశశవత్ = తక్కువయినకుందేలు వలెను; స్మృతః=చెప్పఁబడితావు.

అడవియందు , మదపుటేనుంగును గుందేలును బోరునేని, యెట్లుండునో, అట్లు,రాముండును నీవును , యుద్ధముసేయుదురేని, రాముఁడుమదపు టేనుఁగువలెను, నీవునీచమయిన కుందేలువలెను, అవుదురు.అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— 'రాముండు నన్నుంజంపినచోఁగదా, నాకు మోతుము. ఇంద్రాదులుంబోలెరాముఁడు నన్నుఁజంపలేఁడేనినాగతియేమి?" అని, సంశయింపఁవలదు. మదపుటేనుంగు నకును గుందేలుకును ఎంతయంతర ము న్నదో, రామునకును,నీకను , అంతయంతరంబున్నది; కావున , రాముండునిన్నుఁ దప్పకచంపును,అట్లునీకుమోక్షంబును వచ్చును.సంశయింప వలదు. అని,తాత్పర్యము.

స త్వ మిక్ష్వాకు నాథం వై క్షిపన్ని హ నలజ్జసే
చక్షుషో ర్విషయం తస్య న తావ దుప గచ్ఛసి ౧౭

టీక॥సః=అట్టి;త్వం=నీవు;ఇక్ష్వాకునాథం వై = ఇక్ష్వాకువంశమునఁబుట్టినవారలకుఁ బ్రభువైన మహాను భావుండగు రాముని; క్షిపన్= దూరముగాఁబోవునట్లుచేయుచు;ఇహ=ఇచ్చట; నలజ్జసే= సిగ్గునొందకున్నావు. తస్య=ఆరామునియొక్క; చక్షుషోః=కండ్లకు;విషయం=విషయంబగుటను , అగపడుటననుట ; నోపగచ్ఛసి తావత్= పొందవైతివిగదా!

ఇట్టిప్పుడుబింకపు మాటలాడుచున్నావే; అప్పుడు,కపటంబున రాముని దూరముగాఁబోవునట్లుచేసి, దొంగతనముగానన్నుంగొని తెచ్చితివే ; సిగ్గులేదా?నీవింకను రామునికండ్ల కగపడలేదు; అతనికంటంబడితివేని , నీకుఁదెలియును. అని,తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నీవిప్పుడిట్లు మోక్షంబుగావలయునని కోరుచున్నావు; అప్పుడు,రాముండుదూరంబుగాఁ

బోవువఱకు దాఁగియుంటివి, అంతమోక్షేచ్ఛగలవాఁడవప్పుడేల రామునెదుటికి రావైతివి; నీకుసిగ్గులేదా? మేమిఃకొంత యోచించియుండుము; ఆరాముని దృష్టిపథంబున నెప్పుడు పడుదువో, అప్పుడ నీకు మోక్షముగల్గును.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమే తే నయనే క్రూరే విరూపే కృష్ణపింగళే
క్షితౌ న పతితే కస్మాన్మామనార్య నిరీక్షతః. ౧౮

టీక॥ అనార్య = దుష్టుండవగు రావణుఁడా! మాం=నన్ను; నిరీక్షతః = చూచుచున్న; తే=నీయొక్క; క్రూరే= భయంకరములును, విరూపే = వికృతములయినవియును; కృష్ణపింగళే= నల్లనివియును గోరోజనమువంటి వర్ణముగలవియునగు; నయనే=కండ్లు; క్షితౌ=నేలయందు ; కస్మాత్=ఎందువలన; పతితే=పడినవి; న=కాలేదు?

దుష్టుండవగు రావణుఁడా! పతివ్రతవగునన్ను మోహంబునఁజూచుచున్నావే; భయంకరములై వికృతములయి, నడుమనల్లగాను గోరోజనమువంటి వర్ణముగలిగియుండు, నీకండ్లు రెండును, వీడి, నేలంబడవేఁ?

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అచ్చటనిను వారలందఱుఁ దాత్త్వికార్థము నెంతమాత్రమును దెలిసికొనకుండుటకై, స్పష్టముగాఁగొన్ని పరుషవచనంబులను, సీతాదేవి చెప్పినది. ఇట్లు; ముందును దెలిసికొనునది. లేక ; నీవు నన్ను మోహంబునం జూచియుందువేని , నీకండ్లువీడి నేలంబడును. అట్లులేక, నీవు నన్ను భక్తితోఁ జూచుచున్నావు కావున , నీవు క్షేమంబు గానున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య ధర్మాత్మనః పత్నీం స్నుషాం దశరథస్యచ
కథం వ్యాహరతో మాం తే న జిహ్వా వ్యవశీర్యతే. ౧౯

టీక॥ ధర్మాత్మనః=ధర్మబుద్ధిగలః; తస్య=ఆరామునియొక్క; పత్నీం= భార్యను; దశరథస్య = దశరథునియొక్క; స్నుషాంచ=కోడలనగు; మాం=

నన్నుఁగూర్చి;వ్యాహరతః = చెప్పరాని మాటలుచెప్పుచున్న; తే=నీయొక్క;జిహ్వా=నాలుక; కథం=ఎట్లు;నవ్యవశీర్యతే=వీడిపడకున్నది?

ధర్మాత్ముండగు రాముని భార్యను దశరథునికోడలనగు నన్నుఁగూర్చిఁయిట్టిచెప్పరానిమాటలుచెప్పుచున్నావే; యెందువలన, నీనాలుకవీడి నేలంబడకున్నది?

రహస్యార్థము.—ధర్మస్వరూపుండగురామునిభార్యను దశరథమహారాజు కోడలనుబతివ్రతనగునన్నుఁ గూర్చి,నీవుతప్పుమాటలుచెప్పియుందువేని, నీనాలుకయప్పుడే నేలంబడియుండును; అట్లులేక, నీవుభక్తితోఁబ్రార్థించుచుండుటంజేసి,సుఖముగనున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

అసందేశా త్తు రామస్య తపస శ్చాను పాలనాత్
న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మభస్మా ర్హ తేజసా. ౨౦

టీక॥ భస్మార్హ=బూడిదగాఁ జేయఁదగినవాఁడవగు; దశగ్రీవ=రావణుఁడా! రామస్య=రామునియొక్క,అసందేశాత్తు=ఆజ్ఞలేకుండుటవలనను; తపసః= పాతివ్రత్యరూపమయినతపస్సుయొక్క; అనుపాలనాచ్చ=కాపాడుటవలనను; తేజసా= ప్రభావముచేత; త్వాం=నిన్ను;భస్మ=బూడిదగా; నకుర్మి (కరోమి)=చేయకున్నాను.

రావణుఁడా! నీవుభస్మముగాఁ జేయఁదగినవాఁడవు, అయినను, "అపరాధముగలవాని దండింపు" మనిపెనిమిటియాజ్ఞలేకుండుటవలనను, పాతివ్రత్యంబునుంగల్గిన తపస్సు తఱుగునని యు,నిన్నుభస్మమునుగాఁ జేయకున్నాను. అని, తాత్పర్యము,

రహస్యార్థము.— భస్మభస్మార్హ=అధికముగావిభూతికిఁదగిన, ఎల్లప్పుడును దేహమంతయువిభూతినిధరించియున్నవాఁడనుట; దశగ్రీవ, రామస్య, అసందేశాత్తు, తపసః,అనుపాలనాత్, త్వాం, తేజసా=కాంతితో; సహితం (అధ్యాహృతము) = కూడినవానిఁగా; జ్ఞానముగలవానిఁగా, జీవన్ముక్తునిఁగా, లేక, యెప్పటివలె నారాయణునొద్ద ద్వారపాలకునిఁగా; నకుర్మి.

ఎల్లప్పుడును దేహమంతయువిభూతిధ

రించుకొనియుండు రావణుఁడా! నాకు, భక్తులకు వరంబు లిమ్మని రాముని యాజ్ఞ లేకుండుటవలనను నా తపస్సు క్షయించుననియు నీ పాపములం బోగొట్టి, ఎప్పటి యట్లు నిన్ను నారాయణునొద్ద ద్వారపాలకునిఁగాఁ జేయకున్నాను; రాముండే, నిన్నట్లు చేయును.

అని, తాత్పర్యము.

నాపహర్తు మహం శక్యా త్వయా రామస్య ధీమతః
విధిస్తవ వధార్థాయ విహితో నాత్ర సంశయః. ౨౧

టీక॥ త్వయా=నీచేత; ధీమతః=బుద్ధిమంతుఁడగు; రామస్య (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)=రామునియొద్దనుండి; అపహర్తుం=అపహరించుటకు; అహం=నేను; శక్యా = కూడినదానను; న=కాను. విధిః=అట్లు నన్నపహరించుట, తవ=నీయొక్క; వధార్థాయ=చంపుటయను ప్రయోజనముకొఱకు; విహితః= ఏర్పఱుపఁబడినది. అత్ర=ఈవిషయమందు; సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

బుద్ధిమంతుండగు రామునొద్ద నేనుండఁగా, నన్నపహరించుటకు నీచేతఁగాదు; నీకుఁజావుగలుగుటకై, రాముండు దూరముగాఁ బోవునట్లును నీవు నన్ను దొంగతనముగా నపహరించునట్లును, దైవము ఘటించినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—తవ = నీయొక్క; వధార్థాయ= చంపుటయను ప్రయోజనముకొఱకు, ఈ రాక్షసరూపము నువిడిచి నిజరూపము నొందునట్లు చేయుటకొఱకనుట. శేషము. పై.

రాము నెద్ద నేనుండఁగా, నన్ను నీవపహరింప నేరవు; నన్నపహరింపకున్న నిన్ను రాముండు చంపఁడు ; అట్లు నీకీ రాక్షసరూపంబు విడువదు ; కావున, నీకీ రాక్షసరూపంబు విడిచి నిజరూపంబు వచ్చుటకై యే, నన్ను దొంగతనముగా నపహరింప వీలగునట్లు, దైవము ఘటించినది; కావున, నీకు మేలుగలుగును; సందియము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

శూరేణ ధనదభ్రాత్రా బలైః సముదితేన చ
అపోహ్య రామం కస్మాద్ధి దారచౌర్యం త్వయా కృతమ్. ౨౨

టీక॥ శూరేణ=యుద్ధమునందు భయపడనట్టివాఁడును; ధనదభ్రాత్రా=కుబేరునితమ్ముఁడును; బలైః=బలముచేత;సముదితేనచ = శ్రేష్ఠుండవునగు; త్వయా=నీచేత; కస్మాద్ధి= ఎందువల్లను; రామం=రాముని ; అపోహ్య=తొలఁగఁజేసి;దారచౌర్యం= భార్యనుదొంగిలించుట;కృతం= చేయఁబడినది.

"నేను, యుద్ధమునందుభయంపడనివాఁడను, కుబేరునితమ్ముఁడను, బలంబునవినుతికెక్కినవాఁడను,అని, చెప్పుకొనుచున్నావే;అట్టివాఁడవగు నేని, బంగారులేడిచే, రాముండు దూరముగాఁబోవునట్లుచేసి, యతనిభార్యనగు నన్ను,ఏలదొంగిలించితెచ్చినావు;అతని యెదుటనే తేవచ్చునుగదా!అని, సీత, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః
వివృత్య నయనే క్రూరే జానకీ మన్వవైక్షత. ౨౩

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణః = రావణుఁడు; సీతాయాః = సీతయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా = విని;క్రూరే = భయంకరములయిన;నయనే= కండ్లను; వివృత్య = పెద్దవిచేసి;జానకీం=సీతను;అన్వవైక్షత=చూచెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, సీతచెప్పినమాటనువిని , మిక్కిలియు నాగ్రహంబునొంది , భయంకరములగుకండ్లను పెద్దగాఁజేసి, సీతంజూచెను. అని,తాత్పర్యము.

నీలజీమూతసంకాశో మహాభుజశిరోధరః
సింహసత్త్వగతి శ్శ్రీమాన్ దీప్తజిహ్వోగ్రలోచనః. ౨౪
చలాగ్రమకుటప్రాంశు శ్చిత్రమాల్యానులేపనః
రక్తమాల్యాంబరధర స్తప్తాంగదవిభూషణః. ౨౫
శ్రోణిసూత్రేణ మహతా మేచకేన సుసంవృతః
అమృతోత్పాదనద్ధేన భుజగేనేవ మందరః. ౨౬
తాభ్యాం స పరిపూర్ణాభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః

శుశుభేఽచలసంకాశ శ్శృంగాభ్యామివ మందరః. ౨౮

టీక॥ నీలజీమూతసంకాశః=నల్లని మేఘముతో సమానుఁడైన వాఁడును, మహాభుజశిరోధరః=పెద్దభుజములును మెడయునుగలవాఁడును, సింహసత్త్వగతిః= సింహమునకుంబోలెబలంబును నడకయునుగలవాఁడును; శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; దీప్తజిహ్వాగ్రలోచనః= ప్రకాశించుచున్న నాలుకకొనయును గండ్లునుగలవాఁడును; చలాగ్రమకుటప్రాంశుః= కదలుచున్నకొనగలకిరీటముచేనున్నతుఁడైన వాఁడును; చిత్రమాల్యానులేపనః= నానావర్ణములయిన పుష్పమాలికలును మైపూఁతయునుగలవాఁడును; రక్తమాల్యాంబరధరః= ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలును వస్త్రంబులును దాల్చినవాఁడును; తప్తాంగదవిభూషణః= ప్రకాశించుచున్న బాహుపురులను భూషణములుగలవాఁడును; మహతా = పెద్దదియును; మేచకేన= నల్లనిదియునగు; శ్రోణిసూత్రేణ = మొలనూలిచేత, సంవృతః= చుట్టఁబడినవాఁడును; కావునసే; అమృతోత్పాదనద్ధేన= అమృతము పుట్టించుటకై కట్టఁబడిన; భుజగేన=పాముచేత; సంవృతః(అధ్యాహృతము) = చుట్టఁబడిన; మందరఇవ(స్థితః) = మందరపర్వతంబుంబోలెనున్నవాఁడును; అచలసంకాశః=కొండతో సమానుఁడైన వాఁడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండునగు; సః= ఆరావణుండు; పరిపూర్ణాభ్యాం= నిండిన, బలిసినయనుట ; తాభ్యాం= ఆ; భుజాభ్యాం=భుజములచేత; శృంగాభ్యాం = శిఖరములచేత; మందరఇవ = మందరపర్వతంబుంబోలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

నీలమేఘంబుంబోలె నల్లగానుండు మేనునువిశాలములగు భుజంబులును మెడయునుంగలిగి, సింహంబునకుంబోలె బలంబును గమనంబునుంగలిగి, ప్రకాశించుచున్ననాలుకకొనతోను గండ్లతో నొప్పుచుఁ, గోపంబునం గదలుచున్న కిరీటంబుకొనతోఁబూడనగుచుఁ, జిత్రవర్ణంబులగు పుష్పమాలికల ననులేపనంబుల రక్తవర్ణంబులగుపుష్పమాలికల రక్తవస్త్రంబులనుం దేజరిల్లుచు, బాహుపురులుదాల్చి, దీర్ఘంబై ఇంద్రనీలఘటితంబై నల్లగానుండు మొలనూలుధరించి యుండుటం జేసి , యమృతంబుఁబుట్టించుటకై కట్టిన సర్పంబు

తోఁగూడిన మందరపర్వతంబుం బోలె దర్శనీయుండై, పర్వతాకారుండైయు న్నరాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, ఉన్నతంబులగు భుజంబులచే, శిఖరంబుల మందరపర్వతంబు ప్రకాశించునట్లు, ఎంతయుం బ్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తరుణాదిత్య వర్ణాభ్యాం కుండలాభ్యాం విభూషితః
రక్తపల్లవపుష్పాభ్యా మశోకాభ్యా మివాచలః. ౨౮
సకల్పవృక్షప్రతిమో వసంత ఇవ మూర్తిమాన్
శ్మశానచైత్యప్రతిమో భూషితోపి భయంకరః. ౨౯
అవేక్షమాణో వైదేహీం కోపసంరక్తలోచనః
ఉవాచ రావణ స్సీతాం భుజంగ ఇవ నిశ్శ్వసన్. ౩౦

టీక॥ తరుణాదిత్యవర్ణాభ్యాం= బాలసూర్యునియొక్క వన్నెవంటి వన్నెగల; కుండలాభ్యాం= పోఁగులచేత; విభూషితః = అలంకరింపఁబడినవాఁడును;రక్తపల్లవ పుష్పాభ్యాం= ఎఱ్ఱని చిగుళ్లును బూలునుగల; అశోకాభ్యాం= అశోకవృక్షములచేత ; విభూషితః (అధ్యాహృతము)= అలంకరింపఁబడిన ; అచలఇవ (స్థితః) = కొండయుంబోలెనున్నవాఁడును; కల్పవృక్షప్రతిమః= కల్పవృక్షములోఁ బోలిక-గలవాఁడును ; మూర్తిమాన్= ఆకారముగల ; వసంత ఇవ (స్థితః) = వసంతతుర్వుంబోలె నున్నవాఁడును; భూషితోపి= అలంకరింపఁబడినవాఁడైనను; భయంకరః= భయముసేయువాఁడును; కావుననే; శ్మశానచైత్యప్రతిమః = శ్మశానమునందలిమంటపముతోఁ బోలిక గలవాఁడునగు; సః=ఆ; రావణః=రావణుఁడు; కోపసంరక్తలోచనః = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కండ్లు గలవాఁడై ; వైదేహీం=సీతను; అవేక్షమాణః= చూచుచు; భుజంగఇవ = సర్పమువలె; నిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు ; సీతాం=సీతనుగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

బాలసూర్యవర్ణంబున నొప్పుచుండుకుండలంబులం దాల్చినవాఁడు, కావున, నెఱ్ఱనిచిగుళ్లుఁ బూలుఁగలిగిన యశోకవృక్షంబులచే (గూడి పర్వతంబు మాడ్కిం జూపట్టుచు, నలంకరింపఁబ

డియుండుటం జేసి, కల్పవృక్షంబుంబోలెఁ జూడనగుచు, నాకాలంబునఁ బుష్పించినవసంతుండనందగి, భూషణంబులు ధరించియున్నను భయంకరుండై యుంటం జేసి, శ్మశానమంటపంబు కైవడిఁ జూడ్కులకు వేఁగైయున్న యీ రావణుండు, కోపంబున నెఱ్ఱంబాఱిన కండ్లతో సీతం జూచుచు, సర్పంబుంబోలె నిట్టూర్పులు వుచ్చుచు, సీతతో నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనయేనాభిసంపన్న మర్థహీన మనువ్రతే
నాశయామ్యహ మద్య త్వాం సూర్య స్సంధ్యా మివౌజసా. ౩౧

టీక॥ అనయేన=దుర్మార్గముతోఁ; అభిసంపన్నం=కూడినవాఁడును; అర్థహీనం = ధనముచేతవిడువఁబడినవాఁడునగు రాముని; అనువ్రతే= అనుసరించినదానా! అద్య=ఇప్పుడు; అహం=నేను; త్వాం=నిన్ను; ఓజసా=కాంతిచేత; సూర్యః = సూర్యుఁడు; సంధ్యామివ=సంధ్యనుంబోలె; నాశయామి=నశింపఁజేసెదను.

దుర్మార్గము నవలంబించి యున్నవాఁడును దరిద్రుండునగు రాముననుసరించియున్నావు; నేనెంతచెప్పినను నామాటవిననైతివి; కావున, సూర్యుఁడు, ప్రాతస్సంధ్యను నశింపఁజేయునట్లు నేనిప్పుడె నిన్ను నశింపఁ జేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అనయే=అన్యాయమునందు; నాభిసంపన్నం=సంబంధములేనివాఁడును, న్యాయమునందేయుండువాఁడుననుట; అర్థహీనం=అర్థముచేవిడువఁబడినవాఁడును, పరబ్రహ్మకావున, శబ్దార్థంబులకగోచరుండుననుట, అగు రాముని, అనువ్రతే, ఓజసా; విశిష్టః=(అధ్యాహృతము)=కూడిన; సూర్యః; సంధ్యామివ; అహం; అద్య; త్వాం; నాశయామి, (శసయోరభేదః)= నాసయామి, అసగతిదీప్త్యాదానేషు ణిచ్)=పొందింపను, రాముని౦బొందింపననుట.

నీవు, నాజగత్పరిపాలన ధురంధరుఁడును, శబ్దార్థములకగోచరుండునగు రాముని భార్యవు; ప్రాతస్సంధ్య సూర్యునింబొందునట్లు, నాకు మోక్షము గలుగుదనుక, నిన్ను రామునితోఁ జేర్పను. అని, తాత్పర్యము.

"ఈశ్లోకము, కొన్నికోశంబులనగ

పడకుండుటవలన, వ్యాఖ్యాతంబు కాద మ్యే" అని , మహేశ్వర తీర్థులు వచించిరి.

ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణ శ్శత్రురావణః
సందిదేశ తత స్సర్వా రాక్షసీ ర్ఘోరదర్శనాః. ౩౨
ఏకాక్షీ మేకకర్ణాంచ కర్ణప్రావరణాం తథా
గోకర్ణీం హస్తికర్ణీంచ లంబకర్ణీ మకర్ణికామ్. ౩౩
హస్తిపాద్యశ్వపాద్యౌచ గోపాదీంపాదచూళికామ్
ఏకాక్షీ మేకపాదీంచ పృథుపాదీ మపాదికామ్. ౩౪
అతిమాత్రశిరోగ్రీవా మతిమాత్రకుచోదరీమ్
అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ దీర్ఘజిహ్వ మజిహ్వికామ్. ౩౫
అనాసికాం సింహముఖీం గోముఖీం సూకరీముఖీమ్

టీక॥ శత్రురావణః= శత్రువులనఱచునట్లుచేయునట్టి; రాజా= రాజయిన; రావణః=రావణుఁడు; ఇతి= ఈ ప్రకారముగా; మైథిలీం = సీతనుగూర్చి; ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అటుపిమ్మట; ఏకాక్షీం=ఒకకన్నుగలదానిని; ఏకకర్ణాంచ = ఒకచెవిగలదానిని; తథా=అట్లు ; కర్ణప్రావరణాం= చెవిమెయుత్తరీయముగాఁ గలదానిని ; గోకర్ణీం = ఆవుయొక్క చెవులవంటి చెవులు గలదానిని ; హస్తికర్ణీంచ = ఏనుంగుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని; లంబకర్ణీం = వ్రేలుకాడుచెవులుగలదానిని;అకర్ణికాం= చెవులులేనిదానిని; హస్తిపాద్యశ్వపాద్యౌచ= ఏనుఁగుపాదములవంటిపాదములుగలదానిని , గుఱ్ఱము పాదములవంటి పాదములుగలదానిని; గోపాదీం= ఆవుయొక్కపాదములవంటిపాదములుగలదానిని; పాదచూళికాం= పాదములందు జుట్టుగలదానిని; ఏకాక్షీం= ఒక్కకన్నుగలదానిని; ఏకపాదీంచ = ఒక్కకాలుగలదానిని;పృథుపాదీం=పెద్దపాదములుగలదానిని; అపాదికాం=పాదములులేనిదానిని; అతిమాత్రశిరోగ్రీవాం = మిక్కిలియుఁబెద్దవైనతలయునుమెడయునుగలదానిని; అతిమాత్రకుచోదరీం = మిక్కిలియుఁబెద్దవైన స్తనములును గడుపునుగలదానిని; అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ = మిక్కిలియునుపెద్దవైన ముఖమునుగండ్లునుగలదానిని; దీర్ఘజిహ్వాం= పొడు

గ్గైననాలుకగలదానిని; అజిహ్వాకాం= నాలుకలేనిదానిని; అనాసికాం= ముక్కులేనిదానిని; సింహముఖీం = సింహముయొక్క ముఖమువంటిముఖముగలదానిని; గోముఖీం=ఆవుయొక్క ముఖమువంటిముఖముగలదానిని; సూకరీముఖీం = ఆఁడుపందియొక్క ముఖమువంటి ముఖముగలదానిని; ఘోరదర్శనాః=భయంకరమగుచూచుటగల; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; సర్వాః= అందఱను; సందిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

శత్రువులనేడ్పించునట్టి రావణుండు, సీతతో నాప్రకారము చెప్పి, యొక్క కన్నుగలదానిని, ఒకచెవిగలదానిని, చెవులు విశాలములయియుండఁగా వానినేయుత్తరీయముగాధరించినదానిని, ఆవుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని, ఏనుంగుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని, వేలుకాడుచెవులుగలదానిని, చెవులేలేనిదానిని, ఏనుంగుపాదములవంటి పాదములుగలదానిని, గుఱ్ఱముపాదములవంటి పాదములుగలదానిని, ఆవుపాదములవంటిపాదములుగలదానిని, పాదంబులందు జుట్టుమొలిచియుండుదానిని, అట్లుఒకకన్నుగలమఱియొకదానిని, ఒక్కకాలుగలదానిని, విశాలపాదంబులుగలదానిని, పాదంబులేనిదానిని, మిగులఁబెద్దవైనతలయును మెడయును గలదానిని, మిక్కిలియుఁ బెద్దవైన స్తనంబులునుగడుపునుగలదానిని, అతివిశాలంబులగుముఖంబును గండ్లునుగలదానిని, పొడుగునాలుకగలదానిని, నాలుకయేలేనిదానిని, ముక్కులేనిదానిని, సింహముఖంబువంటిముఖంబు గలదానిని, ఆవుముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, పందిముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, ఇట్లుచూపరులకు భయంబుగలుగఁ జేయుచుండురాక్షసస్త్రీలనందఱం జూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యథా మద్వశగా సీతా క్షిప్రం భవతి జానకీ. ౩౬
తథా కురుత రాక్షస్య స్సర్వాః క్షిప్రం సమేత్యచ

టీక॥ రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలారా, యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; సర్వాశ్చ=అందఱును; సమేత్య=చేరి; జానకీ;జనకునికొమార్తెయగు;సీతా=సీత;యథా=ఎట్లు; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా;మద్వశగా=నాయధీనతను బొందు

నది; భవతి = అగునో; తథా = అట్లు. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; కురుత= చేయుఁడు.

రాక్షసస్త్రీలారా! మీరందఱు నొకటయి,, జనకునికొమార్తెయగు సీత, శీఘ్రముగానామీఁద ననురాగము గలదగునట్లు, శీఘ్రముగాఁగావింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమానులోమైశ్చ సామదానాదిభేదనైః. ౩౭
ఆవర్జయత వైదేహీం దండస్యోద్యమనేనచ

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమైశ్చ=ప్రతికూల కార్యముల చేతను; అనుకూల కార్యములచేతను; సామదానాదిభేదనైః=సామముదానము మొదలుగాఁగల భేదములచేతను;దండస్య= శిక్షించుటయొక్క; ఉద్యమనేనచ = ప్రయత్నించుటచేతను ;వైదేహీం= సీతను; ఆవర్జయత=వశీకరింపుఁడు.

ఈబిడకుఁబ్రతికూలకార్యములనైనను అనుకూలకార్యములనైనను సామదాన భేదములనైననులేక, దండముఁజూపియయినను, ఈసీతను,వశీకరింపుఁడుఅని, రావణుండురాక్షసస్త్రీల కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేంద్రః పునఃపునః. ౩౮
కామమన్యుపరీతాత్మా జానకీం పర్యతర్జయత్

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుండు; ఇతి = ఈ ప్రకారముగా; ప్రతిసమాదిశ్య = ఆజ్ఞాపించి; కామమన్యుపరీతాత్మా=కామముచేతను గోపముచేతనువ్యాపింపఁబడినమనసుగలవాఁడై ; పునఃపునః= మాటిమాటికిని; జానకీం=సీతను; పర్యతర్జయత్=అదలించెను.

రాక్షసులకుఁబ్రభుండైనరావణుం, డిట్లురాక్షస స్త్రీలకాజ్ఞాపించి మతియుం గామక్రోధంబులతిశయిల్లఁగా ; మాటిమాటికిని, సీతనదలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

"అదల్చినట్లభినయించెను" అని,రహస్యము.

ఉపగమ్య తతః క్షిప్రం రాక్షసీ ధాన్యమాలినీ. ౩౯

పరిష్వజ్య దశగ్రీవ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ధాన్యమాలినీ=ధాన్యమాలినియను; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; క్షిప్రం = శీఘ్రము గా; ఉపగమ్య=దగ్గఱి, దశగ్రీవం=రావణుని; పరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొని, ఇదం=ఈ, వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రావణునికనిష్ఠభార్యయైనధాన్యమాలినియనురాక్షసస్త్రీ, శీఘ్రముగా రావణునొద్దకుఁబోయి, యతని గౌఁగిలించికొని, యిట్లని, పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

మయా క్రీడ మహారాజ సీతయా కిం తవానయా. ౧౦
వివర్ణయా కృపణయా మానుష్యా రాక్షసేశ్వర

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగు రావణుఁడా! మయా=నాతో; క్రీడ=రమింపుము; రాక్షసేశ్వర= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండవగు రావణుఁడా! వివర్ణయా= వికృతవర్ణము గలదియును; కృపణయా= దీనురాలును; మానుష్యా=మనుష్యస్త్రీయునగు; అనయా=ఈ, సీతయా=సీతచేత; తవ=నీకు; కిం=ఏమిప్రయోజనము!

మహారాజుండవగురావణుఁడా! నీవునాతోఁ గ్రీడింపుము, నీవు రాక్షసేశ్వరుండవు; వికృతమగు వర్ణము గలదియు మనుష్యస్త్రీయునగు నాసీత నీకేల! అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్యా మహారాజ న దివ్యాన్ భోగస త్తమాన్. ౧౧
విదధాత్యమరశ్రేష్ఠ స్తవ బాహుబలార్జితాన్

టీక॥ మహారాజ=మహారాజుండవగు రావణుఁడా! అమరశ్రేష్ఠః=బ్రహ్మదేవుఁడు; తవ=నీయొక్క; బాహుబలార్జితాన్= భుజబలముచే సంపాదింపఁబడిన; దివ్యాన్=స్వర్గమునం దుఁగల్గునట్టి; భోగసత్తమాన్= ఉత్తమములయినభోగములను; అస్యాః= ఈసీతకు; నవిదధాతి = చేయఁడు; నూనం=నిశ్చయము.

మహారాజా! ఇది ఈబిడతప్పగాదు;

నీభుజబలంబున సంపాదింపఁబడినదివ్య భోగంబుల ననుభవించుటకుందగు భాగ్యంబు, నీబిడకు, బ్రహ్మదేవుండొసంగఁడయ్యెః కావుననే, యీబిడకు నిన్నుభర్తగా వరింపనిష్టములేకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అకామాం కామయానస్య శరీర ముపతప్యతే. ౪౨

టీక॥ అకామాం = ఇచ్ఛలేనిదానిని; కామయానస్య = కోరువానియొక్క; శరీరం=దేహము; ఉపతప్యతే= పరితాపమునొందుచున్నది.

తనపైనిచ్ఛలేనిదానినిగోరినచో, వ్యర్థముగాదేహంబునకుఁగ్లేశమేకాని మఱియేమియుంబ్రయోజనంబులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛంతీం కామయానస్య ప్రీతిర్భవతి శోభనా

టీక॥ ఇచ్ఛంతీం= కోరుచున్నదానిని; కామయానస్య = కోరువానికిఃశోభనా=మంగళకరంబగు; ప్రీతిః= సంతోషము;భవతి=అగుచున్నది.

తనపైనిచ్ఛగల యాఁడుదానింగోరినచో, మిక్కిలియు సంతోషంబుననుభవింపవచ్చును ; కావున , నీపైమోహంబుగలదానినన్నుంగోరుము, అని, ధాన్యమాలిని రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవము క్తస్తు రాక్షస్యా సముత్క్షిప్త స్తతో బలీ. ౪౩
ప్రహస న్మేఘ సంకాశో రాక్షస స్స న్యవర్తత

టీక॥ బలీ=బలవంతుఁడును; మేఘసంకాశః = మేఘముతోసమానుఁడైనవాఁడును; రాక్షసః=రాక్షసుండునగు; సః=ఆరావణుండు; రాక్షస్యా= ధాన్యమాలినియను రాక్షస స్త్రీచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనేఃతతః = అటుపిమ్మట;సముత్క్షిప్తః = విడువఁబడినవాఁడైఃప్రహసన్=నవ్వుచు; న్యవర్తత=మఱలెను.

బలవంతుండును మేఘంబుం బోలు మేను గలవాఁడునగు నారావణుండు, ధాన్యమాలినిచెప్పినమాటనువిని, యంత ధాన్యమాలినిచే విడువఁబడినవాఁడై,నవ్వుచు,నవ్వలికింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రస్థిత స్స దశగ్రీవః కంపయన్నివ మేదినీమ్. ౪౪
జ్వలద్భాస్కరవర్ణాభం ప్రవివేశ నివేశనమ్.

టీక॥ సః = ఆ; దశగ్రీవః = రావణుఁడు; మేదినీం = భూమిని; కంపయన్నివ = కదలించువాఁడువోలె; ప్రస్థితః = బయలుదేఱినవాఁడై; జ్వలద్భాస్కరవర్ణాభం = ప్రకాశించుచున్నసూర్యునివన్నెయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; నివేశనం = ఇంటిని; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

ఆరావణుండు, భూమియదరునట్లు పాదన్యాసంబులు సేయుచు, మధ్యాహ్నసూర్యుండుంబోలె వెలుంగుచున్న తనగృహంబుం బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ సర్వతః. ౪౫
పరివార్య దశగ్రీవం వివిశు స్తం గృహోత్తమమ్.

టీక॥ దేవగంధర్వకన్యాశ్చ = దేవకన్యలును గంధర్వకన్యలును; నాగకన్యాశ్చ = నాగకన్యలును; సర్వతః = అంతటను; దశగ్రీవం = రావణుని; పరివార్య = చుట్టుకొని; తం = ఆ; గృహోత్తమం = గృహశ్రేష్ఠమును; వివిశుః = ప్రవేశించిరి.

దేవకన్యలును గంధర్వకన్యలును నాగకన్యలును, ఆరావణునిచుట్టుం బరివేష్టించి, యతనితోఁగూడ, నుత్తమంబగు నాగృహంబుఁజొచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స మైథిలీం ధర్మపరా మవస్థితాం
ప్రవేపమానాం పరిభర్త్స్య రావణః. ౪౬
విహాయ సీతాం మదనేన మోహిత
స్స్వమేవ వేశ్మ ప్రవివేశ భాస్వరమ్

టీక॥ సః = ఆ; రావణః = రావణుఁడు; ధర్మపరాం = ధర్మమునందాసక్తయును; అవస్థితాం = దృఢమయిన మనసుగలదియును; ప్రవే

పమానాం = వడఁకుచున్నదియునగు; మైధిలీం=సీతను; పరిభర్త్స్య= బెదరించి; సీతాం=సీతను, విహాయ=విడిచి; మదనేన=మన్మథునిచేత; మోహితః=మోహమునొందునట్లుచేయఁబడినవాఁడై ; స్వం = తనదైన;భాస్వరం=ప్రకాశించుచున్న ; వేశ్మైవ= గృహమునే : ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

ఆరావణుండు, ధర్మంబవలంబించిదృఢచిత్తయై భయంబున వడంకుచున్నసీతనిప్రకారము బెదరించి, యంతసీతనువిడిచి మన్మథమోహితుండై సుందరంబై వెలుంగుచున్న తనయింటికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మదనేన = మన్మథునిచేత; మోహితః = మోహమునొందునట్లుచేయఁబడిన; సః=ఆ, రావణః=రావణుండు; ధర్మపరాం; అవస్థితాం; ప్రవేపమానాం ; పరిభర్త్స్య=నన్నుఁగింకరునిఁగాఁజేసికొనకయేలయిట్లు నన్నుపేక్షించుచున్నావని గట్టిగాఁ జెప్పి,సీతాం; విహాయ;భాస్వరం; స్వం వేశ్మైవ = ఇంటినే; ప్రవివేశ.

రాక్షసుండగుటచే నెల్లప్పుడును గామక్రోధంబులకు లోఁబడి యుండునారావణుండు, ధర్మాసక్తయై దృఢచిత్తయై "పతియాజ్ఞలేకయే నితనినుద్ధరింపలేను; ఇతండిప్పుడే యుద్ధరింపుమనిబాధించుచున్నాఁడే!ఏమిసేయవచ్చును?" అని, సంభ్రమంబువడంకుచున్న సీతాదేవింజూచి, "నీవునన్నుఁగింకరునిగాఁజేకొని నన్నుద్ధరింపకయేల యిట్లుపేక్షించుచున్నావు?" అనిగట్టిగానఱచి,యంతసీతనువిడిచి, తనయింటికేపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే , ద్వావింశస్సర్గః.
ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వావింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

త్రయోవింశసర్గప్రారంభః.

ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణ శ్శత్రురావణః
సందిశ్యచ తత స్సర్వా రాక్షసీ ర్నిర్జగామ హ. ౧

టీక॥ శత్రురావణః= శత్రువులనేడ్పించునట్టి; రాజా=రాజయిన; రావణః=రావణుఁడు; మైథిలీం= సీతనుగూర్చి; ఇతి=ఈప్రకారముగా; ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అటుపిమ్మట; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; సర్వాః=అందఱను; సందిశ్యచ= ఆజ్ఞాపించియు; నిర్జగామ= వెడలెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

శత్రువులంగొట్టియేడ్పించునట్టి రావణుండు, సీతతో నీప్రకారముచెప్పి, యంత రాక్షసస్త్రీలకందఱకు నుక్తవిధంబున నాజ్ఞాపించి, యింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నిష్క్రాంతే రాక్షసేంద్రే తు పున రంతఃపురం గతే
రాక్షస్యో భీమరూపా స్తా స్సీతాం సమభిదుద్రువుః. ౨

టీక॥ రాక్షసేంద్రే= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుండు; నిష్క్రాంతే తు= వెడలఁగానే; అంతఃపురం= అంతిపురమును; గతేపునః = పొందఁగానే; భీమరూపాః=భయంకరంబులైన యాకారములుగల; తాః=ఆ; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; సీతాం=సీతను; సమభిదుద్రువుః=తపింపఁజేసిరి.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు వెడలియంతఃపురంబు సేరఁగానే, భయంకరాకారలయిన యారాక్షసస్త్రీలందఱును, సీతకు నానావిధకఠినోక్తులం దాపంబుగలుగఁజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః
పరం పరుషయా వాచా వైదేహీ మిద మబ్రువన్. ౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట, రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; క్రోధమూర్ఛితాః = కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవారలై; వైదేహీం = విదేహదేశమునం దుఁబుట్టిన; సీతాం = సీతను; ఉపాగమ్య = పొంది; పరం = మిక్కిలియును; పరుషయా = కఠినమయిన, వాచా = మాటచేతను; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రువన్ = పలికిరి.

అంత, నారాక్షసస్త్రీలు, పరమకోపంబువహించి, సీతయొద్దకుం బోయి, మిక్కిలియుఁ బరుషంబగువాక్యంబున, సీతతో నిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పౌలస్త్యస్య వరిష్ఠస్య రావణస్య మహాత్మనః
దశగ్రీవస్య భార్యాత్వం సీతే నబహుమన్యసే. ౪

టీక॥ సీతే = సీతా! పౌలస్త్యస్య = పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడును; వరిష్ఠస్య = శ్రేష్ఠుండును; మహాత్మనః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; దశగ్రీవస్య = పదికంఠములుగలవాఁడునగు; రావణస్య = రావణునకు; భార్యాత్వం = భార్యయగుటను; నబహుమన్యసే = అధికముగాఁదలంపవు.

సీతా! సాక్షాత్పులస్త్య ప్రజాపతివంశంబునఁబుట్టినవాఁడుఁ గులంబుననైశ్వర్యంబునను శ్రేష్ఠుండుమహాపరాక్రమశాలియుఁ బదికంఠములుగలవాఁడునగు రావణునకు భార్యగానుండుటనీకిచ్చగాఁదోఁచలేదేమి?

రహస్యార్థము — మహాత్మనః = పూజ్యంబగు స్వభావముగలవాఁడును; భార్యాత్వం = పోషింపఁ దగియుండుటను.

సీతాదేవీ! సాక్షాత్పులస్త్యప్రజాపతివంశంబునఁబుట్టినవాఁడు, కులంబున శ్రేష్ఠుండు, ధార్మికుండునగునట్టిరావణుండు, నీకుఁ "గింకరుండనై యుండెద" నని వేఁడుకొనుచుండఁగా, నతని కైంకర్యంబునునీవు గ్రహింపవేమి?

అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్వేకజాటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్
ఆమంత్ర్య క్రోధతామ్రాక్షీ సీతాం కరతలోదరీమ్. ౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ఏకజటా నామ= ఏకజటయనుపేరుగల; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; క్రోధతామ్రాక్షీ= కోపముచేనెఱ్ఱనైనకన్నులుగలదై; కరతలోదరీం= అఱచేయియంతటికడుపుగల; సీతాం=లక్ష్మీసీతను; ఆమంత్ర్య=పిలిచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంత, నేకజటయనురాక్షసి, కోపంబుననెఱ్ఱనైన కన్నులతో నఱచేయియంతటికడుపుగలసీతం బిలిచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాపతీనాం షణ్ణాంతు చతుర్థో యః ప్రజాపతిః
మానసో బ్రహ్మణః పుత్రః పులస్త్య ఇతి విశ్రుతః. ౬

టీక॥ యః=ఎవఁడు; షణ్ణాంతు = ఆఱుగురైన; ప్రజాపతీనాంతు = ప్రజాపతులలోపలను; చతుర్థః=నాలవవాఁడైన, ప్రజాపతిః; ప్రజాపతియో; సః=అట్టి; పులస్త్య ఇతి=పులస్త్యుఁడని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుండైన; బ్రహ్మణః=బ్రహ్మదేవునియొక్క; మానసః = మనసులోఁబుట్టిన; పుత్రః=కొడుకు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఉండెను. "మరీచిరత్ర్యంగిరసౌపులస్త్యఃపులహః క్రతుః" (మరీచియు, నత్రియు, నంగిరసుండును, బులస్త్యుండును, బులహుం

మును, క్రతువును, వీరు ప్రజాపతులా ర్యారు.) అని, చెప్పఁబడిన ప్రజాపతులా వుఱారిలోను, నాలవవాఁడు, పులస్త్యుం డని పేరొందినవాఁడు, బ్రహ్మకు నస పుత్రుం డొకఁడుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

పులస్త్యస్యతు తేజస్వీ మహర్షి ర్మానస స్సుతః
నామ్నా స విశ్రవా నామ ప్రజాపతిసమప్రభః. ౭

టీక॥ పులస్త్యస్యతు = పులస్త్యున కును; తేజస్వీ = అధికమయిన ప్రభావముగలవాఁడును; మహర్షిః = పూజ్యుఁడైనఋషియును; ప్రజాపతిసమప్రభః = బ్రహ్మదేవునకుసరియయిన కాంతిగలవాఁడును; నామ్నా = పేరుచేత; విశ్రవానామ = విశ్రవుండని ప్రసిద్ధుండగు; సః = ప్రసిద్ధుండైన; మానసః = మనస్సులోఁబుట్టిన; సుతః = కొడుకు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను.

పులస్త్యునిమానసపుత్రుండు, మహాప్రభావుండును మహర్షియు, బ్రహ్మదేవునకుసరియయినవాఁడునగు, విశ్రవసుండు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రో విశాలాక్షి రావణ శ్శత్రురావణః

టీక॥ విశాలాక్షి = వెడలువులయిన కండ్లుగలసీతా! శత్రురావణః = శత్రువుల నేడ్పించునట్టి; రావణః = రావణుఁడు; తస్య = ఆవిశ్రవసునియొక్క; పుత్రః = కొడుకు.

విశాలములయినకండ్లుగలసీతా! శత్రువుల నేడ్పించునట్టి యీ రావణుండు, మహాత్ముండగు నావిశ్రవసునికొడుకు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవితు మర్హసి. ౮

టీక॥ త్వం = నీవు; తస్య = అట్టి; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగురావణునకు; భార్యా = భార్యవు; భవితుం = అగుటకు; అర్హసి = తగుదువు.

నీవట్టిసత్కులమునందుఁ బుట్టి రాక్షసులకందఱకుంబ్రభుండై వెలయుచున్నరావణునకుభార్యవగుము.

రహస్యార్థము.— భార్యా = భరింపఁదగినదానవు.

రావణుండట్టిసత్కులంబునం బుట్టినవాఁడు; కావున, నిప్పుడు రాక్షసుల

మంబ్రభుండైయున్ననేమి? నీవుసంశయింపక, యితనిఁగింకరునిఁగాఁగ్రహించి, యుద్ధరింపుము.

అని, తాత్పర్యము,

మయోక్తం చారుసర్వాంగి వాక్యం కిన్నాను మన్యసే

టీక॥ చారుసర్వాంగి=సుందరములయినసమస్తావయవములుగలసీతా! మయా=నాచేత; ఉక్తం= చెప్పఁబడిన; వాక్యం=మాటను; కిం = ఎందువలన; నానుమన్యసే=ఒప్పుకొనవు.

అన్నియవయవములును సుందరములుగాఁగలసీతా! నీవు నేనుజెప్పుమాటనేలవినవు? అని, తాత్పర్యము.

తతో హరిజటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్. ౯
వివర్త్య నయనే కోపా న్మార్జారసదృశేక్షణా

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మార్జారసదృశేక్షణా =పిల్లికిసరియయినకండ్లుగల; హరిజటానామ =హరిజటయనెడుపేరుగల; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; కోపాత్ = కోపమువలన; నయనే=కండ్లను; నివర్త్య=త్రిప్పి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతఁ, బిల్లివంటికండ్లుగలహరిజటయనునొకరక్కసి, కోపంబునం గండ్లుత్రిప్పుచు, సీతంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

యేన దేవా స్త్రయస్త్రింశ ద్దేవరాజశ్చ నిర్జితాః. ౧౦
తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవితు మర్హసి

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; త్రయస్త్రింశత్ = ముప్పదిమూఁడు, (కోట్లు;) దేవాః= దేవతలును; దేవరాజశ్చ=దేవేంద్రుండును;నిర్జితాః=జయింపఁబడిరో; తస్య=అట్టి; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణునకు; త్వం=నీవు; భార్యా=భార్యవు; భవితుం=అగుటకు ; అర్హసి= తగుదువు.

ముప్పదిమూఁడుకోట్లదేవతలను దేవేంద్రుని, జయించిమెదురులేకున్నట్టి రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు,నిన్నుఁ

గోరుచున్నాఁడు; నీవుబదులు చెప్పక, యతనికిభార్యవగుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— భార్యా = భరింపఁదగినదానవు.

ఈరావణుండు,ముప్పదిమూడుకోట్లదేవతలును దేవేంద్రుండును గామ్యఫలంబుల నిచ్చువారని వారలనుం గూడ సరకుసేయుఁడు; వారలభోగంబులనుగోరఁడు, మోక్షంబుఁగోరి, నీకైంకర్యంబును పేక్షించుచున్నాఁడు; నీవితనింగింకరునిఁగానంగీకరింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా. ౧౧
భర్త్సయంతీ తదా ఘోర మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను;తదా=అప్పుడు; ప్రఘసానామ= ప్రఘసయనుపేరుగల; రాక్షసీ= రాక్షసస్త్రీ;క్రోధమూర్ఛితా = కోపముచేవ్యాపింపఁబడినదై; ఘోరం= భయంకరముగా; భర్త్సయంతీ= బెదరించుచు; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతఁ,బ్రఘసయనురక్కసి, మహాకోపంబునొంది, సీతంజూచి, భయంకరంబుగా బెదరించుచు,నిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

వీర్యోత్సిక్తస్య శూరస్య సంగ్రామే ష్వనివర్తినః. ౧౨
బలినో వీర్యయుక్తస్య భార్యా త్వం కి న్నలప్స్యసే

టీక॥ వీర్యోత్సిక్తస్య = పరాక్రమముచేగర్వించినవాఁడును; శూరస్య = యుద్ధమునందు భయపడనివాఁడును ; సంగ్రామేషు=యుద్ధములందు ; అనివర్తినః=వెనుదీయనివాఁడును; బలినః= అధికమయినబలముగలవాఁడును ; వీర్యయుక్తస్య = పరాక్రమముతోఁగూడినవాఁడునగు రావణునకు ; భార్యాత్వం=భార్యయగుటను; కిం= ఎందువలన; నలప్స్యసే=పొందవు.

మహాపరాక్రమశాలియగుటచేఁ బరాక్రమంబున నెదురులేకగర్వించియున్నవాఁడునుశూరుండునుయుద్ధంబుల వెనుదీయనివాఁడును బలవంతుండు నగు రావణునకు, భార్యవగుటకునీకేమికష్టము? అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — భార్యా త్వం=భరింపఁదగినదగుటను.

ఇట్టిరావణుండు, నీకుఁగింకరుండ నయ్యెదనని ప్రార్థింపుచుండగా, నీవే లయతనిఁగింకరునిఁగా నంగీకరింపవు?

అని, తాత్పర్యము.

ప్రియాం బహుమతాం భార్యాం త్యక్త్వా రాజా మహాబలః. ౧౩
సర్వాసాంచ మహాభాగాం త్వా ముపైష్యతి రావణః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; రాజా=రాజయిన; రావణః=రావణుఁడు; సర్వాసాంచ= అందఱిలోను; ప్రియాం = ప్రియురాలును; బహుమతాం= బహుమానింపఁబడినదియును; మహాభాగాం=పూజ్యమయిన భాగ్యము గలదియునగు; భార్యాం=మండోదరిని; త్యక్త్వా=విడిచి; త్వాం=నిన్ను; ఉపైష్యతి = పొందఁ గలఁడు.

మహాబలుండును రాక్షసరాజుండునగు రావణుండు, అందఱిభార్యలలోను బ్రియురాలయి బహుమానంబునొందినదై మహాభాగ్యమైయుండు, మండోదరినింగూడవిడిచి, నిన్నేపొంది యుండఁ గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధం స్త్రీసహస్రేణ నానారత్నోపశోభితమ్. ౧౪
అంతఃపురం సముత్సృజ్య త్వా ముపైష్యతి రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; స్త్రీసహస్రేణ=స్త్రీలవేయిటిచేత; సమృద్ధం = నిండినదియును; నానారత్నోపశోభితం= నానావిధములయినమణులచేఁబ్రకాశించునట్లు చేయఁబడినదియు నగు; అంతఃపురం=అంతఃపురమును; సముత్సృజ్య=విడిచి; త్వాం=నిన్ను; ఉపైష్యతి=పొందఁగలఁడు.

రావణుండు, వేవురుస్త్రీలతోనిండి నానావిధమణులచేనలంకృతంబై యుండు నంతఃపురంబునుంగూడవిసర్జించి, నిన్నేపొందియుండఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యాతు వికటానామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౧౫

టీక॥ అన్యా=మఱియొక్క తె; వికటానామ=వికటయను పేరుగల; రాక్షసీతు=రాక్షసియును; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మఱియొక్క తెవికటయనురాక్షసి, సీతంజూచి,యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అసకృ ద్దేవతాయుద్ధే నాగగంధర్వదానవాః
నిర్జితా స్సమరే యేన స తే పార్శ్వ ముపాగతః. ౧౮

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; దేవతాః= దేవతలును; సమరే= యుద్ధమునందు; నాగగంధర్వదానవాః=పన్నగులును గంధర్వులను దానవులును; అసకృత్ =మాటిమాటికిని; నిర్జితాః = జయింపఁబడిరో; సః=అట్టిరావణుఁడు; తే=నీయొక్క; పార్శ్వం= ప్రకటను; ఉపాగతః=పొందినాఁడు.

పలుమాఱుయుద్ధంబున దేవతలును బన్నగులును గంధర్వులును దానవులును ఎవ్వనిచే జయింపఁబడిరో, అట్టిరావణుండు, నిన్నాశ్రయించియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సర్వసమృద్ధస్య రావణస్య మహాత్మనః
కి మద్య రాక్షసేంద్రస్య భార్యాత్వం నేచ్ఛసేఽధమే. ౧౯

టీక॥ అధమే = నీచురాలవయినదానా! సర్వసమృద్ధస్య= అన్నిటిచేతనునిండినవాఁడును; మహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభువైనవాఁడునగు; తస్య=అట్టి; రావణస్య=రావణునకు; భార్యాత్వం= భార్యవగుటను; అద్య=ఇప్పుడు; కిం=ఎందుకు; నేచ్ఛసే=కోరవు?

సీతా! నీవునీచురాలవు; సమస్తైశ్వర్యంబులుగలవాఁడును మహాబల పరాక్రమశాలియు రాక్షసేశ్వరుండు నగునట్టిరావణునకుభార్యవై యుండుటకు నీకేమికష్టము? అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు దుర్ముఖీనామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; దుర్ముఖీనామ=దుర్ముఖి యనెడుపేరుగల; రాక్షసీ = రాక్షసి ; వాక్యం=మాటను, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అటుపిమ్మట దుర్ముఖి యనుపేరుగలరాక్షసస్త్రీ, సీతంజూచి,యిట్లని , చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యస్య సూర్యో న తపతి భీతో యస్య చ మారుతః. ౧౮
నవాతి స్మాయతాపాంగే కిం త్వం తస్య నతిష్ఠసి

టీక॥ ఆయతాపాంగే = దీర్ఘమయినకడకన్నుగలసీతా! సూర్యః=సూర్యుడు; యస్య= (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)ఎవ్వనివలన;భీతః=భయపడినవాఁడై; నతపతి = తపింపఁజేయఁడో; మారుతశ్చ=వాయువును ; యస్య=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)ఎవ్వనివలన;భీతః(అధ్యాహృతము)=భయ్యంపడినవాఁడై,నవాతి=వీఁడో ("స్మ"అనునది పాదపూరణార్థము); తస్య=అట్టిరావణునియొక్క; వశే (అధ్యాహృతము),అధీనతయందు;త్వం=నీవు; కిం=ఎందురు; నతిష్ఠసి=ఉండవు?

విశాలములగు కండ్లుగల సీతా! ఎవ్వనిభయంబున సూర్యుండుతపింపఁజేయకున్నాఁడో, ఎవ్వనిభయంబున వాయుదేవుండధికముగవీవకున్నాఁడో, అట్టిరావణునియొద్దనుండుటకు నీవేల యిచ్ఛింపవు? అని, తాత్పర్యము.

పుష్పవృష్టిం చ తరవో ముముచు ర్యస్య వై భయాత్. ౧౯
శైలాశ్చ సుభ్రు పానీయం జలదాశ్చ యదే చ్ఛతి
తస్య నైరృత రాజస్య రాజరాజస్య భామిని. ౨౦
కింత్వం న కురుషే బుద్ధిం భార్యార్థే రావణస్య హి

టీక॥ సుభ్రు= మంచికనుబొమలుగల; భామిని= స్త్రీవగుసీతా! యస్య=ఎవ్వనియొక్క- ("వై"అనునదిపాదపూరణార్థము):భయాత్= భయమువలన;తరవశ్చ = వృక్షములును;పుష్పవృష్టిం=పూలవానను; ముముచుః=(వర్తమానార్థమందులట్) విడుచుచున్నవో; యదా=ఎప్పుడు ; ఇచ్ఛతి=

కోరుచున్నాఁడో, తదా (అధ్యాహృతము)=అప్పుడు; శైలాశ్చ= పర్వతములును; జలదాశ్చ= మేఘములును; పానీయం=జలమును; ముంచంతి (అధ్యాహృతము)= విడుచుచున్నవో; తస్య=అట్టి; నైరృతరాజస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభుండును; రాజరాజస్య=రాజులకునురాజయినవాఁడునగు; రావణస్య=రావణునియొక్క ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); భార్యార్థే= భార్యవగుటకొఱకు; త్వం = నీవు; కిం=ఎందువలన;బుద్ధిం=తలంపును; న కురుషే=చేయకున్నావు?

సుందరములయినకనుబొమ్మలుగల సీతా! ఎవ్వనికి భయంపడి, వృక్షములు పూలవాననగురియుచున్నవో, మఱియుననందుకోరినప్పుడెల్లఁ, గొండలును మేఘంబులును జలంబొసంగుచున్నవో, అట్టి,రాక్షసేశ్వరుండును, రాజరాజుండునగురావణునకుభార్యవగుటకై ,నీవేలయిచ్చింపకున్నావు?

అని, తాత్పర్యము.

సాధు తే తత్త్వతో దేవి కథితం సాధు భామిని. ౨౧
గృహాణ సుస్మితే వాక్య మన్యథా న భవిష్యసి

టీక॥ సుస్మితే=సుందరమయిన చిఱునగవుగల; భామిని=(స్త్రీ)వగు ; దేవి=సీతా! తే=నీకొఱకు;సాధు = చక్కఁగా; తత్త్వతః = యథార్థముగా;కథితం=చెప్పఁబడిన; వాక్యం = మాటను; సాధు=లెస్సఁగా ; గృహాణ=స్వీకరింపుము. అన్యథా=అటుకాదేని; నభవిష్యసి=ఉండవు.

సుందరమయిన చిఱునగవుగల సీతా! నీకుయథార్థమయినసంగతిని జెప్పినాము; నీవాప్రకారమునడుచుకొనుము; అట్లుకాదేని,జీవించియుండలేవు. అని,దుర్ముఖి యనురాక్షసి, సీతతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అట్లుకాదేని, యింకదయాశాలివనుఖ్యాతి గలిగియుండనేరవు. అని, రహస్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.
ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రయోవింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ.

చతుర్వింశసర్గప్రారంభః.

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షస్యో వికృతాననాః
పరుషం పరుషా నార్య ఊచు స్తాం వాక్య మప్రియమ్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వికృతాననాః=వికారముతోఁగూడిన ముఖములగలవారును; పరుషాః = కఠినలయిన; నార్యః= స్త్రీలునగు; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; సీతాం=సీతను; ఉపాగమ్య=పొంది; తాం=ఆసీతనుగూర్చి; పరుషం=కఠినమును; అప్రియం=ఇష్టముకానిదియునగు; వాక్యం=మాటను; ఊచుః= చెప్పిరి.

అటుపిమ్మట, వికృతంబులగుముఖములుగలవారలును బరుషస్వభావలునగు రాక్షసస్త్రీలు, ఆసీతంజూచి, మఱల, అప్రియంబును బరుషంబునగు నీమాటఁ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వ మంతః పురే సీతే సర్వభూతమనోహరే
మహార్హశయనోపేతే నవాస మనుమన్యసే. ౨

టీక॥ సీతే=సీతా! త్వం=నీవు; కిం=ఎందుకు; సర్వభూతమనోహరే= సమస్తప్రాణులమనస్సును హరించునదియు; మహార్హశయనోపేతే= శ్రేష్ఠమయిన పాన్పుతోఁగూడినదియు నగు; అంతఃపురే=అంతఃపురమునందు; వాసం=ఉనికిని; నానుమన్యసే = సమ్మతింపవు?

సీతా! ఎట్టివారికిని గోరఁదగినదియునుత్తమంబగుశయనంబుతోఁ గూడినదియునగు నంతఃపురంబున నుండుమని, ప్రార్థింపఁగా, నందుసుఖంబుగా నుండుటకు, నీవేలసమ్మతింపవు? అని, తాత్పర్యము.

మానుషీ మానుషస్యైవ భార్యాత్వం బహుమన్యసే
ప్రత్యాహర మనో రామా న్నత్వం జాతు భవిష్యసి. ౩

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీవి; అత ఏవ (అధ్యాహృతము)= కావుననే; మానుషస్య=మనుష్యునియొక్క; భార్యాత్వమేవ=భార్యగానుండుటనే; బహుమన్యసే= అధికముగా నెంచుచున్నావు; రామాత్ =రామునుండి ; మనః=మనసును; ప్రత్యాహర=మఱలించుము. త్వం=నీవు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; నభవిష్యసి=కాలేవు, రామునకుభార్యగానుండలేవు,అనుట.

నీవుమనుష్యస్త్రీవికావున మనుష్యుండగు రామునకుభార్యగానుండుటనెచ్చుగాఁదలంచుచున్నావు; ఎంతనీచురాలవు!ఇంకనైనను, రాముని యందుండి మనసును ద్రిప్పుకొనుము; ఇంక నీ వెప్పటికిని రామునియొద్దఁజేరియాతనికిభార్యగానుండలేవు.అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—త్వం= నీవు; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీగానవతరించిన దానవు. అతఏవ=కావుననే ; మానుషస్య= మనుష్యుఁడుగా నవతరించియున్నరామునకు; భార్యాత్వం= బహుమన్యసే. రామాత్; మనః;నప్రత్యాహర (నప్రత్యాహరసి)= మఱలింపవు. త్వం=నీవు; జాతు= ఒకానొకప్పుడు; భవిష్యసి=రామునికి భార్యగాఁగలవు.

నీవుమహాలక్ష్మివి; విష్ణుదేవుని,భార్యవు; అట్టినీవిప్పుడు మనుష్యావతారమునొంది, యట్లు మనుష్యావతారమునొందియున్నవిష్ణుదేవుండగు, రామునకు,భార్యయగుటనేయధికముగాఁదలంచుచున్నావు; మఱియు, నారామునియందె, నీమనసు . ఎప్పుడునేమఱక, మెలంగుచున్నది ; అదియుక్తమె; నీవింకఁగొంతకాలమునకు మఱల రామునింజేరఁగలవు; దుఃఖింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

త్రైలోక్యవసుభోక్తారం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్
భర్తారముపసంగమ్య విహరస్వ యథా సుఖమ్. ౪

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; త్రైలోక్యవసుభోక్తారం = ము

స ౫౮

ల్లోకంబులధనమననుభవించునట్టి; రాక్షసేశ్వరం = రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణం= రావణుని; భర్తారం= పెనిమిటినిగా; ఉపసంగమ్య= పొంది; యథాసుఖం=సుఖముగా; విహరస్వ=క్రీడింపుము.

ముల్లోకంబుల నుత్పన్నంబులగు ధనంబుల ననుభవించుచుండురాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని పెనిమిటినిగావరించి, యంతసుఖంబుగా విహరించుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—భర్తారం= పోషించువానిఁగా. శేషము,పై. ముల్లోకంబులకును ప్రభుండై రాక్షసేశ్వరుండై వెలయు రావణుండునీకుశుశ్రూషలు చేసెదననినిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడే; నీవాప్రార్థన నంగీకరించి, యతండుసేయు శుశ్రూషలం బరిగ్రహించుచు, సుఖంబుగా,విహరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

మానుషీ మానుషం తం తు రామమిచ్ఛసి శోభనే
రాజ్యాద్భ్రష్ట మసిద్ధార్థం విక్లబం త్వ మనిందితే.౫

టీక॥ శోభనే=మంగళస్వరూపిణివగు; అనిందితే=నిందింపఁబడనట్టిసీతా! త్వం=నీవు; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీవి; అతఏవ(అధ్యాహృతము)= కావుననే; రాజ్యాత్ = దొరతనమునుండి; భ్రష్టం=జారినవాఁడును; అసిద్ధార్థం= ఈడేరని ప్రయోజనములు గలవాఁడును; విక్లబం=దీనుండును; మానుషం= మనుష్యుండునగు; తం = ఆ; రామం తు= రామునే; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

నీవుమంగళస్వరూపిణివి, నిందింపఁదగనిదానవు; అయినను, మనుష్యస్త్రీవికావున, రాజ్యభ్రష్టుండును, ఏకోరికైననీడేర్చుకొనలేనివాఁడును మనుష్యుండునగు, రామునే కోరుచున్నావు; రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండెంత ప్రార్థించినను వినకున్నావు. అని, రాక్షసస్త్రీలుసీతతోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—శోభనే; అనిందితే=నిందింపఁబడనిదానా! దోషములేనిదానాయనుట; త్వం=నీవు ; మనుష్యావతారమునొందినదానవు; కావున

సే; రాజ్యాత్ భ్రష్టం=తండ్రియాజ్ఞచే రాజ్యమునువిడిచినవాఁడును, అసిద్ధార్థం,అ=విష్ణుదేవుండును; సిద్ధార్థం=ఈడేఱిన ప్రయోజనములుగల వాఁడును;విక్లబం=దయాళువగుటచేగర్వము లేకున్నవాఁడును;మానుషం=మనుష్యావతారమునుబొందినవాఁడునగు;తం=ఆ; రామంతు=రామునే, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు.

నీవు, మంగళస్వరూపిణియుదోషరహితయునగుమహాలక్ష్మివి; ఇప్పుడు మనుష్యస్త్రీరూపమునవతరించియున్నదానవు ; కావుననే; అట్లు, మనుష్యరూపంబున నవతరించియున్న సాక్షాద్విష్ణుదేవుండును, బూర్ణకాముండును,దండ్రియాజ్ఞచేరాజ్యంబువిడిచియున్నవాఁడునగునారామునేకోరుచున్నావు.అని,రాక్షసస్త్రీలు, సీతంబ్రస్తుతించిరి. అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసీనాం వచశ్శ్రుత్వా సీతా పద్మనిభేక్షణా
నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్ణాభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౬

టీక॥ పద్మనిభేక్షణా=తామరపూలతోసమానము లయినకండ్లుగల ; సీతా=సీత;రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీలయొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా=విని; అశ్రుపూర్ణాభ్యాం=కన్నీళ్లతోనిండిన; నేత్రాభ్యాం= కండ్లతో; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

తామరపూలంబోలు కండ్లుగల సీతాదేవి, యారాక్షసస్త్రీలు చెప్పిన మాటనువిని, కన్నీళ్లతో నిండినకండ్లతో, నారాక్షసస్త్రీలంజూచి, యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదిదం లోకవిద్విష్ట ముదాహరథ సంగతాః
నైతన్మనసి వాక్యంమే కిల్బిషం ప్రతిభాతి వః. ౭

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; సంగతాః=చేరినవారలై; లోకవిద్విష్టం=లోకముచేమిక్కిలియుద్వేషింపఁబడిన;యత్ = ఏ; ఇదం=ఈమాటను; మే=నాకొఱకు; ఉదాహరథ=చెప్పుచున్నారో; ఏతత్=

ఈ,వాక్యం=మాట; వః=మీయొక్క; మనసి=మనసునందు; కిల్బిషం=పాపముగా; నప్రతిభాతి=తోఁచలేదా?

మీరలందఱు నొక్కటిగాఁజేరి, నన్నుఁగూర్చి, లోకవిద్విష్టంబగు నీమాటం జెప్పితిరేయిట్టిమాటఁ జెప్పినట్లయినఁ బాపమనిమీమనసునకుఁదోఁచలేదా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవితు మర్హతి

టీక॥ మానుషీ=మనుష్యస్త్రీ; రాక్షస్య=రాక్షసునియొక్క; భార్యా=భార్య; భవితుం=అగుటకు; నార్హతి=తగదు.

మనుష్యస్త్రీ, యెప్పటికినిరాక్షసునకుభార్యయగుటకుందగునదికాదు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—భార్యా=పోషింపఁదగినది. శేషము.పై.

నేనుమహాలక్ష్మినెయయినను, ఇప్పుడు,'మనుష్యరూపంబునొందియుండుటవలన, మనుష్యస్త్రీరాక్షసునియింటనుండరాదుకావున, నేనురావణునియింటనుండఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖాదతి మాం సర్వా నకరిష్యామి వోవచః. ౮

టీక ॥ యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు ; సర్వాః=అందఱును ; మాం=నన్ను ; కామం=హెచ్చుగా ; ఖాదత=తినుఁడు. వః=మీయొక్క; వచః=మాటను ; నకరిష్యామి = చేయను.

మీరందఱును జేరినన్ను యథేచ్ఛగా,భక్షించినను భక్షింపుఁడు; నాకదియునిష్టమే, నేనేమోమీరుచెప్పునట్లుచేయను అని, తాత్పర్యము.

దీనో వా రాజ్యహీనోవా యోమే భర్తాసమేగురుః
తం నిత్యమనురక్తాస్మి యథాసూర్యం సువర్చలా. ౯

టీక॥ దీనోవా= దుఃఖమునొందినవాఁడుగాని; రాజ్యహీనోవా = రాజ్యముచేత విడువఁబడిన వాఁడుగాని; యః=ఎవ్వఁడు; మే = నాయొక్క; భర్తా=పెనిమిటియో; సః= ఆరాముఁడు; మే=నాకు; గురుః = అధికుఁడు.సు

వర్చలా=సువర్చల; సూర్యంయథా=సూర్యుఁడుంబోలె;తం=ఆరామునిని; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; అనురక్తా=అనుసరించినప్రేమగలదానను; అస్మి = అగుచున్నాను.

నాభర్తయగు రాముండు, దీనుండుగాని రాజ్యంబులేనివాఁడుగాని, యతండె నాకధికుండు; సువర్చలసూర్యునియందనురాగంబుగలిగి యుండునట్లు, నేనతనియందెమిగుల ననురాగంబుగలిగియుందును. అని, తాత్పర్యము.

యథాశచీ మహాభాగా శక్రం సముపతిష్ఠతి
అరుంధతీ వసిష్ఠంచ రోహిణీశశినం యథా. ౧౦
లోపాముద్రా యథాగస్త్యం సుకన్యా చ్యవనం యథా
సావిత్రీ సత్యవంతంచ కపిలం శ్రీమతీ యథా. ౧౧
సౌదాసం మదయంతీవ కేశినీ సగరం యథా
నైషధం దమయంతీవ భైమీ పతిమనువ్రతా. ౧౨
తథాహ మిక్ష్వాకు వరంరామం పతిమనువ్రతా

టీక॥ యథా = ఎట్లు; మహాభాగా = పూజ్యమయినభాగ్యముగల;శచీ=శచీదేవి; శక్రం=ఇంద్రుని; సముపతిష్ఠతి = అనుసరించుచున్నదో;యథా(అధ్యాహృతము)= ఎట్లు;అరుంధతీ=అరుంధతి; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహర్షిని; సముపతిష్ఠతి= అనుసరించుచున్నదో; యథా = ఎట్లు,రోహిణీ=రోహిణీదేవి; శశినం=చంద్రుని;సముపతిష్ఠతి(అధ్యాహృతము); అనుసరించుచున్నదో; యథా=ఎట్లు; లోపాముద్రా=లోపాముద్రాదేవి;అగస్త్యం=అగస్త్యమహర్షిని ; సముపతిష్ఠతి= అనుసరించుచున్నదో; యథా=ఎట్లు; సుకన్యా=సుకన్యయనునది; చ్యవనం=చ్యవనమహర్షిని; సముపతిష్ఠతి=అనుసరించుచుండినదో; యథా (అధ్యాహృతము)=ఎట్లు; సావిత్రీ= సావిత్రీదేవి; సత్యవంతం= సత్యవంతుని; సముపతిష్ఠతి=అనుసంచుచుండినదో; యథా=ఎట్లు; శ్రీమతీ=శ్రీమతీదేవి; కపిలం=కపిలమహామునిని; సముపతిష్ఠతి= అనుసరించుచుండినదో, ఇవ("యథా" అనుదానితోసమానార్థకము) = ఎట్లు; మదయంతీ = మదయంతియనునది; సౌదాసం= సౌదాసుని; సముప

తిష్ఠతి = అనుసరించుచుండినదో; యథా=ఎట్లు; కేశినీ=కేశినియనునది; సగరం= సగరచక్రవర్తిని; సముపతిష్ఠతి=అనుసరించుచుండినదో;ఇవ ("యథా"అనుదానితోసమానార్థకము)= ఎట్లు;భైమీ = భీముఁడనురాజుకొమార్తెయగు, దమయంతీ= దమయంతి; పతిం=పెనిమిటియయిన; నైషధం=నలచక్రవర్తిని; అనువ్రతా=అనుసరించుచుండినదో; తథా=అట్లు;అహం= నేను; పతిం = పెనిమిటియయిన,ఇక్ష్వాకువరం= ఇక్ష్వాకువంశములోఁబుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుండగు; రామం= రాముని; అనువ్రతా = అనుసరించినదానను; అస్మి(అధ్యాహృతము)= అగుచున్నాను.

మహాభాగయగు శచీదేవియెట్లు దేవేంద్రుననుసరించియుండునో ఏప్రకార మరుంధతీదేవివసిష్ఠు ననుసరించియుండునో, ఏలాగున రోహిణీదేవి చంద్రుననుసరించియుండునో, ఏరీతిని లోపాముద్రాదేవి యగస్త్యుననుసరించియుండునో, ఏవిధంబున సుకన్యచ్యవనుననుసరించుచుండినదో, ఎట్లుసావిత్రిసత్యవంతుననుసరించియుండినదో, ఏవిధంబున శ్రీమతికపిలు ననుసరించియుండినదో, ఏదమువునమదయంతిసౌదాసుననుసరించియుండినదో, ఎట్లుకేశినిసగరచక్రవర్తి ననుసరించియుండినదో; ఎట్లుభీముని కొమార్తె యగుదమయంతి, నలచక్రవర్తి ననుసరించి యుండినదో, ఆప్రకారము, నేను నాపెనిమిటి యగు, ఇక్ష్వాకువంశంబునఁ బుట్టినవారలలో నుత్తముండునగురామునేయనుసరించియుందును. అని, సీతరాక్షసస్త్రీలతోఁజెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః. ౧౩
భర్త్సయంతిస్మ పరుషైర్వాక్యై రావణచోదితాః

టీక॥రావణచోదితాః= రావణునిచేఁబ్రేరేపింపఁబడిన ; రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలు; సీతాయాః= సీతయొక్క;వచనం=మాటను ; శ్రుత్వా= విని; క్రోధమూర్ఛితాః= కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవారలై; పరుషైః= కఠినములగు; వాక్యైః= మాటలచేత; భర్త్సయంతిస్మ=బెదరించిరి.

అట్లు రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడియున్నయీరాక్షసస్త్రీలు , సీతచె

ప్పినమాటవిని, మిక్కిలియుఁగోపంబు నొంది, పరుషవచనంబుల, నాసీతా జెవిని, బెదరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవలీన స్స నిర్వాక్యో హనుమాన్ శింశుపాద్రుమే. ౧౪
సీతాం సంతర్జయంతీ స్తా రాక్షసీ రశృణో త్కపిః

టీక॥ శింశుపాద్రుమే=శింశుపావృక్షమునందు; అవలీనః= దాఁగియున్న, సః=ఆ; కపిః= కోఁతియైన, హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; నిర్వాక్యః=మాటలేనివాఁడై,ఏమియుఁ బలుకనివాఁడైయనుట; సీతాం = సీతను; సంతర్జయంతీః = బెదరించుచున్న; తాః=ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలను; అశృణోత్=వినెను.

శింశుపావృక్షమునందు దాఁగియున్నయాహనుమంతుండు, ఏమియుఁబలుకక; యట్లు సీతను బెదరించుచున్నయారాక్షసస్త్రీలమాటల వినుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మభిక్రమ్య సంక్రుద్ధా వేపమానాం సమంతతః. ౧౫
భృశం సంలిలిహు ర్దీప్తాన్ ప్రలంబాన్ దశనచ్ఛదాన్

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము)= ఆరాక్షసస్త్రీలు; వేపమానాం=వడంకుచున్న; తాం=ఆసీతను ; సమంతతః=అంతటను; అభిక్రమ్య=చుట్టుకొని; దీప్తాన్= ప్రకాశించుచున్నవియును;ప్రలంబాన్=వ్రేలాడు చున్నవియునగు; దశనచ్ఛదాన్=పెదవులను;భృశం=మిక్కిలియును ; సంలిలిహుః= నాకిరి.

ఆరాక్షసస్త్రీలు, భయంబునఁ గడగడవడంకుచున్న సీతంజుట్టుచుట్టుకొని మహాకోపంబున, నెఱ్ఱఁగాఁ వెలుంగుచు వ్రేలుకాడుచున్నతమ పెదవుల నాలికచే నాకిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊచుశ్చ పరమక్రుద్ధాః ప్రగృహ్యాశు పరశ్వధాన్. ౧౬

టీక ॥ తాః (అధ్యాహృతము)= ఆరాక్షసస్త్రీలు ; పరమక్రుద్ధాః= మిక్కిలియుఁగోపంబునొందినవారలై; ఆశు=శీఘ్రముగా ; పరశ్వధాన్ =

గండగొడ్డళ్లను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; ఊచుశ్చ=పలికిరియు.

ఆ రాక్షసస్త్రీలట్లు, మహాకోపంబున, గండగొడ్డళ్లం జేకొని, సీతం జూచి, యిట్లనిపలికిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నేయ మర్హతి భర్తారం రావణం రాక్షసాధిపమ్

టీక॥ ఇయం=ఈసీత; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన; రావణం=రావణుని; భర్తారం=పెనిమిటినిగా; నార్హతి=పొందఁదగదు.

ఈసీతఁ, రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన రావణునకు భార్యయయియుండం దగదు. అని, రాక్షసస్త్రీలు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—భర్తారం=భరించువానిగా; (శేషము, పై.)

ఈబిడ మహావిష్ణు సహచరియగు మహాలక్ష్మి; రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుం డీబిడకు నీడుగాఁదగఁడు; అది వాస్తవము. అని, రాక్షసస్త్రీలు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సా భర్త్స్యమానా భీమాభీ రాక్షసీభి ర్వరాననా. ౧౪

టీక॥ వరాననా=శ్రేష్ఠంబగుముఖముగల; సా=ఆసీత; భీమాభిః=భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత; భర్త్స్యమానా=బెదరింపఁబడుచున్నది; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

సుందరంబగు ముఖముగలయాసీత, చూపరులకు భయంబుఁ బుట్టించు నారాక్షసస్త్రీలచే, నట్లు, బెదరింపఁబడుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సా బాష్ప మప మార్జంతీ శింశుపాం తా ముపాగమత్

టీక॥ సా=ఆసీత; బాష్పం=కన్నీటిని; అపమార్జంతీ=తుడుచుకొనుచు; తాం=ఆ; శింశుపాం=శింశుపావృక్షమును; ఉపాగమత్=పొందెను.

ఆసీత, యిట్లు రాక్షసస్త్రీలచే బెదరింపఁబడి, గన్నీళ్లం దుడుచుకొనుచు, హనుమంతుండు డాఁగియున్న శింశుపావృక్షంబునొద్దకుం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం శింశుపాం సీతా రాక్షసీభి స్సమావృతా. ౧౮
అభిగమ్య విశాలాక్షీ తస్థౌ శోకపరిప్లుతా

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; విశాలాక్షీ=వెడలువులయినకండ్లుగల, సీతా=సీతాదేవి; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీల చేత; సమావృతా=పరివేష్టింపఁబడినదై; తాం=ఆ; శింశుపాం=శింశుపావృక్షమును; అభిగమ్య=పొంది; శోకపరిప్లుతా=దుఃఖముచేముంపఁబడినదై; తస్థౌ=ఉండెను.

అంత, విశాలంబులగు నేత్రంబులు గలసీతాదేవి, రాక్షసస్త్రీలు చుట్టును బరివేష్టించిరాఁగా నాహనుమంతుండు డాఁగియున్నశింశుపాలవృక్షంబుఁజేరి, దుఃఖసముద్రంబులో మునింగియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం కృశాం దీనవదనాం మలినాం బరధారిణీమ్. ౧౯
భర్త్సయాంచక్రిరే సీతాం రాక్షస్య స్తాం సమంతతః

టీక॥ రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; సమంతతః=చుట్టును, తాం=అట్టి, పతివ్రతయును; కృశాం=కృశించియున్నదియును; దీనవదనాం=దుఃఖముతోఁగూడినముఖముగలదియును; మలినాంబరధారిణీం=మురికివస్త్రమును దాల్చియున్నదియునగు; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను, భర్త్సయాంచక్రిరే=బెదరించిరి.

రాక్షసస్త్రీలుచుట్టునుంజేరి మహాపతివ్రతయు నుపవాసవ్రతంబునం గృశించి దుఃఖితయయి మురికిబట్టలం గట్టుకొనియున్నదియునగునాసీతను, మఱలబెదరింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం వినతా నామ రాక్షసీ భీమదర్శనా. ౨౦
అబ్రవీ త్కుపితాకారా కరాళా నిర్ణతోదరీ.

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; భీమదర్శనా=భయంకరములయిన కండ్లుగలదియును; కుపితాకారా=కోపముతోఁగూడినయాకారముగలదియును; కరాళా=భయంకరియును; నిర్ణతోదరీ=కృశించినకడుపుగలదియునగు; వినతా

నామ=వినతయనుపేరుగల ; రాక్ష సీ=రాక్షసస్త్రీ; తాం= ఆసీతనుగూర్చి; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంత, భయంకరములగు కండ్లు గలదియును జూపరులకువెఱపుఁ బుట్టించునదియునగు వినతయనురక్కసి, కోపంబునొంది, యాసీతంజూచి , యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సీతే పర్యాప్త మేతావ ద్భర్తుః స్నేహో నిదర్శితః. ౨౧

టీక॥ సీతే=సీతా ! ఏతావత్=ఇంత; పర్యాప్తం=చాలును, భర్తుః=పెనిమిటియొక్క, స్నేహః = చెలిమి; నిదర్శితః=చూపఁబడినది.

సీతా ! నీకునీపెనిమిటియందుఁగల స్నేహంబునుజూపితివి ; ఇంతమట్టుకుం జాలును. అని, తాత్పర్యము.

సర్వత్రాతికృతం భద్రే వ్యసనాయోపకల్పతే

టీక॥ భద్రే = మంగళకరమగుసీతా! సర్వత్ర = అన్నిటను ; అతికృతం= అధికముగానాచరించుట ; వ్యసనాయ=దుఃఖముకొఱకు;ఉపకల్పతే = అగుచున్నది.

మంగళస్వరూపిణివగు సీతా! దేనికైనమిక్కిలియునధికముగానాచరించినచో, దుఃఖంబెగలుగునుగానిసుఖము గలుగదు; కావున, మితముగానుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

పరితుష్టాస్మి భద్రం తే మానుష స్తే కృతో విధిః. ౨౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను;పరితుష్టా=సంతసించినదానను, అస్మి=అగుచున్నాను. తే = నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. తే=నీయొక్క; మానుషః = మనుష్యసంబంధియయినః;విధిః=అనుష్ఠానము; కృతః=చేయఁబడినది.

నీవుమనుష్యజాతికిఁదగినపాతివ్రత్యమునుబ్రకటించినావు;ఇంతమట్టుకుఁజాలును;నీపాతివ్రత్యమునకు నేనుసంతసించితిని;నీకుమంగళముగలుగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

మమ ॰ పితు వచః పథ్యం బ్రువంత్యాః కురు మైథిలి

టీక॥ మైథిలి= సీతా! పథ్యం= మేలును; బ్రువంత్యాః =, చెప్పుచున్న; మమ= నాయొక్క; వచోఽపితు = మాటను; కురు= చేయుము.

సీతా! నేను, నీకు మేలుగలుగుమాటంజెప్పెదను; నేఁజెప్పినట్లనుగొంచెము సేయుము. అని, తాత్పర్యము.

రావణం భజ భర్తారం భర్తారం సర్వరక్షసామ్. ౨౩
విక్రాంతం రూపవంతంచ సురేశమివ వాసవమ్
దక్షిణం త్యాగశీలంచ సర్వస్య ప్రియదర్శనమ్. ౨౪

టీక॥ విక్రాంతం=పరాక్రమంబుగలవాఁడును; రూపవంతంచ=మంచిరూపంబుగలవాఁడును; సురేశం= దేవతలకుఁబ్రభువైన ; వాసవమివస్థితం=ఇంద్రుండుంబోలె నున్నవాఁడును ; దక్షిణం=చతురుండును ; త్యాగశీలంచ = ఈవిస్వభావముగాఁగలవాఁడును ; సర్వస్య=సమస్తజనమునకును ; ప్రియదర్శనం = సంతోషకరంబగుచూచుటగలవాఁడును; సర్వరక్షసాం = సమస్తరాక్షసులకును ; భర్తారం=ప్రభువైనవాఁడునగు ; రావణం= రావణుని ; భర్తారం= పెనిమిటినిగా; భజ= పొందుము.

పరాక్రమశాలియు రూపవంతుండును దేవతలకధిపుండగు దేవేంద్రునివంటివాఁడును జతురుండును దాతయుఁజూపరులకుసంతోషముగల్గించువాఁడును రాక్షసులకందఱకునుబ్రభుండు నగు రావణునింబెనిమిటిగావరింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

గహస్యార్థము.—భర్తారం= భృత్యునిఁగా; శేషము పై.

అట్టిసమస్త సద్గుణంబులును గలిగియున్న రావణునిభృత్యునిఁగా గ్రహింపుము. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామం త్యక్త్వా రావణ మాశ్రయ

టీక॥ మానుషం= మనుష్యుండును; కృపణం= కుత్సితుండునగు; రామం=

రాముని; త్యక్త్వా=విడిచి; రావణం=రావణుని;ఆశ్రయ=పొందుము.

మనుష్యుండుఁ గుత్సితుండునగు రాముంబరిత్యజించి, రావణునివరింపుము, అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మానుషం=మనుష్యధర్మమయినభయమును; త్యక్త్వా=విడిచి;కృపణం= కుత్సితుండయినను; రావణం=రావణుని; రామం=రాముని;ఆశ్రయ=పొందుము.

మనుష్యులకుస్వాభావికంబయిన భయంబును విడిచి, రావణుండు రాక్షసుండగుటచేఁగుత్సితుండయినను భక్తుండు గావున, నతనిభృత్యుఁగానంగీకరించి, రాముని బొందుము.

అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాంగరాగా వైదేహీ దివ్యాభరణభూషితా. ౨౫

టీక॥ వైదేహీ=సీతా! త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;దివ్యాంగరాగా=శ్రేష్ఠమయినమైపూఁతగలదానవుగాను;దివ్యాభరణభూషితా=శ్రేష్ఠములయిన సొమ్ములచేనలంకరింపఁబడిన దానవుగాను,భవ (అధ్యాహృతము) = అగుము.

సీతా! నీవు,శ్రేష్ఠమయినసుగంధంబులందుకొని మంచియాభరణంబుల ధరించియుండుము. అని తాత్పర్యము.

అద్య ప్రభృతి సర్వేషాం లోకానామీశ్వరీ భవ

టీక॥అద్యప్రభృతి= ఇదిమొదలు ; సర్వేషాం = సమస్తములయిన ; లోకానాం=లోకములకును; ఈశ్వరీ=ప్రభువైనదానవు భవ=అగుము.

ఇదిమొదలు, నీవుసమస్తలోకంబులకును బ్రభువుగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నేస్స్వాహా యథా దేవీ శచీవేంద్రస్య శోభనే. ౨౬
కింతే రామేణ వైదేహీ కృపణేన గతాయుషా

టీక॥శోభనే=మంగళకరమగు; వైదేహీ=సీతా! అగ్నేః=అగ్నికి ; స్వాహాయథా = స్వాహాదేవియుంబోలె; ఇంద్రస్య=ఇంద్రునకు; దేవీ=రాణియగు;శచీవ=శచీదేవియుంబోలె; రావణస్య,భార్యాభవ(అధ్యాహృతము)=

రావణునకుభార్యవగుము. కృపణేన=దుఃఖితుండును; గతాయుషా=పోయినయాయుస్సుగలవాఁడునగు ; రామేణ=రామునిచేత; తే=నీకు; కిం=యేమిప్రయోజనము?

మంగళకరివగుసీతా! అగ్నికిస్వాహాదేవియు నింద్రునకుశచీదేవియుభార్యలుగానుండునట్లు , నీవురావణునకు భార్యగానుండుము; రాముఁడు , దుఃఖితుండైయున్నవాఁడు; మఱియురావణునకు విరోధియయి యింకజీవింపఁజాలఁడు ; ఇంకనతనియందాశవిడువుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. శోభనే=మంగళకరివగు ; వైదేహి= సీతా! తే=నీకు; కృపణేన=దుఃఖముచేత ; కిం=ఏమిప్రయోజనము? గతాయుషా=పొందినయాయుస్సుగల, నిత్యుండగుననుట ; రామేణ=రామునిచేత, అగ్నేః=అగ్నియొక్క; దేవీ=భార్యయగు; స్వాహాయథా = స్వాహాదేవియుంబోలె; ఇంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; దేవీ(అధ్యాహృతము)=భార్యయగు ; శచీవ=శచీదేవియుంబోలె ; భవిష్యసి (అధ్యాహృతము)=కాఁగలవు.

మంగళకరివగుసీతా! నీవుదుఃఖంబువిడువుము ; నీవునిత్యుండగు రామునింబొంది,యగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవియునింద్రభార్యయగుశచీదేవియుంబోలె, సుఖముగానుండఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతదుక్తంచ మే వాక్యం యదిత్వం న కరిష్యసి. ౨౭
అస్మిన్ముహూర్తే సర్వాస్త్వాం భక్షయిష్యామహే వయమ్

టీక॥త్వం=నీవు; మే=నాయొక్క; ఉక్తం=చెప్పఁబడిన; ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను;నకరిష్యసియది=చేయవేని; అస్మిన్=ఈ ; ముహూర్తే=కాలమునందే; వయం= మేము ; సర్వాః=అందఱమును ; త్వాం=నిన్ను; భక్షయిష్యామహే=భక్షింతుము.

నేనిప్పుడు చెప్పిన మాటప్రకారము నీవుచేయవేని , ఇప్పుడె, మేమందఱమును జేరినిన్నుభక్షింతుము.అని, వినతయనురాక్షసి, సీతతోఁ జెప్పినది.

రహస్యార్థము.— పూర్వార్థము సమానము.అస్మిన్, ముహూర్తే, వయం, సర్వాః,త్వాం= నిన్నుఁగూ

చిఁ; విషం(అధ్యాహృతము)= విషమును; భక్షయిష్యామహే = తినుదుము.

నేనిప్పుడు చెప్పినమాట ప్రకారము నీవు సేయవేని, మేమందఱమును, నిన్నుఁగూచిఁ, యిప్పుడె విషంబుదిని, ప్రాణంబులువిడుతుము. అని, తాత్పర్యము.

అన్యాతు వికటానామ లంబమానపయోధరా. ౭౮
అబ్రవీ త్కుపితా సీతా ముష్టి ముద్యమ్య గర్జతీ

టీక॥ లంబమానపయోధరా= వ్రేలాడుచున్న స్తనములుగల; వికటానామ=వికటయనెడు; అన్యాతు = మఱియొక రాక్షస స్త్రీయును; కుపితా=కోపమునొందినదై; ముష్టిం= పిడికిలిని; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; గర్జతీ=అఱచుచు; సీతాం=సీతనుగూర్చి; అబ్రవీత్= పలికెనది.

వ్రేలాడుచున్న స్తనములుగలవికటయనుమఱియొక్క రాక్షసస్త్రీ, కోపంబునంబిడికిలినెత్తి గర్జించుచు, సీతంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, కోపము, పిడికిలినెత్తుట, గర్జించుట, ఇవి, స్వాభావికములని, రహస్యము.

బహూన్య ప్రియరూపాణి వచనాని సుదుర్మతే. ౭౯
అనుక్రోశా న్మృదుత్వా చ్చ సోఢాని తవ మైథిలి

టీక॥ సుదుర్మతే=మిక్కిలియు దుర్బుద్ధిగల; మైథిలి=సీతా! తవ= నీయొక్క; బహూని=పెక్కులయిన; అప్రియరూపాణి=ఇష్టములు గానివిగానుండునట్టి; వచనాని=మాటలు; అనుక్రోశాత్ =దయవలనను; మృదుత్వాచ్చ=తిన్నఁదనమువలనను; సోఢాని=ఓర్వఁబడినవి.

దుష్టబుద్ధివగుసీతా! నీవిదివఱకెన్నియప్రియవచనంబు లాడుచున్నను, మేము, దయవలనను దిన్నఁదనమువలనను, వానికన్నింటికిని, ఓర్చుచుంటిమి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సుదుర్మతే=మిక్కిలియు దుష్టులగు వారియందును, అనుగ్రహరూపమయిన బుద్ధిగల; మైథిలి=సీతా! బహూని= పెక్కులయిన; అప్రియరూపాణి=అప్రియము

లుగాఁగానఁబడునట్టి ; అస్మాకం(అధ్యాహృతము) = మాయొక్క; వచనాని=మాటలు; తవ=నీయొక్క; అనుక్రోశాత్=దయవలనను; మృదుత్వాచ్చ=తిన్నఁదనమువలనను; త్వయా(అధ్యాహృతము)= నీచేత; సోఢాని = ఓర్వఁబడినవి.

సీతా! నీవు, మావంటియధికదుష్ట జనులందును అనుగ్రహముచేయు దానవు కావున, మేమప్రియములుగాఁ గానఁబడునట్టి మాటలెన్ని చెప్పినను, దయయనుమార్దవంబునవలంబించి, వానిని సైరించి , ఓర్చియున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

న చ నః కురుషే వాక్యం హితం కాలపురస్కృతమ్. ౩౦

టీక॥ కాలపురస్కృతం= కాలముచే గౌరవింపఁబడినదియును, కాలమునకుఁదగినదియుననుట ; హితం= మేలుచేయునదియునగు; నః= మాయొక్క , వాక్యంచ=మాటను; నకురుషే = చేయకున్నావు.

ఇప్పటికాలమునకుఁ దగునట్లుగా నీకు మేలుగల్గునట్లుగా నీకు మేముచెప్పిన మాటలను జేయకున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆనీ తాసి సముద్రస్య పారమన్యై ర్దురాసదమ్

టీక॥అన్యైః=ఇతరులచేత; దురాసదం=పొందఁగూడనట్టి, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; పారం=గట్టును, ఆనీతా=పొందింపఁబడినదానవు ; అసి=అగుచున్నావు.

ఇప్పుడు నీవుసముద్రముదాఁటియీవలిగట్టునకుఁ దేఁబడియున్నావు; ఇట్లు, సముద్రము దాఁటి యిచ్చటికివచ్చుటకు, ఇంక, మఱి యెవ్వరికినలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతరులిచ్చటికిరాలేరుగాని , రాముండు రాఁగలండు. అని, రహస్యము.

రావణాంతఃపురం ఘోరం ప్రవిష్టాచాసి మైథిలి. ౩౧

టీక॥ మైథిలి=సీతా! ఘోరం= భయంకరమగు; రావణాంతఃపురం=రావణునియంతఃపురమును; ప్రవిష్టాచ = పొందినదానవును; అసి=అయితివి.

సీతా! మఱియెవ్వరికిం జొరరాని రావణునంతఃపురంబులోనున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య గృహే రుద్ధా మస్మాభి స్తు సురక్షితామ్
న త్వాం శక్తః పరిత్రాతు మపి సాక్షా త్పురందరః. ౩౨

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; గృహే = ఇంటియందు; రుద్ధాం = అడ్డగింపఁబడిన దానవును; అస్మాభిః = మాచేత; సురక్షితాంతు = చక్కఁగా రక్షింపఁబడిన దానవునగు; త్వాం = నిన్ను; పరిత్రాతుం = రక్షించుటకు; సాక్షాత్పురందరోపి = సాక్షాద్దేవేంద్రుఁడైనను; శక్తః = చాలినవాఁడు; న = కాఁడు.

రావణునియింట దాఁచఁబడి మాచేఁ జక్కఁగా రక్షింపఁబడుచున్న నిన్నిచ్చటనుండి గొనిపోవుటకు సాక్షాద్దేవేంద్రుఁడైనను శక్తుఁడు గాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాముండుదక్క మఱియెవ్వండును శక్తుండుగాఁడు. అని రహస్యము.

కురుష్వ హితవాదిన్యా వచనం మమ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి = సీతా! హితవాదిన్యాః = మేలుచెప్పుచున్నట్టి; మమ = నాయొక్క; వచనం = మాటను; కురుష్వ = చేయుము.

సీతా! నేను నీకు మేలుఁగలుగుటకై చెప్పుచున్నాను; నామాట ప్రకారము సేయుము. అని, తాత్పర్యము.

అల మశ్రుప్రపాతేన త్యజ శోక మనర్థకమ్. ౩౩
("తుల్యమశ్రుప్రపాతేన" ఇతి పాఠాంతరమ్.)

టీక॥ అశ్రుప్రపాతేన = కన్నీరు విడుచుట చేత; అలం = చాలును. (పాఠాంతర పక్షమందు) అశ్రుప్రపాతేనతుల్యం = కన్నీరు విడుచుటతోఁగూడ; అనర్థకం = ప్రయోజనములేని; శోకం = దుఃఖమును; త్యజ = విడువుము.

నీవిట్లు కన్నీరువిడుచుటం జాలింపుము; ఇట్లు, నిష్ప్రయోజనముగా దుఃఖింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

భజ ప్రీతించ హర్షంచ త్యజైతాం నిత్యదైన్యతామ్

టీక॥ ప్రీతించ=స్నేహమును ; హర్షంచ=సంతోషమును; భజ=పొందుము. ఏతాం=ఈ; నిత్యదైన్యతాం=ఎల్లప్పుడును దుఃఖము గలిగియుండుటను; త్యజ=విడువుము.

రావణునియందు స్నేహంబునుంచి సంతోషంబు గానుండుము; ఇటు, ఎల్లప్పుడు నేకరీతిగా దుఃఖించుచుండకుము.

అని, తాత్పర్యము.

సీతే రాక్షసరాజేన సహ క్రీడ యథాసుఖమ్. ౩౪

టీక॥ సీతే=సీతా! యథాసుఖం=సుఖముగా; రాక్షసరాజేన సహ=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణునితోఁ గూడ; క్రీడ=రమింపుము.

సీతా! రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుంగూడి సుఖముగా రమింపుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—సీతే=సీతా! రాక్షసరాజేన=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణునిచేత; ఉక్తం (అధ్యాహృతము)=చెప్పఁబడినదాని; సహ (సహస్వ) ఓర్వుము. యథాసుఖం=సుఖముగా; క్రీడ=విహరింపుము.

సీతా! రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు చెప్పిన మాటలలో దోషంబున్న యెడ దానిక్షమింపుము ; సుఖంబుగా విహరింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

జానాసిహి యథా భీరు స్త్రీణాం యౌవన మధ్రువమ్

టీక॥ భీరు=భయముగలదానా! యథా=ఎట్లు; స్త్రీణాం=స్త్రీలకు; యౌవనం=యౌవనము; అధ్రువం=అనిత్యమో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; జానాసిహి=ఎఱుంగుదువుగదా!

భయముగలదానవగు సీతా ! స్త్రీలకు యౌవనము నిత్యముగాదని నీకుఁ దెలియునుగదా! అని, తాత్పర్యము.

యావన్న తే వ్యతిక్రామే త్తావ త్సుఖ మవాప్నుహి. ౩౫

టీక॥ తే=నీయొక్క; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయౌవనము; యావత్ =

ఎంతపఱకు, నన్నతిక్రామేత్ = అతిక్రమిం పదో; తావత్ = అంతలోపల, సుఖం = సౌఖ్యమును; అవాప్నుహి = పొందుము.

అట్టినీయౌవనమునశించుటకుమున్నె రావణునింగూడి సుఖంబు ననుభవింపుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—సాధారణస్త్రీలకు యౌవనము నిత్యముగా నుండదు; నీవు నిత్యయౌవనశాలివి, నిత్యంబుగా నీవు రామునింగూడి సుఖింపఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యానానిచ రమ్యాణి పర్వతోపవనానిచ
సహ రాక్షసరాజేన చర త్వం మదిరేక్షణే. ౩౬

టీక॥ మదిరేక్షణే = మదముగప్పినకండ్లుగలయాఁడుదానవగు సీతా! త్వం = నీవు; రమ్యాణి = మనోహరములయిన, ఉద్యానానిచ = ఉద్యానవనములను, ఉద్యానములయందుననుట; పర్వతోపవనానిచ = పర్వతములసమీపముననుండు వనంబులను, వనములయందుననుట; రాక్షసరాజేనసహ = రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడైన రావణునితోఁగూడ; చర = సంచరింపుము.

మదముగప్పినకండ్లుగలసీతా! నీవు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుంగూడి, రమణీయంబులగు నుద్యానవనంబులందు నుబర్వతములసమీపమునందలి వనంబులందును, విహరించుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు భృత్యుండై గొలుచుచుండఁగా నీవు, రమణీయంబులగు నుద్యానవనంబుల యందును బర్వతములసమీపముననుండు వనంబులందును విహరింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీసహస్రాణి తే సప్త వశే స్థాస్యంతి సుందరి

టీక॥ సుందరి = సౌందర్యవతివగు సీతా! స్త్రీసహస్రాణి = స్త్రీలయొక్క వేలు; సప్త = ఏడు; తే = నీయొక్క; వశే = అధీనతయందు; స్థాస్యంతి = ఉండఁగలరు.

సౌందర్యవతివగుసీతా! ఏడువేలమంది స్త్రీలు నీవశంబులోనుండి నీకు సేవసేయుచుండుదురు. అని, తాత్పర్యము.

రావణం భజ భర్తారం భర్తారం సర్వ రక్షసామ్. ౩౭

టీక॥ సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్షసులకును ; భర్తారం=ప్రభువైన ; రావణం=రావణుని; భర్తారం=పెనిమిటినిగా; భజ=పొందుము.

సమస్తరాక్షసులకను ప్రభుండై వెలయుచున్న రావణుం బెనిమిటినిగావరింపుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సర్వరక్షసాం; భర్తారం; రావణం; భర్తారం = భృత్యునిఁగా; భజ=పొందుము.

సమస్తరాక్షసులకును నాయకుండై వెలయు రావణునిభృత్యునిఁగా గ్రహింపుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పాట్యవా తే హృదయం భక్షయిష్యామి మైథిలి
యది మే వ్యాహృతం వాక్యం న యథావ త్కరిష్యసి. ౩౮

టీక॥ మైథిలి=సీతా! మే = నాయొక్క; వ్యాహృతం = చెప్పఁబడిన; వాక్యం=మాటను; యథావత్=సరిగా; నకరిష్యసియది=చేయవేని; తే=నీయొక్క; హృదయం = గుండెను ; ఉత్పాట్యవా=పెఱికియే; భక్షయిష్యామి=తినెదను.

సీతా! నేనుచెప్పినమాటప్రకారము సేయవేని, నీగుండెంబెఱికిభక్షింతును. అని,వికటయనునదిసీతతోఁ జెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మైథిలి; మే; వ్యాహృతం; వాక్యం; యథావత్; నకరిష్యసియది; తే = నీకొఱకు; మమ(అధ్యాహృతము) = నాయొక్క; హృదయం=గుండెను; ఉత్పాట్యవా= పెఱికియయినను; భక్షయిష్యామి=తినిపించెదను.

సీతా! నేనుజెప్పినమాటప్రకారము సేయవేని, నీకుఁగా, నాగుండెంబెఱికి ఘోరరాక్షసస్త్రీలకుఁ దినబెట్టియయినను బ్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చణ్డోదరీ నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా
భ్రామయంతీ మహ చ్ఛూల మిదం వచన మబ్రవీత్. ౩౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; చండోదరీనామ = చండోదరియనెడు; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ; క్రోధమూర్ఛితా= కోపముచే వ్యాపింపఁబడినదై; మహత్=పెద్దదైన; శూలం=శూలమును; భ్రామయంతీ = త్రిప్పుచు; ఇదం= ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, చండోదరియను రాక్షసి, మహాకోపంబునొంది, శూలంబుఁ ద్రిప్పుచు, నీమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— తతః=అటుపిమ్మట; క్రోధమూర్ఛితా= కోపముచే వ్యాపింపఁబడినదియును; మహత్=పెద్దదైన; శూలం=శూలమును; భ్రామయంతీ=త్రిప్పుచున్నదియునగు; చండోదరీనామ = చండోదరియనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతనెల్లప్పుడును గోపంబునొంది యుండుస్వభావంబుగలదియుశూలము ద్రిప్పుచున్నదియునగు చండోదరియను నొక్కరక్కసి, వికట, చెప్పినమాటర హస్యార్థంబుదెలియక, సీతనుదూఱినదనిభ్రమించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం హరిణలోలాక్షీం త్రాసోత్కంపిపయోధరామ్
రావణేన హృతాం దృష్ట్వా దౌహృదో మే మహానభూత్.౭౦

టీక॥ రావణేన= రావణునిచేత; హృతాం=అపహరింపఁబడినదియును; హరిణలోలాక్షీం= జింకకుంబోలెఁజంచలంబులయినకండ్లుగలదియును; త్రాసోత్కంపిపయోధరాం =భయముచే వడంకుచున్న స్తనములు గలదియునగు; ఇమాం=ఈసీతను; దృష్ట్వా=చూచి; మే=నాకు; మహత్=అధికమయిన; దౌహృదః=కోరిక; అభూత్ =కలిగినది.

జింకకుంబోలె జంచలంబులగు నేత్రంబులుగలదియు, భయంబున నిట్టూర్పులు విడుచుటంజేసి వడంకుచున్న స్తనంబులుగలదియునగు, నీసీతను రావణుండిచ్చటికిఁదెచ్చినప్పుడునేఁ జూచినదిమొదలు, నాకొకగొప్పకోరిక కలిగియున్నది.

రహస్యార్థము.— దౌహృదః= స్నేహము. శేషము, పై.

రావణుండీసీతనిచ్చటికిఁదెచ్చినప్పుడు నేనుజూచినదిమొదలు, నాకీసీతయం

దు, మిక్కిలియధికమయిన స్నేహముగలిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యకృ త్ప్లీహ మథోత్పీడం హృదయంచ సబంధనమ్
("అధోత్క్రోడం" ఇతిపాఠాంతరమ్)
ఆంత్రాణ్యపి తథాశీర్షం ఖాదేయ మితిమే మతిః. ౪౧

టీక॥ యకృత్=హృదయమునకుదక్షిణభాగముననుండుమాంసమును; ప్లీహం(ప్లీహానం)= హృదయమునకువామభాగముననుండు మాంసమును ; అథ=ఇంక ; ఉత్పీడం=హృదయమునకుఁబైనుండుమాంసమును ; (పాఠాంతరపక్షమందు) ఉత్క్రోడం=హృదయస్థానంబును; సబంధనం = క్రిందనాధారమయియుండు మాంసముతోఁగూడిన, హృదయంచ = తామర మొగ్గవంటి మాంసమును;ఆంత్రాణ్యపి = ప్రేగులను ; తథా=అట్లు ; శీర్షం=తలను ; ఖాదేయం=తినుదును. ఇతి=అని; మే= నాయొక్క; మతిః=కోరిక.

ఈసీతంజంపి , ఈబిడదేహమునందు, హృదయమునకుదక్షిణభాగంబుననుండు మాంసమునుదానికివామ భాగమునందుండుమాంసమును, దానికిఁబయినుండు మాంసమును లేకహృదయస్థానమును దామర మొగ్గవలె నుండు మాంసమును దానికిఁగ్రింద నాధారమయియుండుమాంసమును ప్రేగులను దలను, దినవలయునని నేను గోరుచున్నాను. అని, చండోదరి చెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఈవికటనాసు, మిక్కిలిస్నేహితురాలై యుండునీ సీతనీప్రకారమునందిట్టినది, కావున, దీనింజంపి, దీనిదేహంబునందలియకృదాది మాంసంబులఁ దనివి దీరందినఁగోరుచున్నాను. అని, చెప్పినది. అనితాత్పర్యము.

తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; ప్రఘసానామ=ప్రఘసయనెడు ; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంతఁ బ్రఘసయనురాక్షసియిట్లని చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

కంఠ మస్యా నృశంసాయాః పీడయామ కి మాస్యతే. ౪౨

టీక॥ నృశంసాయాః= క్రూరురాలయిన; అస్యాః=ఈసీతయొక్క; కంఠం= మెడను; పీడయామ= పిసుకుదము. కిం=ఎందుకు; ఆస్యతే= ఉండుటయగుచున్నది.

క్రూరచిత్తయగు నీసీత మెడనుబిసికి చంపివేయుదము; ఊరకుండనేల?

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అస్యాః=ఈ వికటయొక్క; శేషము. పై.

మృదుస్వభావయగు సీత నిట్లుబాధించుచున్నదే! ఈవికటయెంతక్రూరురాలు; దీనిమెడకాయంబిసికిచంపివేయుదము, ఊరకుండనేల?

అని; తాత్పర్యము.

నివేద్యతాం తతో రాజ్ఞే మానుషీ సా మృతేతి హ

టీక॥ తతః=అటుపమ్మట; రాజ్ఞే= రాజయినరావణునికొఱకు; సా=ఆ; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీయగుసీత, మృతా=చచ్చినది. ఇతి=అని ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము); నివేద్యతాం= తెల్పఁబడుఁగాక.

ఆవెనుక, "మనుష్యస్త్రీయగు సీత చచ్చినది" అని, రావణునకుఁ జెప్పదము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అమానుషీ= మనుష్యస్త్రీకాని, అనఁగా రాక్షసస్త్రీయయినవికట. శేషము, పై.

అటుపిమ్మట, "ఆవికటయను రాక్షసస్త్రీచచ్చినది" అని, రావణునకుఁజెప్పదము. అని, తాత్పర్యము.

నాత్ర కశ్చన సందేహః ఖాదతేతి స వక్ష్యతి. ౪౩

టీక॥ సః = ఆరావణుండు, "ఖాదత=భక్షింపుఁడు." ఇతి=అని; వక్ష్యతి= చెప్పును. అత్ర= ఈవిషయమునందు; సందేహః=సందేహము; కశ్చన = ఒకానొకటియును; న= లేదు.

అంత, రావణుండు, "అయితే, భక్షింపుఁడు" అని చెప్పును; ఈవిషయమునందెంతమాత్రమును సందేహము లేదు. అని, ప్రఘసయను రాక్షసి చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్వజాముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అపిమ్మటను; అజాముఖీ నామ=అజాముఖియనెడు, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, అజాముఖియను రాక్షసస్త్రీ, యిట్లని, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

విశస్యేమాం తత స్సర్వా స్సమాన్ కురుత పీలుకాన్.౪౪

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; సర్వాః=అందఱును; ఇమాం = ఈబిడను; విశస్య=కోసి; సమాన్ = సమానములయిన; పీలుకాన్= మాంసఖండములనుగా; కురుత=చేయుఁడు.

మీరందఱునుజేరి, యూసీతదేహమును ఛేదించి, సమముగా, మాంసఖండములంజేయుఁడు. అని, తాత్పర్యము.
"ఈపికట దేహమును ఛేదించి" యని రహస్యము.

విభజామ తత స్సర్వా వివాదో మే న రోచతే

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వయం (అధ్యాహృతము) = మనము; సర్వాః=అందఱమును; విభజామ= పంచుకొందము. మే=నాకు; వివాదః = కలహము; నరోచతే=రుచింపదు.

అంత, మనమందఱమును, ఆమాంసఖండములను సమానముగాఁ బంచుకొందము; నాకుఁగలహము సేయుట సరి పడదు. అని, తాత్పర్యము.

పేయ మానీయతాం క్షిప్రం లేహ్య ముచ్చావచం బహు. ౪౫

టీక॥ ఉచ్చావచం=నానావిధమయిన; బహు=అధికమగు; పేయం= పానద్రవ్యమును; లేహ్యం= నాకఁదగిన తేనె మొదలగునదియును; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఆనీయతాం= తేఁబడుఁగాక.

నానావిధములగు, మద్యములను దేనె మొదలగు లేహ్యపదార్థములనుదీసికొనిరండు; వానింజేర్చికొని భక్షింతము. అని, యజాముఖియను రాక్షసి, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శూర్పణఖా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శూర్పణఖానామ = శూర్పణఖయనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంత, శూర్పణఖయను రాక్షసి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అజాముఖ్యా యదుక్తం హి తదేవ మమ రోచతే. ౪౬

టీక అజాముఖ్యా= అజాముఖిచే తః; యత్ =ఏది; ఉక్తంహి=చెప్పఁబడినదో; తదేవ=అదియే; మమ=నాకు; రోచతే=రుచించుచున్నది.

అజాముఖి యేమిచెప్పినదో, అదియె నాకునుసరిగాఁదోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సురా చానీయతాం క్షిప్రం సర్వశోక వినాశినీ
మానుషం మాంస మాస్వాద్య నృత్యామో థ నికుంభిలామ్. ౪౭

టీక॥ సర్వశోకవినాశినీ= సమస్తదుఃఖములనుబోఁగొట్టునట్టి; సురా చ =మద్యమును; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఆనీయతాం= తేఁబడుఁగాక. అథ=అటుపిమ్మట; మానుషం= మనుష్యసంబంధియయిన; మాంసం=మాంసమును; ఆస్వాద్య=చవిమాచిభక్షించియనుట; నికుంభిలాం= లంకపశ్చిమద్వారమునందుండునికుంభిలయను శక్తినిగూర్చి, శక్తికిఁబ్రీతిగల్గుటకైయనుట ; నృత్యామః=నర్తనము సేయుదము.

దుఃఖంబుల నెల్లఁబోఁగొట్టునట్టి మద్యమునుందీసి కొనిరండు ; మనుష్యమాంసమును భక్షించి యామద్యముంగ్రోలి లంకపశ్చిమ ద్వారమునందుండు నికుంభిలయను శక్తికిఁ బ్రీత్యర్థ మయి నర్తనము సేయుదము. అని, శూర్పణఖయను రాక్షసి, చెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సర్వశోక వినాశినీ = సమస్తదుఃఖములను బోఁగొట్టునట్టి; సురా=మద్యమును; మానుషం=మనుష్యసంబంధియయిన; మాంసం చ=మాంసమును; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; ఆనీయతాం! తేఁబడుఁ గాక. ఆస్వాద్య=భక్షించి ; అథ ; నికుంభి

లాం; స్పృత్యాం మతః.

దుఃఖముల నెల్ల బోఁగొట్టువట్టిమద్యమును మనుష్యమాంసము నుంగూడఁ దీసికొనిరండు; ఆమనుష్యమాంసముతోఁ గూడ, ఈవికటదేహము నందలి రాక్షసమాంసమును భక్షించి, మద్యంబుఁ గ్రోలి, నికుంభిలకుఁ బ్రీతిగల్గునట్లు, నర్తనము సేయుదము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సంభర్త్స్యమానా సా సీతా సురసుతోపమా
రాక్షసీభి స్సుఘోరాభి ర్ధైర్య ముత్సృజ్య రోదితి. ౪౯

టీక॥సురసుతోపమా= దేవకన్యకతోఁబోలికగల; సా=ఆ; సీతా=సీత; సుఘోరాభిః=మిక్కిలియుభయంకరలయిన; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత; ఏవం=ఇట్లు; సంభర్త్స్యమానా=బెదరింపఁబడినదై; ధైర్యం=ధైర్యమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; రోదితి=(భూతార్థమందులట్) ఏడ్చెను.

దేవకన్యకయుం బోలె సర్వాంగసుందరియయియుండునాసీత, యిట్లుభయంకరలయిన రాక్షసస్త్రీలు సేయుబెదరింపులకుదడిసి, ధైర్యంబువిడిచి, రోదనముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

"సీత, రామవియోగదుఃఖంబునరోదనముచేసెను." అని, రహస్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ చతుర్వింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

పంచవింశసర్గప్రారంభః.

తథా తాసాం వదంతీనాం పరుషం దారుణం బహు
రాక్షసీనా మసౌమ్యానాం రురోద జనకాత్మజా. ౧

టీక॥ అసౌమ్యానాం=తిన్ననివారు కానట్టి, భయంకతలయినయనుట; తాసాం=ఆ, రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీలు; తథా=అట్లు; పరుషం = కఠినముగాను; దారుణం=భయంకరముగాను; బహు = అధికముగాను; వదంతీనాం=చెప్పుచుండఁగా; జనకాత్మజా=జనకునికొమారెయగు సీత; రురోద=ఏడ్చెను.

భయంకరాకారలలయిన యారాక్షసస్త్రీలు, అట్లుకఠినముగానుభయంకరముగాను బెక్కుమార్లు సెప్పుచుండఁగా, నామాటలనువిని, సీత, దుఃఖమున, నేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆరాక్షసస్త్రీ లట్లు చెప్పుచుండఁగా, సీత, రామునిందలంచుకొనిరోదనము చేసినది. అని, రహస్యము.

ఏవ ముక్తాతు వైదేహీ రాక్షసీభి ర్మనస్వినీ
ఉవాచ పరమత్రస్తా బాష్పగద్గదయా గిరా. ౨

టీక॥ మనస్వినీ = మంచి మనస్సుగల; వైదేహీ=సీత, రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పఁబడినంతనె; పరమత్రస్తా = మిక్కిలియుభయమునొందినదై; బాష్పగద్గదయా=కన్నీరుచేడగ్గుత్తికపడినట్టి; గిరా=మాటచేత; ఉవాచ=చెప్పినది.

మంచిమనస్సుగలసీత, రాక్షసస్త్రీలమాటలనువిని, పరమభయంబునొంది, డగ్గుత్తికతో, నిట్లని, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

రామవియోగంబున భయంబునొంది, ఆదుఃఖమునడగ్గుత్తికతో, నిట్లని, చెప్పినది. అని, రహస్యము.

న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవితుమర్హతి

స ౨౪

టీక॥ మానుషీ=మనుష్యస్త్రీ; రాక్షసస్య=రాక్షసునకు; భార్యా=పెండ్లాము; భవితుం=అగుటకు, నార్హతి=తగదు.

ఎప్పటికిని మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు భార్యగాఁదగదు; కావున, నేను రావణునకు భార్యగాఁదగను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—* షింపఁదగినది. శేషము.

రాక్షసుండు, మనుష్యస్త్రీని, బోషింపందగఁడు, కావున, రావణుండు, నన్నుఁబోషింపందగఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః. ౩

టీక॥ యూయం(అధ్యాహృతము) మీరలు; సర్వాః=అందఱును; మాం=నన్ను; కామం=యథేచ్ఛముగా; ఖాదత=భక్షింపుఁడు. వః=మీయొక్క; వచః=మాటను, నకరిష్యామి=చేయను.

మీరలందఱునన్ను యథేచ్ఛగాఁదిని వేయుఁడు; నేనుమీరుచెప్పినట్లు చేయను. అని, సీతచెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

వికటనుభక్షింపవలదు; నన్నేభక్షింపుఁడు, నేనుమీరుచెప్పినట్లుచేయను.

అని, రహస్యము.

సా రాక్షసీమధ్యగతా సీతా సురసుతోపమా
న శర్మ లేభే దుఃఖార్తా రావణేన చ తర్జితా. ౪

టీక॥ రాక్షసీమధ్యగతా=రాక్షసస్త్రీలనడుముఁ బొందినదియును; సురసుతోపమా=దేవకన్యకతోఁ బోల్కిఁగలదియును; దుఃఖార్తా=దుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడినదియును; రావణేన=రావణునిచేత; తర్జితా చ=బెదరింపఁబడినదియునగు; సా=ఆ; సీతా=సీత; శర్మ=సుఖమును; నలేభే=పొందదయ్యె.

అట్లు రావణునిచే బెదరింపఁబడి, దుఃఖంబునొంది, రాక్షసస్త్రీలనడుమనున్న దేవకన్యకతో సమానమయిన సీతాదేవి, యెంతమాత్రముసుఖంబునొందదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సీతాదేవి, దేవకన్యకతోసరిగా సౌందర్య సౌకు

మార్యాదులుగలవిగావున, నట్టిభయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలనడుమనుండుటవలననుభయంకరాకారుండగు రావణుండు మంచిమాటలేచెప్పినను అవి రాక్షసవచనములౌటవలనను, ఆబిడకు, ఎంతమాత్రము, సుఖంబు గలుగదయ్యె. అని, తాత్పర్యము-

వేపతే స్మాధికం సీతా విశంతీ వాంగ మాత్మనః
వనే యూథపరిభ్రష్టా మృగీ కోకైరి వార్దితా- ౫

టీక॥ఆత్మనః = తనయొక్క;అంగం=దేహమును;విశంతీవ (స్థితా) = ప్రవేశించుచున్నదివలెనున్నట్టి; సీతా= సీత;వనే=అడవియందు;యూథపరిభ్రష్టా= గుంపునుండితప్పినట్టిదియు; కోకైః=తోడేళ్లచేత; అర్దితా=పీడింపఁబడినదియునగు; మృగీవ=లేడియుంబోలె;అధికం = మిక్కిలియు; వేపతే స్మ=వడంకెను.

సమస్తేంద్రియముల వృత్తులనుఉపరమింపఁ జేసికొని నట్లున్న సీతాదేవి, యడవియందుగుంపుదప్పితోడేళ్లచేబాధింపఁబడుచున్న లేడియుంబోలె,మిక్కిలియుగడగడవడంకెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా త్వశోకస్య విపులాం శాఖా మాలంబ్య పుష్పితామ్
చింతయామాస శోకేన భర్తారం భగ్నమానసా- ౬

టీక॥సాతు=ఆసీత; అశోకస్య=అశోకవృక్షముయొక్క; విపులాం=విశాలమయిన; పుష్పితాం=పూచియుండు; శాఖాం=కొమ్మను; ఆలంబ్య=పట్టుకొని;శోకేన =దుఃఖముచేత; భగ్నమానసా=విఱిగినమనసుగలదై; భర్తారం= పెనిమిటిని; చింతయామాస=ధ్యానించెను.

ఆసీత,అశింశుపావృక్షముదగ్గి అఁజక్కఁగాఁబూచివిశాలముగానుండు,నశోకశాఖంబట్టుకొని,దుఃఖంబునఁ, బెనిమిటియగు రాముని ధ్యానించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా స్నాపయంతీ విపులౌ స్తనౌ నేత్రజలస్రవైః

చింతయంతీ న శోకస్య తదాంత మధిగచ్ఛతి. ७

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సా=ఆసీత; నేత్రజలస్రవైః=కన్నీరుకాఱుటలచేత; విపులౌ = పెద్దవైన; స్తనౌ= స్తనములను; స్నాపయంతీ = తడుపుచు ; చింతయంతీ=ధ్యానించుచు; శోకస్య=దుఃఖముయొక్క; అంతం=తుదను; నాధిగచ్ఛతి = (భూతార్థమందులట్) పొందలేదు.

అప్పుడట్లాసీత, కన్నీళ్లఁబెద్దస్తనంబులుతడియుచుండఁగా, మనంబునరాముని ధ్యానించుచు, నెంతమాత్రమును దుఃఖావధినిబొందఁజాలదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

సా వేపమానా పతితా ప్రవాతే కదళీయథా
రాక్షసీనాం భయత్రస్తా వివర్ణవదనా భవత్. ८

టీక॥ సా=ఆసీత; వేపమానా=వడంకుచు; ప్రవాతే= పెద్దగాలియుండఁగా; కదళీయథా = అరఁటిచెట్టుంబోలె; పతితా=పడినదై ; రాక్షసీనాం= (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) రాక్షసస్త్రీలవలన; భయత్రస్తా=భయముచే భయపడినదై; వివర్ణవదనా = తెల్లఁబాఱినముఖముగలది; అభవత్=అయినది.

ఆసీత, గడగడవడంకుచు, నరఁటిచెట్టుపెద్దగాలికినేలంబడునట్లు, క్రిందంబడిలేచి, రాక్షసస్త్రీలవలని భయంబునం, దెల్లఁబాఱినముఖంబుతో, నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్సా దీర్ఘవిపులా వేపంత్యా సీతయా తదా
దదృశే కంపినీ వేణీ వ్యాళీవ పరిసర్పతీ. ९

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వేపంత్యా(వేపంత్యాః)=వడంకుచున్న; తస్యాః=ఆ; సీతయా(సీతాయాః, షష్ఠ్యర్థమందుఁదృతీయ)=సీతయొక్క; దీర్ఘవిపులా= పొడవైనదియు వెడలుపైనదియును; కంపినీ=కదలుచున్నదియునగు; సా=ఆ; వేణీ = వెండ్రుకలజడ; పరిసర్పతీ(పరిసర్పంతీ)=కదలుచున్న; వ్యాళీవ=ఆఁడుసర్పముంబోలె; దదృశే=చూడఁబడెను.

అప్పుడట్లువడంకుచున్నసీత తలవెం

ద్రుకలజడ, పొడవై విశాలమయి కదలుచుండుటం జేసి, చలించు సర్పంబుంబోలె, బాపట్టుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

సా నిశ్శ్వసంతీ దుఃఖార్తా శోకోపహతచేతనా
ఆర్తా వ్యసృజ దశ్రూణి మైథిలీ విలలాప హ. ౧౦

టీక॥ ఆర్తా = రామవియోగముచే బీడింపబడిన; సా = ఆ, మైథిలీ = సీత; శోకోపహతచేతనా = దుఃఖముచే గొట్టబడినబుద్ధిగలదై; దుఃఖార్తా = దుఃఖముచే బీడింపబడినదై ; నిశ్శ్వసంతీ = నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; అశ్రూణి = కన్నీళ్లను; వ్యసృజత్ = విడిచెను. విలలాప = ఏడ్చెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆసీత, యిట్లు దుఃఖమునబుద్ధికలతనొందగా, గన్నీళ్లవిడుచుచు, రోదనము చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

హా రామేతి చ దుఃఖార్తా హా పున ర్లక్ష్మణేతి చ
హా శ్వశ్రు మమ కౌసల్యే హా సుమిత్రేతి భామినీ. ౧౧

టీక॥ భామినీ = సీత; దుఃఖార్తా = దుఃఖముచే బీడింపబడినదై; హా రామ = అయ్యో రాముడా! ఇతిచ = అనియును; పునః = ఇంకను; హాలక్ష్మణ = అయ్యో లక్ష్మణుడా! ఇతిచ = అనియును; మమ = నాయొక్క; శ్వశ్రు = అత్తగారివైన; హాకౌసల్యే = అయ్యో కౌసల్యా! హాసుమిత్రే = (సంధియార్షము) = అయ్యో సుమిత్రా! ఇతి = అనియును; విలలాప (అధ్యాహృతము) = ఏడ్చెను.

సీతయిట్లు పరమదుఃఖమునొంది, "హా రాముడా! అనియును, "హా లక్ష్మణుడా" అనియు, హా నాయత్తవగు కౌసల్యా! హా సుమిత్రా!" యనియును, రోదనము చేసినది.

అని, తాత్పర్యము.

లోకప్రవాద స్సత్యోయం పండితై స్సముదాహృతః
అకాలే దుర్లభో మృత్యుః స్త్రియా వా పురుషస్య వా. ౧౨
యత్రాహ మేవం క్రూరాభీ రాక్షసీభి రిహార్దితా

జీవామి హీనా రామేణ ముహూర్త మపి దుఃఖితా. ౧౩

టీక॥ యత్ర(యతః)=ఎందువలన; అహం=నేను; ఏవం=ఇట్లు; ఇహ=ఇచ్చట; క్రూరాభిః=దయలేని; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత, అర్దితా=పీడింపఁబడినదాననై; రామేణ=రామునిచే; హీనా = విడువఁబడినదాననై; దుఃఖితా=దుఃఖమునొందిన దాననై; ముహూర్తమపి= కొంచెము సేపైనను; జీవామి= బ్రతుకుచున్నానో; తతః (అధ్యాహృతము)= అందువలన; "స్త్రియావా = ఆడుదానికిఁగాని; పురుషస్యవా=పురుషునకుఁగాని; అకాలే=అసమయమునందు; మృత్యుః=చావు ; దుర్లభః=పొందఁగూడనిది." పండితైః=పండితులచేత; సముదాహృతః=చెప్పఁబడిన, అయం= ఈ, లోకప్రవాదః=జనవార్త ; సత్యః=అబద్ధముకాదు.

నేనిట్లిచ్చట, నిర్దయలయిన యీ రాక్షసస్త్రీలచేఁదర్జింపఁబడుచు, రామునింబాసి , దుఃఖముం బొందియును బ్రాణంబులువిడువలేక, ముహూర్తమయినను జీవించియున్నాను ; కావున, "స్త్రీకిఁగాని పురుషునకుఁగానియీశ్వరేచ్ఛ లేనపుడుమరణంబు రానేరదు" అని,పండితులు చెప్పుమాట , సత్యముగా నేయున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా ల్పపుణ్యా కృపణా వినశిష్యా మ్యనాథవత్
సముద్రమధ్యే నౌః పూర్ణా వాయువేగై రివాహతా. ౧౪

టీక। అల్పపుణ్యా=కొంచెమయినపుణ్యముగలదానను;కృపణా ; పాపిష్ఠురాలనగు;ఏషా=ఈ; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; సముద్రమధ్యే=సముద్రమునడుమను; పూర్ణా=నిండినదియును;వాయువేగైః= గాలితాఁకుడులచేత;ఆహతా=కొట్టఁబడినదియునగు;నౌరివ=ఓడయుంబోలె; అనాథవత్=నాథుండులేనివానియట్లు; వినశిష్యామి=నశింపఁగలను.

పదార్థంబులచేనింపఁబడియుండు నోడ, సముద్రంబునడుమవాయువేగంబున,నశించునట్లు, స్వల్పపుణ్యంబుగల దానను,పాపిష్ఠురాలనగు నేను, అనాథయుంబోలె,నాశంబునొందఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

భర్తారం త మపశ్యంతీ రాక్షసీ వశ మాగతా
సీదామి ఖలు శోకేన కూలం తోయహతం యథా. ౧౫

టీక॥ భర్తారం = పెనిమిటియగు; తం = ఆ రాముని; అపశ్యంతీ = చూడకున్నదానను; రాక్షసీవశం = రాక్షసస్త్రీలయధీనతను; ఆగతా = పొందినదాననగు; అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; శోకేన = దుఃఖముచేత; తోయహతం = నీటిచేఁగొట్టఁబడిన; కూలంయథా = గట్టువలె, సీదామిఖలు = నశించుచున్నానుగదా!

నేనునాపెనిమిటియగునారామచంద్రునింజూడఁజాల, యిట్లురాక్షసస్త్రీలచేతులోఁజిక్కి, జలప్రవాహంబుతాఁకుడుచేనశించు నేటిగట్టుంబోలె, నాశంబునొందఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

తం పద్మదళపత్రాక్షం సింహవిక్రాంత గామినమ్
ధన్యాః పశ్యంతి మే నాథం కృతజ్ఞం ప్రియవాదినమ్. ౧౬

టీక॥ పద్మదళపత్రాక్షం = వికసించిన తామరపుష్పము రేకులవంటి కండ్లుగలవాఁడును; సింహవిక్రాంతగామినం = సింహంబునడకయుంబోలెనడుచువాఁడును; కృతజ్ఞం = తనకుఁజేయఁబడిన యుపకారము కొంచమయినను దానినెచ్చుగా నెఱుంగువాఁడును; ప్రియవాదినం = సంతోషముగలుగునట్లు మాటలాడువాఁడునగు; తం = అట్టియనంతసద్గుణములుగల; మే = నాయొక్క; నాథం = పెనిమిటిని; ధన్యాః = పుణ్యవంతులు; పశ్యంతి = చూచుచున్నారు.

వికసించిన తామరపూరేకులంబోలుకండ్లుగలవాఁడును సింహంబుంబోలె నడుచువాఁడునుఇతరులుదనకుఁగొంచెముపకారముచేసినను దానినెచ్చుగాభావించుచుండువాఁడునుఅందఱకునుసంతోషముగలుగునట్లు మాటలాడుచుండువాఁడును, అట్లు సర్వాంగ సుందరుండును సమస్తసద్గుణ సంపన్నుండునగు నాపెనిమిటినిరాముని, ఇప్పుడు, పుణ్యవంతులయినవారలు, చూచుచుందురు; నేనుపాపిష్ఠురాలనుగాన, నాకట్టిరామునింజూడఁగలుగదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా తేన హీనాయా రామేణ విదితాత్మనా
తీక్ష్ణం విష మివాస్వాద్య దుర్లభం మమ జీవితమ్. ౧౭

టీక॥విదితాత్మనా=తెలిసికొనఁబడినపరమాత్మగల; తేన=ఆ; రామేణ=రామునిచేత; హీనాయాః=విడువఁబడిన; మమ=నాకు;తీక్ష్ణం=తీవ్రమయిన; విషం=విషమును ; ఆస్వాద్య=భక్షించి; స్థితాయాః (అధ్యాహృతము) ఇవ=ఉన్నదానికిం బోలె; సర్వథా=అన్నివిధములను; జీవితం=బ్రతుకుట ; దుర్లభం = పొందఁగూడనిది.

అట్టిపరమాత్మ వేత్తయగు రామునిం బాసి, నేను, తీవ్రంబగు విషంబుం గ్రోలినదియుంబోలె, నెంతమాత్రము జీవింపంజాలను. అని, తాత్పర్యము.

కీదృశంతు మయా పాపం పురా జన్మాంతరే కృతమ్
యేనే దం ప్రాప్యతే దుఃఖం మయా ఘోరం సుదారుణమ్. ౧౮

టీక॥మయా=నాచేత; పురా=మునుపు;జన్మాంతరే = ఇతరజన్మమునందు;కీదృశం=ఎట్టి;పాపంతు = పాపము;కృతం=చేయఁబడినది? యేన = ఏపాపముచేత;మయా = నాచేత;ఘోరం=భయంకరమును;సుదారుణం=మిక్కిలియుభయంకరమునగు,అత్యంతభయంకరమయినయనుట;ఇదం = ఈ;దుఃఖం=దుఃఖము; ప్రాప్యతే=పొందఁబడచున్నదో.

నేనిప్పుడిట్లు, అత్యంతభయంకరంబగుదుఃఖముననుభవించుచున్నానో; ఇట్టి దుఃఖమునకుఁ గారణ మయిన పాపమునేనేమిచేసితినిః అని, తాత్పర్యము.

జీవితం త్యక్తు మిచ్ఛామి శోకేన మహతావృతా

టీక॥ మహతా=అధికమయిన; శోకేన=దుఃఖముచేత;వృతా=కప్పఁబడినదాననగు;అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; జీవితం= ప్రాణంబును ; త్యక్తుం=విడుచుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరుచున్నాను.

ఇట్టిమహాదుఃఖంబు ననుభవించుచు నేను బ్రతికియుండంజాలను ; ప్రాణంబులు విడువఁగోరెదను.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీభిశ్చ రక్ష్యంత్యా రామో నాసాద్యతే మయా. ౧౯

టీక॥ రాక్షసీభిశ్చ=రాక్షసస్త్రీలచేతను ; రక్ష్యంత్యాః (రక్ష్యమాణాయాః)=రక్షింపఁబడుచున్న; మయా=నాచేత; రామః=రాముండు ; నాసాద్యతే=పొందఁబడఁడు.

నాకిట్టి రాక్షసస్త్రీలు కావలియున్నారు, కావున, నేనింకనెప్పటికిని, రామునిం జేరఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

ధిగస్తు ఖలు మానుష్యం ధిగస్తు పరవశ్యతామ్
న శక్యం యత్పరిత్యక్తు మాత్మచ్ఛందేన జీవితమ్. ౨౦

టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన, ఆత్మచ్ఛందేన=నాయిచ్ఛచేత, జీవితం=ప్రాణంబు; పరిత్యక్తుం=విడుచుటకు; న శక్యం=అలవిగాదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అందువలన; మానుష్యం=మనుష్యత్వమునుగూర్చి, ధిగ్ = దహింపఁబడుట; అస్తుఖలు=అగుఁగాక. పరవశ్యతాం=ఇతరులయధీనతనుగూర్చి; ధిక్=దహింపఁబడుట; అస్తు=అగుఁగాక.

మనుష్యులకుఁ, గోరినప్పుడుమరణంబుగలుగనేరదు, కావున, నాయిష్టముచొప్పున, నాకిప్పుడుమృత్యువురాదు ; మఱియు , నగ్నిపతనాదులచేఁ బ్రాణంబులువిడువవచ్చునన్నచోఁ, బతియధీనురాలను, గావున, బతియాజ్ఞలేక, ప్రాణంబులువిడుచుటకు, నాకధికారములేదు; కాఁబట్టి , మనుష్యత్వమును, ఇతరుల యధీనతలోనుండుటయు దహింపఁబడిపోవుఁగాక. అని , చెప్పుచు, సీత, యేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పంచవింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

షడ్వింశ సర్గ ప్రారంభః.

ప్రసక్తాశ్రుముఖీ త్యేవం బ్రువంతీ జనకాత్మజా
అధోముఖముఖీ బాలా విలప్తు ముపచక్రమే. ౧

టీక॥ బాలా=చిన్నదైన; జనకాత్మజా=జనకునికొమార్తెయగుసీత; అధోముఖముఖీ=క్రిందిమొగమయినముఖముగలదై; ప్రసక్తాశ్రుముఖీ= అధికముగాఁబుట్టినకన్నీరుముఖమునందుఁగలదై; ఇతి=అని; ఏవం=ఈప్రకారము; బ్రువంతీ=చెప్పుచు; విలప్తుం=ఏడ్చుటకు; ఉపచక్రమే=ప్రారంభించెను.

జనకుని కొమార్తెయగుసీత, తలవంచి, కన్నీళ్లుగాఱఁగా, నీప్రకారముచెప్పుచు, రోదనంబుసేయనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉన్మత్తేవ ప్రమత్తేవ భ్రాంతచిత్తేవ శోచతీ
ఉపావృత్తా కిశోరీవ వివేష్టంతీ మహీతలే. ౨

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆసీత; ఉన్మత్తేవ=పిచ్చిపట్టినదియుంబోలె; ప్రమత్తేవ= మిక్కిలియుఁగైపునొందినదియుంబోలె; భ్రాంతచిత్తేవ=భ్రాంతిఁబొందినమనసుగలదియుంబోలె; ఉపావృత్తా=అలసటదీర్చుకొనుటకై పొరలింపఁబడిన; కిశోరీవ=ఆఁడుగుఱ్ఱముంబోలె; మహీతలే=నేలయందు; వివేష్టంతీ=పొరలుచు; శోచతీ = ఏడ్చుచు; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

ఆసీత, పిచ్చిపట్టినదానియట్లు, కైపునొందినదియుంబోలె, భ్రాంతినొందినదివలె, నలసటదీఱుటకై పొరలింపఁబడు నాఁడుగుఱ్ఱముచందంబున, నేలంబొరలుచు, నేడ్చుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రమత్తస్య రక్షసా కామరూపిణా
రావణేన ప్రమథ్యాహ మానీతా క్రోశతీ బలాత్. ౩

టీక॥ రాఘవస్య=రాముఁడు; ప్రమత్తస్య=ఏమఱియుండఁగా; ఆక్రోశతీ=

అటచుచున్న;అహం=నేను; కామరూపిణా=ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల; రక్షసా=రాక్షసుండగు; రావణేన=రావణునిచేత;బలాత్=బలమువలన;ప్రమథ్య=బలాత్కరించి;ఆనీతా = తేఁబడినాను.

రాముండు ప్రమాదంబున నెచ్చటికో పోయియుండఁగాఁ, గామరూపియగునీ రావణుండు, దుఃఖంబుననలచుచున్ననన్ను,బలాత్కారంబునం, గొనితెచ్చినాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసీవశమాపన్నా భర్త్స్యమానా సుదారుణమ్
చింతయంతీ సుదుఃఖార్తా నాహం జీవితు ముత్సహే. ౪

టీక॥ అహం=నేను;రాక్షసీవశం=రాక్షసస్త్రీలయధీనతను ; ఆపన్నా = పొందినదాననై ; సుదారుణం=మిక్కిలియుభయంకరముగా ; భర్త్స్యమానా=బెదరింపఁబడుచు ; చింతయంతీ=రాముని ధ్యానించుచు ; సుదుఃఖార్తా = మిక్కిలియుదుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదాననై ; జీవితుం=బ్రతుకుటకు;నోత్సహే=కోరను.

నేనీ రాక్షసస్త్రీలకుఁజిక్కి, వీరలచే భయంకరంబులయిన బెదరింపు మాటలనువినుచు, రామునింజూడనేరక ధ్యానింపుచుఁ, బరమదుఃఖంబున , నిట్లు, బ్రతికియుండంజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

నహి మే జీవితే నార్థో నైవార్థై ర్నచ భూషణైః
వసంత్యా రాక్షసీ మధ్యే వినారామం మహారథమ్. ౫

టీక॥ మహారథం = తన్నునుసారథినిగుఱ్ఱములనుగాపాడుకొనుచుఁబదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁబోరంగల;రామంవినా=రామునివిడిచి ; రాక్షసీమధ్యే=రాక్షసస్త్రీలనడుమ ; వసంత్యాః=ఉన్నట్టి ; మే=నాకు ; జీవితేన=ప్రాణముచేత ; అర్థః=ప్రయోజనము; నహి=లేదుగదా!అర్థైః=ధనములచేత; నైవ = ప్రయోజనములేనేలేదు.భూషణైశ్చ=సొమ్ములచేతను ; న=ప్రయోజనంబులేదు.

తన్నునుసారథినిగుఱ్ఱమును గాపా

దుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁబోరంజాలిననాపెనిమిటి రామునిఁబాసి, భయంకరాకారలయిన యీరాక్షసస్త్రీల నడుమంజిక్కి యున్ననాకు, ఇంక, బ్రతుకుచేనేమిప్రయోజనము? ధనముతోఁగాని సొమ్ముల తోఁగాని నాకింకేమికార్యము?

అని, తాత్పర్యము.

అశ్మసార మిదం నూన మథవా ప్యజరామరమ్
హృదయం మమ యేనేదం న దుఃఖే నావశీర్యతే. ౬

టీక॥ యేన= ఏకారణముచేత; మమ= నాయొక్క; ఇదం= ఈ; హృదయం = మనసు; దుఃఖేన= దుఃఖముచేత; నావశీర్యతే= నశింపకున్నదో; తేన(అధ్యాహృతము)= ఆకారణముచేత ; ఇదం= ఈమనసు; అశ్మసారం= ఱాతిబలమువంటిబలముగలది. నూనం = నిశ్చయము. అథవాపి = అటుగాకేని ; అజరామరం= ముసలితనములేనిదియుఁ జావులేనిదియు.

నేనింతదుఃఖమునొంది యున్నను, నామనసునశింపకున్నది, కావున, నిది, ఱాయివంటిది; నిశ్చయము ; అటుకాదేని, ముసలితనముగాని మరణముగాని లేక నిత్యముగానుండునది కాఁబోలు.

అని, తాత్పర్యము.

ధిఙ్మా మనార్యా మసతీం యాహం తేన వినాకృతా
ముహూర్తమపి రక్షామి జీవితం పాపజీవితా. ౭

టీక॥ యా= ఏ; అహం = నేను; తేన= ఆరామునిచేత; వినాకృతా = విడువఁబడినదాననై; పాపజీవితా= పాపముగలిగించు బ్రతుకుగలదాననై; ముహూర్తమపి= అల్పకాలమయినను; జీవితం= ప్రాణమును; రక్షామి= కాపాడుచున్నానో ; తాం (అధ్యాహృతము)= అట్టి; అనార్యాం= దుష్టురాలను; అసతీం = పతివ్రతగాని దాననగు; మాం= నన్నుఁగూర్చి; ధిక్ = దహింపఁబడుటయగుఁగాక.

అట్టిరామునింబాసి, పాపస్వభావంబునవలంబించి, కొంచెము సేపైనను, ప్రాణమునుగాపాడుచున్నానే; అట్టినేనుమిక్కిలియుదుష్టురాలను, నేనదహింపఁబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము.

కా చ మే జీవితే శ్రద్ధా సుఖే వా తం ప్రియం వినా
భర్తారం సాగరాంతాయా వసుధాయాః ప్రియంవదమ్. ౮

టీక॥ సాగరాంతాయాః=సముద్రములుకొనలందుఁగల ; వసుధాయాః=భూమికి; భర్తారం = ప్రభువును; ప్రియంవదం=సంతోషముగల్గునట్లు చెప్పువాఁడునగు; తం=అట్టి; ప్రియంవినా=పెనిమిటినివిడిచి; మే=నాకు; జీవితే=ప్రాణమునందుఁగాని; సుఖేవా=సుఖమునందుఁగాని; కా=ఏ; శ్రద్ధాచ=ఆసక్తియు?

నాలుగుసముద్రముల వఱకున్నభూమికంతయుఁ బ్రభుండును బ్రియంవదుండునగునట్టి ప్రియుండు రాముండు లేకుండఁగా, నాకుఁ బ్రాణమునందుఁగానిసుఖమునందుఁగానియాసక్తియెందుకు? అని, తాత్పర్యము.

భిద్యతాం భక్ష్యతాం వాపి శరీరం విసృజామ్య హమ్
నచాప్య హం చిరం దుఃఖం సహేయం ప్రియవర్జితా. ౯

టీక॥అహం=నేను; శరీరం=దేహమును; విసృజామి = విడిచెదను. భిద్యతాం=పగులఁగొట్టఁబడుఁగాక. భక్ష్యతాంవాపి = భక్షింపఁబడునుగాక. అహం=నేను; ప్రియవర్జితా=పెనిమిటిచేతవిడువఁబడినదాననై; చిరం=బహుకాలము; దుఃఖంచాపి=దుఃఖమును; నసహేయం=ఓర్వలేను.

రాక్షసస్త్రీలారా! నేను దేహమును విడిచెదను; పగులఁగొట్టుకొనుఁడు; భక్షించినను భక్షింపుఁడు; నేను, ప్రియుని రామునింబాసి, బహుకాలంబీదుఃఖము నోర్వంజాలను. అని, తాత్పర్యము.

చరణేనాపి సవ్యేన న స్పృశేయం నిశాచరమ్
రావణం కిం పున రహం కామయేయం విగర్హితమ్. ౧౦

టీక॥అహం=నేను; సవ్యేన=ఎడమదైన; చరణేనాపి = పాదముచేతనైనను; నిశాచరం = రాక్షసుండగు; రావణం=రావణుని; నస్పృశేయం= తాఁకను. పునః=ఇంక; విగర్హితం = నిందింపఁబడునట్లుగా ; కామయేయంకిం=

మోహంతునామేమి?

నేను రాక్షసుండగు రావణుని, నెడమకాలితోనైనను దాఁకను; మఱియతని యందు మోహంబుంచుదునా? ఎన్నటికి నుంచను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతం న జానాతి నాత్మానం నాత్మనః కులమ్
యో నృశంసస్వభావేన మాం ప్రార్థయితు మిచ్ఛతి. ౧౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; నృశంసస్వభావేన=క్రూరస్వభావముచేత, మాం=నన్ను; ప్రార్థయితుం=ప్రార్థించుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; సః=(అధ్యాహృతము) ఆరావణుఁడు; ఆత్మానం=తన్ను; ప్రత్యాఖ్యాతం= తిరస్కృతుఁడైనవానిఁగా; నజానాతి= ఎఱుంగఁడు. ఆత్మనః=తనయొక్క; కులం=వంశమును; ప్రత్యాఖ్యాతం (అధ్యాహృతము)= తిరస్కరింపఁబడినదానిఁగా; న(జానాతి)=ఎఱుంగఁడు.

ఈరావణుండు క్రౌర్యంబు నవలంబించి నన్నుఁగోరుచున్నాఁడే, ఇతనికి దీనివలనఁ, దాను జెడుటయుఁ, దనకులంబునశించిపోవుటయుఁ, దెలియకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఛిన్నా భిన్నా విభక్తా వా దీప్తే వాగ్నౌ ప్రదీపితా
రావణం నోపతిష్ఠేయం కిం ప్రలాపేన వశ్చిరమ్. ౧౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; ఛిన్నా= నఱుకఁబడినఁగాని; భిన్నా = పగులఁగొట్టబడినఁగాని ; విభక్తా వా = పంచుకొనఁబడినఁగాని; దీప్తే = మండిన; అగ్నౌ = నిప్పునందు; ప్రదీపితా వా=కాల్పఁబడినఁగాని; రావణం=రావణుని; నోపతిష్ఠేయం=పొగడను. వః=మీయొక్క; చిరం=బహుకాలము; ప్రలాపేన= అఱచుటచేత ; కిం=ఏమిప్రయోజనము.

మీరలు, నన్ను ఛేదింపుఁడు, పగులఁగొట్టుఁడు, పంచుకొనుఁడు నిప్పులోఁగాల్చివేయుఁడు; ఏమిచేసినను జేయుఁడు; నేనెంతమాత్రమును, రావణుని గారవింపను; మీర లెంతయఱచినను బ్రయోజనములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఖ్యాతః ప్రాజ్ఞః కృతజ్ఞశ్చ సానుక్రోశశ్చ రాఘవః

సద్వృత్తో నిరనుక్రోశ శ్శంకే మద్భాగ్యసంక్షయాత్. ౧౩

టీక॥ ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుండును; ప్రాజ్ఞః=పండితుండును; కృతజ్ఞశ్చ = ఇతరులుతనకుఁ గొంచెముపకారముచేసిననుదానినెచ్చుగానెంచువాఁడును; సానుక్రోశశ్చ; దయతోఁగూడినవాఁడును; సద్వృత్తః= మంచియాచారముగలవాఁడునగు; రాఘవః=రాముఁడు; మద్భాగ్యసంక్షయాత్= నాభాగ్యమునశించుటవలన, నిరనుక్రోశః= దయలేనివాఁడు. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని ; శంకే=సందేహించెదను.

శత్రువులచేతను గూడసద్గుణుండని పొగడంబడినవాఁడును బండితుండునుదనకితరులుగొంచె ముపకారముచేసినను దానినధికముగా భావించువాఁడును దయాశాలియయిన వాఁడును సదాచారుండునగు రాముండు, నాదౌర్భాగ్యంబున, నిప్పుడు,నిర్దయుండైయతికౄరుండుగానున్నాఁడు; అని, సందేహించుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రాణి జనస్థానే చతుర్దశ
యేనైకేన నిరస్తాని స మాం కిన్నాభిపద్యతే. ౧౪

టీక॥ఏకేన=ఒకఁడైన; యేన=ఎవ్వనిచేత; జనస్థానే=జనస్థానమనుప్రదేశమునందు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క, సహస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ=పదునాలుగును; నిరస్తాని= చంపఁబడినవో; సః = అట్టిరాముండు; మాం=నన్ను; కిం=ఎందుకు ; నాభిపద్యతే=రక్షింపకున్నాఁడు?

ఎవ్వండొక్కరుండే,జనస్థానంబునఁబదునాలుగువేల రాక్షసులం జంపెనో, అట్టిరాముండు, నాయొద్దకువచ్చినన్నేలరక్షింపఁడు?

అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్ధా రావణేనాహ మల్పవీర్యేణ రక్షసా

టీక॥ అహం= నేను ; అల్పవీర్యేణ=కొంచెమయినపరాక్రమముగల; రక్షసా=రాక్షసుండగు ; రావణేన= రావణునిచేత; నిరుద్ధా= అడ్డగింపఁ

బడినాను.

స్వల్పంబగు పరాక్రమంబుగల రావణుండు నన్నునిరోధించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సమర్థః ఖలు మే భర్తా రావణం హంతు మాహవే. ౧౫

టీక॥ మే=నాయొక్క; భర్తా=పెనిమిటియగు రాముండు; ఆహవే=యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; హంతుం=చంపుటకు; సమర్థః ఖలు=చాలినవాఁడుగదా!

నా పెనిమిటియగు రాముండు, యుద్ధంబున రావణుంజంపుటకు, సమర్థుండుగదా! అని, తాత్పర్యము.

విరాధో దండకారణ్యే యేన రాక్షసపుంగవః
రణే రామేణ నిహత స్స మాం కిన్నాభిపద్యతే. ౧౬

టీక॥ యేన=ఏ; రామేణ=రామునిచేత; దండకారణ్యే=దండకారణ్యమునందు; రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; విరాధః=విరాధుఁడు; రణే=యుద్ధమునందు; నిహతః=చంపఁబడినాఁడో; సః=అట్టిరాముండు; మాం=నన్ను; కిం=ఎందుకు; నాభిపద్యతే=రక్షింపకున్నాఁడు;

ఎవ్వండు, దండకారణ్యంబున రాక్షసశ్రేష్ఠుండగువిరాధుని వధించినాఁడో; అట్టిరాముండు, నన్నేల రక్షింపఁడు? అని, తాత్పర్యము.

కామం మధ్యే సముద్రస్య లంకేయం దుష్ప్రధర్షణా
నతు రాఘవ బాణానాం గతిరోధీహ విద్యతే. ౧౭

టీక॥ సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమ; స్థితా=(అధ్యాహృతము)ఉన్న; ఇయం=ఈ; లంకా=లంక; దుష్ప్రధర్షణా కామం=ఎదిరింపఁగూడనిదే; ఇహ=ఈలోకమునందు; రాఘవబాణానాం=రామునిబాణములయొక్క; గతిరోధీ=గమనమునడ్డగించునదిమాత్రము; నవిద్యతే=లేదు.

ఈలంక సముద్రంబునడుమ నున్నది, కావున, నెదిరింపఁగూడనిది వాస్తవమె; అయితే, రామబాణంబుల కెందునడ్డమేదియులేదు. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను తత్కారణం యేన రామో దృఢపరాక్రమః
రక్షసాపహృతాం భార్యా మిష్టాం నాభ్యవపద్యతే. ౧౮

టీక॥ యేన=ఏకారణముచేత ; దృఢపరాక్రమః=పొలివోవనిపరాక్రమంబు గల; రామః=రాముఁడు; రక్షసా=రాక్షసుండగు రావణుని చేత; అపహృతాం=అపహరింపఁబడిన;ఇష్టాం=ప్రియయయిన; భార్యాం=భార్యను;నాభ్యవపద్యతే=రక్షింపఁకున్నాఁడో,తత్=ఆ; కారణం=కారణము;కిన్ను=ఏది?

తనకుఁ బ్రియభార్యనగు నన్ను రావణుండపహరించియుండఁగాఁ, దాను మహాపరాక్రమశాలియయ్యు , రాముండు, నన్నురక్షింపకున్నాఁడే? దీనికేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

ఇహస్థాం మాం నజానీతే శంకే లక్ష్మణపూర్వజః
జానన్నపిహి తేజస్వీ ధర్షణం మర్షయిష్యతి. ౧౯

టీక॥లక్ష్మణపూర్వజః= లక్ష్మణునకన్నయయినరాముండు;మాం=నన్ను; ఇహస్థాం = ఇచ్చటనున్న దానిఁగాఁ;నజానీతే=ఎఱుంగఁడు. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని;శంకే = సందేహించుచున్నాను. తేజస్వీ= అధికమయిన తేజస్సుగలరాముండు;జానన్నపిహి = ఎఱింగినవాఁడయ్యు;ధర్షణం = తిరస్కారమును;మర్షయిష్యతి(కిం)= ఓర్చునా?

లక్ష్మణునకన్నయగురాముండు, నేనిచ్చటనున్నానని యిదివఱకెఱుంగకున్నాఁడనితోఁచుచున్నది; రాముండు,ఎఱింగియుండునేని, మహాపరాక్రమశాలిగావున, నీతిరస్కారము నెంతమాత్రము నోర్వఁడు; తక్షణమె రావణుంజంపును. అని, తాత్పర్యము.

హృతేతి యోధిగత్వా మాం రాఘవాయ నివేదయత్
గృధ్రరాజోపి సరణే రావణేన నిపాతితః. ౨౦

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు;"హృతా=అపహరింపఁబడినది;"ఇతి = అని;అధిగత్వా(అధిగమ్య)=తెలిసికొని;మాం=నన్ను ; రాఘవాయ=రామునికొఱకు;

నివేదయేత్=తెల్పునో, సః=అట్టి; గృధ్రిరాజోపి=గ్గద్దలకుఁబ్రభుండైనజటాయువును; రణే=యుద్ధమునందు; రావణేన=రావణునిచేత; నిపాతితః=పడఁద్రోయఁబడెను, చంపఁబడెననుట.

నన్నురావణుండపహరించుటంజూచినవాఁడుకావునసంగతిని రామునకెవ్వఁడుదెల్పంగలఁడో, అట్టిజటాయువునుంగూడ, రావణుండు, యుద్ధంబునం జంపినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కృతం కర్మ మహత్తేన మాం తథా భ్యవపద్యతా

తిష్ఠతా రావణద్వంద్వే వృద్ధేనాపి జటాయుషా. ౨౧

టీక॥ వృద్ధేనాపి= ముసలివాఁడును; రావణద్వంద్వే= రావణుతోటియుద్ధంబునందు; తిష్ఠతా=నిలుచున్నవాఁడును; తథా=అట్లు; మాం =నన్ను; అభ్యవపద్యతా=రక్షించుచున్నవాఁడునగు; తేన=ఆ; జటాయుషా = జటాయువుచేత; మహత్ =గొప్పదయిన; కర్మ =కార్యము; కృతం=చేయఁబడినది.

ఆజటాయువు వృద్ధుండైనను రావణునితో నిలిచియుద్ధముచేసి, తనచేనైనంతవఱకునన్నురక్షించి , మహాకార్యమును జేసినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యది మా మిహ జానీయా ద్వర్తమానాం స రాఘవః

అద్య బాణైరభిక్రుద్ధః కుర్యా ల్లోక మరాక్షసమ్. ౨౨

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; మాం=నన్ను; ఇహ = ఇచ్చట; వర్తమానాం=ఉన్నదానిఁగా, జానీయాద్యది=ఎఱుంగునేని, అద్య = ఇప్పుడు; అభిక్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; బాణైః=బాణములచేత; లోకం=ప్రపంచమును; అరాక్షసం=రాక్షసులులేనిదానిఁగా; కుర్యాత్ =చేయును.

అట్టిరాముండు, నేనిచ్చట నున్నానని తెలిసికొనునేని, యిప్పుడె కోపంబున, బాణంబులుప్రయోగించి, లోకంబులో నొకరాక్షసుండైనను లేనట్లుసమస్తరాక్షసులనుం, జంపును.

అని, తాత్పర్యము.

విధమేచ్చ పురీం లంకాం శోషయేచ్చ మహోదధిమ్

రావణస్యచ నీచస్య కీర్తిం నామచ నాశయేత్. ౫౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు;లంకాం=లంకయను; పురీం = పట్టణమును ; విధమేచ్చ=ఊఁదివేయును. మహోదధిం=సముద్రమును; శోషయేచ్చ=ఎండఁజేయును . నీచస్య=నీచుండగు; రావణస్య = రావణునియొక్క; కీర్తిం=కీర్తిని; నామచ = పేరును; నాశయేచ్చ = నశింపఁజేయును.

నేనిచ్చటనుండుట రాముఁడుండెలియునేని,అతండంత, మహాకోపంబున, సముద్రమునుశోషింపఁజేయును; ఈలంకాపట్టణమునూఁదివేయును; మఱియు నీచుండగు రావణుని పేరును గీర్తియునునశించునట్లుసేయును.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నిహత నాథానాం రాక్షసీనాం గృహేగృహే
యథాహ మేవం రుదతీ తథా భూయో న సంశయః. ౫౭

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; అహం=నేను;యథా=ఎట్లు ; ఏవం=ఈప్రకారముగా ; రుదతీ=ఏడ్చుచు ; అస్మి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నానో;తథా= అట్లు; నిహతనాథానాం=చంపఁబడినపెనిమిటులుగల; రాక్షసీనాం= రాక్షసస్త్రీలయొక్క; గృహేగృహే= ఇంటింటియందును;భూయః= ఇంకనధికముగా; రుదంత్యః(అధ్యాహృతము)= ఏడ్చుచున్నవారలు ; భవిష్యంతి (అధ్యాహృతము) = కాఁగలరు. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

అంత, నేనిచ్చటనెట్లేడ్చుచున్నానో, అట్లు ఇంటింటను , దమపెనిమిటులురామునిచేఁ జంపఁబడుటం జేసి, రాక్షసస్త్రీలందఱును, ఇంతకన్న నెచ్చుగా, నేడ్చుచుండఁగలరు; ఇందుకుసంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అన్విష్య రక్షసాం లంకాం కుర్యా ద్రామ స్సలక్ష్మణః

టీక॥ సలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁగూడిన;రామః = రాముఁడు ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క ; లంకాం= లంకాపట్టణమును; అన్విష్య= వెదకి;

శత్రునాశనం= శత్రువుల నశింపఁ జేయుటను; కుర్యాత్=చేయును.

రాముండును లక్ష్మణుండును, ఈ లంకయంతయు వెదకి, రాక్షసులనం దఱింజంపుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

న హి తాభ్యాం రిపు ర్దృష్టో ముహూర్తమపి జీవతి. ౫౫

టీక॥ తాభ్యాం= ఆరామలక్ష్మణులచేత; దృష్టః=చూడఁబడిన; రిపుః=శత్రువు; ముహూర్తమపి = కొంచెముసేపైనను; నజీవతిహి = బ్రతుకఁడుగదా!

ఆరామలక్ష్మణులు దృష్టిపథంబునం బడునేని, శత్రుండెంతమాత్రమును బ్రతుకంజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చితాధూమాకులపథా గృధ్రమండలసంకులా
అచిరేణతు లంకే యం శ్మశానసదృశీ భవేత్. ౫౬

టీక॥ఇయం=ఈ;లంకా=లంక; అచిరేణతు = శీఘ్రముగానే;చితాధూమాకులపథా= చితియందలిపొగలచే వ్యాకులములయినమార్గములుగలదై; గృధ్రమండలసంకులా = గద్దలసమూహములచేనిండినదై; శ్మశానసదృశీ=శ్మశానముతో సమానమయినదిగా; భవేత్=అగును.

ఇంక, శీఘ్రముగానే, యీలంక, మార్గములన్నియుఁబీనుంగుపొగలంగప్పఁబడఁగా,గ్రద్దలతో నిండి,శ్మశానంబువంటిదికాఁగలఁదు. అని, తాత్పర్యము.

అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్యామ్యే వ మనోరథమ్

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)= నేను;అచిరేణ = శీఘ్రమయిన;కాలేనైవ=కాలముచేతనే;మనోరథం=కోరికిని;ప్రాప్స్యామ్యేవ=పొందనేపొందఁగలను.

నేనింక,శీఘ్రకాలములోనే, నాకోరిక–చూప్పున,లంకయంతయుశ్మశానంబువంటిదైయుండఁగాఁ, బూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

దుష్ప్రస్థా నోయ మాఖ్యాతి సర్వేషాం వో విపర్యయమ్. ౫౭

టీక॥ వః=మీయొక్క; అయం=ఈ, దుష్ప్రస్థానః=దుర్మార్గప్రవృత్తి; సర్వేషాం=సమస్తరాక్షసులయొక్క; విపర్యయం=కీడును, ఆఖ్యాతి = చెప్పుచున్నది.

ఇప్పుడుమీరిట్లు దుర్మార్గంబునఁ బ్రవర్తించుటవలననె, రాక్షసులకందఱకునుగీడువాటిల్లునని, తెలియవచ్చుచున్నది అని, తాత్పర్యము.

యాదృశానీహ దృశ్యంతే లంకాయా మశుభాని వై

టీక॥ ఇహ=ఈ; లంకాయాం=లంకయందు; యాదృశాని("తాదృశాని" అనుదానియర్థమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడినది)=అట్టి; అశుభాని=అమంగళనిమిత్తములు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); దృశ్యంతే=చూడఁబడుచున్నవి.

అట్లుఁ, గీడువాటిల్లుటకుసూచకములయిన, యమంగళనిమిత్తములును, ఈ లంకలోఁ, గానంబడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

అచిరేణతు కాలేన భవిష్యతి హతప్రభా. ౨౮

టీక॥ ఇయం (అధ్యాహృతము)=ఈలంక; అచిరేణ=శీఘ్రమయిన; కాలేనతు=కాలముచేతనే; హతప్రభా=కొట్టఁబడినకాంతిగలది ; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

అట్లుగావున, నీలంక, యింక స్వల్పకాలంబుననె, కాంతిచెడి, నాశంబునొందఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

నూనం లంకా హతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే
శోషం యాస్యతి దుర్ధర్షా ప్రమదా విధవా యథా. ౨౯

టీక॥ పాపే=పాపస్వభావుండును; రాక్షసాధమే=రాక్షసులలోఁదక్కువయినవాఁడునగు; రావణే=రావణుఁడు; హతే=చంపఁబడఁగా; దుర్ధర్షా=ఎదిరింపఁగూడని; లంకా=లంక; విధవా=చనిపోయినపెనిమిటిగల ; ప్రమ

దాయథా=స్త్రీయుంబోలె,శోషం= ఎండుటను, కాంతిలేకుండుట ననుట; యాస్యతి= పొందఁగలదు. నూనం= నిశ్చయము.

పాపిష్ఠుండును రాక్షసాధముండున గు రావణుండు రామునిచేతం జంపఁబడి,యంతఁ, బెనిమిటిచనిపోయిన వెనుకనుండు స్త్రీవలె,నీలంక, ఏమియును లంకారమును గాంతియులేక , యుండవలదు,ఇదితప్పదు అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యోత్సవసముత్థాచ నష్టభర్త్రీ స రాక్షసీ
భవిష్యతి పురీ లంకా నష్టభర్త్రీ యథాంగనా. ౩౦

టీక॥ నష్టభర్త్రీ=నశించిన ప్రభువుగలదియును; సరాక్షసీ = రాక్షస స్త్రీలతోఁగూడినదియు , (తాత్పర్యముచే) చంపఁబడినరాక్షస పురుషులు గలదియునగు; లంకా = లంకయను, పురీ=పట్టణము; నష్టభర్త్రీ= నశించిన పెనిమిటిగల; అంగనాయథా=స్త్రీయుంబోలె, పుణ్యోత్సవసముత్థాచ= మంగళోత్సవంబులనుండివిడినదిగాన; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

అట్లు నాథుండగు రావణుండును ను రాక్షసపురుషులందఱును జంపఁబడినవెనుక,నీలంకాపురి, విధవయుంబోలె , మంగళోత్సవమేదియు లేక , కాంతిహీనయయియుండఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

నూనం రాక్షసకన్యానాం రుదంతీనాం గృహేగృహే
శ్రోష్యామి న చిరాదేవ దుఃఖార్తానా మిహ ధ్వనిమ్. ౩౧

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; ఇహ= ఈలంకయందు ; గృహేగృహే=ఇంటింటియందును; దుఃఖార్తానాం=దుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడినవారును; రుదంతీనాం=ఏడ్చుచున్నవారునగు; రాక్షసకన్యానాం= రాక్షసస్త్రీలయొక్క; ధ్వనిం= శబ్దమును; నచిరాదేవ=శీఘ్రముగానే; శ్రోష్యామి=వినఁగలను.నూనం=నిశ్చయము.

నేనింక, శీఘ్రముగానే , యీలంకయందింటింటను దమ పెనిమిటులు చంపఁబడుటంజేసి దుఃఖార్తలై రోదనంబు సేయుచుండు రాక్షసస్త్రీల కంఠధ్వనిని,వినఁగలను.అని, తాత్పర్యము.

సాంధకారా హతద్యోతా హతరాక్షసపుంగవా
భవిష్యతి పురీ లంకా నిర్దగ్ధా రామసాయకైః. ౩౨
యది నామ స శూరో మాం రామో రక్తాంతలోచనః
జానీయా ద్వర్తమానాం హి రావణస్య నివేశనే. ౩౩

టీక॥ శూరః=యుద్ధమునందు భయము లేనివాఁడును ; రక్తాంతలోచనః=ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లు గలవాఁడు నగు; సః=ఆ ; రామః=రాముఁడు ; మాం=నన్ను; రావణస్య=రావణుని యొక్క; నివేశనే=ఇంటియందు ; వర్తమానాంహి= ఉన్నదానిఁగానే, జానీయాద్యదినామ=ఎఱుంగు నేని; లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము ; రామసాయకైః = రాముని బాణములచేత; నిర్దగ్ధా=దహింపఁబడినదై ; సాంధకారా=పెనుఁజీకటితోఁగూడినదిగాను; హతద్యోతా=కొట్టఁబడినకాంతిగలదిగాను; హతరాక్షసపుంగవా = చంపఁబడినరాక్షసశ్రేష్ఠులు గలదిగాను ; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలిగి మహాశూరుండై వెలయురాముండు, నేను రావణునింటనున్నానని యెఱుంగు నేని, యాక్షణమె యీలంకాపురి,యతని బాణంబులచే దహింపఁబడును ; ఈ లంకయంతయుఁ బెనుఁజీఁకట్లచేఁ గప్పఁబడి కాంతిచెడియుండును; ఈలంకలోని మేటి రాక్షసు లందఱును హతులగుదురు. అని, తాత్పర్యము.

అనేనతు నృశంసేన రావణే నాధమేన మే
సమయో యస్తు నిర్దిష్ట స్తస్యకాలో య మాగతః. ౩౪

టీక॥నృశంసేన=క్రూరుండును; అధమేన=నీచుండునగు;అనేన=ఈ;రావణేనతు=రావణునిచేతనే, మే=నాకొఱకు;యః=ఏ;సమయః=సంకేతము;నిర్దిష్టః=చెప్పఁబడినదో; తస్య=ఆసమయముయొక్క ;అయం=ఈ; కాలస్తు=కాలమును;ఆగతః=వచ్చినది.

క్రూరుండును నీచుండునగు నీరావణుండు నాకు నిర్ణయించిన నవధియనుసమీపించినది.

అని, తాత్పర్యము.

అకార్యం యే న జానంతి నైర్‌ఋతాః పాపకారిణః
అధర్మాత్తు మహోత్పాతో భవిష్యతి హి సాంప్రతమ్. ౩౫

టీక। పాపకారిణః= పాపమునుజేయునట్టి; యే=ఏ; నైఋతాః = రాక్షసులు; అధర్మాత్తు=అధర్మమువలననే; అకార్యం=చేయరానిదానిని; నజానంతి = ఎఱుంగరో; తైః(అధ్యాహృతము)=అట్టిరాక్షసులచేత; సాంప్రతం= ఇప్పుడు; మహోత్పాతః= గొప్పయనర్థము; భవిష్యతిహి=కాఁగలదుగదా!

పాపిష్ఠులగురాక్షసులధర్మము నవలంబించియుండువారలుగావున, "ఇది కార్యము, ఇదియకార్యము" అని యెంత మాత్రమునువిమర్శింపకయె సాహసింతురు; అట్లగుటంజేసి, యిప్పుడు, ఈరావణుండు, అనర్థంబునకు వెనుదీయక, నన్నుఁజంపినను జంపును.

అని, తాత్పర్యము.

నైతే ధర్మం విజానంతి రాక్షసాః పిశితాశనాః

టీక॥ పిశితాశనాః = మాంసమె యాహారముగాఁగల; ఏతే=ఈ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; ధర్మం= ధర్మమును; నజానంతి=ఎఱుంగరు.

ఈరాక్షసులు, ఎల్లప్పుడు నుమాంసమునె భక్షించుచుఁ గ్రూరస్వభావంబు గలిగియుండువారలు కావున, వీరలకెంతమాత్రము నుధర్మము తెలియదు.

అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువం మాం ప్రాతరాశార్థే రాక్షసః కల్పయిష్యతి. ౩౬

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుండగు రావణుండు; మాం=నన్ను; ప్రాతరాశార్థే = ప్రాతఃకాలాహారముకొఱకు; కల్పయిష్యతి = ఏర్పఱచుకొనఁగలఁడు. ధ్రువం= నిశ్చయము.

అట్లుకావున, రాక్షసుండగునీరావణుండు, నన్నుఁబ్రాతఃకాలమునందలి యాహారముగాఁగొనిభక్షింపఁగలఁడు; ఇదినిజము. అని, తాత్పర్యము.

సాహం కథం కరిష్యామి తం వినా ప్రియదర్శనమ్

రామం రక్తాంతనయన మపశ్యంతీ సుదుఃఖితా. ౩౪

టీక॥ రక్తాంతనయనం=ఎఱ్ఱనికొనలుగలకండ్లుగల; రామం = రాముని; అపశ్యంతీ=చూడకున్నదానను; సుదుఃఖితా= మిక్కిలియుదుఃఖమునొందియున్నదాననగు; సా= అట్టి,అహం= నేను; ప్రియదర్శనం= సంతోషకరంబగుచూచుటగల; తంవినా=ఆరాముని విడిచి; కథం=ఎట్లు, కరిష్యామి = చేయగలను?

ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలిగిమహాశూరుండైయున్నరామునుంజూడకమిక్కిలియుదుఃఖంబునొందియున్నాను; నేనట్టిప్రియదర్శనుండగురామునివిడిచి,యేమిచేయఁగలను. అని, తాత్పర్యము.

యది కశ్చి త్ప్రదాతా మే విషస్యా ద్య భవే దిహ
క్షిప్రం వైవస్వతం దేవం పశ్యేయం పతినా వినా. ౩౫

టీక। అద్య=ఇప్పుడు; ఇహ=ఇచ్చట,కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడైనను;మే= నాకొఱకు,విషస్య=విషముయొక్క;ప్రదాతా=ఇచ్చువాఁడు; స్యాద్యది=ఉండునేని, అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;పతినావినా(పత్యావినా)= పెనిమిటినివిడిచి;క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; దేవం=ప్రభుండగు;వైవస్వతం= యముని;పశ్యేయం=చూతును.

ఇప్పుడిచ్చట,నాకెవ్వండైననువిషమునిచ్చునేని, నేనుదానింగ్రోలి, రామునివిడిచియుండుటకన్న,శీఘ్రముగా, యమలోకంబునకుంబోదును.

అని, తాత్పర్యము.

నాజానా జ్జీవతీం రామ స్స మాం లక్ష్మణపూర్వజః

టీక॥లక్ష్మణపూర్వజః= లక్ష్మణునకుముందుపుట్టిన;సః=ఆ;రామః= రాముఁడు;మాం=నన్ను;జీవతీం = బ్రతికియున్నదానిఁగా;నాజానాత్= ఎఱుంగఁడయ్యె.

లక్ష్మణునకన్నయగురామునకు, నేనిచ్చటజీవించియున్నానని యిదివఱకుఁ దెలియకుండునట్లుతోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

జానంతౌ తౌ నకుర్యాతాం నోర్వ్యాం హి మమ మార్గణమ్. ౩౯

టీక॥ జానంతౌ = ఎఱింగియున్న; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; ఉర్వ్యాం = భూమియందు; మమ = నాయొక్క; మార్గణం = వెదకుటను; ననకుర్యాతాం హి = చేయనే చేయుదురుగదా!

ఆరామలక్ష్మణులకు, నేనిచ్చట బ్రతికియుండుట తెలిసియుండునేని, వారలు నన్నెంతమాత్రమును పేక్షింపరు; సిద్ధముగా భూమియంతయుఁ దిరిగి నన్ను వెదకుదురు; అట్లు వెదకినట్లు లేకుండుట వలన వారలకు నాసంగతి తెలియనట్లె యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నూనం మమైవ శోకేన స వీరో లక్ష్మణాగ్రజః
దేవలోక మితో యాత స్త్యక్త్వా దేహం మహీతలే. ౪౦

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియును; లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణునకన్నయునగు; సః = ఆరాముఁడు; మమ = నాయొక్క; శోకేనైవ = దుఃఖముచేతనె; మహీతలే = భూతలమందు; దేహం = దేహమును; త్యక్త్వా = విడిచి; ఇతః = ఈ భూలోకమునుండి; దేవలోకం = స్వర్గమును; యాతః = పొందినాఁడు; నూనం = నిశ్చయము.

అటుగాదేని, మహాపరాక్రమశాలియగు రాముండు, నాదుఃఖంబుననె, నేలపై దేహంబువిడిచి, స్వర్గలోకంబు నొందెనేమొ, ఇదినిశ్చయముగా నుండును. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యా దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః
మమ పశ్యంతి యే నాథం రామం రాజీవలోచనమ్. ౪౧

టీక॥ యే = ఎవరు; రాజీవలోచనం = తామరపూలవంటికండ్లుగలవాఁడును; మే = నాయొక్క; నాథం = పెనిమిటియునగు; రామం = రాముని; పశ్యంతి = చూచుచున్నారో; తే (అధ్యాహృతము) = అట్టి; సగంధర్వాః = గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః = దేవతలును, సిద్ధాః = సిద్ధులును; పరమర్షయశ్చ = మహర్షులును; ధన్యాః = పుణ్యవంతులు.

అట్లు మృతుండైన నా పెనిమిటిని తామరపూలుంబోలె విశాలసుందరంబుల

యినకండ్లుగలవాని రాముని, స్వర్గలో కంబున, నెవ్వరు,చూచుచున్నారో, ఆ దేవతలునుగంధర్వులునుసిద్ధులునుమహర్షులునుమిక్కిలియధన్యులు.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా నహి తస్యార్థో ధర్మకామస్య ధీమతః
మయా రామస్య రాజర్షే ర్భార్యయా పరమాత్మనః. ౪౨

టీక॥అథవా=అటుకాదేని; ధర్మకామస్య = ధర్మమునందుమాత్రమె యిచ్ఛగలవాఁడును;ధీమతః= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; రాజర్షేః=రాజునుఋషియునయినవాఁడును; పరమాత్మనః=ఉత్కృష్టమయినమనసుగలవాఁడునగు;తస్య=ఆ;రామస్య = రామునకు;భార్యయా = భార్యనగు;మయా=నాచేత;అర్థః = ప్రయోజనము;నహి=లేదాయేమి?

అటుగాక,రాముండు సులక్షణముగాజీవించియుండును;అయినను,ధర్మమునందుమాత్రమె యిచ్ఛగలిగి, రాజర్షియయి, మనస్సునిర్మలముచేసికొని,యిట్లువైరాగ్యంబునొంది, యుండుటంజేసి,రామునకు, నాపైనక్కఱతప్పియున్నదేమొ.అని,తాత్పర్యము.

దృశ్యమానే భవే త్ప్రీతి స్సౌహృదం నా_స్త్య పశ్యతః

టీక॥దృశ్యమానే= చూడఁబడుచున్నజనమునందు; ప్రీతిః=స్నేహము;భవేత్=ఉండును. అపశ్యతః= చూడకున్నవానికి;సౌహృదం=స్నేహము; నా_స్తి= ఉండదు.

స్నేహంబుగలిగినవెనుక,నొకరినొకరు చూచుకొనుచుండుడు రేనియా స్నేహముచెడకుండును ; అట్లుచూచుకొనకుందు రేని , యాస్నేహమునశించును; కావున,నేను రాముండును,ఒకరినొకరు విడిచియున్నాము, కాఁబట్టి, నాయందు రామునకుంగల్గి యుండిన స్నేహము నశించినదేమొ.అని,తాత్పర్యము.

నాశయంతి కృతఘ్నాస్తు నరామో నాశయిష్యతి. ౪౩

టీక॥ కృతఘ్నాస్తు=తమకుఁజేయఁబడినయుపకారమును మఱచునట్టివారు

మాత్రము; ప్రీతిం(అధ్యాహృతము) = స్నేహమును ; నాశయంతి=నశింపఁజేయుదురు. రామః= రాముండు ; న నాశయిష్యతి=నశింపఁజేయఁడు.

ఇతరులు తమకుఁజేసిన యుపకారమునుమఱచునట్టి పాపాత్ములు మాత్రమె, యట్లుపూర్వముగలిగినప్రీతిని, వియోగముగల్గినప్పుడు, మఱతురుగాని, రాముండుమాత్రము, ఎవ్వరియందేని, మొదటఁదనకుఁబ్రీతిగల్గినచో, దానిమతియెన్నఁటికిని,మఱవఁడు; కావుననాతని కెప్పుడునుబ్రీతితప్పియుండదు.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మే న గుణాః కేచి త్కింవా భాగ్యక్షయో మమ
యాహం సీదామి రామేణ హీనా ముఖ్యేన భామినీ. ౪౪

టీక॥ భామినీ=స్త్రీనగు;యా= ఏ; అహం=నేను; ముఖ్యేన=శ్రేష్ఠుఁడగు; రామేణ= రామునిచేత; హీనా=విడువఁబడినదాననై; సీదామి= నాశంబునొందుచున్నానో; తస్యాః (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మే=నాకు ; నగుణాః=పాపములు; కిన్ను (సంతి)=ఉన్నవా యేమి?మమ=నాయొక్క ; భాగ్యక్షయః కింవా= భాగ్యము నశించుట యాయేమి?

ఆఁడుదాననగు నేను బెనిమిటియయిన రామునిం బాసియిట్లు దుఃఖంబుననాశంబునొందుచున్నానె; నేనింతకుముందుచేసిన పాపములవలననిట్లు నాకువాటిల్లినదా? లేక, నాదౌర్భాగ్యమేదీనికిఁగారణమా?అని, తాత్పర్యము.

శ్రేయో మే జీవితాన్మర్తుం విహీనాయా మహాత్మనః
రామా దక్లిష్టచారిత్రా చ్ఛూరా చ్ఛత్రునిబర్హణాత్. ౪౫

టీక॥మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావము గలవాఁడును; అక్లిష్టచారిత్రాత్= దోషములేనిచరిత్రముగలవాఁడును;శూరాత్=యుద్ధమునందు వెఱవనివాఁడును;శత్రునిబర్హణాత్ = శత్రువులంజంపువాఁడునగు; రామాత్= (తృతీయార్థమందుఁబంచమి)రామునిచేత;విహీనాయాః = విడువఁబడిన; మే=నాకు;జీవితాత్= బ్రతికియుండుటకన్న;మర్తుం=చచ్చుటకు, చచ్చుట

యనుట; శ్రేయః=మంచిది.

మహాత్ముండును నిర్దోషంబగు చరిత్రముగలవాఁడును శూరుండును శత్రుంజంపువాఁడును నగు రాముని౦బాసి, జీవించియుండుటకన్న నాకు మరణంబు నొందుటయె, మేలు. అని, తాత్పర్యము.

అథవా న్యస్తశస్త్రౌ తౌ వనే మూలఫలాశినౌ
భ్రాతరౌ హి నరశ్రేష్ఠౌ సంవృత్తౌ వనగోచరౌ

టీక॥ అథవా=అటుగాదేని; వనే=అడవియందు; మూలఫలాశినౌ= గడ్డలను బండ్లను దినుచుండువారలును; వనగోచరౌ=అడవియందగపడువారలును, అడవియందు దిరుగువారలు ననుట, నరశ్రేష్ఠౌ=పురుషశ్రేష్ఠులును; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములునగు, తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; న్యస్తశస్త్రౌ= విడువఁబడినయాయుధముగలవారలు; సంవృత్తౌహి=అయినారా యేమి?

అటుగాదేని మూలంబులను బండ్లనుదినుచు నడవిందిరుగుచున్న పురుషశ్రేష్ఠులగు నారామలక్ష్మణులు, ఇద్దఱును, దుఃఖంబున, నాయుధంబులనువిడిచి, మునివృత్తినవలంబించి యున్నారేమొ? అని, తాత్పర్యము.

అథవా రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా
ఛద్మనా ఘాతితౌ శూరౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౭

టీక॥ అథవా=అటుగాదేని; దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడును రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండునగు; రావణేన=రావణునిచేత; శూరౌ=యుద్ధమునందుభయపడని వారును; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములునగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఛద్మనా=కపటముచేత; ఘాతితౌ (కిం)=చంపఁబడిరా యేమి?

అటుగాదేని, దుష్టాత్ముండును రాక్షసేశ్వరుండునగునీరావణుండు, శూరులగు నారామలక్ష్మణులనిద్దఱను, గపటంబునం, జంపినాఁడా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

సాహ మేవం గతే కాలే మర్తు మిచ్ఛామి సర్వదా

టీక॥ కాలే=కాలము; ఏవం = ఇట్లు; గతే=కడవఁగా; సా=అట్టి, అహం=నేను; సర్వధా=అన్నివిధములను; మర్తుం=చచ్చుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

కాలమహిమ యిట్లయినదికావున, నేను రామునివిడిచి యెంతమాత్రము బ్రతికియుండఁజాలను; ప్రాణంబులు విడువఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.

నచ మే విహితో మృత్యు రస్మిన్ దుఃఖేప వర్తని. ౪౮

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; దుఃఖే= దుఃఖము; వర్తన్త్యపి(వర్తమానేపి)=ఉండినప్పటికిని; మే=నాకు; మృత్యుశ్చ=మరణమును; విహితః = సిద్ధమయినది; న=కాలేదు.

ఇట్టిమహాదుఃఖముగలిగియున్నను, నాకుమరణంబుసిద్ధింపకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యాఃఖలు మహాత్మానో మునయ స్త్యక్తకిల్బిషాః
జితాత్మానో మహాభాగా యేషాం న స్తః ప్రియాప్రియే. ౪౯

టీక॥ యేషాం=ఎవ్వరికి; ప్రియాప్రియే=ఇష్టమునునిష్టము; న స్తః= లేవో; తే(అధ్యాహృతము)=అట్టి; మహాత్మానః=అధికమయినధైర్యముఁగలవారును; త్యక్తకిల్బిషాః= విడువఁబడినపాపముఁగలవారలును; జితాత్మానః= జయింపఁబడిన మనసుగలవారలును; మహాభాగాః=పూజ్యమయినభాగ్యముగలవారలునగు; మునయః=ఋషులు; ధన్యాఃఖలు=పుణ్యవంతులుఁగదా!

మాకుండునట్లు, "ఇది ప్రియము, ఇది యప్రియము" అను భేద మెవ్వరికి లేకున్నదో, అట్టియధికధైర్యము గలవారలును పాపంబులేనివారలును మనసును స్వాధీనముచేసికొని యుండువారలును మహాభాగులునగు మునులు, ఇట్టికష్టము ననుభవింపవలసినదిలేదు, కావున, పుణ్యవంతులు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రియా న్నసంభవే ద్దుఃఖ మప్రియా దధికం భయమ్
తాభ్యాం హి యే వియుజ్యంతే నమ స్తేషాం మహాత్మనామ్. ౫౦

టీక॥ప్రియాత్ = ఇష్టమయినవస్తువు వలన; దుఃఖం = దుఃఖము; న సంభవేత్ = కలుగదు, సుఖముగలుగుననుట; అప్రియాత్ = అనిష్టమయినవస్తువువలన; అధికం = ఎక్కువైన; భయం = భయము; సంభవేత్ (అధ్యాహృతము) = కలుగును. యే = ఎవరు; తాభ్యాం హి = వానిచేతను గూడ; వియుజ్యంతే = విడువఁబడుచున్నారో, తేషాం = అట్టి; మహాత్మనాం = అధికమయిన ధైర్యముగల మునులకు; నమః = నమస్కారము.

ప్రియంబగుదానివలన సుఖంబు గలుగును; అప్రియంబగుదానివలనదుఃఖముగలుగును ; అట్లుసుఖదుఃఖములుగలిగించుప్రియాప్రియంబులనువిడిచియుండు మహాత్ములగు మునులకు నమస్కరించెదను. అని, తాత్పర్యము.

సాహం త్యక్తా ప్రియార్హేణ రామేణ విదితాత్మనా
ప్రాణాం స్త్యక్ష్యామి పాపస్య రావణస్య గతా వశమ్. ౫౧

టీక॥సా = అట్టి; అహం = నేను; ప్రియార్హేణ = సంతోషమునకుఁదగినవాఁడును; విదితాత్మనా = తెలిసికొనఁబడినపరమాత్మగలవాఁడునగు ; రామేణ = రామునిచేత; త్యక్తా = విడువఁబడినదాననై; పాపస్య = పాపస్వభావుండగు; రావణస్య = రావణుని యొక్క; వశం = అధీనతను; గతా = పొందినదాననై; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; త్యక్ష్యామి = విడువఁగలను.

నేనట్టిదానను గాను , కేవలము ప్రియపదార్థమునందే ప్రీతిగలదానను, గావున, నాకుఁబ్రియుండగు రాముని విడిచి, యప్రియుండగుపాపిష్ఠుని రావణుని యధీనతకుంజిక్కి, బ్రతికియుండంజాలను; ప్రాణంబులువిడిచెదను. అని, సీతయేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ షడ్వింశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ

స ప్త వి ం శ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

ఇత్యుక్తాః సీతయా ఘోరా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః
కాశ్చిజ్జగ్ము స్తదాఖ్యాతుం రావణస్య తరస్వినః. ౧

టీక ॥ ఘోరాః = భయంకరలయిన; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; సీతయా=సీతచే; ఇతి=ఇట్లు ; ఉక్తాః= చెప్పఁబడినవారలై ; క్రోధ మూర్ఛితాః= కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవారలై; కాశ్చిత్=కొందఱు; తరస్వినః =బలవంతుండగు; రావణస్య= రావణునకు;తత్ = ఆసంగతిని;ఆఖ్యాతుం= చెప్పుటకు; జగ్ముః=పోయిరి.

భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలు, సీతమాటలువిని, మహాకోపంబు నొంది,యందుఁ గొందఱు , అట్లుసీత ప్రాణంబులువిడువనిశ్చయించిన సంగతిని, బలవంతుండగు రావణునకుం జెప్పుటకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షస్యో ఘోర దర్శనాః
పునః పరుష మేకార్థ మనర్థార్థ మథాబ్రువన్. ౨

టీక॥ఘోరదర్శనాః=భయంకరమయినచూచుటగల;రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు;సీతాం=సీతను;ఉపాగమ్య= పొంది;అథ=అటుపిమ్మట; పునః=మఱల;పరుషం=కఠినమును;ఏకార్థం= ఒకటెయర్థముగలదియును, ముందుచెప్పినయర్థమే కలదియుననుట ; అనర్థార్థం= అనర్థమెప్రయోజనము గాఁగలదియునగుమాటను;అబ్రువన్= చెప్పిరి.

చూపరులకుభయంబుగలిగించు నా రాక్షసస్త్రీలు,సీతయొద్దకువచ్చి,మఱల మునుపుచెప్పినట్లె , పరుషంబునుఅనర్థము గల్గించునదియునగు, మాటం

చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్యేదానీం తవానార్యే సీతే పాపవినిశ్చయే
రాక్షస్యో భక్షయిష్యంతి మాంస మేత ద్యథాసుఖమ్. ౩

టీక॥ అనార్యే = దుష్టురాలవును; పాపవినిశ్చయే = పాపమునందు నిశ్చయముగలదానవునగు; సీతే = సీతా! అద్య = ఈదినమునందు; ఇదానీం = ఈక్షణమునందు; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; తవ = నీయొక్క; ఏతత్ = ఈ; మాంసం = మాంసమును; యథాసుఖం = సుఖముగా; భక్షయిష్యంతి = తినఁగలరు.

దుష్టురాలవుఁ బాపిష్ఠురాలవునగు సీతా! నేఁడీక్షణమునందె, రాక్షసస్త్రీలు, నీదేహమునందలి మాంసమునుదనివిదీరఁదినఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సీతే! అద్య; ఇదానీం; పాపవినిశ్చయే = పాపరూపమయినవినిశ్చయముగల; అనార్యే = అపరాధముండఁగా; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; తవ = (తృతీయార్థమునందుషష్ఠి) = నీచే; ఏతం (అధ్యాహృతము) = తమదైన; మాంసం = మాంసమును, యథాసుఖం = సుఖముగా; భక్షయిష్యంతి = భక్షింపఁజేయఁగలరు.

సీతా! నీకీరాక్షసస్త్రీలేమైనపరాధముగావించినట్లు నీకుఁ దోఁచునేని, యీరాక్షసస్త్రీలు, దానినిష్కృతికై, తమదేహమాంసమును నీకారగింపఁబెట్టి, ప్రాణంబులువిడువఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాం తాభి రనార్యాభి ర్దృష్ట్వా సంతర్జితాం తదా
రాక్షసీ త్రిజటా వృద్ధా శయానా వాక్య మబ్రవీత్. ౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అనార్యాభిః = దుష్టలయిన; తాభిః = ఆరాక్షసస్త్రీలచేత; సంతర్జితాం = బెదరింపఁబడిన; సీతాం = సీతను; దృష్ట్వా = చూచి; శయానా = పరుండియున్నదియును; వృద్ధా = ముసలియునగు; త్రిజటా = త్రిజటయను; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అప్పుడట్లు, దుష్టలయినయారాక్షసస్త్రీలు బెదరించుచుండుటం జూచి, యంతవఱకుఁబరుండినిద్రించుచుండినముసలిరాక్షసి, త్రిజటయనునది, యారాక్షసస్త్రీలంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం ఖాదతా నార్యా న సీతాం భక్షయిష్యథ
జనకస్య సుతా మిష్టాం స్నుషాం దశరథస్య చ. ౫

టీక॥ అనార్యాః = దుష్టలయినరాక్షసస్త్రీలారా! ఆత్మానం = నన్ను; ఖాదత = తినుఁడు. జనకస్య = జనకునియొక్క; సుతాం = కొమార్తెయును; దశరథస్య = దశరథునియొక్క; స్నుషాంచ = కోడలును; ఇష్టాం = ప్రియయయినట్టి; సీతాం = సీతను; నభక్షయిష్యథ = భక్షింపకుఁడు.

దుష్టలయిన రాక్షసస్త్రీలారా! జనకునకుఁ, గొమార్తెయును దశరథునకుఁ గోడలును ప్రపంచమునకంతయుఁ బ్రియయయునగు సీతను భక్షింపకుఁడు, అందుకుబదులుగా, నన్ను భక్షింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః
రాక్షసానా మభావాయ భర్తు రస్యా భవాయచ. ౬

రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; అభావాయ = నాశముకొఱకును, నాశమును సూచించు నదియుననుట; అస్యాః = ఈసీతయొక్క; భర్తుః = పెనిమిటియొక్క; భవాయచ = అభ్యుదయముకొఱకును, అభ్యుదయమును సూచించునదియుననుట; దారుణః = భయంకరమును; రోమహర్షణః = వెంట్రుకలనుగగుర్పుగొనఁజేయునదియునగు; స్వప్నః = కల; అద్య = ఇప్పుడు; మయా = నాచేత; దృష్టోహి = చూడఁబడినది గదా!

రాక్షసులకు వినాశంబును ఈసీతపెనిమిటియయిన రామునకు జయంబును సూచించునట్టి, భయంకరంబును గగుర్పాటు గలిగించు నదియునగు, నా కస్వప్నంబుగంటిని. అని, త్రిజట, రాక్షసస్త్రీలతోఁ జెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా త్రిజటయా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః
సర్వా ఏవా బ్రువ న్భీతా స్త్రిజటాం తా మిదం వచః. ౭

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితాః = కోపముచేవ్యాపింపఁబడిన; రాక్షస్యః = రాక్ష

సస్త్రీలు, ఏవం=ఇట్లు; త్రిజటయా= త్రిజటచేత, ఉక్తాః= చెప్పఁబడినవారలై, సర్వాఏవ= అందఱునే, భీతాః= భయముపడినవారలై; తాం=ఆ, త్రిజటాం=త్రిజటనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచః=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

అట్లు మహాకోపంబు నొందియుండునారాక్షసస్త్రీలు, త్రిజట చెప్పిన మాటనువిని, యందఱును, భయంబు నొంది, యాత్రిజటంజూచి, యిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కథయస్వ త్వయా దృష్ట స్స్వప్నోయం కీదృశో నిశి

టీక॥ త్వయా=నీచేత, నిశి=రాత్రియందు, కీదృశః=ఎట్టి; స్వప్నః= కల, దృష్టః=చూడఁబడినదికి కథయస్వ= చెప్పుము.

నీవీ రాత్రియందుఁ గనినస్వప్నం బెట్టిదో, మాకుఁ జెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

తాసాం శ్రుత్వాతు వచనం రాక్షసీనాం ముఖాచ్చ్యుతమ్. ౮
ఉవాచ వచనం కాలే త్రిజటా స్వప్నసంశ్రితమ్

టీక॥ కాలే= ఉషఃకాలమునందు; త్రిజటా=త్రిజట; తాసాం=ఆ; రాక్షసీనాం=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, ముఖాత్= నోటనుండి; చ్యుతం= వెడలిన; వచనం= మాటను; శ్రుత్వాతు= వినినంతనే, స్వప్నసంశ్రితం= స్వప్నమునుగుఱించిన, వచనం=మాటను; ఉవాచ= పలికెను.

ఉషఃకాలమునందు, త్రిజట, ఆరాక్షసస్త్రీలమాటనువిని, వారలకుఁ దన స్వప్నవృత్తాంతము నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గజదంతమయీం దివ్యాం శిబికా మంతరిక్షగామ్. ౯
యుక్తాం హంససహస్రేణ స్వయ మాస్థాయ రాఘవః
శుక్లమాల్యాంబరధరో లక్ష్మణేనసహా గతః. ౧౦

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; శుక్లమాల్యాంబరధరః= తెల్లనిపుష్పమాలిక

లనువస్త్రములనుధరించినవాఁడై; స్వయం= తాను; గజదంతమయీం=ఏనుగుదంతములవికారమయినదియును; దివ్యాం=శ్రేష్ఠమును; అంతరిక్షగాం= ఆకాశమును బొందినదియును; హంససహస్రేణ=హంసపక్షులవేయితో, యుక్తాం=కూడినదియునగు ; శిబికాం=పల్లకిని, ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; లంకాం(అధ్యాహృతము)=లంకను; ఆగతః=పొందినాఁడు.

రాముండు, తెల్లనిపుష్పమాలికలునువస్త్రంబులునుం దాల్చి, యేనుంగుదంతములతోఁ జేయఁబడినదియునంతరిక్షమునందుసంచరించునదియును వేయి హంసపక్షులు గూర్చఁబడియుండునదియునగుశ్రేష్ఠమయినపల్లకినెక్కి, లక్ష్మణునితోఁగూడ, నీలంకకువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వప్నే చాద్య మయా దృష్టా సీతా శుక్లాంబరావృతా
సాగరేణ పరిక్షిప్తం శ్వేతం పర్వత మాస్థితా. ౧౧

టీక॥ అద్య= ఇప్పుడు; స్వప్నేచ= స్వప్నమునందె, సీతా=సీత, శుక్లాంబరావృతా= తెల్లనివస్త్రముచేఁగప్పఁబడినదిగాను; సాగరేణ=సముద్రముచేత; పరిక్షిప్తం=చుట్టునుజుట్టుకొనఁబడిన, శ్వేతం=తెల్లని, పర్వతం=కొండను; ఆస్థితా=అధిష్ఠించినదిగాను; మయా=నాచేత; దృష్టా=చూడఁబడినది.

ఇప్పుడు, నేను, స్వప్నంబుననె, ఈసీత, తెల్లనివస్త్రంబుగట్టుకొని, సముద్రంబునడుమనుండు శ్వేతపర్వతంబునెక్కి యున్నట్టు, చూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

రామేణ సంగతా సీతా భాస్కరేణ ప్రభా యథా

టీక॥ సీతా = సీత; భాస్కరేణ= సూర్యునితో; ప్రభా యథా=వెల్తురుంబోలె; రామేణ= రామునితో ; సంగతా=చేరినది.

వెల్తురుసూర్యునితోఁ గూడియుండు విధంబున, ఈసీత రామునితోఁజేరియున్నట్టు, చూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవశ్చ మయా దృష్ట శ్చతుర్దంతం మహాగజమ్. ౧౨
ఆరూఢ శ్శైలసంకాశం చచార సహలక్ష్మణః

టీక॥ రాఘవశ్చ=రాముండును; చతుర్దంతం= నాలుగుదంతములుగలదియును; శైలసంకాశం=పర్వతముతోసమానమయినదియునగు; మహాగజం= పెద్దయేనుంగును; ఆరూఢః = ఎక్కినవాఁడై; సహలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడై; చచార=తిరిగెను. తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; మయా=నాచేత; దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.

రాముండు, లక్ష్మణునింగూడి, నాలుగుదంతములుగలదియుఁ బర్వతముంబోలె నుండునదియునగు పెద్దయేనుంగు నెక్కి, లంకలో సంచరించునట్లుచూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తౌ నరశార్దూలౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా. ౧౩
శుక్లమాల్యాంబరధరౌ జానకీం పర్యుపస్థితౌ

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; స్వతేజసా=తమకాంతిచేత; దీప్యమానౌ= ప్రకాశించుచున్నవారును ; శుక్లమాల్యాంబరధరౌ=తెల్లని పుష్పమాలికలనువస్త్రములనుదాల్చిన వారలునగు, తౌ=ఆ; నరశార్దూలౌ=పురుషశ్రేష్ఠులయిన రామలక్ష్మణులు; జానకీం= సీతను, పర్యుపస్థితౌ= సమీపించినారు

అంతఁ, దమదేహ కాంతిచే వెలుంగుచుఁ దెల్లనిపుష్పమాలికలను వస్త్రంబులనుదాల్చియున్నపురుష శ్రేష్ఠులయినయా రామలక్ష్మణులు , సీతసమీపంబునకువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్య నగస్యాగ్రే హ్యాకాశస్థస్య దంతినః ౧౪
భర్త్రా పరిగృహీతస్య జానకీస్కంధ మాశ్రితా

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; జానకీ=సీత; తస్య=ఆ, నగస్య=శ్వేతపర్వతముయొక్క; అగ్రే= శిఖరమునందు; ఆకాశస్థస్య=ఆకాశమునందున్నదియును; భర్త్రా= పెనిమిటియగు రామునిచేత, పరిగృహీతస్య= స్వీక

రింపఁబడినదియునగు, అధిష్ఠింపఁ బడినదియునగుననుట; దంతినః= ఏనుఁగుయొక్క; స్కంధం=వీఁపును, ఆశ్రితా=పొందినది.

అంత, నాశ్వేతపర్వత శిఖర సమీపంబున, నాకాశంబునందున్న, రాముండెక్కిన యేనుంగుపై సీతాదేవి, యెక్కినది. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబునందు, "తత స్తస్య" అను చోటనుండు "స్య" అనునక్షరముచేత, గాయత్రిపదుమూఁడవయక్షరమగు "స్య" అను నది గ్రహింపఁబడినది. పండ్రెండువేల శ్లోకములుముగిసినవి. ఇది, పదుమూఁడవశ్లోకసహస్రమునకు మొదటి శ్లోకము. అని యెఱుంగునది.

భర్తు ర్రంకా త్సముత్పత్య తతః కమలలోచనా. ౧౫
చంద్రసూర్యౌ మయా దృష్టా పాణినా పరిమార్జతీ

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; కమలలోచనా=తామరపూలవంటికండ్లుగల సీత; భర్తుః=పెనిమిటియగు రామునియొక్క; అంకాత్=తొడనుండి; సముత్పత్య=లేచి; పాణినా=చేతిచేత; చంద్రసూర్యౌ=చంద్రునిసూర్యుని, పరిమార్జతీ=తుడుచుచు, స్పృశించుచు ననుట; మయా=నాచేత; దృష్టా=చూడఁబడినది.

అంతఁ, దామరపూలంబోలు కండ్లుగలయాసీత, పెనిమిటియగురాముని తొడపైనుండిలేచి, హస్తంబునఁ జంద్రసూర్యులంబట్టుచుండునట్లు, చూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాభ్యాం కుమారాభ్యా మాస్థిత స్స గజోత్తమః. ౧౬
సీతయాచ విశాలాక్ష్యా లంకాయా ఉపరి స్థితః

టీక॥తతః= అటుపిమ్మట; తాభ్యాం=ఆ; కుమారాభ్యాం=రామలక్ష్మణులచేతను; విశాలాక్ష్యా= వెడలుపైనకండ్లుగల; సీతయాచ= సీతాదేవిచేతను; ఆస్థితః=అధిష్ఠింపఁ బడినః; సః=ఆ; గజోత్తమః= గజశ్రేష్ఠము; లంకాయాః=లంకకు; ఉపరి=మీఁద; స్థితః=ఉండినది.

అంత, నారామలక్ష్మణులును వెడదకండ్లుగలసీతయును, ఎక్కియున్న

యామేసుంగు, ఆకాశంబున,లంక కుం
పైగానుండునట్లు, చూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

పాణ్డురర్షభ యుక్తేన రథేనాష్టయుజా స్వయమ్. ౧౭
ఇహోపయాతః కాకుత్థ్సస్సీతయా సహ భార్యయా

టీక॥ కాకుత్థ్సః=రాముఁడు ; స్వ యం=తాను; భార్యయా = భార్య యయిన; సీతయాసహ= సీతతోఁగూ డ; పాండురర్షభయుక్తేన =తెల్లని యెద్దులతోఁగూడినదియును, అష్టయు జా=ఎనిమిదింటతోఁగూడినదియునగు ; రథేన=రథముచేత ; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఉపయాతః=వచ్చినాఁడు.

రాముఁడు , సీతతోగూడ నెనిమిది తెల్లయెద్దులుగట్టంబడియుండు,రథంబు నెక్కి, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ వీర్యవాన్. ౧౮
ఆరుహ్య పుష్పకం దివ్యం విమానం సూర్యసన్నిభమ్
ఉత్తరాం దిశ మాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః ౧౯

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప రాక్రమముగల ; పురుషోత్తమః=పురు షశ్రేష్ఠుండగు రాముండు; భ్రాత్రా=త మ్ముఁడగు , లక్ష్మణేనసహ = లక్ష్మణు నితోఁగూడ; సీతయాసహ = సీతతోఁ గూడ,దివ్యం = శ్రేష్ఠమును, సూర్యస న్నిభం=సూర్యునితోసమానమయి సది యునగు;పుష్పకం=పుష్పకమును; విమా నం=విమానమును; ఆరుహ్య =ఎక్కి; ఉత్తరాం = ఉత్తరపు; దిశం = ది క్కును ; ఆలోక్య=చూచి, ఉద్దేశించి యనుట; జగామ=పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియుఁ బురుషో త్తముండునగు నారాముండు, తమ్ముం డగులక్ష్మణుని భార్యను సీతాదేవినింగూ డి, సూర్యబింబంబునకు సాటియగుపు ష్పకవిమానంబునెక్కి , యుత్తరపుది క్కునుబట్టిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః

లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ రాఘవః. ౨౦

టీక॥ఏవం=ఇట్లు;స్వప్నే = కలయందు; మయా=నాచేత, రాఘవః=రఘువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడును ; విష్ణుపరాక్రమః = విష్ణుదేవునియొక్క పరాక్రమమువంటిపరాక్రమము గలవాఁడునగు;రామః=రాముఁడు;భ్రాత్రా=తమ్ముఁడైన ; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మనితోఁగూడ,భార్యయా = భార్యయగు; సీతయా సహ=సీతతోఁగూడ; దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.

నే, నీప్రకారంబున, స్వప్నంబునందు, విష్ణుదేవునిపరాక్రమంబునకు సాటియగుపరాక్రమంబుగలరాముని, అతనితమ్ముండగులక్ష్మణుని , భార్యనగు సీతాదేవిని, జూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రామో మహాతేజా శ్శక్యో జేతుం సురాసురైః
రాక్షసై ర్వాపిచా న్యైర్వా స్వర్గః పాపజనై రివ. ౨౧

టీక॥మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః=రాముఁడు;సురాసురైః=దేవతలచేతనుగాని అసురులచేతనుగాని ; రాక్షసైర్వాపివ=రాక్షసులచేతనుగాని; అన్యైర్వా=ఇతరులచేతనుగాని ; స్వర్గః = స్వర్గము, పాపజనైరివ= పాపముసేయుజనులచేతంబోలె; జేతుం=జయించుటకు; శక్యోనహి=అలవిగాఁడుగదా!

పాపిష్ఠుఁడు స్వర్గము సాధింపఁజాలనట్లు, మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని, దేవతలు గాని యసురులు గాని రాక్షసులు గాని వ ఱియితరులు గాని, యెంతమాత్రము జయింపంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చ మయా దృష్టః క్షితౌ తైల సముక్షితః
రక్తవాసాః పిబ న్మత్తః కరవీర కృతస్రజః. ౨౨

టీక॥రావణశ్చ=రావణుండును;క్షితౌ=నేలయందు;తైలసముక్షితః=నూనెచేఁ దడుపఁబడిన వాఁడై; రక్తవాసాః=ఎఱ్ఱవస్త్రములుగలవాఁడై; తైలం(అధ్యాహృతము) = నూనెను;పిబన్=త్రాఁగుచు, మత్తః=కైఁపునొం

దినవాఁడై,కరవీరకృతస్రజః=గన్నేరుపూలతోఁజేయఁబడిన పుష్పమాలికగలవాఁడై,మయా=నాచేత,దృష్టః= చూడఁబడినాఁడు.

రావణుండు,గన్నేరుపూలమాలికనుదాల్చి, దేహమంతయునూనెనభిషేకించుకొని,యెఱ్ఱనిబట్టలుగట్టుకొని,నూనెంద్రావుచుఁ,గైవునొంది నేలపైనుండుటం,జూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

విమానాత్పుష్పకా దద్య రావణః పతితో భువి
కృష్యమాణ స్స్త్రియా దృష్టో ముండః కృష్ణాంబరః పునః. ౨౩

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; రావణః=రావణుఁడు; పునః=మఱల; పుష్పకాత్=పుష్పకమనెడు,విమానాత్= విమానంబునుండి,భువి= నేలయందు; పతితః=పడినవాఁడై; ముండః=జుట్టులేనివాఁడై, కృష్ణాంబరః=నల్లనివస్త్రములు గలవాఁడై; స్త్రియా=స్త్రీచేత,కృష్యమాణః= ఈడ్వఁబడుచున్నవాఁడై; దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.

రావణుండు,మఱల, పుష్పకవిమానంబునుండి నేలంబడి, తలలో జుట్టులేక, నల్లనిబట్టలుగట్టుకొని, యొకయాఁడుదానిచేత నీడ్వఁబడుచున్నట్లు, చూచినాను. అని,తాత్పర్యము.

రథేన ఖరయుక్తేన రక్తమాల్యానులేపనః
పిబం స్తైలం హసన్నృత్యన్ భ్రాంతచిత్తాకులేంద్రియః. ౨౪

టీక॥ రావణః(అధ్యాహృతము)= రావణుఁడు; రక్తమాల్యానులేపనః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలును మైపూఁతయునుగలవాఁడై; తైలం = నూనెను; పిబన్=త్రాగుచు; హసన్=నవ్వుచు ; నృత్యన్= ఆడుచు; భ్రాంతచిత్తాకులేంద్రియః = భ్రమమునొందిన మనసుగలవాఁడునుగలఁత నొందిన యింద్రియంబులుగలవాఁడునై ; ఖరయుక్తేన=గాడిదలతోఁగూడిన; రథేన= రథముచేత;యయౌ (అధ్యాహృతము) = పోయెను.

మఱియు, రావణుండు, ఎఱ్ఱనిపూలమాలికలను రక్తగంధమునుధరించి , నూనెద్రావుచు నవ్వుచు నర్తనము సేయుచు,భ్రాంతచిత్తుండై యింద్రియుం

బుల స్వాధీనతదప్పి, గాడిదలుగట్టి నరథంబునెక్కి, పోవుచుండుటం, జూచి నాను. అని, తాత్పర్యము.

గర్దభేన యయౌ శీఘ్రం దక్షిణాం దిశ మాస్థితః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును; ఆస్థితః=అవలంబించినవాఁడై; గర్దభేన=గాడిదచేత; శీఘ్రం=వడిగా; యయౌ=పోయెను.

మఱియు, రావణుండు, గాడిద నెక్కి, దక్షిణపుదిక్కునబట్టి, శీఘ్రము గాఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

పునరేవ మయాదృష్టో రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౨౮
పతితోఽవాక్శిరా భూమౌ గర్దభా ద్భయమోహితః

టీక॥ పునరేవ=మఱలను; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన; రావణః=రావణుఁడు; భయమోహితః=భయముచేఁ దెల్వితప్పినవాఁడై, గర్దభాత్=గాడిదనుండి; అవాక్శిరాః=క్రిందతలగలవాఁడై, తలక్రిందుగానగుట; భూమౌ=నేలయందు; పతితః=పడినవాఁడై; మయా=నాచేత; దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.

మఱల, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, భయంబున, దేహంబుదెలియక, గాడిదపైనుండి, తలక్రిందుగా నేలం బడుటను, జూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

సహసోత్థాయ సంభ్రాంతో భయార్తో మదవిహ్వలః. ౨౯
ఉన్మత్తఇవ దిగ్వాసా దుర్వాక్యం ప్రలపన్బహు
దుర్గంధం దుస్సహం ఘోరం తిమిరం నరకోపమమ్. ౩౦
మలపంకం ప్రవిశ్యాశు మగ్న స్తత్ర స రావణః

టీక॥ సః=ఆ; రావణః=రావణుఁడు; సహసా=తటాలున; ఉత్థాయ=లేచి; సంభ్రాంతః=తొట్రుపాటుగలవాఁడై; భయార్తః=భయముచేతఁబీడిం

పఁబడినవాఁడై; మదవిహ్వలః=కైపుచే తనవయవంబుల స్వాధీనత దప్పినవాఁడై; ఉన్మత్తఇవ(స్థితః)= పిచ్చిపట్టినట్లున్నవాఁడై, దిగ్వాసాః= దిక్కులేవస్త్రముగాఁగలవాఁడై, వస్త్రమే లేనివాఁడైయనుట; బహు=అధికముగా; దుర్వాక్యం=చెడ్డమాటను; ప్రలపన్= వదరుచు; దుర్గంధం=చెడువాసనగలదియును; దుస్సహం = ఓర్వఁగూడనిదియు; ఘోరం=భయంకరమయినదియు; తిమిరం=చీఁకటిగలదియు, నరకోపమం=నరకముతోఁబోల్కిగలదియునగు; మలపంకం=అమేధ్యముయొక్క బురదను; ఆశు=శీఘ్రముగా; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; తత్ర=అందు; మగ్నః=మునిఁగెను.

ఆ రావణుండంత, శీఘ్రంబుగా లేచి, తొట్రుపడుచు, భయంబునొంది, మదంబునసవయవంబులస్వాధీనత దప్పి, పిచ్చి పట్టినట్లు చెప్పరాని దుర్వాక్యంబులు విశేషంబుగాఁబలుకుచు, శీఘ్రంబుగా, దుర్గంధంబై సహింపనలవిగాక భయంకరంబై యంధకారపూర్ణంబైన నరకంబువలెనుండు, మలపంకంబుఁ జొచ్చి, యందుమునింగెను.

అని, తాత్పర్యము.

కంఠే బద్ధ్వా దశగ్రీవం ప్రమదా రక్తవాసినీ. ౨౮
కాళీ కర్దమలిప్తాంగీ దిశం యామ్యాం ప్రకర్షతి

టీక॥ రక్తవాసినీ=ఎఱ్ఱనివస్త్రముగట్టుకొన్నదియును; కాళీ=బొగ్గువంటిదియును, నల్లనిదియుననుట; కర్దమలిప్తాంగీ= బురదచేఁబూయఁబడిన దేహముగలదియునగు; ప్రమదా=స్త్రీ; దశగ్రీవం=రావణుని; కంఠే = మెడయందు; బద్ధ్వా=కట్టి; యామ్యాం=యమునిదైన; దిశం=దక్షిణపుదిక్కునుగూర్చి; ప్రకర్షతి= (భూతార్థము నందులట్) ఈడ్చెను.

ఎఱ్ఱబట్టలుగట్టుకొని దేహమంతయు బురదఁబూసికొనియుండునొక్కనల్లని స్త్రీ, రావణుని, మెడకుఁద్రాడుగట్టి, దక్షిణపుదిక్కున కీడ్చుకొనిపోవుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తత్ర మయా దృష్టః కుంభకర్ణో నిశాచరః. ౨౯

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; తత్ర=అచ్చట; నిశాచరః = రాక్షసుండగు; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుండు; మయా=నాచేత; దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.

అచ్చటఁ, గుంభకర్ణుఁడును, ఈప్రకారముగానే, యుండఁగాఁ, జూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య సుతా స్సర్వే దృష్టా స్తైలసముక్షితాః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; సుతాః=కొడుకులు; సర్వే=అందఱును; తైలసముక్షితాః=నూనెచేఁదడుపఁబడినవారలై; దృష్టాః= చూడఁబడినారు.

రావణునికొడుకు, లందఱు, దేహమంతయు, నూనె నభిషేకించుకొని యుండఁగాఁ, జూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

వరాహేణ దశగ్రీవ శ్శింశుమారేణ చేంద్రజిత్. ౩౦
ఉష్ట్రేణ కుంభకర్ణ శ్చ ప్రయాతా దక్షిణాం దిశమ్

టీక ॥ దశగ్రీవః=రావణుండు; వరాహేణ=పందిచేతను; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; శింశుమారేణచ= మొసలిచేతను; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుండు; ఉష్ట్రేణచ=ఒంటెచేతను; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కునుగూర్చి; ప్రయాతాః=పోయిరి.

రావణుండు పందిని, ఇంద్రజిత్తు మొసలిని, కుంభకర్ణుఁడొంటెను, ఎక్కి, వీరుముగ్గురును, దక్షిణపుదిక్కునుబట్టిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏక స్తత్ర మయా దృష్ట శ్శ్వేతచ్ఛత్రో విభీషణః. ౩౧
శుక్లమాల్యాంబరధర శ్శుక్లగంధానులేపనః
శంఖదుందుభినిర్ఘోషై ర్నృత్తగీతై రలంకృతః. ౩౨
ఆరుహ్య శైలసంకాశం మేఘస్తనితనిస్వనమ్
చతుర్దంతం గజం దివ్య మాస్తే తత్ర విభీషణః. ౩౩
చతుర్భి స్సచివై స్సార్ధం వైహాయస ముపస్థితః

టీక॥ విభీషణః= విభీషణుఁడు ; ఏకః=ఒకఁడుమాత్రము; శ్వేతచ్ఛత్రీః = తెల్లనిగొడుగుగలవాఁడై ; శుక్లమాల్యాంబరధరః= తెల్లనిపుష్పమాలికలనువస్త్రములనుధరించినవాఁడై ; శుక్లగంధానులేపనః = తెల్లనిగంధముమైఁపూఁతగాఁగలవాఁడై; శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః= శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు ధ్వనులచేతను; నృత్తగీతైః = ఆటలచేతను పాటలచేతను; అలంకృతః=అలంకరింపఁబడినవాఁడై; శైలసంకాశం = పర్వతముతో సమానమయినదియును ; మేఘస్తనితనిస్వనం=మేఘముయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలదియును; చతుర్దంతం= నాలుగుదంతములుగలదియును; దివ్యం=శ్రేష్ఠమును; వైహాయసం= ఆకాశమునందుసంచరించు నదియునగు; గజం=ఏనుంగును; చతుర్భిః=నలుగురైన; సచివైస్సార్ధం = మంత్రులతోఁగూడ; ఆరుహ్య=ఎక్కి ; తత్ర=అచ్చట ; ఆస్తే = (భూతార్థమందులట్) ఉండెను. తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు; తత్ర=ఆస్వప్నమునందు;మయా= నాచేత;దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.

అప్పుడు,విభీషణుండొక్కఁడు మాత్రము, తెల్లపూలమాలికలను ధరించి, తెల్లబట్టలంగట్టుకొని , తెల్లనిగంధంబుంబూసికొని, శంఖధ్వనులును భేరీనాదంబులును జెలంగఁగా, నృత్తగీతంబులతోనొప్పుచుఁ, గొండతోసాటియయినదియు మేఘధ్వనివంటిధ్వని గలదియు ను నాలుగుదంతములుగలదియు,నాకాశంబున సంచరించునదియునగు, దివ్యమయినయేనుంగును,దానును, దనమంత్రులునల్వురునుంగూడి , యారోహించి, యున్నట్లు , మాచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

సమాజశ్చ మయా దృష్టో గీతవాదిత్రనిస్స్వనః. ౨౮
పిబతాం రక్తమాల్యానాం రక్షసాం రక్తవాససామ్

టీక॥ మయా= నాచేత;పిబతాం= నూనెనుద్రాగుచుండువారును ; రక్తమాల్యానాం = ఎఱ్ఱనిపూలమాలికలుగలవారలును ; రక్తవాససాం = ఎఱ్ఱనిబట్టలుగలవారలునగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; గీతవాదిత్రనిస్వనః= పాటలయొక్కయు వాద్యములయొక్కయు ధ్వనిగల; సమాజశ్చ = గుంపును; దృష్టః=చూడబడినది.

మఱియు, నూనెంద్రావుచు నెఱ్ఱని

పూలమాలికలను ధరించి , వెఱ్ఱిబట్టలుగట్టుకొని, పాడుచు వాద్యంబులవాయించుచున్న, రాక్షసులఁ జూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

లంకా చేయం పురీ రమ్యా సవాజిరథకుంజరా. ౩౫
సాగరే పతితా దృష్టా భగ్నగోపురతోరణా

టీక॥ రమ్యా=సుందరమయిన; ఇయం=ఈ,లంకా=లంకయను;పురీచ=పట్టణమును; సవాజిరథకుంజరా= గుఱ్ఱములతోను రథములతోను ఏనుంగులతోను గూడినదై ; భగ్నగోపురతోరణా=విఱిగినగవనులును బహిర్ద్వారములనుగలదై; సాగరే=సముద్రమునందు; పతితా=పడినదిగా, దృష్టా=చూడఁబడినది.

రమణీయంబగు నీలంకాపట్టణము , గవనులునుబహిర్ద్వారములును విఱిగి, గుఱ్ఱములతోను రథములతోను ఏనుఁగులతోను, సముద్రంబునంబడినట్లు, చూచినాను. అని, తాత్పర్యము-

లంకా దృష్టా మయా స్వప్నే రావణే నాభిరక్షితా. ౩౬
దగ్ధా రామస్య దూతేన వానరేణ తరస్వినా

టీ॥ రావణేన=రావణునిచేత; అభిరక్షితా=రక్షింపఁబడిన;లంకా=లంక;రామస్య=రామునియొక్క; దూతేన=రాయబారియగు; తరస్వినా = మిక్కిలియుబలముగల; వానరేణ=కోఁతిచేతను;దగ్ధా=దహింపఁబడినదై; మయా=నాచేత, స్వప్నే=కలయందు ; దృష్టా=చూడఁబడినది.

రావణునిచేత రక్షింపఁబడుచున్నయీలంకను రామునిదూతయయిన బలవంతుండగునొకవానరుండు , దహించినట్లు, స్వప్నంబున,నగపడినది. అని, తాత్పర్యము.

పీత్వా తైలం ప్రనృత్తాశ్చ ప్రహసంత్యో మహాస్వనాః. ౩౭
లంకాయాం భస్మరూక్షాయాం ప్రవిష్టా రాక్షసస్త్రియః

టీక॥రాక్షసస్త్రియః = రాక్షసస్త్రీలు; తైలం=నూనెను ; పీత్వా=

తాఁగి, ప్రనృత్తాశ్చ = అధికముయిన యాటలుగలవారలై; ప్రహసంత్యః= మిక్కిలినవ్వుచు; మహాస్వనాః= అధికముయినధ్వనిగలవారలై ; భస్మరూక్షాయాం=భస్మమగుటచేఁ బ్రవేశింపఁగూడని, లంకాయాం= లంకయందు; ప్రవిష్టాః=ప్రవేశించిరి.

రాక్షసస్త్రీలు, సూనెద్రావి, నర్తనముసేయుచు, నవ్వుచు, గట్టిగాఁగేకలువేయుచు, భస్మమాత్రావశిష్టయయిప్రవేశించుటకలవి గాకుండు లంకలోఁ దిరుగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణాదయ శ్చేమే సర్వే రాక్షసపుంగవాః. ౩౮
రక్తం నివసనం గృహ్య ప్రవిష్టా గోమయహ్రదే

టీక॥ కుంభకర్ణాదయః= కుంభకర్ణుఁడు మొదలుగాఁగల; ఇమే=ఈ, రాక్షసపుంగవాః= రాక్షసశ్రేష్ఠులు; సర్వేచ=అందఱును; రక్తం= ఎఱ్ఱని; నివసనం=వస్త్రమును; గృహ్య (గృహీత్వా)=గ్రహించి ; గోమయహ్రదే=ఆవుపేఁడ గుంటయందు ; ప్రవిష్టాః=ప్రవేశించిరి.

కుంభకర్ణుఁడు మొదలుగా మేటి రాక్షసులందఱు , ఎఱ్ఱనివస్త్రములు గట్టుకొని, పేఁడగుంటలోఁబడి మునిఁగిరి, అని, తాత్పర్యము.

అపగచ్ఛత నశ్యధ్వం సీతా మాప స రాఘవః. ౩౯
ఘాతయే త్పరమామర్షీ సర్వై స్సార్ధం హి రాక్షసైః

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; అపగచ్ఛత=తొలఁగిపొండు; నశ్యధ్వం=నశింతురు. సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; సీతాం = సీతను, ఆప=పొందినాఁడు, పొందినట్లేయనుట. పరమామర్షీ= అధికమయినకోపముగలవాఁడై; సర్వైః= సమస్తులయిన; రాక్షసైస్సార్ధం= రాక్షసులతోఁగూడ; ఘాతయేద్ధి = చంపునుగదా!

మీరలవ్వలికిఁబొండు, అట్లుచేయరేని, నాశంబునొందుదురు; రాముండు, సీతంబొంది నట్లేకాని వేఱుకాదు. రాక్షసుల యందఱితో, మిమ్ముం జంపును,

అని, తాత్పర్యము.

ప్రియాం బహుమతాం భార్యాం వనవాస మనువ్రతామ్. ౪౦

భర్త్సితాం తర్జితాంవాపి నానుమంస్యతి రాఘవః

టీక॥ప్రియాం=ప్రియురాలును; బహుమతాం = గౌరవింపఁబడినదియును,వనవాసం= అరణ్యంబులోనుండుటను;అనువ్రతాం= అనుసరించినదియునగు;భార్యాం = భార్యను; భర్త్సితాం= నిందింపఁబడినదానిఁగాఁగాని; తర్జితాంవాపి= బెదరింపఁబడినదానిఁగాఁగాని;రాఘవః=రాముఁడు; నానుమంస్యతి=ఒప్పఁడు.

ప్రియురాలును బహుమానంబు నొందియున్నదియును వనంబునకుంగూడ వెంబడించి వచ్చినదియునగు, భార్యను,నిందించినను, బెదరించినను,రాముఁడెంతమాత్రము, సహించియుండఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తదలం క్రూరవాక్యైర్వా సాంత్వమేవా భిధీయతామ్. ౪౧

టీక॥తత్=అందువలన;వః=మీయొక్క;క్రూరవాక్యైః= కఠినములగుమాటలచేత;అలం = చాలును.సాంత్వమేవ=మంచిమాటయే;అభిధీయతాం=చెప్పఁబడుఁగాక.

అట్లుకావున, మీకఠినవచనంబులవిడువుఁడు;మంచిమాటగానే,చెప్పుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అభియాచామ వైదేహీ మేతద్ధి మమ రోచతే

టీక॥వైదేహీం = సీతను;అభియాచామ=ప్రార్థింపుదము.ఏతద్ధి = ఇదియే;మమ=నాకు;రోచతే = రుచించుచున్నది.

సీతను , "అభయంబొసంగు" మని ప్రార్థింపుదము; ఇదినాయభిప్రాయము. అని, తాత్పర్యము.

యస్యా మేవం విధ స్స్వప్నో దుఃఖితాయాం ప్రదృశ్యతే. ౪౨
సా దుఃఖై ర్వివిధై ర్ముక్తా ప్రియం ప్రాప్నో త్యనుత్తమమ్

టీక॥యస్యాం = ఏ(స్త్రీ);దుఃఖితాయాం= దుఃఖమునొందియుండఁగా; ఏ

వంవిధః=ఇట్టి; స్వప్నః=కల; ప్రదృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నదో, సా=ఆస్త్రీ; వివిధైః = నానావిధంబులయిన; దుఃఖైః=దుఃఖములచేతను, ముక్తా = విడువఁబడినదై; అనుత్తమం=తనకన్నను త్తమములేని; ప్రియం=సంతోషమును; ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నది.

ఏ స్త్రీయయిన, దుఃఖమునొందియుండఁగా, నిట్టిస్వప్నముగలుగునేని, ఆస్త్రీ, దుఃఖములన్నియువిడిచి, సరిలేని సంతోషమునొందును; కావున, ఈసీత, దుఃఖముతోనుండఁగా, నాకీస్వప్నముగలిగినది, కాఁబట్టి, ఈ, సీత, దుఃఖములన్నియుఁబోయి, పరమసంతోషమునొందఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

భర్త్సితామపి యాచధ్వం రాక్షస్యః కిం వివక్షయా. ౪౩

టీక॥ రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలారా! వివక్షయా=చెప్పఁ గోరుటచేత, సందేహముచేతఁజెప్పక, చెప్పుటకుఁ గోరుచుమాత్రముండుటచేత ; కిం= ఏమిప్రయోజనము? భర్త్సితామపి= నిందింపఁబడినదైనను; సీతాం(అధ్యాహృతము) = సీతను; యాచధ్వం= ప్రార్థించుఁడు,

రాక్షసస్త్రీలారా! "మనమట్లునిందించియున్నామే, మనయందీబిడకనుగ్రహముగల్గునా" అనిసందేహించుచుండవలదు, మీరలీసీతను బ్రార్థించుఁడు; మీయందీబిడకనుగ్రహముగల్గును.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానా ముపస్థితమ్

టీక॥ రాఘవాత్ = రామునివలన; రాక్షసానాం= రాక్షసులకు ; ఘోరం=భయంకరమయిన; భయం= ఆపద; ఉపస్థితం= సమీపించినదిగదా?

ఇంక, శీఘ్రముగనే, రామునివలన, రాక్షసులకందఱకుమహాభయంబువాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిపాత ప్రసన్నాహి మైథిలీ జనకాత్మజా. ౪౪
అలమేషా పరిత్రాతుం రాక్షస్యో మహతో భయాత్

టీక॥ రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలారా! జనకాత్మజా = జనకుని కూఁతు

రయిన; ఏషా=ఈ; మైథిలీ=సీత; ప్రణిపాతప్రసన్నా = నమస్కారముచేత సంతసించినదై, మహతః=గొప్పదైన; భయాత్ = భయము నుండి; పరిత్రాతుం=రక్షించుటకు; అలంహి=సమర్థురాలుగదా!

రాక్షసస్త్రీలారా! జనకునికూఁతురయిన ఈసీతమాత్రమె, మీనమస్కారమునకుఁ బ్రసన్నయయి, యింకరామునివలనమీకుఁ గలుగఁబోవు భయంబుఁ, బోఁగొట్టఁజాలును.

అని, తాత్పర్యము.

అపిచాస్యా విశాలాక్ష్యా న కించి దుపలక్షయే. ౪౫
విరూప మపిచాంగేషు సుసూక్ష్మమపి లక్షణమ్

టీక॥ అపిచ=ఇదిగాక; విశాలాక్ష్యాః=వెడలుపులయినకండ్లుగలసీతాదేవియొక్క; అంగేషు = అవయవములందు; విరూపమపి= వికృతరూపమునైనను; సుసూక్ష్మం = మిక్కిలియు సూక్ష్మమయిన; లక్షణమపి=సాముద్రికలక్షణమునైనను; కించిత్ = కొంచెమైనను; నోపలక్షయే=చూడను.

ఇదిగాక, విశాలంబులగుకండ్లుగలయాసీతాదేవి యంగంబులందు, దుఃఖమునొందించునట్టి,లక్షణముగాని,అంగవైకల్యముగాని,కొంచెమయినను,నాకగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాయావైగుణ్యమాత్రంతు శంకే దుఃఖ ముపస్థితమ్. ౪౬
అదుఃఖార్హా మిమాం దేవీం వైహాయస ముపస్థితామ్

టీక॥ఛాయావైగుణ్యమాత్రంతు=కాంతివైకల్యమునుమాత్రము; ఉపలక్షయే(అధ్యాహృతము)= చూచుచున్నాను. అతః(అధ్యాహృతము)= దీనివలన; అదుఃఖార్హాం = దుఃఖమునకుఁదగనిదియు; వైహాయసం=విమానమును; ఉపస్థితాం=పొందినదియునగు, దివ్యభోగంబులనుభవింపఁ దగినదియునగునను టః ఇమాం=ఈ; దేవీం = సీతాదేవిని; దుఃఖం=దుఃఖము; ఉపస్థితం=పొందినది. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; శంకే=సందేహించుచున్నాను.

ఈబిడదేహంబునందలి కాంతిమాత్రముకొంచెముమాఱియున్నది; దీనిచేతనే, దుఃఖమునకుఁదగనిదియునుదివ్యభోగంబులనుభవింపందగినదియునగుసీ

తాదేవి, కీడుఃఖంబుగల్గినదనితలంచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అర్థసిద్ధింతు వైదేహ్యాః పశ్యామ్యహ ముపస్థితామ్. ౪౭
రాక్షసేంద్రవినాశంచ విజయం రాఘవస్యచ

టీక॥అహం=నేను; రాక్షసేంద్రవినాశంచ=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణునివినాశమును; రాఘవస్య=రామునియొక్క, జయంచ=గెల్పును; ఏతాం=ఈ; వైదేహ్యాః=సీతయొక్క; అర్థసిద్ధిం=కార్యసిద్ధిని; ఉపస్థితాంతు = సమీపించినదానిఁగానే, పశ్యామి=చూచెదను

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండునశించుటయు, రామునకువిజయంబుగలుగుటయు, ఇట్లు, ఈసీతాదేవియభీష్టసిద్ధి, శీఘ్రముగానే, యగు,నని, తలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తభూత మేతత్తు శ్రోతు మస్యా మహ త్ప్రియమ్. ౪౮

టీక ॥ ఏతత్తు = ఈస్వప్నమె; అస్యాః=ఈసీతయొక్క ; మహత్=గొప్పదైన; ప్రియం=సంతోషమును; శ్రోతుం=వినుటకు ; నిమిత్తభూతం=సూచకమయినది.

ఈస్వప్నము, ఈసీతాదేవికి మహాసంతోషంబుగలుగుటను, మనము వినంగలమని, సూచించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దృశ్యతేచ స్ఫుర చ్చక్షుః పద్మపత్ర మివాయతమ్

టీక॥పద్మపత్రమివ=తామరపూరేకువలె; ఆయతం = దీర్ఘమయిన; చక్షుశ్చ=కన్నును, స్ఫురత్=అదరుచు: దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

మఱియుఁదామరపూరేకుంబోలె విశాలమయిన యీసీతాదేవి యెడమ కన్నుస్ఫురించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఈషచ్చ హృషితో వాస్యా దక్షిణాయా హ్యదక్షిణః. ౪౯
అకస్మాదేవ వైదేహ్యా బాహురేకః ప్రకంపతే

టీక॥దక్షిణాయాః = సమర్థయగు; అస్యాః=ఈ; వైదేహ్యాః= సీతయొక్క, అదక్షిణః=ఎడమదైన; బాహుశ్చ=భుజమును; ఏకః=ఒకటి; ఈషత్=కొంచెము;హృషితోవ (స్థితః)=గగుర్పాటొనినదివలెనున్నదై; అకస్మాదేవ = కారణములేకనె ; ప్రకంపతే=వణఁకుచున్నది.

సమర్థురాలయిన , యీసీతాదేవియెడమభుజమును, గొంచెము గగుర్పాటొనినట్లుగనుపట్టుచు, నిష్కారణముగా, వడఁకుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

కరేణుహస్తప్రతిమ స్సవ్య శ్చోరు రనుత్తమః. ౫౦
వేపమాన స్సూచయతి రాఘవం పురతస్థ్సితమ్

టీక॥కరేణుహస్తప్రతిమః= ఆఁడేనుంగుతొండముతోఁబోల్కిగలదియు, అనుత్తమః= తనకన్న శ్రేష్ఠములేనిదియునగు, సవ్యః=ఎడమదైన ; ఊరుశ్చ=తొడయును; వేపమానః= వడంకుచు; రాఘవం= రాముని;పురతః=ముందటు; స్థితం=ఉన్నవానిఁగా, సూచయతి=తెల్పుచున్నది.

ఆఁడేనుంగు తొండమువంటిదియు నుత్తమంబునగునీసీతాదేవియెడమ తొడవడంకుచున్నది, కావున,రాముండు శీఘ్రముగానిచ్చటికివచ్చునని, తెలియవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పక్షీచశాఖా నిలయం ప్రవిష్టః
("పక్షీచశాఖా నిలయఃప్రహృష్టః" ఇతిపాఠాంతరం.)
పునఃపున శ్చోత్తమ సాంత్వవాదీ. ౫౧
సుస్వాగతాం వాచ ముదీరయానః
పునఃపున శ్చోదయతీవ హృష్టః

టీక॥పక్షీచ = పింగళపక్షియును; శాఖానిలయం=చెట్టు కొమ్మయనుస్థానంబును,ప్రవిష్టః=పొందినదై;పునఃపునశ్చ = మాటిమాటికిని,ఉత్తమసాంత్వవాదీ=మిక్కిలియునధికమయినమధురవచనమును చెప్పుచున్నదై; సుస్వాగతాం= మంగళకరమయినబంధువుయొక్కవచ్చుటనుగుఱించిన; వాచం=మా

టను; ఉదీరయానః = చెప్పుచు; పునః పునః=మాటిమాటికి, హృష్టః=సంతోషించినవాఁడై; చోదయతీవ = తెల్పుచున్నట్లున్నది.

పింగళపక్షి, చెట్టుకొమ్మపైఁ గూర్చుండి, పలుమాఱు మధురంబుగాఁ గూయుచు, బంధువు రాకను దెల్పుచు, "రాముండు, శీఘ్రముగా వచ్చును" అని, చెప్పునట్లున్నది అని, తాత్పర్యము.

లేక; పక్షీచ= మంచిఱెక్కలుగల గరుత్మంతుండును; ("ఱెక్కలుగల గరుత్మంత" నుటచే, "ఱెక్క"లనువిదిర్చుకొని ప్రదక్షిణంబుగాఁ దిరిగిన వాఁడని సూచింపఁబడుచున్నది) శాఖానిలయం, కొమ్మయనుస్థానంబును; ప్రవిష్టః=పొందినవాఁడై; హృష్టః= సంతసించినవాఁడై; పునఃపునశ్చ = మాటిమాటికిని; ఉత్తమసాంత్వవాదీ = ఉత్తమమయినమధురవాక్యమును జెప్పుచున్నవాఁడై; సుస్వాగతాం= మిక్కిలియు మంగళకరమయిన, వాచం = మాటను; ఉదీరయానః= చెప్పుచు; పునఃపునః= మాటిమాటికి; చోదయతీవ= ప్రేరేపించుచున్నట్లున్నది.

గరుడపక్షియు, ఱెక్కలువిదిర్చుకొని, ప్రదక్షిణంబుగాఁ దిరిగి చెట్టుకొమ్మపైఁ గూర్చుండి, మధురంబుగాఁ గూయుచు, రాముని రాకం దెలుపుచు, నింక దుఃఖింపకుమని, ప్రేరేపించునట్లున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈ రామాయణము త్తమకావ్యము; వ్యంగ్యమె ప్రధానముగాఁ గలదియుత్తమము; వ్యంగ్యము, పదగతమనియు, వాక్య గతమనియుఁ బ్రబంధగతమనియు, మూఁడు విధములు. అందు, ఈ సుందరకాండంబను ప్రబంధంబున, నవాది భగవత్సంబంధంబుగల చేతనుని యుజ్జీవనార్థము యాచార్యుని ప్రవృత్తి, వ్యంజితమగుచున్నది. ఈయర్థము "తతో రావణనీతాయాః" అను మొదటిశ్లోకంబునం జెప్పఁబడియున్నది. ఇచ్చట, లంకా శబ్దము చేతను, దేహము సూచింపఁబడుచున్నది. అట్లు, "ఏకాక్షీ" మొదలగు శబ్దముల చేత నింద్రియంబులును, రావణకుంభకర్ణుల చేత, నహంకారమమకారములును ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారి చేత కామక్రోధాదులును సూచింపఁ బడుచున్నవి. దేహంబునందు నిరోధింపఁబడియుండు చేతనుండు, లంకయందు నిరుద్ధయైనసీతవంటివాఁడు; అతనికి జ్ఞానోపదేశంబు సేయు నాచార్యునికి సమానుండు, హనుమంతుండు. ఆయాచార్యలక్షణము, ఈశ్లోకంబుచే,

సూచింపఁబడుచున్నది. పక్షీ = పక్షములుగలవాఁడు, పక్షములు గమనసాధనములుగావున, పక్షశబ్దముచేతనిచ్చట, జ్ఞానకర్మములుచెప్పఁబడుచున్నవి ; అట్లు "ఉభాభ్యామేవ పక్షాభ్యాంయథాఖేపక్షిణాంగతిః, తథైవ జ్ఞానకర్మభ్యాం నియతాపరమా గతిః" (ఎట్లుపక్షులకు ఱెక్కలు రెండిటిచేతనే గమనముగలుగుచున్నదో, అట్లు పురుషునకు జ్ఞానకర్మంబుల రెండిటిచేతనేపరమగతిగలుగును) అని, చెప్పబడియున్నది; జ్ఞానకర్మంబులుగలవాఁడు, శాస్త్రార్థముదెలిసియాచరించువాఁడనుట, దీనిచేత, "ఆచినోతిహిశాస్త్రాణిఆచారేస్థాపయత్యపి, స్వయమాచరతే యస్మాత్తస్మాదాచార్యఉచ్యతే" (శాస్త్రములను దెలిసికొనును; ఆచారములో స్థాపించును, తానును; ఆచరించును, గావున, ఆచార్యుఁడనంబడును) అనునాచార్యశబ్దార్థము , చెప్పఁబడుచున్నది. శాఖానిలయః, శాఖా— వేదశాఖలు, నిలయః— ఉనికిపట్టుగాఁగలవాఁడు , వేదతత్పరుఁడు, వేదములధ్యయనముచేసి, విడుచువానికి " అధీతమపియోవేదంవిముంచతినరాధమః, భ్రూణహాసతువిజ్ఞేయోవియోనిమధిగచ్ఛతి" (ఏనరాధముండు, అధ్యయనముచేసిన వేదమునుగూడవిడుచునో, అతండు, భ్రూణహత్యా దోషముగలవాఁడనియెఱుంగునది, అతఁడు, పక్షియోనిం బుట్టును) అని, ప్రత్యవాయము చెప్పఁబడియుండుటవలన, వేదములను విడువనివాఁడనుట, మఱియు, "శాఖానిలయః" వేదతత్పరుండనటచే , వేదములోఁ జెప్పఁబడిన యర్థము లనుష్ఠించు వాఁడనియుసూచింపఁబడుచున్నది. దీనివలన , " ఆచార్యో వేద సంపన్నో విష్ణుభక్తోవిమత్సరః, మంత్రజ్ఞోమంత్ర భక్తశ్చసదామంత్రాశ్రయశ్శుచిః, గురుభక్తిసమాయుక్తః పురాణజ్ఞోవిశేషతః, ఏవంలక్షణ సంపన్నోగురురిత్యభిధీయతే" (వేదములుదెలిసిన వాఁడునువిష్ణుభక్తిగలవాఁడునుమాత్సర్యముగలవాఁడును మంత్రంబులుదెలిసిన వాఁడును, మంత్రభక్తిగలవాఁడునుమంత్రంబులనాశ్రయించినవాఁడును బరిశుద్ధుండునుగురుభక్తిగలవాఁడును, విశేషించిపురాణంబులుదెలిసినవాఁడును, ఇట్టిలక్షణంబులుగలవాఁడాచార్యుఁ డనఁబడును.) అనునాచార్యలక్షణము , చెప్పఁబడుచున్నది. ప్రహృష్టః (అని, పాఠాంతరము.)— మిక్కిలియుసంతోషించినవాఁడు, ఇందుచేత, నెల్లప్పుడును సేవింపఁదగి యుండుట సూచింపఁ

బడినది. అట్లు, "ఆహ్లాదశీతనేత్రాంబుః పులకీకృతగాత్రవాన్, సదా పరగుణావిష్టో ద్రష్టవ్యస్సర్వదేహిభిః" (సంతోషంబునంగలిగినచల్లని కన్నీరుగలిగి, గగుర్పొడిచు దేహంబుగలిగి, యెల్లప్పుడును త్తమగుణంబులంబొంది, యుండువాఁడు, అందఱిచేతనుం, జూడఁదగు.) అని, చెప్పఁబడియున్నది. పునః పునశ్చ= మాటిమాటికిని, ఉత్తమసాంత్వవాది, ఉత్తమ= "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" (ఇతరుండుత్తమపురుషుండు, పరమాత్మయని చెప్పఁబడినవాఁడు) అని, చెప్పఁబడిన పరమాత్మనుగుఱించిన, సాంత్వ=మంచిమాటను; వాదీ=శిష్యులకుఁ జెప్పువాఁడు. "మాటిమాటికిని" అనుటచేఁ, "గృషిసేయువాఁడు భూమిఫలింపకున్నను గృషినివదలక, మాటిమాటికిఁ జేయుచుండునట్లు, ఆచార్యుండును, దాను జెప్పినది శిష్యులు దెలిసికొనకున్నను, ఉపదేశించుటను వదలక, మాటిమాటికిని నుపదేశించుచునే యుండును" అని సూచితమగుచున్నది. ఇందుచేత, భగవంతునికన్న నాచార్యుం డెయధికుండని చెప్పఁబడుచున్నది భగవంతుండు, అర్జునునకు గీతనుపదేశించి యతండు దానిమఱచిమఱలనడుగఁగా, "నూనమశ్రద్దధానోసి దుర్మేధాశ్చాసి పాండవ" (సత్యముగా నీకు శ్రద్ధ లేదు, దుర్బుద్ధియు నీకుఁ గలిగియున్నది) అని, నిందించినాఁడు. సుస్వాగతాం=సత్సంప్రదాయానుగతమయిన, వాచం = మంత్రరూపమయిన వాక్కును, ఉదీరయానః = చెప్పుచు, శిష్యులకుపదేశించుచు "సత్సంప్రదాయానుగతమయిన" యనుటచేత, గురుపరంపరయవశ్యము స్మరింప వలసినదని సూచింపఁబడుచున్నది. పునః పునశ్చోదయతీవ ('ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారము)= మాటిమాటికిని బ్రేరేపించు నట్లున్నాఁడు, ఉపదేశింపఁబడిన యర్థము విడువక చక్కఁగా ననుష్ఠించుటకై, మాటిమాటికిని బ్రేరేపించువాఁడనుట. అట్లు. "స్థాలిత్యే శాసితారం" (శిష్యుండు, తనకు గురుండుపదేశించిన మంత్రమును విడిచినచో. గురునకు దోషముగల్గును) అని, శిష్యుని, బ్రేరింపవలసినట్లు చెప్పఁబడియున్నది. హృష్టః = సంతసించిన వాఁడు) ఇందుచేత, శిష్యునకు జ్ఞానసంపత్తియె యాచార్యునకు ముఖ్యప్రయోజనమని సూచితమగుచున్నది.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండసప్తవింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టావింశసర్గప్రారంభః.

సా రాక్షసేంద్రస్య వచో నిశమ
తద్రావణస్యాప్రియమప్రియార్తా
సీతా వితత్రాస యథా వనాంతే
సింహాభిపన్నా గజరాజకన్యా ౧

టీక॥ సా=ఆ; సీతా = సీత; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుంబ్రభువైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, అప్రియం=దుఃఖకరమయిన, తత్=ఆ; వచనం=మాటను; నిశమ్య=విని; అప్రియార్తా=దుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదై; వనాంతే=అడవినడుమునందు; సింహాభిపన్నా=సింహముచేఁబట్టుకొనఁబడిన, గజరాజకన్యాయథా= ఆఁడుగజశ్రేష్ఠముంబోలె, వితత్రాస=భయపడెను.

ఆసీత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు చెప్పినయీయప్రియవచనంబువిని, మహాదుఃఖంబునొంది, యడవినడుమ సింహంబుచేతిలోఁ జిక్కినయాఁడేనుంగుంబోలె, మహాభయంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా రాక్షసీమధ్యగతా చ భీరు
ర్వాగ్భిర్భృశం రావణతర్జితా చ
కాంతారమధ్యే విజనే విసృష్టా

బాలేవ కన్యా విలలాప సీతా ౨

టీక॥ భీరుః = భయపడుస్వభావముగల; సా=ఆ, సీతా=సీత, రాక్షసీమధ్యగతాచ= రాక్షసస్త్రీల నడుమునొందినదియునై ;వాగ్భిః = మాటలచే॥.భృశం=మిక్కిలియు ; రావణతర్జితాచ=రావణునిచే బెదరింపఁబడినదియునై ; విజనే=జనులు లేని ; కాంతారమధ్యే=అడవిమధ్య ప్రదేశమునందు; విసృష్టా=విడువఁబడిన, బాలా=చిన్నదగు; కన్యేవ=పడుచువలె; విలలాప=ఏడ్చెను.

భయపడు స్వభావముగల యాసీతాదేవి, రాక్షసస్త్రీల నడుమంజిక్కి, రావణుని బెదరింపులకుభయపడి , విజనంబగునడవినడుమనొంటిగాఁ జిక్కినచిన్నకన్నియయుంబోలె, నేడ్చినది, అని, తాత్పర్యము.

సత్యం బతేదం ప్రవదంతి లోకే
నాకాలమృత్యు ర్భవతీతి సంతః
యత్రాహ మేవం పరిభర్త్స్యమానా
జీవామి కించి త్క్షణ మ ప్యపుణ్యా. ౩

టీక॥యత్ర=ఎందుచేత,అపుణ్యా=పుణ్యములేనిదాననగు; అహం=నేను; ఏవం=ఇట్లు;పరిభర్త్స్యమానా=నిందింపఁబడుచున్నదాననై ;క్షణమపి=క్షణకాలమయినను;కించిత్= కుత్సితముగా;జీవామి=బ్రతికియున్నానో, తేన (అధ్యాహృతము)=అందుచేత; “సంతః=పెద్దలు;అకాలమృత్యుః= అకాలమునందుమృత్యువు;నభవతి=కలుగదు; ఇతి=అని,ప్రవదంతి”=చెప్పుచున్నారు; ఇదం=ఈమాట;సత్యం= సత్యము.బత=అయ్యో!

నే, నిట్లునిందింపఁబడుచున్నానాననయ్యుఁ,బ్రాణంబులువిడువలేకస్వల్పకాలమైనను,గుత్సితముగాబ్రతికి యున్నాను;గావున,నకాలంబునమృత్యువుగల్గదని,పెద్దలు చెప్పుమాటసత్యమే ; అయ్యో!అని, తాత్పర్యము.

సుఖా ద్విహీనం బహుదుఃఖపూర్ణ
మిదంతు నూనం హృదయం స్థిరం మే

విశీర్యతే యన్న సహస్రధా ద్య
వజ్రాహతం శృంగమివాఽచలస్య. ౪

టీక॥ యత్=ఎందువలన; సుఖాత్=సుఖమువలన; విహీనం=విడువఁబడినదియును; బహుదుఃఖపూర్ణం=అధికమయినదుఃఖముచేనిండినదియునగు, మే=నాయొక్క; ఇదం=ఈ, హృదయం తు=మనసుమాత్రము; అద్య=ఇప్పుడు; వజ్రాహతం=వజ్రముచేతఁగొట్టఁబడిన; అచలస్య=పర్వతముయొక్క, శృంగమివ=శిఖరముఁబోలె, సహస్రధా=వేయిపలియలై; నవిశీర్యతే=పగులకున్నదో, తత్ (అధ్యాహృతము)=అందువలన, స్థిరం=చలనములేనిది, నూనం=నిశ్చయము.

ఎంతమాత్రము సుఖములేకమహాదుఃఖమునొందియుండు, నాహృదయము, ఇట్టియవస్థయందును, వజ్రాయుధము వ్రేటునకుఁ బగులుపర్వత శిఖముంబోలె, వేయిపలియలుగాఁబగలకున్నదిగాపున, ఇదిస్థిరము; ఈమాటనిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

నైవాస్తి దోషం మమ నూన మత్ర
వధ్యాహ మస్యాఽప్రియదర్శనస్య
భావం నచా స్యాహ మనుప్రదాతు
మలం ద్విజో మంత్ర మివాఽద్విజాయ. ౫

టీక॥ అత్ర=ఈస్వహత్యయందు; మమ=నాకు; దోషం (దోషః)=దోషము; నైవాస్తి=లేనేలేదు. నూనం=నిశ్చయము- యతః (అధ్యాహృతము)=ఎందువలన; అహం=నేను; అప్రియదర్శనస్య=రోఁతగలిగించుచూచుటగల; అస్య=ఈరావణునకు; వధ్యా=చంపఁదగినదాననో. అహం=నేను; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడు; అద్విజాయ=శూద్రునికొఱకు; మంత్రమివ=వేదమంత్రమునుంబోలె, అస్య=ఈరావణునకు; భావం=మనసును; అనుప్రదాతుంచ=ఇచ్చుటకును; నాలం=సమర్థురాలనుగాను.

చూపులకు రోఁతగలిగించు నట్టి రావణుండు నన్నెల్లైనను జంపుటకె

యున్నాఁడు, అదియుదుర్మరణంబెయగుచున్నది; కావున నేనిప్పుడు నాప్రాణంబులవిడుచుటయందు, నాకేమియునధికదోషంబులేదు, ఇదినిశ్చయము; అయితే, అతనిననుసరించియేప్రాణంబులుగాపాడుకొని దోషంబెలేకుండనుండవచ్చునేయనియన్నచో, బ్రాహ్మణుండు వేదమంత్రమునుశూద్రునికివ్వఁజాలనట్లు, నేను నామనసును, ఈరావణునకెంతమాత్రము, నివ్వఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

నూనం మమాంగాన్య చిరా దనార్య
శ్శస్త్రై శ్శితై శ్ఛేత్స్యతి రాక్షసేంద్రః
తస్మి న్న నాగచ్ఛతి లోకనాథే
గర్భస్థజంతో రివ శల్యకృన్తః. ౬

టీక॥లోకనాథే=ప్రపంచమునకుఁబ్రభువయిన; తస్మిన్=ఆరాముఁడు; అనాగచ్ఛతి=రాకుండఁగా; అనార్యః=దుష్టుఁడయిన; రాక్షసేంద్రః=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుండు, అచిరాత్=శీఘ్రముగా; శల్యకృన్తః= మంగలవాఁడు; గర్భస్థజంతోరివ= గర్భములోనుండుబిడ్డయొక్కవలె, మమ=నాయొక్క; అంగాని=అవయవములను; శితైః=కఱకుగల; శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; ఛేత్స్యతి=నఱకును. నూనం=నిశ్చయము.

ఈరెండుమాసంబులలోపల, లోకనాథుండగురాముండిచ్చటికి రాకుండునేని, గర్భంబులోఁజచ్చినశిశువునుమంగలవాఁడువెలికిఁ దీయుటకై తునకలుగాఛేదించునట్లు, దుష్టుండగురావణుండు, నన్ను, కఱకుగలయాయుధములచేఁదుండుతుండుగా, ఛేదించును.

అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖం బతే దం మమ దుఃఖితాయా
మాసౌ చిరాయా ధిగమిష్యతో ద్వౌ
బద్ధస్య వధ్యస్య తథా నిశాంతే
రాజాపరాధా దివ తస్కరస్య. ౭

టీక॥మాసౌ=మాసములు; ద్వౌ=రెండును;అధిగమిష్యతః = కడవఁగలవు. రాజాపరాధస్య= రాజునకుఁజేసిన యపరాధమువలన;బద్ధస్య=కట్టఁబడినవాఁడును;తథా = అట్లు;నిశాంతే=ప్రాతఃకాలమునందు;వధ్యస్య=చంపఁదగినవాఁడునగు; తస్కరస్యేవ=దొంగకుంబోలె;చిరాయ = బహుకాలముగా;దుఃఖితాయాః = దుఃఖము నొందియున్న;మమ=నాకు;ఇదం = ఈ;దుఃఖం=దుఃఖము; ఆగతం (అధ్యాహృతము)=సంభవించినది.బత = అయ్యో!

ఇంక నీరెండుమాసములును శీఘ్రముగా నేముగియును;అయ్యో! రాజుపట్లనపరాధంబు సేయుటవలన బద్ధుండై తెల్లవాఱినంతనె చంపఁబడుట కున్న దొంగకుం గల్గుదుఃఖమిప్పుడు నాకుఁ బ్రాప్తమయినది. అని, తాత్పర్యము.

హా రామ హా లక్ష్మణ హా సుమిత్రే
హా రామమాత స్సహ మే జనన్యా
ఏషా విపద్యా మ్యహ మల్పభాగ్యా
మహార్ణవే నౌరివ మూఢవాతా. ౮

టీక॥హా రామ = అయ్యో రామఁడా! హా లక్ష్మణ=అయ్యోలక్ష్మణుఁడా! హా సుమిత్రే=అయ్యోసుమిత్రా! మే=నాయొక్క; జనన్యాసహ= తల్లితోఁగూడ;స్థితే(అధ్యాహృతము)= ఉన్న; హా రామమాతః= అయ్యోరామునితల్లివగుకౌసల్యా! అల్పభాగ్యా=కొంచెమయినభాగ్యముగల;ఏషా = ఈ; అహం=నేను;మహార్ణవే= గొప్పసముద్రంబునందు; మూఢవాతా=సుడిగాలిగల;నౌరివ=ఓడయుంబోలె; విపద్యామి=ఆపదనుబొందుచున్నాను.

అయ్యో రాముఁడా! లక్ష్మణుఁడా! సుమిత్రా! తల్లీ! రామునిఁగన్నతల్లివయినకౌసల్యా! అల్పభాగ్యనగు నేను, సముద్రమధ్యంబునసుడిగాలివలననశించునోడయుంబోలె, ఇచ్చటనాశంబునొందుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

తరస్వినా ధారయతా మృగస్య
సత్త్వేన రూపం మనుజేంద్ర పుత్రౌ
నూనం విశస్తౌ మమ కారణాత్తౌ

సింహావృషభౌ ద్వావివ వైద్యుతేవ. ౯

టీక॥ మృగస్య=జింక యొక్క; రూపం=రూపమును; ధారయతా=ధరించుచున్న; సత్త్వేన= జంతువుచేత ; తరస్వినౌ=బలవంతులయిన ; తౌ= ఆ; మనుజేంద్రపుత్రౌ= రాచకొమరులయిన, రామలక్ష్మణులు;మమ = నా యొక్క, కారణాత్ = కారణమువలన;సింహావృషభౌ = సింహములును వృషభములును; ద్వౌ = రెండు; వైద్యుతేన= పిడుగుచేతంబోలె ; విశస్తౌ= చంపఁబడిరి. నూనం=నిశ్చయము.

రెండుసింహంబులుగాని రెండు వృషభంబులుగానిపిడుగు తాఁకుడుచేఁ జంపఁబడునట్లుబలవంతులగునా రామలక్ష్మణులు, నాకుఁగాజింకరూపముధరించిన రాక్షసునిచేఁ,జంపఁబడియుందురు;ఇది నిశ్చయముగానుండును.

అని, తాత్పర్యము.

నూనం స కాలో మృగరూపధారీ
మా మల్పభాగ్యాం లులుభే తదానీమ్
యత్రార్యపుత్రం విససర్జ మూఢా
రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజంచ. ౧౦

టీక॥యత్ర=ఎప్పుడు; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; మూఢా= అజ్ఞానమునొందినదాననై ; లక్ష్మణపూర్వజం=లక్ష్మణునియన్నయయిన ; ఆర్యపుత్రం= నాపెనిమిటియగు రామునిః రామానుజంచ = రామునితమ్ముఁడైనలక్ష్మణునిః విససర్జ=విడిచితినో; తదానీం=అప్పుడు; సః=ఆ;కాలః=యముఁడు, మృగరూపధారీ= జింకరూపమునుదాల్చినవాఁడై,అల్పభాగ్యాం = కొంచెమయినభాగ్యముగల , మాం= నన్ను ;లులుభే = ఆశపడునట్లు చేసెను నూనం=నిశ్చయము।

యముండె,యప్పుడు ,జింకరూపుఁ దాల్చినాకాశఁజూపియుండును ; ఇదినిశ్చయము; కావున నే, నేను, నాపెనిమిటనిరాముని, అతనితమ్ముఁడులక్ష్మణునిం,బొమ్మంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హా రామ సత్యవ్రత దీర్ఘబాహో

హా పూర్ణ చంద్రప్రతిమాననక్త్రే
హాజీవలోకస్య హితః ప్రియశ్చ
వధ్యాం నమాం వేత్సిహి రాక్షసానామ్. ౧౧

టీక॥ హా=అయ్యో! రామ = రామునా! సత్యవ్రత = సత్యమే వ్రతము గాఁగలవాఁడా! దీర్ఘబాహో= పొడవులయిన చేతులు గలవాఁడా! హా= అయ్యో! పూర్ణచంద్ర ప్రతిమానవక్త్ర= నిండుచంద్రునితో సమానమయినముఖముగలవాఁడా! హా=అయ్యో! జీవలోకస్య=ప్రాణిలోకమునకు, హితః = మేలుసేయువాఁడవును; ప్రియశ్చ = సంతోషము సేయువాఁడవునగు; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; వధ్యాం=చంపఁదగినదానిగా; మాం= నన్ను; న వేత్సిహి=ఎఱుంగవుగదా!

అయ్యో! రాముఁడా! సత్యవ్రతుఁడా! ఆజానుబాహుఁడా! నిండుచంద్రబింబాలు ముఖముగలవాఁడా! అయ్యో! నీవు, ప్రాణిసమూహమునకంతయు మేలును సంతోషమును జేయువాఁడవే' ఇప్పుడు, నేను, రాక్షసులచేతిలోఁ జావఁబోవుట నెఱుంగవుగదా! అని, తాత్పర్యము.

అనన్యదైవత్వ మియం క్షమాచ
భూమౌచ శయ్యా నియమశ్చ ధర్మే
పతివ్రతాత్వం విఫలం మమేదం
కృతం కృతఘ్నే ష్వివ మానుషాణామ్. ౧౨

టీక॥ మమ= నాయొక్క; అనన్యదైవత్వం=పెనిమిటికన్ననితర దేవుఁడు లేకుండుటయు; ఇయం= ఈ; క్షమాచ=ఓర్పును; భూమౌ= నేలయందు; శయ్యాచ=పరుండుటయును; ధర్మే= ధర్మమునందు; నియమశ్చ = నియతియును; ఇదం=ఈ; పతివ్రతాత్వం= పెనిమిటియొక్క వ్రతమె వ్రతముగాఁగలిగియుండుట, పెనిమిటిని బూజించుటయె వ్రతముగాఁ గలిగియుండుట యనుట; మానుషాణాం = మనుష్యులయొక్క; కృతఘ్నేషు=తమకుఁజేయఁబడిన

యుపకారమునుమఱచువారియందు,కృతమివ=చేయఁబడినయుపకారమువలె,విఫలం=ఫలములేనిది,వ్యర్థమనుట.

పెనిమిటిదప్పనితరుండగుదేవుని గొలువకుండుటయు నీరాక్షస స్త్రీలను రావణునిచే నన్ని పరుష వచనంబులాడినను "కొంతకాలమునకైన రాముని ప్రియవచనంబులు వినంగలుగదా" యని యోచించియుండుటయు, నేలంబరుండుటయును , ధర్మంబు విడువకుండుటయు, నిట్టినాపాతివ్రత్యము, రామసంగమంబుసిద్ధింపకుండుటంజేసి, కృతఘ్నునకుఁజేసినయుపకారముంబోలె , వ్యర్థమయినది. అని, తాత్పర్యము.

మోఘోహి ధర్మశ్చరితో మయాయం
తథైకపత్నీత్వ మిదం నిరర్థమ్
యా త్వాం నపశ్యామి కృశా వివర్ణా
హీనా త్వయా సంగమనే నిరాశా. ౧౩

టీక॥యా(అహం)=ఏనేను ; త్వయా=నీచేత; హీనా= విడువఁబడిన దాననై; కృశా=కృశించిన దాననై; వివర్ణా = తెల్లఁబాఱిన దాననై; త్వాం=నిన్ను; నపశ్యామి= చూడకున్నానో; సంగమనే=చేరికయందు; నిరాశా=ఆశలేనిదాననై; అస్మి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నానో;తయా (అధ్యాహృతము)=అట్టి;మయా=నాచేత;చరితః=అనుష్ఠింపఁబడిన; ధర్మః=ధర్మము; మోఘోహి= వ్యర్థముగదా! తథా=అట్లే; చరితం (అధ్యాహృతము)=అనుష్ఠింపఁబడిన ; ఇదం=ఈ; ఏకపత్నీత్వం=పతివ్రతాత్వమును; నిరర్థం=ప్రయోజనములేనిది.

నేనింతకాలము శ్రమపడినను నిన్ను వదలికృశించి వైవర్ణ్యమునొంది మఱల నిన్నుఁజేర నాశయుంచుకొనుటకును దగిన యవకాశములేకున్నాను, గావున, నేనింతవఱకనుష్ఠించినధర్మమును పాతివ్రత్యమునువ్యర్థమయినది; ఇంతకాలమిట్లుశ్రమపడక, రావణుండు నన్నపహరించినప్పుడె ప్రాణంబులు విడిచియుందునేని, ఇంతకష్టము రాకుండును. అని, తాత్పర్యము.

పితుర్నిదేశం నియమేన కృత్వా

వనా న్నివృత్త శ్చరితవ్రతశ్చ
స్త్రీభిస్తు మన్యే విపులేక్షణాభి
స్త్వం రంస్యసే వీతభయః కృతార్థః. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; పితుః = తండ్రియొక్క; నిదేశం=ఆజ్ఞను; నియమేన= నియతిచేత; కృత్వా=చేసి; చరితవ్రతః = అనుష్ఠింపఁబడినవ్రతముగలవాఁడవై; వనాత్=అడవినుండి ; నివృత్తశ్చ=మఱలినవాఁడవై ;కృతార్థః=నెఱవేఱినపనిగలవాఁడవై; వీతభయః= విడువఁబడినభయముగలవాఁడవై,విడువఁబడినదుఃఖముగలవాఁడవై యనుట; విపులేక్షణాభిః=విశాలములయినకన్నులుగలు. స్త్రీభిస్తు=స్త్రీలతోను;రంస్యసే=క్రీడింపఁగలవు.

రాముఁడా!నీవు నియమంబునఁ దండ్రియాజ్ఞను నెఱవేర్చి వ్రతంబుముగిసిన పిదప,వనంబువిడిచి, యయోధ్యకుఁబోయి,కృతార్థుఁడవై , నన్నుమఱచి, యెంతమాత్రమునుదుఃఖములేక, విశాలంబులగునేత్రంబులుగలస్త్రీలం గూడి క్రీడింపుచుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

అహంతు రామ త్వయి జాతకామా
చిరం వినాశాయ నిబద్ధభావా
మోఘం చరిత్వాచ తపోవ్రతంచ
త్యక్ష్యామి ధి గ్జీవిత మల్పభాగ్యా. ౧౫

టీక॥ రామ=రాముఁడా! అల్పభాగ్యా=కొంచెమయినభాగ్యముగల; అహంతు=నేనుమాత్రము;త్వయి = నీయందు; జాతకామా=పుట్టినయనురాగముగలదాననై ;వినాశాయ= చెడుటకొఱకు;చిరం = బహుకాలము;నిబద్ధభావా=కట్టఁబడినహృదయముగలదాననై ; మోఘం=వ్యర్థమయిన;తపః= ఉపవాసమును;వ్రతంచ = నియమమును;చరిత్వాచ=అనుష్ఠించియు; ధిక్ = నిందితమయిన;జీవితం = ప్రాణమును; త్యక్ష్యామి=విడిచెదను.

రాముఁడా ! అల్పభాగ్యనగు నేనుమాత్రము , నీయందనురాగంబుగల

దానవగుటయె గాక, వినాశంబునొందుటకైనను, నీయందుహృదయంబు స్థిరంబుగానుంచి, వ్యర్థముగానియమము వలంబించి యుపవాసంబులుసల్పి, తుదకు, నిందితములయిన యీప్రాణములనిప్పుడువిడిచెదను. అని, సీతాదేవి, రాముసుద్దేశించి, చెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

సా జీవితం క్షిప్ర మహం త్యజేయం
విషేణ శస్త్రేణ శితేన వాపి

టీక॥ సా=అట్టి, అహం=నేను; విషేణ=విషముచేతఁగాని; శితేన=కఱకుగల, శస్త్రేణవాపి= ఆయుధముచేతఁగాని; జీవితం=ప్రాణమును; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; త్యజేయం=విడుతును.

అట్లుసమస్తదుఃఖంబులంబరితపించుచున్న నేను, ఇప్పుడు, విషంబుదినిగాని, తీక్ష్ణంబగునాయుధముచేఁగాని, శీఘ్రంబుగాఁబ్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

విషస్య దాతా నహి మేస్తి కశ్చి
చ్ఛస్త్రస్యవా వేశ్మని రాక్షసస్య. ౧౬

టీక॥ రాక్షసస్య=రాక్షసుండగు రావణునియొక్క; వేశ్మని=ఇంటియందు; మే=నాకొఱకు; విషస్య=విషముయొక్కగాని, శస్త్రస్యవా=ఆయుధముయొక్కగాని; దాతా = ఇచ్చువాఁడు; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడును; నాస్తిహి=లేఁడుగదా'

ఈరావణునింట, నాకు, విషమునుగాని, యాయుధముగాని, యిచ్చువాఁడెవ్వఁడునులేఁడు. అని, సీతాదేవి, విలపించినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ దేవీ బహుధా విలప్య
సర్వాత్మనా రామ మనుస్మరంతీ
ప్రవేపమానా పరిశుష్కవక్త్రా
నగోత్తమం పుష్పిత మాససాద. ౧౭

టీక॥ దేవీ=సీతాదేవి; ఇతీవ = ఇట్లు; బహుధా=అనేకవిధములుగా; విలప్య=ఏడ్చి; సర్వాత్మనా=సమస్తమయినమనసుచేతను; రామం=రాముని; అనుస్మరంతీ = ధ్యానించుచు; ప్రవేపమానా=వడంకుచు; పరిశుష్కవక్త్రా=ఎండిననోరుగలదై; పుష్పితం=పూచిన; నగోత్తమం=వృక్షములలోనుత్తమమయి నశింశుపావృక్షమును; ఆససాద=పొందెను.

సీతాదేవి, పెక్కువిధంబుల విలపించి, హృదయంబున రాముని ధ్యానంబు సేయుచు, దుఃఖంబున వడంకుచు, నోరెండఁగా, నాశింశుపావృక్షంబుఁ జేరెను. అని, తాత్పర్యము.

శోకాభితప్తా బహుధా విచింత్య
సీతాథ వేణ్యుద్గ్రథనం గృహీత్వా
ఉద్బధ్య వేణ్యుద్గ్రథనేన శీఘ్ర
మహం గమిష్యామి యమస్య మూలమ్. ౧౮

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; సీతా=సీత; శోకాభితప్తా= దుఃఖముచేతఁదపింపఁజేయఁబడినదై; బహుధా=పెక్కువిధంబులు; విచింత్య= చింతించి; వేణ్యుద్గ్రథనం = తలజడచే మెడకుముడివేసికొనుటను; గృహీత్వా = గ్రహించి; అహం= నేను; వేణ్యుద్గ్రథనేన= తలజడచే మెడకుముడివేసికొనుటచే ; ఉద్బధ్య=ఉరివోసికొని; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; యమస్య=యమునియొక్క; మూలం=సమీపమును; గమిష్యామి=పొందెదను. ఇతి, చింతయామాస (అధ్యాహృతము)=అనితలంచెను.

అంతనా సీతాదేవి, దుఃఖంబునఁ బరితపించుచుఁ దలజడను మెడకుఁగట్టుకొని, "దీనిచే నేనురివోసికొని ప్రాణంబులు విడిచి యమలోకంబునకరిగెదను" అని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థితా సా మృదుసర్వగాత్రీ
శాఖాం గృహీత్వాథ నగస్య తస్య

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మృదుసర్వగాత్రీ= మెత్తనివైనయన్నియవయవ

ములుగల ; సా=ఆసీత ; తస్యాః=ఆ ; నగస్య=శింశుపావృక్షముయొక్క ; శాఖాం=కొమ్మను ; గృహీత్వా = పట్టుకొని ; ఉపస్థితా=ఉండినది.

అంత, మృదువులయినయవయవములుగలసీతాదేవి, యిట్లుమరణంబు నొందనిశ్చయించి, ఆశింశుపావృక్షముకొమ్మంబట్టుకొనియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్తు రామం ప్రవిచింతయంత్యా
రామానుజం స్వం చ కులం శుభాంగ్యాః. ౧౯
శోకానిమిత్తాని తథా బహూని
ధైర్యార్జితాని ప్రవరాణి లోకే
ప్రాదు ర్నిమిత్తాని తదా బభూవుః
పురాపి సిద్ధా న్యుపలక్షితాని. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; రామం = రాముని ; రామానుజం = రామునితమ్ముండగులక్ష్మణుని; స్వం=తనదైన ; కులంచ=వంశమును ; ప్రవిచింతయంత్యాః=తలంచుకొనుచున్న ; శుభాంగ్యాః=మంగళకరములయినయవయవములుగల; తస్యాస్తు=ఆసీతకును ; తథా=అట్లు; శోకానిమిత్తాని = దుఃఖమునకు నిమిత్తములుకానివియు, శుభసూచకములుననుట ; బహూని=అనేకములయినవియును; ధైర్యార్జితాని(ఆర్జితధైర్యాణి) సంపాదింపఁబడినధైర్యముగలదియు, ధైర్యము గలిగించునవియుననుట; లోకే=ప్రపంచమునందు; ప్రవరాణి=ప్రసిద్ధములును; పురాపి=ముందును; సిద్ధాని=సిద్ధించినవిగా; ఉపలక్షితాని=చూడఁబడినవియునగు; నిమిత్తాని=శుభనిమిత్తములు ; ప్రాదుర్బభూవుః=కలిగినవి.

అప్పుడు రామునిలక్ష్మణునిందలంచుకొనియట్టి పరాక్రమశాలులుండునప్పుడునునాకిట్టియవస్థగలిగినదేయనియుఁ, దనవంశములందలంచుకొని, యిట్టిపుణ్యవంతులవంశంబులోబుట్టిననాకుఁబాపిష్ఠంబగునీ దుర్మరణంబు సేయవలసివచ్చెనేయనియు వగచుచున్న, శుభాంగియగునాసీతకు, శుభసూచకములును ధైర్యముగలిగించునవియును, లోకప్ర

సిద్ధములును, ఇదివఱకుఁబెక్కుమాఱులు శుభకరంబులని పరీక్షింపఁబడినిర్ణయింపఁబడినవియునగు, నిమిత్తములనేకములు, కనుపడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండాష్టావింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః
ఏకోనత్రింశసర్గప్రారంభః.

తథా గతాం తాం వ్యథితా మనిందితాం
వ్యపేతహర్షాం పరిదీనమానసామ్
శుభాం నిమిత్తాని శుభాని భేజిరే
నరం శ్రియా జుష్ట మివోపజీవినః. ౧

టీక॥ శుభాని=మంగళకరములయిన; నిమిత్తాని=నిమిత్తములు; శ్రియా=సంపదతో; జుష్టం=కూడిన; నరం=మనుష్యుని; ఉపజీవినఇవ=సేవకులవలె; తథా=అట్లు; ఆగతాం=శింశుపావృక్షమునొద్దకు వచ్చినదియు; వ్యపేతహర్షాం=పోయినసంతోషముగలదియు; పరిదీనమానసాం=మిక్కిలియుదైన్యము నొందిన మనసు గలదియు; శుభాం=మంగళస్వరూపిణియునగు; తాం=ఆసీతను; భేజిరే=పొందినవి.

సంపత్తు గలవాని నతని సేవకు లాశ్రయించు లాగున, ట్లుఁజెప్పనలవిగాని విధంబున నాశింశుపావృక్షంబు నొద్దకు వచ్చి యున్నదియుఁ బరమ దుఃఖిత

యు నట్టిరామవిరహ దశయందుఁదా నెట్లుండవలయునో అట్లెయుపవాసాదిపతివ్రతా ధర్మంబు లాచరించుచున్నది కావునఁ బ్రస్తుతింపఁ దగినదియును, ఎంతమాత్రముసంతోషము లేనిదియును దీనంబగు మనంబుతో నున్నదియును, మంగళరూపిణియునగు నా సీతను, ఆశ్రయించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా శ్శుభం వామ మరాళపక్ష్మ
రాజీవృతం కృష్ణవిశాలశుక్లమ్
ప్రాస్పంద తైకం నయనం సుకేశ్యా
మీనాహతం పద్మమివాభితామ్రమ్. ౨

టీక॥ శుభం=మంగళకరమయినదియును; అరాళపక్ష్మరాజీవృతం= వంకరలయిన తెప్పవెంద్రుకలపఙ్క్తిచేఁ జుట్టఁబడినదియును; కృష్ణవిశాల శుక్లం= గుడ్డునందుమాత్రమునల్లనిదియును విశాలమయినదియుఁ దెల్లనిదియును; అభితామ్రం=చుట్టును ఎఱ్ఱగా నుండునదియునగు, కొనలనెఱ్ఱగా నుండునదియు నగుననుట; సుకేశ్యాః= మంచివెంద్రుకలుగల; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; వామం=ఎడమదైన; ఏకం=ఒకటి; నయనం=కన్ను; మీనాహతం= చేఁపచేఁ గొట్టఁబడిన; పద్మమివ= కమలమువలె; ప్రాస్పందత=కదలినది.

మంగళలక్షణంబులు గలదై వంకరలయిన తెప్పవెంద్రుకలుగలిగి గ్రుడ్డున నల్లఁగాను ఆపైని తెల్లఁగానుగొనలనెఱ్ఱగాను ఒప్పుచుండునట్టి, యాసీతాదేవియెడమకన్ను, మీనుచేఁ గొట్టఁబడిన కమలంబు కదలునట్లు, స్ఫురించినది. అని, తాత్పర్యము.

భుజశ్చ చార్వంచితపీనవృత్తః
పరార్ధ్యకాలాగరుచందనార్హః
అనుత్తమేనాధ్యుషితః ప్రియేణ
చిరేణ వామస్సమవేపతాశు. ౩

టీక॥ చార్వంచితపీనవృత్తః= సుందరమయినదియు నుత్తమమయినదియు బలిసినదియు గుండ్రమయి నదియును; పరార్ధ్యకాలాగరు చందనార్హః= శ్రేష్ఠమయిన నల్లనియగరు గంధమున కుఁ దగినదియును; చిరేణ = బహు కాలము, అనుత్తమేన= తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; ప్రియేణ=ప్రియుండగు రాముని చేత; అధ్యుషితః= అధిష్ఠింపఁబడినదియునగు; వామః=ఎడమదైన; భుజశ్చ=భుజమును,ఆశు= శీఘ్రముగా; సమవేపత=వడంకెను.

సుందరంబై యుత్తమంబై బలిసి గుండ్రముగానుండునదియు, శ్రేష్ఠమయినకృష్ణాగరుగంధముచేఁ బలుమాఱుఁబూయఁబడినదియు, సమస్తపురుషోత్తముండగు రామునిచే బహుకాలముకౌఁగిలించుచుండినదియునగు, నాసీతాదేవియెడమభుజము,గడగడవడంకినది. అని, తాత్పర్యము.

గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ పీన
స్తయోర్ద్వయోస్సంహతయోస్సుజాతః
ప్రస్పందమానః పునరూరురస్యా
రామం పురస్తాత్థ్సిత మాచచక్షే. ౪

టీక॥ సంహతయోః = కలిసికొనియున్న; తయోః=ఆ;ద్వయోః= రెండుతొడలలోపల; గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ=ఏనుంగుతొండముతోఁబోలికగలదియు;పీనః=బలిసినదియును; సుజాతః=సుందరమయినదియునగు; వామః (అధ్యాహృతము)=ఎడమదైన; ఊరుః పునః=తొడయును; ప్రస్పందమానః= మిక్కిలియుఁగదలుచు; అస్యాః= ఈ సీతకు;రామం=రాముని ; పురస్తాత్= ముందట; సితం=ఉన్నవానిఁగా; ఆచచక్షే=చెప్పెను.

సమస్తశుభలక్షణములుగలిగియొకటితోనొకటిచక్కఁగాఁగలిసికొనియుండునాబిడరెండుతొడలలో, ఏనుంగు తొండమునకుసాటియై, బలిసిసుందరమయిన, యెడమతొడ, మిక్కిలియుఁ గదలుచు, "రాముండుముందటనేయున్నవాఁ"డనిసూచించినది.

అని, తాత్పర్యము.

శుభం పున ర్హేమసమానవర్ణ

మీష ద్రజోధ్వ స్త మివా మలాక్ష్యాః
వాస స్స్సితాయాః శ్శిఖరాగ్రదంత్యాః
కించి త్పరిస్రంసత చారు గాత్ర్యాః. ౫

టీక॥ పునః= ఇంకను, అమలాక్ష్యాః=స్వచ్ఛమయినకండ్లుగలదియును శిఖరాగ్రదంత్యాః= గుండ్రములయినకొనలుగల దంతములుగలదియును, స్థితాయాః =నిలచియున్నదియునగుసీతాదేవియొక్క, శుభం= మంగళకరమయినదియును, హేమసమానవర్ణం = బంగారముతోసమానమయినరంగుగలదియును ; ఈషత్ =కొంచెము ; రజోధ్వస్తమివ (స్థితం)= దుమ్ముచేఁజెడినట్లున్నదియునగు; వాసః= వస్త్రము; పరిస్రంసత (పస్ర్యసంసత)=జాఱెను.

స్వచ్ఛములయినకండ్లుగలదియును, గొనలగుండ్రములుగా సుందరదంతములుగలదియు సుందరములయినయవయవములు గలదియునిలుచు చున్నదియునగునాసీతాదేవి, గట్టుకొనియుండునట్టి, మంగళకరంబునుబంగారురంగు గదియుఁ గొంచెముదుమ్ముదగిలియుండుటచేఁగాంతిదఱిగియున్నదియునగు, వస్త్రము, జాఱెనది. అని, తాత్పర్యము.

ఏతై ర్నిమిత్తై రపరైశ్చ సుభ్రూః
స్సంబోధితా ప్రాగపి సాధు సిద్ధైః
వాతాతపక్లాంత మివ ప్రణష్టం
వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహర్ష. ౬

టీక॥ సుభ్రూః=సుందరములయినకనుబొమ్మలుగలసీతాదేవి; ప్రాగపి= మునుపును; సాధు=చక్కఁగా; సిద్ధైః= సిద్ధించినవగు; ఏతైః= ఈ; నిమిత్తైః= నిమిత్తములచేతను; అపరైశ్చ = ఇతరములచేతను; సంబోధితా= తెలుపఁబడినదై; వాతాతపక్లాంతం= గాలిచేతను ఎండచేతనువాడినదియును; ప్రణష్టం= మిక్కిలియునశించినదియునగు, మిక్కిలియుఁ గృశించినదియునగుననుట ; బీజం= విత్తనము, చిన్నమొలకయనుట; వర్షేణేవ= వానచేతంబోలె; ప్రతిసంజహర్ష= మిక్కిలియుసంతోషించెను.

సుందరములయినకనుబొమ్మలుగల

యాసీతాదేవి, యిదివఱకుఁబలుమాఱు "సరియయినఫలములనిచ్చునవి" యనిపరీక్షించినిర్ణయింపఁబడినట్టి యీనిమిత్తములనుమఱియితరములనజూచి, వానిచేరామాగమనంబుగల్గునని యెఱింగి, గాలియెండల తాఁకునకు వాడికృశించియుండుచిన్నమొలక, వానకురియఁగానే, మఱలఁగాంతినొందునట్లు, మిక్కిలియుసంతోషించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాః పున ర్బింబఫలాధరోష్ఠం
స్వక్షిభ్రు కేశాంత మరాళపక్ష్మ
వక్త్రం బభాసే సితశుక్లదంష్ట్రం
రాహో ర్ముఖా చ్చంద్రఇవ ప్రముక్తః. ౬

టీక॥ పునః = ఇంకను; బింబఫలాధరోష్ఠం = దొండపండువంటిక్రింది పెదవిగలదియును; స్వక్షిభ్రు = సుందరములైనకండ్లును కనుబొమ్మలునుగలదియును; కేశాంతం = కొనయందు వెండ్రుకలుగలదియును, ముంగురులుగలదియుననుట; అరాళపక్ష్మ = వంకరలయిన తెప్పవెండ్రుకలుగలదియును; సితశుక్లదంష్ట్రం = (సమానార్థకములయిన "సిత, శుక్ల," ఈరెండుశబ్దములను బ్రయోగించుట, వాచ్యమనందలియతిశయమును సూచించుచున్నది) మిక్కిలియుఁదెల్లనిపండ్లుగలదియునగు; తస్యాః = ఆసీతాదేవియొక్క; వక్త్రం = ముఖము; రాహోః = రాహువుయొక్క, ముఖాత్ = నోటనుండి; ప్రముక్తః = విడువఁబడిన; చంద్రఇవ = చంద్రుఁడుంబోలె, బభాసే = ప్రకాశించెను.

ఇదిగాక, దొండపండువంటిక్రింది పెదవితో నొప్పుచు, సుందరములయినకండ్లును గనుబొమ్మలును ముఁగురులును వంకరలయిన తెప్పవెండ్రుకలును గలిగి, మిక్కిలియు ధవళంబులయినపండ్లచేఁ జెలంగుచున్న, యాసీతాదేవిముఖము, రాహువునోటనుండి వెలువడినచంద్రబింబముంబోలెఁబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వీతశోకా వ్యపనీతతంద్రీ
శాంతజ్వరా హర్షవిబుద్ధసత్త్వా
అశోభ తార్యా వదనేన శుక్లే

శీతాంశునా రాత్రి రివోదితేన. ౮

టీక॥ఆర్యా=పూజ్యయగు;సా=ఆ సీత,వీతశోకా= విడువఁబడినదుఃఖము గలదై, వ్యపనీతతంద్రీ=పోఁగొట్టఁబడినయాలస్యముగలదై; శాంతజ్వరా=శమించిన తాపముగలదై;హర్షవిబుద్ధసత్త్వా=సంతోషము చేవికసించినమనసు గలదై; వదనేన=ముఖము చేత;శుక్లే=శుక్లపక్షమునందు;రాత్రిః=రాత్రి; ఉదితేన=ఉదయించిన; శీతాంశునేవ=చంద్రుని చేతంబోలె; అశోభత=ప్రకాశించెను.

పూజనీయయగునా సీతాదేవి, దుఃఖంబుగాని, యాలస్యంబుగాని, తాపము గాని, లేక, సంతోషంబున మనంబువికాసమునొందఁగాఁ, ప్రకాశించుచుండుముఖంబు చేత,శుక్లపక్షరాత్రిచంద్రుని చేతం బ్రకాశించునట్లు, తేజరిల్లుచుండిదది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే,శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకోనత్రింశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
త్రింశసర్గప్రారంభః.

హనుమానపి విశ్రాంత స్సర్వం శుశ్రావ తత్త్వతః
("హనుమానపివిక్రాంతః" ఇతి,పాఠాంతరమ్)
సీతాయా స్త్రిజటాయాశ్చ రాక్షసీనాంచ తర్జనమ్. ౧

టీక॥ విశ్రాంతః = విశ్రమించియున్న;విక్రాంతః (అని,పాఠాంతరము)=

పరాక్రమశాలియగు; హనుమానపి = హనుమంతుండు; సీతాయాశ్చ = సీత యొక్కయు; త్రిజటాయాశ్చ= త్రిజట యొక్కయు;సర్వం=సమస్తవృత్తాంతమును; రాక్షసీనాం=రాక్షసస్త్రీలయొక్క;తర్జనంచ=బెదరింపుమాటను;తత్త్వతః=సరిగా;శుశ్రావ=వినెను.

ఆశింశుపావృక్షంబునందువిశ్రమించియున్నహనుమంతుండు(పాఠాంతర పక్షమందు, "పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుండు") సీతాదేవివృత్తాంతమును త్రిజటచెప్పిన స్వప్నవృత్తాంతమును రాక్షసస్త్రీలు సీతను బెదరించినవిధంబును,అంతయును గ్రమముగా,వినుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అవేక్షమాణ స్తాం దేవీం దేవతామివ నందనే
తతో బహువిధాం చింతాం చింతయామాస వానరః. ౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట;వానరః=హనుమంతుఁడు;నందనే = నందనవనమునందు; స్థితాం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; దేవతామివ(స్థితాం) = దేవతయుంబోలెనున్న;తాం=ఆ; దేవీం=సీతాదేవిని;అవేక్షమాణః=చూచుచు; బహువిధాం=అనేకవిధములయిన; చింతాం=ఆలోచనమును; చింతయామాస=చింతించెను,చేసెననుట.

అంత,హనుమంతుండు,నందనవనంబుననుండు దేవతయుంబోలెనశోకవనంబుననున్న సీతాదేవింజూచుచు, నిట్లని, పెక్కువిధంబులం,జింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యాం కపీనాం సహస్రాణి సుబహూన్య యుతానిచ
దిక్షు సర్వాసుమార్గంతే సేయ మాసాదితా మయా. ౩

టీక॥ సుబహూని = పెక్కులయిన; కపీనాం=వానరులయొక్క ; సహస్రాణి=వేలును; అయుతానిచ; పదిసహస్రములును; సర్వాసు=సమస్తములయిన; దిక్షు = దిక్కులయందు ; యాం=ఎవ్వతెను; మార్గంతే=వెదకుచున్నారో; సా=అట్టి ; ఇయం = ఈసీత; మయా = నాచేత ; ఆసాదితా=పొందఁబడినది.

వానరులు వేలుగాను పెక్కుదశస

హస్రంబులుగాను జేరిసమస్త దిక్కు లందును, ఏసీతను వెదకుచున్నారో, ఆ సీతను, నేనిక్కడఁజూచుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

చారేణ తు సుయుక్తేన శత్రోశ్శక్తి మవేక్షతా
గూఢేన చరతా తావ దవేక్షిత మిదం మయా. ౪

టీక ॥ సుయుక్తేన= మిక్కిలి యునెచ్చరికగలవాఁడును; శత్రోః= శత్రువుయొక్క; శక్తిం=సామర్థ్యమును; అవేక్షతా = చూచుచున్నవాఁడును ; గూఢేన=ఎవ్వరికినిగనుపడనివాఁడును; చరతా=తిరుగుచున్నవాఁడును; చారేణ= రహస్యముగానుండిశత్రువృత్తాంతము దెలుసుకొనువాఁడునగు; మయా=నాచేత; ఇదం= ఈసమాచారము; తావత్ =అంతయు;అవేక్షితం= చూడఁబడినది.

నేను , మిక్కిలియునెచ్చరికగల్గిశత్రువుల సామర్థ్యంబును దెలిసికొనుచు చారుండనై యెవ్వరికిం దెలియకుండునట్టులంకయంతయుఁదిరిగి , వీనినంతయుఁ, దెలిసికొంటిని.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం విశేషశ్చ పురీచేయ మవేక్షితా
రాక్షసాధిపతే రస్య ప్రభావో రావణస్య చ. ౫

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; విశేషశ్చ = అతిశయమును; అవేక్షితః (అధ్యాహృతము)= చూడఁబడినది. ఇయం=ఈ; పురీచ= లంకాపట్టణమును; అవేక్షితా= చూడఁబడినది. రాక్షసాధిపతేః= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;అస్య=ఈ; రావణస్య= రావణునియొక్క ; ప్రభావశ్చ=శక్తియును ; అవేక్షితః (అధ్యాహృతము)=చూడఁబడినది.

రాక్షసులవిశేషంబుఁ జూచినాను; ఈలంకాపురివిధంబునుజూచితిని; మఱియు రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన యీరావణుని ప్రభావంబునుఁగంటిని.

అని, తాత్పర్యము.

యుక్తం తస్యా ప్రమేయస్య సర్వసత్త్వదయావతః

సమాశ్వాసయితుం భార్యాం పతిదర్శనకాంక్షిణీమ్. ౬

టీక॥ అప్రమేయస్య=కొలఁతపెట్టఁగూడనివాఁడును; సర్వసత్త్వదయావతః=సమస్తజంతువులయందును దయగలవాఁడనగు; తస్య=ఆరాముని యొక్క; పతిదర్శనకాంక్షిణీం=పెనిమిటియొక్క దర్శనమునందుఁగోరికగల; భార్యాం=భార్యయగుసీతను; సమాశ్వాసయితుం=ఊఱడించుటకు; ఊఱడించుటయనుట; యుక్తం=న్యాయము.

కొలఁతలేని ప్రభావముగలవాఁడును సమస్త ప్రాణులందును దయగలవాఁడునగు నారాముని, భార్యయును పెనిమిటనిచూడఁగోరి దుఃఖించుచున్నదియునగు నీసీతకు రామక్షేమంబుచెప్పి, కొంతయూఱటగల్గించుట యుక్తము. అని, తాత్పర్యము.

అహ మాశ్వాసయా మ్యేనాం పూర్ణచంద్రనిభాననామ్
అదృష్టదుఃఖాం దుఃఖార్తాం దుఃఖస్యాఽన్త మగచ్ఛతీమ్. ౭

టీక॥ అహం=నేను; అదృష్టదుఃఖాం=చూడఁబడినదుఃఖముగలదికానిదియును; దుఃఖార్తాం=దుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదియును; దుఃఖస్య=దుఃఖముయొక్క; అంతం=నాశమును; అగచ్ఛతీం=పొందకున్నదియును; పూర్ణచంద్రనిభాననాం=నిండుచంద్రునితోసమానమయినముఖము గలదియునగు; ఏనాం=ఈసీతను; ఆశ్వాసయామి=ఊఱడించెదను.

ఇదివఱకెన్నఁడును దుఃఖంబుననుభవించినదికాదు, కావున, నిప్పుడుసంభవించినదుఃఖంబునోర్వలేక, దుఃఖముననంతంబుగానక, పరితపించుచున్న, నిండుచంద్రునింబోలుముఖంబుగల, యీసీతకు, రామవార్తంజెప్పి, దుఃఖముపోవునట్లు. చేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

యద్య హ్యహ మిమాం దేవీం శోకోపహతచేతనామ్
అనాశ్వాస్య గమిష్యామి దోషవ ద్గమనం భవేత్. ౮

టీక॥ అహం=నేను; శోకోపహతచేతనాం=దుఃఖముచేఁగొట్టఁబడిన బుద్ధిగల; ఇమాం=ఈ; దేవీమపి=సీతాదేవినిగూడ; అనాశ్వాస్య=ఊఱ

డింపక; గమిష్యామియది=పోవుదు నేని; గమనం=పోవుట; దోషవత్ = దోషముగలది; భవేత్=అగును.

నేను, ఇట్లుదుఃఖసముద్రంబునమునింగిపరితపించుచున్న యీసీతాదేవినాశ్వాసింపకయె, రామునొద్దకుఁబోయితి నేని, దోషంబుసంభవించును.

అని, తాత్పర్యము.

గతే హి మయి తత్రే యం రాజపుత్రీ యశస్వినీ
పరిత్రాణ మవిందంతీ జానకీ జీవితం త్యజేత్. ౯

టీక॥ మయి=నేను; తత్ర=అచ్చటికి; గతే=పోయినవాఁడగుచుండఁగా; యశస్వినీ= అధికమయినకీర్తిగలదియును; రాజపుత్రీ=రాచకొమార్తెయునగు; జానకీ=సీత; పరిత్రాణం=రక్షణమును; అవిందంతీ=పొందకున్నదై; జీవితం=ప్రాణంబును; త్యజేద్ధి=విడుచును గదా!

నేను, ఈసీతనాశ్వాసింపక రామునొద్దకుఁబోఁగానే, కీర్తిమంతురాలును రాచకొమార్తెయునగు సీతాదేవి, తన్నుగాపాడువారలెవ్వరును లేరనితలంచి, ప్రాణంబులువిడుచును.

అని, తాత్పర్యము.

మయా చ స మహాబాహుః పూర్ణచంద్రనిభాననః
సమాశ్వాసయితుం న్యాయ్య స్సీతాదర్శనలాలసః. ౧౦

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్ద చేతులుగలవాఁడును; పూర్ణచంద్ర నిభాననః= నిండుచంద్రునితో సమానమయినముఖముగలవాఁడును; సీతాదర్శనలాలసః=సీతాదేవినిచూచుటయందు మిక్కిలియునిచ్ఛగలవాఁడునగు; సచ=ఆ రాముఁడును; మయా=నాచేత; సమాశ్వాసయితుం= చక్కగానూఱడించుటకు; న్యాయ్యః=తగినవాఁడు.

మహాబాహుండునునిండుచంద్రునింబోలుముఖంబుగలవాఁడును, సీతంజూడఁగోరితపించుచున్నవాఁడనగునారామునకును, నేనుసీతాదేవిక్షేమవార్తంజెప్పి, యవశ్యము, కొంతయూఱటగల్గింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిశాచరీణాం ప్రత్యక్ష మనర్హం చాపిభాషణమ్

టీక॥నిశాచరీణాం=రాక్షసస్త్రీల యొక్క, ప్రత్యక్షం=ఎదుట; భాషణం చాపి = మాటలాడుటయును; అనర్హం=యుక్తముగాదు.

నేనెట్లయిననుసీతాదేవినాశ్వాసింపవలసినది; ఈరాక్షసస్త్రీలేమఱకసీతంగనిపెట్టియున్నవారు, నేనువీరలయెదుటసీతాదేవితోమాటలాడుటయుసరిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

కథన్ను ఖలు కర్తవ్య మిదం కృచ్ఛ్రగతో హ్య హమ్. ౧౧

టీక॥ఇదం=ఈయాశ్వాసించుట;కథన్నుఖలు=ఎట్లు; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది.అహం=నేను; కృచ్ఛ్రగతోహి=సంకటమునొందినానుగదా!

ఇట్లున్నదే, నేనెట్లు,ఇప్పుడుసీతనాశ్వాసింపఁగలను? నాకేమియుఁదోఁచలేదు; అట్లుసీతనాశ్వాసింపక పోవుటయునుయుక్తముగాదు, సీతనాశ్వాసించుటకునవకాశములేకున్నది;ఏమిచేయవచ్చును;సంకటంబుగల్గినది.

అని, తాత్పర్యము.

అనేన రాత్రిశేషేణ యదినాశ్వాస్యతే మయా
సర్వథా నాస్తి సందేహః పరిత్యక్ష్యతి జీవితమ్. ౧౨

టీక॥ ఏషా(అధ్యాహృతము)=ఈ సీత,అనేన=ఈ;రాత్రిశేషేణ=రాత్రిలోమిగతకాలముచేత; మయా=నాచేత; నాశ్వాస్యతేయది=ఆశ్వాసింపఁబడకుండునేని;జీవితం=ప్రాణంబును; పరిత్యక్ష్యతి=విడుచును; సర్వథా=అన్నివిధంబులను; సందేహః=సందియము; నాస్తి=లేదు.

నేనుసూర్యోదయమునకు లోపలనాశ్వాసింపకుందునేని, యీసీతాదేవి, ప్రాణంబులువిడుచును; దీనికెంతమాత్రమునుసందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

రామశ్చ యదిపృచ్ఛేన్మాం కిం మాం సీతా బ్రవీ ద్వచః
కి మహం తం ప్రతిబ్రూయా మసంభాష్య సుమధ్యమామ్. ౧౩

టీక ॥ రామశ్చ=రాముండును; మాం=నన్ను, "సీతా=సీత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; కిం=ఏమి; వచః=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పినది". ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; పృచ్ఛేద్యది=అడుగునేని; అహం=నేను; సుమధ్యమాం=సుందరమయిననడుముగలసీతనుగూర్చి, అసంభాష్య=మాటలాడక; తం=ఆరామునిఁగూర్చి; కిం=ఏమిటని; ప్రతిబ్రూయాం=బదులుచెప్పుదును?

నేనిప్పుడు, సీతతోనేమియుమాటలాడకయే, రామునొద్దకుఁ బోయినపిమ్మట, అతండు, "సీతనాకేమిచెప్పిపంపినది" అనినన్నడుగునేని, నేనతనికేమని బదులుచెప్పుదును, అని, తాత్పర్యము.

సీతాసందేశరహితం మా మిత స్త్వరయాగతమ్
నిర్దహేదపి కాకుత్థ్సః క్రుద్ధ స్తీవ్రేణ చక్షుషా. ౧౪

టీక ॥ కాకుత్థ్సః=రాముండు; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; త్వరయా=వేగముచేత; ఆగతం=వచ్చినవాఁడను; సీతాసందేశరహితం=సీతచెప్పిపంపినమాటలేనివాఁడనగు; మాం=నన్ను; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; తీవ్రేణ=తీక్ష్ణమయిన; చక్షుషా=నేత్రముచేత; నిర్దహేదపి=దహించిననుదహించును.

నేనిచ్చటనుండి వేగమునఁ దనయొద్దకువచ్చి; "సీతతోనేనుమాటలాడలేదు గావుననాబిడనాతోనేమియుంజెప్పిపంపలేదు" అనిచెప్పఁగానే, రాముండు, మహాకోపంబునొంది, చుఱుకుఁజూపుల, నన్నుదహించిననుదహించును.

అని, తాత్పర్యము.

యది చోద్యోజయిష్యామి భర్తారం రామకారణాత్
వ్యర్థ మాగమనం తస్య ససైన్యస్య భవిష్యతి. ౧౫

టీక॥ రామకారణాత్=రాముండనుకారణమువలన; భర్తారం=ప్రభువైనసుగ్రీవుని; ఉద్యోజయిష్యామియదిచ=ప్రయత్నపడునట్లుచేయుదునేనియు; ససైన్యస్య=సైన్యములతోఁగూడిన; తస్య=ఆసుగ్రీవునియొక్క; ఆగమనం=వచ్చుట; వ్యర్థం=ప్రయోజనములేనిది. భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నేను, సీతతో మాటలాడక నేపోయి, రామునకై సుగ్రీవునింగ్రే రేపించియిచ్చుటకిఁదోడ్కొనివచ్చినను, ఈసీతయింత వఱకీదుఃఖముతోఁబ్రాణంబులు ధరించియుండఁజాలదు, గావున, నాసుగ్రీవుండు సైన్యములతో నిచ్చటికివచ్చుటయు, వ్యర్థమగును.

అని, తాత్పర్యము.

అంతరం త్వహ మాసాద్య రాక్షసీనా మిహ స్థితః
శనై రాశ్వాసయిష్యామి సంతాపబహుళా మిమామ్. ౧౮

టీక॥ అహం=నేను; ఇహ = ఇచ్చట; స్థితః= ఉన్నవాఁడనై ; రాక్షసీనాం=రాక్షసస్త్రీలలో ; అంతరం= అవకాశమును; ఆసాద్యతు= పొందినంతనే; సంతాపబహుళాం= అధికమయినదుఃఖముగల; ఇమాం = ఈసీతను; శనైః=మెల్లఁగా ; ఆశ్వాసయిష్యామి=ఊఱడించెదను.

నేనిచ్చటనేయుండి, యీరాక్షసస్త్రీలుకొంచెమెచ్చరిక దప్పియుండునప్పుడుగాని, యవ్వలికిఁబోయి నప్పుడుగాని, కొంచెమవకాశము గలిగి నంతనే, పరమదుఃఖితయయి యున్నయీసీతను, వీరలువినకుండునట్లుఁ మెల్లఁగా, నాశ్వాసించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అహంత్వ తితనుశ్చైవ వానరశ్చ విశేషతః
వాచంచో దాహరిష్యామి మానుషీ మిహ సంస్కృతామ్. ౧౭

టీక॥ అహంతు=నేనును ; అతితనుశ్చైవ=మిక్కిలిఁజిన్నదేహముగలవాఁడను; విశేషతః= విశేషించి; వానరశ్చ=కోఁతిని. ఇహ=ఇప్పుడు ; మానుషం=మనుష్యసంబంధియగు; సంస్కృతాం=సంసకృతమయిన; వాచంచ= మాటను ; ఉదాహరిష్యామి = చెప్పెదను.

నేను, మిక్కిలియుసూక్ష్మమయినదేహమునొందియున్నవాఁడను; అందును, వానరుండను, గావున, నన్నీరాక్షసస్త్రీలుకనుఁగొనంజాలరు; అందుకనుకూలముగా, మనుష్యులు మాటలాడునట్లు, సంస్కృతభాషనవలంబించి, చెప్పెదను; అదియు, నీరాక్షసస్త్రీలకుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

యది వాచం ప్రదాస్యామి ద్విజాతిరివ సంస్కృతామ్
రావణం మన్యమానా మాం సీతా భీతా భవిష్యతి. ౧౮
వానరస్య విశేషేణ కథం స్యా దభిభాషణం

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;ద్విజాతిరివ=బ్రాహ్మణుఁడుంబోలె; సంస్కృతాం=సంస్కృతమయిన; వాచం=మాటను; ప్రదాస్యామియది=ఇత్తునేని;సీతా=సీత;"వానరస్య=కోఁతికి;విశేషేణ=అతిశయముచేత; అభిభాషణం=మాటలాడుట;కథం = ఎట్లు; స్యాత్=కలుగును?" ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;మాం=నన్ను; రావణం=రావణునిఁగా;మన్యమానా= తలంచుచు; భీతా=భయపడినది; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నేను, బ్రాహ్మణుండుంబోలె సంస్కృతభాషను మాటలాడుదునేని, సీతాదేవి, "కోఁతిసంస్కృతభాషతోనెట్లుమాటలాడును?" అని,తలంచి, నన్ను రావణుండనిభ్రమించి, భయంబునొందును.అని, తాత్పర్యము.

అవశ్య మేవ వక్తవ్యం మానుషం వాక్య మర్థవత్. ౧౯

టీక॥అవశ్యం=అవశ్యముగా;అర్థవత్=అర్థముగల;మానుషం= మనుష్యసంబంధియగు;వాక్యమేవ= మాటయే;వక్తవ్యం=చెప్పఁబడవలసినది.

కావున;నవశ్యము,సాధారణమయిన మనుష్యభాషనవలంబించి నేమాటలాడవలెను; సంస్కృతభాషలోమాటలాడఁగూడదు.అని, తాత్పర్యము.

మయా సాంత్వయితుం శక్యా నాన్యథేయ మనిందితా

టీక॥అనిందితా= నిందింపఁబడనట్టి; ఇయం=ఈసీత;మయా=నాచేత;అన్యథా=వేఱువిధంబున;సాంత్వయితుం= ఊఱడించుటకు; శక్యాన=అలవిగాదు.

అట్లుగాక,మఱియేవిధంబునను, అనిందితయగునీసీత,నాశ్వాసింప, నాకలవిగాదు.అని, తాత్పర్యము.

సేయ మాలోక్య మే రూపం జానకీ భాషితం తథా. ౨౦
రక్షోభి స్త్రాసితా పూర్వం భూయ స్త్రాసం గమిష్యతి

టీక॥ పూర్వం=మునుపు ; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; త్రాసితా = భయపఱుపఁబడిన; సా=అట్టి; ఇయం=ఈ; జానకీ=సీతా; మే=నాయొక్క; రూపం=ఆకారమును; తథా=అట్లు; భాషితం=మాటలాడుటను; ఆలోక్య=చూచి; భూయః=ఇంకను; త్రాసం=భయమును ; గమిష్యతి=పొందగలదు.

ఈసీత, నేనువానరుండనై యుండుటను ; మనుష్యులు మాటలాడునట్లుమాటలాడుటనుంజూచి , పూర్వమిట్టిరాక్షసులవేషంబులంజూచి భయపడియున్నదిగావున, నినుమడిభయంబునొందును. అని, తాత్పర్యము.

తతో జాతపరిత్రాసా శబ్దం కుర్యా న్మనస్వినీ. ౨౧
జానమానా విశాలాక్షీ రావణం కామరూపిణమ్

టీక॥ కామరూపిణం= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపంబుగల; రావణం=రావణుని, జానమానా(జానానా) = ఎఱింగినదియును; విశాలాక్షీ=వెడలుపుల ఘునకండ్లుగలదియును; మనస్వినీ= మంచిమనస్సుగలదియు, పతివ్రతయునగుననుట, సీత, తతః = అటుపిమ్మట; జాతపరిత్రాసా=పుట్టినమహాభయంబునొందినదై; శబ్దం=ధ్వనిని; కుర్యాత్ =చేయును.

అంత, విశాలంబులగు కండ్లుగలదియునుబతివ్రతయునగుసీత, రావణుండుకామరూపియని యెఱింగినది, కావున, నాచందంబుఁజూచినంతనే, మహాభయంబునొంది, గట్టిగానఱచును.

అని, తాత్పర్యము.

సీతయాచ కృతే శబ్దే సహసా రాక్షసీగణః. ౨౨
నానాప్రహరణో ఘోర స్సమేయా దంతకోపమః

టీక॥ సీతయా=సీతచే ; శబ్దే=ధ్వని; కృతేచ=చేయఁబడఁగానే ; రాక్షసీగణః=రాక్షసస్త్రీలసమూహము ; నానాప్రహరణః = నానావిధములయినయాయుధములుగలదై; ఘోరః=భయంకరమై ; అంతకోపమః = యమునితోఁబోలికగలదై; సహసా = శీఘ్రముగా; సమేయాత్ = వచ్చును.

సీతగట్టిగానఱువఁగానే ; యీరాక్షసస్త్రీలందఱు , నానావిధాయుధ

బులుధరించి, భయంకరముగా, మృత్యువుంబోలె, వేగంబున, నాపైకివత్తురు.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మాం సంపరిక్షిప్య సర్వతో వికృతాననాః. ౨౩
వధేచ గ్రహణేచైవ కుర్యు ర్యత్నం యథాబలమ్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వికృతాననాః = వికారమునొందినముఖముగల, రాక్షసస్త్రీలు; మాం = నన్ను; సర్వతః = అంతటను; సంపరిక్షిప్య = చుట్టుకొని; వధేచ = చంపుటయందును; గ్రహణే చైవ = పట్టుకొనుటయందును; యథాబలం = యథాశక్తిగా; యత్నం = ప్రయత్నమును; కుర్యుః = చేయుదురు.

అంత, నీరాక్షసస్త్రీలు, నాచుట్టునుం జుట్టుకొని, వారలచేతనైనంతవఱకు, నన్నుc జంపుటకుcగాని, లేక, పట్టుకొనుటకుcగాని, ప్రయత్నము సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

గృహ్య శాఖాః ప్రశాఖాశ్చ స్కంధాం శ్చోత్తమశాఖినామ్. ౨౪
దృష్ట్వా విపరిధావంతం భవేయు ర్భయశంకితాః

టీక॥ శాఖాః = కొమ్మలను; ప్రశాఖాశ్చ = చిన్నకొమ్మలను; ఉత్తమశాఖినాం = శ్రేష్ఠములయిన వృక్షములయొక్క; స్కంధాంశ్చ = బోదెలను; గృహ్య (గృహీత్వా) = పట్టుకొని; విపరిధావంతం = నాలుగుప్రక్కలకును బరుగెత్తుచున్న; మాం (అధ్యాహృతము) = నన్ను; దృష్ట్వా = చూచి; భయశంకితాః = భయముచేభయపడినవారలు, భయమునొందినవారలనుట; భవేయుః = అగుదురు.

చెట్టుకొమ్మలను జిన్నకొమ్మలను బెద్దచెట్లు బోదెలనుదీసికొని నాలుగుప్రక్కలకునుబరుగెత్తు నన్నుcజూచి, మిక్కిలియు భయమునొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

మమ రూపంచ సంప్రేక్ష్య వనే విచరతో మహత్. ౨౫
రాక్షస్యో భయవిత్రస్తా భవేయు ర్వికృతాననాః

టీక॥ వికృతాననాః = వికారము నొందినముఖములుగల; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; వనే= అడవియందు; విచరతః=తిరుగుచున్న; మమ=నాయొక్క; మహత్ =గొప్పదైన;రూపంచ= ఆకారమును;సంప్రేక్ష్య = చూచి;భయవిత్రస్తాః = భయముచే భయపడినవారలు;భవేయుః=అగుదురు.

ఆవికృతంబులగుముఖంబులుగల రాక్షసస్త్రీలు, అశోకవనంబునవిహరించుచున్న నామహారూపంబుఁజూచి, భయపడుదురు. అని, తాత్పర్యము.

తతః కుర్యుః సమాహ్వానం రాక్షస్యో రక్షసామపి. ౨౮
రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం రాక్షసేంద్రనివేశనే

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట;రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలు; రాక్షసేంద్ర నివేశనే=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణునింటియందు;రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం= రాక్షసులకుఁ బ్రభువయినరావణునిచే నియోగింపఁబడియుండు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;సమాహ్వానమపి=పిలుచుటను;కుర్యుః=సేయుదురు.

అంత,రాక్షసస్త్రీలు, రాక్షసేశ్వరుండగురావణునింట, రావణునిచే నియోగింపఁబడికావలియుండు రాక్షసులంబిలుతురు. అని, తాత్పర్యము.

తే శూలశక్తినిస్త్రింశవివిధాయుధపాణయః. ౨౯
ఆపతేయు ర్విమర్దేఽస్మిన్వేగేనోద్విగ్నకారిణః

టీక॥ తే=ఆ రాక్షసులు; శూలశక్తి నిస్త్రింశవివిధాయుధపాణయః=శూలముచిల్లకోలకత్తిమొదలగు నానావిధములయినయాయుధములు చేతులందుఁ గలవారలై;వేగేన=వేగముచే;ఉద్విగ్నకారిణః = భయముసేయువారలై;అస్మిన్=ఈ;విమర్దే=యుద్ధమందు; ఆపతేయుః=వత్తురు.

ఆ రాక్షసులు,శూలంబులుఁజిల్లకోలలుఖడ్గములు మొదలగు నానావిధాయుధములఁజేతులందాల్చి, వేగంబునఁ బాపరులకుభయంబుగలిగించుచు, యుద్ధంబునకు,వత్తురు.

అని,తాత్పర్యము.

సంరుద్ధ స్తైస్తు పరితో విధమన్ రక్షసాం బలమ్. ౩౦

శక్నుయాం న తు సంప్రాప్తుం పరం పారం మహోదధేః

టీక॥అహం=నేను; తైః= ఆరాక్ష సులచేత; పరితః = చుట్టును; సంరుద్ధ స్తు=అడ్డగింపఁబడినవాఁడయ్యును; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బలం=సైన్య మును; విధమక్ = ప్రహరించుచు; మహోదధేః=మహాసముద్రముయొక్క; పరం=అవ్వలి; పారం = గట్టును; సంప్రాప్తుం తు=పొందుటకుమాత్రము; న శక్నుయాం=చాలను.

ఆరాక్షసులునన్నునాలుగు ప్రక్కలంజుట్టుకొనియడ్డగింపఁగా, నేనువార లనందఱఁబ్రహరింపనైనను శక్తుండన గుదును, గాని, యీమహాసముద్రమును దాఁటియవ్వలిగట్టుఁజేరఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

మాం వా గృహ్ణీయు రాప్లుత్య బహవ శ్శీఘ్రకారిణః. ౨౮

టీక॥శీఘ్రకారిణః=వేగముగాబనిఁజే యునట్టి; బహవః=అనేకములయినరా క్షసులు; ఆప్లుత్య=ఎగిరి; మాం=నన్ను. గృహ్ణీయుర్వా=పట్టుకొనిననుబట్టుకొనుదురు.

చులుకుగాఁ బనిసేయునట్టియీరాక్షసులనేకులుచేరి, యాకాశమునకెగిరి, నన్నుఁబట్టుకొనినంబట్టుకొందురు.

అని, తాత్పర్యము.

స్యా దియం చాఽగృహీతార్థా మమచ గ్రహణంభవేత్

టీక॥తదా(అధ్యాహృతము)= అప్పుడు; ఇయంచ=ఈసీతయును; అగృహీతార్థా = గ్రహింపఁబడని వృత్తాంతముగలది, రామవృత్తాంతముదెలియనిదనుట; స్యాత్=అగును; మమచ= నాకును; గ్రహణం = పట్టుకొనుట; భవేత్=సంభవించును.

అట్లగునేని, యీసీతకు రామవృత్తాంతముఁదెలియకపోవును; నేనునురాక్షసులచేతిలోఁజిక్కుదును.

అని, తాత్పర్యము.

హింసాభిరుచయో హింస్యు రిమాం వా జనకాత్మజామ్. ౩౦

టీక॥ హింసాభిరుచయః= హింసించుటయందుఁగోరికె గలవారలగు రాక్షసులు; ఇమాం=ఈ; జనకాత్మజాం=జనకుని కూఁతురయినసీతను; హింస్యుర్వా=చంపినను జంపుదురు.

ఈ రాక్షసులు, ఎప్పుడును జీవకోటులం జంపఁగోరుచుండు వారలు గావున, ఈసీతను, జంపినను జంపుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

విపన్నం స్యాత్తతః కార్యం రామసుగ్రీవయో రిదమ్

టీక॥ తతః=అంత ; రామసుగ్రీవయోః=రామునియొక్కయు సుగ్రీవుని యొక్కయు; ఇదం=ఈ; కార్యం=పని; విపన్నం = నాశమునొందినది ; స్యాత్=అగును.

అట్లగుసేని, రాముండును సుగ్రీవుండును సాధింపఁగోరియుండు కార్యమంతయు, నాశమునొందును.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్దేశే నష్టమార్గేఽస్మిన్ రాక్షసైః పరివారితే. ౩౦
సాగరేణ పరిక్షిప్తే గుప్తే వసతి జానకీ

టీక॥ జానకీ= జనకునికొమార్తెయగుసీత; నష్టమార్గే=అగపడనిదారిగలదియును; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; పరివారితే=చుట్టఁబడినదియును; సాగరేణ = సముద్రముచేత ; పరిక్షిప్తే=చుట్టబడినదియును; గుప్తే=రహస్యమయినదియునగు; అస్మిన్ = ఈ; ఉద్దేశే=ప్రదేశమునందు; వసతి = ఉన్నది.

వానరులకెవ్వరికిని దెలియని దారిగలదియుఁ బెక్కురాక్షసులు గావలియున్నదియుఁ జుట్టును సముద్రముచేఁ బరివేష్టింపఁబడియున్నదియు, నెవ్వరికిని దెలియనిదియునగు, నీస్థలంబున, సీతయున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశస్తే వా గృహీతే వా రక్షోభి ర్మయి సంయుగే ౩౧
నాన్యం పశ్యామి రామస్య సహాయం కార్యసాధనే

టీక॥ మయి=నేను; సంయుగే = యుద్ధమునందు; రక్షోభిః= రాక్షసులచేత; విశస్తే వా=చంపఁబడఁగాగాని ; గృహీతే వా= పట్టుకొనఁబడఁగాఁగాని; కార్యసాధనే=పనిసాధించుటయందు; సహాయం=తోడగు; అన్యం=మఱియొకని; నపశ్యామి=చూడను.

నేను, యుద్ధంబున రాక్షసులచేఁజచ్చినను, బట్టువడినను, మఱల, రామునకుసహాయుఁడైయిట్టి కార్యముసాధింపఁగలవాఁడు, మఱియెవ్వఁడు, నాకగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

విమృశంశ్చ నపశ్యామి యో హతే మయి వానరః. ౩౩
శతయోజనవిస్తీర్ణం లంఘయేత మహోదధిమ్

టీక॥మయి=నేను; హతే=చంపఁబడఁగా; యః=ఏ; వానరః=వానరుఁడు; శతయోజనవిస్తీర్ణం=నూఱుయోజనములదూరముగల; మహోదధిం=మహాసముద్రమును; లంఘయేత= దాఁటునో; తం(అధ్యాహృతము)= అతని, విమృశంశ్చ=ఆలోచించుచును; నపశ్యామి=చూడకున్నాను.

నేఁచ్చటయుద్ధంబునంజచ్చిన పిమ్మట, నూఱుయోజనంబులదూరము, ఈమహాసముద్రమును దాఁటంజాలిన వానరుండు, మఱియెవ్వండును, ఎంతయాలోచించినను, నాబుద్ధికగపడలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

కామం హంతుం సమర్థోఽస్మి సహస్రాణ్యపి రక్షసామ్. ౩౪
నతు శక్ష్యామి సంప్రాప్తుం పరం పారం మహోదధేః

టీక॥అహం=నేను; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణ్యపి= వేలనైనను; హంతుం=చంపుటకు ; కామం=ముక్కిాలియు; సమర్థః=శక్తుండను; అస్మి=అగుచున్నాను. మహోదధేః=మహాసముద్రముయొక్క ; పరం=అవ్వలి; పారం=గట్టును ; సంప్రాప్తుం=పొందుటకుమాత్రము; న శక్ష్యామి=చాలను.

నే, నెన్నివేలరాక్షసులనైనను, సరకుసేయక, చంపంగలను, గాని , యట్లు యుద్ధంబున నలసిన పిమ్మట , నీమహాసముద్రమునుదాఁటి, యవ్వలిగట్టును జేరఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.

అసత్యానిచ యుద్ధాని సంశయో మే నరోచతే. ౩౫
కశ్చ నిస్సంశయం కార్యం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞ స్ససంశయమ్
"కశ్చనిస్సంశయః" ఇతిపాఠాంతరం.

టీక॥ యుద్ధానిచ= యుద్ధములును; అసత్యాని=అవ్యవస్థితములు, జయప్రదములనునిశ్చయములేనివనుట. మే=నాకు; సంశయః=సందేహము గల్గించు కార్యము; నరోచతే= ఇష్టముగాదు. ప్రాజ్ఞః=పండితుండు; కః= ఎవ్వఁడు; ససంశయం=సందేహముతోఁగూడిన; కార్యం=పనిని; నిస్సంశయం= సందేహములేక; నిస్సంశయః (అని పాఠాంతరము)=సందేహములేనివాఁడై; కుర్యాత్=చేయును?

యుద్ధములోజయమేగల్గునని నిశ్చయింపఁగూడదు; అపజయము గల్గిననుగల్గును; కావున, నిట్లుసందిగ్ధంబగు కార్యముసేయుటకునాకుసమ్మతిలేదు; పండితుండగువాఁడెవ్వఁడును, ఇట్లుసందిగ్ధంబగుకార్యమునునిస్సంశయముగాఁ జేయఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాణత్యాగశ్చ వైదేహ్యా భవే దనభిభాషణే. ౩౬

టీక॥ అనభిభాషణేచ=మాటలాడకుండుటయందును; వైదేహ్యాః = సీతయొక్క; ప్రాణత్యాగః=ప్రాణంబులవిడుచుట; భవేత్ (అధ్యాహృతము)= అగును.

నేనుసీతతో మాటలాడకయెపోదునేని, సీతాదేవి , తనకెవ్వరునుదిక్కులేరనుకొని, ప్రాణంబులువిడుచును.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష దోషో మహాన్ హి స్యా న్మమ సీతాభిభాషణే

టీక॥ సీతాభిభాషణే= సీతతోమాటలాడుటయందు; మమ = నాకు; ఏషః=ఈ; మహాన్=గొప్పదైన ; దోషః=దోషము; స్యాద్ధి= అగునుగదా!

సీతతోమాటలాడినను, ఇప్పుడుచెప్పినట్లు, నాకు, మహాదోషముసంభవించును.
అని, తాత్పర్యము.

భూతాశ్చార్థా వినశ్యంతి దేశకాలవిరోధితాః. ౩౭
"భూతాశ్చార్థావిపద్యంతే" ఇతిపాఠాంతరం.
విక్లబం దూత మాసాద్య తమ స్సూర్యోదయే యథా

టీక॥ భూతాః = సిద్ధములయిన; అర్థాశ్చ=కార్యములును; విక్లబం= వివేకములేని; దూతం=రాయబారిని; ఆసాద్య = పొంది; దేశకాలవిరోధితాః= దేశముచేతను గాలముచేతనువిరోధించినవై; సూర్యోదయే=సూర్యునియుదయమునందు; తమోయథా = చీకటియుంబోలె; వినశ్యంతి= నశించుచున్నవి. విపద్యంతే(అని, పాఠాంతరము)=నశించును.

సర్వసిద్ధములయినను గార్యములు దూతవివేకములేనివాఁడగునేని, సూర్యోదయమునందుఁ జీఁకటినశించునట్లు, నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అర్థానర్థాంతరే బుద్ధి ర్నిశ్చితాపి నశోభతే. ౩౮
ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానినః

టీ॥ అర్థానర్థాంతరే=కార్యాకార్యవిషయమునందు; నిశ్చితాపి=నిశ్చయింపఁబడినదైనను; బుద్ధిః= యుక్తి; నశోభతే= ప్రకాశింపదు. పండితమానినః=పండితులమనునహంకారముగల; దూతాః=దూతలు; కార్యాణి=పనులను; ఘాతయంతిహి=చెఱుపుదురుగదా!

ప్రభువు, కార్యాకార్యవిషయమునందుఁ, జక్కఁగానాలోచించి, "ఇట్లు చేయవలసిన" దనినిశ్చయించినను, కార్యమునందవివేకులగు దూతలనియోగించునేని, అదియెంతమాత్రముచక్కఁపడదు; ఈదూతలు, తమకేమియుఁదెలియకున్నను, దమకన్నఁబండితులు లేరనియహంకరించి, కార్యంబులం జెఱుతురు. అని, తాత్పర్యము.

నవినశ్యే త్కథం కార్యం వైక్లబ్యం నకథం భవేత్. ౩౯
లంఘనంచ సముద్రస్య కథన్ను నవృథా భవేత్

టీక॥ కార్యం=పని; కథం=ఎట్లు; నవినశ్యేత్=చెడకుండును? మమ (అధ్యాహృతము)=నాకు; వైక్లబ్యం=వివేకములేకుంపుట; కథం= ఎట్లు; నభ

వేత్ =కలుగకుండునను; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; లంఘనంచ=దాటుటయును; కథన్ను=ఎట్లు; వృథా= వ్యర్థము; నభవేత్ = కాకుండునుః

రామకార్యము చెడకుండునట్లును, ఈమహాసముద్రంబుధాటినది, వ్యర్థముగాకుండునట్లును, జేయవలెను; ఆయుపాయమేదిః అని, తాత్పర్యము.

కథన్నుఖలు వాక్యం మే శృణుయా నోద్విజేతవా. ౮౦

టీక॥ సీతా (అధ్యాహృతము) = సీతాదేవి; మె=నాయొక్క;వాక్యం= మాటను; కథన్న=ఎట్లు ః శ్రుణుయాత్ =వినునుః వా=లేక ; నోద్విజేత=భయపడకయయినసుండునుః

సీత, నేనుజెప్పుమాటను, వినునట్లుగాని, లేక, నామాటనువిని భయపడకుండునట్లుగాని, నేనుమాటలాడవలెను. అని,హనుమంతుండు, ఆలోచించెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇతి సంచింత్య హనుమాం శ్చకార మతిమా న్మతిమ్

టీక॥ మతిమాన్=అధికమయిన బుద్ధిగల; హనుమాన్ =హనుమంతుఁడు, ఇతి=ఇట్లు; సంచింత్య=చక్కఁగానాలోచించి; మతిం=తలంపును,చకార= చేసెను.

బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుం డిట్లుచక్కఁగా నాలోచించి, చేయవలసినవిధము,నిట్లని, నిశ్చయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామ మక్లిష్ట కర్మాణం స్వబంధు మనుకీర్తయన్. ౮౧
నైనా ముద్వేజ యిష్యామి తద్బంధుగతమానసామ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను ; అక్లిష్టకర్మాణం = దుఃఖములేనికార్యములుగల, ఎవ్వరికినిదుఃఖంబు గలిగించుకార్యములు సేయునివాఁడను ట ; స్వబంధుం= తనబంధువయిన; రామం=రాముని; అనుకీర్తయన్ = పొగడుచు;తద్బంధుగతమానసాం =

ఆబంధుండగు రామునిఁబొందిన మనసుగల; ఏనాం = ఈసీతను ; నోద్వేజయిష్యామి = భయపడునట్లు చేయకుండెదను.

నేను, ఈసీతకుబంధుండగు రాముసింగీర్తించెదను; కావున,నీసీతమనస్సు రామునియందెబద్ధమయియుండుటంజే

సీ॥యింబిడెక భయంబుగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణాం వసిష్ఠస్య రామస్య విదితాత్మనః. ౪౨
శుభాని ధర్మయుక్తాని వచనాని సమర్పయన్
శ్రావయిష్యామి సర్వాణిమధురాం ప్రబ్రువన్‌గిరమ్. ౪౩

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;ఇక్ష్వాకూణాం= ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టినవారలలో; వరిష్ఠస్య=శ్రేష్ఠుండును;విదితాత్మనః= తెలియఁబడిన యాత్మగలవాఁడునగు; రామస్య=రాముని యొక్క; శుభాని= మంగళకరములును;ధర్మయుక్తాని= ధర్మముతోఁ గూడినవియునగు;వచనాని = మాటలను;సమర్పయన్=అప్పగించుచు; మధురాం=మనోహరమయిన;గిరం = వాక్కును;ప్రబ్రువన్ = చెప్పుచు;సర్వాణి=అన్నింటిని;శ్రావయిష్యామి= వినిపించెదను.

ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన వారలలో శ్రేష్ఠుండును బరమాత్మ వేత్తయు నగు రాముండు, సీతకుఁ జెప్పుమని, చెప్పిన, ధర్మిష్ఠంబులగు మంగళవచనంబులను, మెల్ల మెల్లగా ; జెప్పుచు , నిట్లుమధురవచనంబున, రామునిమాటలనన్నింటిని; వినిపించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రద్ధాస్యతి యథా హీయం తథా సర్వం సమాదధే

టీక॥యథా=ఎట్లు;ఇయం= ఈసీత; శ్రద్ధాస్యతి=నమ్మునో; తథా=అట్లు; హనుమాన్(అధ్యాహృతము)=హనుమంతుఁడు; సర్వం=అంతను; సమాదధే=నిశ్చయించెనుగదా!

ఎట్లుచెప్పినట్టయిన,నీసీత, భయంబునొందక, హనుమంతునిమాటపై నమ్మకముంచునో, ఆప్రకారముగానే, చెప్పునట్లు,హనుమంతుండు. నిశ్చయించినాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

ఇతి స బహువిధం మహానుభావో
జగతిపతేః ప్రమదా మవేక్షమాణః. ౪౪

మధురమవితథం జగాదవాక్యం
ద్రుమవిటపాంతర మాస్థితో హనూమాన్

మహానుభావః= అధికమయిన ప్రభావముగలః సః= ఆ ; హనూమాన్= హనుమంతుఁడు ; ద్రుమ విటపాంతరం= చెట్టుకొమ్మనడుమును; ఆస్థితః= పొందినవాఁడై; జగతిపతేః (జగతీపతేః)= భూమికిఁబ్రభువైన రామునియొక్క; ప్రమదాం= భార్యను; అవేక్షమాణః= చూచుచు; ఇతి= ఇట్లు; వక్ష్యమాణప్రకారముననుట; మధురం= మనోహరమయినదియును; అవితథం= వ్యర్థముకానిదియునగు; వాక్యం= మాటను; బహువిధం= పెక్కువిధములు గలుగునట్లుగా; జగాద= చెప్పెను.

మహానుభావుఁడగు నాహనుమంతుఁడు, చెట్టుకొమ్మపై సీతకగపడకుండి, సీతంజూచుచు, మధురంబును వ్యర్థమయినసంగతిలేనిదియునగు మాట, నీప్రకారముగా , నానావిధంబులం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సుందరకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రింశసర్గటీక, ముగిసినది.

౩౧

ఏకత్రింశసర్గప్రారంభః.

ఏవం బహువిధాం చింతాం చింతయిత్వా మహాకపిః
సంశ్రవే మధురం వాక్యం వైదేహ్యా వ్యాజహార హ. ౧

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోఁతియగుహనుమంతుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; బహువి

స ౩౧

ధాం=అనేకవిధములయిన; చింతాం=ఆలోచనమును ; చింతయిత్వా=ఆలోచించి, చేసియనుట; వైదేహ్యాః = సీతయొక్క-("హ" అనునది పాదపూరణార్థము); సంశ్రవే = సమీపమునందు; లేక, సంశ్రవే=వినుటయందు; మధురం= మనోహరమయిన; వాక్యం = మాటను; వ్యాజహార=చెప్పెను.

హనుమంతుండిట్లు నానావిధములుగా నాలోచించి, సీతాదేవిసమీపంబున, విన్నంత నెసంతోషంబుగల్గించునట్టి మధురంబగు, మాటం, జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథో నామ రథకుంజరవాజిమాన్
పుణ్యశీలో మహాకీర్తి ఋజురాసీన్మహాయశాః. ౨

టీక॥ రథకుంజరవాజిమాన్=రథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులుం గలవాఁడును; పుణ్యశీలః=పుణ్యస్వభావము గలవాఁడును; మహాకీర్తిః=అధికమయిన దానంబునంగల్గిన కీర్తిగల వాఁడును; ఋజుః=కపటములేనివాఁడును, మహాయశాః = అధికమయిన, పరాక్రమంబునంగల్గిన కీర్తిగలవాఁడునగు ; దశరథో నామ=దశరథుం డనియెడు ; రాజా=రాజు ; ఆసీత్=ఉండెను.

రథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులుం గలిగి, పుణ్యంబులు మాత్రమె సేయుచుం గపటంబులేక, దానంబుల సేమి పరాక్రమంబున నేమి యధికఘుయిన కీర్తి నొందియుండు, దశరథుండను రాజొకండుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజర్షీణాం గుణశ్రేష్ఠ స్తపసా చర్షిభిస్సమః
చక్రవర్తికులే జాతః పురందరసమో బలే. ౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథమహారాజు ; రాజర్షీణాం = రాజర్షులలోపల; గుణశ్రేష్ఠః = గుణంబులచే శ్రేష్ఠుండు. తపసాచ= తపస్సుచేతను; ఋషిభిః=ఋషులతో ; సమః=సమానుండు. చక్రవర్తికులే=చక్రవర్తులవంశమునందు; జాతః = పుట్టినవాఁడు. బలే=బలమునందు; పురందరసమః= ఇంద్రునితోసమానుండు .

ఆదశరథుఁడు, గుణంబులరాజర్షులలోఁగడునధికుండు , తపంబునఋషులకుసరివచ్చువాఁడు ; చక్రవర్తులగు రాజులవంశంబునం బుట్టినవాఁడు ; పరాక్రమంబున, దేవేంద్రునకుసరియగును.

అని, తాత్పర్యము.

అహింసారతి రక్షుద్రో ఘృణీ సత్యపరాక్రమః
ముఖ్యశ్చే క్ష్వాకువంశస్య లక్ష్మీవా౯ లక్ష్మివర్ధనః. ౪

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు;అహింసారతిః=హింసింపకుండుటయందిచ్ఛగలవాఁడు. అక్షుద్రః= దుష్టుఁడుగాఁడు. ఘృణీ=దయగలవాఁడు.సత్యపరాక్రమః= ఎప్పటికినివ్యర్థముకానిపరాక్రమముగలవాఁడు.ఇక్ష్వాకువంశస్యచ=ఇక్ష్వాకువుయొక్క-వంశమునకంతయు.ముఖ్యః=శ్రేష్ఠుఁడు. లక్ష్మీవా౯=అధికమయినసంపదగలవాఁడు.లక్ష్మివర్ధనః=సంపదనువృద్ధిఁబొందించువాఁడు.

ఆ దశరథుఁడు, ప్రాణిలోకమును హింసింపఁడు;దుష్టుఁడుగాఁడు; దయాశాలి; దృఢమయిన పరాక్రమంబుగలవాఁడు; ఇక్ష్వాకువంశమున కంతయు ముఖ్యుఁడు; అధికమయిన సంపదగలవాఁడు; ఆశ్రితులసంపదనువృద్ధిఁబొందించువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పార్థివవ్యంజనై ర్యుక్తః పృథుశ్రీః పార్థివర్షభః
పృథివ్యాం చతురంతాయాం విశ్రుత స్సుఖద స్సుఖీ. ౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; పార్థివవ్యంజనైః= రాజలక్షణములతో; యుక్తః = కూడినవాఁడు. పృథుశ్రీః= అధికమయిన కాంతిగలవాడు. పార్థివర్షభః రాజశ్రేష్ఠుఁడు. చతురంతాయాం= నాలుగు కొనలుగల; పృథివ్యాం= భూమియందు ; విశ్రుతః= ప్రసిద్ధుఁడు. సుఖదః = సుఖము నిచ్చువాఁడు.

మఱియు నాదశరథుఁడు, శంఖచక్రరేఖలు మొదలగు రాజులక్షణములుగలవాఁడు; అధికమయిన దేహకాంతిగలవాఁడు; రాజులలో మేటియయినవాఁడు; చతుస్సముద్రంబుల నడుమనుండు భూమియందంతటను బ్రసిద్ధి నొందినవాఁడు; జనులకు సుఖంబుగలుగఁ జేయువాఁడు; మిక్కిలియు సుఖంబున ననుభవించువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రః ప్రియో జ్యేష్ఠ స్తారాధిపనిభాననః
రామోనామ విశేషజ్ఞ శ్శ్రేష్ఠ స్సర్వధనుష్మతామ్. ౬

టీక॥ తస్య = ఆదశరథునకు; తారాధిపనిభాననః= చంద్రునితో సమానమయిన ముఖముగలవాఁడును ; విశేషజ్ఞః= విశేషంబు నెఱింగిన వాఁడును; సర్వధనుష్మతాం = ఎల్ల విలుకాండ్రలోను; శ్రేష్ఠః = మేటియయినవాఁడును; జ్యేష్ఠః = తోఁబుట్టువులలోఁ బెద్దవాఁడును; ప్రియః= ఇష్టుండునగు; రామోనామ= రాముండనెడు; పుత్రః = కొడుకు; అస్తి(అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడు.

ఆదశరథునకుఁ, జంద్రబింబముబోలు ముఖంబుగలవాఁడును ధర్మవిశేషంబుల నెఱింగినవాఁడును విలుకాండ్రందఱిలోను శ్రేష్ఠుండును, బ్రియుండునగు జ్యేష్ఠపుత్రుండు, రాముండనువాఁడు, గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్యచ రక్షితా
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్యచ పరంతపః. ౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; స్వస్య=తనదైన; ధర్మస్య = ధర్మముయొక్క-; రక్షితా=రక్షించువాఁడు. స్వజనస్యచ=తనబంధుజనముయొక్క-యు; రక్షితా= రక్షించువాఁడు; జీవలోకస్య=ప్రాణిసమూహముయొక్క-యు; రక్షితా = రక్షించువాఁడు. ధర్మస్యచ = వర్ణాశ్రమధర్మముయొక్క-యుః రక్షితా (అధ్యాహృతము)=రక్షించువాఁడు. పరంతపః= శత్రువులఁదపింపఁజేయువాఁడు.

ఆరాముండు, తనక్షత్రియవర్ణమునకు విధింపఁబడినధర్మమును రక్షించుకొనువాఁడు; తనధర్మమునురక్షించుకొనునట్లుతనబంధుజనమును రక్షించును;తనబంధుజనము ను రక్షించునట్లు సమస్తప్రాణులనురక్షించును; అట్లువర్ణాశ్రమ ధర్మమును దప్పకుండ రక్షించువాఁడు ; శత్రువులం జంపువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య సత్యాభిసంధస్య వృద్ధస్య వచనాత్పితుః
సభార్యస్సహచభ్రాత్రా వీరః ప్రవ్రాజితో వనమ్. ౮

టీక॥ సత్యాభిసంధస్య=సత్యమయినసంకల్పముగలవాఁడును; వృద్ధస్య = ముదుసలివాఁడును; పితుః=తండ్రియగు;తస్య=ఆదశరధునియొక్క-; వచనాత్=మాటవలన; వీరః=పరాక్రమశాలియగురాముండు ; సభార్యః = పెండ్లాముతోఁ గూడినవాఁడై; భ్రాత్రాచసహ=తమ్మునితోనుంగూడ; వనం=అడవిని; ప్రవ్రాజితః=పొందినాఁడు.

సత్యసంకల్పుండును వృద్ధుండునగు తండ్రియయినదశరధునియాజ్ఞచే, బరాక్రమశాలియగురాముండు, భార్యయుఁదమ్ముండును వెంటరా,నరణ్యంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన తత్ర మహారణ్యే మృగయాం పరిధావతా
రాక్షసా నిహతాశ్శూరా బహవః కామరూపిణః. ౯

టీక॥తత్ర=ఆ; మహారణ్యే=గొప్పయడవియందు; మృగయాం= వేఁటను

గూచిః; పరిధావతా= పరుగెత్తుచున్న, తిరుగుచున్నయనుట; తేన=ఆరాముని చేత; శూరాః=యుద్ధమునందు భయంబులేనివారలును; బహవః=అనేకులును; కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనంబగు రూపముగలవారలునగు; రాక్షసాః= రాక్షసులు; నిహతాః=చంపఁబడినారు.

ఆమహారణ్యంబున, రాముండు, వేటాడుచు, శూరులును గామరూపులునగు రాక్షసులననేకులఖరుండు మొదలగువారలం, జంపెను. అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానవధం శ్రుత్వా హతౌ చ ఖరదూషణౌ
తతస్త్వమర్షాపహృతా జానకీ రావణేన తు. ౧౦
వంచయిత్వా వనే రామం మృగరూపేణ మాయయా

టీక॥ జనస్థానవధం = జనస్థానంబునందలి రాక్షసులవధమును; హతౌ=చంపఁబడిన; ఖరదూషణౌ చ=ఖరునిదూషణునిని; శ్రుత్వా=విని; తతస్తు=అటుపిమ్మటనె; రావణేన=రావణునిచేత ("తు" అనునది పాదపూరణార్థము); వనే=అడవియందు; రామం=రాముని; మాయయా=మాయచేత; మృగరూపేణ=జింకరూపముచేత ; వంచయిత్వా= మోసపుచ్చి; జానకీ=సీత; అమర్షాపహృతా= కోపముచేనపహరింపఁబడినది.

రావణుఁడు, జనస్థానంబునందలి రాక్షసులందఱును ఖరుండును దూషణుండును రామునిచేఁ జచ్చుటనువిని, యంతఁగోపంబున, రాముని మాయామృగరూపంబున మోసపుచ్చి, సీతనపహరించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స మార్గమాణస్తాం దేవీం రామస్సీతామనిందితామ్. ౧౧
ఆససాద వనే మిత్రం సుగ్రీవంనామ వానరమ్

టీక॥ సః=ఆ; రామః = రాముఁడు; వనే=అడవియందు; అనిందితాం=నిందింపఁబడని; దేవీం= భార్యయయిన ; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను ; మార్గమాణః=వెదకుచు ; సుగ్రీవంనామ=సుగ్రీవుఁడనియెడు; వానరం=వానరుని ; మిత్రం=స్నేహితునిఁగా; ఆససాద= పొందెను.

ఆరాముండు, పతివ్రతయయిన తనభార్యనుసీతను వనంబున వెదకుచుం బోంగా, నచ్చట,సుగ్రీవుండనువానరుండతనికి స్నేహితుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స వాలినం హత్వా రామః పరపురంజయః. ౧౨
ప్రాయచ్ఛ త్కపిరాజ్యం త త్సుగ్రీవాయ మహాబలః

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; పరపురంజయః=శత్రువుల పట్టణంబులజయించువాఁడును; మహాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు;సః=ఆ; రామః=రాముఁడు;వాలినం=వాలిని;హత్వా=చంపి; తత్=ఆ, కపిరాజ్యం=వానరులదొరతనమును, సుగ్రీవాయ=సుగ్రీవునికొఱకు;ప్రాయచ్ఛత్=ఇచ్చెను.

అంత, శత్రుపట్టణంబుల జయించువాఁడునుమహాబలుండునగురాముండు, వాలియనువానరుంజంపి , యతనికుండినవానరరాజ్యంబును,సుగ్రీవున,కిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవేణాపి సందిష్టా హరయః కామరూపిణః. ౧౩
దిక్షు సర్వాసు తాం దేవీం విచిన్వంతి సహస్రశః

టీక॥కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపములుగల; హరయః=వానరులు;సుగ్రీవేణాపి=సుగ్రీవునిచేతను;సందిష్టాః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై;సహస్రశః=వేనవేలుగా;సర్వాసు=సమస్తములయిన; దిక్షు = దిక్కులందును; తాం=ఆ;దేవీం=సీతాదేవిని; విచిన్వంతి=వెదకుచున్నారు.

అంత, సుగ్రీవుం డాజ్ఞాపింపఁగాఁ, గామరూపులగువానరులు వేలకొలంది, సమస్తదిక్కులందును,ఆసీతాదేవిని,వెదకుచున్నారు.అని,తాత్పర్యము.

అహం సంపాతివచనా చ్ఛతయోజన మాయతమ్. ౧౪
అస్యా హేతో ర్విశాలాక్ష్యా స్సాగరం వేగవా న్ప్లుతః

టీక॥అహం=నేను;విశాలాక్ష్యాః=వెడలుపులయినకండ్లుగల; అస్యాః=ఈ

స ౩౧

సీతయనెడు; హేతోః= కారణమునకు; సంపాతివచనాత్ = సంపాతిమాటవలన; వేగవాన్ = మిక్కిలియు వేగముగలవాఁడనై; శతయోజనం= నూఱుయోజనములు; ఆయతం=దూరముగల; సాగరం= సముద్రమును; ప్లుతః = దాఁటినాఁడను.

నేను, ఈసీతకొఱకుఁగా నే, సంపాతిమాటప్రకారము, వేగంబున, నూఱుయోజనంబుల దూరముగల, యాసముద్రమును దాఁటివచ్చినాను.

అని, తాత్పర్యము.

యథారూపాం యథావర్ణాం యథాలక్ష్మీం చ నిశ్చితామ్. ౧౫
అశ్రౌషం రాఘవస్యాహం సేయ మాసాదితా మయా

టీక॥ అహం=నేను; రాఘవస్య(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) రామునివలన; యథారూపాం= ఎట్టిదేహముగలదానిఁగాను; యథావర్ణాం=ఎట్టిరంగుగలదానిఁగాను; యథాలక్ష్మీంచ=ఎట్టికాంతిగలదానిఁగాను; నిశ్చితాం=నిశ్చయింపఁబడినదానిఁగాను; అశ్రౌషం=వింటినో; సా= అట్టి; ఇయం= ఈసీత; మయా = నాచేత; ఆసాదితా=పొందఁబడినది.

రాముండు, నాకుసీతదేహంబును, రంగును గాంతియును, ఎట్లుండునని, చెప్పెనో, అట్లె దేహంబును రంగును గాంతియుంగల, యాసీతను, జూచినాను. అని, హనుమంతుఁడు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరరామైవ ముక్త్వా సౌ వాచం వానరపుంగవః. ౧౬

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగు; అసౌ= ఈహనుమంతుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; విరరామ= ఊరకుండెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండింతవఱకుఁ జెప్పి, యంతనూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

జానకీచాపి తచ్ఛ్రుత్వా పరం విస్మయ మాగతా

టీక॥ జానకీచాపి = సీతయును; తత్ = ఆమాటను; శ్రుత్వా=విని; పరం=అధికమయిన; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; ఆగతా= పొందినది.

సీతయును, హనుమంతుఁడు చెప్పిన మాటలను, విని, "ఇప్పుడికక్కడ, నట్టి మాటలంజెప్పువాఁడెవ్వఁడు!" అని, మిక్కిలియునాశ్చర్యమునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సా వక్రకేశాంతా సుకేశీ కేశసంవృతమ్. ౧౭
ఉన్నమ్య వదనం భీరు శ్శింశుపావృక్ష మైక్షత

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వక్రకేశాంతా=వంకరలయినవెంట్రుకలకొనలుగలదియును; సుకేశీ = సుందరములయినవెంట్రుకలుగలదియును; భీరుః = భయపడుస్వభావము గలదియునగు; సా=ఆసీత; కేశసంవృతం=వెంట్రుకలచేఁగప్పఁబడిన; వదనం=ముఖమును; ఉన్నమ్య=ఎత్తి; శింశుపావృక్షం = శింశుపావృక్షమును; ఐక్షత = చూచెను.

అంతఁ, గొనలందువంకరలై సుందరములయియుండువెంట్రుకలతో నొప్పుచుండునాసీతాదేవి, భయపడుస్వభావంబుగలదిగావునఁగొంచెము భయంబుగదుర, నురివోసికొనుటకై వెంట్రుకలంగట్టఁబడియుండుముఖమును బైకెత్తి, శింశుపావృక్షముంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య సీతా వచనం కపేశ్చ
దిశశ్చసర్వాః ప్రదిశశ్చ వీక్ష్య ౧౮
స్వయం ప్రహర్షం పరమం జగామ
సర్వాత్మనా రామ మనుస్మరంతీ

టీక॥ సీతా=సీత; కపేః= వానరునియొక్క; వచనం=మాటను; నిశమ్య చ=వినియును; సర్వాః=సమస్తములయిన; దిశశ్చ=దిక్కులను; విదిశశ్చ=విదిక్కులను; వీక్ష్య= చూచి; సర్వాత్మనా= సమస్తమయినమనస్సుచేత; రామం=రాముని; అనుస్మరంతీ=ధ్యానించుచు; స్వయం= తాను; పరమం=మిక్కిలియు నధికమయిన; ప్రహర్షం= సంతోషమును; జగామ=పొందెను.

సీతాదేవి, హనుమంతునిమాట విని, సమస్తములయిన దిక్కులను విది

కుశలనుంజూచి, యెవ్వరినిం గానక, నిశ్చలంబగుమనంబున, నేకా కారంబు గాధ్యానించుచుఁ, బరమసంతోషంబు నొందెను- అని, తాత్పర్యము.

సా తిర్యగూర్ధ్వంచ తథాప్యధస్తా
న్నిరీక్షమాణా త మచింత్యబుద్ధిమ్. ౧౯
దదర్శ పింగాధి పతే రమాత్యం
వాతాత్మజం సూర్య మివోదయస్థమ్

టీక॥సా=ఆసీత;తిర్యక్ = అడ్డము గాను;ఊర్ధ్వంచ=పైఁగాను; తథా= అట్లు;అధస్తాదపి=క్రిందను; నిరీక్షమాణా=వెదకుచు;అచింత్యబుద్ధిం= ఎన్నరానిబుద్ధిగలవాఁడును, పింగాధిపతేః= వానరులకుఁ బ్రభువైన సుగ్రీవునియొక్క;అమాత్యం = మంత్రియును,ఉదయస్థం= ఉదయకాలంబుననుండు;సూర్యమివ(స్థితం)= సూర్యుఁడుంబోలెనున్నవాఁడునగు; వాతాత్మజం=వాయుదేవునికొడుకైనహనుమంతుని,దదర్శ= చూచెను.

సీతాదేవి, యాశింశుపావృక్షమునకుఁ, బార్శ్వంబులను,బైగాను,గ్రిందను వెదకుచు,అచింత్యంబగుబుద్ధిగలవాఁడును వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునిమంత్రియును, ఉదయకాల సూర్యుండుంబోలెఁ జూపరులకు సంతోషంబుగలిగించువాఁడునగు వాయుకుమారునిహనుమంతునింజూచెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః
ఇది,స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ద్వాత్రింశస్సర్గప్రారంభః.

తత శ్శాఖాంతరే లీనం దృష్ట్వా చలితమానసా
వేష్టితార్జునవస్త్రం తం విద్యుత్సంఘాతపింగళమ్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట, సా(అధ్యాహృతము)=ఆసీతాదేవి; శాఖాంతరే=కొమ్మనడుమునందు ; లీనం = దాఁగినవాఁడును; వేష్టితార్జునవస్త్రం= చుట్టుకొనఁబడిన తెల్లనివస్త్రముగలవాఁడును: విద్యుత్సంఘాతపింగళం = మెఱపులయొక్క సమూహమువలెగోగోజననువంటి వర్ణముగలవాఁడునగు, తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; చలితమానసా=భయంబునొందిన మనసుగలది; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

అంత,నాసీతాదేవి , చెట్టుకొమ్మనడుమదాఁగినవాఁడై ; తెల్లనివస్త్రముగట్టుకొని, మెఱపులసమూహమునకుంబోలెఁప్రకాశంబు గలిగియుండు , నాహనుమంతుంజూచి, కొంచెముభయంబునొందెను.అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ కపిం తత్ర ప్రశ్రితం ప్రియవాదినమ్
ఫుల్లాశోకోత్కరాభాసం తప్తచామీకరేక్షణమ్. ౨

టీక॥ సా=ఆసీత; తత్ర = ఆచెట్టుకొమ్మపై; ప్రశ్రితం = వినయముగలవాఁడును; ప్రియవాదినం=సంతోషముగలిగించుమాటలం జెప్పుచున్నవాఁడును,ఫుల్లాశోకోత్కరాభాసం=వికసించిన యశోకపుష్పముల సమూహముయొక్కకాంతివంటికాంతి గల వాఁడును;తప్తచామీకరేక్షణం=ఊఁదుబంగారమువంటికండ్లుగలవాఁడునగు:కపిం=వానరుని; దదర్శ=చూచెను.

అట్లు, సీతాదేవి,చక్కఁగాఁజెట్టుకొమ్మపైఁజూడఁగానాబిడకు , వినయంబుగలవాఁడై ప్రియవాక్యంబులుపలుకుచు , వికసించినయశోకపుష్పంబులకాంతియుంబోలెఁబ్రకాశించుచు,నుత్తమమయిన బంగారము వన్నెగలకండ్ల

తోనొప్పుచుండు, వానరుండొకఁడు (హనుమంతుఁడు) కనుపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

మైథిలీ చింతయామాస విస్మయం పరమం గతా

టీక॥ మైథిలీ=సీతాదేవి; పరమం=మిక్కిలియు నధికమయిన; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; గతా=పొందినదై; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

అంత సీతాదేవి; పరమాశ్చర్యంబు నొంది, యిట్లని, చింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అహో భీమ మిదం రూపం వానరస్య దురాసదమ్. ౩
దుర్నిరీక్ష మితి జ్ఞాత్వా పునరేవ ముమోహ సా

టీక॥ సా=ఆసీత; "ఇదం=ఈ; వానరస్య=కోఁతియొక్క; రూపం=ఆకారము; భీమం=భయంకరమయినది. దురాసదం= పొందగూడనిది; మహాదుఃఖంబు సంభవింపఁబోవు సమయంబున నెదీనిఁజూడంగల్గుననుట. దుర్నిరీక్షం=చూడఁగూడనిది, చూచువారికి మహాదుఃఖంబు గలిగించునదియనుట; అహో=అయ్యో! ఇతి=అని; జ్ఞాత్వా=తలఁచి, పునరేవ=మఱలను; ముమోహ=మోహంబు నొందెను.

"అయ్యో! నాకీవానరరూపంబగపడినదే! ఇది భయంకరమయినది; మహాదుఃఖంబుగల్గుసమయంబునం గాని యగపడదు; జూచువారలకు మహాదుఃఖము గల్గించునది." అని, తలంచి, సీతాదేవి, మఱల దుఃఖంబున, మూర్ఛనొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

విలలాప భృశం సీతా కరుణం భయమోహితా. ౪
రామరామే తి దుఃఖార్తా లక్ష్మణేతిచ భామినీ

టీక॥ భామినీ=స్త్రీయగు; సీతా=సీతాదేవి; భయమోహితా = భయముచే మోహము నొందినదై; దుఃఖార్తా= దుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదై,

రామరామ=రాముఁడా రాముఁడా! ఇతి=అనియును; లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! ఇతిచ=అనియును; కరుణం=వినువారలకుదుఃఖముగల్గునట్లుగా, భృశం = మిక్కిలియు; విలలాప=దుఃఖించెను.

సీతాదేవి, భయంబునను దుఃఖంబునను గుందుచు, "రాముఁడా! లక్ష్మణుఁడా!" అనిపలుకుచు, వినువారలకును దుఃఖముగల్గునట్లుగా, నానాప్రకారంబుల, దుఃఖించెను. అని, తాత్పర్యము.

రురోద బహుధా సీతా మందం మందస్వరా సతీ. ౫

టీక॥ సీతా=సీత; మందస్వరా సతీ=తిన్ననికంఠధ్వనిగలదై; మందం=మెల్లఁగా; బహుధా=పెక్కువిధంబులను, రురోద=ఏడ్చెను.

అంత, సీత, రాక్షసస్త్రీలు విండురనుభయంబునఁ, దిన్ననిశబ్దంబుతో, మెల్లఁగా, దుఃఖంబుపట్టఁజాలక, యేడ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తం దృష్ట్వా హరిశ్రేష్ఠం వినీతవ దుపస్థితమ్
మైథిలీ చింతయామాస స్వప్నోయ మితిభామినీ. ౬

టీక॥ భామినీ=స్త్రీయగు; సా=ఆ; మైథిలీ=సీత ; వినీతవత్=వినయముగల్గునట్లుగా ; ఉపస్థితం=సమీపించియున్న; హరిశ్రేష్ఠం=వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; "అయం=ఇది; స్వప్నః=కల ; ఇతి=అని ; చింతయామాస=తలఁచెను.

ఆసీతాదేవి, వినీతుండై, తనసమీపంబునందుఁజెట్టుపై నుండువానరశ్రేష్ఠుని హనుమంతుంజూచి, ఈలంకయందట్టి రామవార్తఁ జెప్పువాఁడెవ్వఁడునుండఁడు, కావున, నిదిస్వప్నమెగాని వేఱుగాదు అని, తలంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సా వీక్షమాణా పృథుభుగ్నవక్త్రమ్
శాఖామృగేంద్రస్య యథోక్తకారమ్
దదర్శ పింగాధిపతే రమాత్యం
వాతాత్మజం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్. ౭

టీక॥ సా=ఆసీత; వీక్షమాణా = చూచుచు; పృథుభగ్నవక్త్రం= పెద్దదియునువంకర యయినదియునగుముఖముగలవాఁడును; శాఖామృగేంద్రస్య=వానరులకుఁబ్రభువయినసుగ్రీవునకు,యథోక్తకారం= చెప్పినట్లుచేయువాఁడును; పింగాధిపతేః=వానరులకధిపుండైన సుగ్రీవుని యొక్క; అమాత్యం=మంత్రియును;బుద్ధిమతాం=అధికమయిన బుద్ధిగలవారలలోపల; వరిష్ఠం=శ్రేష్ఠుండునగు; వాతాత్మజం=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుని; దదర్శ=చూచెను.

ఆసీత;ఇట్టట్టుఁజూచుచుఁబెద్దవంకరముఖంబుగలవాఁడును,వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవునకుఁజెప్పినట్లు సేయువాఁడును,మంత్రియునుబుద్ధిమంతులలోపలశ్రేష్ఠుండునగు,వాయుదేవునికుమారునిహనుమంతుం,జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తం సమీక్ష్యైవ భృశం విసంజ్ఞా
గతాసుకల్పేవ బభూవ సీతా

టీక॥సా=ఆ; సీతా=సీత;తం=ఆహనుమంతుని;సమీక్ష్యైవ=చూచినంతనే; గతాసుకల్పేవ(స్థితా)= పోయినప్రాణంబులుగలదానివంటిదివలెనున్నదై;భృశం=మిక్కిలియు; విసంజ్ఞా=తెలివిదప్పినది;బభూవ=ఆయెను.

ఆసీత, హనుమంతునిఁ జూచినంతనె,చచ్చినదానిపోలిక,మైమఱచియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

చిరేణసంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య భూయో
విచింతయామాస విశాలనేత్రా.౮

టీక॥ విశాలనేత్రా=వెడలుపులయినకండ్లుగలసీతాదేవి;చిరేణ = బహుకాలమునకు;సంజ్ఞాం=తెలివిని; ప్రతిలభ్య=పొంది;భూయః=మఱల; విచింతయామాస=చింతించెను.

విశాలంబులగునేత్రంబులుగలసీతాదేవి,యంత,బహుకాలంబునకుమూర్ఛదేఱి,మఱల,నిట్లని,చింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వప్నే మయాయం వికృతోద్య దృష్ట
శ్శాఖామృగ శ్శాస్త్రగణై ర్నిషిద్ధః
స్వస్త్యస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ
తథా పితు ర్మే జనకస్య రాజ్ఞః. ౯

టీక॥మయా=నాచేత;అద్య=ఇప్పుడు; స్వప్నే=కలయందు ; శాస్త్రగణైః=శాస్త్రసమూహములచేత, నిషిద్ధః=నిషేధింపఁబడిన; వికృతః = వికారముగల; శాఖామృగః = కోఁతి; దృష్టః=చూడఁబడినది. సలక్ష్మణాయ=లక్ష్మణునితోఁగూడిన ; రామాయ=రామునికొఱకును; తథా = అట్లు; మే=నాయొక్క; పితుః = తండ్రియగు; రాజ్ఞః=రాజయిన; జనకస్య=జనకునకును; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు=అగుఁగాక.

నేనిప్పుడు,స్వప్నంబున, వికృతంబగుకోఁతిని జూచినాను; శాస్త్రములయందంతటను, స్వప్నంబునఁ గోఁతిని జూచువారలకు మహాదుఃఖంబు గలుగునని చెప్పఁబడియున్నది; కావున,రామాదులకేమికష్టమువచ్చినదో! రామునకును లక్ష్మణునకును నాతండ్రి జనకమహారాజునకును మంగళంబు గలుగుఁగాక. అని,తాత్పర్యము.

స్వప్నోపి నాయం నహి మేస్తి నిద్రా
శోకేన దుఃఖేనచ పీడితాయాః
సుఖంహి మే నాస్తి యతోస్మి హీనా
తేనేందుపూర్ణప్రతిమాననేన. ౧౦

టీక॥అయం=ఇది;స్వప్నోపి = కలయును;న=కాదు.శోకేన = రామవిరహంబునంగల్గినదుఃఖముచేతను; దుఃఖేనచ= రాక్షసులనడుమనుండుటవలనఁ గలిగినదుఃఖముచేతను; పీడితాయాః= పీడింపఁబడిన; మే=నాకు; నిద్రా=నిదుర; నాస్తిహి=లేదుగదా! యతః=ఏకారణమువలన ; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను;ఇందుపూర్ణప్రతిమాననేన (పూర్ణేందుప్రతిమాననేన)= నిండు

స ౩౧

చంద్రునితోఁబోలిక-గలముఖముగల; తేన=ఆ రామునిచే; హీనా=విడువఁబడిన దానను; అస్మి = అగుచున్నానో; తతః (అధ్యాహృతము)=అందువలన; మే= నాకు; సుఖం=సుఖము ; నాస్తిహి= లేదుగదా!

రామవిరహంబునను రాక్షసులమధ్యం బునంజిక్కి-యుండుటవలనను, ఇట్లు రెండువిధంబులనుమహాదుఃఖంబునొంది పరితపించుచున్నాను, గావున, నాకు, నిదుర వచ్చుటకెయవకాశము లేదే! స్వప్నంబెట్లుగల్గును? మఱియు, నిండుచంద్రునింబోలుముఖంబు గలరాముని విడిచియున్నానే! నాకుసుఖంబెక్కడిది? సుఖంబు లేనిచో నిదుర యెట్లువచ్చును? కావున, నిదియెంతమాత్రముస్వప్నముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

రామేతి రామేతి సదైవ బుద్ధ్యా
విచింత్య వాచా బ్రువతీ తమేవ
తస్యానురూపాంచ కథాం తమర్థ
("కథాంతదర్థాం" ఇతిపాఠాంతరం)
మేవంప్రపశ్యామి తథా శృణోమి. ౧౧

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; సదైవ= ఎల్లప్పుడునె ; రామేతి=రాముఁడాయని ; రామేతి=రాముఁడాయని; విచింత్య= ధ్యానించి ; తమేవ=ఆరామునే; వాచా=నోటిచేత; బ్రువతీ=చెప్పుచు; తథా=అట్లు; తస్య = దానికి; అనురూపాం=తగినదియును; (పాఠాంతరమందు)తదర్థాం =ఆ రాముఁడెయర్థముగాఁగలదియునగు; కథాంచ=కథను; శృణోమి= వినుచున్నాను. ఏవం=ఇట్లే; తం=ఆ; అర్థం= అభిప్రాయమును ; ప్రపశ్యామి=చూచుచున్నాను.

నేను, ఎల్లప్పుడును, రామునే, ధ్యానించుచు, నోటం జెప్పుకొనుచున్నను దానను; అందుకుఁదగినట్లుగా, నారాముని గుఱించినకథనువినుచున్నాను; ఆయభిప్రాయమును దెలుసుకొనుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అహం హి తస్యాద్య మనోభవేన

సంపీడితా తద్గతసర్వభావా
విచింతయంతీ సతతం తమేవ
తథైవ పశ్యామి తథా శృణోమి. ౧౨

టీక॥ అహం=నేను; అద్య = ఇప్పుడు; తస్య=ఆరామునియొక్క, ఆ రామునిఁగుఱించిన;మనోభవేన = మన్మథునిచేత; సంపీడితా = మిక్కిలి యుఁబీడింపఁబడినదాననై ; తద్గతసర్వభావా=ఆరామునిఁబొందినసమస్తమయినహృదయముగలదాననై ; సతతం=ఎల్లప్పుడును; తమేవ=ఆరామునే; విచింతయంతీ=ధ్యానించుచు; తథైవ=అట్లే;పశ్యామిహి= చూచుచున్నానుగదా!తథా=అట్లు ; శృణోమి(హి)=వినుచున్నానుగదా!

నేను, రామునివిడిచినది మొదలు రామవిరహంబునమన్మథునిచేఁబీడింపఁబడి, నిశ్చలంబగుమనంబున నేకాకారముగా నారామునినే యెల్లప్పుడును ధ్యానించుచున్నానుగావున , నేనుమనంబునధ్యానించునట్లె,నాకండ్లకు నగపడుచున్నది; నాచెవులకు నట్లె వినవచ్చుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

మనోరథ స్స్యా దితి చింతయామి
తథాపి బుద్ధ్యాచ వితర్కయామి
కిం కారణం తస్య హి నాస్తిరూపం
సువ్యక్తరూపశ్చ వద త్యయం మామ్.౧౩

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము)= ఇది; మనోరథః=కోరికి; స్యాత్=అగును. ఇతి=అని; చింతయామి= తలంచుచున్నాను; తథాపి= అట్లయినను; బుద్ధ్యాచ=బుద్ధిచేతను. వితర్కయామి=ఊహించుచున్నాను . కారణం=హేతువు; కిం=ఏది ? ఇతిచేత్(అధ్యాహృతము)=అన్నచో; తస్య= ఆమనోరథమునకు; రూపం= ఆకారము; నాస్తి=లేదు. అయం= ఈవానరుఁడు; సువ్యక్తరూపశ్చ= మిక్కిలి యుస్పష్టమయిన రూపము గలవాఁడునై ; మాం=నన్నుఁగూర్చి ; వదతి= చెప్పుచున్నాఁడు.

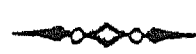
నాకిదివఱకున్నట్లు, ఇప్పుడును, నాహృదయంబుననతిశయించియుండు రామవిషయకమయినమనోరథముచేత నే,యిట్లునాకువినవచ్చులాగునఁ,గల్పితమగుచున్నది;అట్లదిభ్రాంతియె కాని, వాస్తవముగానెవ్వరుఁజెప్పినదికాదు; అని, తలంచెదను. అయితే, బుద్ధిచే విచారింపఁగామాత్రము, అట్లుకాదని తెలియవచ్చుచున్నది; ఏలయనఁగా, మనోరథంబునకురూపములేదు, కావున,దానిచేఁగల్పితమయినచో, నిదియు నగపడక, యూరక మనస్సునకుమాత్రమువినవచ్చులాగునఁ, దోఁపవలయు; ఇప్పుడట్లులేదు; ఈవానరునిరూపమునాకుస్పష్టముగాఁగనుపడుచున్నది; మఱియునితనికంఠస్వరమును, అతండుచెప్పుటయును, స్పష్టముగానాకువినవచ్చుచున్నది; కావున, నీవానరుండెవ్వఁడో, వాస్తవముగా, నిచ్చటికి వచ్చి,నాకుఁజెలియావలెనని, చెప్పినమాటగాని వేఱుగాదు. అని,తాత్పర్యము.

నమోస్తు వాచస్పతయే సవజ్రిణే
స్వయంభువే చైవ హుతాశనాయచ
అనేన చోక్తం యదిదం మమాగ్రతో
వనౌకసా తచ్చ తథాస్తు నాన్యథా. ౧౪

టీక॥సవజ్రిణే= ఇంద్రునితోఁగూడిన;వాచస్పతయే = బృహస్పతికొఱకును;స్వయంభువేచైవ= బ్రహ్మదేవునికొఱకును;హుతాశనాయచ=అగ్నిహోత్రునికొఱకును; నమః = నమస్కారము;అస్తు=అగుఁగాక.మమ= నాయొక్క;అగ్రతః = ముందట;అనేన=ఈ ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము), వనౌకసా=వానరునిచేత; యత్=ఏది; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో;తచ్చ = అది (అంత)యు,తథైవ = అట్లె;అస్తు=అగుఁగాక అన్యథా=వేఱువిధముగా; న (అస్తు)=కాకపోవుఁగాక.

దేవేంద్రునకును బృహస్పతికిని బ్రహ్మదేవునకునుఅగ్నిహోత్రునకునునమస్కరించెదను;నాముందటనీవానరుండు చెప్పినమాటలన్నియుసత్యంబులగుఁగాక;స్వప్నంబుగానిమఱియేదిగానియయిన బద్ధముగాకుండవలెను.అనిసీతాదేవి చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ ద్వాత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౩
త్రయస్త్రింశసర్గప్రారంభః.

సోవతీర్య ద్రుమాత్తస్మా ద్విద్రుమప్రతిమాననః
వినీతవేషః కృపణః ప్రణిపత్యోపసృత్యచ. ౧
తా మబ్రవీ న్మహాతేజా హనూమా న్మారుతాత్మజః
శిర స్యంజలి మాధాయ సీతాం మధురయాగిరా. ౨

టీక॥ విద్రుమప్రతిమాననః= పవడముతోఁబోలికగలముఖముగలవాఁడును; మహాతేజాః=అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవుని కుమారుండునగు; సః = ఆ; హనూమాన్=హనుమంతుఁడు; తస్మాత్=ఆ, ద్రుమాత్=చెట్టునుండి, అవతీర్య=దిగి; వినీతవేషః=వినయముతోఁగూడినవేషంబుగలవాఁడై; కృపణః=దీనుండై; ప్రణిపత్య=నమస్కరించి; ఉపసృత్యచ=సమీపించియు; శిరసి=తలయందు; అంజలిం=చేమోడ్పును; ఆధాయ=ఉంచి, తాం=ఆ; సీతాం=సీతనుగూర్చి; మధురయా=మనోహరమయిన; గిరా=మాటచేత, అబ్రవీత్=పలికెను.

పగడముంబోలెనెఱ్ఱనైనముఖంబుగలవాఁడునుమహాతేజుండునగువాయుపుత్రుండైన హనుమంతుండు, ఆవృక్షంబునుండి నేల కుఱికి, యదివఱకు సీతాదేవి దుఃఖమును జూచినవాఁడగుటం జేసి, దీనుండై, వినయంబున, నమస్కరించి, కొంతసమీపంబునకుఁబోయి, శిరసునఁ జేమోడ్పు గీలించి, యాసీతంజూచి, మధురవచనంబున, నిట్లని,

చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కాను పద్మపలాశాక్షి క్లిష్టకౌశేయవాసిని
ద్రుమస్య శాఖా మాలంబ్య తిష్ఠసి త్వ మనిందితే. ౩

టీక॥పద్మపలాశాక్షి = తామరపూతేకులవంటికండ్లుగల దానవును; క్లిష్టకౌశేయవాసిని= నలఁగిన పట్టువస్త్రమును గట్టుకొనిన దానవును; అనిందితే= నిందింపఁబడని దానవునగు; త్వం=నీవు; ద్రుమస్య = చెట్టుయొక్క; శాఖాం=కొమ్మను; ఆలంబ్య= పట్టుకొని; తిష్ఠసి= ఉన్నావు. కాను=ఎవ్వతెవు?

తామరపూతేకులవంటి కండ్లతో నొప్పుచు నలఁగిన పట్టువస్త్రంబు గట్టుకొని, యీచెట్టుకొమ్మం బట్టుకొని యున్నావు; పతివ్రతవుగానున్నావు; నీవెవ్వతెవు?
అని, తాత్పర్యము.

కిమర్థం తవ నేత్రాభ్యాం వారి స్రవతి శోకజమ్
పుండరీకపలాశాభ్యాం విప్రకీర్ణ మివోదకమ్. ౪

టీక॥విప్రకీర్ణం=చల్లఁబడిన; ఉదకం=జలము; పుండరీకపలాశాభ్యామివ=తెల్లదామరపూతేకులవలనం బోలె; కిమర్థం=ఎందుకు; తవ = నీయొక్క; నేత్రాభ్యాం = కండ్లవలన; శోకజం = దుఃఖమువలనంగలిగిన; వారి=జలము; స్రవతి=కాఱుచున్నది?

అలలచేఁ బైకెగురఁగొట్టఁబడి తెల్లదామరపూలంబడిననీళ్లు, ఆతెల్లదామరపూలతేకులనుండి గాఱునట్లు, నీ కండ్లనుండి దుఃఖంబునంజేసి కన్నీరు కాఱుచున్నదేల? అని, తాత్పర్యము.

సురాణా మసురాణాంవా నాగగంధర్వరక్షసామ్
యక్షాణాం కిన్నరాణాంవా కాత్వం భవసి శోభనే. ౫

టీక॥శోభనే = మంగళంబు గలిగించుదానా! త్వం=నీవు; సురాణాం= దేవతలలోఁగాని; అసురాణాంవా= అసురులలోఁగాని ; నాగగంధర్వరక్ష

సాం = నాగకన్యకలలోఁగాని గంధర్వులలోఁ గాని రాక్షసులలోఁగాని; యక్షాణాం=యక్షులలోఁగాని; కిన్నరాణాంవా = కిన్నరులలోఁ గాని; కా=ఎవ్వతెవు;భవసి=అగుచున్నావు?

మంగళకరివగుదానా!నీవు,"దేవతలు,అసురులు, నాగకన్యలు, గంధర్వులు, రాక్షసులు,యక్షులు, కిన్నరు వీరలయందు, ఎవ్వరిలోఁజేరినదాన? అని, తాత్పర్యము.

కాత్వం భవసి రుద్రాణాం మరుతాం వా వరాననే
వసూనాంహి వరారోహే దేవతా ప్రతిభాసి మే. ౬

టీక॥ వరాననే = సుందరమయిన ముఖముగలదానా! రుద్రాణాం = రుద్రులలోఁగాని; మరుతాంవా=వాయువులలోఁగాని; వసూనాంవా= వసువులలోఁగాని; త్వం=నీవు; కా=ఎవ్వతెవు? వరారోహే =సుందరములయినపిఱుఁదులుగలదానా! మే=నాకు; దేవతా=దేవతవుగా; ప్రతిభాసి= అగపడుచున్నావు.

సుందరమయిన ముఖంబు గలదానా!నీవు, రుద్రగణంబులోఁజేరిన దానవా?వాయువులలోఁజేరినదానవా?లేక, వసువులలోఁ జేరినదానవా? నీవెవ్వతెవు?సుందరములయినపిఱుఁదులుగలదానా! నీవుదేవతవనినాకుఁదోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను చంద్రమసా హీనా పతితా విబుధాలయాత్
రోహిణీ జ్యోతిషాం శ్రేష్ఠా శ్రేష్ఠసర్వగుణాన్వితా. ౭

టీక॥త్వం=నీవు;చంద్రమసా =చంద్రునిచే; హీనా= విడువఁబడినదియు; విబుధాలయాత్= స్వర్గమునుండి; పతితా=పడినదియును ; జ్యోతిషాం=నక్షత్రములలోపల; శ్రేష్ఠా=ఉత్తమురాలయినదియు ; శ్రేష్ఠసర్వగుణాన్వితా=ఉత్తమములయిన యన్నిగుణములతోఁగూడినదియునగు; రోహిణీకిన్ను=రోహిణివా?

నీవు , చంద్రునివిడిచి స్వర్గంబునుండిభూమికివచ్చియున్న, నక్షత్రశ్రేష్ఠయును త్తమగుణంబులు గలదియు నగు, రోహిణివావేమి? అని, తాత్పర్యము.

కాత్వం భవసి కల్యాణి త్వ మనిందిత లోచనే

టీక॥ కల్యాణి=మంగళస్వరూపిణి వగుదానా! త్వం=నీవు; కా=ఎవ్వతె వసి=అగుచున్నావు? అనిందిత =నిందింపఁబడనికండ్లుగల దా త్వం = నీవు ; కా(అధ్యాహృత ము)=ఎవ్వతెవు?

మంగళస్వరూపిణివగుదానా! నీవె వ్వతెవు? ఎంతమాత్రమునుదోషములేక సులక్షణయుక్తంబులయి సుందరంబుల యినకండ్లుగలదానా!నీవెవ్వతెవు? చెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కోపాద్వా యదివా మోహాద్భర్తారమసితేక్షణే. ౯
వసిష్ఠం కోపయిత్వా త్వం నాసి కల్యాణ్యరుంధతీ

టీక॥ అసితేక్షణే = నల్లనికండ్లుగలదానా! కల్యాణి = మంగళకరివగుదానా! త్వం=నీవు; కోపాద్వా=కోపమువలనఁగాని; మోహాద్యదివా=ప్రేమవలనగాని; భర్తారం= పెనిమిటి యయ్యు; ; వసిష్ఠం=వసిష్ఠునిగూర్చి; కోపయిత్వా=కోపించి, ఆగతా(అధ్యాహృతము)=భూమికివచ్చిన; అరుంధతీ=అరుంధతివి; నాసి (కిం)= కావా యేమి?

నల్లనికండ్లుగలదానవు మంగళకరి వగుదానా! నీవు కోపమునఁగానిప్రణయకోపంబువలనఁగాని పెనిమిటియగు వసిష్ఠునిపైఁగోపంబుపూని, భూమికివచ్చినయరుంధతివికావా యేమి?
అని, తాత్పర్యము.

కోను పుత్రః పితా భ్రాతా భర్తా వా తే సుమధ్యమే. ౯

టీక॥ సుమధ్యమే= సుందరమయిన నడుముగలదానా! తే=నీయొక్క; పుత్రః= కొడుకుగాని ; పితా=తండ్రిగాని; భ్రాతా=తోఁబుట్టువుగాని;భర్తా వా= పెనిమిటిగాని; కోను= ఎవ్వఁడు.

సుందరమయిననడుముగలదానా! నీకొడుకెవ్వఁడు?తండ్రియెవ్వఁడు?నీసహోదరుఁడెవ్వఁడు? నీపెనిమిటియెవ్వఁడు?నాకుఁజెప్పుము.
అని, తాత్పర్యము.

అస్మాల్లోకాదముంలోకం గతం త్వమనుశోచసి